

BIBLIOTECA NAZIONALE
VITTORIO EMANUELE
6
2 1
22

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS, DE ROMA TRIVMPHANTE LIBRI DECEM, PRISCORVM

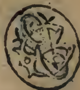
ſcriptorum lectoribus vtiliſſimi, ad totiúſq; Romanæ antiquitatis cognitionem perneceſſarij.

Omnia magis quàm antè caſtigata.

PARISIIS
Apud Simonem Colinæum, Menſe Ianuario.
1 5 3 3.

INDEX RERVM ET NOMINVM ROMANAE ANTIQVITATIS QVATVOR primorum librorum Blondi de Roma triumphante.

B

D

Finis indicis in quatuor libros Blondi de Roma triumphante.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVM-phantis Romæ. Liber Primus.

ELIGIONEM DEO- rum culturā eſſe Nonius Marcellꝰ ſcribit. Eādē di uinarū rerū ſciētiā à phi- loſophis maioribuſq; cæ teris appellatā fuiſſe Plu tarchus in Pauli Æmilij vita eſt autor: & Aulus gellius M. Ciceronem di- cit in oratione de accuſatore conſtituendo aſſere- re, religioſa dici delubra maieſtatis venerationiſq; plena: & Maſſurium Rabinū velle religioſum eſſe id quod propter ſanctitatē aliquā remotū ac ſe- poſitum ſit a nobis, a relinquendo dictum. Ser- uiuſq; Sulpicius religioſum eſſe voluit, ꝓpter ſan- ctitatem aliquam a relegando appellatū, & Pom peius Feſtus religioſos dicit qui facienda & vitan da diſcernunt. Qualis vero fuerit religio Roma- norū ſi hoc initio paſſis vt aiunt velis narrare per- gemus, eorū potiꝰ fatuitatē notare, q̄ celebris fa- mę populi virtutes ſicut profitemur laudare volu iſſe videbimur: hinc duximꝰ paululū à ꝓpoſito di grediendū, & gentiū fama notiſſimarū, quę ante conditā vrbem Romā fuerint, religio qualis erat oſtendendū: quo pateat, prudentiſſimos tantæ vr bis ac Reipub. fundatores, ſi traditos in tam ne- ceſſaria re mores ſecuti ſunt, magis ꝙ nullam ha buerint meliorem propoſitam miſeratione pro-

Religio.

Religioſa delubra.

ſequendos,q̃ ꝙ talem acceperint religionem, culpandos eſſe. Ne etiam ignominiæ quã à Romanis auertere cupimus notã cæteris inuramus gentium populis, quorũ pleroſq; cõſtat ingenio,doctrina & bonis vitæ ac morũ inſtitutis excelluiſſe, nõnulla religionis & theologiæ gentiliũ rudimenta,partim ab ipſis gentibus,partim a doctiſſimo Chriſtianæ religionis theologo,Euſebio Pãphili relata altiuſcule repetemus.Ex quibus id in primis multifaciendũ apparebit,nullas fuiſſe barbaras etiã gentes,nullos vel moribus & vita efferatiſſimos populos,qui de deo nõ bene ſenſerint, & quod fuit cõſequens,immortalitatẽ nõ crediderint animarũ.Cui ſententiæ Cicero in legibus cõcordat,animũ eſſe ingeneratũ à deo aſſerẽs,ex quo vel agnatio nobis cũ celeſtibus vel genus vel ſtirps appellari poteſt. nullã enim gentẽ eſſe dicit,neq; tã immanſuetã,neq; tam ferã quæ etiãſi ignoret qualiter habere deũ deceat,tamen habẽdum nõ ſciat.Vnde idẽ de aruſpicũ reſpõſis oratione habẽs ſic inquit.Quis autẽ cũ ſuſpexerit in cælũ deos eſſe nõ ſentiat,& ea quæ tanta mente fiunt vt vix quiſq̃ arte vlla ordinẽ rerũ ac viciſſitudinem perſequi poſſit,caſu fieri putet?tribuitq; eã vim Cicero in legibus huic opinioni vt dicat illud bene dictum à Pythagora doctiſſimo viro, quia maxime & pietas & religio verſentur in animis,ideo nos rebus diuinis operã dare. Auguſtinus autẽ in dei ciuitate platonicos dicit affirmare animas hominũ dæmones eſſe, & ex hominibus fieri putare,lares ſi meriti boni ſunt, Lemures ſi mali ſeu laruas.Manes autẽ incertũ vtrum boni vel mali.Diuinitus itaq; inſitum eſſe inquit

Dæmones. Lares. Lemures. Laruæ. Manes.

Eusebius, non solum vtile atq; conducibile quid dei nomine significatum, verũ etiam rerum omnium creatorem sic appellari. cum tamen verbo ita omnes natura duce conueniant, re autẽ creaturas pro creatore coluerunt, præter populũ vnũ aut admodum paucos, sicut verissimis Hebræorũ literis ostenditur: qui à rebus visibilibus ad intelligibilia oculos mentis sancte reducentes nõ creaturæ alicui, sed ipsi rerum omnium creatori, cunctorumq; largitori bonorum, dei appellationem attribuerunt: cæteri autem omnes tenebris animos inuoluti ad tantam impietatẽ deducti sunt, vt pecudum more honestum & conducibile bonorumq; omnium supremum voluptate corporis terminarent. Qua ratione eos qui genera voluptatum vel adinuenerunt, vel auxerunt amplificaueruntq;, & hos quidem maleficos ac mortales viros, quasi bonorum largitores, saluatores ac deos suos appellauerunt, piam huius nominis notionem natura eis insitam ad eos transferentes quos bonorum inuentores putabant. Tantumq; ea mentis insania valuit, vt nec peccare se arbitrarentur, nec erubescerẽt diuinis honoribus maleficos atq; potentes propter regna tũc primum constituta colere & admirari. Cũq; mores hominum legibus stabiliti nõ essent, nec supplicia peccatoribus imminerent, adulteria, nephãda matrimonia, maribus ereptam pudicitiam, homicidia, parricidia, cõfecta scelere bella, quasi res pulcherrime gestas dijs suis attribuebant. Et earum rerũ memoriã posteris suis quasi perutilem relinquere studebant. Alij postea sensim virorum mulierumq; membris, & inexpertæ rationis ferarum

natura sanctissimã dei appellationẽ inquinarũt. deoq; talia attribuerunt, quæ si de hominum aliquo dicantur, legibus & consuetudine ciuitatum grauissimo supplicio punirentur. Alij argutiores doctrina habiti theologiam excogitarunt quadripartitam: qua deum patrem omnium atq; regẽ imprimis locandum putarunt, deinde aliorũ deorum multitudinem, tertio loco dæmones, quarto heroas deputantes. quos omnes lucem esse dicũt præter malignos dæmones, qui tenebræ appellãtur. Dæmones enim alios bonos, alios prauos arbitrati sunt. & bonis quidem regionem lunæ atq; aeris, prauis vero infernæ habitationis locum attribuerunt: quos Empedocles pœnas peccatorũ dare cõfirmat, quoniam æther eos & pontus expellat, terra nullo modo suscipiat, sicq; ab alio in aliud depulsi elementum atrociter vexentur. Bonos vero dæmones non deos, sed deorum ministros ea ratione dixerunt. quòd oraculis præsint, & magicam homines artem docuerint, per quã à maleficis hominibus ita illigentur, vt neq; recedere quidem possint cum voluerint: quorum aliquos Pythagoras dixit non spõte inuitatos, sed necessitate quadam carminum impulsos accedere: alios quadam accedendi consuetudine, & maxime si natura boni sunt, facilius accedere: alios si negligentius quispiã in ea re se habuerit, cũ inuiti aduenerint, vt noceant adniti. His præmissis ex quibus apparet, cupiuisse & pro viribus quæsiuisse barbaras etiam gentes aliquã dei creatoris sui notitiam habere, ad particularem singulorum ex ipsis theologiæ & religionis historiã veniamus. Eruntq; primi Ægyptij, quos constat omniũ pri-

Theologia quadripartita.

Dæmones maligni.

Boni dæmones.

Aegyptij primi solẽ

mos cum in cælum oculos ſuſtuliſſent,motũ,ordinem & quantitatem cęleſtium admiratos,ſolẽ & lunam deos putaſſe:ſoli vero Oſiris,id eſt,multi oculi,lunæ Iſidis tãquam priſcæ,quoniam ſempiterna priſcáq; ſit,nomina indidiſſe. Ritus vero qui his adhibebatur colẽdis,caſtus primo purúſq; fuiſſe videtur, nullam habens admixtam crudelitatem, quòd nulla tunc, ſicut poſtea factitatum eſt,cædebantur animalia, nullus effundebatur in ſacrificio ſanguis innoxius,ſed fruges terræ quibus ipſi veſcerẽtur offerebãt. herbas enim integras quaſdam cum radicibus & folijs ac fructibus ſumentes ſimul concremabant:ex qua fumigatione exhalationéq;,ãtẻ dictis cæleſtibus litabãt.Vnde aſſerit Macrobius Ægyptios Saturno & Serapi ampla extra vrbes cõſtituiſſe tẽpla, in quibus ſolis pecudũ ſanguine immolabant,cũ cæteris in ciuitate thure & precibus.In tẽplis vero ignẽ perpetuũ tanq̃ dijs ſimillimũ ſeruabãt. Ab eáq; exhalatione quam Græci thymiaſin appellabãt,thyſia quoq; eſt dicta,quod latine ſacrificiũ appellamus.Paruo deinde poſt tempore alius adolendi modus per mirrhæ,caſiæ, croci,primitiarum oblationem inuentus eſt : cui fœdiſſimus & crudelitatis plenus ſubrepſit modus , occiſis animalibus eorum ſanguine deorũ aras cruentandi.Huiuſmodi autem primos & antiquiſſimos hominum conſtat nec templorum extruendis molibus, nec ſimulachrorum dedicationibus operã dediſſe. quippe qui nec pingere nec fingere,aut cęlare,ſed nec ædificare ſcirẽt.Qui vero in Ægypto procedente tẽpore coaluerũt doctrina & literis cultiores, cum theologiam, id eſt diui-

& lunã deos putarũt

Oſiris. Iſis.

Mos ſacrifiçandi Oſiri & Iſidi.

Templa Saturni & Serapis extra vrbes.

Ignis perpetuus in tẽplis ſeruabatur Thyſia.

narum rerum ſcientiam & ſermonẽ tractare cœ piſſent, maioribus homines errorib9 intricare cœ perũt, deos aſſerentes ſuos mortales homines fuiſſe, ſed virtute ac beneficijs quibus vitam communem excoluerunt immortalitatem conſecutos: quorum nonnulli reges fuerint nomināq; habuerint, alij noua quædam, alij à cæleſtibus tranſlata. Solem enim dixerunt primum omniũ apud Ægyptum regnaſſe ſolis cæleſtis cognomine, deinde Saturnum qui ſorore Cybele in vxorem du-

Oſiris. Iſis. cta Oſirim & Iſidẽ, aut vt plurimi dixerunt Iouem & Iunonem genuerit, eóſque vniuerſum orbem imperio ſubiugaſſe, ac quinq; deos procreaſ-

Oſiris. Iſis. Typhon Apollo Venus ſe, Oſirim, Iſidem, Typhona, Apollinem, & Venerem. Iſidémq; Cererem eſſe, quę Oſiri, id eſt Dionyſio coniuncta eſt: qui cum regno ſucceſſiſſent, plurimum humano generi contulerint. Condidiſ-

Thebæ ciuitas. 100. portarum. ſe enim in tractu Thebaico centum portarũ vrbem, quam alij Iouis vrbem, alij Thebas dixerũt. Fuit vero hæc Thebana centum portarum ciui-

Gallus poeta. tas, de qua Ammianus Marcellinus ſcribit Gallum poëtam, in patria noſtra Foroliuio genitum, prætorem Ægypti ab Auguſto cæſare conſtitutum, abſtuliſſe obeliſcos cōchāſq; peregrini marmoris, quibus etiam nunc vrbs Roma & Italia eſt ornata. Proſequitúrque Euſebius ex Porphy-

Templa aurea ſingulis dijs erecta ab Oſiride. rio, erexiſſe Oſirim dijs omnibus aurea templa, quorum ſingulis certas ſtatuerit cerimonias, & proprios qui earum curam haberent conſecrauerit ſacerdotes: vnde profectum ſit, vt diuerſis diſtincti honoribus homines, alij colerent, alij colerentur. Paulopoſt Oſiride inſidijs laniato, alia quidem eius membra ab Iſide vxore non mediocri

labore inuenta diuinis honoribus sepulta. Penis vero virilis membri in Nilum ab insidiatoribus proiecti, constituto idolo sacra ac cerimonias maioris aliquanto cultus statuta fuisse. Vnde Græci primum, pòst Romani acceperint, vt Dionysij orgia & dies festi cum honore virilis membri fierent, cuius simulacrum in mysterijs ferentes phallum Græci, priapum nostri appellauerunt. Multa hic omittimus superflua de aliorum deorum origine. Simulacrorum autem originem hâc Ægyptij fuisse perhibent. Cadmum enim ferunt ex Thebis Ægyptijs in Bœotiam profectum Semelen aliosq́ filios procreasse. Semeléncq́ ab ignoto compressam septimo mense puerum peperisse: hunc mortuum à Cadmo deauratum & quasi deum ingenti cultu & sacrificijs decoratum fuisse, parentémque eius prædicatum Iouem, vt stuprum Semeles leniretur. Adorationis vero animalium quam fecerunt Ægyptij, causam hanc afferunt. effigies animalium ab Ægyptijs imperatoribus ducibúsque in galeis sculptas ferri solitas in prælio, quibus principes insigniores forent: parta deinde victoria, ea animalia quorum imaginẽ duces gestassent, quasi offensionẽ belli ipsa ad hostes repulissent, in deos relata fuisse. Alia quoq́ affertur cultus animaliũ causa. Bouem enim adorari ferunt, quòd partu & arandi opera cõducat. Ouẽ, q́ pariat & tegumẽtorum materiã præbeat, ac lacte & caseo nutriat. Canem, quia vnà cũ hominibus venetur, & ad custodiendos homines sit natus: quapropter Deus qui apud eos Anubis vocatur, caninũ habet caput. Feles apud eos colitur, quia ad scuta faciẽda cõducit. Ex auibus Ibis

Dionysij celebrationes.

Simulacrorum origo.

Semele cõpressa ab ignoto.

Initiũ adorandorum animaliũ.

Anubis

Feles.

Ibis.

apud eos vtilis dicitur ad serpentum, locustarum, & erucarum interitum. Aquila quia est regia: Hircúsque eadem ratione, in diuinis suscipitur, qua & Priapus apud Græcos, quia per genitalis membri instrumentum, species animalium conseruatur: Quapropter sacerdotes omnes Ægyptiorum huius dei mysterijs initiantur. Vnde Panas aiunt, & Satyros huius rei causa cunctis hominibus esse venerandos, quia simulachra eorum in templis, membra in morem hircorum habent, quod animal sua tentigine perpetua semper ad coniunctionem est promptum. Lupi etiam apud eos sunt sacri, quia canibus sunt simillimi. Crocodili Ægyptijs honori sunt, quia eorum terrore ab Arabia atque Libya latrones in Ægyptum natare non audeant. Prædicta autem animalia quando obierunt Ægyptij linteamine contegentes plangentésq;, & pectora cũ gemitu tundentes in sacrarijs sepeliunt cõdiúntq; loculis. quorum si quis sponte aliquod interfecerit morte mulctatur. Felem autem, & Ibidem seu sponte, seu inuitus quisquam necauerit, morte punitur. In quacunque autem domo canis mortuus fuerit, omnes qui eam inhabitant, vniuerso capite raso luctu maximo afficiuntur, nec vino aut tritico cæterísque ad victum necessarijs, quæ in ea domo recondita fuerant, vti amplius licet. Vnde Helius Lampridius scripsit Cõmodum Antoninum Imperatorem Romanum Isidis sacra Romæ raso capite coluisse. Et Helius Spartianus dicit in Cõmodianis hortis in porticu Pescenium nigrum Imperatorem Romanum cum turba pictum fuisse,

Aquila.
Hircus.
Priap⁹ apd Græcos colitur.
Panes & Satyri venerãtur.
Lupi.
Crocodili.
Aegyptij animalium interitu affiiciuntur.
Commodus Imperator
Pescenius niger.

ſacra Iſidis ferentem. quibus Commodus adeo dedit⁹ fuerit vt & caput raderet, & Anubim portaret. & Antoniũ Caracallam Imperatorẽ Romanum idem ſcribit Helius Spartianus cum habitaret Edeſſæ, atq; inde Carras Luni dei gratia veniſſet, interfectum fuiſſe: per cuius imperatoris narrandæ mortis occaſionẽ idem Spartianus ridiculam rem narrat. Carræis ciuibus inoleuiſſe opinionem, fœmineo nomine Lunam qui nũcupaſſent addictos mulieribus ſemper ſeruire. Qui vero marem deum eſſe crediderit, eũ vxori ſemper dominari neq; vllas muliebres inſidias pati. proſequitur vero Euſebius. Iſide deo boue albo naturaliter mortuo & magnifice ſepulto, Ægyptij quouſq; alium inuenerint ſimilem, in perpetuo luctu ſunt, quem ſimul ac inuenerint, ad vrbem Nili ſtatim adducũt, quo ſolo tempore mulieribus ipſum videre conceditur. obuiam nanq; prodeuntes ſublatis veſtibus genitales partes ei oſtendunt, nec vnquam poſtea hunc deum mulieribus videre licet. Cuius bouis adorãdi inſania Romanos etiã tenuit. Nam ſcribit Lampridius, Titum Veſpaſianum Imperatorem optimũ, in cõſecrando apud Memphim boue api, diadema geſtaſſe, de more priſcæ religionis. & glorioſus eccleſiæ doctor Hieronymus ad Siluinã ſcribẽs, Ad tauri, inquit, Aegyptij ſacra ſemel maritum admitti. & idem doctor ad Pãmachium exclamat, vt ſciremus quales deos ſemper Aegyptus recepiſſet, nuper ab Adriani amaſio vrbs eorum Antinous appellata eſt. Sed iam phœnicũ, quos primos literas inueniſſe conſtat, theologiam videamus. Hi chaos neſcio quid turbidum princi-

Antonius Caracalla

Mos inquirẽdi bouis.

Phœnices primi literarum inuentores.

Phœnicum theologia.

pio rerum fuisse asserentes, spiritum dicunt sua principia concupiscentem fecisse connexionem, qui Cupido sit appellatus: & ex aquosæ mixtura putredinis semina creaturarum omnium generatione cuique prodisse: ac imprimis animalia sensu carentia, ex quibus facta sint animalia intellectualia, quæ nominentur Theophanismi, id est cæli conspectores. pòst effulsisse moth, id est solem & stellas & cæli astra. Mundo talibus inchoato principijs dicunt, aerem igneum emisisse fulgorem, ex quo mare, terra, venti, nubesq; prodierint, paulopost sole omnia suo calore separante, ex conflictu qui factus sit in aere, tonitrua & fulgura emanasse: quo sonitu animalia ex limo quasi ex somno tam ex terra q̃ ex mari mares & fœminæ eruperunt. & ventos cum per nomina essent discreti atq; recogniti deos fuisse habitos, quibus adorationes infusionibus atq; fumigationibus factæ fuerint. ex ventóque colpia & nocte muliere sæculum & primogenium viros fuisse progenitos. quorum primus aliměta ex arboribus primum docuerit homines, ex ijsq; natos virum item & mulierē, genus & generationem dictos, phœnicem habitasse. cum vero æstus esset factus phœnices palmam ad solem extendisse, quem nomine Beelsemon id est cæli dominum & deum vocant. Isq; sit quē Græci Iouem postea appellarunt. Et cum post hæc multa habeat phœnicum theologia parui nunc faciunda: additur in illa Missonem tantū elementa literarum primum omnium conscripsisse, esseq; illum quē Aegyptij Thor, Alexādrenses Thot, Græci
Cæli ortus. Mercurium vocant. Et ab Cælio muliereq; Be-

ruth vocata, bibli habitantibus, natum esse terrenium aut indigenam, cui cælus postea cognomen fuerit: à cuius nomine supremũ corpus mira varietate formosissimum cælum fuerit appellatum, cuius soror fuerit terra. Hicq; patri suo altissimo à bestijs deuorato, sacra & cerimonias instituerunt. Cælusq; patris regnum possidens terram sororem duxit vxorem, quæ ei tres peperit filios. Betillum quem & Saturnum dicũt. Dagona qui & frumentarius appellatur, ac postremo Atlanta. Saturno autem in sidus cæleste mutato simulacrũ Aegyptij facientes, quatuor oculos, in posterioribus duos, & alios in anterioribus posuerunt, qui vicissim contracti quiescebãt: alas quoq; quatuor in humeris fixerunt, duas extensas quasi volaret, duas remissas, quasi staret: significabaturq;, ipsum dormientem vigilare & vigilantem dormire. Pariter per alas quiescentẽ volare & volantẽ quiescere. Cæteris etiã dijs phoenices duas fecerunt alas in humeris, quasi Saturno conuolarent. Vanam vero atq; ridiculã phoenicum theologiam fuisse, vnica arguit leuitate, quòd serpentem illi diuinam esse naturam dixerunt: quoniam absq; manuum ac pedum ac omnino alicuius organi exterioris adiumento, eximiam celeritatem exequãtur, variasq; figuras & formas gradientes inuoluto reuolutoq; ad quam velint celeritatem gressu facillime præstent. longæui etiam sint, nec solum senectam cum pelle deponentes reuirescant, sed crescant etiã in adolescentiam redeũtes: ita nisi percussi pereant vix naturali nece confici. Vnde felicem dæmona appellant serpentem, cui diuinissimo vt dicũt ani-

Cælus terra
Saturn⁹ siue Beillus
Dagon.
Atlas

Serpētes apud phœnices colebātur. Ophion. mali Ophioni appellato, ſicut cęteris dijs immolabant. Quam admiratus inſaniam beatus eccleſiæ doctor Ambroſius, vt ſacratiſſimam dei noſtri Ieſu Chriſti religionem Chriſtianis hominibus redderet gratiorem, hunc Ophionem qui & latine ſerpens dicitur, qualis à gentilibus Italicis phœnices imitatis colebatur, in ſua Mediolanenſi eccleſia conſeruari voluit, qui etiam nunc integer conſpicitur. Græcorum theologia. Græcorum vero facile omniū ſapientiſſimorū doctiſſimorūmq; theologia, non minores prædictis habuit fatuitates. Cadmus ex phœnicia profectus. Cadmū ferunt Agenoris filium ex Phœnicia ad quærendū Europā quæ fuerat à Ioue rapta, à rege miſſum fuiſſe: nec inuenientem, in bœotiam tādem perueniſſe, ac Thebas ibi ędificaſſe. cumq; Hermionem Veneris filiam vxorem duxiſſet, Semelem & ſorores eius ex ea genuiſſe. Poſtea ex Ioue & Dionyſius Semele natum eſſe Dionyſium, qui vitis & vini vſum homines docuerit, atq; inuenerit coctionē ex aqua & ordeo confectam, quam appellauerit Exercitus Dionyſij. ceruiſiam: huncq; cum exercitu non ſolum virorum, ſed mulierum quoq; orbem luſtraſſe, iniquis iniuſtiſque hominibus vbique punitis. Eius vero exercitus mulieres haſtis thyrſo ornatis armatæ fuerunt. Et Muſæ omnes deum hunc ſecutę, virginitate atque omni genere doctrinæ florentes, tripudijs & cantu eum permulcebant. Pædagogum is habuit Silenum, cuius virtutem fuit conſecutus. Silenus. Mitra Mitra huic deo ligabatur caput, propter dolores qui effumante vino caput aggrediūtur. Ferula ferula ei in manibus eſt, quia cum non permixtū aqua vinum bibunt homines, in furorem verſi alter alterum baculis cæderent, vnde aliqui mo-

riebantur. itaque pro lignis ferula vti persuasit. Bacchus a Bacchis mulieribus est vocatus: Leneus quia Græce lenus, torcular latine appellatur. Bromius à bromo id est, ignis sonitu, qui cũ ille abortu aderetur, insonuit. Satyri eum secuti sunt, qui saltando & tragice canendo voluptatẽ ei afferebant. Ab hoc ferunt theatrum primo & musicam fuisse inuentam. Herculem Greci asserunt Ioue & Alcumena genitum, qui duos dracones à Iunone ad necem immissos puer gutture illiso peremerit. Aesculapium Apollinis & Coronidos filium adeo in medicina excelluisse, vt ab incurabili morbo multos liberauerit. ea re Iouem commotũ eum interemisse, cuius morte irritatus Apollo, Cyclopas qui fulmen illud Ioui sumministrauerãt interfecerit. Vnde iratus Iuppiter Apollinem ad seruitium Admeti regis impulerit. Alia quoq; fuit Grecorũ theologia quam ab Atlantijs populis acceperint. Atlantij enim, inquiunt, Cælum apud se primum regnasse, qui filios quinq; & quadraginta habuerit: quorũ duo de viginti, Ops castissima mulier ei genuerit, ob quod meritum Ops quæ & terra, in dearum numerum sit relata. Filias quoq; Atlantem habuisse Basilian & Cybelen quam & Pandoram vocat: Basiliam post Cæli mortem Hyperioni fratri nuptam duos peperisse liberos, Solem & Lunam: Cybelen autem Hyperiona interemisse, Solémque ad fluuium Eridanum præcipitasse: Lunámq; cum hæc sic facta percepisset, de alto sese loco deiecisse. Mater vero furore concita crinib⁹ solutis tympanis & vlulatibus Bacchans circũuagabatur. Demũ postquam nullibi poterat in-

Bacchi cognomina.

Theatrum & musica Dionysij inuentum.

Herculis ortus.

Aesculapij ortus.

Apollo Admeti regis armẽta pauit.

Atlantij populi.

Cælus

Ops

Basilia

Cybele seu pandora.

Hyperion

Basilia deificata. ueniri deificata fuit, & aræ templáq; illi cõstructa sunt. Cuius sacra cum cymbalis & tympanis fiunt. Sol vero atq; luna ad luminaria sunt trãslati. à phrygum quoq; theologia acceperũt Græci, phrygésq; dicunt Meona antiquissimũ apud
Meon rex. eos fuisse regem. A quo nata Cybele fistulam quã
Syrinx. syringa dixerunt inuenerit, & montana mater appellata est. Cybelen Atydi adulterio iunctam. cum vera cognita res esset, interfecto Atyde ac socijs eius à patre, cõmotam furore per vniuersam regionem magnis vlulatibus vagatam fuisse, tympanis dolorem suum cõsolantem. cúmq; Apollo Cybelen adamasset Atydis corpus ab ea sepultum, quæ diuinos honores consequuta erat:
Phryges cybelẽ Atidãque p dijs colunt. vnde adolescentis mortem Phryges plangũt & aris structis Atyda Cybelénque vt deos colunt.
Phrygum theologia. Prosequitur Phrygum theologia, ex Atlante astrologo natas filias septem Atlantidas appellari,
Atlantides quibus plures dij & Heroes sint nati. à seniore quarum Maia Ioui cõiuncta Mercurius fuerit procreatus: Saturnúmq; filium Atlantis auaricia & impietate præditum. sororẽ Cybelen duxisse vxorẽ, à qua Iouem suscepit: quamuis aliũ Iouem Cæli fratrem Cretę regẽ contendunt fuisse, qui decẽ filios procreauerit, quos curetas appellarunt. Saturnum vero in Sicilia Italiáque regnasse, à quo natus Iuppiter oppositam patri vitam duxit. alios etiam habuisse duos Saturnum ex Rhea filios Iouem & Iunonem: ipsum Iouem
Curetes. tres vxores Iunonem Cererem & Daphnen du-
Iouis, vxores. xisse. à quarum prima Curetes genuerit, ab alia
Persephone Cereris & Iouis filia. Persephonen, à tertia Mineruam. Multa præter hæc de dijs, quos susceperit Gręcia dici possent,

cum vnicus poeta Hesiodus triginta deorũ milia in terris fuisse commemorat, quod quidem illi faciliter concedere poterunt qui statuas æneas marmoreasque & ligneas sicut & ipse, pro dijs habendas esse crediderint. Satis multa dixisse videmur de dijs quos ante vrbem cõditam diuersæ orbis prouinciæ coluerunt. quos quidem deos Romani condita vrbe non colere non potuerũt, præsertim cũ Troianos eorum progenitores huiusmodi deorũ superstitionib9 plenos sicut ostẽdemus habuerint authores: quanquam & ipsa re constat, & nõnullos ex Græcis sensisse videmus, Romanos in deorum susceptione multas Aegyptiorum phœnicúmque & Græcorum ineptias impietatẽsq; omisisse. Sed præter deos deásque alia nequaq̃ meliora à gẽtibus Barbaris ad Romanos reducta fuisse videmus: fatorum & fortunæ necessitatem, oraculorum responsa, auguria, somniorum vanas interpretationes, vaticinationes, Necromantiam, & quæsita cũ dæmonibus mortuisque colloquia: cum tamen ex Grçcis nonnulli fatorum & fortunæ necessitatem tollere pro viribus sint adnixi: ostendentes, quod & verissimum est, ea stante omnem auerti tolliq; philosophiã, iacere pietatẽ, iustitiámq; interire, nullam fore virtutis laudẽ, aut vitiorũ vituperationem, nullumque expectandũ esse laborũ & bene gestorum fructum, nullam malefactorum punitionem extimescendam. beatus autẽ Aurelius Augustinus dum ciuitatem dei ædificat sic habet. Prorsus diuina prouidentia regna constituuntur humana, quæ si propterea fato quisquam tribuit, quia ipsam dei volũtatem fati no-

mine appellant: sententiam teneat, linguã corrigat. vt ei videatur adhęsisse sentẽtię Seneca. Duc me summe pater altiq́ dominator poli, nulla parendi mora est, adsum impiger, fac nolle, comitabor gemẽs, malúsq́ patiar facere quod licuit bono: ducunt volentem fata, nolentem trahunt. Et Cicero in libris de fato ex Homero.

Tales sunt hominum mẽtes, qualis pater ipse Iuppiter auctiferas lustrauit numine terras.

Tullus rex. Et tamẽ de vnico ex diuę Fortunę cultorib[9] Tullo rege, quid Plutarch[9] in ꝓblematibus habeat, ostẽdem[9]: qui scribit illũ õnes act[9] suos Fortunæ ascripsisse: à qua sublatus fuerat ab ancilla matre ad regnũ prouectus: hincq́ regẽ Fortunę primogeniæ & masculæ templa erexisse, aliud cõuertentis, aliud bene sperantis, aliud fortunæ videntis, quasi ab eo nos procul capiamur & negotijs ac rebus inhæreamus. Construxit etiam fortunæ paruæ templum, quasi docens homines diligenter attendere: nec ea quę accidunt quamuis parua cõtemnere. responsa vero simulacrorum, quod Ægyptiorum Phœnicũmq́ inuentũ fuit, constat hominum malicia artéq́ malefica fuisse facta, ad opes mendacio ac multorum pernicie cumulandas. Charilao enim & Archelao Lacedæmoniorum regibus respondit Apollo, melius fore, si agri, quem bello quæsiuerant dimidiam Apollini partem darent. itaque astuti & cauti homines animum ad id applicantes, ex adytis, penetralibus, & profundissimis plerunq́ speluncis responsa dantes, ea ab oraculis prodisse mentiebantur. Hi enim dispositos habuere per ciuitatem ministros inuestigantes, cuius rei egentes

[Margin notes: Fortuna primogenia & mascula. — Fortunæ paruæ templum. — Charila[9] & Archelaus.]

essent vel aduenæ vel ciues. vt respõsa excogitare possent. Habita autem indigentiæ illorum notitia & necessarijs ad id interrogatiunculis blande factis, si aliquid futurum coniecturis assequebantur aperte respondebant. Sin vero dubia res coniecturis percipi nequisset, responsionis ambiguitate fallebant, vt redargutionem effugere viderentur. Crœsus imperium Lydiæ sperans augere, templum Apollini delphico omniũ orbis ditissimum erexit, & deus ab eo cõsultus sua respõsa ambiguitate destruxit: sic enim vates oraculum dixisse mentitus est. Intrepidus si Crœsus Alym transmiserit amnem, Imperiũ perdet magnum regnúmq; superbũ. Quandóq; etiam cantãdo, & verba quædam inaudita responsionibus immiscendo multos decipiebant. Nec parum fidei faciebat huiusmodi adytorum temporúmq; custodibus verborum elegantia, & orationis grauitas, siue futuris à casu veris adhibita, siue ĩ ambiguitatibus responsorum. Cum autem casu aliquid dictum, euentu comprobaretur, id marmoreis incisum literis mandabatur, ad fidem à cæteris comparãdam: quæ autem falsa fuissent penè iunumerabilia nullus commemorabat. Vt nõ ignaue iocatus fuisse videatur Dionysius ille siculus, qui cum Apollinis delphici templum donis aureis argenteisque refertum fuisset, quæ illi affixerant qui per dei inuocationem aliquo periculo liberati aut aliter beneficio affecti fuissent dixit: multo plura & prope infinita fore, si quis promissa deo munera haberet, quæ quia exaudití non fuerant agitati confectíque periculis & calamitatibus non dedissent. Argumento quoque

Crœsus templũ Apollini erexit.

Deceptiões vatum.

Dionysius siculus.

certiſſimo prædicta ab hominibus facta fuiſſe illud erit, quòd Hadriani imperatoris temporib⁹ quãdo maxime oracula deſinere cœperunt, licet is chriſtianus nõ eſſet, ſubiecti quęſtionibus prędicti oraculorũ vates, vniuerſam rem ſuis inuentionib⁹ ad turpes quæſtus excogitatam edidere. Modóſq; de quib⁹ ſupradiximus patefecere, qui tanquam ſeductores & malefici vltimo ſupplicio ſecundũ leges affecti ſunt. Vnde poſtea procliuis fuit ad cultum chriſtianæ religionis & fidei ſuſcipiendum, quod in vita Alexandri Seueri, Helius ĩnuit Spartianus: his verbis. Iudæis priuilegia reſeruauit. Chriſtianos paſſus eſt eſſe. Chriſto templum facere voluit, eúmq; inter deos recipere: quod Hadrianus cogitaſſe fertur, qui tẽpla in omnibus ciuitatibus iuſſit fieri ſine ſimulachris, quæ hodie quoq; quia non habuerũt numina, Hadriani dicũtur, etiam illa ad hoc paraſſe dicebat, ſed prohibitus eſt ab is qui conſulẽtes ſacra repererunt, omnes chriſtianos futuros ſi id feciſſet. Et Flauius Vopiſcus in Saturnini geſtis rebus hãc inſerit Hadriani epiſtolã ad ſupradicta facientẽ. Hadrian⁹ Auguſtus, Seruiano cõſuli ſalutẽ. Ad Ægyptũ quã mihi laudabas veni totã leuẽ pendulã & ad omnia famæ momẽta volitantẽ: Illi qui Serapim colũt chriſtiani ſunt, & deuoti ſunt Serapi, qui ſe Chriſti epiſcopos dicunt. Nemo illic Archiſynagogus Iudęorũ, nemo Samarites, nemo mathematicus, nõ aruſpex, nõ aliptes. Vnus illis deus eſt, hũc chriſtiani, hũc Iudæi, hũc omnes venerãtur gentes. Diuinationes vero proximũ ſupradictis malum nõnullæ gentes attentiſſime ſecutæ ſunt, ſed minus id nocuit

Hadrianus Imperator religioni Chriſtianæ procliuis.

Epiſtola Hadriani.

malũ,quia multi ex eorũ philoſophis diuinatio-
nem nullo modo vtilẽ eſſe ea ꝓbauerũt ratione,
quòd ſequi præuidebãt omnia eſſe fatata: & quę-
nam vtilitas fuiſſet,ſi futura omnino mala præ-
uideas,quæ nullo modo valeas euitare?nulla enĩ
omnino vtilitas,ſed mœror potius fuiſſet ſecutꝰ:
qui hominũ animos potius perturbaſſet. & non
tantũ homines ex bonorũ expectatione gaudẽt,
quantũ timore impendentiũ malorũ cõſueuerũt
torqueri:nõ enĩ ſatis multũ infortunij Romanis
fuit deos deáſq; & fatorũ oraculorum augurio-
rúmq; & cæterorũ quæ diximus malorum initia
à gentibꝰ barbaris accepiſſe, niſi ritus quoq; ſa-
crorũ infandos ab is pariter habuiſſent,quibꝰ ta
men populus Romanus pro ſua prudẽtia minꝰ.
flagitioſe q̃ traditi erant eſt vſus. Siquidẽ orgia Orgia.
Orpheus adinuenit Thracibus,quæ Dionyſio à
Bac his mulieribus celebrantur: & hæ carnes
crudas comedentes ſacro furori initiabantur, &
furentes ac Bacchantes viros ſimul atq; fœmi-
nas in templis deorum noctu pernoctare coge-
bant:Cererem Romani vt caſtiſſimã coluerunt, Ceres Romæ culta.
adeo vt periculũ caſtitatis facturæ vittas eiꝰ ma- Vittę Cereris.
tronæ palàm in templo tangerent.Vnde poëta:
Paucę adeo vittas cereris contingere dignæ.ſed
videamꝰ quę fuerint merita,ꝓpter quę deificata
eſt.Eã ferũt filiæ luctu mœſtam cũ à Bãbone no Bambo mulier.
bili coribantũ muliere hoſpitio ſuſcepta potionẽ
multis confectã ex rebus: quam ciceona appel- Ciceõ genꝰ potionis.
lant ſumere recuſaſſet,indoluiſſe Bambonẽ,atq;
ſublata veſte genitalia mẽbra cereri oſtẽdiſſe,quę
hoc ſpectaculo delectata ciceona ſuſceperit, atq;
biberit,vnde dea meruerit appellari.Matris vero Matris deorũ ſacra.

deorũ ſacra phrygij quotannis crudeliſſimis certaminib⁹ faciebãt,ſed Romani ſacerdotes vtriuſque ſexus virum & fœminam ex phrygia conſecrantes vrbem ſolenni pompa tympanorũ ſonitu perluſtrabant. Maiora ſunt quæ ſequuntur, & quorum pauca Romani vel modeſtiſſime duxerint imitanda. Rhodij hominem Saturno ſacrificabant. Quam crudelitatem cum poſtea duxerint mitigandam, aliquem mortis ſupplicio dãnatum ad ſaturnalia vſque ſeruabãt, quem ipſo in feſto grauatum vino immolabant. In Salamine inſula Diomedi homo immolabatur, qui ab adoleſcentibus ter circum aram ductus, tãdem à ſacerdote haſta percuſſus & rogo impoſit⁹ cremabatur. Dionyſio Omaſti apud Chios homo crudeliter diſcerptus ſacrificabatur. Lacedęmonijque hominẽ Marti ſacrificare ſoliti fuerunt. Et phœnices in bellorum aut peſtilentiæ calamitatibus amiciſſimos homines Saturno ſolebant immolare. Et ĩ creta curetes Saturno pueros ſacrificabãt. In Laodicea Syriæ palladi virgo immolabatur. Arabéſque ſingulis annis puerum immolãtes ſub ara ſepeliebant. Omnéſque Græci priuſquã in ſuſcepta prodirent bella hominem immolabant, quod de Iphigenia bello Troiano factũ prædicant. Phœnices in magnis calamitatibus atque periculis ſui principis, dilectiſſimum ex filijs in redemptionis præmium iugulabant. Vnde Saturnus rex regionis, qui poſteaquam hominem exuit, in Saturni ſtellam tranſlatus eſt, cum vnicum filium ex Anobret nympha haberet, Leud dictum, quia maximo & periculoſo bello ciuitas premebatur, regio indutũ ornatu, ſuper conſtru-

Immolatio humanorũ corporũ apud varios populos.

ctam ad hoc præparatámque aram immolauit. Aristomenes Messenius Ioui, quem appellant Ithometem trecētos simul sacrificauit homines, in quibus Theopompus lacedæmonius fuit. Cū fame Athenienses propter Androgei cædem angerentur, & ad auxilia deorum confugissent, Apollo iussit vt singulis annis septem mares totidémque fœminas in cretám sacrificandos mitterent. quod & diligentissime multis seculis obseruatum fuisse traditur. Scythæ quoscunq; aduenas ceperint (capiunt autem multos, qui fluctibus & tempestate ad eos depelluntur) Dianæ statim immolant: In Pella ciuitate Thessaliæ hominem Pelleo & Chironi singulis immolant annis. Dionysius alicarnasseus in primo de antiquitate Italica refert, Iunonē & Apollinem, quoniam decima hominum eis immolata non fuerat, magnas Italis calamitates induxisse, vt nullus in arboribus fructus ad maturitatem vsque primam permanserit: nec spicæ semine implebātur: nec herbę pecori sufficiētes germinabāt. Fōtes deficiebāt, mulieres abortu periclitabātur, aut nati filij māci & distorti erāt, cæteráq; hominū multitudo crebrius q̄ solebāt vexabātur. Cúmq; responso accepto nollēt dij immolationē animalium hostijs faciēdā, magna omnes ambiguitate tenebātur. Tūcq; ciuitatū primates, pòst reliqua multitudo, Italia migrare cœperūt: & quasi amētes furentésq; pellebant vicissim, ac pro certamine pellebātur, & multis Italiæ ciuitatibus derelictis Græcia & barbaria italis est repleta. Herculémq; ferunt ara primū in saturnio ædificata, intemeratas hostias immolasse, & ne quasi primo

Aristomenes Iupiter Ithometes

Atheniēses Vij. mares totidē q; fœminas in cretam sacrificandos mittebant.

Aduenæ à scythis dianæ immolantur.

Herculis institutum.

neglecto superstitione inani incolæ turbarentur, simulacra viui hominis in Tyberim fluuium deijciebant hostiarum ornata modo, idque postea idibus maijs à populo Romano factitatũ est. Ea enim die pontifices, virginésq; vestales, prętores, alijq; ciues, quos sacris adesse fas est, animalibus de iure pontificio immolatis triginta hominum simulacra, quos appellant argeos, à põte sublicio in Tyberim dimittebant. Gentiliũ externorum religione quantum ad Romanorum honestandã rem oportere visum est ostensa, ad nostrũ redibimus propositũ. Inter multa vero quæ Romana superstitio nobis dicenda exhibet, nihil nõ respuendum, ac omnino abominabile est, præter vnum, quod viro Christiano in meliorẽ partem amplectendũ, cõuertẽdúmq; existimo, sacris scilicet vt appellarunt, ac religioni Romanã gentẽ accuratissime intentam fuisse. Vnde præclarissima est illa Ciceronis de aruspicum responsis sententia. Quàm volumus patres cõscripti, licet ipsi nos amemus, tamen nec numero Hispanos, nec robore gallos, nec calliditate pœnos, nec artibus Græcos, nec deniq; hoc ipso huius gentis, ac terræ domestico natiuóq; sensu Italos ipsos, ac latinos, sed pietate & religione atq; hac vna sapientia quòd deorum immortaliũ nomine omnia regi, gubernaríq; prospeximus omnes gentes nationésq; superauimus. Et Liuius xlvij. Gn. Cornelio prætori multa indicta, q cum M. Æmilio Lepido põtifice maximo iniuriose contenderet, sacrorúmq; q̃ magistratuũ ius potẽtius fuit. Sed quid beatus Aurelius scribit Augustinus: dũ illæ à Romanis cõmitterẽtur suorũ sacrorũ insaniæ,

dum tanta fierent mala, calebant aræ numinum sabæo thure sertísq; recentibus halabãt, clarebãt sacerdotia, phana renitebant, & vno eodémque tempore sacrificabat, ludebatur, furebatur in tẽplis. Igitur de religione Romanorum tractaturi, partes primũ ꝓponemus, in quas eã diuidi oportere iudicemus. Tribúsq; multarũ, & diuersarum rerũ aciebus armata religionis prędictæ cognitio nobis tractanda occurrit. Nã prima in parte deos eorũq; originẽ, sacra, cerimonias, ritus, adorationes, liberationes & hostias, ipsarũ postea rerũ causa à gentibus instituta erectáq; tẽpla, ędes, sacella, phana, aras, delubra, simul ostendem⁹. Deinde secũdo loco quærendæ vtilitatis, opulentiæ & amplitudinis artes sub religionis, & deorũ numinis integumẽto cõfictas, põtifices, flamines, sacerdotes, salios, vestales, sodales, phanaticos, bacchides, & maximã eiusmodi hominũ turbã docebimus. Tertiã dehinc aciẽ, ludi, spectacula, lectisternia, supplicationes, & multa huiusmodi ad populorũ delectationẽ luxúmq; & ad seditionũ, tumultuationúmq; cõcitationẽ, auersione excogitata sub religionísq; & deorũ prætextu populo data cõplebũt. Deos & si Romulus coluit, qui Lupercal in palatio monte instituit, sacra dijs alijs albano ritu, Græco Herculi, vt ab Euandro instituta erãt, sicut Liuius docet fecit, tamẽ Numa Pompilius artifex religionis industrius fuisse videt, quẽ Liuius dicit ne luxuriarẽtur otio animi, omniũ primũ rem ad multitudinẽ imperitã, & illis seculis rudem, efficacissimã, dearum metum incutiendum tantum esse simulasséq; se cũ ægeria colloqui & monitũ quę acceptissima dijs

Diuisio totius operis.

Lupercal.

Numa Põpilius religionis artifex.

essent sacra instituere, sacerdotes suos cuiq; deorum cultui præfecisse. Vnde Cicero ꝓ domo sua ad pontifices. Equidem sic accepi pōtifices in religionibus suscipiēdis caput esse, interpretari quę voluntas sit deorum immortalium. & in eadem oratione. Cum multa diuinitus pontifices à maioribus nostris inuenta atque instituta sunt, tum nihil præclarius quàm quòd vos, & religionibus deorū immortaliū & summæ reipu. præesse voluerunt, vt amplissimi & clarissimi ciues reipub. bene gerendo: pontifices, religiones sapienter interpretando rempub. conseruarent. Quāti etiam deos fecerint Romani Cicero in vetustissimis pontificij iuris legibus ostendit, quarum capita nonnullarum hic ponemus. Ad diuos adeūto, caste pietatem adhibento, opes amouento, qui secus faxit deus ipse vindex erit. Separatim nemo habessit deos: néve nouos, sed ne aduenas nisi publice aduectos priuatim colunto, cōstituta à patribus delubra habento. Lucos in agris habento, & larum sedes, diuos, & eos qui cælestes semper habiti colunto. & illos quos in cælum merita vocauerunt, Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinū. Ast illa propter quæ datur homini ascensus in cælum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earúmq; laudum delubra sunto, nec vllo vitiorum sacra solennia obeunto. Quòd autem ex hominum genere consecratos sicut Herculem & cæteros coli lex iubet, indicat quidem omniū animos immortales esse, sed fortium bonorúmq; diuinos. Bene vero quòd mēs, pietas, virtus, fides consecrātur manu, quarū omniū Romæ dedicata publice templa sunt, vt illa

Pontificum dignitas.

qui habent (habẽt autẽ omnes boni) deos ipsos in animis suis collocatos putent. & idem Cicero in Verrem actione septima. Túqꝫ Ceres, & Libera quarum sacra sicut opiniones hominum ac religiones ferunt lõge maximis atque occultissimis cerimonijs continentur, à quibus initia vitæ, atqꝫ victus, legum, morum, mansuetudinis, humanitatis exempla hominibus & ciuitatibus data, ac dispersa esse dicuntur. Præterea ipse Cicero ꝓ murena. Cum omnis deorum immortalium potestas aut translata sit ad nos, aut certe cõmunicata nobiscum. Satis itaqꝫ hoc initio primæ diuisionis nostrę partis fundamenta iecimus: qui per Ciceronem & iuris pontificij documenta deorũ venerationis, & locorum in quibus adorarentur principium causãmqꝫ ostendimus. Sed plura ad eam rem à M. Varrone afferemus. Is vir sanctorum religionis nostræ doctissimorum Hieronymi & Augustini iudicio doctissim⁹, est autor deos ex Samothrace in Phrygiam aduectos Æneam ex Phrygia in Italiam detulisse: dictósque ꝙ per eos spiremus: & corpus, mentem ac rationẽ habeamus: quos fuisse vult Apollinem & Neptunum. vnde Virgilius. Cum socijs natóqꝫ: penatibus & magnis dijs: &, Iã pater Æneas sacra & sacra altera patrem Afferet: iliacos excipe vesta deos. Plutarchus in vita Numæ põpilij. Ea quæ de deorum sacris Numa pompilius statuit ꝗ similia sunt prorsus Pythagoræ documẽtis. Nam primum principium ille neqꝫ sensui neqꝫ perturbationi subiectum: sed mentẽ inuisibilem: & increatam esse censuit. Hic autem Romanos prohibuit existimare imaginẽ dei, aut hominis spe-

Dij ex samothracia in phrygiã ex phrygia in Italiam delati.

Virgilius.

Opinio numæ de deo.

ciem, aut animalis habere formam: neque fuit apud eos picta neque ficta dei prius species. Sed in prioribus. clxx. annis templa quidem ædificabant: sacráque tuguria erigebant: simulacrum vero nullum corporeum faciebant. perinde atque nefas esset deterioribus meliora assimulare, neq; aliter atq; intelligentia percipi deus possit. sacra quoq; à Numa instituta, ritum, sanctimoniámq; Pythagoræ vehementer attingunt. Erant enim sine sanguine, eorúmque plurima ex farina & libo rebúsque vilissimis composita. Affirmat etiam Varro deos ab ātiquis Romanis plus annos. clxx. sine simulacris fuisse cultos, eorúmque. xx. selectos, cæteros appellauit plebeios, súntque selecti. xij. mares, octo fœminæ. Ianus, Iupiter, Saturnus, Genius, Mercurius, Apollo, Mars, Vulcanus, Neptunus, Sol, Orcus, Liber pater, Tellus, Ceres, Iuno, Luna, Diana, Minerua, Venus, Vesta. Et præter hos vtriusque sexus deos, alia fuit deorum dearúmque tanquam matrimonialis cōiunctio, quam comprecationem appellauerunt: vt qui scilicet rem diuinā vni fecisset, alteri quoq; supplicasse videretur: & latiam Saturnus, salaciam Neptunus, horam Quirinus, mariam Vulcanus, miricen Quiritius, nerienem Mars, comprecationem suam habuit. Attulit tamen aliam deorum diuisionem Varro à Labeone sumptam, qui asseruit deorum partem esse bonam, partem malam, qui cultus diuersitate internoscantur, cum mali cædibus hominum & tristibus supplicationibus, boni obsequijs lætis atque iucundis qualia sunt lectisternia, atque ludi, & conuiuia placarentur. Et cum deos vt diximus selectos à Iano

Sacra instituta à Numa.

Dij selecti, & plebei.

Cōprecatio

Boni dij. Mali dij.

commendare incepisset: quem tum bifrontem, tum quadrifrontem tanquam geminũ faciebant: de alijs minoribus tractauit, quorum seriem à cõceptione ad decrepiti hominis sepulturam perduxit, in hunc maxime modum nostris hominibus perridiculum. Quum mas & fœmina coniungũtur adhibetur deus iugatinus, cum domum est ducenda quæ nupsit officium id exhibet Domiducus. Vt autem in domo sit, deus Domitius: vt maneat cum viro, dea Manturna præstat. perductáque in mariti domum virgo super priapum, nimirum masculinum immanissimum & turpissimum fascinum more honestissimo matronarũ sedere iubetur: nec prius mariti cubiculum ingredi permittitur, quàm aula & cæteræ domus partes cubiculo continentes nucibus spargãtur, quibus à multitudine conculcatis compressæ virginis eiulatus inter strepitum nequeat exaudiri. dúmque fuerint peragenda secreta, vt sine difficultate virginitas auferatur dea Virginensis, & deus pater Subigus, & dea mater Prema, deáque Pertunda, & Venus Priapo & ipsi deo præstant obsequium, Subsequitúrque illico dea Mena Iouis priuigna, cruori menstruo præsidens: & liber accurrit pater, quem sic vocatum esse volunt, quod mares in coeundo per eius beneficium emissis seminibus liberentur. nec tardius præstat officium dea libera & Venus dicta, illud idem mulieribus quod liber viris præstans auxilium. Vnde credit à Labeone doctus Varro duobus ijs mari & fœminæ numinibus, honores in templis marmore, aut ære, Libero virilis corporis pudendam partem, fœminini liberæ, excisos adornatósque fuisse.

Ian⁹ bifrõs quadrifrõs.

Deus iugatinus.

Domiduc⁹.

Domitius.

Manturna.

Virgo super priapum sedet.

Nuces sparguntur.

Pertunda.

Dea virginensis.

Subigus.

Prema.

Venus.

Mena.

Liber pater

Libera dea

Malum vero fuit obscurissimos à Romanis deos esse habitos Vitumnum & Sentinum, quorũ alter vitam in Embrione, alter sensum puerperio largiebatur. Vt autem nulla pars hominum præsidio numinum careret, dei per singulos aderant actus, tanquam opifices in vico argẽtario, vbi vnum vasculum vt perfectũ exeat, per multos artifices trãsit. Mulieri enim fœtę partu tres dei custodes adhibebantur, ne Siluanus deus illã vexaturus ingrederetur, Intercido Pilumnus & Deuerrinus: eorúmq; significandorum causa, tres homines noctu domus limina circuibant: Prim⁹ intercidoni subministraturus securi limen cædebat. Pilo secundus pro pilumno feriebat, & scopis tertius deuerrebat, tandem Lucina quã parturiens inuocauerat, Ops quoq; dicta, opem afferebat. Et ne agrippæ essent qui nascerentur, quos sic dictos fuisse constat quia peruerso ordine pedibus primum ventre egrederentur, deæ peruersa & prosa aduocabantur: post quas Vagitinus deus os puerperij aperiens succedebat: & partũ ad lucem Diespiter perducebat: præstóq; aderat leuana quæ partum de terra leuabat expositum. sed & rumina veniebat mammis præfecta mulierum quas prisci rumas appellauere, vt lac copiosissime præberetur, quousq; adueniente tempore Potina dea potionem: Edulica escam prębere possent. Nec paruum erat Cuninæ deæ opus: quæ & si cunas ipsa non agitabat, vt leuiter mouerentur curabat. Maiora deinceps dicenda sunt numinum collata hominibus beneficia. Mercurius inde quasi medio inter homines currẽs Hermes Gręce ab herminia, id est sermone appellat⁹

Vitũnus & Sentinus. Siluanus. Intercido. Pilumnus. Deuerrinus. Lucina. Dea peruersa & prosa. Vagitinus. Diespiter. Leuana. Rumina. Potina. Edulica. Cunina. Mercurius.

loqui præstabat: quem effigiabant alas in capite & pedibus habētem: quòd sermo hominum per aera volitet. Et Minerua quam dixerunt temporibus Ogygi regis ad lacū tritonis virginali primum apparuisse habitu: vnde tritonia sit dicta, artes quarum fuit inuentrix puerum edocebat. Pauoribus hominum vt arcerentur pauētia: spei eorum quæ fortassis euenirent venilia: voluptatibus quibus fruerentur volupia: actibus quibus se immiscerent ageronia, stimulis quibus agerētur stimula, strenue gestis quę contingerent strenua, deæ præerant. Fessis dea fessona, vt quiescerent. Hostibúsque pellendis dea Pellona præbebat auxilium. Numeria quoque dea quibusdam bene numerare: Caneria bene canere: Mars & bellona vt bene belligerarent, Victoria vt vincerent: Honorinus deus vt honorarentur, Pecunia vt pecuniosi essent, Esculanus & filius eius Argentinus dei vt haberent æneam argenteámque pecuniā præstabant. & vt suum quoque deum improbi segnésque haberent dea erat Murcea: quæ præter modum nō moueret, ac faceret hominem, vt inquit Pompeius, murcidū, ac nimis desidiosum & inactuosum. Paruæ etiam existimationis neque inter malos aut bonos deos posita fuit fortuna barbata, quæ cultoribus suis malas speciosius vestiens, se spernentes male barbatos glabrósque reddebat. Cum contra maiori deæ fortunæ quam omnipotentē appellauerūt, & deabus fatis multo maiorem quam oportuerit vim potentiámque sicut suprà ostendimus tribuerint. Themin vero parum coluerint quam Festus deam fuisse dicit, quæ præciperet hominib9 id petere quod fas est

Minerua. Tritonia. Pauentia. Venilia. Volupia. Ageronia. Stimula. Strenua. Fessona. Pellona. Numeria. Caneria. Bellona. Victoria. Honorinus. Pecunia. Aesculanus. Argentinus. Murcea. Fortuna barbata. Themis.

ſet,eámque id eſſe exiſtimabant quod & fas eſt.
Nenia. Et ne plures quàm expediat perquiramus deos vitæ hominum fortuniſque adhibitos, Neniam gentiles voluerũt deam mortuos homines in fu nere comitari,vnde & modulationes inter eiulã dum plangendúmque adhibitas nenias vocaue re.Sed & ſuam ſata ſegetéſque & cætera homi
Saturn⁹ ex ſe nata deuorat. nibus vſui futura deorum habuerunt turbam.Sa turnúmque deum in primis maximum Iouis ge nitorem prædicant nata ex ſeſe deuorare, quòd ſemina vnde naſcantur reuertantur. Vnde pro pter agriculturam falcem manu tenet effigiat⁹:
Seia. & ne ſolus tanto munere fatigetur:deam ſeiam ferunt ſatis frumentis quàm diu ſub terra ſunt: cum vero ſuper terram herbeſcentes ſegetem
Segetia. faciunt deam Segetiam, frumentíſque collectis
Tutellina. atque reconditis vt tuto ſeruentur,deam Tutel
Proſerpina. linam eſſe præpoſitam:proſerpinam pariter fru
Nodatus. mentis germinantibus,deum Nodatum genicu
Volutina. lis nodiſque culmorum inuolutis, folliculorum
Patelena. deam Volutinam,& cum folliculi pateſcunt, vt
Oſtilina. ſpica exeat deam patelenam. Cumque ſegetes nouis æquentur ariſtis deam oſtilinam, & deam
Flora. floram frumentis florentibus, lacteſcentibúſque
Lacturcus. Matuta. deum lacturcum,matutam matureſcentibus,& cum runcantur, id eſt à terra auferuntur deam
Runcina. runcinam præfecerunt.Et ne inculta agrorum vi derentur à dijs ſpreta: Diana ſyluarum: rurum dea Ruſina: iugorum montium deus Iugatinus: collium dea Collatia: vallium dea Vallona cu ram habuit. Nec deus ſpinenſis vt ſpinas ex a gris eradicaret, nec dea rubigo vt non accede ret ſpernebatur.Quin potius deæ Fructeſtæ; vt

fructus vberrimos daret supplicabatur. Quia vero Romanis à principio vrbis conditæ & multo tempore postea parcissimus fuit vini vsus, parua ac omnino minima deorum turba vineis viniśque præfecta est, quandoquidem solus Bacchus tanti muneris curam habuit: qui multinomius Liber pater appellatus: cum bellasset in India & multas secum habuisset fœminas: quæ bacchæ dicebantur non tamen virtute nobiles: postea Bacchus: quandoque Priapus, quandoque Bromius, quandoque Brotinus fuit dictus. Et quia custodiæ huiusmodi solus erat præfectus, omni spreta vinearum cura: vnicæ vindemiæ cũ iam vuæ maturescerent intẽdebat: tantaq; id actum est turpitudine vt modũ pigeat pudeátq; referre: quẽ omnino fuimus suppressuri: nisi quia nostris cõducere Christianis arbitramur talia scire: quo nostræ religionis grauitatẽ & sanctã mũdiciem lætioribus animis amplectantur: erúntque verba per beatum Aureliũ Augustinũ à Marco Varrone Labeonéq; paululũ immutata. Quũ fierent libero patri sacra in Italiæ cõpitis pudenda virilia, cũ honore plaustellis imposita, primo rure trãsferũtur in cõpita, pòst in vrbẽ. In oppido autẽ Lanuino, qđ nũc ciuitas Indiuinia vocatũ, viro sũmo Prospero subest cardinali colũnẽsi, vni libero totus mẽsis tribuebat: cui⁹ diebus õnes verbis flagitiosissimis vtebant, donec illud mẽbrũ p forũ transuectũ esset, atq; in loco suo quiesceret. Cui mẽbro inhonesto matrenfamilias honestissimã imponere publico in loco coronã necesse erat. Sic ab agris fascinatio repellebat, & matrona facere cogebatur in publico, quod nec meretrici si

Bacchi cognomina.

Matrona honestissima in publico priapum coronat. Forculus cardo. Limētinus

matronæ spectarent permitti debuit in theatro. Ne domos etiam suas Romani spernere videren tur tres illis deos dederunt hostiarios, Forculum foribus, Cardinem cardini, Limentinum limini. Et ne maris cura esset abiecta, præter Neptunũ Iouis fratrem vniuerso præfectum mari, præter-

Amphytrite.

quam Amphytritem quam deam Placidus grāmaticus fuisse vult deam maris Neptuni matronã,

Venilia. Salatia.

Veniliam dixerunt deam vndæ maris quãdo venit ad littus, Salatiámque item deam eidem quan do redit in salum esse præpositam. Romani tamen duce Romulo in asylo agentes, eos primũ colendos acceperũt ex supradictis dijs, quos troia auectos Albani primum, postea Laurẽtes per trecentos annos coluerant: qui videntur illi fuisse, quos supra selectos diximus appellari. & ty-

Tyberinus. Faunus. Picus. Pauor. Febris. Romulus.

berinum paulopost Romulus, deinde Faunum & Picum, Pauorem & Febrem ipsúmque Romulum Titus Tacius rex, & alias sensim turbas su pradictas, demûmque suos cæsares Romani in deorum numerum retulerunt. Quin etiam Albani patres primum, pôst Romani vrbis conditores fabulas pro miraculis acceperunt, quæ ante bellum troianum Græcis Troianísque fuerũt cõmunes: Minotaurum bestiam fuisse inclusam labyrintho, quem cum intrassent homines, inextricabili errore exire non poterant. Centauros equorum hominúmque natura coniunctos. Cerberum tricipitem inferni canem, Phrixum & Hellen eius sororem ariete vectos, mare tranasse, Gorgonem serpentibus crinitam se aspiciẽtes in lapidem conuertisse. Bellerophõtem equo pegaso pennis volante vectum fuisse, Amphionem

citharæ suauitate lapides attraxisse. Dædalum & Icarum filium coaptatis sibi pennis Creta in Italiam aduolasse, in Oedipum sphinga monstrum quadrupes indissolubilia hominibus cũ vitæ periculo proposuisse. Antæum qui terræ cõtactu fortior resurgeret ab Hercule fuisse prostratũ. Sed iam satis multa de ineptis deorum fabularúmq; adinuentionibus: ad sacra ceremoniásque veniamus, plurima simul edocturi minutiora, quæ in gentilium religione non minima habebãtur. Vlpianus de verborum significatione dicit, sacrum locum esse locum consecratum. Sacrariũ in quo sacra reponuntur. & idem infrà: sancta proprie dici quę nec sacra nec prophana sunt, sed sanctione quadam sunt cõfirmata: vt sanctæ leges. Martianus vero sanctum esse vult quod ab iniuria hominum est defensum: dicíq; à sagminibus herbis quas legati populi Romani ferre solebant, ne quis eos violaret. Cicero in legibus, sacrum sacróve commendatum qui depresserit raseritque patricida esto. idémque de aruspicum responsis. nego vnquam post sacra constituta quorum eadem est antiquitas quæ ipsius vrbis. Festus Pompeius. Curiona sacra quæ in curiis fiebant. & infrà: fornacalia sacra erant, cum far in fornaculis torrebant, quòd ad fornacem quę in pistrinis erat sacrificium fieri solebat. Plutarchus in Pauli Aemilij vita. Sacra faciente Æmilio, fulmen aram percussit, sacráque combussit. Macrobius in saturnalibus: Herculis sacris non licet mulieribus interesse, quia Herculi per Italiam transeunti mulier vinum petenti, se aquam dixit non posse præbere. Et Macrobius in satur-

Sacer locus. Sacrarium. Sancta. Sanctum. Sagmina. Curiona sacra. Fornacalia Sacra. Mulieribus non licebat sacris Herculis interesse.

nalibus dixit: ſacra celebritas eſt cum ſacrificia dijs offeruntur: vel cum dies diuinis epulationibus celebrantur, vel cum ludi in honorem aguntur deorum, vel cum feriæ obſeruantur. & infrà idem: ſacrum eſt quicquid deorum habetur. Virgilius. Sacra dioneę matri diuíſq; ferebã. ſacra Ioui ſtygio quæ rite incepta paraui: tibi enim tibi maxima Iuno mactat ſacra ferẽs. Et ſanctũ vult Trebatius idem quod religioſum: interdum neutrum, id eſt incorruptum. Virgilius, Sancta ad vos anima atq; iſtius inſcia culpæ deſcendã. hinc ſanctæ leges, & ſanctum virum integrum moribus. Nomináque ſacrorum locorum ſub congrua proprietate proferre pontificalis obſeruatio eſt. Helius Spartianus Adrianum commendat imperatorem, quòd ſacra romana diligentiſſime curauit, peregrina contempſit. poſt eámque cognitionem ſacrorum de ceremonijs eſt dicendum, quas ſuprà diximus Trebatium voluiſſe idem eſſe qđ ſacra. Sed Liuius libro quinto dicit: Lucium Albinum de plebe vnum virgines, ſacerdotes, ſacrã que, plauſtro Cere inuexiſſe, vnde ceremonijs enatum ſit nomen. & in ſeptimo, ceretib9 quòd tarquinienſibus in populatione agri Romani cõſenſerant, ob memoriam ſeruatorum ſacrorum pax & induciæ in centum annos datæ. Feſtus Pompeius. ceremoniarum cauſam, alij ab oppido Cere dictam exiſtimant, alij à caritate putant. Adorationis & immolationis originem Plinius in naturali hiſtoria ſic ponit. Numa inſtituit deos fruge colere, & mola ſalſa ſupplicare, atque, vt autor eſt Cecinna, far torrere, quoniam toſtum cibo ſalubrius. Is fornacalia inſtituit far-

Ceremoniæ

Adoratiõis & immolationis origo

ris torrendi ferias, & æque religiosas terminis a-grorum. Nonius autem Marcellus, ador frumenti genus quod epulis, & immolationibus sacris putatur pium, vnde adorare propitiare religiones. Festus Pompeius, Ador farris genus edor quod appellabatur, & fiebat tostum: vnde in sacrificio mola salsa efficitur: vnde adorare. Festus item, Immolare est mola, id est farre molito & sale hostiam persperfam sacrare: & idem infrà. Mola vocatur far tostum, sale aspersum, quòd eo molito hostiæ asperguntur. Macrobius saturnalium. Cum hostia cæditur fari non est fas. intercisa & porrecta licet: rursus cum adoletur non licet. plurima item nunc minutiora religionis gentilium vocabula vnico doceamus contextu: videlicet, sacrificium, consecratio, ornamentorum, vasorúmque vocabula: dehinc superstitio, sacrilegium, dedicatio, piaculum, iusiurandum, eleemosina, abstinentia, virginitas, ieiunium, gestus inter faciendum rem diuinam, & demum hostiæ, quid sibi voluerint. Nonius Marcellus inter sacrificare & litare hoc dicit interesse. Sacrificare est veniam dari petere. Litare est propitiare. Et Macrobius litare significat sacrificio facto placauisse deos. Litare est sacrificium rite facere. Cicero in legibus. Nocturna mulierum sacrificia non sunto, præter illa quæ pro populo rite fient. Et Varro de lingua latina. Romano ritu sacrificium mulieres quum facient capite sunto copertæ. Festus Pompeius: arcanum sacrificij genus quod in arce fit ab auguribus, adeo remotũ à notitia vulgari, vt nę literis quidẽ mandaretur, sed per memoriam successorũ relinque-

Ador. Adorare. Immolare. Mola. Sacrificare. Litare. Mulieres capite cooperto sacrificãt. Arcanum sacrificium.

batur: & infrà. Iuuenilia fingebantur Dianæ si mulacra, quia ea ætas fortis est ad tolerandam viam. Diana enim putabatur dea viarum. Item

Statua. stata dicuntur sacrificia quæ certis diebus fiebãt: Item sacrificium quod fiebat in monte Palati-

Palatuar. no palatuar dicebatur Liuius in trigesimo, Philippi regis legati in senatum introducti sunt, gra tulantes de victoria: his petentibus vt sacrificare in capitolio, donáque ex auro liceret ponere in æde Iouis optimi maximi, permissum ab senatu: centum pondo coronam auream posuerũt.

Consecrare. Iam consecratio qua fieret ratione Cicero pro domo sua ad pontifices sic docet. Video esse legem veterem tribunitiam, quæ vetat iniussu plebis ædes, terram, aram consecrare. Ornamentorum religionis vasorũmque modus fuit priscis castissimus. Sed ornamenta vnde habuerunt originem, Liuius in Numæ gestis rebus sic docet.

Flamen. Flaminem Ioui assiduum sacerdotem creauit, insignı́que eum veste & curuli regia sella adornauit.

Salij. Salios inde duodecim Marti Gradiuo legit, tunicæq; pictæ insigne decreuit, & super tunicam æneum pectori tegmen: quali sacerdotes christiani, sed aureo & argenteo & iaspidibus ornato, pectorali appellato vtuntur. Et Festus:

Albogaler. Albogalerus à galea nominatus. Est enim pileus capitis quo diales flamines: id est Iouis sacer-

Flaminia. dotes vtebantur, & flaminio vestimento Flaminia vtebatur, Dialis vxor & Iouis sacerdos. tu-

Tutulum. tulum flaminiæ eodem erat colore. Item mortuæ pecudis corio calceos fieri flaminibus nefas habebatur, quoniam sua morte extincta omnia funesta existimabantur. Item tutulum dice-

bant flaminiarum capitis ornamētum, vitta purpurea innexa crinibus, & in altitudine extractū. Item Flaminias sacerdotissas, Diali addictas, scalas vltra tres gradus ascendere non licet. non comit caput, neque capillum depectit. flamen solus habet galerum, quòd maximus est. Cicero in legibus: in delubris omnibus textile nec operosius quàm mulieris opus menstruum, color autem albus præcipue decorus deo est, cum in cæteris, tum maxime in textili. Tincta vero absint, nisi à bellicis insignibus. Plinius in naturali historia: antiquior fuit plastice quàm fundendi æris ars. ex ea enim dij fiebant: & domus ciuium ornabantur, & dij fictiles erant. hæ enim tunc deorum effigies erant laudatissimæ, nec pœnitet nos illorū qui tales eos coluere. in sacris quidem tum non mirrhinis, vt hodie cristallinísve, sed fictilibus libabant. Seneca epistola trigesima prima, ex Virgilio. Exurge modo & te quoque dignum finge deo: finges autem non auro nec argento: non potest in hac materia imago dei exprimi: quin cogita illos cum propitij fuissent fictiles fuisse. Persius satyricus: Dicite pontifices in templo quid facit aurum: Nempe hoc quod Veneri donatæ à virgine puppæ. Cicero in legibus: Aurum & argentum in vrbibus, & priuatum in fanis inuidiosa res est: tum ebur corpore contractum. Iam æs atq; ferrum duelli instrumenta non fani. Festus Pompeius de hac modestia religionis taliter scribit, vt nostræ ætatis sacerdotibus ingentem inurat notam, qui ne dum equo vehūtur: sed equitum turmas cū pari famulatu alunt: inquit enim Sacerdotis proprium est, vt nec equo vehatur,

Color albus decor' deo.

Sacerdotes equo nō vehebantur.

nec plus quàm tribus noctibus ab vrbe absit, nec pileum deponat: ex quo flamen dictus, & idem dicit pura sacerdotes vestimenta ad sacrificia habuisse: id est non obsita, non fulgurita, non funesta, non maculam habentia. Fuit etiam vnum sacrificantibus vestimẽti genus, quo sacerdotes cuiusque ritus, & tẽpli, & dei pariter vtebantur. quale est camisium lineum albũ, quo christiani vtuntur sacerdotes. & cum esset latum adeoque oblongum, vt discinctum per solum traheretur, postea cinctum pendẽtẽ supra cingulũ faciebat vndique sinum, qui ritus fuisse perhibetur Gabinus. Liuius in quinto, C. Fabius ritu Gabino succinctus à capitolio obsesso in quirinalem collem sacra ferens iuit & rediit. & Virgilius. Ritu succincta Gabino. & Cicero de aruspicum responsis: Strophium quod Græce ophium dicitur, pro insigni positum fuisse dicit: quod ponebatur in capitib[9] sacerdotum: & alij coronam fuisse dixerunt: quod ornamentũ nostri Ioanni baptistæ in hymno attribuunt vespertino: Strophium bidẽtes. Sed iam instrumenta & vasa religionis è Festo incipiam[9] ostẽdere: Præfericulum vas æneum sine ansa patens ad summum velut peluis, quo ad sacrificia vtebantur. Patenæ, vascula paruula sacrificijs faciendis apta: Infulæ sunt fulcimenta lanea, quib[9] sacerdotes & hostia templáque velantur. Inarculum virga erat ex malo punico inaurata, quam regina sacrificans in capite gestabat, Acerra arcula thuraria in sacrificijs. Achamum poculi fictilis genus, quo in sacrificijs vtebantur. Nonius Marcellus: Anclabris mensa ministerijs apta diuinis: vasa quoque ea quibus sacerdotes vtuntur

Sacrificantibus vnũ vestimenti genus.

Ritus Gabinus.

Strophium.

Præfericulũ

Patenæ.

Infulæ.

Inarculum.

Acerra.

Achamum.

Anclabris mensa.

anclabra appellabantur. Festus: Secespita cultrum ferreum, oblongum, manubrio eburneo, rotundo, solido, vincto ad capulum argento & auro, fixum clauis æneis ære cyprio, quo flamines flaminiæ virgines pontificésque ad sacra vtebantur: dictum autem est secespita à secando. Cicero in Verrem actione tertia. Credo tum quum sicilia florebat opibus & copijs magna artificia fuisse in ea insula. Nam domus erat ante istum prætorem nulla paulo locupletior, qua in domo hæc non essent, etiam si præterea nihil esset argenti. Patella grãdis cum sigillis simulachri deorum: Patera qua mulieres ad res diuinas vterentur: thuribulum. hæc autem omnia antiquo opere & summo artificio facta. Festus Pompeius. Simpulum vas paruulum non dissimile cyatho, quo vinum in sacrificijs libabatur, vnde mulieres rebus diuinis deditæ simpulatrices dictæ. Struppi vocantur in puluinaribus fasciculi de verbenis facti, qui pro deorum capitibus ponebantur. Suffibulum vestimentum album, prætextum, quadrangulum, oblongum, quod in capite vestales virgines sacrificantes habebant, idq; fibula comprehendebatur. Damnarunt & ipsi etiam Romani gentiles sacrilegia, per se ipsa à verbo nota, & superstitiones. cuius verbi vim originem habuisse vult Aulus Gellius ab ijs, qui filios superstites esse nimis importune à dijs efflagitarent, cum tamen omnis importuna ineptáque religio possit superstitio appellari. Liuius in quarto. in ea rerum afflictione multiplex religio, & plæraque externa inuasit: nouos ritus sacrificandi, vaticinando inferentibus in domos

Anclabra. Secespita. Patella grãdis. Patera. Thuribulũ. Simpulum. Simpulatrices. Strupi. Suffibulum Superstitio.

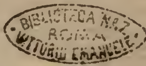
quibus quæstui fierent capti religione animi: donec publicus iam pudor ad primores ciuitatis ꝑuenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque per egrina atque insolita piacula pacis deum expo scendæ. Datum tamē negotium ædilibus vt animaduerterēt, vt ne qui nisi Romani dij, neu quo alio more quàm patrio colerentur. Idem Liuius vigesimo nono. Pyrrhus locros classe præteruectus thesauros Proserpinæ intactos ad eam diē spoliauit. classis postera die fœdissima tempestate lacerata, omnésque naues quę sacram pecuniam habuerant, in littora nostra eiectæ sunt: pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinæ referri iussit: nec tamen ei postea aliquid ꝓspere euenit, pulsúsque Italia ignobili atq; inhonesta morte Argos ingressus occubuit. Dedicatio quid fuerit Cicero pro domo sua ad pontifices sic ostendit: postem teneri in dedicatione templi oportere videor audisse: vbi enim postis est, ibi aditus est. Liuius nono: C. Flauius scriba Libertino patre genitus ædilis ædem Concordiæ in area Vulcani summa nobilium inuidia dicauit. C. q; Barbatus pont. coactus consensu populi verba præiuit. Itaque ex auctoritate senatus lata lex: ne quis templum arámve iniussu S. aut tribu. ple. partis maioris dedicaret. C. Iunius Bubulcus dictator ædem Salutis quam consul vouerat, censor locauerat, dictator dedicauit: Idem xxiij. duumuiri creati sunt: Fabius Maximus, T. Octacilius Crassus ædibus dedicandis, Menti Atilius, Fabius Veneri erycinæ: vtraq; in capitolio est. & infrà: Gn. Domitius prætor vrbanus dedicauit ædē fortunæ primogeniæ in colle quirina

li:& in insula Iouis ædem dedicauit G. Seruilius duumuir. Valeriúsq; sic habet. Oratius Puluillus cum in capitolio Ioui opt.max.ædem dedicaret: intérq; nuncupationem solennium verborum po stem tenens mortuum esse filium audisset,neque manũ à poste remouit. Iurisiurandi & sacramen ti religio apud Romanos magni fuit momenti. Et quidẽ iurisiurandi religio duplex fuit:vna cũ quis requisitus aliquid dijs in testes vocatis spo pondisset aut firmasset.ceu Marcus Attilius Re gulus sese Carthaginem nisi captiuorum permu tatio fieret rediturum iureiurando spopondit.for máque huius iurisiurandi erat talis. Lapidem si licem tenebant iuraturi per Iouem hæc verba di centes:si sciens fallo:tum me diespiter salua vrbe arcéque, bonis eijciat:vt ego hunc lapidem. De quo Cicero legum primo: Periurij pœna diuina exitium,humana dedecus.& infrà: pœna violati iurisiurandi esto. Altera iurisiurãdi religio erat cũ verbo inter loquẽdum per deorũ numina sponte quis iurasset:quale erat cum ædepol: me Hercu les,& medius fidius dicebant:duorúmque primo positorum loco facilis erat expositio: Cum per Apollinis ædem primus: alter per Herculem se mentientem periurio obligasset. Tertij expositio altiorem habet indaginem. Sanctus Filius & Se mipater dij fuerunt Sabinorum, quos domo de migrantes in collem quirinalem cum cætera su pellectile detulerunt,idq; numen verbis trinum, re vnicũ esse dixerunt:vnde licet tribus ipsis tem plum esset in quirinali colle dicatũ,vnius tamen sancti vocabulo appellabatur: obtinuitque eius modi nominis opinio, sanctitatis magnam vim

Mos iurisiu randi.

Dij Sabino rum.

Medius fidius

habere iuſiurandum,quo in trino & vnico numine medium eſſe quis fidium affirmaret. Sacramētū. Sacramētum autem eſſe dixerunt,quo milites ſcribendi à ſacerdotibus adigebantur,nec prius militare,aut poſtq̄ eo abſoluti eſſent in hoſtem pugnare poterant:vnde eſt illud Catonis : qui filium militia per ſacramenti relaxationē dimiſſum,cum hoſte manum conſerere vetuit.Sacramēti etimologiā originémq; ſic refert Varro de lingua latina.Sacramentum à ſacro,qui petebat &qui inficiabatur vterq; quingenta æris ad pōtificem deponebat:de alijs item rebus alio certo numero,qui iudicio vicerat ſuum ſacramentum à ſacro auferebat,victi ad ærarium redibant. poſuimus mixta inter ſe ſuperius quæ de iureiurando & ſacramēto dicenda erant:vt ratio cōſtet qua ducti opinamur:ſacramentum fuiſſe,in quibus rebus alia q̄ dei inuocationis,quæ per iuſiurandum fit obligatio rerum erat.ſicut ex Varrone ſuprà oſtendimus. & hinc orta eſt ſacramenti militaris adactio:in qua præter inuocatos iureiurando deos in fidei ſuæ teſtes,alia item erat occulta obligatio ſtipendiorum & patriæ rerúmq; amiſſionis, quam fidē fallens incurrebat. Vnde in vita beati Martini Turonenſis eſt,ſacramentis militaribus implicitus:qui autē iureiurādo aliquid affirmat, ſolū deū,ſi fefelliſſet habebat vltorem,& tamen Romani aliquādo vt ſua dignitas ſeruaretur pœnam ipſi & incōmoda periurio adiūxerūt. Liui⁹ xxij.poſt prœliū cannēſe cū egreſſi caſtris eſſent, vnus ex his minime Romani ingenij homo,velut aliquid oblitus, iuriſiurādi ſoluendi cauſa cum in caſtra rediſſet ante noctem comites aſſequitur,

qui postea reductus senatu iubente. Item Liuius xxxj. C. Valerius Flaccus quem præfectũ crea-uerant: quia flamen Dialis erat, iurare in leges nõ poterat, magistratus autem plus quinq; dies nisi qui iurasset in leges non licebat gerere. datus est qui iuraret pro fratre L. Valerius prætor, plebisq; sciuit, vt perinde esset ac si ipse iurasset. Contra Numantinos rebelles missus. Q. Pompeius est superatus, & pacem cum illis factam iureiurando sanxerat: quam Senatus cum accepisset, ad iusiurandum resoluendũ idem remissus est. Missus item C. Mancinus iterum peiorem pacẽ fecit. quam S.P.Q.R. quum non approbaret, Mãcinus est numãtinis deditus, qui nudus ante portam ad iurisiurandi obseruationẽ expositus deridebatur, nec ab hostibus nec ab suis recipiebatur. Suetonius de Vespasiano. Equiti Romano iurisiurandi gratiam fecit, vt vxorem in stupro graui compertam dimitteret, quoniam se nunquam repudiaturum iurauerat. Cicero pro Roscio comœdo. At quid interest inter periurum & mendacem? qui mentiri solet peierare consueuit. Vnico apud gentiles in loco eleemosina verbum inuenimus quod apud christianos frequentissimũ habetur. Helius enim Spartianus de Antonio Caracalla scribit. Non tenax in largitionem, non lentus in eleemosinam. & pariter vnico in loco est exorcizatio. Vlpianus de extraordinarijs cognitionibus. Medicus fortasse si vt vulgari verbo in posterum vtar se exorcizauit. Plinius abstinentiam commendans Romanorum inquit, Non degustasse eos vina, aut nouas fruges priusquã sacerdotes primitias libassent: quod quidem

Flamẽ Dialis iurare in leg. non poterat. Magistrat. in leges iurat.

C. Mãcinus

Eleemosina

Exorcizo

Primitiæ pri. a sacerdotibus li-bantur.

diximus, quia & hoc eodem primitiarum vocabulo nostros sacerdotes vti videmus,& omnibus

Sacris Cereris vinũ nõ libatur.

sacris Cereris libationem vini esse prohibitã Macrobius scribit.Ieiunij & virginitatis ac castimoniæ ob religionem priscis vsus fuit:Liuius in Primo.Amulius Rheam Siluiam neptem vestalem legit,vt spem partus adimeret. Hieronymus ad Siluiam:flamen vnius vxoris ad sacerdotium admittitur.Flaminia quoq; vnius mariti vxor eligitur.Ad tauri ægyptij sacra semel maritus assumitur:vt omittam virgines Vestæ,& Apollinis, Iunonisque Argiuæ, & Dianæ, & Mineruæ, quæ perpetua sacerdotij virginitate marcescunt. Liuius. xxxv. prodigiorum causa libros Sibillinos

Ieiuniũ institutũ Cereri.

ex S.C.decemuiri cum adijssent,renuntiarunt ieiunium instituendũ Cereri esse,& id quinto quoque anno seruandum. Et Ouidius in fastis dicit, Numam Pompilium quãdo orationem fecit pro frugibus,vsu venereorum,carniúmque esu abstinuisse.Helius Spartianus de diuo Iuliano imperatore. Sæpe autem nulla existente religione oleribus leguminibusq; contentus sine carnibus cœnauit.Et Hieronymus celeber ecclesiæ doctor cõtra Iouinianum de ieiunio tractans,quasi non & superstitio gentilium castum matris deum obseruet & Isidis.Sed iam videamus hostias. quarum

Hostiarum duo genera

duo genera esse inquit Trebatius: vnum quo voluntas numinum per exta requiritur: alterum in quo sola eius hostiæ anima deo sacratur.Virgili9 de Priamo:Mactat lectas de more bidentes, pecorúmque reclusis pectoribus inhians spirantia cõsulit exta:de altero vero quum fecit Entellum victorem Eryci mactare taurum.Hanc tibi Eryx

meliorem animam pro morte Daretis persoluo.
hostias Placidus grammaticus inquit ab hosti-
mento,id est æquamento,& quandoq; victimas
dici quòd ictæ vi cadãt:vel quia vinctæ ad aram
producuntur:cum Gellius dicat,hostiam pro cæ
sis hostibus à quolibet sacerdote,Victimam eius
qui vicerit manibus debere immolari : & Festus
Pompeius maximam hostiam esse dicit ouilli pe
coris non ab amplitudine corporis,sed ab animo
placidiore.Et infra:solitaurilia, hostiarum trium
diuersi generis immolationem significant, tauri,
arietis, verris,q; omnes solidi integriq; sunt cor-
poris.Plinius:obseruatũ à sacrificãtibus, si hostia
quæ ad aras ducitur fuisset vehementius relucta
ta,ostendissétque se inuitam altaribus admoueri,
non esse admouẽdam,quia inuito deo eum offer
ri putabant:quæ autem stetisset oblata: hãc vo-
lenti numini dari.Virgilius.Et ductus cornu sta-
bit sacer hircus ad aram.Vnde victimarij postea
sunt introducti mansuefaciẽdis bestijs.Virgilius.
Et statuam ante aras aurata fronte iuuẽcum.Et
Plinius item.Vituli ad aram humeris hominum
allati non litant,nec claudicantes,nec tractæ be-
stiæ ad aras.& infra . Suis fœtus sacrificio die
quinto aptus,pecoris die octauo,bouis trigesimo:
capræ non immolantur Mineruæ,quia oliuas ro
dunt.deorum honori auratis cornibus hostiæ ma
ioris duntaxat immolantur.Perbelle, vt erãt me
riti,elusit C.Caligula imperator:quẽ scribit Sue
tonius admota altaribus victima succinctum ha
bitu poparum,elato alte malleo cultrarium ma-
ctasse.Cicero oratione in legem agratiam Rulli
prima.Erant hostiæ maiores in foro constitutæ,

Hostiæ Victimæ

Maxĩa hostia.

Hostia vehemẽtius reluctata nõ sacrificatur.

Victimarij.

Capræ non immolãtur Mineruæ

Hostię maiores corn*b* auratis immolantur.

quæ ab ijs prætoribus de tribunali ſicut à nobis conſulibus de conſilij ſententia probatis ad præconem & ad tibicinem immolabantur. Nonius

Bos furuus Marcellus, furuum bouem, id eſt nigrũ immolabant auerno. Quædã item deguſtationes quas

Liba. Muger liba appellabant in hoſtiæ locũ offerebantur. Feſtus Pompeius: Muger mucoſum ſal in pila tonſum & in ollam fictilem coniectum & in furno percoctum: quo dehinc in aquam miſſo veſtales

Punicum virgines vtebantur in ſacrificio. & infrà: Punicũ

Probum. genus libi tranſlatum à pœnis, id etiam appellant probum, quia erat cæteris ſuauiſſimum. Pa

Paſtillum. Suffimenta ſtillum in ſacris genus fuit libi rotundi, & ſuffimenta vocabant quæ faciebant ex faba milióq; molito, mulſo aſperſo: ea dijs eo tempore daban

Sũmanalia. tur quo vuæ calente prælo premebantur. Sũmanalia liba farinacea, in modũ rotæ facta. Feſtũſque dicit panibus redimiri caput equi immolati idibus octobris in campo martio, quia ſacrificiũ fiebat ob frugũ euentum. & equus potius quàm bos immolabatur, quòd bos frugibus pariendis

Caput equi panibus redimiri ſolitum.

Carna. eſt aptus. & Macrobius deam Carnam eſſe dicit. cui menſe Iunio ſacrificatur: petitúrq; ab ea vt inteſtina faciat ſalua, huic ſacrificatur pulte fabacea & lardo, quia his rebus vires corporis ro

Proteruia, borentur. & infrà. In ſacrificio quod Proteruia dicitur, ſiquid ſuperfuerat igne comburebatur. Vnde iocus ille Catonis in eũ, qui omnia bona ſimul cum domus incendio amiſerat, proteruiã eũ feciſſe, & flamẽ vulcanalis kalendis Maijs rem di

Flamẽ vulcanalis. uinã facit Maiæ Vulcani vxori, & ſus prægnans immolatur. Herculi, & Cereri xij. kalẽdas Ianuarias faciunt ſue pregnante & panibus & mulſo,

Sed aliæ fuerũt hoſtiæ deteſtabiles. Feſtus enim ſcribit ver ſacrũ vouendi mos fuit Italis, magnis enim periculis adducti vouebant quæcunq; proximo vere nata eſſent apud ſe animalia immolaturos, ſed cũ crudele videretur pueros & puellas immeritos interficere, perductos in ætatẽ adultam velabãt atq; ita extra fines ſuos exigebãt. & Plutarchus in problematib9: Menſe maio circa plenilunium de ponte ſublitio ſimulachra in tyberim iaciunt quæ appellant argeos quòd antiquis tẽporibus barbari ea incolentes loca Græcos quos ceperant eo pacto interfecerunt. Herculem poſtea admirati græcũ hominem ab huiuſmodi cæde abſtinuerunt: docti ab eodem vt veterem ſuperſtitionem obmittẽtes, ſimulachra in fluuiũ iacerẽt. idem in Pauli Æmilij vita aliud refert ſacrificium, multitudine hoſtiarum cæteris maximum. Vt religioſus ſacrorum cultor vbi lunam deductam proſpexit, vndecim tauros ei mactauit. Inde prima luce Herculi ſacra faciens litauit, aduſque viginti hoſtias. Sacro igitur centum boum, & ludis deo votis aciem per priores ſtrui iuſſit: de quo ſacrificio hecatombe appellato Iulius Capitolinus in Puppieni vita ſic habet: tantum ſanè læticiæ in balbino qui plus timuerat vt hecatombẽ faceret, quod tale ſacrificiũ eſt, Centũ aræ vno loco ex ceſpite cõſtruũtur, & ad eas centũ ſues: centũ oues mactãtur: iã ſi imperatorũ ſacrificiũ ſit, centũ leones, centũ aquilæ, & cętera huiuſmodi aĩalia cẽtena feriunt: quod qdẽ Gręci feciſſe dicũtur cũ peſtilẽtia laborarent, & á multis imperatoribus frequentatũ eſt. Oſtẽdemus etiã aliquos ex multis varijſq; morib9 quos

Hoſtiæ deteſtabilis.

Argeſ.

Gen9 ſacrificij maximum.

Hecatõbe.

Romani in facienda re diuina obſeruauerunt. Macrobius ex Pauliniano aſſerit, eum qui ſacra facturus ſit, ſe in primis reum fateri. Nam reum dicit primam vocem eſſe ſacrorum: ſicut & apud nos confeſſio peccatorũ cæteros diuinæ rei actus præcedere debet. & ſubinde voluiſſe maiores dãnari qui promiſſa vota non ſoluit. Plinius in hiſtoria naturali dicit. In adorando dexteram ad oſculum referri conſueuiſſe, totúmque ea corpus circumagi, ſicut ſalutifero crucis ſignaculo adoraturi ſe communiunt chriſtiani. Macrobius in ſaturnalibus. Vitulari in ſacris eſt voce lætari. Varro: pontifex in ſacris quibuſdã vitulari ſolet. Virgilius, Lætúmque choro pæana canentes. & Hyllus de dijs, Vitulam dicit putari deam, quæ læticiæ præeſt. Vnde vitulatio ſacrum læticiæ eſt poſt victoriam. Virgilius. Cum faciã vitula pro frugibus, ipſe venito. & item Macrobius. Terram dicunt opem, cuius ope humanæ vitæ adiumenta quæruntur: huic deæ ſedentes vota concipiunt terrámque de induſtria tangunt. Feſtus Põpeius dicit: mos erat Romæ in omnibus ſacrificijs precibúſque populo Romano Quiritibúſque, quod eſt á curibus quæ ciuitas Sabinienſium potentiſſima fuit. Ignis Veſtæ ſi quando interſtinctus eſſet virgines verberibus afficiebantur á pontifice: quibus mos erat tabulam fœlicis materiæ tãdiu terebrare, quouſq; exceptum ignem cribro æneo in ædem ferret. & ignem ex domo flaminia efferri non liceret niſi diuinæ rei cauſa. Omen votum eſt mentis & vocis. Vnde á ſacrificantibus bona habentur omina, id eſt vt circumſtantes & bona mente velint, & mera oribus proferant: quale eſt

Factur' ſacra reum ſe primo fatebatur.

Vitulari.

Vitula dea.

Vitulatio.

Ops.

De igni veſtæ.

Omen.

apud christianos cū sacerdos ab altari ad populum conuersus summissa voce pro eo dicit orandum. Plinius dicit quandam genibus inesse religionem obseruantia gentium, hæc enim & supplices attingunt,ad hæc manus tendunt,hæc aras adorant. Sed iā nimis diu huiusmodi ineptijs immoramur. Templa itaq; & cætera quæ illi sacra dixerunt loca præsertim notiora,distributionis nostræ superius factæ partē alteram descripturi,eorū vocabula & ritus primo ostendamus, in ipsorum vero varietate vocabulorum templū, ædes,delubrum,phanū,tuesca, ara,sunt notiora. de templo sic habet Varro de lingua latina: omne templū debet esse cōtinuo septum,nec plusq̄ vnum introitū habere,& præter id,templa esse dicunt singulis attributa dijs. Delubra vero multarum ædium sub vno tecto sacra sunt loca. Vnde curia hostilia templū est,sanctum non est: & in vrbe Roma pleræq; sunt ædes sacræ.templa eadem sancta. phani significatio magis ab opposito quàm proprio & attributo vocabulo est nota:prophanum enim,inquit Macrobius,est quod extra phanaticam causam sit,quasi porrò à phano,id est religione remotum. Virgilius procul ô procul este prophani. Trebatiúsque ait prophanum quod ex religioso vel sacro in vsum hominū est conuersum. Virgilius :Faune precor miserere inquit,túq; optima ferrum Terra tene,colui vestros si semper honores. Quos cōtra æneadæ bello fecere prophanos. Aliquōtq; loca quòd ædificia alicuius dei sunt dicūtur tuesca quòd ibi mysteria fiunt,vt tueantur tuesca dicta. Macrobius in saturnalib⁹. Delubrū Varro inquit,locū esse in

Genib⁹ religionē inesse.

Templum.

Delubra.

Phanum.

Prophanū.

Delubrum.

quo(præter ædem)sit area assumpta deum causa:vt est in circo flaminio:vel in quo dei simulachrum sit affixũ & dedicatum,sicut candelabrũ vbi candela:ita delubrũ vbi deus. Virgilius. At gemini lapsu delubra ad summa dracones effugiunt,sæuæq; petunt tritonidis arcem.Sub pedibúsq; deæ clipeiq; sub orbe tegũtur. Item. Nos delubra deũ miseri quibus vltimus esset ille dies.

Cãdelabrũ.

Altare.

Altare Festus Pompeius ab altitudine dici vult, quòd antiqui dijs superis in ædificijs à terra exaltatis sacra faciebant: dijs terrestribus in terra: dijs inferioribus in terra defossa,& infra,terrentum locus in campo martio dictus quòd eo loco ara ditis patris in terra occultaretur,primã aram Romæ fuisse quam Herculi Euãder in foro boario extruxit.Ouidius sic dicit.Cacus auẽtinę ti mor atq; infamia syluæ.noti sũt versus:& infra. Instituitq; tibi quæ maxima dicitur aram.

Terrentum

Prima ara Romæ

EtVarro aras primit9 fuisse appellatas existimauit quòd eas qui sacrificent teneant. Vnde Macrobius dicit solã nõ posse orationẽ litare nisi is qui deos precatur etiã manibus arã apprehẽdat. Virgilius. Talibus orantẽ dictis arásq; tenentẽ Audijt omnipotens:itẽ.Tãgo aras medios ignes ac numina testor.fuerunt & aræ apertis in locis.

Aedes oræ semper aperta est.

Plutarchus in problematibus Ædem oræ maiores perpetuo apertam esse voluerũt: quæ & ora est appellata:quia circũspecta est cũ reb9 humanis præsit prouida dea,quam res humanas curãtem & cõseruantẽ secordẽ & negligentẽ minime putant esse debere.Ædémq;Vulcani Romulus extra vrbẽ posuit,nam cũ incẽdijs vrbs esset exposita,Vulcanũ quidẽ colẽdũ, sed tamẽ vrbe

Aedes vulcani extra vrbem.

excludendũ existimarũt, laribus etiã locũ sacrum attribuerũt, q̃d dixere larariũ: eósq; Æneã Troia aduexisse satis cõstat. Virgilius. Cũ penatibus & magnis dijs. Cicero pro domo sua ad pontifices. Quid est sanctius, quid omni religione munitius q̃ domus vniuscuiusq; ciuiũ? hic aræ sunt, hic foci, hic dij penates, hic sacra & religiones cõtinentur. Eos autẽ deos penates in larario domus custodes, canem semper appositum habuisse, & inde caninis fuisse pellibus contectos Plinius asserit. Seruiúmque regem eos boum ouiúmq; effigie signasse: vt in prædicta locorũ sacrorum institutione prudentius cæteris gentilib[9] egisse videantur Persæ: quos Asconius Pedianus secunda in verrem actione affirmat credidisse, nulla dijs templa esse condenda, cum vni deo Soli quẽ adorarent, vix mundus ipse sufficiat. Econtrà vero Romani ea in rè eximiam curã vel potin[9] super fluam susceperunt, quos non solum siderib[9], sed quibuscunq; etiam hominum passionibus templa & loca sacra erexisse videmus: quorum partem ordine ex Liuio afferemus. Tarquinius superbus Iouis opt. maximi templum ex præda Suessæ pometiæ ædificauit. Exinde ædes Mercurij dedicata. post ob Veturiæ matris & vxoris Coriolani factum Fortunæ muliebri templũ est ædificatum. Camillúsq; dictator templum in auentino Matutæ matri dedicauit, expiandæ etiã vocis nocturnæ quæ nuntia cladis ante bellum gallicum audita neglecta esset, iussum templum in noua via Aio Locutio. Et terminus in capitolio inuentus moueri se non passus templum ibi habuit, ædésq; monetę Iunonis in area quę ædiũ

Lararium.

Dom[9] vniuscuiusq; religiosa.

Dij penates caninis pellib[9] cõtecti.

Templũ Iouis opt. maxi.

Templum Mercurij.

Tẽplũ fortunæ muliebris.

Tẽplũ Ma.

Tẽplũ Aij Locutij.

Terminus.

Aedes Monetæ.

Aedes Salutis.

Manlij fuerat ædificata, Ædes paulopost Salutis à C. Iunio censore locata est. Caruilius subinde consul ædem fortis Fortunæ de manubijs faciēdam locauit. & templum fuisse rostra Cicero in oratione in Vatiniū testem sic indicat. Produxeris iudicem in rostris, illo inquam inaugurato tēplo. Nūc ad ritus transeundū est. Festus Pōpeius, Ritus, mos, cōsuetudo. Rite autē bene & rectè. Liuius in primo: Pontificē deinde Numa M. Furium ex patribus legit, eiq; sancta omnia exscripta signatáq; attribuit, quib⁹ hostijs, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierēt: atq; vnde in eos sumptus pecuniæ erogarentur: cætera omnia publica priuatáq; sacra pontificis scitis subiecit, vt esset quò cōsultū plebs veniret, nequid diuini iuris negligēdo patrios ritus peregrinósq; adsciscēdo turbaretur. Cicero in legibus: ritus familiæ patriæq; seruanto. itaq; vt cadat in cūctis anfractibus descriptū esto: certásq; fruges certásq; baccas sacerdotes publice libāto: quæ cuiq; diuo gratæ sint hostiæ prouidēto: quo queq; priuatim & publice modo ritúq; fiant discunto ignari à publicis sacerdotibus: ex patrijs ritibus optima colunto. Ritibúsq; ascribenda sunt ea quæ à Liuio tradita sunt. lacu albano emittēdū fuisse aquam si Veijs potiri vellēt vates prædixisse, & pariter à delphis legatos attulisse, & Iunonem interrogatam nunquid vellet Romam ire: cū affirmasset, fuisse aduectam, templúmq; illi dicatū in auentino. Et ancilia cœlo demissa cum fuissent, iussu Numæ seruata: illis Salios īde solēnib⁹ vsos esse: de qua re sic habet Festus: Mamurij Hetrusci, nomen frequenter cantu romani frequentabāt hac

Pōtifici omnia publica priuatáq; sacra subiecta

Tēplum Iunonis ī auētino.

Mamurius

de causa Numæ Pōpilio è cælo decidisse fertur ancile, id est scutum breue:quod ideo sic appel- Ancile. latur,quia ex vtroq; latere erat recisum, vt summum infimúmq; eius latus medio pateret, vnáque edita vox,omniū potentissimā fore ciuitatē quādiu id in ea māsisset.Itaq; facta eiusdem generis plura ideo miscerētur,ne internosci cæleste posset,probatum opus est maxime Mamurij hetrusci:primo loco petijt vt suū nomen intra carmina Salij canerent:de quo ancili sic habet Cicero in philippicis,qui ita conseruādus est,vt id signum quod cælo delapsum vestæ custodijs continetur.his ad maiorem rerum intelligentiā pręmissis,loca simul cum ipsis ritibus ostēdere pergamus,nec erit ab re multa repetere,quę in Romæ à nobis instauratæ descriptione posuimus. Erit enim à Ioue principium quem omnia:in omnibus esse voluerunt: vt dicat Virgilius,deum namq; ire per omnes terrásque tractúsque maris cęlúmque profundum.Id tamen tantum numē à parricidio,adulterio, stuprisq; suā magnitudinem esse nactū confitentur:adeo vt in ludis scenicis deorum venerationi institutis,corruptorem pudicitiæ Iouem turpissimi histriones canerent, ageréntq;,vt populo placerent:& Adolescens ille Terentianus suum laudat adulteriū Iouis dei exemplo,qui per auri impluuium Danaen Acrisij filiam corruperit.sed eius ritus sacra & sacerdotes discutiamus, in æde ipsius Iouis opt. maximi quæ in capitolio fuit, vbi nunc de facinorosis supplicium sumitur: & ad quam triumphi tantis ducebantur apparatibus, sacerdotes fuerunt perpetui epulones Iouis appellati:quos asse- Epulones Iouis.

rit Augustinus mensæ ad auream eius statuam positæ perpetuos fuisse conuiuas: vt mimorũ ibi potius & parasitorum contubernia, quàm dei sacra celebrarentur: fuitq; moris eo in contubernio sermones & confabulationes quotquot inciderent, nõ minus cum Iouis statua, quàm ipsos inter se ipsos epulones deblacterare. Vnde Seneca Cordubensis in superstitiosos inuehens, In capitolium, inquit, perueni: puduit publicatę dementiæ, quid non sibi vanus furor attribuit officij? alius munera deo subijcit, alius horas Ioui nũtiat, alius lictor, alius vnctor, qui vano motu brachiorum imitetur vngentem. sunt qui ad vadimonia sua deum aduocant, sunt qui libellos offerãt, & illum causam suam doceant. Doctus archimimus senex iam decrepitus quotidie in capitolio mimũ agebat, quasi dij libenter spectarent, quẽ turba deserat, omne illic artificum genus operantium dijs immortalibus desidet. sedent quædam in capitolio, quæ se à Ioue amari putant. antedictique epulones & subditi eis æditui cisternas & specus in capitolio habuerunt subterraneas, quæ appellatæ sunt fauissæ, in quibus siqua collapsa, & æs aurúmve sacrorum reponebant. libet vero quasdam de legibus Iouis sacerdoti impositis à Plutarcho sumere. Sacerdotem Iouis cane & capra abstinere adeo voluerunt, vt nec tangere, nec nominare debeat: quia capra fœdum & libidinosum sit animal & comitiali addictum. Canis vero tumultuosum animal, quod omnibus sacris locis arcetur: & in primis Iouis templo: ne sacerdoti ad ianuam sedenti, & profugos in templum reos excipienti

Fauissæ.

Sacerdos Iouis cane & capra abstinet.

ſit latrando infeſtus, ſedentes enim ibi quicunque mane adibant, eo die ab omni verberatione & violatione tuti reddebantur. & confugientes ad eum locum conſeruabantur, etiam ſi ligati erant ſoluebantur, loráque non per ianuam ſed per tectum abijciebantur, & infra. Sacerdotibus Iouis nec magiſtratum capere nec petere permittebatur, & tamen lictore vtebantur ac ſella curuli, quia regię poteſtati par ſacerdotij dignitas habebatur. Vnde nõ vulgares nec ignobiles homines ad ſacerdotium promouebãt. Sacerdotes Iouis lictore & ſella curuli vtebantur.

At de matre magna deum videamus, quæ cum Berecynthia, Cybele, Veſta, Ops, & Proſerpina ſit dicta, cellam habuit prope templum Veſtæ apud tyberim, & prope pontẽ nunc ſanctæ Mariæ: prout in Roma oſtendimus inſtaurata, fuítque magna deũ mater: de qua Liuius xxix. Oratores Romani Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Peſſimontem in Phrygiam deduxit ſacrúmque ijs lapidem quẽ matrem deum eſſe incolæ dicebant tradidit. & deportare Romam iuſſit: quem Tybri aduectũ Scipio Naſſica optimus vir à ſenatu iudicatus per portam capenam duxit in vrbem, & quum Naſſica templum ei vouiſſet, Metellus incæpit: Auguſtus perfecit. Ouidius, Illa ſedens plauſtro porta eſt inuecta capena: ſparguntur iunctæ flore recente boues. Naſſica excepit, templi non extitit autor. Auguſtus nũc eſt, ante Metellus erat. Eius deæ, quam virginem & matrem fuiſſe mẽtiti ſunt: ſimulacrum manu geſtabat timpanum turres habebat in capite. Vnde Virgilius, qualis Berecynthia mater Inuehĩt curru phrygias turri-

Sacerdotes galli cunuchi.

ta per vrbes,& contra eam posita erat sedes,ser uiebántq; illi sacerdotes galli mollés turpissime eunuchati:quos Plinius samia testa virilitatē am putare affirmat,&Festus Pompeius dicit eos ap-pellari á flumine gallo quod accolunt.Et Liuius in xxxvj.Liuius L. Scipionis legatus classem in Europam ad Seston oppugnandā traiecit.Iámq; subeūtibus muros phanatici galli primum cum solenni habitu ante portam occurrerunt: iussu se matris deum venire memorant ad deprecādum Romanos vt parcerent ciuibus vrbíq;,nemo eo-rum violatus est:mox vniuersus Senatus cū ma-gistratibus ad dedendam vrbem progressus. & idem in xxviij.Consul M.Fuluius Sangariū am-nem transgressus ponte perfecto. præter ripam euntib9 galli matris magnæ à pessimonte occur rere,cum insignibus suis vaticinantes phanatico carmine deam Romanis viam belli &victoriam dare,imperiúmq; eius regionis.Hi itaq; galli sa-cerdotes eunuchi molles apud deam se iactantes faciebant cimbalorum æramentorúmq; iacto-rum ac manuum sonitum. Leóq; adiungebatur solutus & mansuetus.Molles vero dicit beatus Aurelius Augustinus cōtra omnem virorū mu-lierúmq; verecundiam consecratos madidis vn-guento capillis, facie dealbata, fluentibus mem-bris,incessu fœmineo, per plateas vicósq; à po-pulis vnde turpiter viuerent quæritasse.nec im-merito queritur & deflet ipse sanctuss vir, hoc crimen,hoc dedecus habere inter illa sacra pro-fessionem, quod in vitiosis hominum moribus vix habet inter tormenta confessionem.Castra-

Castrati galli.

ti autem sunt ob memoriam Atys, quē formo-

ſiſſimum adoleſcentem quum illa procax & im pudica perdite & efflictim amaſſet,ob zelū mu liebrémq; animi impotentiā eunuchauit.Idémq; Auguſtinus de ſeipſo dicens ſic Berecynthiæ ſa- cra commendat.Veniebamus nos etiam aliquan do adoleſcentes ad ſpectacula, ludibriaque ſacri- legiorum:ſpectabamus arrepticios, audiebamus ſymphoniacos,ludis turpiſſimis,qui dijs deabúſ- que exhibebantur, oblectabamur cæleſti virgini Berecynthiæ matri omnium:ante cuius lecticam die ſolenni laudationis eius talia per publicū can tabantur à nequiſſimis ſcenicis , qualia non dico matrem deorum,immo vero qualia nec matrem ipſorum ſcenicorum deceret audire . Melius ve- ro & prudentius q̃ viri in Ioue ſuo , mulieres in Matuta dea egerunt:refert namq; Plutarchus in problematibus , Ancillis ædem Matutæ ingredi fas non eſſe,vnámq; tantum mulieres introduce re,quam alapis cædūt, háncq; vnam ita pulſant vt ſeruas ſignificēt aditu prohiberi:Apúdq; eam deam filijs ſuis mulieres bona non optāt ſed ne- potibus tribuunt,quòd Ino quæ & Matuta, mi- ti quodam & humano ingenio fuiſſe, & ſororis filio mammam præbuiſſe : in filijs vero infœlix fuiſſe videtur.Sed & vetuſtiora hoc principio tra ctemus. Euander carmentem matrem quæ lati- nas literas primo dicitur inueniſſe ex Arcadia in Italiā ducens, attulit ſecum ſacra quæ ſunt Lu- percalia.Vnde Ouidius:Nam iuuenis nimium ve ra cum matre fugatus:Deſerit Arcadiam parra- ſiúmq; larem. & alio loco: Quis vetat Arcadio dictos è monte lupercos.Faunus in Arcadia tē- pla Lyceus habet.Liuius in primo. Romulus in

Turpiſſima decantaban tur ante le- cticam Cy- beles.

Ancillę ędē Matutæ nō ingrediebā- tur.

Ino. Bona ma- tres non fi- lijs, ſed ne- potibus a- pud matu- tam optāt.

Carmētes.

Lupercalia sacra. palatino monte Lupercal fecit ludicrũ, & à Pa-
Palatium. lãtia vrbe palatium appellat. Vnde nudi iuuenes Lycæum Pana venerantes, per luxum atq; lasciuiam currerent. Et beatus Augustinus his verbis hoc exponit. Varro asseruit Circen socios Vlyxis mutasse in bestias, & Arcades qui sorte ducti trãsnatabant quoddam stagnum conuersos fuisse in lupos. Vnde Romanorum lupercalia ex illorum
Lupercaliũ origo. semine sunt exorta. Ouidius tamen aliã affert lupercorũ originem, qui diffuse narrata Romuli & Remi in Tyberim expositorum historia, Romanos dicit beneficij memores quod lupa nutriendis infantibus præstitit, templum illi ad ficũ ru-
Templum Lupercal. minalem extruxisse: quod lupercal sit appellatũ. Venit ad expositos mirum lupa fœta gemellos: Illa loco nomen fecit: locus ipse lupercal: Magna dati nutrix præmia lactis habet. & nos eius templi locum fuisse ostendimus: vbi ad superiorẽ circi maximi partem cælius mons desinit, in sancti Gregorij ædibus: in viam appiã vergentibus. sed
Luperci. ad rem. eius tẽpli sacerdotes, Luperci sicut vult Varro appellati: diuinam rem suã nudi agebant. nec in templo solum, sed per vicos vrbis ac com-
Mares & fœminæ nudi in lupercalibus. pita discurrentes: quin etiam præter sacerdotes quicunque mares & fœminæ sacrificio volebant communicare, nudi per templum, vrbémque cateruatim lycæum nescio quod carmen canentes
Creppi. procedebant. & Festus Pompeius creppos dicit lupercos esse dictos à crepitu pellicularum, quẽ faciunt verberantes. Mos enim erat Romæ in lupercalibus nudos discurrere, & pellibus obuias quasque fœminas ferire: Vnde notum est Marcũ Antonium: cuius immiti ingenio insaniam addi-

derat C.Cæsaris victoria,vt pani lycæo lupercalia celebraret nudum nudatis omnia mēbra matronis & virginibus sociatum:curru per vrbē fuisse vectum:quem puellę pariter nudæ traherēt: quo die Cæsari coronam regni imponere est adnixus.Hercules quoq; cum Euādrum Caci timore liberasset:ob memoriam vaccarū quas eo mactato ceperat, bouem æneam in foro obtinuit, quod inde boarium appellarunt.fuitq; ad id forū ab ipso deo templum ædificatum ara maxima appellatum:eo in loco vel prope cōtiguo vbi ecclesiam sancti Gregorij ad velabrum esse videmus.Liuius in secundo. Ara maxima Herculi ab Euandro dicata. hæc sacra Romulus prima ex omnibus peregrina cepit.Herculi vero rem diuinā facientes scribit Plutarchus aliū neminē ex dijs nominare.quia semideus sit habit⁹:vel ꝙ soli dū ageret in humanis,ara ab Euādro dicata est. Canē amoueri volūt:quia Cerberus Herculi fuit infestus:vel qa Licinio puero cane occiso ab ipo thematibus pręlio decernere coactus, multos ea pugna ex amicis,fratrem quoq; perdidit. & Ouidius de Hercule. Immolat atq; illic taurum tibi Iuppiter vnum.Victor & Euandrum ruricolásq; vocat. Constituítque sibi quæ maxima dicitur aram,Hic vbi pars vrbis de boue nomen habet. Augustinus autem de hoc templo habet infra scripta:eius dei quem solum virtus in æthera sustulit indigna:quæ tamen vel ideo tolerāda erūt, quia deam nobis nunc primum notam efficiunt Larentinam:perpetui meretricij infamia nobilissimam.Herculis æditus otiosus atq; feriatus lusit tesseris secum vtraq; manu alternante:in vna

Bos ænea. Forum boarium.

Ara maxima.

Mos sacrificandi Herculi.

constituens Herculē,in altera seipsum:sub ea cō ditione vt si ipse vicisset,de stipendio templi cœnam sibi pararet amicámq; conduceret: Si autē victoria Herculis fieret,hoc idem de pecunia sua voluptati Herculis exhiberet.deinde cum à seipso tanq̄ ab Hercule victus esset, debitam cœnā nā & nobilissimam meretricem Larentinam deo Herculi dedit.at illa cum dormisset in templo,vidit in somnis Herculem sibi esse commixtum sibiq; dixisse: q inde discedens cui primum iuueni obuia fieret apud illum esset inuentura mercedem,quam sibi illa credere deberet ab Hercule persolutam.ac sic accidit:eunti quum primus iuuenis ditissimus Carrutius occurreret,eámque dilectam secum diutius habuisset,illa hærede defunctus est.quę amplissimam adepta pecuniam, ne diuinæ mercedi videretur ingrata,quod acceptissimum putauit numinibus,populum Romanum etiam ipsa scripsit hæredem.atq; illa nō cō parente inuentum est testamentum, quibus meritis illam ferunt honores meruisse diuinos . Sed Festus dicit Larētia esse festa Accæ Larētiæ:quā Aulus Gellius scribit Romuli nutricē fuisse:quæ ex duodecim filijs vnum morte cum amisisset: Romulus in eius locum sese Accæ Larentiæ filium dedit,séque & cæteros eius filios fratres aruales appellauit.& exinde mansit collegium fratrum aruałium numero duodecim,cuius sacerdotij insigne est spicea corona & alba infula . & Varro scribit fratres Aruales dictos quòd sacra publica faciunt vt fruges ferant arua. Et Valerius tradit Accam Larentiam fuisse sepultā in velabro celeberrimo vrbis loco. Venerē minus mi-

Larentina nobilissima meretrix.

Carrutius.

Larētia meretrix pro dea culta.

Fratres aruales.

raremur obscœnos habuisse in sacrificijs rit⁹:nisi diceret Augustinus, Romanos non erubuisse aliquãdo Vestã Venerẽ appellare, forsan ea ratione ꝙ tres fuerunt Veneres. Vna virginũ quæ etiam Vesta: cui puppas donasse virgines Persius poëta innuit: alia cõiugatarũ, in cui⁹ sacris Adonis amicus eius apri dente extinctus deplorabatur. Alia meretricũ: cui phœnices donũ dabãt de prostitutione filiarũ anteꝗ̃ eas iungerẽt maritis. aliãs fuit vero tẽplum Veneris erycinæ dictũ, extra portã collinã nunc Salariã: vbi ingẽtia in vinetis fundamẽta cernuntur: De quo Ouidius: Templa frequentari collinæ proxima portæ Nunc decet. Et Veneris illius primæ virginis Augustinus tale refert vidisse sacrificiũ. Ante illud delubrum vbi simulacrũ illud locatũ cõspiciebamus, vniuersi vndiqꝫ cõfluẽtes, & vbi quisqꝫ poterat, stãtes, ludos qui agerentur intẽtissimi spectabamus: intuẽtes alternato cõspectu, hinc meretricũ pompã, illinc virginũ: deã illã suppliciter adorari, ante illã turpia celebrari. Num ibi pudibũdos mimos, num verecundiorẽ scenã vidimus? cuncta obscœnitatis implebãtur officia, sciebatur virginali numini quid placeret, & exhibebatur, quod de templo domum matrona doctior reportaret. nonnullæ prudentiores auertebant faciem ab impuris moribus scenicorum, & artem flagitij furtiua intẽtione discebant. At post impudicæ & turpis deę obscœnitates, deæ vnius rituum prudentiã ostendamus. Romæ coli dicit Plinius in æde Volupię deam Angeroniã ore obsignato: & Macrobius addit id à principio sic institutum fuisse. quòd qui angores suos dissimulando supprimant, per-

Tres Vene.

Phœnices de prostitutione filiarũ donum Veneri dabãt.

Templum Veneris erycinæ.

Sacra Veneris obscœna

Angeronia

ueniant deæ beneficio ad maximam voluptatē. Ad turpes ritus redeamus. Templum fuit ante vrbem conditam Iunonis Lucinæ à luco dictum in quo erat, qui ab exquilijs ad ripas tyberis pertinebat: eóqꝫ luco Tarquinij reges in noualia purgato agrum ibi ſeminarium habuere: cuius ſegetem meſſi maturā populus Romanus pulſo Tarquinio ſuperbo & regno illi abrogato in tyberim furcis abiecit. vnde inſula vrbi iclusa fieri cœpit. Iſqꝫ campus Marti conſecratus poſtea dictus eſt campus Martius, vt non ſit dubitandum id Iunonis Lucinæ templum fuiſſe, vbi nunc eſt ſancti Laurentij in Lucina eccleſia. Refert vero Ouidius ei templo ſacerdotem ex lupercalibus præfuiſſe. ad quem quum irent mulieres concipere nequeuntes, is ante ſe denudatas proſtratáſqꝫ flagello verberans hircinis confecto pellibus vt conciperent efficiebat. Mōte ſub exquilio multis inciduus annis Iunonis magnę nomine lucus erat: & infra. Gratia Lucinæ, dedit hæc tibi nomina lucus. Aut quia principium tu dea lucis habes. Augur erat nomen lōgis intercidit annis. Ille caprum mactat: iuſſæ ſua terga puellæ Pellibus ex ſectis percutienda dabant. Eiúſqꝫ moris meminit Iuuenalis: Condita in pyxide lyde. Nec prodeſt agili palmas præbere luperco. Eadémqꝫ Iuno Iouis ſoror & coniunx maiorem primariámque habuit ædem Ioui Tarpeio proximam. Ouidius. Si thorus in pretio eſt, dicor matrona potentis. Iunctâque Tarpeio ſunt mea templa Ioui. in qua idem fiebat qui & Ioui cultus, cum dicat Seneca contra ſuperſtitiones ſcribens: præter alios actus inſanos fuiſſe per ſingulos dies quaſdam

Templum Iunonis Lucinæ.

Campus Martius.

Mulieres cō cipere nequeūtes ad templum Iunonis Lucinæ veniebant.

mulieres quæ Iunonis & pariter Mineruæ suam ibi cellam habentis simulacris propius accedentes, & digitos ornantium modo mouentes, capillos earum disponere simulabãt, cum aliæ essent quæ tunc speculum tenẽtes, dearum oculis illud supponerent inspiciẽdum. Et Varro de lingua latina dicit. Iunonẽ quòd vnà cum Ioue iuuat terram esse: Iunonémq; Lucinam inuocari, quòd partus à principio ab ea in lucem ęditur. Cicero autem pro Murena Iunoni sacra fecisse cõsules sic ostẽdit. Nolite à sacris Iunonis sospitæ, cui omnes cõsules facere necesse est, domesticum & suum cõsulem auellere. Operosum fuerit singulos deorũ ritus sicut in aliquibus supra fecimus distincte scribere, præsertim quum tales fuerint quos non nisi erubescentes possumus scribere. sicut M. Ciceronẽ vel hac vna re diuino virum ingenio erubuisse, & suis qui extãt libris se viuo per vrbem Romam disseminatis indignitatem rei damnasse videmus. Nam in libro quem de natura deorũ accuratissime scripsit, hæc per Q. Lucilium Balbum dialogo respondentẽ dicit. Vides ne igitur vt à physicis rebus, bene ac vtiliter inuentis, ratio sit tracta ad commentitios deos: quæ res genuit falsas opiniones erroresq; turbulentos & superstitiones penè aniles. & formæ enim deorum & ætates, vestitus ornatúsque notescunt genera: præterea cognationes, coniugia, omniáque traducta ad consuetudinem imbecillitatis humanæ. Nam & perturbatis animis inducuntur. Accipimúsque deorum cupiditates, ægritudines, iracundias. Quare ad ritus alios veniemus, qui totam ciuitatem multis diebus feriatam tenebant.

Vnde Iuno

Consules Iunoni sacrificabant.

Cicero deos suos dãnat.

Cereris sacra. sacra fuerunt Cereris q̃ndo Proserpina eius filia ab Orco fuit rapta,& paulopost inuenta:quarum dearum nominis interpretationem hãc Varro de lingua latina ponit.Ceres ꝙ egerit fruges: Proserpina Luna, ꝙ vt serpens modo sit à dextris,modo à sinistris.earúmq; dearum sacra licet ab Atheniensibus Eleusinia à loco dicta maiore celebrarentur apparatu,Romani tamen in lunæ defectu & Romæ & vbicunq; agerent maximo æneorũ tinnitu ea celebrauere. ad cuius moris strepitum perpulchre Iuuenalis allusit, quum mulierem notare volens garrulam atq; contẽtiosam dixit:Vna laboranti poterit succurrere lunę. seruatum autem à Romanis extra vrbem eum morẽ Plutarchus in vita Æmilij sic ostendit.Luna obscurari cœpit ac deficiẽte lumine multisq; coloribus mutatis,tandẽ nusq̃ apparuit.Romanis vt moris est tinnitu æris lumen eius reuocantibus,& ignes multis facibus ad cœlum tollentibus nihil simile à Macedonibus factum.Termino sacra fiebãt ꝙ in eius tutela fines agrorũ esse putabant:deniq; Numa Pompilius statuit, eum qui terminũ exarasset,& ipsum & boues sacros esse.Terminúsq; quo loco colebatur super eũ foramen patebat in tecto,quòd nefas esse ducebãt terminum intra tectum consistere.At vero ædes ipsi gentiles templáq; sicut & nostri rite consecrantes Augusta appellauere,vnde vult Ouidius Augustum fuisse dictum quasi rite à populo sacerdotibúsq; dicatum:eadémq; ab origine auguria sunt dicta,quasi ea Iupiter manu sua dare & augere sit iussus . Is vero augurandi mos latã in vrbe Romana habuit prouinciã,vt augures tan-

Ceres. Proserpina.

Celebratio. Cereris & Proserpinæ

Termino sacra fiebãt

Augustum.

Auguria vnde.

to præficiendi ſacerdotio ex maioribus præſtantioribúſq; vrbis eligi conſueuerint. Vnde gloriatur in Bruto Marcus Cicero ſe à Quinto Hortenſio viro clariſſimo in collegium augurum fuiſſe cooptatum : & Quintum Mutium ſcæuolam augurem videmus inter primarios omnium ætatum viros cõnumerari, quem in templo veſtæ quo nihil in vrbe Roma habitum eſt ſanctius aram ipſam amplexantem Syllę carnifices interfecerunt. Cuius ſanguine ignis ille virginum cura perpetuus, penè fuit extinctus. Erátq; ſicut Paulus Æmilius ſolitus fuit dicere, ſumma eius ſacerdotij poteſtas, quòd nec Senatus cogi, nec cõueniendi locum poterat habere, niſi quando & vbi augures præſcripſiſſent. locum vero inaugurandi oſtendimus fuiſſe in curia veteri, vbi nunc ſancti Petri ad vincula eſt eccleſia: quã titulo cardinalatus nũc obtinet vir ſũmus Nicolaus de cuſa, germania oriundus, philoſophia theologiáque egregie & mathematicis eloquẽtiáq; eximie ornatus, licet aliquãdo alibi inaugurarẽtur. Nã Feſtus Pompeius teſca vel teſqua dicit eſſe loca augurio deſignata, & poſtmurium eſſe pontificale pomœrium vbi pontifices auſpicabantur. artem vero inaugurandi ab ipſis ſeruatam facile oſtendere poſſemus, niſi fomentum addere vereremur quorundam ex noſtris inſaniæ, qui nimium augurijs credere videntur: Vt muſtelæ occurſum beſtiolæ omnium mundiſſimæ & homini amiciſſimæ, vt corui crocitatum, noctuę ac bubonis cantum territi expaueſcant. Melius Cicero qui Nonio optimam ſpem habere licere dicenti quòd ſeptem aquilæ in caſtris Pompei eſſent captæ: in-

Qu. Mutius ſceuola augur interfectus.

Summa augurum poteſtas.

Locus inaugurandi in curia veteri

Teſca vel teſqua. Poſtmuriũ.

Cicero auguria deridet.

quit, recte moneres, si aduersus picas nobis pugnandum foret. & non insulse cõsul ille qui pullarios nuntiantes pullos nõ addicentes sacris pasci nolle, iussit illos vt biberẽt proijci in profluentem. & Labieno in castris Pompeij diuinationibus auguriisq; innixo dicenti, Pompeium superaturum, deridens respõdit Cicero, eos hac spe ductos castra nuper amisisse. sed omnium maxime grauiter & vere sensit doctissimus Varro, qui deos dixit otiosos & feriatos fore si sua cõsilia cornicula crederent, aut coruo hominibus indicãda. & tamen vt leuitatẽ eorũ arguamus qui se auiũ volatui aut occentui cõmittũt, augurandi particulam ex Varrone docebim9. augures cum se in supremam curiæ veteris partẽ recepissent, vestẽ induti sacerdotalẽ, lituũ quæ virga erat, manu tenentes eleuata, spatiũ in cœlo ambitu quẽ prospicerent designabant. Idq; templum appellaue re, qđ tribus modis dicitur, à natura, ab auspicando, à similitudine: in cælo quia tuemur tẽplũ. id quatuor modis: sinistra ab oriẽte, dextra ab occasu, antica ad meridiẽ, postica ad septẽtrionẽ. In terris dictũ tẽplum locus augurij intra fines qua oculi conspiciunt, id est tuẽtur, à quo templum. Et de lituo sic habet Liuius in primo: Numa Põpilius augurio creatus rex: inde ab augure, cui deinde honoris gratia publicum id sacerdotium perpetuũ fuit deductus in arcẽ, in lapide ad meridiẽ versus cõsedit. Augur ad leuam eius capite velato sedere cœpit, dextra manu baculum sine nodo aduncũ tenens, quẽ lituũ appellauerunt, regiones ab oriẽte ad occasum determinauit: dextras ad meridiem partes, leuas ad septẽtrionem.

Augurandi mos.

Templum.

Sinistra. Dextra. Antica. Postica.

Lituus.

oculis enim intentissimis aues augurium facientes (nam aliquæ nullius erant augurij) sinistrorsum an dextrorsum, & canẽtes ne an tacitæ adnolarent diligenter obseruabãt, bonum inde aut malum futuræ quam animo meditarẽtur rei ex eorum disciplina vel potius insipiẽtia elicientes. Nec mouere debebit quẽquam quod multi scripserunt occentum soricis Fabio Maximo dictaturam abstulisse, quum id potius augurum inuidia sit factum, dictaturam alteri cupientium demandari: aut quod Liuius in primo refert, si Actius Nauius quia cotem nouacula discidit augurijs sacerdotióque tantus honor accessit, vt nihil belli domíq; postea inauspicato fieret: cõsilia populi, exercitus vocati, summa rerum, vbi aues non addixissent, dirimebantur. profecto enim id fuit quod Augustinus in ciuitate dei dixit scripsisse Porphyriũ, à dæmonibus fuisse diuinationes augurũ, aruspicũ, vatum, atq; somniorũ, & miracula magorũ. multa igitur de augurũ disciplina & augurijs iterato dicturi ab eo incipiemus, qđ nostris omnibus ne hãc extimescãt vanitatẽ plurimum prodesse debebit. Pliniũ scilicet scribere, in augurum disciplina fuisse: nulla auspicia pertinere ad eos qui ingredientes obseruare ea neglexerint. & ne in primario eiusmodi rerum verbo erretur, Nonius Marcellus docet, Auspicium esse auium inspectionem, Augurium rerum omniũ cõiecturam. Liuius in decimo: Rogatio promulgata, vt quum quatuor augures, quatuor pontifices tunc essent, placeret augeri sacerdotum numerum, & quatuor pontifices, quinque sacerdotes de plebe omnes legerentur. inter augures enim

Occentus soricis.

Auspicium Augurium.

constat imparem numerum debere esse. vocatæ tribus ingenti consensu accepta est rogatio. Ita octo pontificum, nouem augurum numerus factus. & xxvij. Liuius: in locũ M. Marcelli L. Aquilius Petus augur creatus inauguratúsq́. Cicero in legibus Sacerdotum genera duo esse dicit, vnũ quod præsit cerimonijs & sacris, Alterum quod interpretetur fatidicorum & vatum effata incognitaque, quorum causa S.P.Q.R. asciuerit. Interpretes autem Iouis opt. maximi publici augures signis & auspicijs postea videto, disciplinam tenento, sacerdotésq́ vineta, virgeta, & salicta publica auguranto: quiq́ agent rem duelli quique populare auspicium præmonento, olliq́ obtemperanto, diuorúmq́ iras prouidento: hisq́ parento, cælique fulgura religionibus ratis denotanto, vrbémque & templa & agros liberata & effata habento. Quæq́ augures iniusta, nephasta, vitiosa, dira, defixerint irrita infectáq́ sunto, quiq́ nõ paruerit capitale esto. Quid vero maius si de iure quærimus q̃ posse à summis imperijs à summis potestatibus comitia tollere, consilia vel instituta dimittere, vel habita repudiare? quid grauius quàm rem susceptam dirimi, si vnus augur aliter dixerit? quid magnificẽtius quàm posse decernere vt magistratu se abdicent consules? quid religiosius quàm cum populo, cum plebe, agendi ius dare: aut non dare? quid legem si non iure rogata sit tollere? Iam vero permultorum exemplorum & nostra est plena res publica & omnia regna, omnes populi, cunctæq́ gentes, augurum prędictis multa incredibiliter vera cecidisse viderunt. Omnes magistratus auspicium iudiciúmq́

Sacerdotũ duo genera

Augurum potestas.

habento,ex hiſque ſenatus eſto: eius decreta rata ſunto.omnibus magiſtratibus auſpicia dantur & iudicia,vt eſſet populi poteſtas ad quem prouocatur:auſpicia vt multos inutiles conatus impedirent mora.ſæpe enim populi impetum iniuſtum auſpicijs dij immortales repreſſerunt. Auſpicia ſeruanto,augurijs parento.Eſt autem boni auguris meminiſſe maximis reip.tēporibus præſto eſſe debere: Iouíq; optimo maximo ſe conſiliarium atq; adminiſtrum datum. Et M. Varro: augur conſuli adeſt,tum quum exercitus imperatur,ac præit quid eum dicere oporteat. Cicero Philippicarum ſecundo. quòd enim ipſe me augurem à toto collegio expetitum Cn.Pompeius & Q. Hortenſius, neq; enim licebat à pluribus nominari.Feſtus Pompeius ſcribit quinq; genera ſignorum obſeruaſſe augures.ex cęlo,ex auibus, ex bipedibus,ex quadrupedibus, ex diris.Auſpicium ab aſpiciēdis auibus dictum eſt. Ex auib⁹ illlæ appellabātur funebres quæ in augurijs aliquid fieri ꝓhibebāt.Oſcinū auguriū à cantu auium.oſcines aues,auſpiciū ore faciētes. Superuacanea dicebatur ab auguribus auis quæ ex ſummo cacumine vocē emiſiſſet,dicta ita quòd ōnia ſupra vagatur aut canit.Puls potiſſimū dabatur pullis in auſpicijs, quia ex ea neceſſe erat aliquid decidere qđ tripudiū faceret,id eſt terripauiū.pauire enim ferire eſt.bonū enim auguriū eſſe putabant ſi pulli per quos auſpicabantur comediſſent,præſertim ſi eis edētibus aliquid ab ore decidiſſet.ſin autem omnino non ediſſent, arbitrabantur periculum imminere.Plutarchus in problematibus. Metellus pōtifex maximus prudēs

Signa quinq; quæ augures obſeruabant.
Auſpicium
Aues funebres.
Oſcines.
Auis ſuperuacanea.
Puls.
Tripudium

& ciuilis post sextilem mensem augustum vetu-
it auspicari, quòd adultis & perfectis auibus au-
spicando antequam æstas aduenerit sit pruden-
tiæ. Autumno autem aues partim inutiles sunt,
partim morbidæ, partim pulli imperfecti, & ali
quæ propter anni tempus aliò deuolant. & idẽ:
qui prius auspices nunc augures in captandis au
Luminaria accensa in augurijs captandis. gurijs luminaria semper accensa etiam interdiu
habere voluerunt, vt scilicet an ventus esset intel
ligerent quo prohibente aues dubie & perplexe
volant, nec aliquid certi cursus ostẽdere possunt:
sed cum flãma cernitur recta & constãs de aui-
um quieto volatu iudicant. & infra. In augurijs
vulture plurimum vtuntur: quia Romulo in con
denda vrbe xij. apparuerunt: vel quia vt Herodo
tus, vultur nemini nocet animali, quæ nisi cada-
Vultures fœminę zephyro impręgnantur. uera comedit, nec aues mortuas attingit. & vul-
tures omnes fœminæ zephyro vt arbores imprę
gnantur. Vnde purior cæteris auibus. Item augu
res si vlcus haberent augurandi causa sedere pro
hibebãtur: quia integros & sanos corpore & mẽ
te eos esse oportet, qui sacra peragunt. Cæteris
sacerdotibus simul ac ad iudicium ducti ac dam
Augur nunquam sacerdotio multatur. nati sunt, alium substituunt. Augurem vero do-
nec vita suppetat licet maximorum criminũ cõ
uictum, sacerdotio non mulctant: quia non ho-
noris nec magistratus, sed scientię atque artis cu
iusdam potius nomen est augur: quæ non potest
auferri, sicut nec medico medicina ars, nec musi-
co cantandi peritia. alium vero non instituũt, q
Caduca auspicia. sacerdotum numerum ab initio constitutũ meri
to tuentur. Caduca auspicia dicunt cum aliquid
Cliuia auspicia. in tẽplo excidit Cliuia auspicia dicebãt quæ ali-

quid fieri prohibebāt. Omnia enim difficilia cliuia. Vnde & cliui loca ardua, pedeſtria auſpicia arbitrabātur quæ dabātur à vulpe, lupo, ſerpēte, equo cæteríſq; animalibus quadrupedibus. piacularia auſpicia arbitrabātur quæ ſacrificātibus triſtia portendebāt: cū aut hoſtia ab ara effugiſſet, aut percuſſa mugitū dediſſet, aut in aliā partem corporis q̄ oporteret cecidiſſet. peſtifera auſpicia eſſe dicebāt cū cor in extis aut caput in iecinore nō fuiſſet. prępetes aues dicūtur quæ ſe ante auſpicantē ferūt, nā præpetere dicebāt ante ire. & Plinius aues edocet auſpicijs adhibēdas. cornices ſunt iauſpicatæ garrulitatis. corui in auſpicijs ſoli vidētur intellectū habere ſignificationū ſuarū. peſſima eorū ſignificatio cū glutiunt vocē velut ſtrāgulati. Bubo funebris & maxime abhorrens publicis præcipue auſpicijs, deſerta incolit. Itaq; in vrbib⁹ aut omnino in luce viſus dirū oſtētum eſt. priuatorū domib⁹ inſidere ſcio nō fuiſſe feralē. capitolij cellā intrauit, ꝓpter qđ vrbs luſtrata. Anſer peruigil capitoliū ſeruauit à Gallis. Gallinæ nigræ digitis imparibus ad rē diuinā idoneę. Eſt inter aues ardeolarum genus, quod leucos vocāt. altero oculo carere tradūt, optimi augurij cū ad auſtrū volāt: ſolui enim pericula metúſq; Nigidius ait. Galli gallinacei: horū ſunt tripudia ſoliſtima. hi magiſtratus noſtros quotidie regunt, domóſq; ipſis ſuas claudunt, ac reſerāt. hi faſces Romanos impellunt aut retinent, iubent acies ac prohibent, victoriarum toto orbe partarum auſpices: hi maximo terrarum imperio imperitant. Similem vero huic verborum leuitatem prior Plinio Liuius in quinto dixit. auſpicijs hanc

Pedeſtria auſpicia. Piacularia auſpicia. Peſtifera auſpicia. Præpetes Præpetere. aues. Cornices. Corui. Bubo. Gallinæ nigræ. Ardeolæ. Galli gallinacei.

vrbem conditam esse: auspicijs bello ac pace, domi, militię, omnia geri quis est qui ignoret? Quid enim est si pulli non pascantur? si ex cauis tardius exierint? si occecinerit auis? parua sũt hæc, sed parua ista non contemnendo maiores nostri maximam rem hanc fecerunt. Et nono libro L. Papirius dictator à pullario monitus ad auspicium repetendum Romam profectus. Item decimo. Papirius Cursor consul pullarium in auspicium immittit: & cum pulli non pascerentur, pullarius auspicia mentiri ausus, tripudium solistimum cõsuli nuntiauit. locatus in prima acie qui mentit⁹ fuerat interfectus est. cõsul dij in prælio sunt, inquit. habet pœnam noxium caput ante consulẽ. hoc dicente consule, coruus clara voce occinuit. Vnde & ipse Cicero oratione in Catilinam tertia, hanc fatuitatum disciplinam laudibus effert.
Aruspices ex hetruria Aruspices ex hetruria ijdem iusserunt simulacrũ Iouis facere maximum, & in excelsum contra atque fuerat ad orientem collocare: ac se sperare dixerunt, si illud signum quod videtis, solis ortum & forum curiámq; conspiceret: fore vt ea consilia quæ clam essent patefierent. Et de Aruspicum responsis idem Cicero. Quanta maiorũ nostrorũ fuerit sapientia perspicere possunt, qui statas solennésque cerimonias põtificum rerum bene gerendarum autoritate, augurum, fatorum, veteri prædicatione Apollinis, vatum libris, & portentorum explanationis hetruscorum disciplina contineri putarunt. Vnde Ciceronis sententiam secuti sunt posteri, quod Flauius Vopiscus in Aureliani principis rebus gestis sic ostendit. Die tertia iduum Ianuarij Fuluius Sabinus præ

tor vrbanus dixit. Referimus ad vos p. c. pontificum ſuggeſtionē & Aureliani principis literas,quibus iubet vt inſpiciantur fatales libri,quibus ſpes belli terminādi ſacrato deorum animo continetur. Scitis enim ipſi quotienſcumq; grauior extitit aliquis motus, eos ſemper inſpectos, neque prius mala publice eſſe finita quàm ex ijs ſacrificiorū proceſſit autoritas. Tūc ſurrexit primæ ſententiæ Vlpius Syllanus, atq; ita locutus eſt. Sero nimis de re.pu. Pontifices retulerūt:qui puri,qui mundi,qui ſancti,qui veſtitu animiſque ſanctis ſunt,Commodi templū aſcendite:ſubſellia laureata conſternite. Veteranis manib⁹ libros euoluite. Varia r.p. quæ ſunt æterna perquirite, patrimis matrimiſq; pueris carmen indicite. Nos ſumptum ſacris,nos apparatum ſacrificijs, nos aris tumultuarias indicemus hoſtias. hęc interrogati pleriq; ſenatores ſententias dixerunt. Itum eſt deinde ad templū, inſpecti libri, proditi verſus,luſtrata vrbs:cantata carmina, amburbiū celebratum,amburbialia promiſſa,atque ita ſolennitas quo iubebatur modo expleta eſt. literæ autem quas ſupra Flaui⁹ Aurelianum ſcripſiſſe dicit,fuerūt hæ. Aurelianus Auguſtus Senatui ampliſſimo ſalutem. Miror uos p.c. tamdiu de aperiendis libris Sibyllinis dubitaſſe, proinde quaſi in Chriſtianorum eccleſia non in templo deorū omniū tractetis. Agite igitur & caſtimonia pontificum cerimonijſq; ſolennibus iuuate principē neceſſitate publica laborantem. Inſpiciantur libri,quæ facienda ſunt celebrentur. profuit tamē multis in rebus Romanum hunc principem religionis cultum ſeruantem deos timuiſſe. Nam

Fatales lib.

Literæ Aureliani imperatoris.

Apollonius Tyaneus. cũ verus Apollonius Tyaneus philoſophus ipſi Aureliano deſolationem Tyanæ meditāti ſic dixiſſet. Aureliane ſi vis vincere nihil eſt quòd de ciuium meorũ nece cogites. Aureliane ſi vis imperare à cruore innocentũ abſtine. Aureliane clementer te ages, ſi vis vincere. vrbem ille liquit intactam. Sed iam aliquos particulares videamus effectus, quos ab augurijs prouениſſe dixerũt. Plinius: ſiculò bello ambulante in littore Augusto, piſcis è mari ad pedes eius exilijt: quo argumento vates reſpõdere, Neptunum patrem adoptãtem eum ſibi. Sextum Põpeium repudiaſſe. Et infrà. Picus martius in capite prętoris vrbani L. Tuberonis in foro iura pro tribunali ferentis ſedit ita placide, vt manu prehenderetur. Reſpondere vates: Exitium imperio portendi ſi occideretur, at ſi dimitteretur, prætori: ꝗ dimiſſa eſt, & prætor breui mortuus prodigium impleuit. gallinam cum lauri ramuſculo cecidiſſe in ſinũ Liuiæ Druſillæ, quæ fuit imperatrix: & hucuſque ſeruatum ex ea lauro imperatores fuerint laureati. Fuerunt quoq; minores auguribus ſacerdotes Extiſpices, quos ab inſpiciendis extis dixerunt, omentis enim extiſque & fibris animalium ſua inſpectis diſciplina, futura hominibus prædicebant, eóſque ſic deſcripſiſſe Virgiliũ ſupra oſtẽdimus: pecorúmque recluſis pectoribus inhians ſpirantia conſulit exta. cuius inſaniæ ab hiſtoricis poëtiſque infinita ſumi poſſent exempla, ex quibus nonnulla ponemus. Syllæ cuius tempora, ſicut inquit Auguſtinus, talia fuerunt, vt ſuperiora quorum vindex eſſe videbatur, illius comparatione quærerentur: cum primum ad vrbem

Piſcis è mari ad pedes augusti exiliuit.

Picus Martius.

Gallina cũ lauri ramuſculo ĩ ſinũ Liuiæ decidit.

Extiſpices.

contra Marium castra mouisset adeo læta exta immolanti fuisse scribit Liui⁹,vt custodiri se Posthumius aruspex voluerit capitis suppliciũ subiturus,nisi ea quæ in animo Sylla haberet dijs iuuantibus impleuisset.& Suetonius de Cæsare dixit,cum somniasset se matri stuprũ intulisse cõiectores eũ ad amplissimã spem incitauisse.sed& Cornelius Tacitus deVespasiano scribit:Iudęam inter syriámq; carmelus est,ita montẽ vocãt:sacrificanti in eo Vespasiano cũ spes occultas animo versaret, Basilides sacerdos inspectis extis quicquid est,inquit,Vespasiane quod paras, siue domũ extruere,siue prolatare agros,siue ampliare seruitia, datur tibi magna sedes ingentis termini,quod ad imperiũ euect⁹ impleuit. Sed vnica.M.Varronis quã præmisimus respõdeat sententia,nõ solum otiosos sed sordidissimos fuisse deos,si in iecorũ &viscerũ sterquilinio sua occuluerũt consilia,hominib⁹ ab insanis sacerdotib⁹ manifestanda:vt optabilius fuerit valuisse apud maiores Ciceronis pro A.cluentio sententiã:pietate & religione & iustis precibus, deorũ mẽtes nõ cõtaminata supstitione,neq; ad scel⁹ perficiẽdũ cæsis hostijs posse placari.Vbi enĩ fuisse deos alibi:q̃ in stercore existimabim⁹,quãdo ea accide rũt,quę Plini⁹enumerat,ijs q quęsiuerũt ostẽsa? M.enĩ Marcello cũ perijt ab Annibale caput ie coris defuit,defuit & C.Mario cũ immolaretVti cę.Itẽ Caio principi kalẽ.Ianuariis cũ iniret con sulatũ quo ãno interfect⁹est.Claudióq;successori ei⁹ quo mẽse interẽpt⁹ est veneno. Pyrrho regi quo die perijt, præcisa hostiarũ capita repserũt. Sed & p̃bẽdis quoq; lętis &ꝓsperis dij ĩ stercore

Læta exta.

Syllæ castra ad vrbẽ cõtra Mariũ mouenti.

Carmelus.

M. Varronis in deos cõtumeliosa sentẽtia.

Sẽtentia de dijs placandis.

iacuerunt,diuo namq; Augusto Spoleti sacrificāti primo potestatis suæ die, victimarum iecinora replicata intrinsecus ab vna fibra reperta sūt, responsūmq; duplicaturum intra annum imperium. Gemina item diuo Augusto apparuere iecinora,quo die apud Actium vicit. Sed & magici fuerūt & mathematici,quos accuratissime Cicero & Plinius impugnant,quibus & Liuius cōsentire videtur.cum regem Tullum quia Iouem mala religione,sollicitabat,fulmine cum tota domo flagrasse dicit.Et Augustinus in ciuitate dei dicit aduersus magicas artes Romanorū esse leges præsertim duodecim tabularum.Et Asclepiadem imprimis dicit Plini9 adimere magicæ vanitates,vt abrogaret herbis fidem:eúmq; probare bonis argumētis dicit,si magia fuisset vera potuisse Romanos contra Cimbros & Theutonas, contra Aphros,contra Gallos,& cæteros prouidisse.si herbarum arte magica fames tolleretur, & portæ vrbium reserarētur.Et Helius Spartianus de Didio Iuliano imperatore scribit:fuisse illi eam amentiam,vt per magos plĕraq; faceret, quibus putaret odium populi deliniri,quasdam enim non conuenientes Romanis sacris hostias immolauerunt,carmina prophana cantauerunt, & ea quæ dicunt ad speculum fieri in quo puer præligatis oculis incantato vertice qua respicere dicitur. Mathematicos vero Suetonius asserit à Tyberio imperatore expulsos fuisse, sed deprecantibus,& se artem deserturos promittentibus veniam dedisse.Cornelius autē Tacitus mathematicos dicit genus hominum potentibus infidum:sperantibus fallax,quod in ciuitate Roma-

Tulli regis mors.

Aduersus artes magicas.

Mathematici à Tyberio expulsi.

na & vetitum semper & retentũ fuit,quos postea Vitellium imperatorẽ asserit expulisse. Sed & alios habuerunt prisci sacrificulorum præstigiorum & precationum ac variarum obseruationũ mores, à quibus partim in vrbe Roma vetitis, partim à superstitiosis in vsu habitis,plurimæ oriebantur insaniæ. Liuius xxij. interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta, inter quæ gallus & galla: Græcus & Græca in foro boario sub terram demissi sunt viui. & itẽ infra Liuius xxv. Tãta religio & ea maxima ex parte extera ciuitatem incessit. vt homines aut dij alij viderentur effecti:nec iam in secreto modo,sed in publico etiam ac foro capitolióq; mulierum turba erat,nec sacrificantium nec precantium deos more patrio. Sacrificuli ac vates ceperant hominũ mentes:quorum numerũ auxit rustica plebs ex incultis diutino bello iufestisq; agris egestate & metu in vrbem cõpulsa,& quæstus ex alieno errore facilis quem velut ex cõcessæ artis vsu exercebant. M. Æmilius prætor edixit,vt quicũq; libros vaticinos,precationisve,aut artis sacrificandi haberet, eos libros omnes literásq; ad se ferret: Maiorémq; in prædictis autoritatem habuit precatio, cui faciẽdæ ex scripto, sicut scribit Plinius,præiba t aliquis,& alius adhibebatur custos,ne erraretur in verbis:ali⁹ item præponebatur qui linguis faueri à circũstantib⁹ iuberet:quemadmodum apud nos seruatur cum sacram lecturus in ecclesia lectionẽ alta dicit voce,iube domine benedicere: cui boni ominis fit responsio,vt digna in eius corde &labijs sacrorũ dogmatum sit enuntiatio,dicebant enim Gen-

Precatio.

Fauere linguis õnes

tiles, fauete linguis omnes, & tu tibicen cane ne aliud interea exaudiatur: vestalē itaq; precationē fuisse asserit Plinius, qua aquam illa cribro attulit. Et parietes ab incendijs precationibus fuisse circunscriptos, & vestales creditum mācipia fugitiua nondum vrbem egressa retinuisse in loco, precationib⁹. Vnde & traditū more dicit primū anni diem lætis precationibus inuicē faustum ominari, obseruationes cum fuerint propemodū infinitæ: nōnullas ponemus. Sanguinē gladiatorum ex vulnere morientiū bibebant, vt procul à comitiali essent, quod tamē scribit Plinius cum spectaretur aut fieret in harena horrorē attulisse. Et obseruatio illa erat qua Augustum scribit Suetonius adeo tonitrua & fulgura expauisse, vt semper & vbiq; pellem vituli marini circunferret pro remedio: & qua Cæsar post vnum ancipitem vehiculi casum semper domum egrediens carmine ter repetito securitatem itinerum nuncupabatur, sicut nos domus limitē transgressuri signaculo crucis præmisso diuinam ab aduersis tuitionē imprecamur, publicáq; illa fuit obseruatio cum in oppugnationibus ante omnia euocabantur à Romanis sacerdotibus dij: sub quorum tutela vrbs aut oppidum id erat, promittebántque illi vel illis dijs eundem aut ampliorem locū Romæ alibiq;, ideóq; Romæ de⁹ tutelaris ignorabatur, ne posset ab hoste aliquo euocari, publica etiā obseruatio illa erat de qua Cicero in Vatiniū. Ioue fulgurante cū populo agi nefas esse. & laurū in sinu Iouis poni quotiens læticiā nouam victoria attulerit. in prophanis vsib⁹ pollui laurum & oleam fas non esse, & ne propician-

obseruatio. Ad comitialem morbū sanguis gladiatorū bibebatur cæsorum.

Pellis vituli marini.

Publica obseruatio.

Tutelaris deus.

Aliæ obseruationes.

dis quidē numinib9 accēdi ex his altare,arámve debere, Et Plutarchus in problematib9 scribit, cum in cæteris Dianæ templis ceruorū cornua affigere mos esset, in ea tantūmodo quæ erat in auentino boū affixa fuisse: quòd Antronius Horatius in sabinis bouem insigni specie & magnitudine natam, à diuino quodam monitus si quis immolasset totius Italiæ imperio eius ciuitatem potituram.Cornelius sacerdos eo ad tyberim lauandi specie misso immolauerit,& Romæ imperium Italiæ peperit. Et præstigia damnans Suetonius de Vespasiano dicit nuntiata fuisse ex vrbe præstigia,Neronem diebus vltimis monitum per quietem vt thensam Iouis optimi ex sacrario in domum & in circum deduceret:quorū etiā præstigiorum iudęos scribit pœnas dedisse,cum in oriente percrebuisset vetus & constans opinio,esse in fatis,vt eo tempore iudęæ præfecti rerum potirentur.Iudæiq; id ad se trahētes rebellarunt,& vrbe amissa ad exterminium sunt adducti, quorum tamen præstigiorum aliquid certioris euentus habuisse est visus Iosephus nobilis iudęus,qui cum Vespasiani iussu conijceretur in vincula , constantissime asseuerauerit: fore vt ab eodem absolueretur,verum iam imperatore: quod & postea factum fuit.Quòd autem suprà Cicero in legum libris,diuorum iras prouidento hisque parēto,dixit: ad prodigia spectat,de quibus eodem libro , prodigia & portenta ad hetruscos & aruspices si senatus iussit deferunto, hetruriæque principes disciplinam discūto, quibus diuis decreuerint procuranto,ijsdémque fulgura & ostenta piāto.prodigia autē Noni9 Mar

Cornua ceruorū in Dianæ tēplis.

Præstigia.

Iosephus iudeus.

Prodigia.

cellus dicta vult quòd porrò ſint adigēda.& infra.prodigia ſemper eſſe peſſima, quòd deorum ſint iræ vel minæ. Liuius viij.M.Manlio tertium & Manlio torquato tertium coſſ. prodigiū lapidibus pluit.& libro xxij. quòd autem in piceno lapidibus pluiſſet nouendiale ſacrum ęditū eſt, vrbs luſtrata, hoſtiæ maiores quibus æditum eſt dijs, donum ex auro pondo xl. ad lanuinum Iouem portatum, & ſignum æneum auratum Iunoni in auentino: lectiſternium Cere & Romæ: à iuuentute ſupplicatū fortunæ in algido: & inde Romæ omnib⁹ dijs & genio maiores hoſtiæ. Attilius Seranus prætor vota ſuſcipere iuſſus, ſi in decem annos r.p. eodem ſtetiſſet ſtatu. & infra Liuius xxiij. prodigia eo anno multa nuntiata ſunt, quoq; magis credebant ſimplices ac religioſi homines, eo plura nuntiabantur. Et xxiiij. verum ex ingenio fateri coactus ſic habet: prodigia procurarunt quæ nuntiata erant: & alia ludibria oculorum auriū mq; credita pro veris, oſtentáq; proximo loco Romanis fuerūt, quæ Vlpianus de verborum ſignificatione dicit Labeonem definiſſe, cum contra naturam alicuius rei genitum factúmve eſt aliquid, duóq; eorum genera eſſe cum quis contra naturam naſcitur trib⁹ manibus aut pedibus homo: alterum cum quid prodigioſum videtur, quæ Græci phantaſmata dicunt. Plinius: Subſedit in cumano arbor, graui oſtento, pauloante Pompeij Magni bella ciuilia, paucis ramis eius eminentibus. Oſtentū mq; eſt, cum arbores in capitibus ſtatuarum vel in atrijs enaſcuntur, vel in arboribus ipſis alienis. In capitolio bello Perſei enata palma victoriam trium-

Oſtentum.

Phātaſma.

phósq; portēditur, quę tempestatibus prostrata, eodémque loco ficus enata est in Messalæ & C. Cassij censorum lustro: à quo tēpore pudicitiam prostratam Piso grauis autor est. Monstra subsequūtur. Nonius dicit deorū monita esse. Et festus mōstrū dictū velut monestrū quòd moneat aliquid futurum: prodigiū velut prædiciū quòd prædicat. portentum quod portendat. Ostensum est quod ostendit. Tenitas esse inquit festus deas sortium, dictas, quòd tenendi habeant potestatē. Videmúsq; bina fuisse sortiū genera. Vnū quas sortes virgilianas appellauere: cum aperto Virgilij codice destinati in ordine & numero versus qui forte occurrissent: in augurium accipiebātur. De quo Helius Spartianus in Adriani vita. Quoquidem tempore cū solicitus de imperatoris erga se iudicio virgilianas consuleret sortes, in hos incidit versus. Quis procul ille autē ramis insignis oliuæ Sacra ferens, nosco crines incanáque menta Romani regis, primā qui legibus vrbem Fundabit, Curibus paruis & paupere terra. Alterum fuit sortium genus vetustissimum à sacerdotibus confictum, responsisq; oraculorum adsimile, quòd inscripta folijs arborum tabellísq; diuersorum euentuum eulogia, ad deorum puluinaria erant à sacerdotibus ita disposita, vt cum illi aut orati voluissent aut sponte constituissent, certo decussa artificio, in id spei aut timoris populos & principes viros inducerent, quod sibi conducibile aut delectabile existimarent, hinc illud est apud Liuium libro xxij. prodigij à sacerdotibus procurandi loco habitum, sortes attenuatas, id est sponte sua in altare tanquam è cæ

Monstrum. Prodigium Portentum Tenitę deę Duo genera sortium. Virgilianæ sortes. Sortis gen⁹ antiqssimū

lo delapsas: vnámque excidisse ita scriptã, Mauors telum suum cõcutit. Cernere autẽ ex Liuio quales adhibitæ fuerũt procurationes, ex quibus omni sacerdotio maxima accessit delectatio, & vtilitas, iucundissimum est. Decembri enim mense quærẽdis voluptatib⁹ summe idoneo, huius procurandæ sortis gratia, ad ædem Saturni Romæ immolatum est, lectisterniúmque imperatum, & eum lectum senatores strauerunt: & conuiuium fuit publicum, ac per vrbem saturnalia die ac nocte clamata, populúsque eum diem festum perpetuum habere ac seruare iussus. Vota quoque prisci impetrandis à deo concupitis emisere. quæ vt implerent constantissime sunt adnixi. Liuius in Tulli regis rebus gestis: In re trepida duodecim vouit salios, phanáque pallori & pauori. & libro quinto: dictator M. Furius camillus Veios capturus decimam Ioui pythio vouit, & Iunoni hospitium promisit. & Annibalem Liuius bellũ meditantem Romanum, facit secundis se votis obligasse. Qua de re plura dicere omittem⁹, quia apud priscos pariter & apud nostros & pari forma est acta. Multa superius à nobis sunt ostensa per quæ prisci futura scire, prouidere & auertere conabantur: vnum hoc loco libet ostendere, per quod certiora & oculis subiecta, sacrorum auxilio occultari posse credebant. Ad vallẽ egeriæ, quam fuisse tenemus ad sextũdecimum ab vrbe lapidem, vbi Cinthianum est summi viri Prosperi Cardinalis columnæ oppidum: lacus illi subiectus sicut semper aliàs nunc nemorensis est dict⁹, quo in loco templum erat fortunæ virilis. Eius sacerdotem virgines quamprimum viri

Procurationes.

Vota

Vallis Egeriæ.

potentes esse inciperent, à parentibus ductæ adibant: Isque eas omnino nudatas vndique inspiciens, vitia corporis apparentia indicabat. Et admonitæ virgines cum fortunæ thura immolassent: vitium illud maritum qui contingebat perpetuo celari impetrasse tenebant. Virgĩes nudæ inspiciebantur à sacerdote.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER SECVNDVS.

Onfectas iam, & sub religionis velamine à priscis gentilibus ad luxum, fastũ, opésq; quærendas vario excogitatas modo artes, pontificum scilicet flaminũmq; & sacerdotũ institutiones primum, post cætera quæ religionis fuere secundo hoc volumine ostendamus. Pontifices Varro de lingua latina scribit dictos esse à ponte sublicio, quem sæpe fecerunt. additq; Festus, maximum esse dictũ pontificem quòd maximarũ rerum, quæ ad sacra & religionem pertinent, iudex sit, vindéxq; cõtumaciæ priuatorum magistratuũ. pontifices vero alij duorum fuerũt generũ: ex patricijs maiores, & minores ex plebe. Quãtæ autẽ dignitatis fuerit põtifex maximus, Liuius lib. xlvij. ostẽdit, q Gn. Cornelio prætori mulcta indicta est: quia cũ M. Æmilio lepido põtifice maximo iniuriose cõtẽderat: sacrorũ enĩ q̃ magistratuũ ius potentius fuit. Eadémq; põtificis maximi dignitas ab ei9 modo creãdi apparet. Liuius enĩ. xxv. scribit: Comitia põtifici maximo creãdo sunt habita. Res ingenti certamine acta, creat9 est Licini9 Crassus, q ædilitatẽ curulẽ Põtifex maximus. Pontificum duo genera

petiturus erat, ante hunc intra cxx. annos nemo præter P. Cornelium pontifex maximus creatus fuerat, qui ſella curuli non ſediſſet. Cicero autē oratione in legem agrariam Rulli ſecunda dicit comitijs pontificum non niſi decē & ſeptem tribus fuiſſe vocatas. Et Suetonius Tranquillus de C. Cæſare: Pontificatum maximū petijt, nō ſine profuſiſſima largitione: in qua reputans magnitudinem æris alieni cū mane ad comitia deſcenderet prædixiſſe matri oſculanti fertur, domum ſe niſi pontificem, non reuerſurum. Atq; ita potentiſſimos duos competitores, multūmq; ætate & dignitate antecedētes ſuperauit. vt plura ipſe in eorum tribubus ſuffragia quàm vterq; in omnibus tulerit. Vnicum tamen video Romanorū imperatorē non ad luxū & faſtū, ſed ad clementiæ & pietatis inſtrumentum quæſiuiſſe pontificatum. Suetonius enim ſcribit, Titum Veſpaſianum qui iure optimo appellatus eſt deliciæ humani generis, pontificatū maximum ideo ſe profeſſum accipere, vt puras ſeruaret man⁹, fidémque præſtitiſſe, quòd nunquā poſthac autor fuit cuiuſquam necis, nec conſcius, quamuis interdū vlciſcendi cauſa nō deeſſet. qua in re intelligi poteſt primas fuiſſe pontificis maximi partes, manus ab effuſione humani ſanguinis cōtinere: quo poſthabito reſpectu, alii omnes Romani imperatores voluerunt pontificatu maximo exornari.

Flamen. Flamines Varro dicit dictos, quòd caput vinctum habent filo: & cognomen accipiunt ab eo deo cui ſacra faciunt, ſed partim ſunt aperta: vt Martialis, Volcanalis, obſcuriora partim, vt dialis à Ioue, furialis à furida cuius in faſtis feriæ

erant furinales. Et Liuius dicit: Numa Pōpilius flaminem Ioui assiduum sacerdotem creauit: insignique eum veste & curruli regia sella adornauit huic duos flamines adiecit: Marti vnum, alterum Quirino. quod autem flamines etiam à pontifice maximo crearentur, Liuius. xxvi. ostēdit. C. Flaminius flamen captus à P Licinio pōtifice maximo, vt animum eius cura sacrorum & cerimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, vt nemo in tota iuuentute patrum primoribus probatior haberetur. Creatos etiam fuisse flamines à dictatore vrbium & oppidorū ostendit Cicero in miloniana oratione. Milo Lanuuium, ex quo erat municipio, & vbi tum dictator profectus est ad flaminem prodendum. item infra: interim cum sciret Clodius iter solēne, legitimum, necessariū miloni esse lanuuium ad flaminem prodendum, quòd erat dictator lanuuij milo. Maximum flaminem fuisse dialem inter. xv. flamines dicit Festus: & cum cæteri discrimina maiestatis suæ haberent pro minimo habitum Pomonalem, quòd Pomona dea leuissimo fructu agrorum pomis præsideret. Et flamini diali annulum quidem gerere non licebat solidum, aut aliquem in se habere nodum: & flamini iurare diali fas non erat, quòd parua in re ei fidem non habere absurdum esset cui diuina summa credita essent: flaménque Dialis cum flaminicam haberet vxorem: ea mortua sacerdotio se abdicabat, quia cum vno & eodem tempore vxor cum eo sacraretur, multa essent in sacris quæ illa mortua agi nequirent, & statim alteram superducere cum difficile tum ini-

Flamines à pōtifice creabantur.

Flamīes xv

Flamē pomonalis.

Nefas flamini diali annulum gestare.

à collegio cooptabatur. Vnde tractus mos apud nos videtur, eos qui à principibus siue populo & aliquo collegio ad dignitates eliguntur, oportere nihilominus à Romano pontifice & eius collegio cardinalium confirmari. collegium vero quid fuerit appellatum in oratione de aruspicum responsis idem Cicero sic ostendit. At vero domum meam Publius Lentulus consul pontifex maximus, Lucius Lentulus flamen Martialis, Lucius Claudius rex sacrorum, Sextus Cæsar flamē quirinalis, Luci⁹ Cornelius, Quintus Albinouanus, Quintus Terentius pontifices minores, omnes liberauerunt. sicque ex quinque sacerdotijs maioribus collegium constabat. Ad quam, vt videtur, imitationem collegium Romanæ ecclesiæ cardinalium ex tribus maioribus sacerdotijs est confectum. Episcopis videlicet septem vrbi Romæ propinquioribus, presbyteris quæ parochias vrbis principales, & diaconibus parochias item alias minores administrare solitis: Sed vnum præterire hoc loco nolum⁹. à quo omnes gentilium Romanorum religio causam videtur originémque habuisse, sacerdotes ipsos vtriusque sexus à maximo ad minimum sacerdotia habuisse, quorum prouentus erant tanti & tales, quòd ex illis nedum rem sustentabant familiarem, sed fomenta inde ad fastum eis luxúmque proueniebant: cum tamen sacerdotes ipsi vxorem filiósque & familias ex sacerdotio æque ac patrimonio alentes, publicis omnibus præter admodum pauca muneribus fungerētur, & militiæ ac mercaturæ, aut opificio pro vt cuiq; contigerat libebátq; vacarēt, eáque

Collegium quid.

Sacerdotū prouentus.

ſacerdotia fuerunt qualia nos chriſtiani proprio-re vocabulo beneficia appellamus. Sacerdotio-rum autẽ ſicut & beneficiorũ duo fuiſſe genera videmus: vnum quod ſacris eſſet addictum lo-cis, quæ rei publ. aut principum, aut pontificum collegij collationis eſſent: alterum quod ædis aut ſacelli iuris eſſet à patrefamilias ea ratione ere-cti dedicatique, vt & ſacrorum cura, & fructuũ ipſius ſacerdotij perceptio ad ſolam gentem fa-miliámque ſuam perpetuis ſucceſſionib9 deuol-ueretur: quæ ſacerdotia priſcis gentilitia, benefi-cia noſtris iuris patronatus ſunt. Liuius. ix. gens Potitia cuius ad aram Herculis familiare ſacer-dotium erat. Et Cicero legum primo: de ſacris hæc ſit vna ſententia, vt conſeruentur ſemper & deinceps familijs prodantur, & perpetua ſint ſa-cra: vt ne patriſfamilias morte ſacrorum memo-ria occideret, vt eſſet ea adiuncta ad quos eiuſ-dem morte pecunia venerit. & Cicero de aruſ-picum reſponſis: Multi ſunt etiam in hoc ordine qui ſacrificia gentilitia illo ipſo in ſacello, ſtatu-to anniuerſali factitarunt. Et Cornelius Tacitus de Othone: At recens ab exilio reuerſos adoleſ-centes auitis & paternis ſacerdotijs in ſolatium repoſuit. idémque Tacitus de Vitellio: extructis in campo Martio aris, inferias Neroni inceſſit. cæſæ publice victimæ, coronatíque facem augu-ſtales ſubdidere, quòd ſacerdotium vt Romu-lus Tatio regi, ita Cæſar Tiberius Iuliæ genti ſa-crauit, primi generis ſacerdotiorum publice in-ſtitutorum quincuplex fuit prouentus, ſacra e-nim conſtruentes fundantéſque loca, varias fun-dorum poſſeſſiones ſtipendiáque adiungebant.

Sacerdotiorum duo genera.

Gentilitia ſacerdotia.

Quincuplex ſacerdotiorũ prouẽt9.

à quibus ſacerdotum alimonia proueniret. Vnde Liuius Numam Pompilium facit, cum flamines & veſtales inſtituiſſet, de quibꝰ ſuprà eſt dictum, ſtipendia eis de publico ſtatuiſſe, quod quidē alios omnes ſacrorum fundatores locorũ imitatos fuiſſe nullus addubitabit. Alioquin magni & amplissimi ciues Romani nunquam aut ſacerdotia cumulare ſtuduiſſent, aut pro ipſis ſacerdotijs tātopere contendiſſent. Et Liuius trigeſimo, cũ Fabium Maximum filium in locum patris mortui pontificem creatum dixiſſet, duo ipſum ſacerdotia habuiſſe addit. De Cęſare autem Suetonium dicere videmus: Anno. xvij. ætatis, flamen dialis deſignatus à L. Sylla ſacerdotio mulctatus. Sylla enim qui animos Cæſaris & eloquentiam ſuſpicioni maximæ duceret, haberíque oportere palā prædicaret, neruos illi adimere in ſacerdotij mulcta perrexit, à quibus fomenta potentiæ & amplitudinis accepiſſet. Stipes ſecunda prouētus ſacerdotiorum pars dicta erat, quod noſtri oblationes eleemoſynáſque appellant. De hiſque Cicero legũ primo: prȩter Idææ matris familias, eóſque iuſtis diebus, ne quis ſtipem cogito. quod autem Cicero familias dicit, aliud à prædictis tribus generibus, pontificum, flaminum & ſacerdotum ſingulorum dei alicuius cultui dedicatorũ, genus indicat, quod procedente tempore multiplicatum eſt. Multi enim vtriuſque ſexus in eandem familiam ad alicuius dei cultum conuenientes ex vnis eiſdémque ſacerdotijs ac ſtipum & legatorum redditibus conuiuebant, variiſq; vocabulis & cognominibus cenſebantur. Cicero pro A. Cluentio Habito. Martiales quidam latini ap-

Stipes.

Martiales latini.

pellabãtur miniſtri publici Martis.atq; ei deo ve teribus inſtitutis religionibúſque latinarum con ſecrati: quorum cũ ſatis magnus numerus eſſet, cúmq; item in Sicilia permulti Venerei ſint, Helius Spartianus ſcribit Adriano imperatori in numerum deorum relato flamines & ſodales ſenatum conſtituiſſe. Et Suetonius de Galba:ob res in Aphrica geſtas & in Germania ornamẽta triumphalia accepit & ſacerdotiũ triplex,inter.xv. viros ſodales inter auguſtales cooptatus. Helius Spartianus:clipeum Adriano magnificentiſſimũ poſuit & ſacerdotes inſtituit. puellas alimentarias in honorem Fauſtinæ fauſtinianas conſtituit. Meruit flamines & Circenſes: templum & ſodales Antonianos Fauſtinæ vxori,in radicibus tauri mõtis nouas puellas fauſtinianas inſtituit. Dati ſodales & ſatellites & flamines ipſi mortuo. Sodales autẽ fuerunt quales noſtri appellant ſocietates ſecu[l]ariũ:ſatellites quales multos per orbẽ habemus,ſanctæ Mariæ teutonicorũ in Germania,& ſancti Iacobi de ſpata in Hiſpania. flamines noti ſunt:& infra Cicero.ſtipem ſuſtulimus, niſi eam quã apud paucos dies propriam Idææ matris excipimus: implet enim animos ſuperſtitione,& exhaurit domos: Vnde cõſtat priuſquã ea lex ferretur conſueuiſſe omnes qui ſacerdotia haberent, illa quæſtu per ſtipem petitam facto pinguiora reddidiſſe. Tertia ſacerdotiorum opulentia à ſolutionibus proueniebat, quas inferiora impetraturi ſuperioribus impẽdebãt:quale apud nos eſt, cum pontifici Romano fructus primos antiſtites, & his minores ac ſubditi ſacerdotes pro habitorũm modo beneficiorum pecuniã diſ-

Fauſtinianę puellæ.

Sodales. Satellites.

Solutiones.

ſoluunt. Suetonius enim de Claudio imperatore dicit, eum ſeſtertium octogies pro introitu noui ſacerdotij impendere coactum. Quarta iam pars ad ſacerdotiorum exuberantiam prouentuũ donationes & legata fuere: Nam viuentes, vt deos haberent propitios multa ſacerdotibus largiebãtur: fœlicitati autem, vt appellabant animarum conſulturi, & ſi multa alia teſtamento legabant, epulum raro aut ferè nunquã prætermittebant: Quod qua fieret ratione in multis quæ per Italiã extant marmoreis ſepulchris apparet. Rauẽnæ enim apud ſacram Petri apoſtoli ædem, quę ſeraphici Franciſci vocabulo & fratrum eius ordinis habitatione notior eſt: marmoreo in ſepulchro à Claſſenſi oppido tribus diſtante paſſuum milibus pridem auecto hęc legati in epulum eſt inſcriptio. Dijs manibus Flauiæ quinti filiæ ſalutari coniugi chariſſimę: Lucius publicius Italicus decurio, ornamentum ſibi viuens poſuit. hic collegio fabrum militiæ rauennatis ſextertia triginta viuens dedit, ex quo redditu quotannis decurionibus collegij fabrum militiæ rauennatis in æde Neptuni quã ipſe extruxit die neptunaliorũ pręſentibus ſportulę numi bini diuiderẽtur, & decurionibus vigintiocto cẽteni quinquaginta quotãnis darentur, vt ex ea ſumma ſicuti ſoliti ſunt, arcam publiciorum Flauiani & Italici filiorum, & arcam in qua poſita eſt Flauia ſalutaris vxor ei9 roſis exornẽt, de nummis. xxv. ſacrificéntque ex xxij. & de reliquis ibi epulentur. ob quam liberalitatem collegium fabrum militiæ rauẽnatis inter benemeritos quotannis roſas ſupra ſe & Flauiam ſalutarẽ vxorem eius mittendas ex. xxxv.

Donatiões.

ſacrificiúmq; faciendũ de.xxij.per magiſtros decreuit.P. Helius ciſſus ſibi & ligariæ Artimialdi viuẽs poſuit in agro pedes.xv.infra pedes.xxv. hic locus hæredem nõ ſequitur.Aliáq; ſepulchra Macerati & alibi in piceno extare videmus,quibus ſimilia epulorum legata elegantibus litteris inſcripta ſunt.Vnde quod à pluribus factum eſſe cõſtat,omnes tenemus teſtamẽto legaſſe epulum quotannis ad ſepulchrum roſis & varijs reſperſum odoribus pro hęreditatum facultatibus exhibendum:cui quidem epulo nõ magis cognatos affinéſq; q̃ magiſtratuum quos geſſerãt,opificiorúmq; quæ exercuerant collegia,vt legionis in qua militaſſent ordinum ductores & commilitones,intereſſe iubebant. ídque & ſi ſacerdotibus pro diuina re facienda cõuocatis & commodo & delectationi multis cedebat modis, maiorem breui pôſt offerebat vtilitatem . cum enim contingeret aut hęrede abſq; legitimis ſucceſſoribus defuncto, aut vetuſtate ipſa epulum abſoleri in obliuionémque deduci, hæreditatis portio pecuniam legato ſubminiſtrare ſolita per ſeptẽuirum diligentiam redigebatur in pontificũ collegij poteſtatem:ex híſque ſacerdotia quæ à noſtris appellari diximus beneficia collegio pontificum diſtribuente fomenta nouáſque inſtitutiones habuerunt.ſeptemuiri enim epulonum apud priſcos haud ſecus quàm noſtrę religionis epiſcopi legatorum ad pias cauſas exequutiõis curam habebãt,cũ tamen õnia tẽpla pręſertim maiora ſuos particulares epulones habuerĩt.Sicut de Iouis templo ſuprà oſtẽdimus,in quo Aureliũ Auguſtinum diximus affirmare, epulones perpetu-

Epulum ad ſepulchrum

Septemuiri epulonum.

os fuiſſe,qui ad aureã Iouis menſam ſtatuę appoſitam perpetui erant conuiuæ. vt mimorum ibi potius & paraſitorum contubernia quàm dei ſacra celebrarentur. Feſtus autem ſcribit epulones dixiſſe maiores eos qui poſtea epulones appellati ſint.datúmq; fuiſſe nomẽ his quòd epulas Ioui cæteriſque dijs inſtituendi poteſtatẽ haberent. fuerúntque epulones à quibus ſcribit in nono Liuius tibicines fuiſſe à commeſſatione ſolita prohibitos,vnde tibur conceſſerũt. & nemo erat qui ſacris præcineret:ſed tiburtini ſopitos remiſerunt curru, & ius veſcendi illis reſtitutum eſt.Eundem vero morem epulandi in ſacris locis ad legatorum executionem fuiſſe etiam à chriſtianis per multa tempora ſeruatum Auguſtin⁹ in dei ciuitate his verbis oſtendit.Quæcunq; igitur adhibentur religioſorum obſonia in mortuorum locis, ornamenta ſunt ad memoriam, non ſacra vel ſacrificia mortuorum tãquam deorum. Quicunque epulas ſuas eo deferunt (quod quidem à chriſtianis melioribus non fit) & in pleriſque terrarum nullatenus eſt conſuetudo,cum appoſuerint orant. Septemuiri autem epulonum quantæ fuerint autoritatis, ex verbis Auli Gellij licet cognoſcere,qui eos facit maioribus ſacerdotibus pares;Flaminibus,auguribus,quindecimuiris ſacrorum,his verbis: Virgines veſtales xx.fuerunt,quas pontifex maximus ex omni ciuitate capiebat,quæ non eſſent filiæ flaminis,auguris,Quindecimuiri ſacrorum, aut ſeptemuiri epulonum. fuiſſe autem ditiſſimos ſeptemuiros epulonum, quod plerumque videmus illis accidere, qui multas etiam alienas tractant pecuni-

Tibicines à cõmeſſationibus prohibiti tibur cõceſſerunt.

Septemuiri epulonum autoritas.

as,vnum extat argumentum: quòd eius collegij vnus ſepulchrum habuit Romæ extãs, quod inſigne videmus,penè integrum & falſo ab imperitiſque remi appellatum, portæ vrbis olim trigeminæ, poſt oſtienſi & nunc ſancti Pauli proximum. id eſt enim monumentum in Pyramidem ſupra vrbis mœnia quibus eſt incluſum ſurgens, literas inſcriptum eſt ſemicubitales,ſeptẽuirum epulonum eius autorem noſtro etiam ſeculo conſeruantes. Quinta ſacerdotiorum opulentiæ pars fuerunt, damnatorum & vi aut iure patria pulſorum bona, quæ ipſis in patriam aliquando reuerſis,aut populus aut magiſtratus nũquam poſſe reſtitui cupiebant. Idq́ facile intelliget qui vitam & orationem Ciceronis perleget:in qua domum ſuam à pontificibus compellente Clodio tribuno plebis in templum libertatis conſecratam,ab eiſdem obtinuit liberari. Partibus quinque emolumenti & reddituum prouẽtuúmque ſacerdotiorum ſiue beneficiorum generaliter explicatis,vnicam legatorum replicare & diffuſius tractare libet:ex qua apparebit, priſcos gentiles fœlicitatem beatitudinémq́,vt appellabant animarum in campis elyſijs ducendã, per temporalium bonorum in legata poſt mortem dandorum diſtributionem diligẽtius,quàm noſtros vitam per dei contemplationem æternã quæſiuiſſe. Sed prius quod de campis elyſijs diximus aliqua ex parte oſtendamus. Tibullus in elegis. Ipſa Venus campos ducet in elyſios. Hic choreæ cantúſque vigent paſſimque vagantes Dulce ſonãt tenui gutture carmẽ aues. Fert caſiam non culta ſeges, totóſque per agros Floret

Sepulchrũ ſeptemuiri epulonum.

Damnatorũ bona ad ſacerdotes perueniebant.

Campi elyſij.

odoratis terra benigna rosis. At iuuenum series teneris immixta puellis Ludit,& assidue prælia miscet amor.Illic est cuicunq; rapax mors venit amanti.Et gerit insigni myrtea serta coma.Ecõtra autem quia inferna etiam sicut nos pœnarũ loca crediderunt. Tibullus de eis sic habet. At scelerata iacet sedes in nocte profunda Abdita, quam circum flumina nigra sonant. Tisiphonéque ĩpexa fero pro crinibus angue Sæuit,& huc illuc impia turba fugit. Tum niger in porta serpentum Cerberus ore Stridet,& æratas excubat ante fores. Virgilius autẽ de elysijs campis. Deuenere locos lætos & amœna vireta Fortunatorum nemorum,sedésq; beatas. Largior hic campos æther & lumine vestit Purpereo,solemq; suum sua sidera norunt:Pars in gramineis exercẽt membra palæstris:Contendunt ludo,& fulua luctantur harena.Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicũt: Nec non threicius longa cum veste sacerdos Obloquitur numeris septem discrimina vocum,Iámq; eadem digitis,iam pectine pulsat eburno.& infrà:Nulli certa domus lucis habitamus opacis.Ríparúmq; thoros,& prata recẽtia riuis Incolimus. De inferis vero eadẽ & multo maiora, quàm Tibullus habet Virgilius.sed iam ad legata reuertamur. Valentiniano secũdo Imperatore Romano eius nominis secũdo apud Mediolanum agente,tumultus in vrbe Roma ingens fuit inter christianos gentiléſque ex huiusmodi causa cõcitus.Erant per id temporis christiani in vrbe adeo aucti,vt gentiliũ sectã opibus & numero æquarent, enitebatúrq; vnaquæq; pars & quotidie varijs quærebat modis &

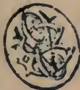
Tumultus Romæ sub Valentiniano.

artibus alteram superare. Accidit autem christianos aram quæ in curia veteri vbi nũc sancti Petri ad vincula celebris est ecclesia, gentilium superstitionis erat, suo cultui dedicare. quod cũ audiuere pagani ad arma tumultúmq; est concursum. nostris quod intentauerant conseruare: illis impugnare ac in suam redigere idololatriã adnitentibus. sed quod erat propinqui & imperiũ obtinentis tunc etiam integrum imperatoris met⁹ ingens, obtinuerunt vtriusque partis graues viri rem ad principis iudicium ferendam. Missúsque est Mediolanũ à gentibus vir nobilitate, eloquẽtia ac dignitate insignis Symmachus patricius, ex cuius oratione quam habuit extante ista sumimus. Isq; inter cætera quæ diffuse dixit alio tempore & loco diligentius narranda à Valentiniano postulauit: Vestalibus reddi legatorum ius percipiendorum quod paulo prius quàm ea dedicaretur de qua diximus à christianis ara eisdem uestalibus iussu imperatoris sublatum erat. Symmachúsque inter orandum pluries dictum sæpe repetiuit, Tanti iam pridem fuisse vrbi Romæ legata vestales potuisse capere ac distribuere: vt neminem illæ in populo in vrbe ipsa finerẽt mẽdicare. Constánsque & perseuerans in fide catholica Valentinianus quam beatus Ambrosius ecclesiæ doctor in illo roborabat, ita in sententia perstitit: vt nec aram nec legata vestalium Symmachus pro gentilium secta obtinere potuerit. Sed iam satis pontifices, flamines, sacerdotes eorúmq; ad lasciuiam, ad opes, ad amplitudinem fomentum, sacerdotia, quid apud priscos gentiles fuerint docuimus: cætera nunc ostendere perga-

Symmachus.

mus,quæ eorundem superstitio habuit. Agona- lia Iani sacra ad nonam diem Ianuarij festa erãt, quorum nominis origo quincuplex reddebatur. quòd minister sacrorum hostiam feriturus,ne in- iussus ageret,cultrum tenens eleuatum continuo sacerdotes agendi tempus rogabat,vna:& quòd pecudes non venirent,sed agerentur,alia : tertia ꝙ pro agnalibus ab agnis qui immolabãtur cor- rupte agonalia appellarentur:& quarta,quòd pe cudes visa in aquis cultri quo feriẽdæ erant vm- bra,animis angerentur.quintam meliorem Oui- dius in fastis existimauit, agonalia scilicet verbo Græco à ludis similibus appellari,obseruatũmq; esse eo in sacrorum ritu hostiam non victimam immolari, cum hostia sicut docuimus pro cæsis hostibus à quolibet sacerdote, victima eius qui hostes vicerit manibus debeat immolari.fiebant huiusmodi sacra ad templum Iani, quod penè integrum ad sanctum Gregorium in velabro pa tentibus quadrifariam portis Romam instau- rantes extare docuimus. Februa à Romanis tri- plici ratione piacula sunt appellata:aut vetere vo cabulo à lana quã regem sacrificulum aut flami- nẽ dialẽ immolaturi peterent sacerdotes:aut pa- ri vetustate vocabuli à farre frugibus mixto: aut à ramis de pura arbore cæsis, quibus sacerdotes consueuerint coronari. Ouidius in fastis : Februa Romani dixere piacula patres.Pontifices ab re- ge petunt & flamine lanas: Quæ veterũ lingua februa nomen habent.Quæq; capit lictor domi- bus purgamina certis,Torrida cũ mica farra vo cãtur idẽ. Nomẽ idẽ ramo qui cæsus ab arbore pura,Casta sacerdotum tẽpora fronde tegit.Ma

Agonalia. Hostia. Victimæ. Februa.

crobius in saturnalibus:pœnas à nocēte saturna-
Flamini nō licuisse vide re ferijs op9 fieri. libus exposcere piaculare est. & infrà. Regi sacri
ficulo flamini non licet videre ferijs opus fieri: &
ideo per præconem nuntiabatur, ne quid ageret.
Petij. quanq̃ Festus petios dicit appellatos, qui taliter
flamines præcedebāt, & præcepti negligens mul
ctabatur: præter pœnam opus qui fecisset, porcū
pro piaculo dabat. Plutarchus in problematibus.
Eos quos in agro externo obijsse falsò nūtiatum
esset, cum postea reuersi fuissent, nō ianua in do-
mū recipiebant, sed tegulis dimittebāt, quòd pia
cluere. cula omnia sub diuo fieri consueuerūt. Plinius in
naturali historia. Mirtea verbena Romani Sabi-
nic̨ cū propter raptas virgines dimicare voluis-
sent, depositis armis purgati sunt, quo in loco Ve
neris cluacinæ signa sunt. pugnare enim cluere
prisci dixere. & vulgata priscis tēporibus opinio
obtinuit, februa esse omnia quibus malefactorū
cōsciētia purgaret, delerētúrq̨ peccata, aut ma-
nes animabus defunctorum placidi redderētur.
Aquę asper sio. Vnde inter februa fuit habita aquę aspersio, qua
sicut & nos, gētiles vtebātur. quanq̃ mos ipse pri
us à Græcis q̃ a Romanis originē habuit: Vnde
Peleus traditur absoluisse Patroclum, & ab Aca
sto absolutū fuisse Peleū à cęde Phoci fratris sui,
cū interim Ægeus Medeā aquę aspersione lustra-
uerit: quā opinionē Ouidi9 dānat his versibus. Ah
faciles nimiū qui tristia crimina cædis Fluminea
tolli posse putatis aqua. Virgilius tamē facit Æ-
neam cum iusta Miseno soluisset, sparsisse eum
rore leui, dixisséque nouissima verba. Cicero legū
primo: Caste iubet lex ad deos ire, animo videli-
cet in quo sunt omnia: nec tollit castimoniā cor-

poris,ſed cum obſeruetur vt caſto corpore,multo etiam animis id obſeruandum magis. Nam illud vel aſperſione aquæ,vel dierum numero tollit. Animæ labes nec diuturnitate vaneſcere, nec manibus vllis elui poteſt. Et Macrobius in ſaturnalibus. Conſtat dijs ſuperis ſacra facturum corporis ablutione purgari:cum vero inferis litandũ eſt,ſatis actũ videtur ſi aſperſio ſola attingat:Æneas Virgilianus,donec,inquit, me flumine viuo abluero,& infrà. Annam cara mihi nutrix huc ſiſte ſororem. Dic corpus properet fluuiali ſpargere limpha. & alibi. Sparſerat & latices ſimulatos fontis auerni: nec non cùm Miſenum ſepulturæ dari refert: Idem ter ſocios pura circuntulit vnda,Spargens rore leui. Et cũ Æneam facit apud inferos ramum Proſerpinæ conſecrantem. Occupat Æneas aditum,corpúſq; recẽti ſpargit aqua. Fuit etiam propè portam capenam nunc appiã aqua Mercurij appellata,ad quam cum cõueniſſet Populus Romanus,vnuſquiſq; lauri ramo alterius caput ea aſpergebat aqua, Mercurium inuocãs:vt aſperſi peccata præſertim periuria mẽdaciáq; diluerent. Maiora autem certioráque fuerunt februa per duodecim dies continuos februarij celebrata:vnde mẽſem illum nomen inde nactum fuiſſe multi exiſtimauerunt. híſque diebus cum pro impetranda mortuorũ animabus quiete,omnis populus piaculis,ſacrificiíſque circa ſepulchra accenſis facibus cereíſque eſſet intent⁹, interdictum erat virginum viduarúmque matrimonijs,& veſtem induti atram omnes conſuetũ domi dimittebant ornatũ. Sed paulo poſt quàm horrida ceſſauerunt februa,dies ſuccedebant læ

Mos ſacrificaturi ſuperis & inferis.

Aqua Mercurij.

Februa.

Cariſtia. tiſſimi cariſtia appellati,quibus diebus agnati aſ finéſq; alternato coueniẽtes officio,primũ defun ctos enumerabãt,quos ab anteactis cariſtijs ami ſiſſent.exinde ſuperſtitibus pariter enumeratis ſi nẽ eiulatibus defunctorúmq; cõplorationi impo nendũ cõſtituebãt, & genio in comeſſationibus cõuiuijs cæteróq; applauſu pro viribus ſupráq; indulgebãt. Romuli cædis caſus, feriatã vna die

Caprotinæ. tenebat vrbẽ,per Kalẽdas quæ inde Caprotinæ

Terminalis ſunt appellatę,quod ea die ad paludẽ caprę in Ro ma inſtaurata deſcriptã,fuerit à patribus diſcer ptus. Sed & terminalia dies ſuos habuerũt feſtos, inde dicta quòd deo termino ſexto ab vrbe Ro ma miliario via laurẽtina,fermè vbi ſancti Seba ſtiani paſſionis eſt locus, magno populi cõcurſu celebrãtur. eſtq; is terminus quẽ cum dedicaret capitolium,ferunt cæteris dijs Ioui cedẽtibus re manſiſſe.Idq; M. Varro ſcribit optimũ fuiſſe vi ſum Romanis augurium,quaſi vero intelligi po tuerit:Romani imperij terminos quocũq; produ centur inde remoueri repellíq; nequire. Diximus

Equuria via Romam inſtaurantes equuriam fuiſſe viam qua rhedis à monumento auguſti nunc auguſta ap pellato,ad circum flaminiũ nunc Agonem curre batur,quæ quidẽ via eccleſiæ continẽs eſſet ſan ctæ Mariæ nunc in equuria appellatæ. Sed quan tũ attinet ad præſens opus, equuria diebus quo que duobus vltimis Februarij nomen fuit. In qui bus Marti deo is agitandi Rhedas & equos rit9, in ſacrificiũ tribuebatur:Pulchrũ vero fuerit loca per quæ is rhedarum equorúmq; à Marte ſicut illi prædicabant impulſorum,curſus fiebat,men te ingenióq; inſpicere. campi Martij proprium

in quo deligendis magiſtratibus comitia haberē tur,locum fuiſſe oſtendimus, cui columna Cocle is Antoniana fuit appoſita: eóq; cōtinebat cam po auguſti forum templo Martis contiguum:qđ ipſe princeps quo tempore arma in brutum Caſ ſiúmq; cepit votum,poſtea quàm auguſti nomē accepit opere ſumptuoſiſſimo exędificauit, cuius quidem templi columnationes adeo fuere ſubli mes,vt dicat Ouidius:Digna giganteis ſunt hæc delubra triumphis.Vnde videmus eas quæ extāt columnas ſtabulo ſummi viri Dominici caprani cenſis cardinalis firmani ſupereminentes, multis fruſtis eſſe compactas, q nullus ditiſſimus potē tiſſimúſq; princeps habere potuerit integras tā ſublimes.vt autem demus indicia eius templi re liquiarum cum dictis columnis extātia,ſunt pla teæ preſbyterorum appellatæ continentes, qui bus eccleſia imminet ſancti Stephani parua, ſed marmoribus picturíſq; ornata, & à colūna An toniana qua in occidentem ſolem vergit paruis paucíſq; ciuium ædibus ſeparata, híſq; in ciuiū domibus & præſbyterorū plateæ præter colum narum aliæ tanti templi reliquiæ nunc viſuntur. ſed ad rem : ſcribit Plinius fuiſſe in foribus tem pli illius Martis, Apollinem eburneum ingentis magnitudinis. & Ouidius quem auguſto adulari oportuit,dicit in ſummo eius faſtigio diuerſa fu iſſe ſigna ex ære exim'j operis:hinc Æneam qui Anchiſam genitorem Troiæ excidio humeris aſ portaret,& alios gentis Iuliæ ac Cęſarum proge nitores:inde ipſum Cęſarem auguſtum de patris ſui interfectoribus ſuperatis occiſiſque trium phantem:vt iam mēte & animo perſpicere lice

Columna Antoniana

Forum Auguſti.

Templum Martis.

Apollo eburneus.

at per ornatiſſimum vndiq; campum Martium, & pôſt per forum auguſti omnium vrbis præter magnum Romanum ſpecioſius, deinde ad fores templi Martis vt diximus ornatiſſimas, viam fuiſſe equos agentibus & ſpectantibus pulcherrimam. Nec ſoli deo Marti optime de Romano

Floræ. populo merenti, ſed infami quoq; mulieri Floræ habiti ſunt honores. eam nobiliſſimum ſui temporis ſcortum & amaſſe pompeiũ & ab ea fuiſſe dilectũ Plutarchus eſt autor: quæ ſicut & Larentina cum pecuniæ ingentis meretricio quæſitæ populum Romanum inſtituiſſet hęredem, in dearum numerum eſt relata: illiq; ludorum ho-

Floralia. nores dati, floralia appellati, ad cliuum capitolinum menſe Maio celebrabantur. quos quidem ludos meretrices egiſſe nudatas cũ alibi tum maxime conſtat apud Senecam, vbi epiſtola. xcviij. ſcribit, Catone ſedente populum Romanum negaſſe permiſſum ſibi poſtulare florales ludos nudatarum meretricum: vt iam æquiore ſit toleran dum animo, noſtri temporis proſtitutas eo propemodum loco tabernas habere & caſas, vbi floræ meretricis dedecus quotãnis ludorum gloria honeſtabatur. Quia vero domum flora apud Põpeij theatrum habuerat, non indecenter aut accidit aut de induſtria factum videtur, vt qui amore iuncti fuerant, honorum quoque monumenta habuerint coniuncta. campúſque ex deiectis do-

Campus floræ. mibus meretricis in eius memoriam decúſq; floræ appellatus, nũc etiam id retinet nomen. eſtq; omnium præſentis Romanæ vrbis camporum arearúmq; publicarum comercijs & populi frequẽtia celebratiſſimus, prę́ſertim poſteaq̃ in Põ-

peij theatro pridem sicut Romam instaurantes diximus collapso, speciosissimas ornatissimásque ædes quidã flora & eius sodalitio dignus, sed nec nostris nec cuiuspiam literis per famã quã semper simul cũ virtutibus spreuit conseruãdus, magno sed in solo alieno extruxit impendio, benemerẽti vrsinæ gẽti cõmodũ allaturo. Lustria fuerunt dies festi Martis dei ritibus cõsecrati, in quibus ad septimũ Kalendas Maij tubę, aquilę, aliáque Romana signa militaria lustrabãtur: vt originẽ inde potuerit habuisse mos per ętatẽ quoq; nostram seruat⁹, cum per diem natalẽ martyris Georgij, vexilla & omnẽ pompam castrensem ex vrbibus deferentes in nemora nostri milites etiam ipsi lustrare videntur. Saturnaliáq; & ipsa fuerunt dies festi Saturno dicati, quorum feriationem omnium longissimam & luxuriem maximam Senecæ verbis libet ex epistolis describere. December est mensis cum maxime ciuitas sudat: Ius luxuriæ publicæ datum est. ingenti apparatu sonant omnia tanquam quicquam inter Saturnalia intersit & dies rerum agendarum: adeo nihil interest, vt mihi videatur non errasse qui dixit, olim mensem fuisse Decẽbrem, nũc annum. Nec tamen parũ similia esse videtur quæ eodẽ mense per Christi dei nostri natalitia cõmittuntur à nostris. Et bacchanalia libero patri Baccho dicata tẽporis longitudine, per autumnũ Saturnalibus paria, maiore luxu celebrata sunt. Nudi enim viri, cum nudatis omnia membra mulieribus, matronis, viduis & virginibus, ad sacra conueniebãt, quę nõ nisi nocturna erãt: caput oẽs pariter femoraliáq; pãpinis & vuarũ racemis cincti,

Lustria.

Saturnalia.

Bacchanalia

alios itẽ vuarũ racemos manu tenebãt: & tumul tuario inuicem commixti cœtu, in ſublime ſaltã tes, variáq; geſticulatione brachia ceruicem ca- pútque mouentes, carmen Baccho inconditum decantabant: nec prius erat ſaltationis modus, q̃ defatigati & toto corpore vacillantes, partim re- ſupinarentur proximioribus inhærentes, partim in pauimentum phanatici amentéſq; procumbe- rent: vt recte ſenſerit M. Varro talia niſi ab amẽ tibus fieri non potuiſſe. Quid vero inceſtuum cõ ſtuprationũmq; in huiuſmodi nocturnis conuen- tibus ſit commiſſum, Liuius. xl. libro his verbis ſcribit: Hiſpala originẽ Bacchorũ expromit pri- mo ſacrarium id fœminarum fuiſſe. Pacullam ſa cerdotem omnia tanquam deûm monitu immu taſſe: nocturnum ſacrum ex diurno, quinos ſin- gulis menſibus dies initiorum fuiſſe: ex quo inde promiſcua ſacra ſint, & permixti viri fœminis & noctis licentia acceſſerit, nihil ibi flagitij, nihil facinoris prætermiſſum: plura virorũ inter ſeſe q̃ fœminarũ ſtupra: ſi qui patientes dedecoris ſint, & pigriores ad facinus, pro victimis immolari ni- hil nefas ducere. viros velut mente capta, cum ia ctatione phanatica corporis vaticinari: matronas Baccharum habitu crinibus paſſis, cum ardenti- bus facibus decurrere ad tyberim, dimiſſáſq; in aquam faces, quia viuũ ſulfur cum calce inſit in- tegra flamma efferri. Proſequitúrque Liuius pau lo infrà, inſtitutũ fuiſſe, ne quis maior viginti an- nis initiaret̃, captatas ætates & erroris & ſtupri patientes. Cõſules in roſtra aſcenderunt & con- cione aduocata, cum ſolenne carmen precatio- nis, quod fari prius quàm populum alloquan-

tur magiſtratus conſueuerũt,peregiſſent,ita cœperũt:Bacchanalia tota iampridem Italia & nũc per vrbem etiam multis locis eſſe,nõ fama modo accepiſſe vos,ſed crepitibus etiã vlulatibúſq; nocturnis,qui perſonent tota vrbe, certũ habeo. Primum igitur mulierum magna pars eſt,& is fons mali huiuſce fuit:deinde ſimillimi fœminis mares,ſtuprati & conſtupratores,phanatici vigiles,vino ſtrepitibúſq; nocturnis attoniti.Maiores noſtri ne nos quidem niſi cum aut vexillo in arce poſito comitiorum cauſa, aut exercitus eductus eſſet , aut plebi cõcilium tribuni edixiſſent, aut aliqui ex magiſtratibus ad cõcionem vocaſſent, forte temere coire voluerunt. Et vbicunque multitudo eſſet ibi & legitimũ rectorem multitudinis cenſebant debere eſſe . Senatúſconſulto cautum nequa Bacchanalia in vrbe neq; in Italia eſſent. nec paruum ad ea tollenda momentũ habuiſſe videtur Lentuli Cornelij Suræ factum quem conſtat ad vrbis incendium cædémq; ciuium primam Saturnalium noctem cũ coniuratis deſtinaſſe. Ludos etiam ſcenicos & theatrales flagitioſiſſimos ad deorum cultũ inſtitutos & ea ratione ipſum item theatrum à principio ædificatũ fuiſſe ſcripſit Aurelius Auguſtinus dicens,ludos ſcenicos ſpectacula turpitudinum,& licentiam vanitatis,non hominũ vitijs ſed deorũ iuſſis Romæ inſtitutos:cum propter ſedandam peſtem corporum dij eos ſibi iuſſerint exhiberi. quos poſtea aſſerit obſcœnis vocibus & morib9 hiſtrionum fuiſſe actos ,,præſertim cum fugalia celebrarentur,vere taliter appellata,quòd pudor inde & honeſtas dedita opera fugarétur.vt me-

Lentulus Cornelius Sura.

Fugalia.

rito ipſe Auguſtinus exclamet: quanto iuſtius & honeſtius in Platonis templo libri eius legerent, q̃ in templis molles abſcinderentur dęmonũ, cõſecrarẽtur ſecarentúrq; inſani, & quicquid aliud vel turpe turpiter, vel crudele crudeliter in theatris & deorum ſacris celebrari ſolet. Qualiter au-
Ludi ſcenici tem omnes ludi fierent ſcenici difficile fuerit docere, quod ſingulis penè vicibus, ex hiſtrionũ ingenio ac induſtria variarẽtur: & ſatis cõſtat õnes fabulas à Plauto Terentióq; & alijs comicis cõfictas in ſcena & theatro ab hiſtrionib9 eorúmq; miniſtris perſonatis deorum cultui ſpectãte populo fuiſſe actas. Vnde ſcribit in vita Ciceronis Plutarchus, Æſopi cum in theatro repræſentaſſet Atreum cõſultantem de iudicio Thyeſtis, ex ingenti dolore mentis impotem, quẽdam ex miniſtris quòd ipſe nõ obſeruato tempore celerius aduẽtaſſet, ſceptro percuſſiſſe ac interfeciſſe. Cætera quæ his ſcenæ actionibus competant in Roma docuimus inſtaurata. Faciet autẽ ludorũ mẽtio propter ſcenicos ſuborta, vt cætera de ipſis dicturi, ferias prius in quibus fiebant doceamus: quanquam nõ ſolũ ludos, ſed & funebria & ſpectacula & pompas eodem penè cõtextu dicere oportebit, quæ omnia ſuos dies feriatos habere
Feriarũ varietas. vt rite fierent oportebat. Feriarum Feſtus Pompeius inquit alias ſine feſto fuiſſe, vt nundinas, alias cum feſto vt ſaturnalia: quibus adiungebãtur epulationes ex prouentu fœtus pecorũ fru-
Ferię undę gũmq;: quãq; & idem Feſtus alio loco vim verbi exprimẽs dicit, ferias à feriendis victimis eſſe di-
Nundinæ ctas. Nundinas aliqui Romulũ, aliqui Tacium inſtituiſſe dicũt: quas Hortẽſius lege ſanxit ne-

phastas esse, vt rustici qui nundinādi causa in vrbem veniebāt, lites cōponerēt: legésq; acciperēt. Nephasto enim die prætorem loqui nō licebat. Feriarum publicarū quatuor esse genera voluit Varro: aut enim statiuæ sunt, aut cōceptiuæ, aut imperatiuæ, aut de quib⁹ diximus nundinæ. Statiuæ omnis populi communes certis & consuetis diebus ac mensibus, & in festis obseruationibus annotatæ, in quibus sunt agonalia & lupercalia superius à nobis descripta. conceptiuæ, quæ quotannis à magistratibus vel à sacerdotibus accipiūtur in dies vel certos vel incertos: vt sunt, latinæ, sementinæ, paganalia, compitalia. Imperatiuæ sunt quas cōsules vel prætores ꝑ arbitrio indicūt. Erant præterea feriæ propriæ familiarū, vt Claudiæ, Æmiliæ, Iuliæ, Corneliæ, & aliarum. Erant singulorum, vt nataliū, funerū, & expiationum, atq; frugū susceptiones: quæ feriarum pars latius patebat, quòd tribus temporibus feriæ & dies festi erant, propter fructus quib⁹ metuebāt: Rubigalia primo à Numa instituta anno regni sui vndecimo ad septimum kalendas Maij, quia tunc segetes rubigo occupat: Floralia quarto kalendas Maias anno vrbis quingentesimo sextodecimo ex oraculis sibyllæ, vt omnia bene deflorescerent. Vinalia priora in kalendis Martij degustandis vinis. Vinalia altera ad xiij. kalendas septēbris qđ festū tēpestatibus leniēdis īstitutū est. Semētinæ fuerūt feriæ à semētibus faciēdis, paganicæ agriculturæ causa. Et demū feriæ stultorū appellatæ sunt quirinalia, quòd eo die sacrificabatur ab his qui solēni die aut nō potuerant rem diuinā facere, aut ignorauerāt: quibus omni-

Nephastus dies. Feriarū quatuor genera. Statiuæ. Cōceptiuæ. Impatiuæ. Ferię familiarum. Rubigalia. Floralia. Vinalia. Sementinæ feriæ. Quirinalia stultorum feriæ.

bus in diebus feriatis nihil omnino quod nō ei⁹ diei religio exposceret fieri licebat, quanq̄ Sęuo la sicut & Hebræorum consuetudo habet, licere voluit ferijs ea fieri, quæ neglecta nocerent: vtputa qui bouem fossa extraxisset, tignum domus ruinosum tibijs sustentasset. post ferias vero & nundinas quoad expediens fore visum est descriptas, funebria nobis ideo sunt dicenda, vt in eis qui exhibebantur ostensis ludis, alios cū spectaculis pompísq; describendos ordine afferamus. Funebria mortuis primū à Numa Pompilio instituta fuisse Liuius sic ostēdit. Nec cœlestes modo ceremonias, sed iusta quoq; funebria, placandósq; manes, vt idem pontifex doceret. ipsa vero funebria quàm parce haberi deceret Cicero legum primo sic dicit: deorum manium iura sancta sunto: hos leto dato, diuos habento, sumptū in illis luctúmq; minuūto. Et infrà: minuēdi sunt sumptus lamentationésq; funeris. Quibus autē modis & causis minuerentur lamentationes ipse Nonius Marcellus sic ostendit: Minuebatur populo luctus, ædis dedicatione, cum à censoribus lustrum condebatur, cum votum publice susceptum soluebatur. priuatis autem cum liberi nascerentur, cum honos in familiam veniret, cum pater aut liberi aut vir aut frater ab hoste capt⁹ domum rediret, cum puella desponsaretur, cum propiore quis cognatione q̄ is qui lugebatur nasceretur, cum in festo cæteris cōsensissent. Sequitur Cicero in legibus: Mulieres genas ne raduntо, néve lessum funeris ergò habento. Erat enim lessus lugubris eiulatio. sequitúrque Cicero hæc laudabilia & locupletibus fuisse cum plebe com-

Funebria.

Luctus diminutio.

Lessus.

munia, quòd quidem maxime rectum esset tolli fortunæ discrimen in morte. Coronam tamen virtute partam, & ei qui peperisset & eius parēti sine fraude esse lex repositam iubet. hinc refert Liuius, Valerio publicolæ post tres cōsulatus defuncto ob paupertatem funus publice duci oportuisse: pariter Menenio agrippæ conciliatori plebis cū patribus, & Q. Fabio Maximo in funus æra fuisse collata. quadragesimóque octauo Liuius pariter M. Portium Catonem filij in prætura mortui funus tenuissimo vt potuit (erat enim pauper) sumptu fecisse. Et M. Æmilium Lepidū qui princeps senatus sextis iam cēsoribus lectus erat, antequam expiraret pręcepisse filijs lecto se strato sine linteis sine purpura efferrent, in reliquum funus ne plus quàm ęris denos consumerent, sed post hanc priscorum moderationē tam multa funeribus sepulchrísq; ornamēta, tam ingentes sumpt⁹ posteri adhibuere, vt cæterā omnem priuatæ impensæ insaniam superuenerint, de quibus omnibus ordine est dicendū. prius tamen mores parādi cadaueris, pòst funeris sepulchriq; impensam ostendemus. Qui coniunctiores erant, vxor filij, aut fratres patérve, aut genetrix, defuncto oculos claudebant: & post parum patefacto vndiq; cubiculo, introductis ex familia viciniáq; qui inspicere voluissent, terni quaterniq; mortuum altissimis vocibus nomine ter inclamitabant. quo tacente, qui aduenerant, cōclamatum esse in publicum efferebant, quòd autē nonnulli aliquando pro mortuis post conclamationem habiti, in rogúmq; elati, ad flammæ contactū palpitātes liberari nequissent: aqua omnes

Qui ob paupertatē publice sepulti fuerint.

Oculi claudebantur mortuis.

Cōclamare

ferventi lauare mos fuit, qua tanquam experge-

Euerricator facti se viuere ostēderēt. Exinde euerricator, quē Festus inquit iure accepta hęreditate, iusta face-

Cupressus ī scrib9 mortuorum. re defuncto debuisse, certo scoparum genere ad-hibito domum purgabat, cupressi ramo domus hostio in funeris indiciū superposito, quòd eam arborem diti sacram constat succisam nequaquā á radicibus pullulare. Si autē defunctus vir fue-rat alicui9 vel minimæ dignitatis, pręco ciues ad funus conuocabat. Erántq; verba, vt inquit Var-

Olli oll9 fato fūct9 est ro: Olli ollus fato functus est. polinctores exinde

Polictores cadauerum curatores, & vespillones vrendi hu-

Vespillones mandive periti, suum & ipsi præstabant officiū. Nam quod Plutarchus in problematibus habet, in æde libitinæ quæ & Venus omnia ad funus pertinentia publice parata erant. Qua ex re ho-mines frugalitatis admonitos intelligere volue-runt. Venerem sicut aduenientibus viam, ita de-cedentibus sepulturæ instrumenta præbere. ve-spillones autem sic appellauere maiores, q̄ pau-perum maximus in ciuitate numerus, cum ma-ne solenni & sumptuoso funere efferri nequirēt, vespere ab illis obscuriore per vmbrā modo de-portarētur: appellabatúrq; id populare pheretrū

Sandapila. Sandapila, quod Suetonius in Domitiani gestis rebus sic edocet: Cadauer eius populari Sandapi

Lugentes mortuos pelles insidebant. la, per vespillones asportatum. Sed cum mor-tui in domo fieret comploratio lugentes pelles insidebant: mulieréſque, quem nunc Romæ ser uant morē, genas olim vnguibus lacerasse hinc constat, quòd lege id prohibitum fuisse scribit

Tibiæ funebres. Cicero. funebres interea tibiæ carmen ferale de-cantabant, aderántq; mulieres pretio conductæ

præficæ appellatæ,& flēdo fortia defuncti facta miris in cælum & cōfictis & falsis sæpius,quàm veris laudationibus extollentes: quarum & aliarum id genus muliercularum ineptæ eiulationes & voces nenia appellatę sunt,quę sic diffinit Festus:Nenia carmen quod in funere laudādi gratia canitur ad tibiam. Sunt qui eo verbo finem significari putant: quia volunt neniam ideo dici quòd voci similior querimonia flentium sit: quidam autem nenia dictum nomē ab extremi intestini vocabulo,quod Græce extremum significat.prætexta vero pulla vti, quod genus uestimenti est oblongum talare & atrum, illi à quo funus fieret, & nulli licuisse alio, Festus est autor.Mulieres vero defuncti propinquas in luctu albis vestib⁹ indutas,sicut & ipsum mortui corpus,fuisse Plutarchus in problematibus asserit: redditque causam primo cadaueris, quod iam quasi emeritum & graui certamine liberatū ad sepulchrum deduci splendidum oportuerit. Et propinquos decuisse dicit defuncti corpus indumenti colore & specie imitari.infectæ enim coloribus vestes superfluitatem præ se visæ sunt ferre ac sumptum:nec satis decuisse atro aut purpureo colorib⁹dolosis sed potius albo amiciri cōiunctos, exemplo defuncti qui purus & omni commixtione vacuus tinctorio corporis veneno liberatus esset. Sepeliendi corpora duplicē fuisse morē videm⁹.Cicero enī legum primo antiquissimū dicit fuisse genus sepulturæ illud quo apud Xenophontē Cyrus vtitur,quo corp⁹ terræ redditur,& ita locato & sito operimētū matris obducit: gentémq; Corneliā vsq; ad memoriā suā

Præficæ. Nenia Prætexta pulla.. Vestes albę in lugendis mortuis mulierib Sepeliendi corpora duplex mos.

hac sepultura fuisse humatã.& Liuius in primo dicit Æneæ vltimũ operũ mortalium fuisse apud Numicũ amnen vbi situs sit, Iouémq; indigetẽ appellari. Et libro cxix. Liui9 dicit victũ ab Hircio & Cæsare Antonium in gallias cõfugisse,ac Hircium qui post victoriam ex vulnere ceciderit,& Pansam ex vulnere defunctum in campo martio sepultos esse. In legib9 item Cicero: Caij marij reliquias apud Anienem dissipari iussisse Syllam victorem,acerbiore odio incitatum quã si tam sapiens fuisset quàm vehemens: quod suo corpori cum timeret accidere,primus è Patricijs Cornelijs igni voluit cremari.& tamen sequitur Cicero declarare Ennium de Aphricano: hic

Siti. est ille situs vere: sitósq; dici illos qui cõditi sint, eúmq; morẽ ius põtificale cõfirmare. Et Plinius: quin defunctos sese multi fictilibus solijs condi maluere. Nonius Marcellus, mẽbrũ abscidi mortuo dicebatur,cũ digitus ei9 decidebatur ad qđ seruatũ iusta fierent, reliquo corpore combusto. Et item Plinius: hominẽ fulgure exanimatũ cremari fas nõ est,condi terra religio tradit. Et ĩfrà cremare corpus non fuit veteris instituti: terra

Sylla primũ crematus. condebantur: Ante Syllam dictatorẽ nemo crematus est. Is quia Marij cadauer ludibrio fuit extractum,cremari voluit. Quod autem Plinius dicit, Syllam primũ fuisse crematũ, de Patricijs verum fuit, sed prius consueuisse corpora mortuorum cremari, infrà ex Virgilij versibus vndecimi libri ostẽdemus,& Terẽtius in Andria ostẽdit. Additq; Plinius: linũ inuentũ est,qđ igni nõ absumitur. In rogis funebribus eius lini tunica corpori obducta fauillã ab reliquo separat cinere:

nascitúrq; in desertis adustisq; sole indiæ, vbi nõ cadunt imbres assuescitq; viuere ardendo:rarum inueniť,difficile textu propter breuitatem,ęquat pretia ingẽtium margaritarum.Et Suetonius in Caligulæ vita,Cor inquit veneno tactũ igni non comburi.vsum autẽ comburendi corpora nõ diu durasse Macrobius innuit,qui scribit vrendi corpora mortuorum vsum suo seculo nõ fuisse,quẽ Adriani principis temporibus satis constat floruisse. Addítq; quo tẽpore igni corpora dare fuit honor,si quãdo venisset vt plura simul cremarentur,solitos fuisse funerum ministros denis virorũ corporũ addere singula muliebria. Itáque citius & facilius arsisse. Non licuisse autem mortuos in vrbibus sepeliri Cicero sic ostendit in legibus ciuilibus caueri:hominẽ mortuum in vrbe non sepeli,néve vrito : credo propter ignis pęriculũ.in vrbe tamẽ sepulti sunt clari viri,quibus ante hãc legẽ habitus est honor,vt Publicolæ aut C. Fabricio:Heliúsq; Spartianus , Antoninũ pium inquit intra vrbes sepeliri mortuos vetuisse. ídque obstinatius seruasse Athenienses scribit Seruius Sulpitius ad Ciceronẽ de morte Marci Marcelli his verbis:Ab Atheniẽsibus locũ sepulturæ intra vrbẽ impetrare nõ potui ꝙ religione se impediri dicerẽt,neq; tamẽ id ante cõcesserant.Et Plutarchus in problematib⁹ dicit,eius qui triũphasset,demũ combustus esset,licebat ossa capere,& in vrbem deferre ac locare mortui honoris causa quorũ posteris in forũ delatis facem subijciebãt, vt statim sublati inuidia,honore sine inuidia vterentur.sed iam satis ea sunt dicta,quæ circa corpus fiebãt:cætera sunt dicenda,quæ honori cor

Nõ licuisse mortuos in vrbibus sepeliri.

Laudatiões funerariæ.

poris vel potius suorum in eo adhibebantur. primæque erunt laudationes funerariæ de quibus Cicero in legibus, honoratorum virorum laudes in cõtione memoranto, eásq; ad cantus ac tibicinem prosequũtor: Liuius xxvij. Marcellus filius M. Marcellum patrem consulẽ interfectũ laudauit. Et Suetonius Tranquillus C. Cæsarem scribit annos natũ duodecim auiam, & postea Tiberiũ annos agentem nouem patrẽ defunctũ pro rostris laudasse. Pliniúsq; orator ad Romanum de Virginio Rufo defuncto scribens, triginta annis gloriæ suæ ipsum superuixisse & posteritati suæ interfuisse scribit, qui laudatus fuerit à consule Cornelio Tacito, vt supremus fœlicitati suæ cumulus accesserit laudator eloquentissimus. quòd autem supra in legibus scribit Cicero ad Tibicinem & cantum mortuorũ laudes prosequendas esse, seruat in plerísq; locis vrbi Romæ propinquis nostræ ætatis consuetudo. Secũdus mortuo honor non verbis vt superior, sed re & multa grandíq; impensa adhibitus fuit: gladiatorum munus, qđ quale fuerit postremus ferè scriptorũ ex priscis quorum scripta ad nos peruenerũt Helius Spartianus in Maximi siue Pupieni & Albini gestis rebus ad aliud tamẽ propositũ sic habet: Vnde tractum sit, vt proficiscentes ad bellum imperatores gladiatorum munus & venatus darent, breui dicendũ est: multi dicunt apud veteres hanc deuotionẽ factã cõtra hostes, vt cũ sanguine litato specie pugnatorũ vim quandam fortunæ satiarent. ituros quoq; ad bellum Romanos debuisse pugnas videre & vulnera & ferrum & ruẽtes inter se cohortes, ne in bello intuentes

Gladiatorũ munus in funeribus.

hostes timerent, aut sanguinem horrerẽt. Sed ꝙ Spartian⁹ dicit veteres cõsueuisse, Liuius xxviij. sic ostendit. Scipio Carthaginem ad vota soluenda dijs, munúsq; gladiatorum, quod mortis causa patris patruiq; parauerat ędendũ redijt. Gladiatorum spectaculũ fuit, non ex eo genere hominum, ex quo lanistas comparare mos est, seruorum qui sanguinem venalem habent. Volũtaria omnis & gratuita opera pugnãtiũ fuit. Nam alij iussi ab regulis suis, ad specimen insitæ genti virtutis ostendendũ. Alij professi se pugnaturos in gratiam ducis. Alios æmulatio & certamẽ, vt prouocarent, prouocative haud abnuerẽt traxit: quidam qui disceptando controuersias finire nequiuerãt aut noluerãt, pacti inter se vt victorẽ res sequeret, ferro decreuerũt: neq; obscuri generis homines, sed clari illustrésq;. patet itaq; ex superiorib⁹ Liuij verbis gladiatores ex lanistis & seruis redimi cõsueuisse, & magno quidẽ pretio. cum infra ostensuri simus huiusmodi perditissimorum hominũ vitam, in certissimum se discrimen pretio exponentium, dum nudi acutis mucronibus decertãt raro quempiam vltra sextam victoriæ palmã reportasse: quam quidẽ palmam Festus Lemniscatum appellari solitam dicit: nisi forte credemus, miseratum eosdem populũ Romanum cum bini & nudi, quandóq; quaterni & multa simul paria vnico concursu digladiarẽtur, à cæde & vulneribus reuocasse: cum scribat Cicero in legibus. Etenim si in gladiatorijs pugnis & infimi generis hominum conditione atque fortuna timidos, & supplices, & vt viuere liceat obsecrãtes etiam odisse solemus, fortes

Gladitores spontanei.

Lẽniscatũ.

& animosos,& se acriter ipsi morti offerẽtes seruare cupimus:eorúmq; nos magis miseret qui nostram misericordiam non requirũt,quàm qui illam efflagitant,& infrà patebit multa eorũ paria ad dictam excarnificationẽ sæpenumero fuisse exhibita.Sed ad rem scribit.xvij.Liuius Decimum Iuniũ Brutum fuisse primum qui munus gladiatorium in honorem defuncti patris dedit. vnde mirari soleo,qua ductus ignoratione Valerius Maximus scripserit gladiatorũ munus primum in foro Boario Appiũ claudiũ Fuluiúmq; consules dedisse.Et Plinius:Caio principi.xx.paria gladiatorum fuere in ludo.in his duo qui cõtra comminationes aliquas non conniuerent, ob id inuicti.&infrà:C.Terẽtius Luctatius primus triginta paria gladiatorum in foro per triduum dedit.Macrobiusque in Saturnalibus scribit,lapidandum Vatinium testem gladiatorum munus dedisse, eodem quo lapidabatur tempore. vt populo moriens & dijs simul herebi placeret. Suetoniúsque scribit Augustum Cæsarem gladiatores sine intermissione ędi vetuisse.&Tiberi9 munus gladiatorum in memoriã patris & aui Drusi diuersis temporibus ac locis, primum in foro, secundum in amphitheatro,rudiarijs quoq; quibusdam reuocatis autoramẽtum centenum milium dedit. Rudem vero virgam fuisse constat, qua prætor gladiatores sexagenarios ab eo munere eximebat:quos cum probi fuissent qui multa reportassent lemniscata, Tiberius ad maiorẽ ludorum suorũ magnificentiã,reuocatos cẽtenis numum milibus donauit.Caligula vero munera gladiatoria partim in amphitheatro Tauri,par-

Brutus primus æditor gladiatorũ.

Cõtra Valerium Maximum.

Rudis.

tim in ſeptis aliquot ędidit:quibus inſeruit cateruas aphrorũ campanorũmq; pugilum ex vtraq; regione lectiſſimorũ.cũmq; populus ad ea ſpectacula frequẽtiſſimus cõueniſſet,ſeptáq; qui locus ſemper tecto caruit & pariter theatrum per æſtatem frequentiſſimã lineis & quãdoq; biſſinis intecta eſſent velis,Caligula ipſe pernitioſus ſordidiſſimũſq; princeps reductis eiuſmodi velis æſtuantem in ſpectaculo populũ vi cõtineri iuſſit.Claudius vero princeps & ipſe ineptus, poſt munera gladiatoria multipliciter data, cũ aliud requirenti populo daturus auaritia diſtineretur, quæſtoribus vim attulit,vt pecuniam ſternendis vijs paratam in id munus impẽderent.ſcribítq; Suetonius Claudiũ quocunq; gladiatorio munere vel ſuo vel alieno gladiatores etiam forte prolapſos iugulari iuſſiſſe, Cúmque par quoddam mutuis ictibus concidiſſet,cultellos ſibi paruulos ex vtroq; ferro in vſum ſuum fieri ſine mora iuſſiſſe.Helius Spartianus ſcribit Adrianum per ſex continuos dies gladiatoriũ munus exhibuiſſe:Et Antoninum Pium ex publico ſumptũ gladiatorijs muneribus inſtituiſſe paritérq; Iulius Capitolinus Marcum Antonium philoſophũ gladiatoria ſpectacula omnifariam temperaſſe: quod quidem optimi principis temperamentũ adeo valuiſſe videmus, vt poſt Maximũ ſiue Pupienum & Balbinũ,de quib⁹ ſuprà diximus, nemo id funeſtiſſimũ horridũmq; munus ędiderit. Vnde,qđ ſcribit Caſſiodorus,facile credimus Theodericum regem Gothorũ ſecta Arianũ & tamen chriſtianũ idipſum munus Romanis optãtibus ita denegaſſe,vt nunquã poſtea æditũ fuerit vel

petitũ. Tria nunc simul dicenda nobis occurrũt, funebriũ apparatibus solita adhiberi Nam ludi funebres simul cum gladiatorio munere fuerunt quãdoq; editi: quæ funera scribit Festus simpludearia maiores appellauisse: hisq; ludis & viscera-tio quandoq;, & epulũ addita fuere, quos quidẽ ludos illis similes fuisse tenemus, de quibus paulo inferius cum spectaculis dicturi sumus. scribit xxiij. Liuius M. Æmilij lepidi qui bis consul augurq; fuerat, filij tres Lucius, Marcus, Quintus ludos funebres per triduũ, & gladiatorum paria duo & viginti per triduum in foro dederunt. Et xxxj. Liuius: ludi funebres eo anno per quatriduũ in foro matris causa Valerij Leuini & Publij à Publio & Marco filio eius facti: & munus gladiatorium datũ ab his, paria. xxv. pugnarunt. Et xl. ac. xlj. Liui⁹ Publij Licinij funeris causa visceratione data gladiatores cxx. pugnauerũt. & ludi funebres per triduũ facti, post ludos epulum: quo cũ toto foro strata triclinia essent, tempestas cum magnis procellis coorta coëgit plerosq; tabernacula statuere in foro. Eadem paulo post q̃ disserenasset sublata. Quid autẽ inter viscerationem datã & epulũ interfuerit & si infra in morum partibus diffuse certiusq; dicturi sumus, tamen paucis hic docebimus. cũ Publij licinij prestantis ditissimiq; ciuis curatores funeris, præter ludos, & gladiatores oculis tantummodo populi Romani satisfacturos, cibum quoq; intenderent præbere, honoratioribus epulo opipare, & laute dato gratificaturi, plebẽ prius & multitudinẽ inuerecundã quæ ad stipẽ facile cõflueret visceratione pauerũt. que visceratio etsi ab initio verbi

Ludi funebres.

Simpludearia.

originē habuit quādo animalibus cæsis rem diuinam facturi viscera is qui sacrificio intererant dispartiebātur:tamē postea in cōsuetudinē tractū est,viscerationē quoq; appellari,cum carnes siue crudæ,siue coctæ,quandoq; panis,vinumq; cum illis domū per.erentibus singulis præbebantur. Visceratio. Epulum fuit éstq; quod & conuiuiū,appellatus ciborū etiam variorum lautus decénsq; apparatus. Epulum. Sed triclinium hic veteri latinóq; more, aliter quàm multis retro seculis,sicut & nostro per abusionem factum videmus, à Liuio positū est, Triclinium non enim pars aliqua domus,sicut nunc vtimur triclinium fuit,sed coacta in locum vnum parādæ paucorum cœnæ supellex necessaria. Et quidem triclinij verbum habuisse originem constat à tribus lectis qui contigui sternerentur, super quibus conuenientes ad conuiuium sicut Turci nunc & Græci faciunt accubarent. hinc Horatius:Sępe tribus lectis videas cœnare quaternos. E quibus vnus auet qua vis aspergere cunctos: Præter eum qui præbet aquam . Et Iuuenalis. Ergo duos post Si libuit menses neglectum adhibere clientem. Tertia ne vacuo cessaret culcitra lecto,Vna simus ait. Et Virgilius. Inde thoro pater Æneas sic orsus ab alto . Sed postea sicut in multis factum esse videmus , triclinium mutatæ rei formæ verbum remansit , & apparatus ad mensam factus triclinium est dictus . quòd auleis tapetísque quosdam, alios velis purpureis aut byssinis , argenteis nonnullos eburneisve cratibus & laminis obduxisse,infra in partibus morum , allatis singulorum qui vsi sunt nominib9 ostēsuri sumus.qua in clausura poculorū,

patinarũ,craterarũ,vinariorũ,aquariorum & vasorũ ex argento auróve & cristallinorũ mirrhinorúmq; abacus omnis cõtinebatur.vbi igit̃ toto foro strata erant triclinia,quæ multa tanto in spacio esse oportuit, tempestas cũ procellis coorta coëgit plerosq; tabernacula statuere. Sepulchra deinceps dicẽda sunt,de quibus Cicero legũ primo.Iam tãta religio est sepulchrorũ,vt extra sacra& gẽtem inferri fas neget lex esse.idq; apud maiores nostros Tarquinius in gẽte popilia iudicauit.&infra,decretũ à pontificũ collegio,nõ esse ius in loco publico fieri sepulchrum.Item in legibus:duæ præterea leges sunt de sepulchris, quarum altera priuatorũ ædificijs, altera ipsis sepulchris cauet.Nam quòd rogum bustúmve nouũ vetat propius sexaginta pedes adduci ædes alienas inuito domino,incendium veretur acerbum. quòd autem vestibulũ sepulchris bustúmve vsu capi vetat,tuetur ius sepulchrorũ.hæc in xij. tabulis secundũ naturam quæ norma legis est,reliqua sunt in more: & infra, Pœna est si quis bustum,etiã id credo appellari tumbã, aut monumentũ inquit , aut columam violauerit, iecerit, fregerit. Imprimis sepulchrorũ magnificentiam esse minuẽdam,quã legẽ eisdem penè verbis nostri decemuiri in decimã tabulã cõiecerũt.Vetat etiam lex ex agro culto eóve qui coli possit vllam partem sumi sepulchro,extruiq; vetat altiꝰ q̃ quod quinq; diebus absolueretur: nec è lapide extrui plúsve poni quàm quod capiat laudem mortui incisam quatuor heroicis versibus, quos longos appellat Ennius.Cicero etiã philippicorũ octauo. Maiores quidem nostri statuas multis

De sepulchris.

Bustum.

Tumba.

Monumẽtũ

Columna.

Versus lõgi

decreuerunt,ſepulchra paucis. ſed ſtatuæ intere-unt tempeſtate,vi,vetuſtate:Sepulchrorum autē ſanctitas in ipſo ſolo eſt , quod nulla vi moueri neq; deleri poteſt:atq; vt cætera extinguntur,ſic ſepulchra fiunt ſanctiora vetuſtate.Nonius Marcellus : Monumentum ad memoriam poſteritatis , & infrà : Monumentum eſt quod & mortui cauſa ædificatum eſt,& quicquid ob memoriam alicuius factum eſt, vt fana , porticus, ſcripta,& carmina.ſed monumentum quamuis cauſa mortui ſit factum non tamen ſignificat ibi ſepultum . Martianus in digeſtis : Monumentum ſepulchri id eſſe diuus Adrianus reſcripſit , quod munimenti cauſa, id eſt muniendi eius loci cauſa factum. Florentinus de religione , & ſumptu funeris: Monumentum generaliter res in poſterum memoriæ cauſa prodita : in qua ſi corpus vel reliquiæ inferantur fiet ſepulchrum : ſi vero nihil eorum inferatur , erit monumentum memoriæ cauſa factum , quod Græci cenotaphium appellant. Cicero Attico : phanum fieri volo , neque mihi hoc æui poteſt ſepulchri ſimilitudinem effugere . Plinius Cornelio Tacito de villa Virginij Ruffi & eius ſepulchro: libuit etiā monumētum eius videre:& vidiſſe pœnituit.eſt enim adhuc imperfectū,nec difficultas operis in cauſa,modici ac potius exigui.At ille mandauerat cauerátq;,vt diuinū illud etiā immortale factum verſibus inſcriberetur:Hic ſitus eſt Ruffus pulſo qui Vindice quondā,Imperium aſſeruit nō ſibi,ſed patriæ.Et Montano Plinius:eſt via tiburtina intra primum lapidem monumentum Palātis,ita inſcriptum : huic ſenatus ob fidem pieta-

Monumentum quid.

Cenotaphium.

témq; erga patronos ornamenta prætoria decreuit. & sestertium centies quinquagesies: cuius honore cõtentus fuit. Seruius Sulpicius Ciceroni de obitu M. Marcelli. Nos in nobilissimo orbis terrarũ gymnasio academiæ locũ delegimus. ibíq; eũ cõbussimus: posteaq; cũrauimus vt eidẽ Athenienses in eodẽ loco monumentũ marmoreũ faciẽdũ curarẽt. sepulchra autẽ & funeralibus expletis, & quãdoq; postea floribus odoramentisq; fuisse sparsa multis legimus in locis. Plinius in historia naturali. Scipioni florũ honos à populo Romano, funus ei è publico stipe collata & ipsi flores quacũq; delatus. Cicero oratione pro L. planco indignabũdus. Sepulchrũ L. Catilinæ floribus ornatũ, hominũ audacissimorũ ac domesticorũ hostiũ conuentu epulísq; celebratũ est. hinc Virgilius Octauio Augusto & eius sorori in Marcello adulatus. Heu miserande puer, si qua fata aspera rumpes Tu Marcellus eris: manibus date lilia plenis, Purpureos spargã flores, animámque nepotis His saltẽ accumulẽ donis, & fungar inani Munere. idémq; mos cũ in plerisq; regionibus Italię tum maxime in subiectis apẽnino collibus Romandiolę alicubi ætate nostra seruatur. Adhibita etiam sunt post funeralia in templis & publicis in locis ornamenta. Plinius. Cæsar post dictator, in ędilitate in munere patris funebri omni apparatu harenæ argenteo vsus est: feráſque etiã argenteis vasis incessere tunc primo visum. Et Macrobius templorum ornamenta, clipei, coronæ, & huiusmodi donaria: quod nostra quoque ætas in nobilibus & honoratis viris seruat. Iuli[9] autẽ capitolinus de M. Antonio philosopho. ius

Florum honos & odoramentorũ in funerib[9].

sit vt filij septennis mortui qui erat Cæsar ima- go aurea à circensibus per Pompam ferretur: & vt salij carmini insererent. Quid gentiles nostri circa mortuorum corpora egerint satis hactenus & habunde videmur dixisse. pauca nunc dicen- da sunt nobis de his, quæ bonorum siue malorũ animis tam defunctorum quàm viuorum contin gere existimabant. Cicero legum primo cũ mul ta de pœnis disseruisset transgressoribus legum inferendis hæc habet. Sed nimis aliquos sæpe vi- demus pœnas euadere. Non enĩ recte existima- mus quæ pœna diuina sit, & opinionibus vulgi rapimur in errorem, nec vera cernimus. Morte aut dolore corporis aut luctu animi aut offensio- ne iudicij hominum miserias ponderamus, quæ fateor humana esse & multis bonis viris accidis- se. Sceleris est pœna tristis, & præter eos euentus qui sequuntur, per seipsam maxima est: tantum dixerim duplicem pœnam esse diuinã, quod con stat ex vexandis viuorũ animis & ex fama mor tuorum, vt eorum exitium & viuorum iudicio & gaudio comprobetur. idémq; Cicero oratione in Pisonem. Deinceps post mortem de tranquil litate bonorum pœnis impiorum habetis expli- catis. nolite enim putare patres conscripti, vt in scena videtis homines cõsceleratos impulsu deo- rum terreri furiarũ tædis ardẽtibus: sua quemq; fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate & mente deturbat: hæ sunt impiorum furiæ, hæ flammæ, hę faces. Et Philippicorũ. xiij. illi igitur impij quos cecidistis etiã ad inferos pœ nas parricidij luent. Vos vero q extremũ spiritũ in victoria effudistis, piorũ estis sedẽ & locũ con-

Quæ bono- rum & ma- lorũ animis tam viuorũ quam mor- tuorum cõ- tingerent.

ſecuti. Breuis autē à natura vita nobis data eſt. At memoria bene redditæ vitæ ſempiterna. Cicero item in oratione pro Roſcio amerino: Nolite enim putare quemadmodum in fabulis ſępenumero videtis eos qui aliquid impie ſceleratéque commiſerint agitari & perterreri furiarum tędis ardentibus: ſua quemq; fraus, & ſuus terror maxime vexat: ſuum quemque ſcelus agitat, amentiáque afficit, ſuæ malæ cogitationes amentiæq; animi terrent. Hæ ſunt impijs aſſiduæ domeſticæq; furiæ. Et in Vatinium teſtem Cicero. cum inaudita & nepharia ſcelera ſuſceperis, cum inferorum animas elicere, cum puerorum extis deos manes ad te citare ſoleres. Noniúſq; Marcellus, Lemures, dicit, ſunt laruæ nocturnæ, terrificationes imaginū & beſtiarum. Feſtus autem quē Chriſtianum fuiſſe videmus, ſic ſcribit: Mundum gentiles ter in anno patere putabant diebus his: poſtridie vulcanalia, & ante diem tertium nonas Octobris, & ante diem ſextam idus Nouembris. inferiorem enim eius partem conſecratā dijs manibus arbitrantes, clauſum omni tempore præter hos dies, qui ſuprà ſcripti ſunt credebāt. quos dies etiam religioſos iudicauerūt, ea de cauſa ꝙ his dieb⁹ ea quę occulta & abdita religionis deorum manium eſſent, in lucem adducerentur & patefierent: nihil eo tempore in republi. geri voluerunt. Itaq; per hos dies nō cum hoſte manus conſerebatur, non exercitus ſcribebatur, non cōitia habebantur, non aliud quicquam in re publica niſi quod vltima neceſſitas exegiſſet adminiſtrabatur. Suetonius de C. Caligula: ſatis conſtat prius quàm mortuus tranſferretur horto-

rum custodes vmbris inquietatos. In ea quoque domo in qua occubuerat nullam noctem sine ali quo horrore transactam:donec ipsa domus incen dio consumpta sit.Et de Nerone:sæpe confessus est agitari se materna specie vmbrisq; furiarum accidẽtibus.Quin & facto per magos sacro euo care manes & exorare tentauit . peregrinatione quidem Grecię eleusinis sacris quorum initiatio ne impij & scelerati voce præconis summouen tur,interesse non ausus est. vt supradictis omni bus addere non vereamur,quod beatus Aurelius Augustinus in ciuitate dei sic scribit:Et quoniam creberrima fama est, multiq; se expertos vel ab eis qui experti sunt de quorum fide dubitãdum non esset audisse confirmant,Syluanos &Faunos quos vulgo incubos vocãt,improbos semper ex titisse mulieribus,& earum appetisse ac peregis se concubitus : & quosdam dæmones quos duo galli assidue hanc immundiciã & tentare & effi cere plures talesq; asseuerant, vt hoc negare im pudentiæ videatur,nõ audeo diffinire.Sed ad Gẽ tiles redeundum est.Cum supradicta suorũ ani mis viuentium:ac mortuorum animabus accide re crederent,eis post sepulturæ & funebriũ mu nera parentabant:non dissimiliter nostris quãdo ad septimum diem,aut anniuersarium,diuina in animarum suffragia celebrãt officia . Cicero in Philippicis : vt parentalia cum supplicationibus miscerentur:& infrà , vt cuius sepulchrũ nusquã extet vbi parentetur,ei publice supplicet.Plutar chus in problematibus.Cum cæteri Romani fe bruario mortuis inferias mittere & parentare cõ sueuissent,Decius & Brutus vt Cicero scribit id

Parentalia.

decembri faciebant: quia Saturno is mensis consecratus est, quem in inferorum deorum numero habent. Et cum saturnalibus & voluptati ac genio omnes nimium indulgeāt: hi nōnullas dijs etiam inferis & mortuis voluptatis impartiebantur, & infra, Plutarchus. Faba parentando absumitur: quia in ea animas mortuorum pythagorici esse dixerunt. Flaminicámq; ob id ea nō vesci Varro tradit, quando in flore litterę lugubres reperiantur. Satis iam supérq; ostendimus quid virorum cuiuscunq; status funebribus sepulturis & animarum statui curandū gentiles opinati sunt. maiora nunc Cęsaribus suis imperatoribus à populo Romano excogitata & tributa ostēdem⁹. qd enim maius, ne dixerim dementius, q̄ homines id quærere, vt hominem & plerunq; sordidissimum sese deum facere existiment, & intentēt? notum esse non dubitamus, atq; adeo vulgatum, vt à nobis particulariter scribi nō oporteat: principum Romanorum plurimos in numerū deorū fuisse relatos. sed quo id fieret modo, quis adhiberetur in re ordo: apud latinos nondum inuenimus. Nuper vero Marcus Barbus patriciæ gētis Venetus, ecclesiæ Taruisinæ antistes venerandus, à nostro Omnibono Brendulensi Vincentino Græcis latinísq; literis apprime erudito munus nobis attulit, quale bonarum artium studijs innutritos, & qui detulit, & qui misit, in nascentem Romam triumphantē conferre decuit. Ea est traducta ex Herodiano scriptore Græco Seueri imperatoris deificatio, quam ipsius Omniboni verbis penè totam inserimus. Mos est Romanis consecrare imperatores, qui superstitibus fi-

Deificatio imperatorum.

lijs vel ſucceſſoribus moriuntur. Et eiuſmodi honorem deificationem appellant: luctus quidē per omnē vrbē oſtēditur feſta celebritate permixtꝰ. corpus enim defuncti pro ritu hominū ſumptuoſo funere ſepeliunt. ſed ceream imaginē defuncto ſimillimā fingunt: quā ſub veſtibulo prætorij proponūt in eburneo lecto magno atq; ſublimi, veſtibus aureis inſtrato. & imago illa ſub ægrotantis ſpecie pallida percumbit: & ab vtraq; lecti parte ad multū diei ſedent: læua quidē ſenatus omnis veſtibus atris indutꝰ: dextra vero mulieres, quæ virorū vel parentū dignitate honorē, & gloriā ſortitæ ſunt. earū autē quælibet conſpicitur neq; aurū geſtans neq; monilibus ornata, ſed veſtibus albis exilibus induta, mœrentiū ſpeciem præbens. Atq; ſeptem dies hæc quæ dicta ſunt continue gerūtur: & introeūtes medici paſſim ad lectum accedunt, & ægrotum diu contēplati grauius vtiq; habere pronuntiant. poſtquā vero diem obijſſe viſus eſt, lectum humeris tollētes equeſtris ac ſenatorij ordinis nobiliſſimi delecti iuuenes per ſacram viam deferunt, & ad vetus forum magnum proponunt: vbi magiſtratus Romani imperium deponunt. vtrinq; vero gradus quidam in ſcalarum modum cōſtructi ſunt, & in altera parte puerorum chorus ex nobiliſſimis atque patricijs conſiſtit: in altera, mulierum ex his quæ digniores eſſe vidētur. & vtriq; hymnos in defunctum canunt & laudes verendo & & lamentabili carmine cōditas. poſt hæc lectum ſuſcipientes per vrbem deferunt in campū Martiū, vbi forma quędā quadrāgula æquis lateribus qua latiſſime cāpus patet ædificata eſt in taber-

naculi modum, quod materia fixum est alia quidem nulla præter quàm lignorum ingentium. Id quidem interius totum est aridis fomitibus plenum, exterius aureis vestibus & eburneis signis tabulísque pictis ornatum. Infrà vero alterũ breuius positum est forma & ornatu simile. tertium autem & quartũ perficitur, & sub vltimo quod est minimum aquila iacet. ædificij formam turribus quispiam comparet, quæ in portubus eminẽtes noctu per ignem naues in tutas stationes dirigũt: pharos eas vulgo appellant. Ad secũdum igitur tabernaculum deferunt lectũ: ibiq; & aromata & omne suaue olentium genus, siue fruct⁹ sint, siue herbæ succiq; imponunt, ac coaceruatum fundunt. Nam neq; gens vlla neq; ciuitas, neq; cum dignitate quisquam vel honore, qui nõ suprema hæc munera in honorem pietatis ambitiose mittat. Vbi vero aromatum aceruus ingens aggestus fuerit & locus õnis expletus, equitatio fit circa ædificium illud, & omnis equester ordo circũuehitur, moderatione quadam & cursus replicatione, versus interea pirrhichos decantando. currus etiam circumuehuntur personatis quibusdam purpura amictis onerati, quibus similitudo quædam superinducta est Romanorũ ducum aut imperatorum, ex his quorum fama nomini&scq; celebritas integrior extat. His itaq; confectis qui ad imperium successurus est facem tabernaculo admouet, & reliqui deinceps ignẽ vndiq; circumponũt: omniáque illico vtpote arido fomite, & aromatum congerie plena igni valido corripiuntur. Ex tabernaculo autem vltimo atq; breuissimo velut à pinnaculo quodam: Aquila si-

mul cum subiecto igne dimittitur ætherem petitura, quæ à Romanis de terris in cælos imperatoris animã vehere creditur, cum alijs dijs perpetuo mansuram. hoc honore filij patrem consecrantes ad prætorium deducuntur. Hãc vero funebrium magnificentiam aliqua ex parte Virgilius imitatos fuisse Troianos facit Æneidos vndecimo, cum mandarentur sepulturæ corpora in prælio defunctorũ: Aurora interea miseris mortalibus almam Extulerat lucem, referens opera atq; labores. Iam pater Æneas, iam curuo in littore Tarchon, Cõstituere pyras: huc corpora quisque suorum More tulere patrũ, subiectisq; ignibus atris Conditur in tenebras altũ caligine cælum. Ter circum accensos cincti fulgentibus armis Decurrere rogos: ter mœstum funeris ignẽ Lustrauere in equis vlulatúsq; ore dederũt. Spargitur & tellus lachrymis: sparguntur & arma. It cælo clamórq; virum clangórq; tubarum. Hinc alij spolia occisis direpta latinis Conijciunt igni; galeásque ensésq; decoros, Frenáq; feruentésque rotas: pars munera nota, Ipsorum clypeos & nõ felicia tela. Multa boum circã mactantur corpora morti, Setigerósq; sues, raptásq; ex omnibus agris. In flammam iugulant pecudes: tum littore toto Ardentes spectant socios: semiustáq; seruant Busta: neq; auelli possunt, nox humida donec Inuertit cælum stellis ardentibus aptum. Superiorem quoq; referendi in numerum deorum morem aliqua ex parte imitari videmus funeris Romanorum pontificum curatores. ædificata enim forma tabernaculi in turris pharię formam (castrum doloris nostri appellant) sericinis vn

diq́ pendentibus ornatur:& sedet ad sinistrã lõgus atra veste indutorũ ordo.lectúsq́ sub tabernaculo amplissimus aureis cõtegitur:super quem videri volunt mortuũ iacere pontificẽ.non autẽ medici sicut in superiori per septẽ dies ad simulacrũ hic cõueniunt, sed stantes hinc inde ad lectum serui & ipsi atrati ventilabrũ perinde muscis abigẽdis frequẽter agitãt:ac si in lecto iaceret vel ægrotans vel defunctus põtifex quẽ multis antè diebus condiderant sepulturæ.Sumpsisse etiã videmus nostros & multorũ suprà seculorũ nobiles & honoratos morem ornandi defunctorum suorũ:præsertim arma tractare,aut magistratus amplos administrare solitorũ funebria: equitibus nõnullis atra ipsis & simul equis veste intectis circa ducendum funus obequitare iussis: qui & ipsi cũ Virgilianis lustrauere in equis vlulatúsq́ ore dederunt. Reliquum est nobis in religionis partibus,ludos,spectacula,& Pompam sicut suprà polliciti fuimus ostẽdere.ludi qua causa fuerint instituti,Cicero legum primo etiã Platonis autoritate ostendit:súntq́ hæc legis verba.

De ludis. Ludis publicis,quod sine curriculo & sine corporum certatione fiat, popularem læticiam cantu, & fidibus & tibijs moderanto.Eáq́ cum diuino honore iungunto. & infrà:iam ludi publici cum sint,cauea circóq́ conclusi sint corporum concertationes cursu & pugillatione luctantum: curriculísq́ equorum vsq́ ad certam victoriam in circo constitutis,cauea cantu voce & fidibus:dummodo ea moderata sint,vt lege præscribitur. Assentiórq́ Platoni: nil tam facile in animos teneros atq́ molles influere: q̃ varios canendi sonos:

quorum vix dici posset quanta sit vis in vtranque partem. namque & incitat languentes, & languefacit excitatos: & tum retrahit animos, tum contrahit. De ludorum veteri ornamento Q. Asconius pedianus: Olim cùm in foro ludi populo darẽtur, signis ac tabulis pictis, partim ab amicis, partim è Græcia accommodatis vtebãtur ad scenæ speciem, quia adhuc theatra non erant nec amphitheatra. De ludorúmque laudibus Cicero pro Murena hæc habet. Nam quid ego dicam populum ac vulgus imperitum ludis magnopere delectari minus est mirandum. Quanquam huic satis est: sunt enim populi ac multitudinis comitia: quare si populo ludorum magnificentia voluptati est, non est mirandum eam L. Murenæ apud populum profuisse. Quid tu admiraris de multitudine indocta? Lucius Otho vir fortis equestri ordini restituit, non solum dignitatem, sed etiam voluptatẽ. Itaque lex hæc quæ ad ludos pertinet est omnium gratissima, quòd honestissimo ordini cum splendore fructus quoque iucunditatis est restitutus. Quo modo autẽ ludi fieri possint, quos dijs non placere crederetur, de aruspicum responsis Cicero docet. At si ludus constitit, aut tibicen repente conticuit, aut puer ille patrimus & matrimus, si tela nõ tenuit, aut thensam, si lorũ emisit: aut si ædilis verbo, aut si nutu aberrauit ludi sunt nõ recte facti. eáque errata expiantur, & mẽtes deorum immortalium ludorum instauratione placantur. quomodo autẽ funesti, & perniciosi esse possent ludi, eodem loco infrà sic ostendit. Si ludi ab lætitia ad metum traducti sunt, si nõ intermissi, sed perempti atque sublati sunt, si ciui-

tati vniuersæ scelere eius qui ludos ad ludũ conferre voluit funesti extiterũt: dies illi profesti pene funesti. ludósq; à Romulo rege primũ fuisse introductos Liuius in primo sic ostendit, cum de Romulo multa dixisset sic sequitur: Ludos ex industria parat Neptuno equestri solemnes, consualia vocant. quibus quidẽ consualibus scribit Plutarchus in problematibus consueuisse asinos & equos coronis exornari, quia cum Neptuno equestri dies festus ageretur, & cum instituta nauigatione multa nauibus adueherentur, otium & remissio illis animalibus data erat. Tullúsq; Hostilius secundo loco ludos dedit nouendiale sacrum feriatis nouem diebus, quia lapidibus pluisse nũtiatum erat. Et Tarquinius Priscus rex tertio loco ludos instituit Troianos, de quibus in Roma instaurata diffuse descripsimus. Virgilius: Troiáque nũc pueri Troianum ducitur agmen. de quo ludo Suetonius in Cæsaris rebus gestis: Troiam lusit turma duplex maiorum minorúmq; puerorum. quem ludum retinere ætatem nostram pueri nos ipsi vidim⁹ Arimini: munus à Carolo Malatesta præstanti doctóq; principe datum. nõ autem pueri sed viri luserunt nobiles: qui ad nuptias Galeoti Malatestę ex omni Italia inuitati erãt numero ad triginta in equis desultoribus velocissimísq;, singuli arma induti ex corio fabrefacta perpulchre varijs ornata coloribus, ferreum ensem nequaquam acutum manu gestabant: decurrentésq; in circuitum galeas in id tumẽtiores factas & humeros cęsim inuicem cædebant. & proximum prisco ludus nomen retinet, pro Troiano agmine torniamen. primique libera iam Ro

Consualia.

Troiani ludi.

ma ludi fuerunt capitolini, quos Liuius in quin- to datos fuisse dicit, quòd Iuppiter op. max. suã ædem seruasset. Anno postea in vrbe pestilentissi mo scribit Liuius in quinto, ex libris Sibyllinis duumuiri sacris faciendis lectisterniũ in vrbe Ro ma primum fecerunt per dies octo: Apollinem, Latonam, Dianam, Herculẽ, Mercurium, Neptu num tribus q̃ amplissimis tum parari poterant stratis lectis placarũt. priuatim quoq; sacrum ce- lebratum: tota vrbe patẽtibus ianuis promiscuó- que vsu rerum omnium in propatulo posito, no- tos ignotósque passim aduenas in hospitium du- ctos ferunt, & cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos: iurgijs & litibus tem- peratum, vinctis quoq; dempta in eos dies vincu la. *Simile nos pueri vidimus accidisse ad annum* vnde quaterdecies à Christi dei natalibus cente- num, cum ingenti laborantes peste singularum penè vrbium & oppidorum Italiæ populi albã, & lineam induti vestem, cateruatim vicinas adi- rent ciuitates: vbi publice & priuatim hospitio accepti, diuinam carminibus in id cõpositis mise ricordiam implorabant. nullum tunc litigiũ, nul- læ fuerũt priuatæ dissentiones, simultates & ini- micitiæ, quas non populi publico gaudio compo suerint. Supradicto etiam quinto libro scribit Li- uius: Ludiones ex hetruria acciti ad tibicinem modos saltantes haud indecoros more hetrusco dabant: imitari deinde eos iuuentus simul incon- ditis versibus inter se iocularia fundentes cœpe- re. Et paulo post Liuius: histriones impletis mo- dis, Satyras scripto iam ad tibicinem cantu, mo- túq; congruenti egisse: Liuiúmq; qui ab Satyris

Ludi capito lini.

Lectister- nium.

Ludiones.

ausus est primus argumento fabulam instruere, carminum autorem puerum ad canendum ante tibicinē statuisse. inde ad manum cantari histrionibus cœptū, diuerbiáq; tantum ipsorum voci relicta. Postquam ludus in artem verterat, iuuētus fabellarum actu relicto histrionibus, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus recitare

Exodia.

cœpit: quę exodia postea appellata, insertáq; fabellis potissimum attellanis sunt: quod genus ludorum ab oscis acceptum tenuit iuuētus, nec ab histrionibus pollui passa: & institutū est, vt actores attellanarum nec tribu mouerentur, & stipēdia tanquam expertes artis accipiant. paulo post sequitur Liuius: Ab sano res initio ad hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venit. Cōtinuauimus suprà tribus in rebus Liuij textum in ludionibus, histrionibus, & attellanis: vt eorum vocabulorum originē doceremus. de primis duobus sic habet Valerius Maximus: Ludij hetruscorum disciplina qui apud eos histriones, turpes &

Histriones.

leuissimi histriones meliore instituto ad scenica, & mutationes: solúsque inter latinos Festus dicit histriones dictos quòd primum ab histria venerunt. Macrobius autem in saturnalibus. Recitabantur vltra comœdias mimijambi à mimis & histrionibus. Vnde Laberius vir senatorius à Cæsare coactus quos fecerat ipse homo sexagenarius mimiiambos recitauit, & tamen in procemio suum deplorauit infortunium. Is tamen libertate ingenij multa in Cæsarē dixit lœdoria: quale est in Syri serui persona, porrò quirites libertatem perdidimus. dixit etiam: deceperunt se multi: frugalitas miseria est rumoris boni. quæ cantabant

hiſtriones & ſaltabant.hinc Ilas Palladis diſcipu lus cum iam magiſtrum ſuperaret,id quod elegã ter cãtauerat à populo coactus eſt ſaltare:hiſtrio néſque inter turpes viros non habitos fuiſſe oſtẽ dit Roſcij Amerini cum Cicerone amicitia, & oratio: in qua populum Romanum reprehendit Cicero, quòd Roſcio cantante tumultuatus ſit: qui ſcripſit librum in quo hiſtrioniam oratoriæ comparauit.Habebant autem hiſtriones mercedem ex publico diurnam mille denarios:ſine pre galibus.Vnde Æſopus ex hoc quæſtu filio ducẽties ſeſtertium reliquit,ludorum & eorum à quibus maiori ex parte ędebantur origine dicta,varias ipſorum aut partis maximæ ſpecies breuiter complectemur. Fuerunt namque de quibus eſt dictum Troiani & capitolini, fuerunt ſcenici,quos Liuius in vigeſimi quarti,primũ ab ędilibus curulibus factos eo anno memoriæ proditũ dicit. Fuerunt Apollinares de quibus Liuius vigeſimoquinto: cenſuerunt patres Apollini ludos vouendos faciendóſque: & quando ludi eſſent facti, duodecim millia æris prætori ad rem diuinam & duas hoſtias maiores dandas. Alterum ſenatuſconſultũ:vt decemuiri ſacrum Græco ritu facerent,híſque hoſtijs: Apollini boue aurato, & capris duabus albis auratis.Latonę boue fœmina aurata. Iudos prætor in circo maximo cum facturus eſſet edixit, vt populus, qui eos ludos ſpectaret, ſtipem Apollini quantum commodum eſſet conferret. hæc eſt origo ludodorum Apollinarium: victoriæ non valitudinis ergò factos populus ſpectauit coronatus.matronæ ſupplicauerunt:vulgo apertis ianuis in propa

Merces hiſtrionum diurna.

Apollinares

tulo epulati sunt, celebérq; dies omni cerimoniarum genere fuit. Ludi Apollinares senatus decreuit vt in perpetuum vouerentur: quos ad nostrã quoq; ætatem peruenisse constat. siquidẽ hi sunt quos per extremos Carnispriuij dies, in circo flaminio vbi nunc agonis est appellatio, fieri quotannis videmus. principio enim mutationis prudenter factæ à gentilium superstitione ad ritus Christianos: vt aliquid Apollinarium appellationis ipsi ludo remaneret, prope sancti Apollinaris ecclesiam, ea etiam ratione institutis locus ludis est retentus: nec multum variat tempus, quando hi sicut & illi ad finem Februarij vt plurimũ æduntur: & quando hostiæ illorum, sicut decuit sunt omissæ: retinet consuetudo aliquod victoriæ simulacrum faciendi sicut eos victoriæ ergô inchoatos Liuius asseruit: quale proximis dieb⁹ fuit spectaculum omnibus nobis gratissimũ, qui ecclesiasticæ Romanæ reipublicę membra curiam sequimur Romanã, cum in eodem circi flaminij agone prælij similitudo quædam fuit, quod præclarissimum æternáq; dignum memoria æstate proxima gestum est: ad Danubium qua fluuius influit Sauus. cum Maumeth turchorum imperator, supra cẽtũ milia in exercitu habẽs, ad Belogradũ oppidũ aliquãdiu oppugnatũ: machinisque & bombardis ꝓpe solo æquatũ fusus, & suis quibusq; meliorib⁹ ad sexdecim milia occisis fugatus, bombardas & vim penè infinitã machinamentorũ ac armorũ amni terráq; amisit. Lętum quippe nobis & dulcissimũ fuit inspicere personatum quendã Ioannẽ Caruaial Hispanũ Cardinalẽ sancti Angeli indumẽto & ornamẽtis refe-

Pręlij similitudo, qua rex turchorum ad belogradum fusus fuit.

Ioãnes Caruaial.

rentem:Christianorum & Romani Pōtificis ex-
ercitui in illam ducendo Barbariem præesse. sed
lætius erat videre alia in persona IoannemCapi- Ioannes Capistraneus.
straneum ordinis sancti Frācisci fratrē: qui mul-
tis cōtinuata annis opinione sanctitatis tāto im-
pleta miraculo,milites adduxerit Iesu Christi ve
xilla sequutos : qui celeberrimo Ioanne huniat
vayuoda trāsyluano duce,pauca hominū millia
supradictam in barbaris cædē ędidere:fuerūntq;
ad id circi agonis spectaculum ex nostratibus,in-
genio,& doctrina cultiores nōnulli,quibus ea die
Romanam rem lacertos adhuc mouere, Roma-
num celebrari nomen apparuit.Cum tantas ad-
huc res aduersus scythas Tanais olim & Ripheo-
rum montium accolas turchos: maximæ partis
Asiæ & Europæ dominatores sub Romanis si-
gnis Romaníque legati nomine geri,non magis
ob spectaculi quod ante oculos erat ostēsionem:
quàm ob recentis victoriæ refricatā memoriam
videretur.Equidem his in ludis apollinaribus suf-
fectis etiam quod habet Liuius propemodū ser-
uatur,vt vulgo apertis ianuis epulentur. Namq;
die illa vrbaniores quiq; Romani aut conuiuia
celebrant:aut cibaria in id consuetudine introdu-
cta vicinis amicísq; missitant.cum tamen plebs
infima ad tabernas vinarias in propatulo com-
edant.Isq; cibus est pulte costo aromatibus con
fectus:Ludi etiam fuerunt seculares,quos Festus Seculares ludi.
dicit cētesimo quoq; anno fieri solitos.Vnde mi-
ror Plinium dicere Stephanionem primū toga-
tum saltare in illis instituisse,& vtrisq; sui tēpo-
ris saltauisse. Et Suetonius scribit Domitianum
fecisse ludos seculares cōputata ratione temporū

ab ijs quos Augustus dederat. Fuerūt & ludi Romani de quibus Liuius decimo. Coronati primū ob res bene gestas bello, ludos Romanos spectauerunt, palmæq; tunc primū translato ex Græcia more victoribus datæ. Et libro xxv: ludi Romani pro temporis illius copijs magnifice facti, & diem vnum instaurati, & congij olei in vicos singulos dati. Ludos plebeios scribit Quintus Asconius Pedianus secunda actione in Verrem exactis regibus pro plebis libertate datos fuisse: aut pro reconciliatione plebis post secessionē in auētinum: quos postea L. Sylla post victoriam instituerit. Et Liuius in xxvij. Ædiles plebis ex mulctatitio argēto signa ænea ad ædem Cereris dedere, & ludos pro temporis eius copia magnifici apparatus fecerūt. Circenses ludos describere aggressum subijt animum recordatio ipsos & alios quosdam commodius ostendi posse: si ludos, simul & spectacula prout sæpenumero dabātur ostendemus. specum autem Plutarchus in problematibus dicit locum esse vnde despicitur, & inde spectacula esse dicta. Vt itaq; à promiscuis incipiamus. Cicero Caluisio: Circenses erant, quo genere spectaculi ne leuissime quidem teneor, nihil nouum, nihil varium, nihil quod non semel spectasse sufficiat: quo magis miror hoc, millia virorum currentes equos insistentes curribus homines videre. Et ad Marcum Marium Cicero: omnino si quæris ludi apparatissimi, sed non tui stomachi. Deliciæ vero tui noster Æsopus, cuiusmodi fuit, vt ei desinere per omnes homines liceret: Is iurare cum cœpisset, vox eum defecit in illo loco, si sciēs fallo. Nec id quidem leporis ha-

Ludi Romani.

Ludi plebei

Circenses.

Spectacula vnde.

buerunt quod solent mediocres ioci. Apparatus enim spectatio tollebat omnē hilaritatem,:quid enī delectationis habent sexcenti muli in Clitē-nestra:aut in equo troiano craterarū tria millia: aut armatura varia peditatus,& equitatus in aliqua pugna? quæ popularem admirationem habuerunt, delectationem tibi nullam attulissent, non enim te credo Græcos &oscos ludos desiderare, reliquæ sunt venationes binæ per singulos dies magnificæ,nemo negat:sed quæ potest esse homini politico delectatio, cum aut homo imbecillus à valētissima bestia laniatur,aut præclara bestia venabulo trāsuerberatur?Extremus elephantorum dies fuit:in quo admiratio magna vulgi atq; turbę,delectatio nulla extitit:quin etiā misericordia quædā cōsequuta est,atq; opinio huiusmodi,esse quandā illi belluæ cū genere humano societatem. Siue autē Plinius ab hac Ciceronis epistola,siue aliūde sumpsit:de elephātis hęc diffusius scribit quæ simul cū plurimis ab eo efferemus. Elephantes in circo pugnarunt Claudij pulchri ædilitate curuli aduersus tauros: Pōpeij altero cōsulatu,dedicatione tēpli Veneris victricis in circo viginti getulis ex aduerso iaculātibus, mirabili vnius dimicatione, qui pedib9 confossis repsit genib9 in cateruas,abrepta scuta iaciēs in sublime. Vniuersi eruptionē tentauere nō sine vexatione populi circūductis claustris ferreis. Qua de causa Cæsar dictator simile edens spectaculū euripis harenā circundedit. Nero autē equitatū disposuit. Sed Pompeiani amissa spe eruptionis supplicauere populo inenarrabili habitu oris sese quadā lamentatione cōplorātes:tāto populi do-

Venationes

Elephātes.

lore,vt oblit9 imperatoris ac munificētię honori suo exquisitæ,flens vniuersus cōsurgeret,diráſq; deneganti Pōpeio pœnas quas breui habuit imprecaretur. pugnauere & Cæsari dictatori tertio consulatu viginti contra pedites quingētos. Iterúmq; totidem turriti cum sexagenis propugnatoribus eodem quo priore numero peditum, & pari equitum ex aduerso dimicante. Leonum simul pugnam Romæ primus dedit Scęuola præfectus in curuli ędilitate:Pōpeius magnus in circo iubatos cccxv..Cæsar dictator cccc. Senatusconsultum fuit vetus,ne liceret Aphricanas pantheras in Italiam traducere. Contra hoc tulit ad plebem Cn.Aufidius tribunus plebis,permisitq; circensiū gratia importari.Scaurus ædilitate sua primus varias misit.Cn.Pompeius deide.ccccx. Augustus ccccxx.Idē postea in theatro Romæ ostendit tigrin mansuefactam in cauea.Claudius Nero quatuor pariter mãsuefactas.camelū equo similem collo,pedibus & cruribus boui, camelo capite,albis maculis rutilum colorem distinguētibus:Cæsar ludis circensibus primū dedit.Pompeius ludis ostendit primus chaum calliraphiū quem vocant: effigie lupi,pardorū maculis. Idē cephos ex æthiopia, quorū pedes posteriores humanis cruribus , priores manibus fuere similes. hippopotamum & crocodilos quatuor M.Scaurus ædilitate sua temporario theatro dedit. Domitius Ænobarbus ædilis curulis vrsos numidicos centum & totidem venatores æthiopes in circo.Fuerunt quoque in spectaculis ludisq; plurima quæ infinitum & simul superfluum fuerit hic referre:sed pauca quædam nō solum specta-

Leonum pugna.

cula sed ob ipsa diuersis ædita temporibus præ-
dictis addere non piget. Lētulus Spinter primus
in theatro vela superinduxit apollinaribus ludis.
Cæsar etiam dictator totum forum Romanum
& viam sacram intexit, & Cliuum capitolinum
in munere gladiatorio. Marcellus sorore Augusti
Octauia natus pariter in auūculi ædilitate kalē-
dis Augusti, vt litigantes in vmbra essent. Cæsar
postea dictator in ædilitatis munere patris fune-
bri omni apparatu harenę argēteo vsus est. Nero
Pompeij theatrū operuit auro in vnū diem quo
Tyridati regi Armeniorū ostēderet. Claudius pul
cher scenā primus varietate colorum adornauit:
C. Antonius argento: Petreius auro: Catulus ebo
re & auro. De Cæsare autē in dictatura scribit
Suetoni⁹. Ædidit spectacula varij generis. Mun⁹
gladiatorium: Ludos etiam regionatim vrbe to-
ta, & quidem per omnium linguarū histriones.
Item circenses, athletas. Naumachiam in foro de
pugnauit Furius Leptinus stirpe prætoria, & Q.
Calperius senator quondam actorq; causarum.
pirrhicham saltauerunt Asiæ Bithyniæq; prin-
cipum liberi cum ludijs. Venationes æditæ per
quinq; dies, ac nouissime pugna diuisa in duas a-
cies, quinquagenis peditibus, elephantis vicenis,
trecentis equitibus, hinc & inde immissis. Nam
quo latius dimicaretur sublatæ metæ, inq; earum
locum bina ex aduerso constituta erant repagu-
la. Athletæ stadio ad tempus extructo in regio-
ne campi martij cucurrerunt per triduum. nauali
prælio in monte cælio defosso lacu, biremes ac
triremes quatriremésq; tyriæ & ægyptiæ classis
magno pugnantium numero conflixerūt. ad quę

Vela thea-
tro super-
inducta.

De specta-
culis à Cæ-
sare dicta-
tore æditis

ſpectacula tantum vndiq; confluxit hominum, vt pleriq; aduenæ inter vias tabernaculis poſitis manerent, ac ſæpe præ turba eliſi exanimatique ſint plurimi. Et in his duo ſenatores. De Augu-ſto autem Suetonius: Spectaculorum aſſiduitate & magnificentia omnes anteceſſit, fecit nonnũquam vicatim. Athletas quoq;, extructis in campo ſedibus ligneis. Naualе præliũ circa tyberim. Ad ſcenicas quoq; & gladiatorias operas, & equitibus Romanis aliquãdo vſus eſt. Spectandi cõfuſiorem morẽ correxit, vt quoties quid ſpectaculi vbiq; ędederetur, primus ſubſelliorum ordo vacaret ſenatoribus. Romæ legatos liberarum ſociarũmq; gentium vetuit in orcheſtra conſidere, cum quoſdam etiã libertini generis inibi deprehendiſſet. Militẽ ſecreuit à populo, multis è plebe prius ordinem aſſignauit, prætextatis cuneũ ſuum & proximũ pædagogis: fœminis vero gladiatores quidem quos promiſcue ſpectare ſolẽne fuerat, niſi ex ſuperiore loco ſpectare cõceſſit: ſolis virginibus veſtalibus locum in theatro ſeparatum contra prætoris tribunal dedit. Athletarum ſpectaculis muliebrem ſexum omnem ſemouit: ipſe cũ ſpectaret nihil agebat, Cæſaris reprehenſionem timens, qui ſolitus fuerit epiſtolas lectitare & ſcribere & reſcribere. Spectauit ſtudioſiſſime pugiles, & maxime latinos, nõ legitimos atq; ordinarios, non quos etiam commiſcere cũ Græcis ſolebat, ſed & cateruarios oppidanos inter anguſtias viarum pugnantes temere, ac ſine arte. Athletis confirmauit priuilegia, & ampliauit: hiſtrionum licentiam adeo compeſcuit, vt Stephanionem legatarium cum in puerilem habitum

De ſpectaculis ab Auguſto.

ei circumtonsam matronam ministrasse compe-
risset, per trina theatra virgis cæsum relegauerit.
Et de Caligula Suetonius: scenicos ludos & assi-
due & varij generis ac multifariam fecit, quosdã
nocturnos, accensis tota vrbe luminibus. Mirmil-
lonem è ludo rudibus secum batuentem & spõ-
te prostratum confodit ferrea sica, & more victo-
rum cum palma discurrit. Et Claudius circo ma-
ximo marmoreis carceribus auratísque metis,
quæ vtraque & tophea & lignea fuerant excul-
to, propria senatoribus constituit loca promiscue
spectare solitis, ac supra quadrigarium certamen
Troiæ lusit. Exhibuit hessalos equites, qui fe-
ros tauros per spatia circi agebant. insiliebántq;
defessos, & ad terram cornibus detrahebãt. Ger-
manorũ legatis in orchestra sedere permisit, sim-
plicitate eorum & fiducia commotus: qui in po-
pulari deducti cũ animaduertissent parthos & ar
menios sedentes in senatu ad eadem loca sponte
transierunt, nihilo deteriorem virtutem aut con-
ditionem suam prædicãtes. Ad Athletarum spe-
ctaculũ inuitauit & virgines vestales, quia olim-
pia quoque Cereris sacerdotibus spectare licet.
Titus Vespasianus princeps optimus amphi-
theatro quod nunc coloseum appellant dedica-
to, Thermísq; iuxta celebriter extructis, in qui-
bus nunc sunt vineæ fratrũ sanctæ Mariæ nouę,
munus ædidit apparatissimũ largissimúmq; : &
nauale prælium in naumachia veteri, quã fuisse
docuimus prope ecclesiam sancti Petri, vbi de-
pressus est locus. post sancti Michaelis ecclesiã: Et
gladiatores, atq; vno die quinq; millia õnis gene-
ris ferarũ. Domitian⁹ & ei⁹ frater spectacula ma

De Caligulæ spectaculis.

Claudij spectacula.

Titi vespasiani spectacula.

gnifica assidue & sumptuosa ædidit, non in amphitheatro modo, verũ & in circo, vbi præter solẽnes bigarũ & quadrigarum cursus, prælium etiã duplex equestre & pedestre commisit, ac in amphitheatro nauale quoq;, venatiões gladiatoréſq; & noctib⁹ ad lychnos: nec virorũ modo pugnas, sed & fœminarum, naualis pugna penè iustarũ classium effosso & circumstructo circa tyberim lacu, vbi nunc circa sancti Syluestri monasteriũ, & viam flaminiam depresso in loco vineas esse hortósq; videmus. Nunc quia Helius Spartianus Hadrianum scribit fabulas omnis generis more antiquo in theatro dedisse, verba libet aliqua apponere, quod suprà à nobis desideratũ fuisse non

Scena. dubitamus. Scenam, Orchestrã, Mirmillones, Pãtomimos declarat Placidus grammaticus nõ incelebris. Scenam esse dicit camerã hinc inde cõpositam: quæ in vmbræ locum in theatro erat, in quo ludi actitabantur. Item scenam dici arborũ in se incubantiũ quasi concameratam densationem, vt subterpositos tegere possit. Item scenam vocari compositionem alicuius criminis, quæ digna sit agi in theatro exclamationibus tragicis. Vlpianus autem iureconsultus titulo de his qui notentur infamia scribit. Scena est vt Labeo diffinit, quæ ludorum faciẽdorum causa quolibet loco, vbi quis consistat moueatúrq; spectaculũ sui præbiturus, posita sit in publico priuatóq; vel in

Theatrum. vico, quo tamen loco passim homines spectandi causa admittantur. Nósque è Cassiodoro in Roma ostendimus instaurata: theatrum græca appellatione visorium interpretari, quòd turba cõueniens eminus videatur & videat. Et scenam

theatri frontem binis plurimisve contignationibus constratam, in quibus histriones recitabant. Mimique mirmillones & cæteri ludij, varios, de quibus supra dictum est, ludos gesticulationésq; ędebant, in scena autem cū hemicycli formam haberet, gradus sediliáq; fuere: de quibus primarij magistratus honoratioré sque spectarent, eorúmq; sedilium pars intima Orchestra est dicta, Orchestra. quando autem theatra primum facta sint, & in prædicta diximus instauratione vrbis: & infra in rei publi. partib⁹ dicturi sumus. Mirmillones erāt Mirmillōes pugiles se ad duellum sed semiludicrum prouocantes. Quos quid fuerint Festus Pompeius sic edocet. Retiario pugnanti aduersus Mirmillonē cantatur. Non te peto, piscē peto, quid me fugis galle? Quia mirmilloneum genus armaturæ gallicum est, ipsíq; mirmillones ante galli appellabantur, in quorū galeis piscis effigies inerat. quod genus pugnæ institutum est à Pitaco vno ex sapientib⁹ septem græciæ. Pātomimi autem ab omnium varietate ludorum in quos se gerebant appellati. Pātomimi. Nam scenę seruiētes omnes edocti ludos erant. Sed ad principem Hadrianū reuertamur: Hadriani spectacula. Is cum doctissimus esset fabularum recitationē omnis generis in theatro ad scenā scilicet & Orchestram dedit, histriones aulicos publicauit. In circo multas feras & sæpe centum leones interfecit. Antonius autem pius, & si modestissimus Antonius Pius. fuit princeps, munera dedit: in quibus elephanti crocutæ rhinocerotes, crocodili atq; hippopotami, & omnia ex omni orbe terrarū animalia etiā tigres fuere. Centū etiā boues vna missione dati. Temperauit autē scenicas donationes, vt quinos

aureos ſcenici acciperent. Ita tamē q̄ nullus ędi-tor decē aureos ſupergrederetur. Spectacula mi-rifica fecit: in munere autē publico tam magna-nimus fuit, vt centum leones vna miſſione ſimul exhiberet ſagittis interfectos. Commodus Anto-nius qui proprie eſt appellatus omnibus incom-modus: huiuſmodi ſpectaculorū infamiam per habitus geſtationem, melius q̄ cæteri omnes an-te ſe pricipes declarauit, qui penulatos iuſſit ſpe-ctatores non togatos ad munus conuenire: quod funeribus ſolebat: funebris enim veſtis eſt penu-la: ipſe pariter in pullis veſtimētis pręſidēs. Gor-dianus vero cū eſſet ditiſſimus, clauſam indigen tibus probis viris per ſummam ſordidámq; aua-ritiam liberalitatem ſuam exhibēdis ferarū mu-neribus patefecit. Ædilitatis enim ſuæ tempore, duodecim populo Romano ſpectacula per ſin-gulos duodecim dies dedit: ita vt gladiatorū nō-nunq̄ quingenta paria, & nunq̄ minus centum quinquaginta, feras libycas vno die quādoq; mil-le ædiderit. Erat ei ſylua in qua habuit ceruos du centos: britannos equos feros triginta: oues feras mille albas: decē aureas capreas, quas ſcilicet ipſe inaurari fecerat: ſtruthiōes mauros miniatos tre-centos: onagros triginta: apros centū quīquagin-ta: ibices ducentas: damas ducentas. Hæc omnia populo diripienda cōceſſit, die muneris quod ſe-xtū ædebat. Et Philippus ipſe arabs primus Ro manorū principū, cui deſuper ingens datum eſt munus vt fieret chriſtianus, cū milleſimus annus ab vrbe condita ſuo & filij cōſulatu incidiſſet, ſe-culares ludos & munera ædidit circēſi. In quib⁹ feræ ſunt datæ: quas Gordianus in triūphū per-

Commodus Antonius

Gordianus.

Philippus arabs impe rator.

ſicũ parauerat:elephãti duo & trigĩta:tygres viginti:leones mãſueti ſexaginta.Leopardi mãſueti triginta:belbi,id eſt hyenæ decẽ : gladiatores fiſcales paria mille:Rhinoceros vnus:Archoleontes decẽ: Camelopardali decẽ, equi feri quadraginta.Quando autẽ ludos omnes & ſpectacula quo fierent modo magis particulariter q̃ ſupra eſt factũ,deſcribere nec poſſibile eſt,neq; etiã expedit:aliqua de vtriſq; ex Caſſiodoro afferemus: cui vltimo omniũ vati contigit vt ea inſpiceret & ſcriberet.Is deteſtabile actũ certaménq; infœlix,ſicut debuit deteſtatus,ꝙ homines cum feris vellent contendere,quas fortiores ſe non dubitarent inuenire,ſolam habuiſſe eos in præſumptione ſpem dicit,& vnicũ in deceptione ſolatiũ:qui feram ſi nõ effugiſſent,nec ſepulturã interdũ poterant inuenire,cũ adhuc ſuperſtite homine periret corpus,&anteq̃ cadauer efficeretur truculẽtiſſime abſumeretur.Ex pauciſq; huiuſmodi ſpectaculis quibus referendis contentus fuit,hoc primũ eſt.Expoſitus in theatrũ amphitheatrúmve ſanguinẽ habens venalem infœliciſſime auarus quiſpiam,vnica qua cũ redẽptoribus erat pactus flexibili pertica armabatur:dũmq; populus plenis deſuper ſpectans ſedilibus qua temeritate infœlix ille leonẽ aut vrſum fame in id maceratũ pertica à ſe abigere cõſideret,inuicem diſputãt, emiſſa derepente fera in eum pręceps fertur:qui cũ pari curſu in illã delatus eſſet, hianti ore imminentem nõ quidẽ pertica prout ſpectãtes credebãt aut cæſim aut pũctim ferire aggrediebatur:ſed flexibili adminiculo ligni innix⁹,ſaltu beſtiam trãſuolabat,quę tanq̃ pudore quodã ſupe-

Genera ſpectaculorum ex Caſſiodoro ſumpta.

rata, victorē suum vltra impetere negligebat: isq; parietibus adhærens theatri, mœstū & suæ indolentē saluti populū vt educeretur orabat. Alius pugnæ cum bestijs committendæ scutū fragile cannis contextū deferre pactus, in spectaculū lętus prodijt. Sed cauea emissam voracē bestiā cū prope mordicus apprehensuram expectasset: illico in terram prostratus, cannarūmq; inuolucro tectus deterruit, quæ & vltra contingere non est ausa, sicq; quod ait Cassiodorus, haud secus quàm spinæ ericium in orbē collectū debilis cannarū munitio hunc seruabat. Tertiū scripturi spectaculum, verbi expositionem pręmittere cogimur: quod licet Romona plebs nunc passim vtatur: paucis alibi etiā doctissimis notū esse videmus, Cancellum cancellum id est, crates rarior lineolis compacta ligneis, altrinsecus superpositis: iter quas semipedalia vt plurimū foramina relinquantur, seruátq; vsus eiusmodi claustra vineis pro valuis foribúsque apponi. itaq; cancello oblongiore trinis aperto portis pariter inter se distantibus, in patenti area amphitheatri posito, erāt qui cōstitūta mercede vrsum ibi leonémve expectarent: quem irruentem euasurus, ab vno ad aliud hostiolum se vertebat, sicq; cancellosis vt ait Cassiodorus se postibus occulens, modóque faciem modo terga bestijs monstrans, inter leonum dentes vnguésq; volitabat. Alius labenti rota feris occurrens, illas irruentes motus celeritate fallebat, sunt vero hęc spectacula ex his quæ Marcus Cicero ad Marcū Mariū quod supra diximus scribit. Sed quæ potest esse homini politico delectatio, cum aut homo imbecillus à valentissima bestia laniatur, aut

præclara beſtia venabulo tranſuerberatur? Quã Cicerονis ſententiam ſecutus Seneca, eáque ſpectacula deteſtatus ſic ſubiungit. Nuper in ludo beſtiariorum vnus è germanis cum ad matutina ſpectacula pararetur ſeceſſit ad exonerandũ ventrem, nullum enim aliud illi dabatur ſine cuſtode ſecretum: ibi lignum illud quod ad emundandum obſcœna adhęrens ſpongiæ poſitum eſt totum in gulam farſit, & ibi præcluſis faucib9 ſpiritum eliſit. Et infra: cũ adueheretur nuper quidam inter cuſtodias ad matutinum ſpectaculum miſſus, tanq̃ ſomno premente nutaret caput, eouſque dimiſit donec radijs inſereret, & tamdiu in ſedili ſe tenuit, donec ceruicem circumactu rotæ frangeret. ſecũdo naumachiæ ſpectaculo vn9 è barbaris lanceam quam in aduerſarios acceperat totam iugulo ſuo merſit. Satis iam ſupráque ludis & ſpectaculis oſtendẽdis immorati ſumus. Deteſtatio ludorum.

Supplicationes thenſas pompámq; vltimas religionis partes ſimul explicemus, ſicut eas ſæpenumero ſimul habitas fuiſſe videmus. Fueruntq; his ſimiles, quas nos letanias proceſſionéſq; appellamus. ſupplicationes vero referendis geſta re aliqua gratijs, ad deorum templa & ſacra omnia loca inſtitutas, priuſquam pompas inchoaſſe cõſtat. Liuius quinto: captis Veijs à Camillo ſenatus in quadriduum, quot dierum nullo ante bello, ſupplicationem decreuit, Forma autem ſupplicationis quæ fuerit Liuij verbis ex xxvj. apparet. Poſt victoriam de Haſdrubale nuntiatã, diſcurſum inde ab alijs circa templa, vt dijs gratias agerent, Senatus q; M. Liuius. C. Claudius incolumi exercitu ducem hoſtiúmq; legiones cecidiſ- Supplicationes.

ſent: ſupplicationē in triduum decreuit: omnia templa per totum triduū æqualem turbam habuere, matronæ cū ampliſſima veſte, cum liberis perinde acſi debellatum foret omni ſolutæ metu, dijs immortalibus gratias egerunt. & infrà libro. xxx. Prætor extemplo edixit, vt æditui ędes ſacras tota vrbe aperirent, circūeundi ſalutādiq́ deos agendiq́ gratias per totū diem populo poteſtas fieret: decretúmq́ vt quinq́ dies circa omnia puluinaria ſupplicaretur, victimæq́ maiores immolarentur centum viginti. poſteris vero florentis rei pub. temporibus, eam vim habuit ſupplicatio: vt cui ea decerneretur rem bellicā adminiſtranti: is breui pòſt imperator appellaretur. Cicero philippicorum xiij. Et enim cui his viginti annis ſupplicatio decreta eſt, vt non imperator appellaretur aut minimis rebus geſtis, aut plerumq́ nullis. & ad triumphū facilius obtinē dum valuiſſe impetratam ſupplicationē Cicero M. Catoni ſcribens ſic innuit: ꝙ ſi triūphi prærogatiuam putas ſupplicationē. quo in præſtantiſſimo ſenatus & populi Romani viris clariſſimis decreto honore idem Cicero ſummū nactus eſt decus, cui priuato viginti dierum pro ſua reductione ſupplicatio præter cōſuetudinem decreta fuit: de qua idem tertia oratione in Lucium Catilinam ſic dicit: quòd meo nomine ſupplicationem decreuiſtis qui honos togato habitus eſt ante me nemini. & ad Marcum Catonē: Tu idem mihi ſupplicationē decreuiſti togato. ſed ad thēſam veniendum eſt, quam Feſtus Pompeius eſſe dicit vehiculū argenteum, quo exuuiæ deorū ludis circenſibus in circum ad puluinar vehebātur.

Et Asconius Pedianus actione in Verrem secunda: Thensæ sunt sacra vehicula pompa ordinum & officiorũ. Thensas alij à diuinitate dici putãt: alij ꝙ ante eas lintea tendũtur, quæ gaudẽt manu tenere & tãgere qui deducũt. & tertia in Verrem Cicero: quam tu nunc thensarũ atq; pompę eiusmodi curam egisti. & quinta actione: qui religiones deorum immortaliũ retinere vult, eisq; phana spoliare omnia, qui ex thensarum orbitis prędari sit ausus. Et septima: omnésq; dij qui vehiculis thensarum solennes cœtus ludorum ire iussistis. Et de aruspicum responsis oratione Cicero Lentulum appellans pontificẽ maximũ: te appello Lẽtule, cuius sacerdotij sunt thensæ, curricula, præcentio, ludi, libationes, quòd itaq; hic Cicero dicit sacerdotij esse pontificis maximi, thensas & ludos, causam præbet nobis ostendẽdi, quod suprà diximus, supplicationes pompam & thensas & insuper ludos vno eodémq; actu fuisse coniunctos. primum enim quantũ ad thensarum ornamentum spectat Liuius nono: Triũpho Lucij Papirij dictatoris de samnitibus longe maximam speciem captiua arma præbuere. tantum magnificẽtiæ ĩ his vt aurata scuta dominis argẽtariorũ ad forũ ornãdum diuiderẽtur: vnde natum initiũ fori ornandi ab ædilibus cũ thensæ ducerentur: quas inter alios sacerdotes Salij in primis præcedebant, eósque à Numa institutos duodenario numero scribit Liuius: quibus tunicas pictas insigne decreuit, & super tunicam æneum pectori tegmen, cælestiáque arma quæ ancilia vocantur deferre ac per vrbem ire cantantes carmina cum tripudijs solenniq; saltu iussit.

Thensa.

Salij.xij.

Et Marcus Varro Salios à saltando appellatos dicit. Macrobiúsq; scribit Appium Claudium qui inter salios vir triumphalis consenuit pro gloria dicere solitũ, q̄ collegas saltando excelleret. Hęc de supplicationibus thensísq;, pauca de pompis

De Pōpis. dicenda sunt, quæ tamen supradictis duobus aliquando fuere communia. Festus Pompeius Ciceria dicit appellata fuisse effigiem quãdam argutam & loquacem ridiculi gratia quæ in pompa vehi solita sit: Cato in Marcum Ceciliũ: quid ego cum illo disceptem amplius, quem ego denique credo in pompa lusitatum ire ludis pro Ciceria atq; cum spectatoribus sermocinatum ? Et infra

Ciceria.

Manduci effigies. Festus. Manduci effigies in pompa antiquorũ inter cæteras ridiculas formidolosas ire solebat, magnis malis, ac late dehiscens, & ingentem dentibus sonitum faciens : de qua Plautus ait. quid si

Petreia. ad ludos me pro mãduco locem, qua propter dire crepito dentibus. Petreia autem appellabatur quæ pompam præcedens imitabatur anũ ebriã, ab agri vitio scilicet petra abundantis appellata. fuit autem ducendæ pompæ grauitas seruata. Nam cum circensium die pompa duceretur ad placandum propter pestem deos, puer superne spectans sacrorum ritus vidit & patri narrauit,

Viæ tegebãtur velis. quare constitutum, vt viæ tegerentur velis, per quas pompa esset ducenda. Vnde Cæsarem dicit Suetonius voluisse imprimis statuam inter regias, suggestũ in orchestra, thensam & ferculum circensi pompa Et Augustũ cũ accidisset votiuis circensibus vt correptus valetudine lectica cubaret thensas manu dedicasse. Pompam vnam Liuius xxvij. talem scribit. tacta de cælo ædes in

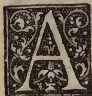
Auentino Iunonis reginæ, prodigiúmque id ad matronas pertinere aruſpices cum reſpõdiſſent, donóq; diuam placandam eſſe:ędilium curulium edicto in capitolium conuocatæ, quibus in vrbe Roma intráq; decimum lapidem ab vrbe domicilia eſſent:ipſæ inter ſe quinq; & viginti delegerunt,ad quas ex dotibus ſtipem conferrent.Inde donum peluis aurea facta. Latáq; in auentinum puréq; & caſte à matronis ſacrificatum : confeſtim ad aliud ſacrificium eidem diuæ ab decemuiris edicta dies , cuius talis ordo fuit . Ab æde Apollinis boues fœminæ albę duę porta carmẽtali in vrbem ductę.poſt eas duo ſigna cupreſſea Iunonis reginæ portabantur. Tum ſeptem & viginti virgines longam indutæ veſtem carmen in Iunonem reginam canentes ibant,illa tempeſtate forſan laudabile rudibus ingenijs,nunc abhorrens & inconditum ſi referatur.virginum ordinẽ ſequebantur decemuiri coronati laurea, prætextatíq;:à porta iugario vico in forum iuerunt: In foro põpa conſtitit,& per manus reſte data virgines ſonum vocis pulſu pedum modulantes inceſſerunt. Elegantiorem vero pompam galienos duos principes duxiſſe Iulius refert Capitolinus: Conuocatis patribus decẽdia celebrauit, magno genere ludorum,noua ſpecie pomparum, exquiſito genere voluptatum:iam primum inter togatos patres & equeſtrem ordinem,& albatos milites,omni populo præeunte , ſeruis etiam prope omnium & mulieribus cum cereis, faſcibus etiam præcedentibus capitolium petijt . præceſſerunt etiam altrinſecus centum albi boues cornibus auro iugatis,& dorſualibus ſericeis diſcolori-

Ordo põpæ

bus præfulgentes. Agnæ candentes ab vtraque parte ducentæ præcesserunt, & decem elephanti qui tunc erant Romæ. Mille ducenti gladiatores pompaliter ornati cum auratis vestibus matronarum, mansuetæ feræ diuersi generis ducentæ, ornatúque maxime affectæ, carpēta cum mimis & omni genere histrionum, pugiles faculis non veritate pugnantes. Cyclopea etiam lusserunt omnes apenarij, ita vt miranda quædam & stupenda monstrarent, Omnes vię ludis strepitúque & plausibus resonabāt ipse medius cum picta toga & tunica palmata inter patres, vt diximus, omnibus sacerdotibus prætextatis, capitolium petijt. hastæ auratæ altrinsecus quingentæ, vexilla centena pręter illa quæ collegiorum erāt, dracones, & signa templorum omniúmq; legionum ibant. Ibant præterea gentes simulatæ, vt getæ, sarmatæ, thraces, persæ, vt nō minus quàm ducenti globis singulis ducerentur. sed iam de religione satis multa: ad alia transeundum est.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE TERTIVS LIBER. QVI ET ADMINISTRATIONIS REI PVBLICAE

Primus.

Dministrationem reipublicæ Romanorum ostensuri, opus supra vires humanas aggressi videmur, qui præpotentis omniū populi atq; sapientissimi mille & amplius annorum cōsilia, cogitationes, & demum gubernatio-

nem propè diuinam totidem penè iam quot ab origine in finem ſuum habita & conſeruata fuit annis deſtitutam collapſam & obliuioni magna ex parte datam, paucis enitamur libellis in noticiam lucémque educere. Sed fore neminem arbitror tam iniquum exiſtimatorem, qui non potius intẽtatos etiam ſupra vires conatus laudet: q̃ infinitæ rei impoſſibilem à nobis explicationem deſideret, exigâtque abſolutam. Illud autem polliceri auſim, ſcriptam à me rei publicæ Romanę adminiſtrationem tanti futurã, tam multis abundaturam vel inſtitutis vel exemplis: vt quæcunq; à Græcis & aliarum gentium nationúmque ac ipſius vrbis Romæ doctiſſimis, ſapientiſſimis, eloquentiſſimis viris, ſiue, vt appellant, politica ſiue de re publica, ſiue de principum principatuúmque regimine ſcripta ſunt, minora atque inferiora duci poſſint, his quæ non diſputata à nobis & edocta quòd neſciremus: ſed prudenter excogitata à maioribus probe geſta, & conſtanter cõſeruata tantum, tam amplum tam glorioſum peperiſſe & auxiſſe imperium oſtendemus. adminiſtrationem vero eſſe dicimus ciuilem gubernationem, in qua nec rei militaris, nec morum & conſuetudinis ſingulorum neque honoris & præmiorum publicę tributorũ, triumphi, ouationis, trophæi, partim ratio aliqua habeatur. Sed præmittẽdam fortaſſe quis dixerit, & cauſam & rationẽ condendæ vrbis, & ipſam ædificationẽ ab initio ad culmen atq; etiã inclinãtis imperij principia breui narratione perductã. Cui parti videmur ſatiſfeciſſe in Roma, quã deſcripſim9, inſtaurata: ædificãdę autẽ ipſius vrbis cauſã, regis Ro-

Adminiſtratio.

Cauſa Romæ ædificandæ.

muli & confluētis ad eũ multitudinis tuitionem quęsitã,nõ absurde dici posse videm⁹.rationémq; si causam & supercælestem,quē singularē fuisse ab effectu constat,dispositionem postponere volumus,hanc dicere possumus: quam apud Titum Liuium Camillus lib.v.militibus Romam à Gallis captam linquere meditantibus in dissuasionem adducit : saluberrimos esse in quibus sit ædificata colles,flumē opportunum quo ex mediterraneis locis fruges aduehantur, quo maritimi cõmeatus accipiãtur:mare vicinũ ad cõmoditates,nec expositũ nimia propinquitate ad pericula classiũ externarũ nationum.Italiæ medium ad incrementum vrbis. nactam bonũ locũ argumentũ fuisse ipsam magnitudinē tam nouæ vrbis:trecentesimus nãq; sexagesimus quintus annus vrbis tunc agebatur. contrariũ tamen dixisse videmus milites Romanos apud eundē Liuiũ in septimo . Qui enim in præsidio Suessulæ & campanorum manserant , illecti dulcedine agri agitarũt,consilia, eodem scelere adimendam esse campanis capuam, per quod illi eã antiquis cultoribus ademissent.An enim æquũ esse dicebant dedititios suos illa fertilitate atq; amœnitate pfrui,se militando fessos in pestilēti atq; arido circa vrbem solo luctari . Et quidē Romanæ vrbis aerem autumno semper grauem,ac prope pestilentē fuisse multi ex priscis scripsere. Sed vnico Iulij Frontini testimonio cõtenti erimus, qui de aquæ ductibus tractas sic dicit de aquis in vrbē à Traiano principe optimo introductis:nec pereuntes quidem aquæ otiosæ sunt. alia mundiciarum facies:purior spirit⁹,& causæ grauioris cæli

quibus apud veteres aer vrbis infamis erat remotæ sunt. Sed ad gubernationē: ea bipartite à nobis tractanda erit, vt vrbis ipsius & illi continentium primo intrinsecum, post Italiæ & prouinciarū imperio subditarū extremū regimen ostendamus: intrinsecíque regiminis tot erunt partes quot magistratus ab vrbe fuisse duxerimus ostēdendum, à quibus etiā nascetur ratio externi regiminis describendi, & ōnes has partes sub maiori alia diuisione tractari oportebit, vt regū primo, deinde stantis & integræ reipub. post principum siue imperatorū tempora seorsum singulas suas habuisse gubernationis formas doceamus. Quanq̄ de ipsa qua primo posuimus loco regū tēporis administratione pauca sunt quæ ad nostram facere intentionem iudicemus. Satis enim cōstat omnibus vel mediocriter eruditis: septem fuisse reges, qui per quatuor & quadraginta ac ducentos annos vrbis Romæ imperium tenuerūt. apúdq; eos magna fuit senatorum & quorūdā ex magistratibus auctoritas, à quibus & alijs postea additis magistratibus, liberæ vrbis Romę rescribere magistrat⁹ aggressuri, rei ipsius nomē diffiniamus. Magistrare, inquit Festus, est moderari. vnde magistri, non solum doctores artiū, sed etiam pagorum, societatum, vicorum, collegiorū, equitum dicuntur: quia omnes hi cæteris magis possunt. Vnde & magistrat⁹, qui per imperia potentiores sunt q̄ priuati, quæ vox duabus significationibus notatur: nam aut ipsam personā demonstrat, vt dicimus, magistratus iussit: aut honorem, vt cum dicitur, Titio magistratus est datus. Et Cicero legum secundo, Dicām de magi-

Magistrare Magistri.

ſtratibus,id eſt enim profecto,quod cõſtituta religione rempublicam contineat maxime. Magiſtratus habet hanc vim,vt præſit præſcribátque recta & vtilia & cõiuncta cum legibus: vt enim magiſtratib⁹ leges,ita populo præſunt magiſtratus. Veréq; dicitur,magiſtratũ legem eſſe loquẽtem:legem autem mutum magiſtratum. Quod cum dico, legem à me intelligi nil aliud volo q̃ imperium,ſine quo nec domus vlla, nec ciuitas, nec gens,nec humanum vniuerſum genus ſtare, nec rerũ natura omnis,nec mundus ipſe poteſt.

Senatores centum. Igitur à ſenatoribus incipiamus, quos centũ numero Romulum creaſſe Liuius in primo ſcribit. Patres. Patricij. Patréſq; ab honore,& patricios eorum progenies,& ſenatores ob ætatem eſſe dictos. De quib⁹ quid regum temporibus egerint,quantúmq; eorum auctoritas valuerit,pauca ſunt dicẽda. Mortuo enim Romulo centum patres in decem de- Decuriæ decem. curias diuiſi ſunt:& viginti ſingulis quinq; dieb⁹ Interregnũ regebãt:fuitq; anno vno id interregnum. Ita patres centum gratiam inierunt,ſumma poteſtate populo facta : decreuerúntq; vt cum regem populus iuſſiſſet, id ſic ratum eſſet ſi patres aúctores fierẽt:quod quidem bonum grauéq; initium vſq; adeo valuit,vt ſemper poſtea quandiu reſpublica ſtetit, in legibus magiſtratibúſque rogandis fuerit obſeruatum. Tullus rex poſtea allegit in ſenatum Albanorũ patres:& Tarquinius Priſcus centum alios patres addidit,qui deinde minorum gentium appellati ſunt. Ciuitate autem poſt creatos conſules libera, quot numero ſenatores vſque ad C. Cæſaris tempora per ſingulas Minorum gentium. ætates fuerint:ſatis fuerit nunc oſtẽdere,vt alios

rum magiſtratuum origine pariter oſtēſa,ad ſin gulorum officia & geſtas res gerendarúmve facultatem ac poteſtatem redeamus . Secundo libro Liuius de primis conſulibus tractans dicit: Deinde quo plus virium in ſenatu frequētia etiam ordinis faceret,cędibus regis diminutum patrum numerum,primoribus equeſtris gradus electis ad trecentorum ſummā expleuit:traditúmque fertur,vt in ſenatum vocarentur, qui patres quíque conſcripti erant:cui ſententiæ concordat quod Moyſes primo Machabæorum de Romanis ſcribit in hæc verba,Et quia curiam fecerunt ſibi , & quotidie conſultant trecenti viri conſilium agentes.Itaq; quod inquit eodem loco Liuius,Dum nullum faſtiditur genus in quo eniteret virtus,creuit imperium Romanū.Feſtúſq; Pompeius differentiam ponit, quæ in ſenatorum nominatione ſequuta eſt: Allectos fuiſſe dictos, qui propter inopiam ſenatorum , ex equeſtri ordine in ſenatorum ſunt numerum allecti . Nam patres dicebantur,qui erant patricij generis : conſcriptíque,qui ſenatu erant ſcriptis annotati. Libro autem x x I I Liuius ea narrās quæ poſt cladem ad Cannas acceptam prouiſa ſunt, ſcribit, Octuaginta ſenatores,aut qui eos magiſtrat⁹ geſſerāt,vnde in ſenatū legi deberēt,cū ſua volūtate milites in legionib⁹ facti eſſent,fuiſſe allectos. Et infrà x x I I I,C.Terētius cos.ex Appulia acceſſitus,M.Fabiū Buteonē dictatorē in ſex mēſes dixit,q & cēſor tū fuit:tū legit,qui ædiles,tribuni ple.queſtoréſve fuerāt:tū ex his q magiſtratū cepiſſent,qui ſpolia ex hoſte fixa domi haberēt,aut ciuicā coronā accepiſſent.Ita C L X X V I I

Allecti.

Patres conſcripti.

cum ingēti approbatione hominum in senatum lectis extēplo magistratu se abdicauit. Quo autem modo senatores aut in demortui locum, aut amoti subrogarentur, infrà in censorū magistratus descriptione ostendemus. Ad consules veniēdum est, quorum primos fuisse constat, qui regibus eiectis creati sunt, Iunium Brutum & Tarquinium Collatinum. Consulem autem nominatum esse inquit M. Varro de lingua latina, quòd populum & senatū consuleret. Et Nonius Marcellus, quòd consulat senatum. Cōsiderasse enim existimo Nonium consueuisse à tribunis potius q̄ à consule populum consuli. Cicero autem legum II, Consules regio præsunto imperio: hísq; præeunto iudicando, consulendo prætores, iudices apparento: militiæ summum ius habento: nemini parento: iussa ijs populi suprema lex esto: eundem magistratum ni interfuerint decem anni ne quis capito: ciuitatem annali lege seruanto: duella iusta iuste gerunto: socijs parcento: se & seruos continento: populiq; sui gloriam augento: domum cum laude redeunto. Magnam consulis officij & auctoritatis partem Cicero in superiori lege exposuit. Idémq; oratione pro Rabirio perduellione ad Quirites habita inquit, Summum in consulibus imperium summū in senatu consilium. Et pro Plancio, Honorum populi finis est consulatus, quem magistratum octingenti ferè consecuti sunt. Sicut autem consules exactis regibus primi regiū magistratum in populum cœperunt, ita P. Valerius moderatione sua Publicolæ cognomen assecutus, imperij quidem regij potestatem & insignia omnia sub consulū

Consules. — Valerius Publicola.

titulo cum collega retinuit,modestia tamen vsus fasces securibus vacuefecit,& numerum fascium pro dimidia diminuit:legem tulit de prouocatione ad populum, qua interposita ciuis nec verberari nec necari poterat: ædes suas ex summa velia ad fori infima transtulit. Licet vero suprà Cicero in legibus dixerit,nemini cōsules debere parere,eos dictatori paruisse constat: quandoquidē Liuius octauo dicit, consulibus iussis ante tēpus abdicare se magistratu, quo maturius noui consules aduersus tantā belli molem crearentur, M. Valerium Coruinum,M. Attilium Regulum cōsules fuisse:cum autem consules principio conditæ crescentísque reipublicæ ex patricijs creari solitos , plebs ex suo quoque corpore creari magnis obtinuisset contentionibus:alia propè durior cōditio ipsis creandis iniecta est,vt non nisi ex præclara stirpe oriundi consules fieri possent:& licet id nulla esset lege præscriptū,difficultates tamen interpositæ erant,vt petituri consulatum,quæsturam,& ædilitatem prius gessissent,ludósque & alia magnæ impensæ munera populo ædidissent, de quibus infrà suo loco dicendū erit: primúsque Cicero sicut oratione pro Murena dicit,claustra illa nobilitatis effregit,vt aditus ad consulatū postea sicut apud maiores fuerat, non magis nobilitati, quàm virtuti pateret.Vnde in consulatu suo orationem habens secundam in legem agrariā Rulli non indigne gloriatus est, se fuisse vnū ex omnibus nouis hominibus,de quibus tunc meminisse possent, qui consulatum petierit q̄primum licitum fuerit,consul factus sit cū primū petierit. Quo in consulatu procuratorem cū consules ha-

Consules dictatori parebant.

berent perpetuum,Cicero fecit ānuum.nō enim consulibus multa vel publice vel priuatim gerere & administrare minutiora per seipsos licebat, quæ huic procuratori exequenda committebantur.Et quia consules vt senatum cōsulerent creatos suprà fuisse ostendimus,summa eis solis contingebat auctoritas,cum senatus permitteret iuberétve, vt curarēt ne quid respublica acciperet detrimenti:sicut Plutarchus in Pauli Æmylij vita,Senatusconsulto summa rerum consulibus datur,ne quid detrimenti respublica accipiat:quod non crebrius à senatu agi solitum,quàm cum ingentis metus & grauis periculi discrimen reipublicæ immineret.Et Cicero in Miloniana oratione, Quāquam quis hoc credat,Cn.Pompeius cū senatus ei commiserit vt videret, ne quid detrimenti respublica caperet.Quo vno versiculo satis armati semper consules fuerunt.& idem Cicero oratione in legem agrariam Rulli prima, Omnes qui se saluos volunt,sequentur auctoritatem consulis,soluti à cupiditatibus, liberi à delictis,cauti in periculis,non timidi in contentionibus.Dictatorem Romæ primum fuisse T.Largium Liuius secundo libro dicit, cui auctoritas summa sine prouocatione esset. Et cum is multique post eum patricij generis fuerint, tandem primum de plebe dictatorem fuisse C. Maniliū Liuius libro septimo ostendit. Dictatorem diffinit M.Varro quòd à consule dicebatur,cuius dicto audientes essent omnes.Et Plutarchus in Pōpeij vita dictatorē scribit cæteras potestates dissoluere præter tribunitiam. Pompeiúsq; de iuris origine, Proditi sunt dictatores à quib9 nec pro-

Procurator consulum.

T. Largius primus dictator.

C. Manilius primus dictator è plebe.

Dictator vnde.

uocãdi ius fuit,& quibus etiã capitis animaduerſio data eſt . Nam cum populo Romano aucto crebra bella orirentur,& quædam acriora à finitimis inferrentur , interdum re exigente placuit maioris dignitatis magiſtratum conſtitui. Hunc magiſtratũ quoniã ſummam poteſtatẽ habebat non erat fas vltra ſextũ menſem retineri , & his dictatoribus magiſtri equitum adiungebãtur ſic, quomodo regibus tribuni celerũ. Cicero de finibus bonorum & malorum,dictatorẽ dicit à maioribus magiſtrum populi appellatum fuiſſe.Senecaq́ꝫ epiſtola nona centeſima , eum quem nos dictatorem dicimus & in hiſtorijs ita nominari legimus,apud antiquos magiſtrum populi vocatum.Hodiéque id extat in auguralibus libris,& teſtimoniũ eſt,quòd qui ab illo nominatur,magiſter equitum eſt.quòd autẽ Pompeius hic & Seneca dixerunt de magiſtro equitum,Varro ſic affirmat,magiſter equitum,quòd ſumma poteſtas eius in equites & accenſos.Hinc Liuius libro tertio,Dictator L.Quintius Cincinnatus, magiſter equitum Seruilius Hala , qui Melium interfecit, domus diruta Æquimelium appellatum.Et libro XXII,Q.Fabius Maximus dictator,M.Minutiũ magiſtrũ equitũ tunc primũ dixit.Sed à quibus & quomodo crearetẽ dictator Liuiꝰ lib. XXVII, Decreuit ſenatus vt cõſul M. Valerius ex Sicilia vocatus priuſq̃ ex vrbe diſcederet populũ rogaret,quẽ dictatorẽ dici placeret.eúmq́ꝫ quẽ populus iuſſiſſet diceret dictatorẽ.ſi cõſul noluiſſet,p̃tor vrbanus populũ rogaret.Si nec is q̃dẽ vellet, tũ tribuni ad plebẽ ferrẽt.Cum cõſul ſe populũ rogaturũ negaſſet ꝙ ſuæ poteſtatis eſſet, præto-

Magiſter equitum.

Tribuni celerum.

Magiſter populi.

Quomodo dictator crearetur.

rémq; vetuisset rogare.tribuni ple.rogarũt plébs que sciuit,vt Q. Fuluius qui tum ad Capuã erat dictator diceretur.Sed quo die id plebis conciliũ futurum erat,cõsul nocte clam in Siciliam abijt, destitutíq; patres literas ad M.Claudium mittẽdas censuerunt,vt desertæ à collega reip.subueniret,dicerétq; quem populus iussisset dictatorem: ita à Claudio cos.Fuluius dictator dictus.Fuerũt enim & alij solo penè nomine dictatores,claui ob sedandam pestem figendi causa vnus sicut Liuius VII. Dictator figendi claui causa ad sedandã pestem:& alter de quo idem Liuius VIII.dictator feriarum causa dictus,tribus omnis supplicatum ire placuit.Prætor tertius in vrbe magistratus dignitate fuit à præessendo, quod Liuius innuit,dictus. Et tamen Varro de lingua Latina, Prætor dictus quod præiret exercitum.Et Cicero legum II, Iuris disceptator qui priuata iudicet iudicaríve iubeat,prætor esto:iuris ciuilis custos esto:huic potestati parento:quotcunq; senatus creuerit,populúsve iusserit tot sunto.Et Liuius V.dicit, primum prætorẽ ex patribus qui ius in vrbe diceret creatum fuisse,penes quem magistratum omnis publici priuatiq; iuris potestas,vt & nouum ius condere,& vetera abrogare facultas esset.Idq; ob magistratus honorem ius honorarium appellatum est.Cum tamen regia illi essent insignia,vt apparatu cõsulibus penè par videretur,lictores non amplius sex habuit.Pompónius autem de origine iuris,Prętor creatus est cũ consules auocarentur à bellis finitimis,neq; esset qui in vrbe ius reddere posset. Hic primo vrbanus appellat⁹ est,quòd in vrbe ius redderet.Post

Dictatores ad pestem sedandam.
Dictator causa feriarum.
Prætor.
Ius honorarium.
Lictores Prætoris.
Quare creatus prætor.
Prętor vrbanus.

aliquot deinde annos nõ sufficiẽte eo prætore, q̃ multa turba etiã peregrinorũ in ciuitate veniret, creatus est & alius prætor, qui peregrinus appellatus est. Capta deinde Sardinia, mox Sicilia & Hispania, deinde Narbonensi prouincia, totidem prætores, quot prouinciæ in ditionem venerant, creati sunt: quorum vni Paulo Æmylio ad hiberos eũti, duodecim cõcessi sunt lictores, & equo vectus albo trabeámq; indutus albam ministros omnes albis indutos duxit. Ad quod Iuuenalis allusit, Niueíque ad fræna Quirites. Plutarchus in Bruti vita inquit, Prætorum virgas securibus fuisse alligatas: q̃ significaretur non oportere magistratus iram promptam & dissolutam esse, vt virgarum solutionis mora & tarditas iram frangeret, & impetũ moderaretur. Tribuni ple. etsi magistratus dignitatẽ non haberent, maximi tamẽ momenti in repu. fuerunt. Nam Plutar. in ꝓblematibus, Tribu. ple. sicut cæteri magistratus purpura nõ vtitur, quia tribunatus magistratus non est. Nam nec lictores habet, nec in sella curuli sedet ius dicturus, nec creato dictatore ius dimittit, sicut cæteri magistratus: sed tribunatus magistratui & imperio potius obijcitur q̃ ipse sit magistratus. Magnitudo ac fastus consulẽ decet & impatorẽ: tribunũ vero abiectũ esse oportet, nec aspectu grauẽ, nec aditu difficilẽ, sed facilem, ac multitudini cõmodũ, ac tractabilẽ: vnde nec domus tribuni ianuã claudere moris erat: sed noctu & interdiu semper patere, tanq̃ portus quidã ac profugiũ quibus opitulandũ esset. Tribunorũ nominis etymologiã M. Varro de lingua latina hãc affert, Tribuni militũ q̃ terni è tribus tribubus

Prætor peregrinus.

Prætores totidem quot prouinciæ.

Tribuni pl.

Ianua domus tribuni non clauditur.

Tribuni vnde.

Ramnēsi, Lucera, & Tatiensi ad exercitū mitterentur. Tribuni ple. q̄ facti ex illis qui plebē defenderent in secessione. Sed nos de militarib⁹ tribunis dicere in partibus militaris disciplinæ differemus. Cicero legum II, plebs quos pro se contra vim auxilij ergô decem creauerit, tribuni ei⁹ sunto: quódque hi prohibuissent, quódque hi plebem rogassent, ratum esto, sanctíque sunto: néve plebem orbam tribunis relinquunto. Cúmque in eo dialogo Q. Cicero frater multa questus esset de vi tribunitia, ac multorum ex eis insolentiam narrasset, M. Cicero respondens, Ego, inquit, frater in ista potestate inesse quiddam mali assentior, sed bonum quoddam esse quæsitum, modo in ea nō aberremus. Nímia potestas est tribuni ple. quís negat? sed vis populi multo seuerior, multóque vehementior, quæ ducem quòd habet interdum lenior est, q̄ si nullum haberet. Dux enim suo periculo ꝓgredi cogitat, populi impet⁹ periculi rationem sui non habet, atque aliquando incenditur, & quidem sæpe sedatur. quod enim est tam desperatum collegium, in quo nemo ex eis sana mente sit? Inuentum est id temperamentū, quo tenuióres cū principibus æquari se putarēt. In quo vno fuit ciuitatis salus: quamobrem aut exigēdi reges non fuerunt, aut plebi re non verbo danda libertas. Causam creandorum tribunorum omittemus à Liuio & à multis diffuse narratam: quando autem creati fuerint, & quot, Liuius secundo, In sacro monte creati tribuni plebis duo. Sed Asconius Pedianus qui Liuio penè par ætate fuit, in expositione orationis M. Ciceronis pro Cornelio de maiestate, dicit, In monte

Tribunorū numerus.

Sacro quinq; tribuni plebis creati,vt essent singu li ex singulis classibus.Et Liuius tertio,Q.Minu tio,M.Horatio Puluillo consulibus vigesimosex to anno à primis tribunis plebis creati sunt decem,duo ex singulis classibus.Et infrà,Creari tri bunos ple.consulari potestate concessum promiscue ex vtrisq;.Plutarchus in Gracchorũ vita scri bit moris fuisse tribunorum plebis,vt vno intercedente nil alij possent efficere,consulémq; à tribuno plebis in carcerem duci potuisse.Vnde Sci pio Nasica,Quando,inquit,cõsul ciuitatem prodit,qui leges saluas esse cupiũt,me sequãtur.Tribuníq; plebis senatũ non intrabant,sed ad fores curiæ sedentes senatusconsulta inspiciebant, vt possent siqua displicuissent intercedere:& ijs quę placebant,T literam ipsi subscribebant.si quãdo autem accideret tribunum plebis cogi ad aliqua facienda oportere,id mũnus collegæ præstabãt. Nam cum L. Cotta tribunus plebis æs alienum soluere recusaret,quia in ius vocari nequiret,socij & collegæ illum coegerunt comminati se creditoribus eum concessuros si postulassent. Nec solum ęs alienum tribuni à collegarum aliquo dissolui curabant, sed errata inuicem moderabãtur corrigebãntq;. Memmius enim tribunus plebis accusatum A. Gabinium condẽnari obtinuerat, lictorésq; iam manum accusato inijciebant,cum filius Gabinij Sisenna ad pedes Memmij procidens,veniã patri orabat: quẽ ille humi iacentem, cũ diu sic esse permitteret,collegæ duodecim indignati insolẽtiã,Gabiniũ absoluerũt.Tribunóq; vnũ diem ab vrbe abesse nõ licebat.A.Gelli9 ex Atteio Capitone narrat:Labeonem Antistiũ iu-

Consules potuisse in carcerem à tribuno duci.

T,litera.

Tribun9 in ius non vocabatur.

Tribuno ab vrbe vnum diem abesse nõ licebat.

recõsultissimum viatori eum ad tribunos plebis vocanti respondisse, Tribunos vocationem in ius non habere, sed solam prehensionem esse permissam. Paritérq; Varronem sensisse Gellius asserit. Vnde intercessionem & plebiscitorum lationẽ, tribunis primarium fuisse munus, & prædicti asserunt vetustissimi & nos infrà ostẽdemus. Quæ
Quęstores. storum aliquos vrbanis pręfuisse rebus, quosdam per prouincias cum maiores gerẽtibus magistratus, exigendis vectigalibus fuisse missos constat. Et vrbanos quidem quæstores partim ærarij pecuniarum curam gessisse, partim exercendis quæstionibus, partim legendis in senatu epistolis pręfuisse videmus. Nominísq; diffinitionẽ M. Varro hanc affert: quæstores à quærendo, quia conquirerent publicas pecunias, & maleficia quæ triumuiri capitales conquirunt. Ab his postea qui quæstionum iudicia exercent, quæstores dicti. Asconius Pedianus in secũda actione Ciceronis in Verrem dicit, Quæstores vrbani ærarium curabãt, eiúsq; pecunias expensas & acceptas in tabulas publicas referebãt. Pomponius de origine iuris, Quæstores constituti sunt, cum ærarium populi auctius esse cœpisset, vt essent qui illi præessent: dicti sunt ab eo quòd inquirendæ & conseruandæ pecuniæ causa creati erant. & quia de capite
Consuli ius dicere de capite ciuis Romani nõ licebat. ciuis Romani iniussu populi, nõ erat permissum consulibus ius dicere: propterea quæstores constituebantur à populo qui capitalibus rebus præessent. Vlpianúsque de officio quæstoris, Quæstoribus creandis origo antiquissima & penè ante omnes magistratus. Granius deniq; iureconsultus etiã ipsum Romulũ & Numã Põpiliũ binos-

quæstores habuisse, quos ipsi non sua voce, sed & populi suffragio crearent refert. Sed Plutarchus in problematibus, vanum quæstoribus attribuit officiũ, quos dicit magistratũ ineũtes nihil prius curasse, quàm vt sacrarum anserum alimenta locarent, quia Galli anserũ clangore prohibiti sunt Capitolio potiri: & addit, fuisse eas rubrica tinctas, quam imprimis renouandam quæstores curabãt. Cicero de administratione Asiæ ad Quintum fratrẽ docet, quod suprà diximus, alios quæstores cũ singulis magistratibus proconsule præsertim & prætore conquirendis vectigalibus fuisse missos: Quæstorem habes nõ tuo iudicio delectum, sed eum quem sors dedit. Et ad M. Cæliũ ædilem idem Cicero, Ego de prouincia decedens quæstorem Cælium præposui prouinciæ. Puerũ, inquis. at nobilem adolescẽtẽ, & omniũ ferè exemplo. Et Asconius Pedianus in diuinatione, oratione prima Ciceronis in Verrem, Siciliam dicit duos olim habuisse quæstores, Lilybitanũ vnũ, alterum Siracusanũ: de tertio autem quod prædictis attribuimus officio legẽdi in senatu epistolas, & de prædicta in prouincijs attributa eis cura, apud Vlpianũ prædicto loco sic habetur: Sed sicut dubiũ est an Romulo & Numa regnantib⁹ quæstores fuerint: ita etiam Tullo Hostilio rege quæstores fuisse certum est: & sane crebrior apud vetustos opinio est Tullum Hostilium primum in rempublicam induxisse quæstores, & à genere quærẽdi quæstores dictos Iunius & Trebatius & Fenestella scribunt. Ex quæstorib⁹ quidam solebant prouincias sortiri, ex senatusconsulto, quod factum est Decio Bruto & Cecin-

Quæstores primi sub Tullo Hostilio.

Quæstores prouĩciales

na consulibus. sane nō omnes quæstores prouincias sortiebantur, verum excepti erant candidati principis. Hi etenim solis literis in senatu legendis vacabant. Hodiéq; obtinuit indifferēter questores creari tā patricios quàm plebeios. Ingressus est enim & quasi primordium gerendorum honorum sententiæq; in senatu dicendæ. de ædilibus dehinc dicendum, quos alterum fuisse gradum constat illis qui consulatū præturámve petere instituissent. Vnde Cicero scribens Furnio præturam ambienti. Non est annus hic tibi designatus, vt si ædilis fuisses post biennium tuus annus esset, vt omnia te metiri dignitate malim q̃ ambitione, maiorémq; fructum ponere in perpetuitate laudis, quàm in celeritate præturæ. Ad quid vero ædiles crearentur, idem Cicero legum secundo: Suntóque ædiles curatores vrbis, annonæ, ludorúmque solennium. Ollisque ad honoris amplioris gradum prius accessus esto. & Liuius in quinto, quando creati fuerint, eodem anno consul alter ex plebe prætor vnus ædiles curules. Et in libro nono. C. Flauius scriba patre libertino ædilis curulis fuit: cum peteret neq; eius nomen à tribubus acciperetur, quia scriptum faceret, tabulam posuisset, & iurasset se scriptum non facturum. Decimo autem Liuius, quid aliquando ædiles egerint. ædiles curules fœneratorib⁹ mulctatis, ex eo quod in publicum redactū est, ænea in capitolio limina & trium mensarum argentea vasa in cella Iouis, Iouémq; in culmine cum quadrigis, & ad ficum ruminalem simulacra infantium conditorū vrbis sub vberibus lupæ posuerunt, semitámque lapide quadrato à Capena

Aediles

porta ad arcem strauerunt. Et infra Liuius. Ab ædilibus mulctatitia pecunia pecuarijs damnatis ludi facti, pateræq́ aureæ ad ædem Cereris positę. Eodémque anno ab ædilibus curulib⁹ qui ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuarijs, via à Martis silice ad bouillas pstrata est. & trigesimo tertio, Ædilitas insignis eo anno fuit, multos pecuarios damnarunt, & ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iouis ædis posuerunt. Vt autē ludis faciendis absque ærarij onere possent sufficere, ædiles feras ludis spectaculisque ędendas ex prouincijs aduehi prouincialium incommodo curabant. Vnde gloriatus est Cicero ad Quintum fratrem pro prætore Asiæ scribens, Asiam eo onere sua ipsorum fratrū virtute liberatam esse, his verbis. Quantum vero illud est beneficium tuū, quòd iniquo & graui vectigali ædilitiorum magnis nostris simultatibus Asiam liberasti. etenim si vnus homo nobilis queritur palàm, te ꝙ edixeris ne ad ludos pecuniæ decernerētur, talēta sibi ducenta eripuisse, quanta tandem pecunia penderetur, si omnium nomine quicunq; Romę ludos facerent quod erat iam institutū erogaretū? Hinc prius scripserat ipse Cicero M. Cælio ædili: De pantheris per eos qui venari solēt agetur: mandatum diligenter, sed mira paucitas est. Oppida etiam præter ipsam vrbem Romam, ædiles habuisse, indicat Cicero ad Brutū. Nam cōstituēdi municipij causa hoc anno ædilem filiū meum fieri volui, & fratris filium, & M. Cæsiū. Is enim magistratus in nostro municipio, nec alius vllus creari solet. Fuerūt alij minores magistratus, pręfectus vrbis. Triumuiri multiplices, aliique qui

Aediles etiam in oppidis.

Magistrat⁹ minores.

& si stante repub. originem habuerunt, maxime tamen sub principibus sunt mutati. Quibus ad perpetuorum imperatorum tempora reseruatis, de censoribus dicere aggrediemur, cum tamen prius multa sub eum cadētia magistratum & regimen vrbis Romæ imprimis declarantia ordine docuerimus. Erúntq; hæc vocabula, curiæ, tribus, classis, census, lustrum: & ab his diuersimode dependentia. Titus Liuius vrbis conditæ initia descripturus ab eisdem rebus ita orditur, vt rem sibi & omnibus sui seculi notissimā minus aperte, quàm nostra exigeret intētio narret: incipitq; Romulum fœdere cum Sabinis ad lacum Curtium icto, & ex duobus populis facto vno, in curias triginta populum diuisisse, quibus nomen à Sabinis est inditum; & paulopost eodem tempore, tres equitum centurias fuisse additas: Ramnensem à Romulo, à Tito Tatio Tatiensem, & Lucerem, cuius nominis causam sibi asserit; fuisse incertam. Sed Asconius tria ipsa nomina fuisse Hetrusca dicit, & Lucerem à Lucumonibus qui essent duodecim magistratus. Festúsq; cum illud idem affirmet, addit existimasse etiam quosdam non magis à Lucumonibus Lucerem dici, quàm à Luco, in quo vrbs Roma, aut eius prima pars, asylum fuit conditū. Sed vbi triginta curias fuisse Liuium diximus scripsisse, erratum in numero librariorum vitio non dubitamus, quod ipsa tribuum trigintaquinq; supputatio ostendet. Nam tribus idem fuisse quod Liuius primo curias appellauit cum aliàs constat tum Asconius Pedianus secunda in Verrem actione sic ostendit. Tribus quinque & triginta in principio fuerūt tres,

Curiæ triginta.

Tribus & curiæ.

Trib. xxxv

tatiensis à Tatio,ramnensis à Romulo,luceres à Lucumone siue à luco quem asylū vocauit Romulus. Pòst de nominibus Sabinarū multæ sunt dictæ quibus precatricibus parētum bellum maritorumq; est finitum:dictę à tributo dando,aut quia primo fuerunt tres.Igitur vt supputationē continuemus à Marco Varrone incipiamus, qui septem simul sic ostendit.Ager Romanus primū diuisus in partes tres, à quo tribus appellantur, Tatiēsium à Tito Tatio,Ramnēsium à Romulo,Lucerū à lucumone Sunt enim vocabula thusca,,;& ab hac diuisione partes vrbis quatuor tribus dictæ:Suburrana,palatina,exquilina,collina. & octauam Liuius in secundo sic ostendit additam.Appius Clausus cui postea Appio Claudio fuit nomen cum pacis ipse auctor, à pacis turbatoribus premeretur, magna clientum comitatus manu Romam transfugit.His ciuitas data,tribus addita nouis tribubus : vetus Claudia appellata. Appius inter patres lectus . vltra has tribus.viij. Festus Pompeius decē nobis enumerat his nominibus,crustumina tribus,à crustumina hetruscorum vrbe. lemonia tribus, à pago lemonia appellata,qui est à porta capena via latina.Metia tribus à quodam castro sic appellatur: vffentia tribus,ab vffente fluuio dicta, qui apud terracinam labitur.Pupinia tribus,ab agro pupinio prope tybur. popilia tribus, à popilio traxit originem.romulia tribus dicta,q; ex eo agro cēsebantur quem Romulus ceperat ex veientibus. Scaptia tribus à nomine vrbis Scaptiæ appellatur.Sabatina à lacu sabate dicta . Tormentina tribus à campo tormento appellata. Vt reliquū

Trib⁹ vnde dictæ.

Crustumīa tribus.
Lemonia
Metia
Vffentina.
Pupinia
Popilia.

Romulia.
Scaptia.
Sabatina.

Tormētina

Stellatina
Armenſis.
Pontia
Publia
Mathia.
Scathia.
Anienſis.
Terentina.
Sergia.
Quirina.
Trinitica.
Volitina.
Veientina.
Fabiana.
Scaptenſis.
Voltinea.
Namienſis

ſit ſeptem tantum & decem fuiſſe quibus nomẽ Romulus impoſuerit curiarum, mulierum ſcili- cet Sabinarum: cuius regionis primariũ fuit op- pidum cures, à quibus originem Numa Pompi- lius duxit. Vnde Virgilius: Curibúſq; ſabinis. Fu- erúntq; hæc nomina Stellatina. Armenſis, Pon- tia, Publia, Mathia, Scatia, Anienſis, Terentina, Sergia, Quirina, Trinitica, Volitina, Veientina, Fabiana, Scaptenſis, Voltinea, Namiẽſis. Scribit autem Liuius libro octogeſimo: aucta iam ciui- tate libertinos in trigeſimã quintam tribũ fuiſſe diſtributos. M. Cicero prima oratione in legem Rulli agrariam reſpondit à romulia tribu ſe ini- tium eſſe facturum, nam vſq; ad armenſem no- men habere properat. Et oratione pro Plãcio. nõ enim tribum Terentinã triniticam credo, ac Vo litinam: quid Planco cum Lemonia, cum Veien- tina, quid cum Cruſtuminia: teſtis de Volitina. Hæc autem à Cicerone attulimus vt neceſſariũ fuiſſe doceamus, tribuum nomina hoc noſtro di- cendi regimen vrbis initio oſtendi: quòd multo- ties ipſa occurrent: quanq̃ id etiam diſtincte ſci- ri oportuit: cum infrà demonſtraturi ſumus vni- uerſóſque ex omni imperio ſiue vrbes totæ fue- rint ſiue ſinguli præſtantes viri in ciues Roma- nos aſciti ſunt, oportuiſſe in dictarum tribuũ ali- qua cõſcriptos addictóſq; eſſe: de quibus tam in ciuilibus, q̃ in militaribus, quibúſq; rebus eorum ratio ſumi poſſet: erántq; libri trigintaquinq;, in quibus tam multa ſcribebantur hominum millia apud cẽſores: adeo ingentes & forma magni vt elephantini à beluæ ſimilitudine dicerẽtur, quos libros ſingulo luſtro ob mutationes hominũ mo-

rientibus suffectorũ,aut aliter additorũ,oportuit innouari:quanq̃ & similes libros elephãtinos Se- natuscõsulta apud eosdem censores habuisse pa- tebit. Curiarum siue tribuũ nominibus expolitis de censu classibusq; simul dicẽdum est:quas pro nostra intẽtione imprimis necessarias Liuius ele ganter sed nostro iudicio obscure describit. De Seruio enim Tullio dicit:Censum instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio, ex quo pa- cis belliq; munera non viritim vt antè, sed pro habitu pecuniarum fierent. Et quidem saluberri- mam esse hanc institutionem ætate nostra vide- mus,apud Venetos,Genuenses, & Florentinos: quas solas in toto orbe ciuitates eam sequi con- stat. Itaq; Seruius rex vt censum declararet,clas- ses prius distinxit numero quinq;, quas priusquã ipsius Liuij verbis afferamus, de pecuniæ singu- larum summa,ad quam referebantur fortasse nõ impertinenter aliqua differemus. Qui centũ mil- lium æris, inquit Liuius,aut maiorẽ censum ha- beret:hoc exponentes dicimus:æs per ea tempo- ra nondum fuisse signatum: Liuius enim in pri- mi belli punici descriptione dicit. Post classem naualem à Fuluio cõsule acceptã Romæ statim ducentas naues fuisse refectas,quo tempore nũ- mi primum argentei sunt cusi, & nummus de- cima pars denarij aurei fuerit:à qua temporũ sup putatione Plinius parũ differre videtur,qui argẽ- tũ dicit signatũ fuisse anno vrbis quinto octoge simo quingẽtesimo Q. Fabio cõsule, anno quin- to ante bellũ primũ punicum.placuisseq; dena- rium pro decem libris æris. Hanc nos difficilli- mam numerorum siue põderum vetustissimam

Libri elephantini.

Census.

Classes v.

Quo tẽpore primum nũmi argẽtei cusi.

consuetudinem ad nostri temporis collationẽ inuiti hoc loco tractamus, quam infrà suo loco tractare cõstituimus: sed quantũ ad præsentẽ facit classium census & tributorum dilucidationem, dicimus denarios semper aureos appellatos pondere nostris fuisse simillimos, quibus magna ex parte orbis penè totus nunc vtitur. Quandoquidem Venetus, Florentinus, Senẽsis, Lucensis, Mediolanẽsis, Ferrariẽsis, Mãtuanus: & extra Italiã Germanic9, Hũgaricus, Polonic9: ex Gallis quoque & Hispanis maior pars, necnõ apud barbaros reges & nationes cusi denarij aurei, quos ducatos siue florenos vulgo appellant: ita Romano sunt similes: vt apud Romanũ põtificẽ maximũ caput orbis Christiani habitũ vnicã obtineat ducat9 cameræ appellationẽ. si itaq; Seruij regis tẽporibus centũ millia æris primam cõstituebant classem, decem libræ ipsius æris denario attributæ aureo ita cumulari supputariq; debebunt, vt decem millia ducati nostri temporis diuitiæ fuerint: quibus possessor sub classis primæ titulo inter vrbis primarios numeraretur. Ad Liuiũ iam redeundum est qui centũ millium æris aut maiorem censum haberent primæ classis erant. Intra centum & septuagintaquinq; millia census secunda classis. Tertia classis à septuagintaquinque ac quinquaginta millia cẽsus. In quarta classe à quinquaginta ad vigintiquinq; millium æris census. Quintę classis inferiorẽ superiori censum habebat. Sed Liuius prædictis quinque classibus centurias & arma attribuit, de quib9 in parte rei militaris cũ dicturi simus: nihil vltrà nũc scribẽdum duximus. Ad censoréśq; redibimus: quorũ

Aurei

Prima classis centum milliũ ęris.

Secunda classis. Tertia. Quarta. Quinta.

primi fuerunt Papirius & Sẽpronius Marco Geganio Macrino & Quintio Capitolino consulibus creati, vt censum prædictũ ex instituto Tulli regis rite haberent: à qua re cum laude executioni data censorum nomen eis est inditum: cõstitutúmq; vt is magistratus posset quinquẽnio retineri: de quorum magistratus officio Cicero legum secundo: Censores populi sobolis familias pecuniásque censento, vrbis templa, vias, aquas, ærarium, vectigalia tuento, populiq; partes in tribus distribuunto, & pecunias in ciuitatis ordines partiunto. Equitum peditúmve prolem distribuunto. Cęlibes esse prohibento. Mores populi regũto. probrũ in senatu ne relinquũto. Bini sunto: magistratũ quinquẽnem habento. Reliqui magistratus annui sunto, eáque potestas semper esto. Ordo vitio careto, cæteris specimen esto: vt vitio careat ordo, & vt censorem quærant interpretẽ. Varro agriculturæ secundo censor dictus ad cuius censionem id est arbitrium populus censeretur. Pompeius de origine iuris: censores cõstituti sunt cum census iam maiori tempore agendus esset, consules non sufficerent. Plutarchus in Pauli Æmilij vita. Censura maximæ omnium magistratuũ reuerentiæ est, plurimæq; potestatis: tum in alijs rebus: tum maxime ad morum emendationẽ. Nam è senatu remouere potest: equitibus auferre equos: notare infamia: censum agere: lustrũ condere. & idem in problematibus: Altero ex censoribus mortuo, alterũ se magistratu abdicare oportebat. Mortuo enim Liuio Druso, collega eius Scaurus magistratu se abdicare minime volebat; donec tribuni plebis iussu in carcerẽ du-

Papirius & Sẽpronius primi censores.

Censores vnde.

Cẽsura maximæ reuerentiæ ac potestatis.

ctus est. Asconius Pedianus actione in Verrem prima. Censores quinto quoque anno creari solebant. Hi prorsus ciues sic notabant, vt qui senator esset eijceretur senatu: qui eques Romanus equum publicum perderet: qui plæbeius ne in tabulas referretur, & esset ærarius, ac per hoc non esset in albo centuriæ suæ, sed adhuc nō esset ciuis: tantūmodo vt pro capite suo, tributi nomine æra pręberet. Et Aulus Gellius de noctib⁹ atticis, notas censorias nonnullas sic colligit: Si quis agrum passus fuerit sordescere: Si quis equū habuit graciliorē aut parū nitidū: Si quis intempestiue vsus esset ioco: Eúmq; qui in auditorio censorum sonore nimis oscitasset, nota censoria correctum fuisse: Eúmq; etiam, qui cum esset obeso ventre perpinguis, & equum traduceret strigosissimum, causam interrogatus, ventrem suū respondit & corpus à seipso, equum à Statio seruo suo curari, mulcta graui indicta equum amisisse. Scribit Liuius xiiij. Fabricium censorem mouisse senatu P. Cornelium Ruffinum consularem, q̄ꝑ is decem pondo argenti facti haberet. Sed maiora ac meliora licet longiuscula de censoribus nō duximus postponenda, ex quibus maxime sapientissimi Romanorū forma regiminis de qua agimus nota fiet. Liuius xiiij. censores vacui ab operum locādorum cura propter inopiam ærarij, ad mores hominū regendos animū aduerterūt, castigandáq; vitia quæ velut diutinis morbis ægra corpora ex sese gignūt, nata bello erāt. Primū eos notarūt qui post cannēsem pugnā rēp. deseruisse, Italiáq; excessisse velle dicebātur. Princeps eorū M. Cecilius Metell⁹, qui quæstor tū forte erat.

Iusso deinde eo cæterisq; eiusdem noxę causam dicere, cũ purgari nequissent, pronũtiauerũt verba orationémq; eos habuisse aduersus rẽp. quo cõiuratio deserendæ Italiæ causa fieret. Secundũ eos citati nimis callidi exsoluẽdi iurisiurãdi ĩterpretes, qui captiuorũ ex itinere regressi clàm ĩ castra Annibalis soluti quod iurauerãt implesse rebãtur. His superioribúsq; illis equi adẽpti qui publicũ equum habebãt, tribúq; moti ærarij omnes facti. neq; senatu modo aut equestri ordine regẽdo cura se censorũ tenuit: nomina omniũ ex iuniorũ tabulis excerpserũt, qui quadriẽnio nõ militassent, quib9, neq; vacatio iusta militiæ, neque morbus causa fuisset. Ea supra duo millia hominum in ærarios relata tribúq; omnes moti, additúmq; censoriæ notæ triste senatusconsultũ, vt ei omnes quos censores notassent pedib9 mererẽt: mitterẽtúrq; in Siciliam ad cannensis exercitus reliquias. Et libro xxvj. Liuius: M. Liuius Salinator erat multis annis antè ex consulatu populi iudicio damnatus: quã ignominiã adeo ægre tulerat vt rus migraret, & per multos annos & vrbe & omni cœtu careret hominũ. Octauo post dãnationẽ anno M. Claudius Marcellus & M. Valerius Leuinus consules reduxerũt eũ in vrbem: sed erat veste capillóq; & barba promissa: L. Veturius & P. Licinius censores eũ tonderi & squalorem deponere, & in senatũ venire, fungíq; alijs publicis muneribus coegerunt. sed tum quoq; aut verbo assentiebatur, aut pedib9 in sentẽtiã ibat. Itẽ Liuius xxix. censores interim Romæ M. Liuius & C. Claudius senatũ recitauerunt: princeps eorum delectus Mar. Fabius Maximus. notati

ſeptem,nemo tamē qui ſella curuli ſediſſet.Equi-
tum deinde cenſus acceptus eſt, & ambo forte
cenſores equũ publicum habebant:cum ad tribũ
polliam ventum eſt,in qua M.Liuij nomen erat,
& præco cũctaretur citare ipſum cenſorem:cita
inquit Nero M.Liuium:& ſiue ex reſidua ſimul-
tate,ſiue intēpeſtiua iactatione ſeueritatis infla-
tus,M. Liuiũ quia publico iudicio eſſet damna-
tus, equum vendere iuſſit.item M. Liuius cũ ad
tribum Narnienſem & nomen collegæ ventum
eſt,vendere equũ.C.Claudiũ iuſſit, duarũ rerum
cauſa:vnius quòd falſum aduerſus ſe teſtimoniũ
dixiſſet:alterius quòd non ſincera fide ſecum in
gratiã rediſſet:æque ibi fœdum certamen inqui-
nandi famam alterius non ſine damno ſuæ factũ
eſt.Exitu cenſuræ cũ in leges iuraſſet C.Claudius
& in ærarium rediſſet,inter nomina eorum quos
ærarios relinquebat,dedit collegæ nomen.Dein-
de M.Liuius in ærarium venit, & præter Metiã
tribum,quæ ſe neq; condemnaſſet neq; cōdem-
natum aut conſulem aut cenſorem feciſſet:popu
lum omnem trigintaquatuor tribuum ærarios re
liquit,quòd & innocentem condēnaſſent,& con
demnatum conſulem cenſorémque feciſſent,ne-
que inficiari poſſent,aut iudicio ſemel,aut comi-
tio bis à ſe peccatum eſſe. Duos prædictis con-
trarios moribus cenſores Liuius xxxij. ſic ſcri-
bit.Creati cenſores P.Cornelius Scipio Aphrica-
nus C.Ælius Pætus in magna inter ſe concor-
dia & ſenatum ſine alicuius nota regebãt,& por
toria vectigalium Capuæ Puteolíſque, item ca-
ſtrum Vulturnum, quo in loco oppidum eſt ad
frumentum locarunt,colonóſque eò trecentos:is

enim numerus à ſenatu finitus erat,& ſub haſtis capuæ agrum vendiderunt.&infrà xxxvj.Liui⁹: Cenſuram multi & clari viri petierunt,M. Portius Cato,M.Atilius Glabrio,qui antiochum ad Thermopylas Ætolóſque deuicerat, in hūc maxime quòd multa conſul fecerat,quibus magnā partem hominum obligarat,fauor populi ſe inclinabat. Publius Sempronius Gracchus & C. Sempronius Rutilius diem eidem dixerūt,quòd pecuniæ regiæ prædæq; aliquantū captæ in Antiochi caſtris,neque in triumpho tuliſſet, neque in ærarium detuliſſet,varia teſtimonia legatorū tribunorúmque militarium erant.M. Cato ante alios teſtes aſpiciebatur,cuius autoritatem perpetuo tenore vitæ partam toga candida eleuabat.Is teſtis quæ vaſa aurea atque argentea captis caſtris inter aliam regiam prædam vidiſſet, ea ſe in triumpho negabat vidiſſe. Cenſores T. Quintius Flaminius,M.Claudius Marcellus creati. Liuius etiam primo quadrageſimo: Cenſores M.Portius & L Valerius ſenatum legerunt, ſeptem mouerūt ſenatu,vnū inſignem L.Quintium Flaminium cōſularem:quòd ſcortum puerum aut ſcortum mulierem habuerit:quorum alterius ſuaſione hominem placentinū ſecuri percuſſiſſet,& tertio ſexageſimo Liuius:L. Domitius Metellus,Cn.Domitius Ænobarbus cenſores duo & triginta ſenatu mouerunt. & libro duodecenteſimo.Cn. Lentulus & L. Gellius cenſores aſperam cenſuram egerunt,quatuor & ſexaginta ſenatu amotis.Notam vero cenſoriam exterminio ciuibus non fuiſſe, Cicero in oratione pro A. Cluentio ſic oſtendit: G.ⁿRetam cum à

Nota cenſoria.

L.Metello & Cn.Domitio censoribus ex senatũ eiectus esset cẽsorem postea ipsum esse factũ:& cuius mores à censoribus erant reprehensi, hunc postea & populi Romani & eorũ qui in ipsum animaduerterant moribus præfuisse. De modestia vero & grauitate quam in petendo censurã seruari oportuerit, Plutarchus in pauli Æmilij vita sic habet: cum Appius Claudius & Scipio patre genitus Æmilio paulo censurã peterent. Appius nobilitati innitebatur: Scipio populi fauores adhibuit. Descendentẽ igitur in forũ stipatũ hominibus ingenerosis quidem & seruilibus ac maxime turbulentis popularibúsq́, qui ambiẽdo & clamando cuncta violenter exequebantur, vt cõspexit Appius magna voce ò Paule iquit Æmili, nonne etiam apud inferos, siquis illic nostrarũ rerum sensus esset indignareris: ꝙ filium tuũ Iulius tonsor, & Licinius declamator ad censuram perducunt? Non etiam fuisse impunitam nimiã censorũ seueritatẽ ex Valerio habetur. C. Gracchus, Q. Claudius ob nimis seuere gestam censuram ad populũ die dicta à tribuno plebis perducti sunt: Claudium primæ classis centuriæ cõdemnabant: Gracchus absolutus alta voce dixit, se parem cum illo subiturum conditionem, cum quo omnia concorditer gesserit. Post censorẽ magistratus descriptionem ab eo dependens Lustrũ est edocendum, quod verbum quid significet & vnde habuerit originem Liuius in secundo sic ostendit: Omnes centuriæ & equites in campum Martiũ cõuocati: Sue Oue Tauro cæsis immolarunt: quod Lustrũ est dictũ, sicq́ à sacrificio illo census obtinuit nomẽ lustri. quia vero census ipse

De petitiõe censuræ.

Censores puniebãtur

Lustrum.

ſiue luſtrum ſingulis habebatur cenſorum magi-ſtratus quinq; annis, maluit cõſuetudo Luſtri appellatione annorum quinq; ſpacia quæq; appellari: Luſtráq; plurima Liuius deſcribit p cenſores habita, quæ nõ duximus particulariter referẽda. ſed vnum in ipſis attente cõſiderandũ, ingẽs eorũ & notabile incrementũ, & intra trecẽtos, ſucceſſiue maius intra quadringentos & quingentos annos factũ eſſe: quandoquidem centuriæ omnes claſſium à Seruio Tullo rege inſtitutarum triginta ſupra ducentas fuerint, & aliæ equitũ ex primoribus duodecim, viros ad ſummam quingentos & tria ac viginti millia in ſe habentes: cũ anno abinde vix quadringenteſimo, Tito Quintio Flaminio M. Claudio Marcello cenſorib9, ducẽta & quinquaginta octo millia, octóq; trecenta hominum capita Luſtro condito ſint inuenta. Fuerúntq; horum cenſorũ ſicut & Seruij regis temporib9 iuniores à decimoſeptimo in quintũ quadrageſimum ętatis annum, qui militarent cenſi, cum alij ſupra eam ætatem vrbis cuſtodiæ ſuffecturi, pro ſenioribus numerarentur. Qui tamen omnes vtriuſq; ætatis in centurias redigebantur, ex quib9 iudicia comitiáq; haberẽtur. & pariter factũ fuiſſe, quãdo ciuitas in duplũ triplúmve aucta eſt ſuo loco docebimus, vt mirã fuiſſe cõſtet formã, qua tanti populi vota creandis cõſulibus alijſve magiſtratib9 & à cũctis ſingulariter data & paucarũ horarũ ſpacio declarata ſunt. Luſtro & centurijs quantũ expedit oſtenſis ad maiora ſenſim venire poſſumus, ſi prius ſatis oſtendere ſciuerimus oportuiſſe eos qui pro ciuibus haberi ac muneribus publicis fungi vellent, in aliqua

Centuriæ.

tribuum censos esse.cuius quidem census ratione multi à muneribus excludebantur, quos nõ satis esset vni tribui ascriptos esse,si pauptate premẽte,aut iudicio excludẽte pro ęrarijs haberẽtur.Ea enĩ verbi ipsius sæpe tacti superi⁹ vis erat:vt qui aut nullũ,aut quintæ classis vigintiquinq; milliũ æris minorem haberet censum:aut qui iudicio in id damnatus esset: ærarius redditus à rei publi. corpore & à ciuitate ipsa omnino alienus esset. Hinc de Italiæ & prouinciarum orbis Romani ciuibus Romanis, qui ciuitatem modo dignitatémq; adipiscerentur ac retinerẽt,altius repetẽdum est.Italiæ quantum ad nostram hanc attinet intentionem, diuisio multiplex facienda est: cũ pars ipsius vrbi proxima & in qua vrbs ipsa est latiũ appellata:certo modo iusRomanę ciuitatis adepta sit,quo aliæ vrbes aliquãdo sunt donatæ:& aliquæ in ipsa Italia vrbes,& oppida coloniæ fuerint:alia fuerint municipia,nonnullæ ciuitates liberæ,nonnullæ stipendiariæ,quousq; eò peruentum est, vt Romani ciuis ipsam inhabitantis vrbem & Italici cuiusq; imparitas à sola virtute discerneretur. Sed prius de colonijs dicẽdum est:quarum deducendarum causam & vtilitatem Cicero in oratione in legem ãgrariam Rulli prima sic ostendit:& operępretium diligẽtiam maiorum recordari,qui colonias sic in locis idoneis cõtra suspicionem periculi collocarũt,vt esse nõ oppida Italiæ,sed propugnacula imperij viderentur. Qua autẽ ratione nos adducti prius de colonijs tractare cœperimus, q̃ de municipijs aut latij iure, Aulus Gellius edocet: coloniarum aliam fuisse docens quàm municipiorum Ro-

Aerarius.

Latium.

Coloniæ.

manis necessitudinem. Ex ciuitate enim propagabãtur colonię & iura habebant institutáq; populi Romani, vt essent quasi effigies populi Romani. Et quia qui ex vrbe in colonias deducebãtur, censum simul cum re familiari transferre cogebantur, quo in tributorum collatione vrbs Roma caruisset: cautum erat, vt omnes coloniæ pensionem pro qualitate darent, quæ tamen leuissima erat. Hinc est quòd Plutarchus in Gracchorum vita scribit Liuium Drusum tribunum plebis duodecim decreuisse colonias, & tria milia hominum in singulis quas sine pensione contra ac consueuerat esse voluit. Vetustissimámq; coloniarũ deducendarũ fuisse originem Liuius ostendit, qui primam coloniam à Lauinia dixit vxore Æneæ Albam lõgam habitatoribus troianis fuisse deductam. Postea Tullum hostilium regem Fidenas, & Segnias Tarquinium regem deduxisse. dehinc Velitras & Norbam in pontino ex primis fuisse colonijs. Operosum vero ac omnino superfluum fuerit colonias referre singulas, quæ in Italia à nobis illustrata pro magna parte ostensæ sunt. Fuisse autem à Lauinia ad Cęsarem Augustum quatuor supra octuaginta deductas numerauimus, nec alias postea additas opinaĩ. quarum deducendarum ratio parumper diuersa fuit, quòd aliquæ ex Romanis ciuibus Roma sumptis: aliquæ partim Romanis veteribus, partim ex latini nominis ciuibus Romanis, nõnullæ ex solis latinis deducebãtur, aliquæ milites simul & equites, aliquæ vtrosque solos habuerint. Placentiam enim scribit Asconius Pedianus equites solos sex milia latinos tamen non Romanos fuisse

Origo deducendarũ coloniarum.

deductos.causam deducendi fuisse vt opponerẽ- tur gallis,ea tum loca quæ circunstant obtinenti bus. Aliqua etiam loca pro colonijs habita fuisse videmus, in quæ manentibus colonis veteribus

Colonorum præmia.

noui ex vrbe coloni fuere deducti. Accipiebãt ve ro coloni cum deducerentur pro varia temporũ rei pu.cõditione,varia quoq; præmia,quib⁹ duo, quandoq; quatuor,sex aut septem iugera agri as-

Iugerum.

signabantur.Iugerúmque constat fuisse & nunc etiam haberi,quantum vnius diei labore duo bo ues arare possent. Sed postea rebus auctis ãplio- ra colonis data sunt prædia,quãdo videmus Lu- cium Valerium Tapponem, Lucium Valerium Flaccũ,Marcũ attiliũ Serranũ triumuiros, milli- bus hominũ tribus qui Bononiã coloni sunt de- ducti dedisse,equiti septuaginta, cæteris L. ager enim captus fuerat de gallis qui hetruscos inde expulerãt.Et aliã item deducendarũ coloniarum rationẽ fuisse videmus,quas nõ credimus in qua tuor octuaginta numerũ fuisse cõprehensas, cũ ius latij vrbibus vel oppidis cõcederet. Sicut As- coniũ Pedianũ dicere videmus factũ esse à Pom peio Strabone C. magni Põpeij patre: qui Trãs- padanas colonias deduxit iure latij permisso, vt sine ferendi suffragij iure ciuitatem adipisceren- tur Romanã.Is enim erat honor quo solo ea tũc loca ornabãtur, cũ tamen aliæ accederẽt vtilita- tes,posse scilicet eiusmodi colonos rei pu.militare & Romanorum ciuium hæreditates testamẽto accipere.Vnde Cicero pro Cecinna:Iubet eodem iure esse quo fuerunt Ariminẽses:quos quis igno rat duodecim coloniarum fuisse & à ciuibus Ro manis hæreditates capere potuisse? Quamq̃ vero

prius vt diximus colonias deduci quàm ciuitate Romana multos donari, & municipia constitui sit cœptum : tamen deduci colonias impossibile fuisset, nisi illa hominum exuberantia quæ colonos suadebat emittendos, ab acceptis in ciuitatem alienigenis prouenisset. Quum enim in vrbe Roma multos ex veteribus nouísque incolis paupertate premi adeo vt censui soluendo non sufficerent intellectum erat, triumuiri deducendis colonijs à senatu creabantur, qui locis primũ cõsideratis, in quibus rei pu. expediret propugnaculum constitui nouum, edicta proponebant, dãda esse nomina ab illis qui in nouam coloniam deduci vellent : proponebantúrque quandoque loca (sicut suprà diximus) Romanis veteribus incolis, quandoque nouis, quandoque vtrisque simul. Sic quòd vrbs pauperibus exonerabatur, & rei familiaris pondere grauati ad nouas quibus indigerent diuitias gratis datas cum familia accedebãt: nullum enim deductum fuisse constat, qui non vxorem & filios secum traheret. quamuis enim agri dati mentionem tantummodo factam esse videamus, domos tamen in loco inuentas, aut ipsis facile construendis locum & adiumenta à triumuiris accipiebant: qui tandiu aderant, quousque paruã ibi rem pu. ad magnæ Romanæ similitudinem legibus & moribus eisdem videbant constitutam. & procedente per imperatorum tẽpora rei pub. & imperij amplitudine factũ videmus, vt turmæ & cohortes ac legiones quandoque integræ non quidẽ edicto ex vrbe Roma deducerẽtur, sed ipsis in prouincijs in quibus militabant à principibus colonias acciperẽt. Sed

Triumuiri ad colonias deducẽdas.

ad modos nobis redeundum est quibus populi in ciuitatem Romanam accepti sunt, qui multiplices varijque fuerunt, à Liuióque initium est sumendum: à quo non solum qui populi & quando, sed quo etiam iure accepti sunt, facile est intelligere. primos enim ponit Tusculanos qui pacem à senatu & ciuitatem impetrauerint. Vnde Cicero in oratione pro Cornelio Balbo cũ hanc de tusculanis cõfirmat opinionem, tum vetustiora huius Romanorũ moris fundamenta his verbis ostendit. Id enim sine vlla dubitatione maxime nostrum fundauit imperium, & populi Romani nomen auxit quod princeps ille creator huius vrbis Romulus, fœdere Sabino docuit etiam hostibus recipiendis augeri hanc ciuitatẽ oportere, cuius autoritate & exẽplo nunquã est intermissa à maioribus nostris largitio & cõmunicatio ciuitatis. Itaque ex latio multi & Tusculani Lauinique, & ex cæteris generibus gentes vniuersæ in ciuitatem sunt receptæ: vt Sabinorum, Volscorũ, Hernicorũ. Liuius octauo Lanuuinis ciuitas data: Aricini, Nomẽtini, & Pedani eodem iure quo Lanuuini in ciuitatem accepti. Campanis equitibus, fundanis, formianis, ciuitas sine suffragio data. Acerranis ciuitas data sine suffragio. Quod vero superius & alibi à Liuio & alijs dicit, aliquos in ciuitatem esse receptos, id significat tales populos cum suffragio ciues fuisse Romanos: Nam Cicero pro Cornelio Balbo: Q. Mutius scæuola pontifex legem tulit de regendis in suas ciuitates socijs, cum summa cupiditate ciuitatis Romæ Italici populi tenerentur, & ob id magna pars eorum pro ciuibus Romanis se gereret. ve-

Tusculani primi accepti in ciuitatem.

rum ea lege ita alienati animi sunt principum Italicorum, vt ea vel maxima causa belli Italici, quod pòst cruentum exortum est, fuerit. de quo quidem bello Cicero in Philippicarum vndecimo. Non enim vt eriperēt nobis socij ciuitatē, sed vt in eā reciperētur orabant. & alio loco eiusdē orationis pro Cornelio idē Cicero: Acerbissima lege seruilia principes viri grauissimi, & sapiētissimi ciues hāc latinis, id est fœderatis viam ad ciuitatem populi iussu patere passi sunt. Liuius octauo: Lucani atq; Appuli in fidem venerunt, qui fœdere in ciuitatē accepti sunt. Quid autem fœdus esset, cuiúsq; momēti, Liuius duodeuigesimo libro sic ostendit: Mos erat vetustus Romanis cū quibus nec fœdere nec æquis legibus iūgerētur amicitia, nō prius imperio in eos pacato vti, q̄ omnia diuina humanáq; dedissent, obsides accepti, arma adempta, præsidia vrbibus imposita essent. Qui vero sine suffragio ciuitatē habere deberent, ijs Liuius sine suffragio datam aperte dicit. sicut suprà acerranis & campanis equitibus, fundanis, Formianisq;, quibus tamē Liuius duodequadragesimo libro suffragij lationē redditā ostendit. De formianis fundanis & arpinatibus C. Valerius Tappo tribun⁹ plebis promulgauit: vt ijs suffragij latio (nā ante sine suffragio habuerāt ciuitatē) esset. Ad prędictorūq; summā cōstare videmus, eos ex latinis aut propinquis vrbi locis, qui in ciuitatē accepti aut ipsa donati fuisse dicūtur, habiles fuisse redditos, qui suffragiū in comitijs ferre, militiæ in delectibus ascribi, & Romanorū ciuiū legata hęreditatésq; testamēto accipere possent. & cū legibus ꝓprijs

institutísq; maiorũ veteribus nõ Romanis domi viuerẽt à cẽsu Romano liberati: pẽsionẽ siue sti pendium Romano populo quotannis persolue- bãt. Eisdémq; cõcessionibus, siue (vt appellant) muneribus participabãt populi alij, quibus latij ius erat datũ. Coloni autẽ Romani, eo vno ab il lis differebãt, quòd Romanis legibus & institu- tis viuere cogebãtur. leuésq; habebãt pensiones, principióq; obseruatũ est singulis in colonijs ali- quos esse præstãtiores viros qui ciuitate Roma- na donati, ius petẽdi gerẽdíq; magistratus reti- nerẽt. Hinc est apud Ciceronẽ oratione pro Cor nelio Balbo. Spoletinus Titus Macrinus vnus ex his quos Marius ciuitate donauit, dixit causam ex colonia latina, imprimis firma & illustri. & in- frà: lege apuleia C. Mari[9] tulit, vt in singulas co- lonias ternos ciues Romanos facere posset. eadẽ vero Romanorũ liberalitas ad alios quoq; dona tos ciuitate breui manauit. Nam in prædicta Ci- ceronis oratione C. Pompeius magni pater reb[9] Italico bello maximis gestis P. Cæsium ciuẽ Ro manũ virũ bonũ, Q. Iuniũ rauennatem fœdera- to ex populo ciuitate donauit, & cohortes duas camertium. Municipes quid à prædictis siue do- natis ciuitate siue fœderatis, siue colonis differ- rent, impeditioris negotij, magis q̃ difficilis aut magnæ vtilitatis fuerit describere. Aulus enim Gellius qui post Liuium Ciceronẽ & iurecõsul- tos scripsit, paucis verbis quid municipes essent diffiniuit. Municipia dicta quòd cũ omnino suis iuribus & legibus viuerent, munera cum populo Romano habebant cõmunia, id est tanq̃ Roma ni reputabantur. Sícq; idem fuisse videntur cum

Coloni Romani.

Municipiũ.

fœdere in ciuitatẽ acceptis. Vnde Cicero in oratione pro Aulo cluentio habita sic de eo dicit. Equitem Romanũ in municipio suo nobilẽ. Et Festus Pompeius sic habet: municipes erant qui ex alijs ciuitatibus Romã venissent, quibus non licebat magistratum capere, sed tãtum muneris partẽ, vt fuerunt Cumani, Acerrani, Atellani, qui & ciues Romani erant, & legione merebant, sed dignitates non capiebant. Et infrà, Municipiũ id genus hominũ dicũt, qui cum Romã venissent, neq; ciues Romani essent: participes tamen fuerunt omnium rerũ ad munus fungẽdum vnà cũ Romanis ciuibus: præterquam de suffragio ferẽdo, aut magistratu capiendo: sicut fuerunt Fundani, Formiani, Cumani, Lauini, Tusculani, qui post aliquot annos ciues Romani effecti sunt. Alio modo municipium id genus hominum diffinitur, quorum ciuitas vniuersa in ciuitatem Romanam venit. vt Aretini, Anagnini. Tertio id genus hominũ diffinit, qui ad ciuitatẽ Romanam ita venerũt, vti municipia essent suæ quisq; ciuitatis, vt Tiburtes, Prænestini, Pisani, Vrbinates, Nolani, Bononienses, Placentini, Nepesini, Sutrini, Lucenses. Vlpianus autem iureconsultus ad municipales: proprie quidem municipales appellantur muneris participes recepti in ciuitatẽ, vt munera nobiscum facerent. Sed nunc abusiue municipes dicimus suæ cuiusq; ciuitatis ciues. vtputa Campanos, Puteolanos. proprie autẽ iureconsultum dixisse videmus abusiue: nã cõsuetudo postea obtinuit, vt municipis verbũ solã ciuis Romani differẽtiam indicaret. cũ enim omnibus in orbis Romani ciuitatib⁹ & oppidis ciues Romani

Municipes.

veteribus incolis indigenisq; immixti viuerēt, q vrbanū hominē ex indigenis nominare voluisset vt Romani æquiuocationem per verbum ciuis euitaret, municipē eius loci dicebat. Munera qd proprie appellantur, de quibus suprà sæpenumero diximus, & Hermogenian⁹ de munere & honore, & Martianus eodem titulo in legibus perite dixerunt: munera ad summam faciētes personalia esse quædam, quæ corporibus cum labore, & solicitudine animi, ac vigilantia darentur, patrimonialiáq; alia in quib⁹ maxime sumptus postularetur, & alia mixta quibus vtrunque fieret. Hinc breuiter & simul plene diffiniuit Martianus, & ipse iureconsultus. munus proprie dici qđ necessario subim⁹ lege, more, imperiove eius, qui iubendi habet potestatem. Multa à nobis suprà sunt dicta, dum conati sumus ostendere quibus modis & artibus & populus Romanus & simul Romanum creuit imperium: qua in re vnica satisfacere potuit Ciceronis in prædicta pro Cornelio Balbo oratione particula, vbi hęc sunt verba: Itaq; & ciues vndique fortissimos asciuerunt, & hominum ignobilium virtutem, persæpe nobilitatis inertiæ prætulerunt. cuius particulæ causa omissis Italiæ rebus ad externa veniendum est. Qua in parte primus idem Cicero in eadē pro Cornelio oratione occurrit: Sylla Massiliensem Aristonem, & nouem gaditanos ciuitate donauit. Etenim cum cæteris præmijs digni sunt qui suo labore & periculo nostrā rem pu. defendūt, tum certe dignissimi sunt qui ciuitate ea donantur, pro qua pericula ac tela subierunt. Cornelius vero Tacitus in oratione quam indignissimo at

Personalia munera.

Patrimonialia.

Munus qd sit.

tribuit Claudio imperatori inepto semperq; sopito, quibus artibus Romanũ creuit imperiũ ele gantissime sic ostendit. Maiores mei quorũ antiquissimus Clausus origine sabina simul in ciuitatem Romanam & in familias patriciorũ accitus est, hortãtur vti paribus cõsilijs rem publi.capessam trãsferendo huc quod vsq; egregium fuerit. Neq; enim ignoro Iulios Alba, Coruncanos Camerio, Porcios Tusculo, & ne vetera scrutemur, hetruria, lucania & omni Italia in senatum accitos: postremo ipsam ad alpes promotam, vt non modo singuli viritim, sed totę gẽtes in nomẽ nostrum coalescerẽt. Tũc solida domi quies, & aduersus externa floruimus, cũ transpadani in ciuitatẽ recepti, cum specie deductarum per orbem terrę coloniarũ additis prouinciarũ quibusq; munitionibus validissimis fesso imperio subuentum est: Nec pœnitet Balbos ex Hispania, nec minus insignes viros è Gallia Narbonensi trãsiuisse. Manent eorũ posteri, nec amore in hanc patriã nobis concedunt. Quid aliud exitio Lacedæmonijs ac Atheniensibus fuit quanq̃ armis pollerent, nisi qꝑ victos pro alienigenis arcebant? at conditor noster Romulus tantum sapientia valuit, vt plerosq; populos eodẽ die hostes dein ciues habuerit. Aduenæ in nos regnauerunt, libertinorũ filijs magistratus mandare non vt pleriq; fallũtur recens, sed priori populo factitatum est. at cum senonibus pugnauimus, scilicet Volsci & Equi nũquam aduersam nobis aciem struxere. vel capti à gallis sumus, sed & thuscis obsides dedimus, & samnitũ iugũ subiuimus. attamẽ si cuncta bella recẽseas, nullũ breuiore spacio quã aduersus gal

los cõfectũ:cõtinua inde ac fida pax. Iam moribus,artibus,affinitatibus mixti nostris aurum & opes suas inferãt,potiusquã separati habeãt.omnia patres conscripti,quę nũc vetustissima credũtur noua fuere: plebeij magistratus post patricios,Latini post plebeios, cæterarũ Italiæ gẽtium post Latinos,inueterascet,hoc quoq;,& quod hodie exemplis tuemur,inter exẽpla erit.Quod autẽ Tacitũ peritissime videm⁹ dixisse,Romanos veteres illos imperij fundatores specie deductarũ per orbẽ terræ coloniarũ,additis prouinciarũ quibusq; munitionibus validissimis fesso imperio subuenisse:libet ostensis colonijs ante oculos ponere,posteáq; ipsarũ coloniarũ simul cũ prouincijs gubernationem edocere:vt quod Tacitus supradictis continuat,constare possit,nõ pœnituisse maiores ex Hispania Balbos,& alios ex diuersis prouincijs præstantes viros in senatum equestrémq; ordinem & Romanam ciuitatem fuisse ascitos,qua ratione nonnullos etiam ex præstantioribus ipsis viris prouincialibus ostendimus.Inchoandum vero est à prouincijs Italiæ continentibus,de quibus Vlpianus de verborum significatione.Continentes prouincias accipere debem⁹, eas quæ Italiæ iunctæ sunt,vtputa galliã,& prouinciam:Siciliámq; magis inter continentes accipere nos oportet,quæ modico freto ab Italia diuiditur.Qua in prouincia cum duæ tantummodo fuerint coloniæ,eius gubernationem dicem⁹. Cicero quinta in Verrem actione.Inter Siciliam cæterásq; prouincias in agrorum vectigalium ratione hoc interest,quòd cæteris aut impositũ vectigal certũ quod stipendiariũ dicitur,vt Hispa-

Prouinciæ continentes

nis cæterísque pœnorũ quasi victoriæ præmiũ, ac pœna belli, aut censoria locatio constituta est, vt in Asię lege Sẽpronia: Sicilię ciuitates sic in amicitiã fidémque accepimus, vt eodẽ iure essent quo fuissent, eadẽ cõditione populo parerẽt Romano, qua suis antea paruissent. Perpaucæ Siciliæ ciuitates sũt bello à maiorib9 nostris subactę. Quarũ ager cũ esset public9 populi Romani factus, tamen illis est redditus. Is ager à censoribus locari solet. fœderatæ ciuitates duæ sunt, quarum decimæ vænire non solent, Mamertina & Tauro-minitana: quinque præterea sine fœdere immunes ciuitates ac liberę, præterea omnis ager Sicilię ciuitatum decumanus est: itémque ante imperium populi Romani ipsorum siculorũ voluntate, & institutis fuit. Et quarta actione in Verrem Cicero: Nos vero experti sumus Italico maxime bello, Siciliam nobis non pro penaria cella, sed pro ærario illo maiorum vetere & referto fuisse, frumẽtóque suppeditato maximos exercitus nostros vestiuit, aluit, armauit. Sicilia breuiter expedita ad gallias prouinciámque pariter Italiæ continẽtes veniamus. Cicero pro Cornelio Balbo scribit quædam fœdera fuisse cum nonnullis barbaris præsertim ex gallia, ne quis suorum à Romanis reciperetur in ciuem. Suetonius vero Caium Cæsarem dicit quosdam è semibarbaris in curiam recepisse, & demum galliam cui præfuerat Trãsalpinam à saltu Pireneo alpibúsque, & monte gebenna, fluminibúsque rheno & rhodano. Neronémque primum scribit idem Suetonius alpes defuncto Cotio rege, in prouinciæ formam redegisse. Et Cornelius Tacitus scribit Claudi-

Recepti in curiã à C. Cæsare.

um imperatorem nationes alpium maritima-rum in ius latij trãstulisse. Et Plinius asserit, Nar-bonensem galliam verius Italiam, q̃ prouinciam vnam fuisse habitam, quæ hinc appellata sit in-ter omnes orbis terrarum nationes regiones Ro-mana prouincia. In qua Liuius scribit C. Sextiũ proconsulem victa Salluuiorum gente, coloniam aquas Sextias condidisse, ob aquarum copiam ex calidis frigidisque fontibus. Et Cicero in oratio-ne pro Cornelio Balbo dicit, Syllam donasse ciui tate Aristonem Massiliensem. Factum autem vi-demus, vt nedũ ex Gallijs ciues, qui fuerunt pro-pemodum infiniti, sed quosdam quoq; imperato res habuerimus, quorum tamen primus fuit An-toninus Pius, quẽ Helius Spartianus traxisse ge-nus scribit ex gallia Transalpina Nemausense, auũmque suum Titum Aurelium Flauiũ per ho nores diuersos ad secundum consulatum ex præ fectura vrbis peruenisse: patrem Aurelium Ful-uium fuisse consulem hominem castum & inte-grum. Et Constantius Cæsar Magni Constanti-ni pater cum ex gallijs traxisse dicatur originẽ, eam gloriam gallis dabit vt ipsum Constantinũ imperatorem præstantissimum, licet in Britan-nia nunc Anglia ex Helena natus fuerit, ciuem habuisse gloriari possint. Colonias in gallijs pau cas fuisse videmus: nec sine euidenti vtilitatis ra-tione. Cum enim omnis vlterior gallia à C. Cæ-sare qui eam subegerat (sicut ostẽdimus) stipẽ-diaria esset constituta, detrimento rei publicæ ve ctigalibus accessurũ est visum, quicquid agri co-lonis in ea assignandum libertate donatum est, quam à grauiore stipendio coloniæ habebant. &

Imperatores externi Romanorũ. Antoninus Pius.

Constãtius.

tamen poſtea Neronem Claudium Narbonē & Arelatum in gallias deduxiſſe colonias Suetoni⁹ ſcribit:Corneliúſq; tacitus de Agrippina prædi-cti Neronis genitrice dicit, eam quo vim ſuā ſo-cijs nationibus oſtentaret,in oppidum Vbiorum in quo genita erat,veteranorum coloniam dedu-xiſſe,cui nomen ex vocabulo ipſius inditum fue rit: Forte enim acciderat, vt gentem ipſam rhe-no in Galliam tranſgreſſam Agrippa in fidē ac-cepiſſet,qui fuit dictæ Agrippinæ pater. in qua deducenda colonia ſcribit Tacitus , non vt olim vniuerſas legiones cum tribunis & centurionib⁹ & ſui cuiuſque ordinis militibus fuiſſe deductas, quæ conſenſum & caritatem rei pub. efficerent, ſed ignotos inter ſe diuerſos maniplos ſine recto-re,ſine affectibus mutuis,numerum magis q̄ co loniam effeciſſe. quocunq; autem modo id acci-derit, ea priſci nominis colonia Agrippina inter cæteras Germaniæ cui eſt aſcripta vrbes floren-tiſſima potentiſſima atq; etiam ornatiſſima nūc habetur. In Hiſpania vlteriore ſcribit Plinius no uem fuiſſe colonias,municipia centum , oppida latio antiquitus donata vndetriginta , libertate ſex,fœdere tria,ſtipendiaria centum viginti . In Hiſpania citeriori coloniæ fuerūt duodecim,op pida ciuium Romanorū tredecim, Latinorū ve-terum duodeuiginti,fœderatum vnum, ſtipēdia ria centū trigintaquinq;:coloniáq; Valentia,colo nia Taracon,Scipionū opus fuere,& colonia Ca laguritana.aliud tamē eiuſdē familiæ opus mini me gratū in Hiſpania fuit,cū Scipio Numantia funditus exciſa multas vrbes reddiderit tributa-rias. At Luſitania vltima Hiſpaniarum pars,ad Luſitaniæ diuiſio.

Oceanum vergens vniuersa diuiditur in cõuent⁹ tres, Emeritensem, pacensem, scalabitanum, tota populorũ XLVI. In quibus colonię sunt quinq3. municipia ciuium Romanorũ latij antiqui tria, stipẽdiaria triginta sex, colonia augusta Emerita Anæ fluuio apposita: Sed ad extremũ re pub. varijs iactata procellis, Vespasianus imperator vniuersæ Hispaniæ ius latij tribuit. Viros ex Hispania prętantissimos Romana habuit res pu. quos omnes vndiq3 conquirere fuerit operosissimũ, sed notiores non paucos afferemus. primum omniũ Hispanorũ ciuitate Romana donatus fuit Cornelius Balbus Gaditanus ciuis: nisi forte velimus attẽdere, qđ Cicero in Corneliana oratione scribit, Syllam priorẽ Pompeio nouẽ Gaditanos ciuitate donasse. Corneliũ autẽ M. C. oratione prædicta à G. Põpeio ciuitate donatũ asserit. In qua oratione Cicero donationis huiusce hanc rationẽ affert plurimi faciendã. Cæterũ cum pro sua patria pauci post genus hominum natum reperti sint, qui nullis præmijs propositis vitã suam hostium telis obiecerint: pro re publi. aliena, quenq̃ esse putatis, qui se opponat periculis, non modo nullo proposito pręmio sed etiam interdicto? vnde Tacitum suprà dixisse videmus, non pœnituisse Romanos ex Hispanijs Balbos in ciuitatem ascitos esse, ne dum vero nos postea pœnituisse debuit, Traianum principem ex Hispanijs habuisse. Sed cum gratissima semper & iucundissima sit eius memoria, tum maxime molestissimũ est interisse culpa tẽporũ scriptas de tanto principe historias. Cui⁹ successor Hadrian⁹ & si apud Hadriam Samnitum olim, nunc Aprutij ciuita-

Qui ex Hispanis vrbe Romana donati fuerint

Cornelius Balbus.

Traian⁹ imperator ex Hispania

Hadrianus.

tem in Italia natus est,progenitores habuit Hiſpanos. Cuius item ſucceſſoris Marci Antonini pij originem Iulius capitolinus ab Hiſpanis fuiſſe oſtendit,cum paternum proauum Anium Verum prætorium virũ dicit ex Succubitano Hiſpaniæ municipio factum fuiſſe Romanum ſenatorem.Et longe poſt eum Bonoſus pariter imperator Romanus, quod Flauius Vopiſcus hiſtoricus tradit,fuit Hiſpanus,Deinde alterum Traiano virtutum præſtãtia ſimilẽ,ſed religione chriſtiana meliorem Theodoſium magnum imperatorem habuimus, qui vltimus omnium fuit ſub quo Romanum imperium floruit integrũ,quandoquidẽ ſub Archadio & Honorio filijs eius Romani imperij ruina incepit,quam duobus,& triginta libris defleuimus potiuſquàm deſcripſim⁹. Senecam,Lucanum eius nepotem,& Quintilianum ex Hiſpania originem duxiſſe magis conſtat quàm vt noſtro indigeãt teſtimonio. Sed ad Africam tranſeundum eſt paruo freto à Luſitanijs Beticáque,quam Hiſpaniarum partem vnicã barbari occupant,diuiſam.In prouincia mauritania quinq; fuerunt Romanæ coloniæ.Tingitana prouincia colonias habuit quatuor, in quis vna cohortis prætoriæ à diuo Claudio inſtituta. Numedia duas habuit colonias, Africa ſeptem, oppida ciuium Romanorum quindecim. in Libya nulla fuit colonia.Seuerum imperatorẽ ſcribit Helius Spartianus ex Lepti Africanũ fuiſſe, patre Romano eqte,qui priuſq̃ ciuitate donaret Gręce & latine erat eruditiſſim⁹.Seuerũſq; ĩpator optimus,rei frumẽtarię,quã minimã reppit, ita cõſuluit,vt excedens vita ſeptẽ annorũ cano

Antoninus Pius.

Bonoſus.

Theodoſi⁹

Colonię Romanæ in Africa.

Seuerus.

nem populo Romano reliquerit:reliquítque olei tantum,vt per quinquẽnium nõ vrbis ſolum vſibus,ſed & totius Italię quæ oleo eget ſufficeret.

Clodius. Albinus. Clodium etiam Albinum imperatorẽ ſcribit Iulius Capitolinus ex familia nobili Adrumentana Aphricanum fuiſſe:ſed paulopoſt ex Tagaſtenſi Aphricæ præclara vrbe Aurelius Auguſtinus vir ſanctus,& adeo doctus fuit, vt cætera ſuperet quæ afferre poſſimus Aphricę ornamenta.

Aurelius Auguſtin⁹.

Illiricum. Illirico nunc Italiæ ad hiſtriã contiguo, manus eſt apponẽda. Et ſi vero eam regionem quibuſdam viſum eſt id ſolum complecti, quod & Dalmatia appellatur, fuere tamẽ nõnulli quibus placuit,quicquid hinc à ſinu phanatico nunc carnario Hiſtriæ & Polæ vrbi contiguo,ſecundum maris Hadriatici oram ad Achaiam nunc Moream,& inde danubij ſiue Hiſtri ortu ad Sauum fluuium continetur,Illirici vocabulo fuiſſe cõprehenſum. Vt ipſa Macedonia cum Epiro & Pannonia cũ Dalmatia intra Illiricum cenſerentur. Nos vero ſubiectione populorum & prouinciarum à principio facta Romano populo oſtendenda ſicut ſummatim ſuprà fecimus,& illiricum ampliore, de qua diximus,appellatione, & Gręciam ſimul, germaniam quoque omnem amplectemur,vt ipſarum certe ampliſſimarum prouinciarum colonias, & viros præſtãtes in ciuitatem Romanam acceptos ſimul percurramus . Paulus Æmilius Macedonia & Illirico receptis tributum impoſuit, medium illius quod regibus ſoluere conſueuiſſent,ne ob auaritiam pugnare Romani videretur.Et Plin.ſcribit Macedoniæ Paulum Æmilium victorẽ,vna die L X X I I ciuitates direptas

vendidisse. Et Q. Flaminiū consulē postea omnē Græciam liberam esse dixisse. Idémq; asserit Plinius in illirico populos duodecim ius Italicū habuisse, cęteros in curias diuisos stipēdiarios fuisse, præter colonias quæ fuerint multæ. additq; Domitium Ænobarbū vniuersæ Achaię libertatem dedisse. Cicero autem qui cum Q. Flaminio, & Domitio Ænobarbo in rep. versatus est ad Quintum fratrē certo modo scribēs sic dicit. At Gręcis quòd vectigales sunt non ita acerbum videri debet. Liuiúsq; priorum temporum gesta apud Græcos & Macedonas scribens, duodequadragesimo libro: in conditionibus pacis Aetolorū permisit consul M. Fuluius, vt pro argento in pensiones varias imperato aurum dare possent, dum pro argenteis decem, aureus vnus valeret. Gubernationi autē Macedoniæ Cicero accurate videtur prospexisse in oratione, quam paulo ante bellum ciuile Cæsaris & Pōpeij habuit de prouincijs consularibus. cum enim multa dixisset de negligentia cōsulum illius temporis, quòd viam illam quæ per Macedoniam erat vsque ad Hellespontum militaribus excursionibus barbarorum sinerēt esse infestam, hæc verba subiungit: Pacatam ipsam per se & quietam tenui præsidio atq; exigua manu, etiam sine imperio per legatos nomine ipso populi Romani tenebamus, quæ nūc consulari imperio atque exercitu ita vexata est, vt vix se possit diuturna pace recreare. & ad orationis conclusionem sic habet: ijs qui designati erunt cōsules Syriam Macedoniámq; decerno: decernam eas prætorias, vt & prætores annuas prouincias habeāt. Sed postea sub imperatoribus

In Illirico xij. populos ius latij habuisse.

multæ ex prædictis regionibus conditiones mutarunt. Scribit nanq; Suetonius Achaiã, Lyciam, Rhodum, Byzãtium, Samũ, libertate adempta in prouinciarum formã redactas fuisse. De Germania habent veteres scriptores pauca, quæ ad præsens propositum adducere possimus, cũ enim ea prouincia per Cæsaris Augusti tempora cœperunt Romano imperio esse subiecta, partim in ea contigit pauca fieri stantis reipub. temporum rebus gestis similia: partim quæ gerebantur scriptores nominum barbariem abhorrentes mãdare literis non sunt ausi, quod Pomponiũ Melam excusasse videmus: partim quæ scripta fuerunt, vt Plinij & Samonici, interierunt. Cornelius Tacitus de germanorũ legatis Romam missis, hęc habet. Intrauere Pompeij theatrum, qno magnitudinẽ populi viserent, illic per otium, neq; enim ludicris ignari oblectabantur, eum consessum caueæ, discrimina ordinum, quis eques, vbi senatus percõtantur, aduertere quosdam cultu extraneo in sedibus senatorum: & qui nam forent rogitãtes postquam audierunt, earum gentium legatis id honoris datum, quæ virtute & amicitia Romana præcellerent, nullos mortalium armis & fide ante Germanos esse exclamant, digrediunturq;, & inter patres considunt: quod comiter visentibus exceptum. Viros iam qui prædictis ex prouincijs Romanæ accreuerunt reipubli. dicamus. Flauius Vopiscus dicit Aurelianum imperatorẽ ex prouincia Dalmatia originem duxisse, aut ortum Sirmij in Pannonia superiore familia obscuriori, vel Dacia Ripensi vel Mesia. Et Probum Augustum pariter ex Pannonia, Sirmiensi vrbe,

Aurelianus imperator Dalmata.

Probus Augustus.

nobiliorem matre quàm patre: Iulius vero Capitolinus Maximinum imperatorem ex Thracia Gothis & Halanis parentibus originem habuisse dicit: Firmiúsq; Saturninus scribit, Carum imperatorem Illiricianis parentibus fuisse Romanum vel Mediolanensem, auo Aquileiense. Domitianum autē scripsere multi, & inter eos Paulus diaconus, in Dalmatia natum fuisse. Constātinum supra diximus patre Gallico natum fuisse in Britannia, nunc Anglia. Sed hoc in loco facti sui vtinam ita felicis sicut eximij habenda est ratio: perierunt vero quæ de Constantino ab Amiano Marcellino eleganter scripta erant. Primúsq; omnium ex christianis, qui historias attigerit. Paulus diaconus Aquileiensis de Constātio sic habet. Constantius vir bonus suos omnes voluit diuites esse modice indutos, cū amicis comedebat, obijt in Britannia Constantino filio successore relicto, quem ex Helena concubina susceperat. Hic fuit secundus imperator christianus post Philippum. Milites contra eum creauerunt imperatorem Maxētium filium Maximini Herculij, qui in Lucania morabatur. fuerunt tūc quatuor imperatores, sed Constantinus superato ad pontem miluium Maxentio & Licinio in Pannonia, solus imperator Constantinopolim anno à condita vrbe Roma vndecies centeno ex Byzātio fecit, post triginta annos obijt Nicomediæ, filijs diffidentibus. Iulianus factus Cæsar superauit Alemanos, Constantio in Persis occupato, qui audiens Iulianum inuasisse imperium, in eum veniens apud Ciliciam obijt. Asia nunc reliqua nobis est, quæ sicut alijs duabus orbis parti-

Maximin. Carus. Cōstantius Cōstātinus Maxētius. Iulianus. Cōstantius.

bus par amplitudine eſt,ita huiuſmodi rerum de quibus nũc apud nos agitur copia eaſdẽ æquat. Aſiæ adminiſtrationi duo ex Romanis viri optimi talia iecere fundamenta,vt cito multúmq; in ea pppulus profecerit Romanus. Quintus enim Scęuola,qui in conſulatu M. Craſſo collega fuit, Aſiam prouinciam minorem dictam , adeo fortiter & integre adminiſtrauit, vt ſenatus ituris poſt eum magiſtratibus pro norma &exemplari decreto propoſuerit.Et Ptolemeus rex cũ populum Romanum filio reliquiſſet tutorem, miſſus M. Aemilius Lepidus pontifex Maximus,patrem ſe potius quàm tutorem geſſit.ſed colonias

Coloniæ Ro.i Aſia.

poſtea multas breui per omnem Aſiam habuere Romani,primúſq; Pompeius primam in Cilicia Pompeiopolim ædificauit , qui & Euphratinam à Mithridate conditam à ſe victam coloniámq; conſtitutam Pompeiopolim appellauit. Idémq; in Meſopotamia Hebetam ſiue Meram Romani imperij terminũ conſtituit. Secũdus C. Cæſar fuit à quo Beritus colonia eſt deducta,& felix Iulia appellata,& Pharus inſula ad nili hoſtium Canopeium deducta, & dicta eſt Colonia Cæſaris dictatoris.In cappadociáq; Claudij Cæſaris fuit colonia. Archelaus qui princeps & in armenia ſuperiore ad Hiberiam de Tigranis regnis captas tetrarchias barbaris nominibus inſtituit:à quo ſcriptũ fuiſſe refert Plinius à Cimmerico Boſphoro ad Caſpium mare,centũ eſſe & quinquaginta paſſuum millia,quæ excogitauerit perfodere Nicanor ſeleucus quo in tẽpore à Ptolemeo Ceraunο ſit occiſus. Veſpaſianúſq; imperator coloniã in finibus paleſtinæ deduxit, quæ

dicta est flauia. Anazarbeum in palestina oppidum præstans postea dictũ est turris Stratonis, quæ à conditore Cæsare augusta primum, pòst Cæsarea sicut & nunc dicta est, cuius meminit beatus Hieronymus ecclesiæ doctor. aliæ fuerũt per Asiam Romanæ coloniæ, quarum obscurior est fama: in Troade Alexandria ab Alexandro Macedone prius condita. In Paphlagonia Sinope. Vltimámque reseruauimus Aconen à Ptolemeo conditam Aegyptio rege, quam Claudius imperator coloniam Romanorũ deductã Ptolemaidis nomen retinere permisit: quæ vrbs proauorum nostrorũ ætate in christianorũ potestate cum multis annis gloriosissima fuerit, vltima omnium Asiæ ciuitatum à christianis amissa, & tum immunita solóq; æquata sicut & manet remansit. Vlpianus autem iureconsultus de censibus tractãs, aliam nos edocuit in Asia coloniam his verbis. Phœnice splendidissima Tyriorũ colonia est in Syria, vnde mihi origo est, nobilis in regionibus Syriæ siculorũ antiquissima armipotens, fœderis quod cũ Romanis percussit tenacissima. Huic diuus Seuerus imperator ob gratiam in rempu. imperiũmq; Romanum ob insignem fidem ius Italicum dedit. Nec parua fuit omnibus conseruãdis colonijs Romanorũ principum diligentia. Suetonius enim scribit C. Cæsarem octoginta ciuiũ Romanorũ millia in transmarinas colonias distribuisse. Et ne vrbi exhaustæ ciuiũ frequentia deesset, sanxit ne quis ciuis maior annis viginti, minórve decẽ qui sacramẽto nõ teneretur, plus triennio continuo Italia abesset, neu quis senatoris filius, nisi contubernalis

aut comes magiſtratus, peregre proficiſceretur in Aſiáq; multis ab Italia diſtantibus prouincijs referti ſſima, cũ ad tuitionem colonias conſtitui parum videretur, aliam Romani duces iniere gubernationis formam, magiſtratibus regionatim noua appellatione inſtitutis, à quibus populi in fide & obedientia continerẽtur. In Cœleſyria eni tetrarchiæ duæ Zinderona & Gabena inſtitutæ fũt: Et Iudæa in duodecim tetrarchias diuiſa eſt, qui magiſtratus à Romanis mittebantur. In Meſopotamia præfectura fuit propè Calliroen, quæ & Carra eſt dicta morte Craſſi notiſſima. Armenia vero præfecturam habuit, Corbulóq; dux ad portas vſque Caſpias domuit gentes, quas quidẽ portas ne Parthorum gentes indomitæ Perſarũ regna inuaderent, Alexander Macedo poſuerat: intérq; ea duo Parthorũ & Perſarum regna fuit Palmira vrbs nobilis, diuitijs ſolo & aquis amœniſſima, quæ arenis ab omnibus terris diuiſa & exempta quadam ſorte indiæ fuit. Sed & ſinum maris rubri Æthiopicum primo intrauere milites miſſi à Nerone principe id bellum cogitãte: Petronius nanq; eques Romanus Auguſti tẽporibus, cum ea loca primus armis penetraſſet, Romanis id bellum ſuſcipi poſſe edocuit. At poſtq̃ inacceſſibilium penè locorum ſuborta mẽtio ad principũ Romanorũ cogitationes potius q̃ geſta traxit, certiora de illis afferamus. Auguſtus ipſe Octauius Ægyptũ in prouinciæ formã redactã, vt feraciorẽ vberiorémq; ãnona vrbẽ redderet, foſſas omnes in quas Nilus exonerat, oblimatas lõga vetuſtate, militari opere detexit. Veſpaſianúſq; Cappadociæ propter aſſiduos barbarorum

Iudæa i xii tetrarchias diuiſa.

Carra.

Corbulo.

Palmira.

Petronius eques.

incursus legiones addidit, consularē rectorémq́ imposuit. Et M. Antonius philosophus ꝓuincias ex proconsularibus consulares, ac ex consularib⁹ proconsulares, aut prætorias pro belli necessitate fecit. per legatos bellū parthicū fecit, ita vt Babylonē inde mediā perueniret, & Armeniā vindicauit. Alexāder autē terrā Seuerus quæ de hostibus capta est, limitaneis ducibus & militibus donauit, ita vt eorum esset, si hęredes eorū militarent, nec vnquā ad priuatos pertineret: dicens eos attentius militaturos, si etiam sua iura defenderēt: addidítq́ ijs & animalia & seruos, vt possent colere quod acceperant. Iulius Capitolinus scribit Gordianum iuniorem per hæc verba gloriatum fuisse: ab Atheniensium ciuitatibus & reges Persarum & leges amouimus: Carras deinde cæteráśq́ vrbes imperio Romano reddidimus. Nisibin vsq́ peruenimus. Tanta autem fuit Romanorū in prouinciarum gubernatione, cum iustitia, tū maxime comitas, liberalitáśq́, vt principes & populi eorū dulce iugū libenter ferrent, quod quidem Valeriani imperatoris temporib⁹ declaratum est. Eo enim apud Persas Sapori seruiente, quem in equū humeris attollebat, Bactriani, Hiberi & Albani & Tauroscythæ Saporis literas nō receperūt, sed ad Romanos duces scripserunt auxilia pollicentes. Immisítq́ Galienus dicti Valeriani filius Odenatū ducē suū, qui Persas cū vastasset, Nisibin, Carras, & omnē Mesopotamiā in potestatē Romanā recepit, Ctesiphōtémq́ ꝑuenit, fugatúśq́ Sapor rex cū suis satrapis. Quare Galien⁹ participato imperio Odenatū vocauit Augustū, & monetam eius, qua Per-

Liberalitas Romanorū in subditos

Valerianus imperator.

Galienus.

Odenatus.

ſas captos trahebat,cudi iuſſit. Scribit Cicero in oratione contra Gabinium habita nõ licuiſſe faſces ſingulares ingredi Alexãdriam, & eius facti rationem Trebellius pollio in Alexandri ex triginta vnius vita hanc affert. Apud Memphiticos vates in aurea columna Aegyptijs literis ſcriptum fuiſſe, Aegyptũ liberam fore, cum in eam veniſſent Romani faſces, & prætexta conſulare indumentum. Et tamẽ videmus Romanos principes cum Alexãdriam imperio tenerent, ab ingreſſúq; abſtinerent, magna in omnem prouinciam beneficia contuliſſe. Probum enim imperatorem ſcribit Flauius Vopiſcus milites in Aegypto nunq̃ ocioſos eſſe permiſiſſe, Extaréq; apud Ægyptum eius opera, quæ per milites ſtruxerit, in plurimis ciuitatibus, pontes, templa, porticus, baſilicas, qui ora fluminũ multa patefecerit, paludes pleraſque ſiccauerit, atque inibi agros hortóſque conſtituerit. Idémq; Probus per Iſauriam latrocinijs ſemper infamẽ loca quæ anguſte adeuntur priuatis donauit, addens vt eorum filij ad annum ætatis duodeuigeſimum in militiam mitterentur, ne latrocinari diſcerent. Idémque facta pace cum Perſis ad Thracias redijt, & centum millia Baſtarnarum ſeptemtrionalium, Scythis conterminorũ in ſolo Romano cõſtituit, qui omnes fidẽ ſeruarunt. Carus etiã imperator cũ Carras rebelles in Meſopotamia recepiſſet, ad Cteſiphontẽ & ipſe ſicut Odenatus peruenit: ſed cum fulmine ictus interiſſet fama ferri cœptum eſt, fatis prohibitũ eſſe, ne Cteſiphontẽ Romanum tranſeat imperiũ. præclara procul dubio fuerunt geſta, quæ Romani principes ſubigẽdis Aſiæ &

Nõ licuiſſe faſces cõſulares ĩgredi Alexãdriã.

Probus imperator.

Carus fulmine interfectus.

alijs orbis prouincijs patrarūt,sed memoratu dulces ac iucūdæ sunt artes bonæ,quibus illis administrandis & in fide cōseruādis vtebātur.M. Cicero in Asiam quæ minor dicta est nunc turchis subditam pro prætore missus,multa ad Atticum scribens notanda dicit,quorū partē hic subijciemus, optamúsq; nostris exēplar esse proposita, qui ad prouincias Romanæ ecclesiæ à Romano pōtifice senatúq; cardinaliū mittūtur.Nos Asia accepit mirabiliter,aduētus noster ne in minimo quidem fuit sumptui.Scito nō modo nos fœnū aut quod de lege Iulia dari solet nō accipere, sed ne ligna quidem:nec præter quatuor lectos & tectum quicquā,multis locis nec tectū quidem,& in tabernaculo manere plerunq;: Sic in prouincia nos gerimus,quod ad abstinentiā attinet,vt nullus terror insumatur in quenq̄.Id fit etiam & legatorum & tribunorum & præfectorum diligētia.Nam omnes mirifice student gloriæ nostræ. Aditus etiam ad me nimius , prouinciales nihil per cubiculariū.ante lucem inambulo domi.Vnicam hacten⁹ in descriptione prouinciarum Asiæ omisimus Iudæam , vt eius populi peruicaciam duritiémq; Romanis veteribus cultui etiam idolorum seruientibus,non aliter quàm nostris christianis exosam fuisse detestabilémq; ostēdamus. M.Cicero in oratione pro Lucio Flacco: cū aurū Iudæorū nomine quotannis ex Italia & ex omnibus nostris prouincijs Hierosolymā exportari soleret,id decreto ne fieret prohibitū est, quis est iudices qui hoc laudare nō possit, exportari aurū nō oportere:at Cn.Pompeius captis Hierosolymis victor ex illo phano nihil attigit. Imprimis

M.Cicero prætor in Asiā miss⁹.

Iudæi Romanis exosi

mihi obijci posse artē pristinā,cuius mihi omnes estis testes:sed dicat quisqȝ quod vult, vt ferrum semper exerceā,nō vino,nō floribus,non mulierculis,nō popinis(vt facit Galien⁹ indignus patre suo & sui generis nobilitate)depeream. ars mihi obijciatur ferraria,dum exerceā gētes,ferrúmqȝ illi tractasse me suis cladib.recognoscāt. Italiáqȝ & omnis Alemania, omnísqȝ Germania cū cæteris quæ adiacent gentibus, Romanam primū ferratam putent gētem,specialiter in nobis ferrum timeant. Et Flauius Vopiscus Firmum imperatorem è Seleucia Asiaticum fuisse dicit.Qui primus ex Romanis, Sarracenos mercatores ad Indiam nauigare curauit. Multa superius longiusculo tractatu à nobis dicta de vrbis Romæ ciuium incremento:quòd omnibus iam sicut & nobis constare credimus,à data nō minus prudenter quàm liberaliter ciuitate latinis, & ipsam circunstātibus vrbem primo,post alijs Italiæ ciuitatibus & viris demum externis prouenisse, vt nunc accommode liceat repetere, quod supra ex Tito Liuio sumptum scripsimus, dum nullum fastiditur genus, in quo virtus elucesceret, Romanum creuisse imperium. Ad nostrum itaque ordinem redibimus,vt ostēsis superiore loco magistratibus rempub.gubernantibus & ciuium ac populi multitudinis proposita, cuius multitudinis cura gubernationis ipsis erat magistratibus demandata, formam edoceamus, qua freti tam multi ac propè infiniti populum constituentes Romanum ciues Romani ipsos deligebant consules,prætores & alios magistratus.Appellarunt vero maiores comitia,deligēdi magistratus præ-

Firmus.

comitius. dictos formã, de qua M. Varro sic habet. Comitium quod ibi coibant comitijs curiatis, & litium causa. Vnde pater quod infra dicturi sumus in hoc comitij loco non consules, prætores, ædiles, censores, & tribunos, sed in campo Martio fuisse delectos. & Aulus Gellius de noctibus atticis locum coeundi tempúsq; & actum, ipso eodem comitij verbo significari dicit. Locus autem ita nũc euanuit, vt post diruta iampridem, quæ solo supereminebant ædificia, effodiendis fundamentorum lapidibus in calcem concoquendis, inter sanctorum Adriani & Laurentij mirãdas basilicas, inter quæ fora magnum & neruę transitoriũ, decimo insudatũ esse anno inspexerimus. Tempus

Comitiorũ Tempus. comitiorum habẽdorũ id erat, quod augures designabant: quanquã obseruatio diu tenuit, Kalendis Ianuarijs consulum prætorum ædilium, censorum, & tribunorum comitia haberi. Sed de loco quod supra diximus comitij litium causa instituto Liuius in tertio detrigesimo sic habet. Eo anno comitium primo tectum esse rumore proditum, & tamen postea trigesimo libro sibi sic con tradicit, Sæpe comitia indicta perfici tempestates prohibuerũt, quo in comitij loco sacra per re-

Sacra per sacrificulũ in Comitio gem sacrificulum fuisse facta, Plutarchus sic in problematibus ostendit. Regi sacrificulo qui sacris omnib⁹ præest: nec magistratũ gerere: nec cõtionẽ habere licet, propter nomẽ regiũ suspectũ, vt solũ in templis potestatẽ habeant, & regnum per deos sustineãt. Hinc in sacrificio quod fit in comitio, vbi rex peregit, statim ex foro se proripit.

De Comitiorũ actu. Actũ comitij describere aggrediamur, qui lõga & altissima sed omniũ gratissima oratione in-

diget. Comitia ſcribit Aſconius pedianus prima in Verrem actione fuiſſe ædilitia, prætoria, tribunitia, & conſularia. Sed Aulus Gellius magis neceſſariam affert diuiſionẽ, quæ multa & magna indiget expoſitione: Dicit enim: cũ de generibus omniũ fertur ſuffragiũ curiata comitia, cum ex cenſu & ætate centuriata, cũ ex regionib⁹ & locis tributa. Feſtus autem Pompeius, ſcribit: Centuriata comitia item curiata dicebãtur, quia populus Romanus per centenas turmas diuiſus eſt. In quo Feſtus & ſi verum dicit, populum Romanum in centurias fuiſſe diuiſum, errori nequaquã paruo fomentum dediſſe videtur, quaſi vero centuriata & curiata comitia inferat, eadẽ fuiſſe: quæ & Gellius ſupra, & alij longe diuerſa fuiſſe voluerũt. Curiata nanq; comitia erãt, quæ ex curijs, id eſt, tribubus abſque aliquo cẽſus & ætatũ reſpectu fiebant, vnaquæq; enim tribus ſeparatim centuriata ſuffragiũ per ipſas cẽturias pro ut à caſu acciderat ſegregatas ferebat, ad finémque magiſtratus vota attendebant, in qua maior ipſarum tribuum pars cõueniſſet. In centuriatis vero comitijs claſſium ſeparatio fiebat, & primã dehinc ſecundam & poſt tertiã, quartã & quintam ſeorſum centuriabant, pariterq; ætatũ facta ſæpe ratione iuniores primo milites, poſt ſeniores ſeorſum centuriabãtur: Quibus omnibus cen turijs in ſuffragia miſſis maior centuriarum pars præualebat. Hæcq; comitia ſemper grauiora, & illa magis popularia fuerũt habita. In his nanq; centuriatis ſenatorij ordinis & equeſtris viri prę ſtantiores in prima, & ſecunda claſſe erant, quorum iudicia & voluntatem aliæ minorum cen

Error Feſti

Curiata. Comitia.

Centuriata comitia.

suum classes semper ferè sequebãtur. Hinc videmus Liuium quinto dicere. Camillũ qui exul solus videbatur rem publicam sicut fecit posse restituere, comitijs curiatis reuocatũ de exilio: populare enim hoc beneficiũ fuit, ad quod vniuersus populus tanta confluebat auiditate, vt nullã grauiorẽ formã per classes aut ętates quęri oportuerit. pariter M. Cicero in oratione de aruspicũ responsis dicit, domũ suam populum Romanum cuius est summa potestas omniũ rerum, comitijs curiatis omniũ ætatum ordinúmq; suffragijs, eidem iuri cuius fuerat restituisse. In Scipione etiã similiter contigit. De quo Liuius xxv. P. Cornelio Scipioni cui post Aphricano fuit cognomẽ petenti ædilitatem, cum obsisterent tri. pl. negantes rationem eius habendam esse, quòd nondum ad petendum legitima ætas esset: Si me inquit, omnes quirites ædilem facere volũt, satis annorũ habeo, tanto enim fauore ad suffragiũ in tribubus discursum est, vt tribuni repente incepto desisterent. Et infra Liuius xxvj: Cum subito P. Cornelius illius qui in Hispania ceciderat filius quatuor & viginti fermè annos natus, professus se petere in superiore vnde conspici posset loco cõstitit, in quem postquam omnium ora conuersa sunt clamore & fauore ominati extemplo sunt Fœlix faustúmq; imperium. iussi deinde inire suffragiũ omnes ad vnum non centuriæ modo sed & trib⁹ omnes Pu. Scipioni imperium esse in Hispania iusserunt. Et infra. xxviij. Centuriæ omnes ingẽti fauore Pu. Scipionem consulem dixerunt, comitia maiore quàm vlla per id bellum celebrata frequentia. Sed pro maxima parte comitia deli-

gendorum ordine consulum & aliorum magistratuum fuere centuriata, Vnde Liuius, exactis regibus duo consules comitijs centuriatis creati à præfecto vrbis ex commentarijs Seruij Tullij L. Iunius Brutus L. Tarquinius collatinus. & infra: Brutus collegam sibi comitijs cẽturiatis creauit P. Valerium. Cicero autem Lucium Murenam defendens ambitus in petitione consulatus accusatum, inter alia argumenta hoc vno vsus est, Murenam forma omnium grauiore delectũ fuisse illo die, quo auspicato comitijs centuriatis L. Murenam consulem renuntiaui. Vnicóque in loco magísquam in cæteris omnibus ostẽdit Liuius, quid tributa à centuriatis comitijs differebant: à Volerone tri. pleb. lex lata, vt crearentur plebei magistratus tributis comitijs, quod cum denegassent patres, irata plebs interesse consularibus comitijs noluit. per patres clientésque patrum consules creati sunt P. Quintius C. Seruilius. Itaq; licet plebs non interfuerit, patres cum clientibus ex prima secunda, & tertia classibus centurias confecerũt, declarandis consulibus necessarias. Tributa comitia quæ Aulus Gellius tertio diuisionis suæ loco posuit, eadem fuerũt quæ & curiata sed ipse qui multa & quandóq; nimia breuitate res attigit cognitu dignissimas, tria ibi posuit vocabula, quæ diuersis temporibus, sed nunquam eodem simul in vsu fuerunt. si autem erunt qui contendant suas eum cuiq; ex ipsis vocabulis dedisse diffinitiões, respõdemus nullũ esse Liuij aut Ciceronis aut M. Varronis locũ, in quo ea vocabula simul in vsu fuisse & rem ipsam appareat, Etenim videmus Cice. in episto. ad Len-

Tributa comitia eadem quæ curiata.

tulum sic scribere. In campo certe nō fuisti, cum hora secūda comitijs quęstorijs institutis sella Q. Maximi quē illi consulē esse dicebāt posita esset: quo mortuo nuntiato, sella sublata est. Ille autē qui comitijs tributis esset auspicatus centuriata habuit, quæ itaq; in libris Liuij, quos habemus, gesta narrantibus à Ciceronis ætate plurimū distātia, dici videmus curiata comitia, Cicero ipse hic tributa verbo proprio expressit, quandoquidem supra ostendimus à curijs mulieribus appellatas fuisse primo tribus: Vnde curiata primo comitia postea fuere tributa. Fiebāt tamen aliquādo consules etiam sine comitijs per interregem, ad id à populo creatū. Liuius libro tertio. Per interregem creati cum prouocatione L. Valerius M. Horatius, actáque res in flaminis pratis, qui nūc circus Flaminius. Et Asconius pedianus orationem Ciceronis milonianam exponens: fiebant interim alij ex alijs interreges, qui comitia consularia propter eorum candidatorum tumultus, & eorundem manus armatorum, habere nō poterant. Pompeiúsque sine collega factus est: de qua re Plutarchus in Pompeij vita. Pompeius à senatu solus consul creatus per Sulpitiū interregem, collegæq; assumēdi potestas attributa. Catone omnia suadente ob rempu. vt dixit. Comitia quando fierent non satis certum habebatur. Nam etsi Kalendis Ianuarijs, vt plurimū fiebāt, in aliud tamē tempus quādoq; differebātur. Macrobius scribit Kalendis Martij comitia auspicātur. Et Plinius: Nundinis rustici vrbē reuisebāt, & ideo comitia habere nundinis non licebat, ne plebs rustica auocaretur. Et Cicero ad Quintum

Consules quādoq; factos sine comitijs ab interrege.

Quo tēpore comitia haberentur

fratrem. Comitia in mensem Septembrem reiecta sunt. Et aliquando in tribunorum plæbis potestate fuit, comitia quando haberi deberent declarare. Liuius libro.v. C. Licinius & L. Sextius trib.ple. tulerunt, ne tribunorum militariũ comitia fierent, sed consulum. & libro. xxiij. Q. Fabius in eum quem postea comitialem habuit diẽ comitia edixit. Et infrà. xxv. Dictator primo comitiali die creauit consules. Et. xxvj. diémq; comitijs à C. Calfurnio prætore vrbano petijt. Vnde videtur augures quod supra scribit Plinius quàm multos dies in anno Calendis Martij inaugurasse, quorum vno siue prætor, siue consules, siue tribuni plæbis comitia habebant. Vnde prudenter à Fabio Maximo censore institutum est, vt post quàm comitia ad multorum libidinem habebãtur, & simul multi atq; omnes pariter in eis poterant, aliqua pars ciuitatis esset, quę sua grauitate rem ipsam moderaretur. ex omnibus enim ciuibus forũ exercitio & vsu frequentantibus, quatuor instituit tribus, quas appellauit vrbanas: vnde Maximi cognomen nactus est. quatuor enim illæ aliarum temeritatem tribuũ moderabantur: Vnde in petitione ipsa, Vrbanam tribum semper plurimi fuisse habitam. Asconius pedianus pro milone, inter cæteras leges P. Clodij. tri. ple. quas forte proposuerat, eã quoq; qua libertini qui non plusq̃ in tribus tribubus suffragium ferebãt, possent quoq; in vrbanis tribubus, quæ propriæ ingenuorũ sunt ferre: qua in petitione quid obseruatum fuerit dicendum duximus. est vero apud multos tritum quid Cicero de hac re Quintum fratrem admonet in hanc formam, Valde elabo-

In potestate etiam tribunorũ plę. fuisse, temp9 comitiorum declarare.

Fabij maximi institutũ

Trib9 vrbanæ quatuor

randum est tibi vt tribules, vt vicini, & clientes, vt deniq; liberi, postremo etiam seruitus: nam fermè omnis sermo ad forensem famam à domesticis manat autoribus. & infrà: eximie magnam gloriam & dignitatem, & rerum gestarũ magnitudinem esse oportet in eo, quem homines ignoti nullis suffragantibus meritis, honore afficiant. item infrà: Senatores, equites Romanos, cęterorum omnium gratos homines, & gratiosos cõplectere, multi homines vrbani industrij multi libertini in foro gratiosi gnauíq; versantur, cura vt sint cupidi. deinde habe oratores vrbis, collegia omnium pagorum vicinorum. Ex his principes si ad amicitiam tuam adiunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tenebis: postea totam Italiam fac vt in animo & memoria tibi distributam comprehensámq; habeas, ne quod municipium, colonia, præfectura, nec locus esse possit: nec quem in Italia posse patiaris, in quo non habeas firmamenti quod satis esse posset. Perquiras etiam, inuestiges homines ex omni regione, eósq; cognoscas, appetas, confirmes, cures vt in ciuitatibus suis aliquot petant, & tua causa quasi candidati sint. bene homines nosse, comiter appellare, assidue ac diligenter petere, benignum ac liberalem esse oportet. Vnde Cicero ipse postea Octauio scribens inqt: Nos in omni munere candidatorio fungendo summam adhibemus diligẽtiam: & fortasse quoniã videtur in suffragijs multum posse gallia cum Romæ à iudicijs forũ restrixerit, excurremus mense Septembri. Et itẽ ad fratrẽ de petitione: Tota petitio procura vt põpæ plena sit, vt illustris, vt splendida, vt popula-

ris,vt habeat ſummam ſpem ac dignitatem.Sed hæc tibi retinenda,vt ſenatus te exiſtimet ex eo quod ita vixeris defenſorem autoritatis ſuę fore. Equites Romani boni & locupletes ex vita acta te ſtudioſum otij ac rerum tranquillarum,multitudo ex eo duntaxat,quòd oratione in contionibus atq; iudicio popularis fuiſti, te à ſuis cōmodis alienum non futurum. petitionis formandæ artes & inſtituta Cicero multas ac difficillimas ſupra oſtendit,ſed poſt q̄ ventum erat ad ipſum petitionis actum,reſque varijs modis quos infrà docebimus in campum actúmq; deducta erat, maiores prædictis in dies ſuboriebantur candidatis petitoribus difficultates:de quibus item Cicero pro Murena ſic dicit.quòd ſi illa ſolennis precatio comitiorum à conſularibus auſpicijs conſecrata,tantam habet in ſe vim & religionē, quantum res pub.poſtulat.& infrà: quod enim fretū quem euripū tot motus,tantas,tam varias habere putetis agitationes fluctuum,quantas perturbationes & quantos æſtus habet ratio comitiorum.nihil eſt incertius vulgo, nihil obſcurius voluntate,hominum nihil fallacius ratione tota comitiorum. Nam & tēpeſtates aliquo certo cæli ſigno cōmouentur, ſæpe improuiſo nulla ex certa ratione,obſcura aliqua ex cauſa excitantur:ſic in hac comitiorum tempeſtate populari,ſępe intelligas quo ſigno commota ſit,ſæpe ita obſcura eſt,vt caſu excitata eſſe videatur.Et infrà. Petitorem ego præſertim cōſulatus,magna ſpe,magno animo,magnis copijs,& in forum & in campum deduci volo:præſertim cū hoc iā nouo more,oēs ferè domus omniū cōcurſant,& ex vultu

De difficultatib9 petētium dignitates.

candidatorum coniecturam faciunt,quantū quiſque animi & facultatis habere videatur:Vides tu ne illum triſtem,demiſſum?iacet.diffidit. abiecit haſtam.ſerpit hic rumor. Magna autē eſt comitijs conſularibus repentina voluntatū inclinatio, præſertim cum incubuit ad virum bonū,& multis alijs adiumentis petitionis ornatū.huiuſmodi etiam petitionis difficultates & candidatorū Cicero in oratione pro Plācio ſic oſtēdit.Nō enim comitijs iudicat ſemper populus, ſed mouetur plerunq; gratia,cedit precibus.Facit eos à quib9 maxime eſt ambitus, deniq; ſi iudicat non delectu aliquo aut ſapientia ducitur ad iudicandum, ſed impetu nonnunquam,& quadam etiā temeritate.non eſt enim conſilium in vulgo. nō ratio. non diſcrimen.non diligentia.ſempérq; ſapiētes ea quæ populus feciſſet ferenda,non ſemper laudanda dixerunt. primum illud debes putare comitijs præſertim ædilitijs ſtudiū eſſe populi non iudicium. eblandita illa non enucleata ſuffragia, eóſq; qui ſuffragium ferant, quid deniq; ipſi debeant conſiderare ſæpius, quàm quid cuiq; à repub.videatur deberi : Noſtrum eſt autem qui in hac tempeſtate populi iactamur ac fluctibus,ferre moderate populi volūtates,allicere alienas,retinere partas, placare turbatas: honores ſi magni non putamus,non ſeruire populo:ſin eos expeti mus,non defatigari ſupplicando. Sunt itē dictis difficultatum ſententijs ſimillima quæ idem Cicero in epiſtola Curioni ſcribit. Habemus hæc omnia,bonorum ſtudium conciliatum ex tribunatu,propter noſtrā,vt ſpero te intelligere, cauſam.Vulgi & multitudinis propter magnificen-

tiã munerũ liberalitatémq; naturæ:iuuentutis & gratiosorũ in suffragijs studiũ, propter ei⁹ excellentẽ in eo genere vel gratiã:vel diligẽtiã'nostrã suffragationem si minus potentẽ, at probatã tamen & iustam & debitam. Erat autem petentibus maximum adiumentũ, paucitas competitorum. Vnde Cicero Attico. Luccium scito consulatũ habere in animo statim petere. Duo enim soli dicuntur petituri. Nõ solum autem libera ciuitate artes in petitione sunt adhibitæ, de quib⁹ tam multa superius sunt dicta, sed à principibus etiam se gratos populo reddere adnitẽtibus. hinc scribit de Octauio Augusto Suetonius. Quotiẽs magistratuũ comitijs interesset, tribus cum candidatis suis circuibat supplicabatq; more solenni: ferebat & ipse suffragium in tribubus, vt vnus è populo. & magnæ spei ac confidentiæ fuit petitio varijs ex adiumentis prius prudentia cõparatis. Cicero pro Murena. Nos quoq; scenam habuimus competitricem. quòd si ego qui trinos ludos ædilis feceram, tamẽ Antonij ludis commouebar. Habuit proficiscens delectum in vmbria. dedit ei facultatẽ res pub. liberalitatis, qua vsus multas sibi tribus, quæ municipijs vmbriæ conficiuntur adiunxit. Et pro Plancio idem Cicero humilitatem supplicandi omnibus plurimum in petitionibus magistratuũ valuisse sic ostendit. Quo quidem tempore si id lateranensis facere voluisses, aut si grauitatis esse putasses tuæ, quod multi nobiles sæpe fecerũt, vt cum minus valuissent suffragijs prosternerent se populo, fracto animo atq; humili supplicarent, non dubito quin omnis ad te conuersura fuerit multitudo. nunquã enim

Petentibus magistratũ maximum adiumentũ competitorum paucitatẽ fuisse.

Humilitatẽ supplicãdi, in petitioni b⁹ magistratuum profuisse.

nobilitas integra præsertim atq; innocens, à populo Romano supplex repudiata fuit. Et contracta vndiq; studio & diligentia multitudo plurimum in petitione adiuuabat. Hinc Plutarchus in Pompeij vita. Cæsar in gallijs agens ad suffragia frequẽtes milites ire iussit, vt sibi aliud quinquẽnium decerneretur. Nunc de candidatis quorum supra frequens est mentio dicendum. Eos ab indumẽto quod ipsum indicat verbum appellatos constat, de eáque re Plutarchus in problematib⁹ sic habet. Candidatis erat moris in tunica absq; toga esse, ne argẽtum sinu ferentes ipsi alios corrumperent ciues: vel quòd imperio dignos nõ genere, non diuitijs non gloria, sed vulneribus & cicatricibus commendari oportere iudicabant, quę quidem vulnera, vt ab ijs quos ambiendo prensabant conspicerentur, sine toga ad petendum descendebant. Idémq; Plutarchus in M. Æmilij vita dicit M. Æmilium virum consularem qui tricies singulari certamine pugnauerat, & semper hostem trucidauerat, contra Galbam in vmbra nutritum contendentem, cum cicatrices populo ostendisset, statim omnes tribus triumphum ei dedisse. Veterem vero fuisse candidatorum in petitione morem, Liuius quarto libro ostendit, qui dicit à tribuno plebis tunc latam legem, ne cui liceret album vestimentum induere petendi causa. Et tamen infrà scribit. Tribunis militum consulari potestate creatis C. Iulio Tullo C. Seruilio Hala. Cn. Cornelio Cosso artem adhibitam à patricijs cuius eos Icilij tunc quoque insimulabãt, quòd turbis indignorum candidatorum intermiscendo dignos, tędio sordium in quibusdam insi-

Candidati.

Lex ne quis quam petẽdi causa album vestimẽtum indueret.

gnium populum à plebeijs diuertissent. Ratio nunc à nobis, autoritas ac tempus eam deferendi candidam vestem dicetur. Rationémque solam fuisse constat, vt petituros insignes magistratus ostenderet alba vestis. Tempus deferendi autoritas ostensa docebit. Nam iubentibus tribunis militaribus consulari potestate suprà videmus candidatos dignis indignos fuisse immixtos, & pariter aliquando factum est à dictatore aut patribus. Nam idem Liuius quarto libro: dictatore Publio Cornelio, & Hala Seruilio magistro militum, sicut priore anno per indignissimos ex plebeijs candidatos, omnium etiam dignorum tædium fuerat, sic tum primoribus patrum splendore gratiáque ad petendum præparatis omnia loca obtinuere: quos quidem candidatos ad petendum, vt præfertur impulsos, per diem solummodo petitionis albam detulisse vestem non dubitamus: alia autem fuit, de qua paulo post dicemus, petendi iure & ordine consulatum forma, cum quis quæstura & ædilitate functus, petere ad suum libitum instituisset. Hique anno vno à creatis scilicet consulibus ad aliorum creandorum comitia, veste alba vtebantur. Vnde videmus Ciceronem pro Murena orãtem dicere, eum quam cepisset in Asia albam vestem Romam vsque venientem detulisse. Multi obuiam prodierunt de prouincia decedenti, consulatum petenti solet fieri, & cui autem non proditur reuertenti. Quid habet admirationis tali viro aduenienti candidato consulari obuiam iuisse multos? Catonem quoque superiorem in alba veste dum censuram peteret dixisse testi-

monium in Marcum Attilium Glabrionem com petitorem suum Liuius in trigesimo tertio scribit. Quæcunque hactenus à nobis de comitijs, candidatis,& petitione dicta sunt, generalia fuerunt:ad ipsam rem nunc ante oculos ponendam particulariter descendamus. Qui consulatũ petituri in campum Martium candidati descendebant, deductores suffragatoresq; suos circa se habebant:sicut Liuius.xxxiiij. habet, Potentes petebant patricij plæbeiiue:P.Cornelius Cn.F.Scipio qui ex Hispania prouincia nuper recesserat magnis gestis rebus. Et L. Quintius Flaminius qui classi in Græcia præfuerat, & Cn. Manlius Volso: hi patricij: plebeij autem Cn. Lelius Cn. Domitius Cn.Liuius Salinator L. Attilius. ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum,duo clarissimi suæ ætatis imperatores. maior gloria Scipionis & quo maior eo propior inuidiæ. Quintij recentior, vt qui eo anno triumphasset, quod alter decimũ iam annum assiduus in oculis hominum fuerat,quæ res minus verendos magnificos homines ipsa satietate facit. In Quintio noua & recentia omnia ad gratiã erãt. Is obtinuit vt præferretur candidato quem Africanus frater ducebat, quem Cornelia gens Cornelio consule comitia habente commẽdabat. L. Quintius & Domitius Ænobarbus consules facti.Adeo ne in plebeio cõsule,cũ pro C.Lælio niteretur Africanus valuit.Et.xlj.Liuius:Claudius vnus ex omnib9 nobilis candidatus erat, opinione omnium haud dubie destinabantur.Quintus Fabius Labeo & L.Porcius Licinius.Sed Claudius consul sine lictoribus toto foro volitando,

Cõsulatum petentium consuetudo

clamantibus aduersarijs & maiore parte senat⁹, meminisse eum debere se prius consulem populi Romani quàm fratrem P. Claudij esse, quin ille sedens pro tribunali aut arbitrum aut comitiorum tãtum spectatorem se præberet: coërceri tamen ab effuso studio nequiuit quin magnis contentionibus tribunorum quoq; plebis, qui aut cõtra consulem, aut pro studio eius pugnabant, comitia aliquotiens turbaret: donec peruicit Appius vt deiecto Fabio fratrem traheret. Eam petitionis animi anxietatem Seneca epistola. cxviij. sic deridet: Quàm putas esse iucundum tribub⁹ vocatis cum candidati in templis suis pendent? & alius nummos promittit, alius per sequestrem agit, alius eorum manus oculis contexit, quibus designatus contingẽdam manum negaturus est: omnes attoniti vocem præconis expectant. Durauitque aliqua ex parte petitionis magistratuũ vmbra sub principibus. Suetonius de Cæsare. comitia cum populo partitus est, vt exceptis consulatus competitoribus, de cætero numero candidatorum pro parte dimidia, quos populus vellet pronunciaret: pro parte altera quos ipse dedisset. Et ædebat per libellos circũ tributim missos scriptum breui: Cæsar dictator illi tribui: cõmẽdo vobis illum & illum, vt vestro suffragio suam dignitatem obtineant. comitia nulla habuit præter tribunorum & ædilium. & Plinius orator: anxium me & inquietum habet petitio Sexti Erucij. Itaque prehendo amicos, supplico, ambio, domus stationésque circumeo, quantum vel autoritate, vel gratia valeam precib⁹ experior. Locum vbi hæc comitia haberentur supra diximus cam-

pum fuisse Martium, sępenumero à nobis descriptum. In eo quæ erant contra quę aqua virgo in vrbem nunc etiam currens finitur, vt inter colūnam Antonini cocleam extātem, & dictā aquā ipsa fuerint septa ad instar clausurarum, quæ armētis in campestribus fiunt sic appellata. erántque è materia & tabulatis, de quibus M. Cicero ad Atticum scribens. Efficiemus rem gloriosam: Nam in campo Martio tribus comitijs marmorea sumus & septa facturi, eaque cingemus excelsa porticu, vt mille passuum conficiatur: simul adiungetur huic operi villa publica. quod tamen nec Cicero ipse, neq; alius postea fecit, bello prohibente ciuili, quod breui post hanc epistolā est subortum: ad ipsáque septa totidem fuere Ouilia minoris ambitus loca, in quibus centuriæ à tota tribu separatæ de agendis prius quàm citarentur consultabant. Et suos quæq; tribus habuit diremptores, multitudinem in centurias diuidentes, succenturiatorésque, quos dicit Festus explēdæ centuriæ causa aliquos qui forte nō adessent suppleuisse. Vnde conijcimus centurias non singulis comitijs fieri consueuisse, sed potius cū factæ essent diu permansisse: nam extat nūc lapis centurias, vt apparet, aliquas incisas habens, vix dimidius, in sanctæ Luciæ nunc ecclesia vbi Orphei templū erat, vetusta cuius ornamēta à nouis mutationibus dignoscuntur, ecclesiáque Orphei retinet cognomentum: alijque erant centuriatores appellati, quibus esset cura dictas centurias colligere. Erant item vnaquaque in tribu diuisores, diuidendis æqualiter omnibus quæ tribu idarentur, obueniréntque emolumentis præ

Videtur locus deprauatus.

Septa.

Ouilia.

Diremptores.

Succenturiatores.

Centuriatores.

Diuisores.

fecti, quos largitionum corruptelæ autores sæpenumero fuisse docebimus. Iam in campum & ad septa ouiliáque ipsásque tribus & centurias vsque peruenimus, candidatos ad petitionem à suis deductoribus suffragatoribúsque deduci videre videmur. Maiore igitur conatu deligendi formam ducimus explicandam. tenenda vero quæ supra diximus, fuisse in tribubus trium ordinum viros, patricij, equestris & plebeij, fuisse etiam classes quinque à censu plurimum differentes: de centuriísque prærogatiuis sortitione & veturia, quæ'que in ipsis tribubus fiebant, & cõsules prætorésque cum alijs magistratibus ad pontem consedisse, qui in campo esset Martio vbi cocleam columnam Antonij extare videm⁹. quæ dicemus attente considerãda sunt primum de consule. Liuius trigesimo primo, cõsul in campo Martio comitijs priusquam centurias in suffragium mitteret. Et Nonius Marcellus scribit sexagenarios per pontem non mittendos quòd suffragium non ferant, quod pro ponte fiebat. Suetoniúsque de ponte apertius sic habet. De Cæsare enim & coniuratis in suam mortem sic inquit. Illum in campo per comitia tribus ad suffragia vocantem partibus diuersis ex ponte vt deijcerent, atque exceptum trucidarent, cogitasse. Centurias diriuitores quorum id officij erat in tribubus diuidebant. Prærogatiua quid esset, verbum significat: ex omnibus enim qui militarent iunioribus, & pariter ex veteranis militia per ætatẽ dimissis deligebãtur centuriæ, prærogatiua iuniorum siue veteranorum appellatæ: ex ipsisq; prærogatiuæ centuriis facto iterũ de-

Tres ordines virorũ in tribub⁹.

Suffragia p pontem.

Prærogatiua.

lectu, prima selectorum quorumcunq; præstātiorum centuria dicta est tanquam ab ætate & dignitate venerabiliorum, veturia. Et ne fraus aut corruptela posset fieri, non cincti ad custodiā suffragiorum deputabantur, de quibus quid fuerit Plinius sic habet. Decuriæ pluribus nominibus distinctæ tribunorum iudicum, propter hoc non cincti vocabantur ex omnibus selecti, ad custodienda suffragiorum sita in comitijs: alius se non cinctum, alius fractum, alius tribunum appellabat: Tiberij principatu equester ordo motus, in id constitutúmq; ne quis non cinctus esset, nisi ciuis ingenuo patre auóque, quibus sestertia quadringenta census fuissent à lege Iulia theatrali quatuordecim ordines sedendi. Sortiebatur consul, quæ pro vnoquoque candidato prærogatiua iuniorum prius in suffragium mitteretur, quam & præco citabat: cúmque acceptum esset ad consulis cæterorúmque magistratuum præsentiam in ponte suffragium, ea centuria in montem inde citatorum appellatū dimissa, præco quid egisset renunciabat, citabantúrque post prærogatiuas tribus eiusdem prima, deinde aliæ classes in centurias distributæ. Erátque arbitrij candidatorum, tribuum in quibus magis viderent prærogatiuarum sortitionem fieri, eásque quas sorte contigisset exire, & deinde alias centurias à consule vocari. Nam plerunque accidebat eos in petitione præualere quibus prærogatiuæ præsertim iuniorum fauissent. Vnde Cicero pro Murena. Et enim, si tanta illis comitijs religio est, vt adhuc super omnem valuerit prærogatiuam. Vnde videmus Helium Spartianum, de Alexandro seuero

Veturia centuria.

Non cincti ad suffragiorū custodiā deputati.

Mons citatorum.

dicere. Ipsas deinde tribus & eos qui militaribus niterentur prærogatiuis purgauit. Hæc autẽ omnia facillime intelligere poterit, qui dicta Ciceronis de Lucio Pisone Philippicorum secundo, in hæc verba considerabit. Ecce Dolobellæ comitiorum dies, sortitio prærogatiuæ exit, renunciatur, tacet, prima classis vocatur. Renunciatur, deinde vt assolet suffragia, tum secunda classis vocatur: qũæ omnia celerius sunt facta quàm dixi. sed ad rem multo copiosius faciunt, quæ à Cicerone in oratione pro Planco scripta subiecimus. Neque ego nunc consilium reprehendo tuum, quòd eas tribus quibus hic maxime notus erat non ędideris. & infrà: Vocatæ tribus, latum suffragium, descriptæ, renuntiatæ, longe plurimum valuit Plancus. At tandem vna centuria prærogatiuæ tantum habet autoritatis, vt nemo vnquam prior eam tulerit, quin renuntiatus sit aut ipsis comitijs consul, aut certe in illum annum. Et infrà de Planco sic habet: cuius in honore non vnius tribus pars, sed comitia tota comitijs fuerunt prærogatiua. & vbi Cicero in prædictis nõ satis edoceat supplebit Liuius infrà scripta libro quinto: Haud inuitis patribus Publiũ Licinium Caluũ, prærogatiua tribunum militum non petentem creauit. & infrà: populus nihilominus suffragia inibat. & vt quæq; intro vocata erat centuria, cõsulem haud dubie Fabiũ dicebat. Centuriæ quæ supererant Q. Fabium & P. Decium dixere. & infra. Túmque pręrogatiua & primo vocatę omnes centuriæ cõsulem eum dicebant. Item infra: eo die cũ sors prærogatiuæ exisset, eáque T. Attilium. Et libro vigesimo tertio Liuius: interea

prærogatiua suffragium inijt. Creatíq; in ea consules Q. Fabius Maximus quartum M. Marcellus tertium: eosdem consules cæteræ centuriæ sine variatione vlla dixerunt. & libro. xxvj. nostræ intentioni in plurimis satisfacit Liuius : Fuluius cum comitia Coss. haberet, prærogatiua veturia iuniorum T. Manlium Torquatum dixit: qui ad tribunal consulis venit, petiitq; vt sua pauca verba audiret, centuriámq; quæ tulisset suffragium reuocari iuberet. oculorum enim valitudinē excusauit. post hæc cum centuria frequens succlamasset, se nihil mutare, tum Torquatus, Neque ego vestros mores consul ferre potero, neq; vos imperium meum: redite in suffragium. Tum centuria mota autoritate viri petijt à consule, vt veturiam seniorum citaret, velle se cum maioribus natu colloqui: citata seniorum veturia, datum secreto in ouili cum his colloquendi tempus. ita cō sultatione data senioribus dimissis iuniores suffragium ineuntes M. Marcellum, M. Valerium consules dixerunt: autoritatem prærogatiuæ omnes cēturiæ secutæ sunt. Reliquum est nobis hac comitiorum parte, qualia centuriæ aut tribus ipsæ aliter suffragia ferrent ostendere: Duobus enim modis sed diuersis tēporibus id factitatum fuit. Nam vocibus primo & sententijs palàm ab vno quoq; dictis, post tabellis suffragia dari mos fuit, de qua re elegantissimā disputationē Cicero legum secūdo cum Quinto fratre sic habet. In ea sum sententia qua te fuisse semper scio, nihil vt fuerit in suffragijs voce melius. quis autē nō sentit omnem autoritatē optimatū tabellariā legē abstulisse? quam populus liber nunquā desidera-

Mos dandorum suffragiorum.

uit,id oppreſſus dominatu & potentia principū flagitauit.Itaq; grauiora iudicia de potentiſſimis hominibus erāt voces q̄ tabellæ:quāobrē ſuffragandi nimia libido in non bonis cauſis eripiēda fuit potētibus, nō latebra danda populo, in qua bonis ignorātibus quid quiſq; ſentiat tabella vitioſum occultaret ſuffragiū. Itaq; iſti rationi neque lator quiſquam eſt inuentus neq; autor vnq̄ bonus.Sunt enim quatuor leges tabellarię,quarū prima de magiſtratibus mādandis. Ea eſt Gabinia lata ab homine ignoto & ſordido.ſequuta biennio poſt Caſſia eſt:de populi iudicio.iſta ab homine nobili lata L.Caſſio.Carbonis eſt tertia de iubendis legibus ac vetādis:ſeditioſi atq; improbi ciuis.Vno in genere relinqui videbatur, quod ipſe Caſſius exciperet perduelliones. dedit huic quoq; iudicio Celius tabellā. Eámq; optimā rem pub.eſſe dico,quam hic conſul conſtituerit: quæ ſit in poteſtate optimatū. *Sic enim recitata eſt: de ſuffragijs optimatum quę plebi libera ſunto.* quæ lex hāc ſententiā cōtinet,vt omnes leges tolleret quæ poſtea latæ ſunt,quando tegunt omni ratione ſuffragiū:ne quis inſpiciat tabellā, ne roget,ne appellet,deinde hoc optimo cuiq; & grauiſſimo ciui oſtēdatur vltroq; offeratur.Eoq; nūc fit illud quod à te nuperrime dictū eſt, vt minus multos tabella cōdēnet quā ſolebat vox,quia populo licere ſatis eſt. Hoc retēto reliqua volūtas autoritati & gratiæ traditur.Itaq; vt omittā largitione corrupta ſuffragia,nō vides ſi quādo ābitus ſileat:q̄ri in ſuffragijs qd optimi viri ſentiāt. quāobrē lege hac libertatis ſpecies daī,autoritas bonorum retinetur, contentionis cauſa tollitur.

Leges tabellariæ.

Tacitus de Vespasiano. Sorte & vna mores nō discerni: suffragia ad extimationē senatus reperta, vt cuiusq; vitam famámq; penetrarent. Et tabellas ipsas fuisse cæra delinitas, in quibus stilo faciliter scriberetur cuiusq; votum, infra in accusationum partibus, dum sententias iudices ferrēt ostēdemus, vetustam vero huius verbi vim beatus Hieronymus ad Niceam Hypodiaconū eleganter sic scribit. Rudes illi Italiæ homines quos cascos Ennius appellat: qui sibi vt in Rhetoricis Cicero ait, ferro victum quæritabant, ante cartæ & membranarum vsum: aut dedolatis ex ligno codicillis, aut in corticibus arborum mutua epistolarum colloquia missitabant. Vnde & portatores earum, tabellarios: & scriptores à libris arborum librarios vocauere. ad quarū tabellarum imitationē hæ quoq; & factæ & dictæ sunt, in quibus senatorum & iudicum in sentētijs vota scribebantur. De cæteris vero quod dixi infra dicto loco patebit. Scriptas autem fuisse tabellas, Plinius Mesio Maximo scribens sic indicat. Scripseram tibi verendum esse, ne ex tantis suffragijs in quibusdam tabellis multa essent iocularia atque etiam fœda dictu, in vna vero pro nominib⁹ candidatorū, suffragatorum nomina sunt inuenta. Excanduit senatus, magnóque clamore, qui scripsisset iratum principem est comprecatus: tantū licentiæ prauis negotijs adijcit illa fiducia, quis enim sciet? Et tabellæ pro epistolis cū victoriā cōtinerēt laureatæ mittebātur. Cicero in Pisonē Ne tu quidē Paule noster tabellas Romā cum laurea mittere audebas. Hísq; supra tāto vt ostēdimus studio peractis: cōsul in ponte residens eū

Tabellarū origo.

Tabellarij. Librarij

Tabellæ laureatæ. Qui mod⁹ in magistra [illegible] tabelis.

cuius suffragia superauerant consulem futuri anni declarabat, præcoq; palàm enũtiabat, pariterque in deligendis, prætore, censore, ædilib9, & tribunis factũ fuit, declaratiq; in consules candidati, cum senatui vsq; ad tempus ineundi cõsulatũ interessent, maximæ erant autoritatis. declarãdi in comitijs consules & alios magistratus formã moréq; satis supra docuimus, quod quidem etsi suapte rei natura integre & absq; vitio & corruptela fieri potuit, malis tamen artibus sæpenumero factitatum est: quibus artibus primarium largitio fomentũ dedit, vnde & repulsas à petitione nonnulli quandoque immeritas retulere: ob idq; Cicero Quintum fratrẽ ad petitionẽ cõsulatus instruens sic admonet. Et quoniam in hoc vel maxime vitiosa est ciuitas, quòd largitiõe interposita virtutis ac dignitatis obliuisci solet, fac vt se abs te custodiri atq; obseruari sciant, & ad Atticum idem Cicero: Cõsules flagrant inuidia, quòd Memius candidatorũ pactionẽ in senatu recitauit, quã ipse suus cõpetitor Domitius cum consulibus fecisset, vt ambo talenta quadraginta consulibus darent, si essent ipsi consules facti. & idem Cicero largitionis factę insimulatũ Plancũ defendens dum purgare nititur, quo fieret modo corruptela & largitio sic docet. Sed tu doce sequestrẽ fuisse, largitũ fuisse, conscripsisse, tribules decuriasse. Vnam tribum delige, tum doce quod debes, per quẽ sequestrẽ, quo diuisore corrupta sit. Deinde habere cœpit subito præter opinionẽ hominũ: vt ne si cogitasset quidẽ quispiã largiri, daretur spatiũ cõparãdi trib9. Latũ suffragiũ descriptæ, renũtiatæ: longe plurimũ valuit Plan-

Corruptelę in magistratuum petitionibus.

cus.nulla largitionis nec fuit, nec esse potuit suspitio. Erat autē grauissima pœna his qui largitione tribus ac cēturias corrupissent per legē de ambitu cōstitutā, cuius legis metu diuersis & occultis artib⁹ largitionē ipsam fieri oportuit, Vnde dixerūt Planci aduersariorū oratores, ipsum quosdā mimorū habitu subornasse, qui ad trib⁹ & centurias per ludi simulationē penetrātes, pecunias in largitionē detulerāt: quā diluere calūniam Cicero cū admitteretur, his verbis in prædicta oratione est vsus: Illud vero crimen de mimis, quos in circo flaminio deprehensos esse dixistis, tūc caluit, recentiq; nūc in causa refrixit: neque enim qui illi mimi fuerint, nec quæ trib⁹, nec qui diuisor ostenditis: Asconius Pedian⁹ in Cice. orationē ꝑ Milone. Annius Milo & P. Plautius Hypseus & Q. Metel. Scipio cōsulatū petierūt, nō solū largitione palàm effusa, sed etiā factionibus armatorū succincti. & Cice. ipse in Verrē actione secūda. Comitia haberi cœpta sunt. Cursare iste homo potēs cum filio blādo & gratioso circū trib⁹, paternos amicos hoc est diuisores appellare. Hinc videm⁹ Oct. Aug. populi gratiam aucupantē tollēdis largitionib⁹ curā adhibuisse. Suetonius enī de eo sic scribit. Comitiorū quoq; ius pristinū reduxit: ac multiplici pœna coercito ambitu. Fabianis & Scaptiensibus tribubus suis die comitiorū, nequid à quoq̄ candidato desideraret, singula millia nūmum asse diuidebat, satis multa de largitione, repulsarū aliquas dicamus. Nullam indigniorē repulsam Po. Ro. vnquam vidisse creditum est ea: de qua sic Plinius scribit. Vir optimus à senatu iurato iudicatus Scipio

De pœna tribus largitione corrūpentium.

De repulsis

Nasica, bis candidatus repulsam habuit. cui exuli in patria mori non licuit. Sed vltimæ repulsæ causa offertur, ostēdens quod supra diximus necessariam fuisse petituro consulatū, & alios insignes magistratus, humilitatem, & omnē vniuerso populo subiectionē. Cum enim is Scipio post Iugurthæ bellū matrémq; ideam in vrbem aduectam: & seditiones ciuium aliquādo compositas, ædilitatem peteret, & inter supplicādum solenni more vt fiebat callosam stringeret manum vnius quē rogabat, per iocum interrogauit: Nūquid manibus ambulare solitus esset? quod trib⁹ rusticæ adeo ægre tulerūt, vt repulsa illi data fuerit. Paruáq; pariter fuit causa quæ Q. Ælio Tuberoni repulsam præturæ dedit, quem L. Paulus auus & P. Aphricanus auunculus deducebant. In epulo enim Aphricani patrui suo nomine dato, triclinium posuit punicanis pellibus hædinis stratum, & figlinum mensæ apparatum omnem fuisse supra ostendimus, infráq; diffusius in moribus & cœnis dicemus. Erat autem (vt diximus) in petitione necessaria subiectio abiectissima, quā aliquando generosi animi quosdam erubuisse videmus. M. enim Crassus consulatum petens, & more candidatorum campum circuiens singulos rogabat, qui Scæuolam socerum suum deductorem erubescens, eum vt abiret rogauit. Meliúsq; fecisse videtur Cicereius scriba, qui cum Aphricano superioris filio temere cādidat⁹, postq̄ se in consulatus petitione superare aduertit: abiecta veste candida se pro competitore suffragatorē exhibuit. nec fuerūt omnes repulsæ ad perniciem notatorū. Q. enim Cecilius Metellus cō-

ſulatus repulſam habuit & paulopoſt duas prouincias conſuli ſibi demandatas Achaiam & Macedoniã populo Romano ſubiecit. Lucius quoq; ſylla aliquãdo priuſquam eò dignitatis quo euectus eſt aſcenderet, præturæ repulſam habuerat, pariter M. Portius Cato poſt repulſam dignitatem in rep. maximã eſt adeptus. at cætera iã in quartũ volumẽ ꝙ hoc ſatis creuerit differamus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER QVARTVS, QVI ADMINISTATIONIS REIPV. SECVNDVS.

Communicata Orbi ciuitate Romana, comitijs magiſtratuum petitione, largitione, & repulſis quantũ oportuit expeditis, ad alias reip. adminiſtratiõis partes ſummatim ſupra inchoatas reuertamur. Senatores vnde originem & prima habuerunt incrementa quóq; numero vſque ad C. Cæſaris tempora fuerunt ſuperius tertij libri initio diximus, reliquas nũc ſenatorij muneris partes diſcutere aggrediamur. C. Cæſarem ſcribit Macrobius tam multos in ſenatu admiſiſſe, vt quatuordecim gradus eos nõ tenerent. Et Suetonius addit, ipſum decem prætorijs viris conſularia ornamẽta præbuiſſe. De Auguſtóq; idem Suetonius habet, ſenatorum affluentem numerũ deformi & incondita turba (Erãt enim ſupra mille & quidam indigniſſimi quos abortiuos vulgus vocabat) ad modum priſtinum & ſplendorem reduxit: duabus lectionibus, pri-

Senatorum numerus p C. Cæſarem auctus.

Senatores ad numerũ priſtinũ per Auguſtũ reducti.

ma ipsorum arbitratu, quo vir virum legit, secũda suo & Agrippæ, quo tempore in senatu lorica sub veste munitus, ferróque cinctus præsedit. quosdam ad excusandi se verecundiam compulit, seruauitq; etiam excusantibus insignia vestis, & spectãdi in Orchestra epulandiq; publice ius.

Ordo senatorũ per Vespasianum suppletus.

Vespasianum vero dicit Suetonius amplissimos ordines & exhaustos cæde varia & contaminatos veteri negligentia purgasse, suppleséque recẽsito senatu & equite, submotis indignissimis, & honestissimo quoq; Italicorum & prouincialiũ allecto, quem Vespasianũ Cornelius Tacitus dicit multos præfecturis & procurationibus, plerosq; senatorij ordinis honore præcoluisse. & Helius Spartianus Hadrianũ dicit senatus fastigiũ in tantum extulisse, difficile faciens senatores, vt cum Arcenium ex præfecto prætorij, ornamentis consularibus præditum, faceret senatorẽ, nihil se amplius habere quod in eum conferret ostenderit. Iuliúsq; Capitolinus habet Marcũ Antoniũ philosophum multos ex amicis in senatum allegisse cũ ædilitijs aut prætorijs dignitatibus. Qui princeps etiam lege cauit, vt senatores peregrini quartam partem bonorum in Italia possiderẽt.

Libertini i senatũ allecti per commodum.

Et Helius Lãpridius dicit Commodum Antoniũ qui vere dictus est omibus incõmodus, Libertinos in patricios atq; in senatum allegisse. Iulius vero Capitolinus scribit de Helio Pertinace qui postea fuit imperator, eum adiutorẽ vexillis regẽdis Claudio Põpeiano datum, cum in eo munere approbatus esset, lectum fuisse in senatum. Cæteris autem omnibus Romanis imperatoribus præclarius egisse videtur Heliogabalus: quẽ

Helius Lampridius scribit, matrem suam in senatu rogari fecisse: quæ cũ venisset rogata à cõsule subsellium scribendo affuit, id est senatuscõsulti faciendi testis. Fecit autem idem spurcissimus vir in colle quirinali senatulum, id est mulierum senatum, & Semiramiana facta sunt consulta senatus, de legibus matronalibus: quæ quo vestitu incederet, quæ cui cederet, quæ ad cuius osculum veniret, quæ pilento, quæ equo, quæ sagmario, quæ asino veheretur, quæ carpento mulari, quæ boum, quæ sella veheretur, & cui eborata esset aut argentata. Et quæ aurum vel gemmam in calceamentis haberet. cõtrario autẽ modo & forma ĩ hac re, sicut ĩ cæteris magna vsus est modestia & grauitate Alexander Mammea genitus Christiana, quem Helius Spartianus scribit, senatores non nisi ex summorum in palatio virorum suffragijs fecisse, dicẽs magnum virum oportere esse qui faceret senatorem. Nec indigne sic dixit Alexander, cum magna fuerit dignitas autoritásq; senatus. Cicero philippicorum sexto. Siquidem autoritas senatus, decus, honestatem, laudem, dignitatem desiderat. & idem oratione pro Rabirio: summũ in senatu cõsiliũ. Vnde Helius Spartianus Antoniũ piũ dicit senatui tantũ detulisse imperatorẽ, quantum etiam si priuatus esset deferri sibi vel ab alio principe optauit. & Iulius Capitolinus de Antonino philosopho. nec quisquam principum senatui amplius detulit: quem Spartianus dicit Alexandrũ supradictum claui qualitate ab equitibus Romanis discreuisse. Alias etiam senatores habuere consuetudines, quibus à cæteris ordinibus separabantur. nam

Senatus mulierũ ab Heliogabalo factus.

Alexander mãmæ filius instituit vt senatores nisi è summatib' ciarentur.

Senatus autoritas.

Senatores curules curru in curiã vehebãtur.

Aulus Gellius ſcribit : ſenatores qui curulẽ magiſtratum geſſerant,curru honoris gratia in curiam vehi cõſueuiſſe:in quo ſedes erat ſuper qua conſidebant,& plurimi ex ipſis ſenatoribus põtifices erant.Vnde Cicero ad atticum,adhibebãtur omnes pontifices,qui eſſent ſenatores.Auguſtus autem vt lecti in ſenatores religioſius & minore moleſtia ſenatorio munere fungerẽtur,ſanxit,ut priuſquam conſideret quiſq̧ thure ac mero ſupplicaret apud aram eius dei in cuius templo coiretur, & ne pluſquam in menſe bis ſenatus legitimus cogeretur,Kalendis & idibus:néve Septembri & Octobri menſe vllos adeſſe alios neceſſe eſſet quàm ſorte ductos,per quorum numerũ decreta confici poſſent.duobus autem in caſibus ſenatores nullis pignorib⁹ aut alia vi adhibita cogi oportuit:aut cum de triũpho alicui concedendo:aut cum ſupplicatio decernenda eſſet.magnis enim viris tunc mos gerendus erat, quod ambitioſe ſenatores aut concedebant: aut ſummo conatu prohibere adnitebantur. Cicero Philippicorum primo.de ſupplicationibus referebatur,quo in genere ſenatores deeſſe non ſolent.Coguntur enim non pignorib⁹,ſed eorum quorum de honore agitur gratia : quod idem fit cum de triumpho refertur..Ita ſine cura conſules ſunt,vt pene liberum ſit ſenatori non adeſſe. In neceſſitatibus autem ciuitatis adeſſe cogebãtur.Liuius xxv.Adeóque in apparatum eius belli ciuitas intenta erat,vt P.Cornelius conſul ediceret:qui ſenatores eſſent , quibúſque in ſenatu ſententiam dicere liceret,quiq̧ in magiſtratu eſſent, ne quis eorum longius ab vrbe Roma ab-

Auguſti ſtatutum ne pluſq̃ bis in mẽſe ſenatus cogeretur. Duab⁹ tantũ de cauſis ſenatores cogi non potuiſſe.

iret,quàm vnde eo die redire posset. Et mores ciuitatis nonnullos senatores ob dignitatem non seruabant. Cicero oratione ad senatum habita in suo reditu. Nostra memoria senatores ne in suis quidem periculis mutare vestem solebāt:in meo periculo senatus mutata veste fuit. Sed quod plurimi fuit aliquando obseruatum est in senatorē raro animaduerti. Helius Spartianus Hadrianū dicit iurasse in senatu, se nunquam senatorē nisi ex senatus sententia puniturum. quibus tamen multum detulerat Augustus, quē Suetonius scribit, die senatus nunquam patres nisi in curia salutasse: & quidem sedentes ac nominatim singulos, nullo se mouente: etiam discedens eo modo sedentibus vale dicebat. Claudius vero de maiore negotio acturus, in curia medius inter consulū sellas tribunitio subsellio sedebat. Et M. Antoni9 philosophus semper cū potuit senatui interfuit: etiam si nihil esset referendum, si Romæ fuit. Si isq; aliquid referre voluit, etiā de campania ipse venit. Varia etiam de senatu diuersi autores habent. Quorum nonnulla sicut sunt dispersa collegimus. Aulus Gellius dicit præfectum vrbi latinarū causa, senatum habere posse, licet, per ętatem nōdum sit senator. Et Plinius senatum sub diuo fuisse habitum, cum esset nūtiatum bouem loquutū fuisse. Valeriúsq; senatū apud senaculū habitare consueuisse: vt cum à curia vocaretur præsto adesset. Cicero attico. Senatus & de prouincijs prætorum, & de legationibus, & de cæteris rebus decernebat, vt antequam rogatio lata esset, ne quid ageretur. & idem Lentulo: idibus Ianuarijs in senatu nihil est factum, quòd dies

In senatores raro animaduersū.

Varia etiā de senatu.

magna ex parte consumptus altercatione cõsu-lis & Caninij. Item: Consules neq; concedebant, neq; valde repugnabant: diem consumi volebāt. & infra: Senatus haberi ante kalendas Februarias per legem papiam, id quod scis, non potest: neq; mense Februario toto, nisi perfectis aut reiectis legationib⁹. & Cicero Planco, Flagitare senatus instituit Cornutum, vt referret statim de tuis literis. Ille se considerare velle. Cum ei magnum conuitium à senatu cuncto fieret: quinq; tribuni plebis retulerunt. De senatoribus in genere multa sunt dicta. Nunc de eorū officio scribere incipiamus. Primum duobus modis Senatores in re posita consulebant: quidam enim sententiam verbo & oratione dicebant, quidam pedibus in sententiam ibant: & varias de vtroq; modo sententias esse videmus. De illis enim qui sententiam oratione dicerent Vlpianus de senatoribus tractans sic habet. Senatores sic accipiēdum est, eos qui à patricijs & consularib⁹ vsq; ad omnes illustres viros descenderunt. Quia & hi soli sententiam in senatu dicere possunt. Et Plutarchus in problematibus cōtraria penitus opinione dicit: senatores alios patres vocant: alios patres conscriptos: quia primi à Romulo, alij additi & conscripti, vel quia qui sententiam dicunt, conscripti: qui non, solum patres vocati. De ijs etiam qui pedib⁹ in sententiā irent varia est opinio. Nam senatusconsulta, quādoq; per discessionem fiebāt sicut breui infra ostendemus, & qui locū deserentes in quo senatū ingressi cōsederāt, ad loca accedebant, in quibus erant illi quorum sententiæ adhærebant, pedibus in sententiam ire

Senatū haberi āte Kalēdas Febr. nequiuisse.

De senatorū officio.

dicebantur: quos inde pedarios senatores appellari non absurdũ fuit. Sed Aulus Gellius aliã habet opinionem qui dicit: senatores qui curulẽ magistratum gesserant curru honoris gratia in curiam vehebantur, in quo sedes erat, super qua cõsidebant. Cæteri pedibus in curiã veniebant. Inde pedarij senatores dicti. Et infra idem: Functi curulibus magistratibus, qui nondũ à censoribus in senatum erant lecti, senatores nõ erãt licet assiderent. Sed in sentẽtias principum discedebãt. Vnde Liuius de euntibus in sententiam libro v. sic habet. extẽplo nouos tribunos militares creatos esse, qui Kalendas Octobris magistratũ acciperent. In quam sentẽtiam cum pedibus iretur. & infra: cum omnes laudibus modo prosequentes eorum in sententiam pedib9 irent. Item post prælium cannense, & iuramentũ à Scipione extortum, nõ relinquendã esse Italiam sic est in Liuio. Cũ in hanc sententiã pedibus omnes issent. Et Liuius libro xxiiij. Consules edixerũt, quoties inde senatum vocassent, senatores, quib9 in senatu dicere sententiam licet, ad portam capenam conuenirẽt. Et Cicero ipse querimoniam iniuriæ sibi illatæ in oratione quam in senatu post suum reditũ habuit sic exponit. Cũ præclarũ caput recitaret, nequis ad vos referret, nequis decerneret, ne disputaret, ne loqueret, ne pedib9 in sententiã iret, ne scribẽdo adesset. Et idẽ Cicero ad atticũ de rogatione ad populũ in Clodiũ lata scribens. Eteni illud senatuscõsultũ summa pedariorũ volũtate, nullius munerum autoritate factũ. & infra: inde in sententiam pedarij cucurrerũt. Vnde adducor vt credam Auli Gellij sentẽtiam de pe-

Pedarij senatores.

Cõtra Gel.

darijs non satis veram esse: sed potius cum rogari sententiã pauci grauiores dixissent, alios multitudinem maximam, quosdam vnius, quosdã alterius sententiam fuisse secutos, qui ab actu trãseundi pedib⁹ in aliena sedilia pedarij sunt appellati. Quam opinionem nobis confirmat Suetonius, qui de Tiberio imperatore sic habet: Cum senatusconsultum per discessionem fieret, transeuntem eum in alteram partem in qua pauciores erant, sequutus est nemo. Et Flauius Vopiscus de Aureliano principe: Deinde alijs manum porrigentibus, alijs pedibus in sententiam euntibus, plerisq; verbo consentientibus conditum est senatusconsultum. Sen tentia nũc quo rogaretur modo dicẽdum est. Cicero legũ secundo sic habet: Grauis & vt arbitror præclara lex sequitur: quæq; cum patribus agũtur modica sunto, id est modesta atq; sedata. Actor enim moderatur ea: fingit non mentem ac volũtates, sed penè vult⁹ eorũ apud quos agit, quod in senatu difficile nõ est. Est enim senator ipse is cuius non ad actorem refertur animus, sed quid per se ipse expectari velit. Hinc iussa sunt tria, Vt adsit: nã grauitatem res habet quando frequens ordo est: Vt loco dicat, id est rogatus: Vt modo, ne sit infinitus. Nam breuitas non modo senatoris, sed etiã oratoris magna laus est in sentẽtia. Nec est vnq̃ longa oratione vtendum nisi spectante senatu, quod fit ambitiõe sæpissime. In ea autẽ lege statutũ esse videmus vt nemo nisi rogatus diceret. Vnde Liuius xxij. Senatus semotis arbitris consuli cœptus. ibi cũ sententijs variaretur, T. Manlius Torquatus interrogatus sententiã. De ijs au

Quo modo sentẽtia rogarretur.

tem qui rogarentur Aulus Gel.sic habet:ante legem,quæ de senatu habēdo postea fuit,prius rogabatur qui à cēsorib⁹ princeps in senatu lectus fuerat:aliàs qui consules designati erant:quidam à consulibus extra ordinē rogabantur & senatoribus.C.Cæsar in cōsulatu suo cum Bibulo quàtuor rogauit.M.Crassum,& pòst Pompeium, & pòst Catonem: quē cum nimis dicendo tereret diem,quia res sibi nō placebat, Cæsar capi & in carcerem duci iussit.Sed cū senatus eū in carcerem prosequeretur destitit Cæsar . Suetonius in Cæsaris vita:Erátq; consuetudo vt quē ordinem interrogandi sententiam consul Kalendis Ianuarij instituisset,eum toto anno conseruaret. Et Asconius Pedianus in oratione pro Milone.Cū aliquis in dicenda sententia duas pluréſve res complectitur,& si non omnes comprobantur,postulat vt diuidantur:id·est de singulis rebus referatur. Cui sententię cōcordat Seneca epistola xxj. Quod fieri in senatu solet,faciendum in philosophia quoq; existimo.Cū censuit aliquis quod mihi ex parte placuit:iubeo illum diuidere sententiam,& sequor.Cicero Lentulo. Cū sentētia Bibuli pronūtiata esset,vt tres legati regē reducerent:Hortensij,vt tu sine exercitu reduceres: tertia Volcatij vt Pompeius reduceret,postulatum est, vt Bibuli sententia diuideretur , quod autem supra pro parte diximus & infra dicere polliciti sumus,sentētiā per discessionē dici,vel potius ab aliquo dictā approbari cōsueuisse,Sic ostēdit Cicero in orationę,Qui cum gratia effecisset vt sua sententia prima pronūtiaretur,frequens eū senatus reliquit,& in alia omnia discessit:meæq; sen-

Qui ī senatu pri⁹ sententiam rogaretur.

Sentētia p discessionē

tentiæ, quæ secunda pronunciata erat, cum fre-
quens assentiretur senatus. & Lentulo idem Ci-
cero. Nemo est enim qui nesciat quo minus di-
scessio fieret per aduersarios tuos esse factū. Le-
gibus supradictis quas supra à Cicerone attuli-
mus de frequentia & breuitate: aliam quoq; im-
positam habuerūt senatores omniū quæ excogi-
tari potuerint, maiorē melioremq;, quam idem
Cicero ad prædictarum expositionē infra supra-
dictum locum posuit in hæc verba. Causam po-
puli teneto. Et senatori necessariū nosse rempub.
idq; late patet, Quid habeat militum, quid va-
leat ærario: quos socios respu. habeat, quos ami-
cos, quos stipendiarios, qua quisq; sit lege, condi-
tione, fœdere: tenere consuetudinem decernendi,
nosse exempla maiorū. Principem in senatu qui
scilicet primus à consule sententiā rogaretur cē-
sores creabant. De quo Liuius xxxviij. cēsores. T
Quintius Flaminius & M. Claudius Marcellus
senatum perlegerunt: princeps in senatu tertium
lectus P. Scipio Aphricanus. Plinius: vna Fabio-
rum familia, in qua tres continui principes sena-
tus fuere. M. Fabius Ambustus, Fabius Rutilia-
nus filius, Q. Fabius Gurges nepos. & Flauius Vo
piscus in Aureliani gestis rebus. Tunc surrexit
primæ sententiæ, Vlpianus Syllanus: Taciturni-
tatem arcanorum senatusconsultorum fuisse cu-
stodem, Valerius sic dicit. Arcana consilia patrū
nemo enuntiauit. Q. Fabius Maximus de tertio
bello punico indicendo cū P. Crasso senatori ex-
tra senatum dixisset, à consule obiurgatus est.
Taciturnitas enim optimum vinculum admini-
strandæ reipub. Cum Eumenes rex reipub. nun-

Princeps senatus.

Taciturnitas archanorum.

tiasset bellum à Perse, illud prius profligatū est, quàm inchoatum esse, in vrbe est rescitum. Et Iulius Capitolinus in trium Gordianorū gestis rebus. Exemplum senatusconsulti taciti non aliud est hodie, quàm quòd conuocatis maioribus, ea disponūtur, quę nō sūt omnib⁹ publicanda. Cōsulta senatus de quibus tam multa diximus, cū essent conclusa coram ipsis qui decreuerant scribebantur, & cum sedens ad loci in quo senatus habebatur fores tribunus plebis, prout in illius partibus breui infra dicemus T. literam subscripsisset, deferebātur ad ærarium, vbi in libris elephantinis ad id institutis scripta conseruabātur. de qua conseruatione Cicero in epistola ad Q. Metellum Celerem. Iam illud senatusconsultū quod eo die factum est, ea præscriptione est, vt dum id extabit, officium meū in te obscurū esse nō possit. Ex quo Ciceronis textu intelligi potest, in scribendis senatusconsultis apposita etiam fuisse eorū ex senatoribus, qui autores fuerant, nomina. Et tertia in Catilinam oratione Cicero: dictæ sunt à principibus acerrimæ ac fortissimæ sententiæ, quas senatus sine vlla mora est consequutus: & quoniā nondū est perscriptū senatusconsultū. De libris autē Flauius Vopiscus syracusanus in Taciti imperatoris vita habet bibliotheca vlpia in armario sexto lib. elephātinū, in quo hoc senatusconsultum scriptum est, cui Tacitus ipse manu sua subscripsit. Nam iam diu hæc senatuscō. quæ ad principes ptinebāt in lib. elephātinis scribebātur. Petijt aliquādo à nobis vir sūmus & eiusmodi rerū Romanarū diligētissimus inquisitor Prosper colūna cardinalis, qualē mercedē

Senatuscon sulta cōclusa corā his qui decreuerāt scribebātur

T. litera.

Libri elephantini.

ſenatores ad vitæ ſuſtentationem habuerint:cui quod reſpondimus & ſcribere nõ recuſamus,videri nobis primos illos integre &nondũ oppreſſę reipub.ſenatores patrimonio cõtentos gratuitam patriæ operam impendiſſe,cuius rei maximo nobis argumento eſt paupertas multorũ ex eo collegio in morte oſtenſo, quos publico ſumptu,vel collatis in capite nummis efferri oportuiſſe infra oſtendemus.erãt tamen ex ipſo ſenatu nõnulli oratores,qui nõ abunde diuites eſſe nõ poterãt.Et multi ex eo collegio imperia prouinciarũmq; adminiſtrationes facilius cæteris obtinebant,quibus in muneribus opes augere facillimum fuit. A principibus vero multos ex ſenatu adiutos opibus & cenſu videmus . Nam Suetonius de Auguſto,Senatorum cenſum ampliauit ac pro octingentorum millium ſumma duodecies ſeſtertiũ taxauit,ſuppleuitq; nõ habẽtibus. & de Veſpaſiano:Expleuit cenſum ſenatorũ,con ſulares inopes qningenis ſeſtertijs annuis ſuſtentauit.Magna hactenus oſtẽdẽdæ reipublicæ ad miniſtrationis formæ iecimus fundamenta, qui magiſtratuũ vrbis primariorũ deligẽdi modũ, & ſenatuſconſulti formam conficiendi oſtendimus.Ad alia nunc veniamus pariter magna,ma giſtratuſq; alios & magnos, & minores tam veteres q̃ nouiſſimos,etiam à pricipibus inſtitutos edoceamus,vt alias partes reipub.adminiſtrationis,in quibus horum magiſtratuum ſæpe incidit mentio,apertius declarare poſſimus . Triumuiri triplices fuere. Liuius xj. Triumuiri capitales tũc temporis creati.de quibus ſic habet Pomponius de origine iuris . Triumuiri capitales con-

Cenſus ſenatorũ per Auguſtũ ãpliatus.

Triũuiri capitales.

ſtituti ſunt,qui carceris cuſtodiam haberent, vt cum animaduerti oporteret interuentu eorũ fieret. Alij fuere triumuiri:de quibus in xxiij. Liuius:Triumuiri menſarij creati ſunt. Iique nũmularijs & monetæ omnis generis & formæ cuſtoribus præerant.tertij fuere triumuiri nocturni:de quibus ſic habet Cornelius Tacitus.M.Miluius, Cn.Iulius,L.Sextiꝰ triumuiri nocturni,quòd ad incendium in ſacra via ortum tarde venerant, à tribuno plebis die dicta damnati ſunt. & infrà Tacitus. P. Biblius triumuir nocturnus à P. aquilone prætore accuſatus,populi iudicio concidit,quia vigilias negligentius obierat.Quadruplices autem fuere præfecti. Pomponius de origine iuris. Præfectus vrbis vocatur is quoties rei pub.magiſtratus proficiſcuntur,& vnus relinquitur qui ius dicat:qui præfectus olim conſtituebatur, poſtea vero latinarum feriarum cauſa introductus eſt,& quotannis obſeruatur.idemq; Pomponius de ſecundis præfectis ſic habet: præfectꝰ annonæ & vigilum nõ ſunt magiſtratus, ſed extra ordinem vtilitatis cauſa cõſtituti ſunt.Et paulopoſt idem Pomponius de tertio præfecto multa ſic dicit.præfectus vigilum cognoſcit de incẽdiarijs & de fractoribus,furibus, receptatoribus. apud vetuſtiores incendijs arcendis triũuiri præerant, qui de eo quòd excubias agebant nocturni ſunt dicti.Interueniebant vero nonnunq̃ ædiles & tribuni plebis.Erant autẽ familiæ publicæ circa portam & muros diſpoſitæ: vnde ſi opus eſſet euocabãtur.Fuerũt & priuatæ familiæ quę incendia vel mercede vel gratia extinguerẽt.deinde Diuus Auguſtus maluit per ſe huic rei con

Triumuiri menſarij.

Triumuiri nocturni.

Præfectus vrbis.

Pręfectus annonæ.

Præfectus vigilum.

Triumuiri nocturni.

Familiæ publicæ & priuatæ circa muros vrbis diſpoſitæ.

ſulere, pluribus incẽdijs vno die exortis. Nam ſa lutem rei pub. tueri nulli magis credidit cõueni- re, neq; alium ſufficere ei rei q̃ Cæſarem. Itaq; ſe ptem cohortes opportunis locis conſtituit, vt bi- nas regiones vrbis vnaquęq; cohors tueretur, prę poſitis ei tribunis, & ſuper omnes ſpectabili vi- ro præpoſito qui præfectus vigilum appellabat.

Officiũ præ fecti vigilũ. Sciendũ eſt autẽ præfectum vigilum per totam noctẽ vigilare debere & currere calciatũ cum ar mis & dolabris, vt curã adhibeant omnes inqui- linos admonere, ne per negligẽtiam aliquam in- cendij caſus oriatur. præterea vt aquã vnuſquiſq; inquilinus in cœnaculo ſuo haberet, iubetur ad- monere. Quartum præfectum ſic diffinit Mode

Præfectus prætorio. ſtinus de officio præfecti prætorio. cũ apud vete- res dictatoribus ad tempus ſumma poteſtas tra deretur, & magiſtri equitum ſibi adiungerentur, qui aſſociati principali curiæ militiæ gratia, ſecũ dam poſt eos poteſtatẽ gererent, regimentis rei pub. ad imperatores perpetuos tranſlatis, ad ſi- militudinem magiſtri equitum præfecti præto- rio à principibus electi ſunt, data eis pleniore li- centia ad diſciplinæ publicæ emendationẽ. His cunabulis pręfectorum auctoritas initiata in tan tum meruit augeri, vt appellari à præfectis præ- torio non poſſit. Et Cornelius Tacitus in Nero- nis rebus geſtis. Nam Auguſtus permiſit ſena- tui, deinde habitu ſuffragiorum ſuſpecto, præfe- cti prætorio ſorte ducebantur ex numero prętorum. Alium magiſtratũ xxv. Liuius ſic oſtendit.

Quinq; viri Creati ſunt quinq; viri muris reficiendis. Et ma- giſtratũ appellari poſſe dicemus, Fœciales, quos

Fœciales. M. Varro de lingua latina fœciales dictos vult,

ꝗ fidei publicę inter populos præerāt. Cicero autē legū primo: fœderū, pacis, belli, induciarū oratorū, fœciales iudices ſunto. & Liuius in ſecūdo. Tullus Hoſtilius rex, fœciales, paterpatratus, interuenerūt in fœdere trigeminorū, vt vtri ex Romanis Albaniſq; viciſſent, ſuū populū alteri dominū facerēt. quibus in Liuij verbis de alio magiſtratu fit mentio, patrepatrato ſcilicet: de quibꝰ Plutarchus in problematibus. Fœcialibus ſacerdotibus qui fœderibus faciēdis præſunt: paterpatratus præeſt, inde dictus ꝗ ipſe pater patrē haberet, ſicq; filijs prouideret, & patrē cōſuleret: cuius officij magiſtratus formam Liuius ſic diffuſe narrat. Creauit autē M. Valerius primus fœcialis, Spuriū Fuſium primū patrēpatratū, eo bello quod Tullus Hoſtilius cum priſcis latinis geſſit: verbenis caput capillóſq; tangens. alias præterea partes, ablata ſcilicet ab hoſtibus repetēdi patripatrato dedit. Formuláq; hęc fuit: legatꝰ itidémque paterpatratꝰ vbi ad fines hoſtiū venit, vnde res repetuntur, capite velato (filū autē lanæ velamen erat) Audi Iuppiter inqt: audite fines (cuiuſcunq; ſint gētis nominat) audiat fas. Ego ſum publicus nūtius Romani po. iuſte piéq; venio legatus, meis verbis fides ſit. pagit deinde poſtulata, inde Ioue teſtē facit. Si ego iniuſte impiéq; illos homines illas res dedi populo romano, mihiq; expoſco: tum tu patriæ me cōpotē nunq̄ ſinas eſſe: hæc dicit cū fines ſupra ſcandit: hæc quicūq; ei primus obuius fuerit: hæc portam ingrediens: hęc forū ingreſſus. Si nō deduntur quæ expoſcit, diebus tribus & triginta (tot enim ſolēnes ſūt) peractis: bellū ita indicit: Audi Iuppiter & tu Iu-

Pater patratus.

no:Quirine diiq; omnes cęlestes:vósq; terrestres: vósq; infimi audite: ego vos testor populum illũ (quicunq; est nominat) iniustũ esse,neq; ius persoluere. Sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum cõsequamur & adipiscamur. cum is nuntius Romam ad consulendum venit, confestim rex, dictator, consul siue quiuis alius senatum habuerit, ex his fermè verbis senatum consulit. Quarum rerum, litium, causarum, condixit paterpatratus populi Romani quiritum patripatrato Priscorum latinorũ hominibúsque Priscis latinis: quas res nec dederũt, nec fecerunt, nec soluerũt, quas res dari, solui fieri oportuit: dic inquit ei qui primam sententiam rogabatur quid censes? tum ille puro pióq; duello quærendas censeo, itaq; consentio consciscóq;. Inde cęteri ordine rogabant: quando pars maior eorum qui aderant in eandem sententiam ibant, erat consensu fieri solitum vt fœcialis hastæ iactu, vt dictum, bellum indiceret. Sed ad fœcialẽ redeũdum est. De quo Liuius. xxv. Consul deinde M. Attilius ex senatusconsulto ad collegium fœcialium retulit, ipsi ne vtique regi indiceretur bellum: an satis esset ad præsidium eius aliquod nuntiare. Fœciales responderunt. Iam ante sese cum de Philippo consuleretur hoc respondisse, nihil interesse ipsi coram, an præsidio nuntiaretur. Decemuiratum in hac magistratuum parte tractanda, posituri non fuimus, nisi originem legum decem tabularum narrare libuisset, quarum legum mentionem crebram à nobis infra fieri oportebit. Est autem apud Liuium libro tertio. Anno vrbis conditæ. cccl. mutata vrbis forma re

Fœcialis.

A consulib. ad de. čuiros regimẽ vrbis delatũ

giminis à consulibus ad decemuiros. Vnicus decem diebus summam habuit rerum, alij nouem accensi: de quo verbo priusquàm vlterius ad decemuiratum progrediamur dicere volumus: prout tamen in partibus militiæ copiosius dicem⁹.

Accensi. Accensi fuerunt principaliter ad rem militarem animum applicantes, qui conscriptis legionibus, cum in illis tribunatum, præfecturam, quæsturã aut alium officij locum obtinere nequiuissent, à senatu & imperatore belli delecto & à censoribus impetrabant mitti cum eisdem legionibus, sine sacramento militiæ ac sine stipẽdij alicuius spe. qui etiã nulli in bello muneri aliàs q̃ vellent obligabantur, nec sine sacramento si voluissent pugnare in hostem poterant, aut ipsi etiam volebant, armis omnino carentes. sed cum castra milites metarentur, cum acies in prælium directa esset, cum res communis armis gereretur, arma, instrumenta, commeatum, ad imperatoris nutũ accensi subministrabant, vulneratos retrahebant curabántque. quos imperator si officiosos & bene meritos iudicasset, in cadentium locum succedere iussos, arma mortui aut lethaliter vulnerati induere, & sacramẽto adigi permittebat. quo exemplo dixit Liuius nouem decemuiros decimo non collegas per dies decem, sed accensos, id est obsequiosos fuisse. quod exemplum etiam in magistratibus seruatum fuisse videmus, vt qui cum proconsule aut prætore vt mitterentur obtinere nequiuerant, ad magistratus demerendi spem pro accensis accederent. Vnde Cicero de administratione Asiæ ad Quintum fratrem. Accensus sit eo numero quo eũ maiores nostri esse volue-

Nouem decẽuiros decimo per dies .x. accensos fuisse nõ collegas.

runt,qui hoc nõ beneficij loco,sed laboris ac muneris non temere nisi libertis suis deferebant,qui illis quidem non multo secus ac seruis imperitabant.Sed ad decemuiros: Plebe Romana quandoque ob creandos de plebe magistratus, quandoque ob ferendam legem de soluendo nexos à fœneratoribus,quandoque de connubio patrum, quandoque ob legem agrariam: omnia tumultu inuoluente, leges extraneas cum domesticæ non satisfacerent, accersiri placuit. Ierúntque tres athenas qui tertio redeuntes anno leges scriptas retulerunt,comitiisque centuriatis decemuiri dictis promulgandis legibus creati sunt, à quibus nullam esse prouocationem temere concessum est.Qui cum abstinere à patribus cœpissent,libidine in minores debacchati sunt,& tandem primis decem tabulis comitijs centuriatis promulgatis & acceptis, alias decem retinendi decemuiratum auiditate promulgare parabant: effecissentque, nisi nuntiatum à Sabinis Æquísve bellum interpellasset. Nam delectu habito decemuiri in bellum prodierunt:quod dum geritur Appius Claudius decemuirum vnus Virginiam Lucij Virginij filiam diuersis artibus stuprare aggressus est:eóque res processit,vt Appius tumultum in populo concitum timens obuoluto capite effugerit,plébsque in auentinum secedens,tribunos plebis,de quibus supra est dictum,creauit. Reditúmque est ad consules aliósque insuetos administrãdæ rei publicæ magistratus. Alij quoque decemuiri quietis Romæ rebus fuere litibus cognoscendis deputati. Nam cum bellorum munera cæteris magistratibus non sufficientibus,ad

Decemuiri. (margin, beside "bant.Sed ad decemuiros")

Decemuiri alij ad lites cognoscendas. (margin)

prætores deferrentur, quorum administratio iuris munus pręcipuum fuit, creati decemuiri sunt, qui ius in vrbe dicerent, prætorúmque partes eo tempore gererent: quos decemuiros litium adiudicandarum appellarunt. Ex quibus decemuiris fuisse credimus Ciceronem dum Bruto in hæc verba scribit. Namque idem Segulius Veteranus quod tu & Cæsar in decemuiris non essetis: vtinam ne ego quidem essem. per quod idem tempus quatuor viri creati sunt, qui viarum curam haberent: ac etiam tres viri monetales auri argentique conflatores, ad quorum quidem officium curare pertinuit numismata probo auro argentóque & iusto pondere cudi. Quod autem supra de accenso est dictum: de apparitore dicamus suadet, quem magistratibus comitem datum fuisse constat: in eóque solum inter se differebant, quòd accensus nullum, apparitor aliquod (licet paruum) à re publi. salarium percipiebat. Cicero in Verrem actione quinta. Tuus apparitor parua mercede populi conductus. Et ad Quintum fratrem Asiæ proprętorem scribēs Cicero. Atque inter hos eos quos tibi comites & adiutores negociorum publicorum dedit res publi. dūtaxat finibus his præstabis, quos ante perscripsi: quos vero aut ex domesticis coniunctionibus aut ex necessarijs apparitorib⁹ tecum esse voluisti, qui quasi ex cohorte prætoria appellari solent, horū non modo facta sed dicta pręstanda sunt. quādo autē his minutioribus manū apposuimus, multa quæ sub principib⁹ addita & innouata sūt dicemus. Suetoni⁹ asserit Augustū Cæsarē noua officia excogitasse: Cura operū publicorū,

Quatuor viri præerant vijs.

Tres viri monetales.

Apparitor.

vicorum,aquarum,aluei tyberis:frumenti populo diuidendi,præfectura vrbis,Triūuiratu,legendi senatum & recognoscēdi turmas equitum officio nouis magistratibus demandato. Domitianus autem magistratibus vrbicis prouinciarúmque præsidibus coercendis, tantum curæ adhibuit, vt neq; modestiores vnq̄ neq; iustiores extiterint. Hadrianus autē fisci aduocatū primus instituit. Et Antonius pius philosophus prętorē tutelarē primus fecit: cū ante tutores à cōsulib⁹ poscerent. Et ne Alexādri seueri virt⁹ in obscuro post prædictas principū laudes lateat, vnū de eo pręclarū dicere libet, quod nostris tēporibus seruari optandum esset. Helius enim Spartianus ipsum inquit iudices cum promoueret, exēplo veterum & argento & necessarijs instruxisse: ita vt præsides prouinciarum acciperent argenti pondo vicena: sellas senas: mulas binas: vestes forenses binas, Domesticas binas: balneares singulas: coquos singulos: aureos centenos. Et si vxores nō haberent singulas concubinas, quòd sine his esse non possint: redditūri posita administratione mulas, equos & muliones & coquos: cætera sibi habituri, si bene gesserant: in quadruplo redditūri, si male, præter condemnationem aut peculatus, aut repetundarum. Et de imitatione veterum, de qua superius dicitur, sic habet Cicero quinta in Verrem actione. Neminem qui cum potestate ex legatione in prouinciam esset profectus tam amentem fore putarunt, vt emeret argentum: dabatur enim de publico, vt noscis. præbebatur etiam legibus mancipium. Legum originem pręsertim, xij, tabularū paulo supra dicere cœpimus,

Aduocatus fisci.

Prætor tutelaris.

Institutum Alexandri Seueri.

Argentum ex publico proficiscenti in prouinciam.

quæ materia omni ex parte cognitu dignissima, maxime illa ratione hoc in opere diligentius tractanda est, ꝙ iudicia & publica & priuata quo haberentur modo cum dicere instituerimus, leges, plebiscita, rogationes, & alia inde nascentia prius declarari oportere intelligim⁹: De ipsis au tem legibus hoc in loco non est animus ita dicere tanquam si nunc ęderentur, aut à legum latoribus quæ sunt scriptæ sumerentur: nam id esset infinitum. Sed ipsæ rerum summæ & de his rebus quæ maiori ex parte iam pridē obsoluerunt à vetustissimis scriptoribus sumentur. prima tamen nobis diligētia erit à quibus & quo tempo re & quem in finem latæ fuerint indicare: à Liuióque incipiemus qui libro primo. Romulus iu ra dedit quibus populi in vnum corpus coalesce rent: & libro secundo de Valerio publicola: leges tulit de prouocatione ad populum aduersus ma gistratus: de sacrando cum bonis capite eius qui regni occupandi consilia inisset. & infrà. T. Tremelio, C. Veturio consulibus missi legati Athenas, iussíque inclitas leges Solonis describere, & aliarum græciæ ciuitatum instituta moréſque iu ráque noscere. Item infrà: centuriatis comitijs leges decem tabularum sunt latę. Duæ tabulæ pri mis additæ. Lex centuriatis comitijs prima à po pulo lata est, vt quod tribunus plebis iussisset po pulus teneret. aliam deinde de prouocatione cōmuniunt, sanciendo ne quis vllum magistratum sine prouocatione crearet, quisquis creasset ius fásque eum esset occidi. ne ve ea cædes capitalis noxæ haberetur: sacrosanctam tribuni fecerunt: sanciendo vt qui tribunis plebis, ædilibus, iudici

De legibus.

Pœna nocētium magistratibus.

bus nocuisset: eius caput Ioui sacrum esset, familia ad ędem Cereris liberi liberæq; venum irent. Et de ambitu à C. Petilio tribuno plebis auctoribus patribus: tum primum ad populum latũ est, eáque rogatione nouorum hominum ambitionẽ qui nundinas, & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. P. Philo dictator tres leges aduersas nobilitati, plebi secundissimas tulit: vt plebiscita omnes Quirites tenerent, Legum quæ comitijs centuriatis ferrentur ante initũ suffragium patres auctores fierent. Alter ex plebe censor crearetur. Et Liuius decimo. Lex de prouocatione tertio facta. Porcia lex sola pro tergo ciuium lata, quæ grauem pœnam si quis verberasset necassétve ciuem Romanum sanxit. Ad quid autem leges prædictæ & aliæ, de quibus quandoq; dicendum erit, fuerint conditæ, simul cum iuris & iustitiæ partium declaratione dicendum est. Cicero legum secundo. Rei publi. leges, iusta imperia sunto. Hísque ciues modeste & sine recusatione parento. Liuius nono. Vbi duę leges sunt semper antiquã abrogat noua. Et Cicero in legibus: omnium quæ in omnium doctorũ disputatione versantur, nihil est profecto pręstabilius q̃ planè intelligi nos ad iustitiam esse natos. Cui sentẽtiæ alia eiusdem Ciceronis decimo philippicorum cõcordat. Est enim lex nihil aliud nisi recta & à numine deorum tracta ratio, imperans honesta: prohibens cõtraria. & magis magisq; congruit: quod idem Cicero in oratione pro Aulo Cluentio habita sic dicit: Vt corpora nostra sine mente: sic ciuitas sine lege suis partibus & neruis ac sanguine & membris vti non po-

teſt. Legum miniſtri magiſtratus: legum interpretes iudices:legum denique idcirco omnes ſerui ſumus,vt liberi eſſe poſſimus. Et quando à legibus ius ciuile ortum habet, Cicero pro Aulo Cecinna, Qui ius ciuile contemnendum putat:is vincula reuellit non modo iudiciorum ſed etiam vtilitatis vitæ'que communis. Eſt enim ius ciuile quod neque inflecti gratia, neque perfringi potentia,neque adulterari pecunia poſſit:quod ſi nõ modo oppreſſum,ſed etiam deſertum aut negligentius aſſeruatum erit,nihil eſt quòd quiſquam ſeſe habere certum aut à patre acceptum,aut relicturum liberis arbitretur. Sed Vlpianus de iuſtitia & iure.Ius à iuſtitia appellatum eſt. Nam & eleganter Celſus diffinit. Ius eſt ars æqui & boni, cuius merito quis nos ſacerdotes appellat. Iuſtitiam namque colimus:& boni & æqui noticiam profitemur, æquum ab iniquo ſeparantes: licitum ab illicito diſcernentes:bonos non ſolum metu pœnarum,verum etiam præmiorum quoque exhortatione efficere cupientes:veram (niſi fallor) philoſophiam non ſimulatam affectantes. publicum ius in ſacris & ſacerdotibus & in magiſtratibus conſiſtit. Primarium ius tripartitum eſt:collectum eſt enim ex naturalibus præceptis aut gentium,aut ciuilibus.Ius naturale eſt quod natura omnia animalia docuit:nã ius iſtud nõ ſolum humani generis proprium eſt,ſed omnium animalium quæ in terra mariq́ꝫ naſcũtur: auiũ quoqꝫ cõmune eſt. Ius gentiũ eſt quo gẽtes humanę vtunť:qđ à naturali ꝓcedere facile intelligere licuit:quia illud omnibꝰ animalibus,hoc ſolis hominibus inter ſe cõuenit:Velut erga deũ re-

Ius.

Ius publicũ.

Ius primarium.

Ius naturale.

Ius gentiũ.

ligio:vt parentibus & patriæ pareamus: vt vim atq; iniuriam propulsemus. Nam iure hoc conuenit: vt quod quisq; ob tutelam corporis sui fecerit:iure fecisse existimetur.& cum inter eos cõiunctionem quandam natura constituerit,consequens est hominẽ homini insidiari nefas esse iure gentium. Hermogenius de iure item & iusticia.Iure gentium introducta sunt bella: discretæ gentes:regna condita:dominia distincta:agris termini positi:ædificia collata:cõmercia:emptiones: venditiones:locationes: conductiones: obligationes institutæ,exceptis quibusdam,quæ à iure ciuili introducta sunt.Vlpianus:Ius ciuile est qđ ex legibus:plebiscitis:senatusconsultis:decretis principum:auctoritate prudentium venit.Ius prætorium autem quod prætores introduxerunt,adiuuandi, vel supplendi, vel corrigendi iuris gratia propter vtilitatem publicam,quod & honorariũ dicitur ab honore prætoris sic nominatũ. Nam & ipsum ius honoratum quasi viua vox iuris ciuilis est.Ne autem omnia hic cumulemus,quę iuris ciuilis codices habent, hoc solum ex Pomponio addemus. Ius autem proprium est quod dicitur ciuile, aut sine scripto, quod consistit in sola prudentium interpretatione: vt sunt legis actiones quæ formam agendi continent:vt plebiscitũ quod sine auctoritate patrum est constitutũ,aut magistratuum edictum,vnde ius honorarium nascitur:aut senatusconsulta,quod solum senatu cõsentiente inducitur sine lege : aut est principalis constitutio,vt quod ipse princeps constituit,pro lege seruetur. Et Martianus legumlator elegantissimus hanc legum commẽdationem à græcis

Ius ciuile.

Ius prętorium quod & honorariũ.

Ius ꝓpriũ.

affert,quæ plurimi facienda eſt.Lex vt Demoſthenes orator diffinit, eſt cui omnes homines decet obedire propter multa,& varia : & maxime quia in omnes lex eſt, inuentio quidem ac donũ dei,dogma autem omnium ſapiẽtium,correctio omnium voluntariorum & non voluntariorum peccatorum, ciuitatis compoſitio communis,ſecundum quam omnes decet viuere qui in ciuitate ſunt.Et philoſophus ſummæ ſtoicæ ſapientiæ Chryſippus ſic incipit librum ſuum quem fecit. Lex eſt diuinarum & humanarum rerum noticia:oportet autem eam præeſſe & bonis & malis:& principem & ducem eſſe: & ſecũdum hoc regula eſt iuſtorum & iniuſtorum,& eorum quę natura licita ſunt,præceptorum quidem faciendorum,& prohibitorum non faciendorum . Sed iam plebiſcita oſtẽdamus:rogationes & ſanctiones,& quæ legum ſpecies extiterunt.Aulus Gellius . Lex eſt generale iuſſum populi aut plebis rogãte magiſtratu. Plebiſcitum lex quam plebs nõ popul9 accipit:& dictæ ſunt rogationes,quia niſi populus aut plebs rogetur,nõ fieret.Priuilegia priuatæ perſonæ:cõceſſa.Pomponius de origine iuris de plebiſcitis ſic habet . Cum eſſet in ciuitate lex duodecim tabularum,& ius ciuile eſſet,& leges & actiones,euenit vt plebs in diſcordiam cum patribus perueniret & ſecederet,ſibíque iura conſtitueret, quæ iura plebiſcita vocantur.Mox cũ reuocata eſt plebs,quia multę diſcordiæ naſcebantur de his plebiſcitis,placuit ea obſeruari lege Hortenſia:& ita factum eſt, vt inter plebiſcita & legem ſpecies cõficiendi intereſſet, poteſtas autẽ eadem eſſet. Deinde quia difficile

Lex.

Lex.

Plebiſcitũ.

Rogationes

Priuilegia.

plebs cōuenire cœpit,populus certe difficili⁹,prę tanta turba hominū,necessitas ipsa curā rei pub. ad senatū deduxit.Ita cœpit senatus se interponere:& quicquid cōstituisset obseruabatur. Idq; ius appellabatur senatuscōsultū. Rogationē esse dicit Festus Pōpeius cum populus consulitur de vno pluribúsve hominibus,qd̄ nō ad omnes pertinet.& de vna pluribúsve rebus: de quibus non de omnibus sanciatur.Nam qd̄ in omnes homines résve populus sancit, lex appellatur. Liuius vij.in sequēti anno C.Martio,C.Manlio cōsulib⁹ de vnciario fœnore à M. Duellio,L.Veturio tribunis plebis rogatio est perlata,& plebs aliquanto eam cupidius sciuit accepitq;. Plutarchus in Pompeij vita. Catulo viro clarissimo de Pōpeio rogationi ne mari pręficeretur aduersante:primū tacuit plebs.sed postea dicēti parcendū esse huic viro,& si eū amisissent in quo spem reposuissent suam:respondit:in te. Et post adeo indignatione cōmota clamauit plebs Pompeiū præfici,vt cor uus superuolans ceciderit.Cicero Lentulo:cúmq; Metellū vnius tribuni plebis rogatio:me vniuersa res pub.duce senatu,comitante Italia,reuocasset.Et item Cicero ad Quintum fratrē.Sed magna manus piceno & gallia expectatur : vt etiā Catonis rogationibus de Milone & Lentulo resistamus.Quo autem modo plebiscita,& rogationes,& sanctiones,de quibus breui post dicemus, in tanta populi multitudine suā haberent conficiendi formā,pulchrū atq; etiā necessariū est nosse.Nouissime enim credim⁹ multos qui supra legerint, plebē ita clamasse vno constantiq; tenore, vt coruus superuolans ceciderit: licet vero id

Senatuscon sultum.
Rogatio.

tunc & aliquãdo aliàs ob nimiã populi affectionem acciderit:tamẽ in cæteris ordo hic erat:qui populũ rogaturi erant cõsules aut tribuni sedilia in locũ ordine locanda afferri curabãt,inter quorum ordines maiora quædam fuerunt tabulata, pontes appellata, per quæ viatores & apparitores publice deputati euntes redeuntésque, tabellas perferebant singulis dandas ex ijs qui consederant,quas cũ signatas recepissent ad tribunósque in suggestum retulissent, quid maior sciuisset pars attendebatur.Idq́ Cicero ad Atticũ scribens sic indicat.Tribunus plebis Fusius in cõtionem produxit Pompeiũ. Res agebatur in foro flaminio,& erat in eo ipso loco illo die nundinarum celebritas. Piso autem consul lator rogationis idem erat dissuasor.Operæ Clodianæ pontes occuparant,tabellæ ministrabantur, ita vt nulla daretur nisi spondenti:hic tibi in rostra Cato aduolat: conuicium Pisoni consuli mirificum facit (si id est cõuiciũ) vox plena grauitatis,plena auctoritatis,plena deniq; salutis.Accedit eodẽ noster etiam Hortensius.Multi præterea boni.Insignis vero opera Fauonij fuit.hoc concursu optimatũ comitia dirimuntur:senatus vocatur. cum decerneretur freqũetissimo senatu cõtra pugnãte Pisone,ad pedes omniũ sigillatim accedẽte Clodio,vt cõsules populũ adhortarẽtur ad rogationẽ accipiendã.De sanctione sic habet Cicero in oratione pro Cornelio Balbo.primũ sacrosanctũ nihil esse potest:nisi qđ popul⁹ plébsve sanxisset: deinde sanctiones sacrãdæ sunt aut genere ipso, aut obtestatiõe & cõsecratione legis aut pœnę:cũ caput ei⁹ qui cõtra fecerit cõsecraƭ.Et priuilegia

Quomodo rogatio fieret.

Pontes.

Sanctiones

Priuilegia.

priuatorum leges fuisse videntur:quæ xij.tabularum leges sustulisse sic Cicero legum secundo innuit. De promulgatione de singulis rebus agendis tum leges præclarissimę xij.tabularum duæ: quarum altera priuilegia tolli:altera de capite ciuis rogari cum maximo commodo vetat. In priuatos homines ferri leges voluerunt. Id est enim priuilegium: ferri enim ab singulis cẽturiatis comitijs noluerunt. Hinc tractum videtur, vt principes postea concesserint Diplomata, quæ singularium virorum & vicorum priuilegia fuisse tenemus. Cicero:dictaturæ Cæsaris perpetuæ temporibus Cornelio Balbo Diploma statim nõ est datum : quod mirifica est improbitas in quibusdam qui tulissent acerbius . Pansa quidem mihi gratus homo & certus non solum confirmauit, verũ etiam recepit perceleriter se allaturum diploma. & Cicero Attico. Et quia à pueris diploma sumpseris. Suetoni9 de Augusto:in diplomatibus libellisq; & epistolis signandis initio sphinge vsus est. Mox imagine magni Alexandri. nouissime sua, Dioscoridis manu sculpta, qua signare cæteri principes consueuerunt . & de Othone imperatore:Diplomatibus primisq; epistolis suis ad quosdam præsides Neronis cognomen adiecit. Corneli9 Tacit9 in Vitellij rebus gestis. Causa fingẽdi fuit vt diplomata Othonis quæ negligebãtur lętiore nũtio reualescerẽt. Et Cicero itẽ pro Cornelio Balbo. Mitto diplomata tota in ꝓuincia passim data. Asconius Pedianus proxima prędicta vocabula duo sic diffinit actione secũda in Verrẽ . Inter syngraphas & alia chirographa hoc interest, ꝙ in cęteris tantũ quę gesta sũt scri-

Diploma. Syngraphæ Chirographa.

bi ſolent:in ſyngraphis etiã contra fidem veritatis pactio venit,&non numerata quoq; pecunia, aut nõ integre numerata,pro tẽporaria volũtate hominũ ſcribi ſolent.Et duo item alia prædictis aliqua ex parte ſimilia vocabula Liuius octauo exhibet exponẽda,fœdus ſcilicet & ſponſionem:præſertim in populisRomano populo ſubigendis:non fœdere pax caudina,ſed per ſpõſionem facta eſt.Spoponderunt cõſules,legati,quæſtores, tribuni militum: vbi ſi ex fœdere res acta eſſet, prӕterquam duorum fœcialium nomina non extarent:& propter neceſſariam fœderis dilationem,obſides etiam DC equites imperati qui capite luerent,ſi pacto non ſtaretur. Fœdus itaq; erat quod Liuij principio deſcriptum porca cæſa per duos populi Romani fœciales alicui populo fiebat,Sponſio autem cum petenti accipientiq; aduerſario aliquid ſolenniter eſt promiſſum,vnde quod longe ſupra oſtendim⁹,ciuitates fuerunt multæ Romanis fœderatæ, & multæ per ſponſionem in amicitiam acceptæ.Vnde Cicero pro Cornelio Balbo,In fœdere gaditano nil erat,niſi vt pia & æterna pax ſit, de legibus & eis ſimilibus multa diximus:quas leges abrogari conſtat potuiſſe,nec vllum ne id fieri poſſet remedium adhiberi.Cicero Attico.Scis enim Clodium ſanxiſſe,vt vix aut omnino non poſſit,nec per ſenatũ, nec per populum infirmari ſua lex, ſed vides nunq̃ eſſe obſeruatas ſanctiones earum legum quæ abrogarentur: nam ſi id eſſet,nulla ferè abrogari poſſet,neq; enim vlla eſt quæ non ipſa ſe ſępiat difficultatibus abrogationis.Sed cũ lex abrogatur,illud ipſum abrogatur.Legẽ agra-

Fœdus. Sponſio.

Lex agraria riã vltimo seruauimus loco, quia de ea multi pleni sunt libri, & incendium magis vrbi Romæ q̃ lex fuisse videtur: cuius originem q̃ remotissimã sic libro secundo Liuius ostendit: Spurio Cassio, Publio Virginio consulibus agrum Hernicis ademptum, tum primum lex agraria lata. & tamẽ libro duodesexagesimo Liuius Tiberij Gracchi perniciem ob eam legẽ latam ostendit, cũ enim Tiberius Numantiam accessurus per Thusciam transiret, solitudine liberorum & seruorum inductione visa à diuitibus facta, eã ferre legem animũ induxit, cuius rei causa in id dedecus Roma incidit, vt Aphricanus Scipio Æmylianus lumẽ gloria decúsq; Romani nominis, quia plebis rabiem min⁹ fouere sit visus, noctu in cubiculo credatur occisus: hanc vero agrariam fieri nõ oportuisse, si primæ leges duæ, M. Curij prima, & Licinij secunda seruatæ fuissent. Curius enim post triũphos & terras imperio additas, censuit perniciosum intelligi ciuem cui septem iugera agri satis non essent, quæ mensura plebi primũ post reges exactos assignata fuit. Et Licinij Stolonis lex quingenta iugera excedi vetuit, qua ipse prior fuit reus, quia filio subornato plus habuit. Iudicia post leges à quibus oriuntur ordine poni debent, quę quantum ad nostrã attinet intentionẽ, Vlpianus sic abũde nobis accumulat. Publica iudicia non omnia sunt, in quibus crimen vertitur, sed ea tantum quæ ex legibus publicorum iudiciorum veniũt, vt Iulia maiestatis, Iulia de adulterijs, Cornelia de sicarijs & veneficijs. Pompeia de parricidijs, Cornelia de testamentis, Iulia de vi priuata, Iulia devi publica, Iulia ambitus, Iulia re-

Lex Curij.

Lex Licinij Stolonis.

Iudicia publica.

petundarũ,Iulia de annona, & Paulus item iureconsultus: Publicorũ iudiciorũ quædã capitalia sunt,quædam nõ capitalia. Capitalia sunt ex quibus pœna mortis aut exiliũ est:hæc est,aquæ & ignis interdictio. Per has enim pœnas eximitur caput de ciuitate. Nam cætera nõ exilia sed relegationes proprie dicũtur:tũc enim ciuitas retinetur. Nõ capitalia sunt ex quibus pecuniaria, aut in corp9 aliqua,coerctio pœna est. Hæc autẽ iudicia maiori ex parte apud cẽtumuiros habita fuisse videmus,de quo iudicio Festus Põpeius sic habet, Centũuiralia iudicia à centumuiris dicta sunt. Nam cũ essent Romæ trigintaquinq; trib9 quæ & curiæ dictæ sunt,terni ex singulis tribus sunt electi ad iudicandũ,qui centumuiri appellati sunt,licet quinque plures quam centum essent, quo facilius nominaretur. Iudiciorum tamen summam Cicero pro domo sua ad põtifices breuiter sic exponit. Hoc est deniq; propriũ liberę ciuitatis,vt nihil de capite ciuis aut de bonis sine iudicio senatus,aut populi,aut eorum qui de quaque re constituti iudices sint, detrahi possit. & infra: Moderata iudicia populi sunt à maioribus constituta, primum vt ne pœna capitis cũ pecunia cõiũgatur,deinde ne indicta die quis accusetur:vt ter ante magistratus accuset intermissa die qua mulctã irrogat aut iudicet: quarta sit accusatio, trinundinũ pro dicta die iudiciũ sit futurũ. Et cũ iudicijs litigiũ est cõiunctũ,de quo Cic. in Verrẽ actione quinta, Eiusmodi respublica debet esse,& erit veritate iudiciorum constituta, vt inimicus neque nocenti deesse posset,neq; obesse innocenti, Quarum litiũ actiones fuisse cõstitutas cum

Iudicia capitalia.

Relegationes.

Iudicia non capitalia.

Centũuiralia iudicia.

Actiones litium.

alibi legũlatores,tum Cicero habet oratione pro Roſcio Amerino in hæc verba, Sunt iura, ſunt formæ de omnibus rebus conſtitutæ,ne quis aut in genere iniurię,aut ratione actionis errare poſſit. Expreſſæ ſunt enim ex vniuſcuiuſq; damno dolore incõmodo calamitate iniuria publica hæ à prætore formulæ, ad quas priuata lis accõmodatur,de qua actione Idem Cicero pro Aulo Cecinna. At enim ſi prætor is qui iudicia dat nunq̃ petitori præſcribit qua actione illũ vti velit. Vera autem fuit virtus Romana in qua nullus à iudicijs eximi potuit. Liuius vndequadrageſimo. Duo Petilij diem Scipioni Aphricano dixerunt. Duæ maximæ orbis terrarũ vrbes ingratæ vno tempore inuentæ ſunt. Romana ingratior:ſiquidem victa Carthago,victum Hannibalẽ in exilium expulit,Sed Roma victrix victorẽ Aphricanum expulit. Alij dicebãt ciues,neminem vnũ tantum meruiſſe ciuem, vt debuerit legibus interrogari nõ poſſe. Nihil tam æquandæ libertati eſſe quàm potentiſſimũ quenq; poſſe dicere cauſam:& infra. Non alius antea quiſq̃ nec ille ipſe Scipio conſul cenſórve maiore omnis generis hominum frequentia, quàm reus illo die in forum eſt deductus. Plutarchus in Gracchorum vita. Si quis capitali iudicio accerſebatur & non veniret ad ſe defendendum, tum eum domi ante ianuã conſiſtens præco tuba citabat. Tantáq; fuit Romanæ ciuitatis grauitas,vt licet iudicio, ſicut diximus,ſubijci poſſent omnes quantumuis maximi:nullus tamen à paucis iudicibus etiam centumuiris in exterminium niſi per vniuerſam ciuitatẽ,id eſt comitijs adduci poterat. Cicero pro

P.Sextio:Satis legibus & duodecim tabulis sancitum est, vt de capite nisi centuriatis comitijs rogari non possit:& infra. Non posse quenq̃ de ciuitate tolli sine iudicio:de capite nõ modo fieri sed ne iudicare quenq̃ posse nisi centuriatis comitijs.Noniúsq; Marcellus scribit. Capital dici iudicium periculúmq; capitis.Et Cicero pro domo sua ad pontifices, quid esset id capitis periculum sic edocet.Qui erant rerum capitaliũ cõdemnati,non prius hanc ciuitatem amittebant, quàm erant in eam recepti,quò vertẽdi,hoc est, mutandi soli causa venerãt:id autem cũ esset faciendum,non ademptione ciuitatis, sed tecti & aquæ & ignis interdictione faciebant. quid vero fuerit hæc interdictio, de qua etiam supra legũlatores dixerunt, Festus Pompeius per similitudinem vetusti moris nuptiarum,de quo infra dicemus ostendit.Nouæ enim nuptæ quàmprimũ mariti domũ ingrediebatur aqua & ignis à sponso per manus tradebatur,significante omnẽ vitã de cætero vtrique futuram cõmunẽ, quòd duobus illis elementis maxime humana indigeat vita:pariter ei quem Romana ciuitate pellebant, aqua &igni interdicebant,eũ communione omni ciuitatis priuatum significantes. Cicero Philippicorum primo,Et qui de vi,item de maiestate damnatus sit,aqua & igni interdicebatur.Plinius ad Cornelium Minutianũ scribens,dicit eos quibus aqua & igni interdictũ erat,caruisse omni togæ iure.Quid autem inter prędictam aquæ & ignis interdictionem, omniũ maximã animaduersionem,& in exilium deportationem,& alias pœnas interesset aliqua ex parte dicendum

Nullum à paucis iudicibus potuisse cõdẽnari de capitali pœna.

Capital.

Capitis periculũ quid.

Interdictio aquæ & ignis.

Exules.
Exilium triplex.

est. Exules Nonius Marcellus sic diffinit. Exules dicũtur extra solum. Sed Martianus. Exiliũ triplex est,vt certorũ locorũ interdictio:aut lata fuga,vt omniũ locorũ habitatio interdicatur præter certum locũ,aut insulæ vinculũ:id est,relegatio in insulam. Et tamen aliquando coniunctum fuisse videtur exiliũ aquæ & ignis interdictioni. Liui⁹ xxv. plebiscitũ in Posthumiũ Pyrgensem publicanum.M. Posthumi⁹ si antè Kalendas Iunias non prodisset,citatúsq; eo die nõ respondisset,neq; excusatus esset,videri eum in exilio esse: bonáque eius vænire,ipsi aqua & igni interdici, fuit etiam quoddã quasi voluntarium exiliũ legatio libera,quæ non nisi iurisconsultoribus atq; prætorijs concedebatur:vt scilicet ad aliquas eũtes prouincias eis diffinitas,partem deferrent insignium quibus magistratus vtebãtur:sicq; cum proprias curarent res,& interea ab æmulorũ hostiúmve in repub. suorum conspectu parumper se subtraherent, in honore apud prouinciales ac reuerentia erant.Cicero Quinto fratri Asiæ propraetori:illud autem quod cupit Claudius est legatio aliqua,si minus per senatum per populum libera,aut belatium, aut broicarũ, aut vtrúmq;. Item Cicero Attico.Dedi literas,legatione mihi opus est, honestior est votiua, & habent liberæ legationes diffinitum tempus lege Iulia: nec facile addi potest.Brutus Bruto suo & Cassio: Cũ in his angustijs versarer,placitum est mihi vt postularẽ legationẽ Liberã mihi reliquisq; nostris, vt aliqua causa proficiscẽdi honesta quæreretur: tamẽ paulopost futurum puto,vt hostes iudicemur,aut aqua & igni interdicatur.Cicero Corni-

Legatio libera.

ficio.C.Agnicius negotiorū suorū causa legatus in Africam legatione libera. Tertium item genus exilij & quidem iustissimū fuit, de quo Suetoni⁹ in Tiberij vita sic habet, Fœminæ famosæ vt ad euitādas legum pœnas iure ac dignitate matronali exsoluerētur, lenocinium profiteri cœperāt. Et ex iuuētute vtriusq; ordinis profligatissimus quisq;, quo minus in opera scenæ harenæq; edēda, S.C. teneretur, famosam iudicij notam spōte subibat. Eos eásq; omnes ne quod refugiū in tali fraude superesset exilio affecit. Pœnas pendere qui pecunias condēnati soluebant, Festus Pompeius inquit: quia ob delictū pecuniam penso ære pendebant. Sed ob capitalia facinora quæ essent punitiones Vlpianus de ædili edicto, Capitalem fraudem admittere est tale aliquid delinquere, propter quod capite puniēdus sit. Veteres enim fraudem pro pœna ponere solebant. Capitalem fraudem admisisse accepimus, dolo malo & per nequitiā: cæterū si quis errore, si quis casu fecerit cessabit delictū. Vnde Pomponius ait, neq; puerum neq; furiosum capitalem fraudē videri admisisse. Et Calistratus de pœnis. capitalium pœnarum ferè isti gradus: summū suppliciū videtur esse, ad furcam damnatio, viui crematio, item capitis amputatio: deinde pxima morti pœna metalli coerctio, post deinde in insulam deportatio: cæteræ pœnæ ad existimationem, nō ad capitis periculū pertinēt: veluti relegatio ad tempus, vel in perpetuum, vel in insulam, vel cum in opus quis publicum datur ad tempus, vel cum fustiū casui subijcitur. Modestinus autem de verborum significatione duo ex verbis supradictis sic

Tertium exilij gen⁹

Pœna: Pēdere.

Punitio Capitalis.

Fraus pro pœna.

corrigit. Capitalis licet Latine loquentib⁹ omnis causa existimationis videatur, tamen appellatio capitalis, mortis, vel amissionis ciuitatis intelligenda est. Et deportatos, id est, quibus aqua & igni interdictum est. fidei commissum relinquere non posse, Vlpianus inquit. Et quod supradictum est de existimatione sic Paulus exponit,

Existimatio. Existimatio est dignitatis læsæ status, legibus ac moribus cõprobatus. Qui ex delicto nostro autoritate legum aut minuitur, aut cõsumitur, circa statum dignitatis pœna plectitur. Sicuti cum relegatur quis, vel cum ordine mouetur, vel cum prohibetur honoribus publicis fungi, vel cũ plebeij fustibus cæduntur: pœnæ tamen præter supradictas à principibus variatæ fuerunt. Galbam enim scribit Suetonius Nummulario pecunias non fide versanti, manus amputauisse, mensæq; eius affixisse. Et tutorem, qui pupillum cui substitutus hęres erat, venenis necasset, cruci affixisse. Pœnas facinorosorum Cæsarẽ auxisse sic scribit Suetonius. Cũcta collegia præter antiquitus instituta distraxit. Pœnas facinorosorum auxit: & cum locupletes eò facilius scelere se obligarent, quia cum magnis patrimonijs exularẽt, parricidas, vt Cicero ait, bonis omnibus, reliquos dimidia parte mulctauit. Quia verò delatores pœnis infligendis causam sæpenumero fomentúmq; addiderant, eos Titus Vespasianus princeps optimus acerrime insecutus est, de quo sic scribit Suetonius, Inter aduersa temporũ & delatores erant ex licentia veteri: hos assidue in foro etiam flagellis ac fustibus cæsos, ac nouissime traductos per ãphitheatri harenã: partim subigi

De pœnarum varietate.

ac venire iussit, partim in asperrimas insulas deuehi: & post eum Domitianus frater Fiscales calumnias magna calumniãtium pœna repressit. Ferebaturq; vox eius, princeps qui delatores nõ castigat, irritat. Antonius vero pius, Delatores si non probarent, capite affecit: si probarent, delato pecuniæ præmio dimisit infames. Accusationes autem quæ iure recte & ordine in iudicijs fierẽt: & si minorem defensione gratiam habuerunt, sua tamen laude non caruerunt, dũmodo nimijs accusatores viribus non inniterentur. Cicero pro Murena, Sæpe hoc maiores natu dicere audiui, hanc accusatoris eximiam vim & dignitatem plurimum Lucio Cottæ profuisse. Noluerunt sapientissimi homines qui tum rem illam iudicabant, ita quenquam cadere in iudicio, vt nimijs aduersarij viribus videretur abiectus. Semper in hac ciuitate nimis magnis accusatorum opibus & populus vniuersus, & sapientes in posterum prospicientes iudices restiterunt. De accusatiõe igitur & defensione quæ in iudiciis capitalibus fierẽt dicturi multa & varia prius discurrere pergemus, quæ in ipsis iudicijs frequentia, raro alibi q̃ in Ciceronis orationib⁹ inueniũtur. Primũmq; qualiter accusatores internoscãtur Martianus ad S.C. Turpilianum sic docet: accusatorum temeritas tribus modis detegitur, & tribus pœnis subijcitur: aut enim calumniantur, aut præuaricantur, aut tergiuersantur. Calumniari est falsa crimina ĩtẽdere. Prẹuaricari est vera crimina abscondere. Tergiuersari in vniuersum ab accusatione desistere. Qui accusati dicta die causam dicturi corã populo erãt, accusatoribus responsuri

De accusationibus.

De accusatoribus.

Calumniari

Prẹuaricari

Tergiuersari.

De accusatis.

in forum venientes sub rostris rei stabāt: nec erat tam bonus, tam integer,& magnæ famæ vir, quin sub ipsum causæ initiū,multitudinis ad audiendū conueniētis,præsertim adolescentiū conuitijs laceraretur. Liuius vndequadragesimo. Tribu.ple.eo tempore T.Sēpronius Gracchus erat, cui minime cū Scipione cōueniebat. is cum vetuisset nomen suū decreto collegarū ascribi, tristiorémq; omnes sententiā expectarēt,ita decreuit. Cū L. Scipio excuset morbū esse causæ fratri,satis id sibi videri:se P. Scipionē priusq̄ Romam venisset accusari nō passurū: tum quoq; si se appellasset auxilio ei se futurū ne causam dicat.ad id fastigiū rebus gestis, honoribus populi Ro.P.Scipionē deorū homínūmq; cōsensu peruenisse,vt sub rostris reū stare,& præbere aures adolescentiū conuicijs po.Ro.magis deforme q̄ sibi sit. Oberāt autē multū integritati iudiciorū corruptelæ cōtra legem de donis & muneribus non accipiendis factæ. Vnde Plutarchus in Pōpeij vita:largitiones semper plurimū obfuerunt. Et Seneca duodecētesima ironice.Credat aliquis pecuniam fuisseversatā in eo iudicio in quo reus erat Clodius ob id adulteriū quod cum Cæsaris vxore cōmiserat,violatis religionib9 eius sacrificij quod ꝑ populo fieri dicitur:sic submotis extra conspectū omnibus viris, vt picturæ quoque animaliū masculorū contegantur.Cicero pro A. Cluentio.Si tale ius ille biēnio anteq̄ causam bonorū Staphinei attollere recepisset,sexcētis millibus nūmū se iudiciū corrupturū esse dixerat.& infra:in cōsiliū erāt ituri iudices xxxiij.sententijs decē & sex absolutio cōfici poterat,xl.mil.nūmū

Corruptelæ in iudicijs.

in singulos iudices distributa sunt. In causis autẽ siue accusatio intentãda esset, siue defensio quærenda, patrono & aduocato opus fuit. Festus autẽ dicit: patrocinia appellari cœpta sunt cũ plebs distributa est inter patres, vt eorum opibus tuta esset. Et põpeius de verborũ significatione. Aduocatos accipere debemus õnes omnino, qui causis agẽdis quoquo studio operãtur: nõ tamẽ qui pro tractu non affuturi causis accipere quid solent, in aduocatorũ numero erũt. Et Cic. ꝓ A. Cluentio, Erat enim Romæ sũma copia patronorũ, hominum eloquẽtissimorũ atq; amplissimorũ, qui patroni, cũ causas agerẽt, oratores sunt dicti. Festus enim inquit. Orare, antiqui dixerunt agere. Vnde & oratores, causarũ actores, & oratores, qui nũc legati populi Ro. mãdata peragerent. Vnámq; familiã Romæ dicit fuisse Plini9 Curionũ, in qua tres cõtinui fuere oratores. Vim autẽ eloquentiæ oratorũ fuisse in ciuitate libera maximã non est nostrum nũc differere: sed videmus eã principũ temporibus dignitatem suam, parua ex parte retinuisse. Plinius enim orator Historici nepos Romano scribens: Distringor centumuiralibus causis, quæ me exercent magisquam delectant: sunt enim pleræque paruæ & exiles: raro incidit vel personarum claritate, vel ingenij magnitudine insignis: ad hoc perpauci cum quibus iuuet dicere: cæteri audaces, atque etiam magna ex parte adolescentuli obscuri, ad declamandum huc transierunt tam irreuerenter & temere, vt mihi Attilius noster expresse dixisse videatur: sic in foro pueros à centumuiralibus causis auspicari, vt ab Homero in scholis. At me Hercules

Patroni & Aduocati.

Orare: Oratores.

ante memoriam meã ita maiores natu ſolebant dicere, ne nobiliſſimis quidem adoleſcentibus locus erat, niſi ab aliquo conſulari producerentur: tãta veneratione pulcherrimum opus colebatur. Facit vero Plinius quem nũc in manibus habemus, vt vnum dicam⁹ ad oratorũ orationũmq́ materiam plurimum ſpectãs. Orationes ſcilicet à Cicerone & multo magis à cęteris oratoribus, aliter habitas dictáſq́ fuiſſe, quàm nunc ſcriptas habeamus. Ipſe enĩ Plinius Cornelio Tacito ſcribens, oratori item ſuæ ætatis præſtantiſſimo ſic dicit, Et Ciceronis orationes ꝓ Murena, pro Vareno, in quibus breuis & nuda quaſi ſubſcriptio quorundã criminũ ſolis titulis indicatur: ex his apparet, illum multa dixiſſe, cũ ædereт omiſiſſe. idem pro Cluentio, ait ſe totam cauſam veteri inſtituto ſolum peroraſſe, pro Cornelio quatriduo egiſſe. Ne dubitare poſſimus, quæ per plures dies, vt neceſſe erat, latius dixerit: poſtea reciſa & purgata in vnum librum grandẽ quidem, vnum tamen coarctaſſe. Et idem Cicero ſic Bruto ſuo accidiſſe commemorat, qui concionem à ſe habitam non prius ędiderit, quàm ab ipſo Cicerone correcta fuerit. Dolobellæ enim ſic ſcribit: Brutus vero miſit ad me orationem ſuam in concione Capitolina habitam, petiuítq́ à me, vt eam corrigerem antequam æderet: eſt autẽ cum ſcripta elegantiſſime, tum ſententijs verbiſq́, vt nihil melius potuerit. Et duo verba Feſtus exponit, aliquando nobis in hac cauſarũ materia vſui futura. Cognitorem eſſe dicens, qui litem alterius coram eo cui datus eſt, tractat. procuratorẽ autem abſentis nomine actorem fieri. Nonius vero

Orationes ab oratorib⁹ aliter in ſuis dicijs dictas, q̃ nũc habeamus.

Cognitor.

Procurator.

noxam esse leuem culpam:noxia,nocẽtia.Et Cicero legum secundo.De capite,pecunijs, de ambitu legis, quæ non magis iudicijs quàm verbis sancienda sunt,adiũgitur noxæ pœna par esto: vt in sæuitia quisque plectatur capite, auaritia mulcta, honoris cupiditas ignominia sanciatur. Et mulctam Varro de agricultura,ex vetere instituto bobus & ouibus fuisse dicit,cum tamen Plinius dicat,in decernenda mulcta bouẽ priusquam ouem fuisse acceptũ.Liuius in quinto scribit Consules L.Papyrium Crassum L. Iulium, tulisse legem de mulctarum æstimatione. Post prædicta carcer & alia puniendis facinorosis instituta loca sequuntur.De carcere Cicero oratione in Catilinam secunda: sentiet esse carcerem, quem vindicem nefariorũ ac manifestorum scelerum maiores nostri voluerunt.Et latumias,quę carceris loco Romæ fuerunt, Asconius secunda actione in Verrem inquit,carcerẽ Siracusis fuisse, quòd lingua Siculorũ,loca ex quibus lapides excauabantur sic dicuntur. Ergastulum vero dicit Placidus grammaticus dici à Græco, vbi damnantur noxij ad aliquod opus faciendum,vt solent gladiatores, & qui exules marmora secant. Culleúmq; dicit Placiades genere masculino dici,saccum ex corio factum,in quo parricidæ cũ simia & gallo & serpente inclusi in mare proijciuntur.Nonius autem Marcellus verba hæc numerat facinorosis in potestate cum eorum incõmodo continendis,numellas,ligneas cõpedes,pedicas,boias,neruos,catenas.Et Festus Pompeius, magisq; diffuse A.Gellius,Brutianos dicunt olim fuisse,qui seruilia omnia apud magistratus exer-

Noxa. Noxia. Mulcta. Carcer. Latumiæ. Ergastulum Culleus. Brutiani.

centes sontes verberabant, quòd enim Brutij & Romanis pro Hānibale rebellauerunt, & diutissime in rebellione perseuerauerūt, Romani eis in potestatem receptis hanc inusserūt notam, vt à nemine alio q̄ Brutiano homine prædicta exerceri facerent magistratus. Sub corona dicit A. Gellius dici cōsueuisse vendi captiuos in seruitutem, quia consueuerint venundari coronati, in signum expositionis suæ in venditionem. Plinius vero aliū in prædicta re morē seruatū fuisse cōmemorat: Harenā īquit esse vilissimā & albā qua pedes trans mare aduectorū, qui venales exponerētur denotarent. Additq; P. Liciniū Satyrę scriptorē, consobrinū eius Manliū astrologū, & Antoniū grammaticū, Tiberiūmq; Oretē ea harena pedes habuisse notatos. Sed maiori nobis miraculo est, quod idem Plinius de alijs seruis dicit, qui nullo sicut prædicti ingenio freti, sed quadā debacchantis fortunæ iniuria, proscriptorū pulsorū patria ciuiū Romanorū sanguine, & opibus ditissimi à magnatibus suis fuerunt effecti. Suntq; hi Chrysogonus Syllæ, qui Roscium Amerinum impetijt, Amphion Q. Catuli, Hilarus Antonij, Menas & Menogenes Sex. Pompeij: hi nanque Quiritum proscriptorum sanguine ditati, prætoria dignitate ornati fuerunt, nisi tantum de laureatis fascibus fortuna permisit his qui cretatis pedibus aduenissent. Ad hanc fortunæ insolentiam allusit Iuuenalis. Nuper in hanc vrbem pedibus qui venerat albis. Sed contra licet inspicere & mirari eos, qui à nobilitate, diuitijs, doctrina & fastu ad calamitatem maximam deciderunt. Seneca epistola quarta, De Pōpeij capite, inquit,

Sub corona serui vēdebantur.

Pedes trās mare aduectorū creta notari solitos.

Qui ex seruis ditissimi sint effecti.

pupillus & ſpado tulere ſententiam: de Craſſo, crudelis & inſolens Parthus. Cæſar iuſſit Lepidũ Dextro tribuno præbere ceruicem, ipſe coactus præſtitit. Et Opimius qui primus in conſulatu dictatoris ius obtinuit, miſſus ad Iugurtham pecunia corruptus & condemnatus infamis cõſenuit. Q. Cepio prætorius, triumphalis, põtifex maximus, ſenatus patronus appellat⁹ in publicis vinculis obijt, cuius cadauer in ſcalis Gemonijs diu iacuit populo inſpiciendum. L. Scipio poſt ſpecioſiſſimum triumphum de Rege Antiocho ductum, perinde ac ab eo pecuniã accepiſſet damnatus eſt. Sed iam nimis variorũ fortunæ morũ mutatio ad impertinẽtia huic loco traxit: ad verba redeamus licet ſparſim corrigenda, quorum ignoratio cauſarum ſiue accuſationis, ſiue defenſionis declarationem cui nos accingimus impedire poſſet. Seruos primũ de quibus aliqua ſuperius ſunt inchoata & ab eis dependentia attingamus. Florianus iureconſultus ſeruos ex eo appellatos dicit, quòd imperatores captiuos vendere iubent: & per hoc ſeruare, nec occidere ſolent. & Venuleius dixit ſeruũ tam veteratorẽ, q̃ nouitiũ dici poſſe: ſed & veteratorẽ non ſpatio ſeruiẽdi, ſed genere & cauſa æſtimandũ. nã quicũq; ex venalitio nouitiorũ emptus, alicui miniſterio præpoſitus ſit, ſtatim eum veteratorum numero eſſe. Et Au. Gellius ſcribit, Pileati ſerui cũ venderentur, dominũ nihil præſtare debere. Et ſeruorũ diẽ feſtũ fuiſſe vult Feſtus põpeius idibus Augusti: quia eo die rex Tullius filius ancillæ, ædem Dianæ dedicauit. De qua Plutarchus in problematibus ſic habet, Idibus Sextilibus diem fe-

Qui ex magnis, calamitoſi effecti.

Seruus.

Dies feſtus ſeruorum.

ſtum agunt ſerui & ſeruæ: vxores autem capita purgare & lauare conſueuerunt propter Seruiū regem, quem eo die ſerua natum ferunt: capitis vero lauatio ab ancillis cœpta ad liberas quoque peruenit. Quorundam ex ſeruis magnam fuiſſe fidei conſtantiam traditum eſt: Antonium enim oratorem ſtupri accuſatū, ſeruus acerrime tortus non prodidit, licet conſcius. Antiſtius Reſtio ſeruum vehemētius punierat, & tamen is à triumuiris proſcriptus fugiēs, à ſeruo liberatus eſt: qui ſene forte quodam obuio interfecto, in rogumq; poſito & cremato: ſuperuenientibus perſecutoribus Reſtionē ibi crematū oſtēdit. Fuere tamen ex ſeruis nonnulli magnæ periculoſæq; dominis proteruiæ. L. Craſſus tribun⁹ plebis C. Carbonem accuſauerat ad populū, ſeruus Carbonis ſcrinium ad tribunum detulit, in quo multa inueniri poterant accuſationē adiutura. Craſſus ſeruum catenis ligatum cum ſcrinio intacto remiſit. Cicero pro Deiotaro: C. Domitius tribunus ple. M. Scaurū accuſare inſtituerat: ſeruus Scauri ad illum acceſſit, multa accuſationi ſubminiſtraturus, quem ille ligatum ad Scaurū miſit. vnde prudenter egiſſe videtur Auguſtus, quē Suetonius ſcribit, aduertiſſe ne vnquā ſeruus vinctus tortúſve vllo libertatis genere ciuitatē adipiſceret. animaduertendū autē eſſe ī ſeruos proteruos, Cic. pro Deiotaro orās ſic dicit, Nam iſta corruptela ſerui ſi nō modo impunita fuerit, ſed ecōtra auctoritate approbata, nulli parietes noſtrā ſalutē, nullæ leges, nulla iura cuſtodiēt. Vbi enī illud qđ intus eſt atq; noſtrū impune euolare poteſt: contráq; nos pugnare, fit in dominatu

De fide ſeruorū in dominos.

Qui ex ſeruis periculoſi fuerint in dominos

Animaduertendum in ſeruos proteruos.

ſeruitus:in ſeruitute dominat⁹.& puniẽdorũ ſeruorũ modũ Plu.in ꝓblematib⁹ ſic tradit:Cur in furto,aut alio flagitio deprehẽſos furciferos appellãt?an maiorũ diligẽtię hoc quoq; certiſſimũ ſignũ eſt?quia ſeruos in tali errato deprehẽſos.lignũ quod currui ſubeſt (furcã appellãt) collo ꝑ viciniã deferre cur?bãt,vt ab omnib⁹ euitaretur tanq̃ flagitioſus?fuerũt autẽ non ſolũ pernicioſi priuatim,ſed & publice periculoſi. Nam Liuius lib.iij.tradit,Exules ſeruóſq; ad quatuor milia & quingẽtos duce Ap. Herdonio Sabino nocte capitoliũ atq; arcẽ occupauiſſe,cõfeſtímq; factam in arce cædẽ eorum.& bella ſerui excitauere ſeruilia:de quibus dicẽdi aliud tẽpus erit.Et tamen humanitate in ſeruos vtẽdum eſſe alij principes voluerũt. Claudium enim refert Suetonius cum quidã ægra & affecta mancipia in inſulã Æſculapij tædio medẽdi exponerent,omnes qui exponerentur liberos eſſe ſanxiſſe,nec redire in ditionẽ domini ſi conualuiſſent,& ſi quis necare mallet q̃ exponere cædis crimine teneri. Hadrianúſque ſeruos à dominis occidi vetuit,eóſq; iuſſit dãnari per iudices ſi digni eſſent.de his vero qui liberi fierent multa ſunt ſcripta:quorũ pauca colligemus.Nonius Marcellus ſcribit,Eos qui liberi fiebant caluos fuiſſe raſo capite.Quorum liberationis modum Liuius in ſecundo ſic docet.Præmiũ indici proditoris,pecunia ex ærario libertáſque & ciuitas data.Ille primum dicitur vindicta liberatus:quidam vindictæ quoq; nomen tractũ ab illo putant,vinditio ipſi nomen fuiſſe:poſt illum obſeruatum,vt qui ita liberarentur,in ciuitatem accepti viderentur.& libertos multos domi-

Furcifer.

Seruos priuatim & publice periculoſos.

Clau.Cæſar humanus in ſeruos.

Serui quomodo liberi fierent.

Vindicta.

nis fuisse charissimos videm⁹, in quis semper primus est numerandus Tiro Tullij Ciceronis libertus vir elegantissime doctus, qui dignus ingenio Ciceronis minister adiutórque fuit, adeo vt multa eius auxilio vel aucta & correcta, viuo Cicerone: vel eo defuncto collecta & ordinata sint habita, quæ perijssent. Vnde ad Atticum Cicero ipse scribēs, De Tirone video tibi curę esse, quē quidē ego etsi mirabiles vtilitates mihi prębet cū valet in omni genere vel negociorū vel studiorū meorum: tamen propter humanitatem & modestiam malo saluum, q̄ propter vsum meum. Et Plinius orator vnum habuisse libertum quem dilexit Paulino scribens sic indicat. Est mihi semp in animo hoc nomē patrisfamiliæ, quòd si essem nunc asperior & durior frangeret me infirmitas liberti mei Zosimi. est homo probus & officiosus, literatus, ars cuius & quasi inscriptio comœdus. vtitur cithara paruaq;, vltra quā comœdo necesse est. Et Vatinius imperator Asiæ proconsul Ciceroni sic scribit, Dicitur mihi tuus seruus anagnostes fugitiuus cum Nardacenis esse, de quo tu nihil mihi mandasti, ego tamen terra marícp vt conquireretur permandaui, & profecto tibi eum reperiam. Et ipse Cicero ad Quintum fratrem Asiæ proprætorē, Æsopi tragœdi familiaris seruus tibi notus aufugit. Plato quidem Sardianus hominem comprehendit, & in custodiam Ephesi tradidit. sed in publicam custodiā an in pistrinū non satis ex eius literis intelligere potuimus. Meliore autem loco seruos aliquando fuisse habitos Liuius in nono sic ostendit: Graccus volonibus qui militauerāt libertatem ijs qui caput ho-

Tiro Ciceronis libertus

Zosim⁹ Plinij libertus.

ſtis retuliſſent:ſuppliciũ ſeruile his qui loco ceſſiſ ſent,promiſit. Liberatos poſtea Beneuentũ per- duxit, vbi à ciuibus epulo per ſingulorũ domos parato,epulati ſunt. Volones omnes capite lana alba tecto, partim accubantes qui probe egerãt, partim ſtantes qui per ignauiam ſeceſſerant,epu lati ſunt. Tradit Suetonius Tiberium Cæſarem libertinos qui ſe pro ciuibus Romanis agerẽt pu blicaſſe:ingratos, & de quibus patroni quereren- tur,reuocaſſe in ſeruitutem: aduocatiſq; eorũ ne- gauit ſe aduerſus libertos ipſorum ius dicturum. & Cornelius Tacitus ſcribit,Nerone imperante de manumiſſis in ſeruitutem propter ingratitu- dinem reuocandis in ſenatu actum.& manumiſ- ſionis formam Feſtus talẽ tradit,Manumitti ſer uus dicebatur,cum dominus eius,aut caput eiuſ- dem ſerui,aut aliud membrum tenens, dicebat, hunc hominem liberũ eſſe volo, & emittebat eũ è manu. proximi vero abiectione & vilitate ſer- uis,ex his qui naſcebantur liberi,abſciſſi,lenonéſ- que ſunt habiti.Nam M.Æmylius Lepidus Ge- nutio Matris magnæ deûm Gallo hæreditatem relictam abſtulit:indignum ducens, vt qui ſpon- te abſciſſus,neque vir eſſet,neque mulier,hæredi- tatem ſubiret alienam:prohibitúmq; ſenatuſcon ſulto,ne abſciſſi ſua præſentia petendi iuris prę- textu,tribunalia inquinarent. Quintúſq; Metel- lus prætor vrbanus Vetilium Lenonem in cau- ſa teſtamentaria ſuccumbere fecit, nulla ratione alia, q̃ quia eum pro viro habendum nõ cenſuit. Viliora quæq; ſuperius in omni ciuium corpore, ſeruos,libertos, abſciſſos lenonéſq; attigimus:di- gniori cõditioni & eius origini doctrinarũ & lite-

Manumiſ- ſio.

Cautum ne abſciſſi pe- tendi iuris prætextu, tribunalia aſcenderẽt.

rarũ, quæ omnis virtutis fomites ſemper fuerũt, cultoribus manũ apponere libet.eritq; à Cicerone principium, quē tanti literæ ac doctrinæ eſſe fecerunt,vt Plinius,& eũ imitatus Aurelius Auguſtinus,affirment ſolum in rebus humanis fuiſſe,cuius ingenium Romano imperio ſua magnitudine & excellentia par ſit habitum. Is enim pro Aulo Archia poeta orãs ſic habet, Ego multos homines excellenti animo ac virtute ſine doctrina naturæ ipſius habitu prope diuino per ſeipſos & moderatos & graues extitiſſe fateor:etiam illud adiungo,ſæpius ad laudem atq; virtutē naturam ſine doctrina,q̃ ſine natura valuiſſe doctrinam.Atq; idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atq; illuſtrem acceſſerit ratio quædã confirmatióq; doctrinæ,tum illud neſcio quid præclarum atq; ſingulare ſolere exiſtere.Literas autem poſteritatis cauſa repertas fuiſſe,quę ſubſidio obliuioni eſſe poſſint: idem Cicero pro Publio Sylla ad iudices dixit.Et in prędicta pro Archia oratione, pleni ſunt libri, plenæ ſapientium voces, plena exemplorum vetuſtas, quàm iacerent in tenebris omnia, niſi literarum lumen accederet.hinc maximo ſemper in pretio cum alia vatum ſcripta, tum in primis hiſtoria fuit:vnde Plinius Capitoni,Dieb9 & noctib9 cogito ſi qua me quoq; poſſim tollere humo:id enim voto meo ſufficit: illud ſupra votũ, victórq; virum volitare per ora. Sed ſatis eſt quod propè ſola pollicetur hiſtoria,orationi enim & carmini parua gratia niſi eloquentia eſt ſumma.Hiſtoria quoquo modo ſcripta delectat. Sunt enim homines natura curioſi,& quamlibet nudà rerum cognitione capiũ

Hiſtoriæ quoquo modo ſcriptæ delectant.

tur. Cicero autem ipse & si in libris de oratore, de legibus, historiam summis extollit laudibus, quanti ipsam fecerit ad Lucium Luceium scribens, sic ostēdit: Ardeo cupiditate incredibili, neque vt ego arbitror reprehendenda, nomen vt nostrum scriptis celebretur tuis. & infra, Neque enim me solum commendatio posteritatis rapit, sed etiam illa cupiditas, vt vel autoritate vel iudicio beneuolentiæ tuæ vel suauitate ingenij viui perfruamur. & item infra: Vnus enim Xenophontis libellus in Agesilao rege laudando, facile omnes imagines hominum statuásque superauit. Placet enim Hector ille mihi Neuianus, qui non tantum se laudari lætatur, sed addit etiā à laudato viro. & Plinius orator Ciceronis imitator, ad Maximū, Quid enim publice lętius, q̄ clarissimos iuuenes nomen, & famam ex studijs petere? Et ad Cornelium Tacitū, Equidē beatos puto quibus deorum munere datū est, aut facere scribēda, aut scribere legēda. Beatissimos quibus vtrunqꝫ horum. Et Caninio Ruffo, Hoc quicquid est temporis futilis & caduci, si nō datᷓ factis (nam horū materia in aliena manu) certe studijs proferamꝰ. Et quatenūs nobis denegatᷓ diu viuere, relinquamus aliquid quo nos vixisse testemur. Scribens vero Plinius ad Corneliū Tacitum de eius perpetuitate historiarū vaticinatꝰ, id à Tacito ipso postulat, quod Cicero petijt à Luceio: Auguror, nec me fallit auguriū, historias tuas immortales futuras; quo magis illis inseri cū pio. Nā si esse nobis curæ solet, vt facies nostra ab optimo quoqꝫ artifice exprimatᷓ, nónne debeā mus optare, vt operibus tui similis scriptor præ-

dicatórq; cõtingat? Sed qđ ad Corneliũ Priscum scribens, inquit ipse Plinius, ita ab eo tẽpore fieri desijt, vt nullos à mille annis, aut paucos ætate nostra scriptores præsertim historiarũ fuisse constet. Inquit enim: fuit moris antiquitus eos vel q singulorũ laudes, vel vrbiũ scripserunt, aut honorib9, aut pecunia ornare: tametsi quid haberi potest daríq; maius, q̃ gloria & laus & æternitas? Et certe licet pecunia raro donati sint scriptores, gloria tamen & laude nunquã caruerũt. De quare aliqua hic colligemus, siue doctrinã & literas, siue ornatos ob illas viros contingentia. Plutarchus in problematibus inquit, Herculi & Musis cõmunem statutũ fuisse sacrorum cultum, quia Hercules Euandrum literas docuisse perhibetur, bono quidem exemplo vt hospites amicos doceant & propinquos. Per quæ autem tempora scriptores Romæ esse cœperint, Aulus Gellius sic edocet: Anno vrbis conditæ quadringentesimo nonagesimo bellum primum punicum indictũ: annis inde viginti pax facta, quo ãno Liuius poeta fabulas primum Romæ dedit. Et paulo post Ennius poeta fuit, qui anno ætatis sexagesimoseptimo duodecimum annalẽ scripsit. Anno quingentesimo vrbis Neuius poeta fabulas apud populum dedit, qui stipẽdia fecit in primo bello punico. annis inde quindecim secundum bellũ punicum. paulo post M. Cato orator & Plautus floruerunt, Diogenésq; Stoicus, Carneades & Critolaus Romam venerunt. Vetustior tamen prædictis notitia literarũ fuisse videtur in libris Heruscorum, quos rituales appellatos, Festus cõtinuisse dicit, quo ritu vrbes condantur, aræ ædésq;

Per quæ tẽpora scriptores Romæ esse cœperint.

Libri rituales.

ſacrentur, curiæ, tribus & centuriæ diſtribuãtur. Fuerũt autem diu ante apud Græcos literæ ſcriptoréſq; maximo in honore. Nam multi tradidere & Aulus Gellius enucleate colligit, Homerum & Heſiodum annis.clx.ante vrbem conditam fuiſſe Syluijs albæ regnantibus, anno poſt bellum Troianũ.clx. Solónq; leges ſcripſit Athenienſibus Tarquinio Priſco regnãte, anno regni xxxiij. Pythagoras Samius in Italiam venit Tarquinij Priſci filio regnante. Archilochus poeta fuit Tullo Hoſtilio regnante. Eſchilus Tragœdus inſignis, quo tempore plebs per ſeceſſionem tribunos ſibi creauit. Empedocles Agrigẽtinus quo tempore Fabij trecenti apud Cremeram interfecti ſunt. Tũc bellum fuit Peloponeſiacum quod Thucydides ſcripſit ãno vrbis.cccxxiij. Interim Sophocles & Eurypides tragici, Democritus philoſophus & paulo poſt Socrates, ãno vrbis.cccc. Philippus Amyntæ filius, Alexandri pater, Macedoniæ regnat. paucis poſt annis Plato ad Dionyſium Siciliæ regem ſe confert: paulo poſt Demoſthenes orator. tunc Alexander regnat. Ariſtoteles fuit. paulo poſt alter Alexander Moloſſus qui & Acarnanus in Italiam venit cõtra Romanos: anno deinde.cccclxx. Pyrrhus cum Romanis bellũ gerit. Itaq; prius in Italia floruerunt Greca, cũ pars Italiæ Calabria, magna tũc Græcia appellaret. Vnde Cicero pro Archia, Erat Italia plena Græcarũ artiũ, ac diſciplinarũ, ſtudiáq; hæc in latio vehemẽtius tunc colebãtur, quę nũc iiſdẽ in oppidis & hic Romæ propter tranquillitatẽ reip. nõ negligebãtur. Fabulæ autẽ quas ſupra eſt dictũ dediſſe Liuium, à comœdis ſcriptæ Comœdiæ.

& recitatæ ſunt. Nam comœdias Feſtus appella ri dicit, ex eo quòd initio in vicis iuuenes cantare ſoliti eſſent crebro cõuenientes, Vnde comœdia res priuatorũ & humiliũ perſonarũ cõprehendit, nõ tã alto, vt tragœdia, ſed mediocri & dulci ſti lo. Tragœdia enim eſt gen⁹ carminis, quo à poe ta regum caſus duriſſimi & ſcelera inaudita, vel deorum reſolutio deſcribũtur. Cothurníque ſunt tragica calciamenta quibus calciãtur tragœdi, q in theatro dicturi ſunt alta, & intonãti voce. Eſt autem calciamenti genus, humile quidem, in mo dum crepidarũ: ſed tale eſt vt dextro & lęuo pe di conueniat. Fuit tamen maior honor annalium q̃ comœdiarũ, aut tragœdiarũ ſcriptoribus: pri mũ enim maximi annales geſta publica continẽ tes nõ niſi à pontifice maximo ſcribebãtur, q & cognomen inde habuerũt. & Scipionẽ Africanũ ſuperiorẽ, videmus Enniũ annaliũ ſcriptorẽ dile xiſſe, vt ipſum in contubernio habuerit, & poſt ea mortuũ ſepulchro ſuo inferri, ac eius ſtatuam ipſi ſepulchro cũ ſuis imponi voluerit. Et Plini⁹ ſcribit Scipione Æmyliano res in Africa gerẽte, Polybius annalium conditor ab eo accepta claſ ſe ſcrutandi orbis Aphri gratia circũuectus mul ta prodidit. Poſt hos maiori item in pretio fue runt, hinc philoſophiæ, inde liberalium artiũ ſtu dia: quę quidem liberalia ſtudia Vlpianus legum lator diffinit appellata à Græcis, quibus rhetores grammatici geometræ & arithmetici operã da rent: ſed ad ſummam florente republica literis omnibus honor maximus fuit. Aſiniúſque Pol lio primus bibliothecam certam dedicauit vatũ libris conſeruandis, quorũ librorũ appellationem

Tragœdia.

Cothurni.

Annales maximi.

Liberalia ſtudia.

Aſinius Pol lio primus bibliothecã dedicauit.

ſic diffinit Vlpianus de legatis, vt omnia volumina ſiue in charta, ſiue in mēbrana, ſiue filica (vt ipſe appellat) quæ eſt & Biblus herba, aut alio in corio librorum appellatione contineantur. Plinius tamen dicit palmarum folijs primo ſcriptitatum, inde quarundam arborū libris. Poſtea publica monumenta plumbeis monumentis: mox priuata linteis confici cœpta aut ceris. Chartáſque pergamū dediſſe, & papirum à ciuitate eius nominis circa Babylonem habitum: librorum autem linteorum in quibus annalia eſſent notata, Liuius ſæpe mentionem habet: & de libris ſcripſit, quos M. Terentius in Ianiculo reperit repaſtinās agrum, fuerántq; defoſſi annis quindecim ſupra quingētos & durauerant. Qui arcula marmorea erant ceris delibuta intus, vt nec aer, nec humor penetraret. Romano autem creſcente imperio honor, linguæ Latinæ eſt habitus, à quo orbis terrarum Latinam locutionem perdiſcere coactus eſt. Siquidem maiores nulli gentiū niſi Latine reſponderunt, nec eos dicentes aliter audierunt. Primúſque Molo rhetor Ciceronis præceptor in ſenatu Græce auditus eſt. Et Claudium imperatorem ſcribit Suetonius ſplendidum virū Græcæ'que prouinciæ principem, Latini ſermonis ignarum, nō modo albo iudicum eraſiſſe, ſed in peregrinatum redegiſſe. Quantam vero operā viri præſtantiores Romæ literis dederint, quanta eas delectatione didicerint, & coli curauerint, qui intelliget & cōſiderabit, nihil maius in ea vrbe nihil optabilius literis & doctrina fuiſſe cognoſcet. Cicero M. Varroni ſcribit, Scito me poſteaq̄ in vrbem veni, redijſſe cū veteribus amicis, id eſt,

Libri lintei

Molo Ciceronis præceptor.

cum libris nostris in gratiam.modo stet nobis illud vnà viuere in studijs nostris, à quibus antea delectationem petebamus.& infrà:tamen poterimus & scribere & legere politias,& si min⁹ in curia atq; in foro,at in literis & libris vt doctissimi veteres fecerunt.Quis enim hoc non dederit nobis, vt cũ opera nostra patria siue non possit vti,siue nolit,ad eam vitã reuertamur quã multi docti fortasse non recte, sed tamen multi etiam reipub.præponendam putauerũt?Et Cicero ipse de se ipso cum rusticaretur, sic Dolobellæ genero suo & tunc consuli scribit,Nihil est mihi crede virtute formosius,nihil pulchrius,nihil amabilius.& infrà, Vbi salutatio defluxit literis me inuoluo,aut scribo,aut lego.Inde corpori omne tẽpus datur.Et Terentium Varronem satis cõstat annos seculi supergressum scribẽdo interijsse.Cn. Pompeius & si non multum doctus fuit,confecto mithridatico bello domũ Possidonij philosophi intraturus,fores percuti à lictore vetuit. Scipio superior,quod supra diximus,Ennij statuam sepulchro suo imponi iussit,& Africę titul⁹ poeticę est æquatus.M.Cato Censorius anno ætatis octogesimosexto causam pro se egit aduersus temerariã iuuentutẽ.Literas Gręcas didicit.Defendit Galbam oratorem accusatũ. Ius ciuile senex didicit. Alterq; Cato Vticensis libros Græcos in senatu lectitabat ne vacaret.L.Drusus senio confectus & cæcus ius ciuile docuit & dixit.Popilius Senator & Lupus Portius eques Roman⁹ celebres oratores forũ frequentabãt senio cõfecti & cæci.P.Crassus in Asiã ad Aristonicũ regẽ debellandũ missus, Græcã linguam in quinq; diuisam

Qui amore literarũ flagrauerint.
Cicero.
Varro.
Cn. Põpei⁹
M.Cato Cẽsorinus.
M.Cato Vticensis.
L. Drusus.
Popilius.
Portius.
P.Crassus

idiomata omnem didicit. Decius Brutus nocte, quam dies secuta est sibi omniũ extrema ac infelicissima: & si hostibus circundatum se & quidẽ iam victoribus cernebat, Libros de immortalitate animorum nunquam lectitare cessauit. C. Cæsar prædictos omnes non magis potentatu, q̃ literarum amore atq; ingẽti peritia, aut æquat, aut superat, qui præter multa quæ in hoc genere laudum de eo scribi possent, primus omnium instituit, vt tam senatus, q̃ populi diurna acta confi cerentur & publicarentur. Omnes medicinã professos & liberalium artium doctores quo libentius & ipsi vrbem frequentarent, & cæteri appeterẽt, ciuitate donauit. Augustus vnica in re præ cæteris quanti faceret literas ostendit, cum Vergilij poemata cremari prohibuit: quem Suetonius dicit tradidisse viro consulari legato successorem vt rudi & indocto: in euoluendísque linguæ vtriusque autoribus nihil æque secutum fuisse, q̃ præcepta & exempla publice & priuatim salubria: eáq; ad verbũ excerpta, aut ad domesticos, aut ad exercituum prouinciarũmq; rectores, aut ad vrbis magistratus, plerũq; misisse, prout quiq; monitione indigebãt. Etiam senatui totos libros legisse & populo per edictum notos sæpe fecisse. Vespasianus imperator ingenia & artes maxime fouit, primúsq; ex fisco Latinis Græcísq; rhetoribus annua centena constituit, præstantes poetas nec non & artifices ornauit, bibliothecas incendio absumptas impensissime reparauit. Helius Spartianus scribit Hadrianũ Traiani familiaritate creuisse, causa præcipue orationum quas pro imperio dictauerat. Nam duodecimũ annum in-

D. Brutus.

C. Cæsar.

Augustus.

Vespasian. fouit ingenia.

Hadrianus.

greſſus habitum philoſophiæ accepit,cui cũ ſtu-deret,in pallio,& humi cubauit.peripateticæ ſtudioſus,audiuit Iunium Ruſticũ,quẽ & reueritus eſt & ſectatus,qui domi militiæq́ pollebat. De Alexandro autẽ Seuero Mammeæ Chriſtianæ filio dicit idem Spartianus, Quotiens de magnis tractaret,ſolos doctos ac diſertos adhibuit.Cum de re militari, veteranos & omnes literatos præ-ſertim hiſtoriarum peritos.Vitas principũ bonorum verſibus ſcripſit.Cum inter ſuos cõuiuaret, aut Vlpianum,aut doctos viros adhibebat,vt haberet fabulas literatas, quib9 ſe recreari dicebat, & paſci: habebat cũ priuatim cõuiuaretur librũ in mẽſa & legebat.Rhetoribus,grãmaticis,medicis,aruſpicibus, mathematicis, mechanicis,architectis ſalaria inſtituit,&auditores decreuit,& diſcipulos cũ annonis,pauperum filios,tamẽ ingenuos dari iuſſit.Et Gordianum ſecundũ ſcribit Iulius capitolinus,omnes libros Samonici Sereni ſcriptoris ſui,qui cẽſebãtur.lxij M.quę ei reliquit, habuiſſe. Vopiſcus autem Flauius de Aureliano principe ſcribit. Ephemeridas illius viri ſcriptas habemus, etiam bella charactere hiſtorico digeſta. Quæ omnia ex libris linteis, in quibus ipſe quotidiana ſua ſcribi præceperat, pro tua ſedulitate ediſces.Curabo autem vt ex bibliotheca Vlpia libri lintei proferantur. Tu velim Aurelianũ in literas mittas. & idem Flauius de Tacito imperatore: Cornelium Tacitum ſcriptorem hiſtoriæ Auguſtæ,qui parentem ſuum eundem diceret,in omnibus bibliothecis locari iuſſit:ne neglectus incuria deperiret, librum per ãnos ſingulos decies ſcribi publicis in encoſarchis iuſſit &,in bi

Alexander ſeuerus.

Tacitus imperator.

bliothecis poni. Idem vero Flauius Vopiscus gesta Probi Augusti, & quidem bene merentis scripturus, fructum monumentorum quæ præbentur à literis, proprie sic expressit. Cn. Pompeium tribus fulgentibus triumphis, belli Piratici, belli Sertoriani, belli Mithridatici, multarum rerũ maiestate sublimem quis tandem nosset, nisi eũ M. Tullius & T. Liuius in literas retulissent? Publium Scipionem Aphricanũ, Scipiones omnes seu Lucios seu Nasicas, nónne vmbræ possiderẽt ac tegerent, nisi commendatores eorum historici nobiles atq; ignobiles extitissent? Quid quòd Flauius item Numerianum imperatorem dicit, maluisse sibi statuã senatusconsulto in bibliotheca Vlpia tanquam oratori, quàm alibi quasi Cæsari. fuitq; hęc statuę inscriptio: Numeriano Cæsari oratori potentissimo. Laudes vero à literarum monumentis proficiscentes beatus Aurelius Augustinus si ex Christianæ religionis institutis nõ curauit commendare, vituperationes tamen euitandas in dei ciuitate sic innuit: Cicero in libris de repu. Scipione disputante: à censore, inquit, melius est quàm à poeta notari. nostræ duodecim tabulæ cũ perpaucas res capite sanxissent, in his quoque hanc sanciendam putauerunt, si quis occentauisset, siue carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiúmve alteri: pręclare. Iudicijs enim magistratuum, disceptationibus legitimis, propositam vitam non poetarum ingenijs habere debemus: nec probrum audire nisi ea lege, vt respõdere liceat, & iudicio defendere. Sed pręter supra dictos literarum fructus, qui maximi erant, nonnullas quoque vtilitates minores delectationésq;

Fructus ex literis.

Numerianus.

Melius esse à censore q̃ à poeta notari.

Romani à literis & doctrinarum artibus accipiebant. Sulpitius Gallus quẽ in Officijs Cicero nimis assiduam mathematicis operam dedisse carpit, in L. Pauli exercitu contra Persem ostendit lunæ defectum naturalem, & nihil posse prælio officere: pugnatum est, & Paulus vicit, vnde maximũ duxit omniumq; celeberrimũ triumphũ: pariterque fecisse traditur Periclem Atheniensibus. Et Plinius orator Valeriano scribens sic cõtra voluptates illicitas grauiter est inuectus. Qui voluptatibus dediti, quasi in diem viuunt, viuendi causas quotidie finiunt, qui vero posteritatem cogitant & memoriam sui, operibus extendunt, his nulla mors non repentina est. Et tamen ipse Aristoni scribens de suis voluptatibus à literarũ adiumento honeste quæsitis sic dicit: facio nonnunquam versiculos parum seueros, facio & comœdias, rideo, ludo, iocor: vtq; omnia remissionis genera breuiter amplectar, homo sum. nec vero moleste fero hãc esse de moribus meis existimationem, vt qui nesciũt talia doctissimos, grauissimos, sanctissimos homines scriptitasse, me scribere mirentur. ab illis autem quibus notũ est, quos quantósque auctores sequar, facile impetrari posse confido, vt errare me sed cum illis sinant, quorum non seria modo, verum lusus etiã exprimere laudabile est. An ego verear: neminem viuentium, ne quam in speciem adulationis incidam nominabo: sed ego verear ne me non satis deceat, quod satis decuit M. Tullium, Cn. Caluũ, Asiniũ Pollionem, M. Messalã & Hortensium, M. Brutum, Syllam, Q. Catulum, Q. Scæuolam, C. Sulpitium, Varronem, Torquatos, C. Neuium, Len-

Sulpitius. Gallus.

Dictum Plinij cõtra voluptates illicitas.

tulum Getulicum, Anneum Senecam. Et proxime diuum Augustum, Diuũ Neruam, Tib. Cæsarem? Virgiliũ, Corneliũ nepotẽ, Ennios Actiósque? nõ quidẽ hi senatores, sed sanctitatis nomen non distat ab ordinibus. Et idem Plinius Minutiano Fundano. In Laurentino meo aut lego aliquid, aut scribo, aut etiam corpori vaco, cuius fulcturis animus sustinetur: nihil audio quod audisse, nihil dico quod dixisse pœniteat. Nemo apud me quenquam sinistris sermonibus carpit, neminem ipse reprehendo. Vnde non iniuria idem Sosio Senecioni scribens sic exultat, Magnũ prouentum poetarũ annus hic attulit, toto mẽse Aprili nullus ferè dies fuit quo nõ recitaret aliquis. Iuuat me quod vigent studia, proferũt se ingenia hominum & ostentant. Claudiũ Cæsarẽ ferunt cũ in palatio spaciaretur, audissétque clamorem, causam requisiuisse: cúmque dictum esset, recitare Nonianum, subitũ recitanti, inopinatúmque venisse. Sed iam vsque adeo nos traxit, & nuper cum Plinio, & supra cũ alijs diuinis veteribus literarũ cõmemorationis delectatio, vt verba paulum perquirere omiserimus declarandis accusationibus & defensionibus necessaria. Varro de lingua Latina, Nexi, inquit, sunt liberi, qui suas operas in seruitutẽ pro pecunia quam debebãt dum soluerẽt locãt. Nexi.
Et Modestinus iurecõsultus ait acceptilationem esse liberationem per mutuam interrogationem, qua vtrisque contingit ab eodem nexu absolutio. Acceptilatio.
Tollendi vero nexus causa fuit T. Veturius, qui nexus ob æs alienũ datus, cũ pati turpia nollet, verberatus ab incestuoso querelam patribus detulit, qui illũ in carcerem duci iusserũt. Precariũ T. Veturius Precarium.

esse diffinit Vlpianus quod precibus petenti vtẽdum conceditur,tamdiu,quamdiu is qui concessit patitur.Et Martianus, pignus inter & hypothecam tantũ nominis sonus differt. Sed Vlpianus aliter sic dicit, Pignus proprie dicimus qđ ad creditorem transit.Hypotheca cũ non transit possessio ad creditorẽ.& Caius dicit pignus proprie rei mobilis constituitur. Vlpianúsq; scribit, Redibere est facere vt rursus habeat vẽditor qđ habuerat. Præs,inquit Festus, est qui populo se obligat,interrogatúrq; à magistratu si pręs sit:ille respondet,præs.& Asconius secunda in Verrẽ actione,Prædes dicuntur satisdatores locupletes pro re de qua apud iudicem lis est, ne qui tenet diffidens causæ possessionem deteriorem faciat, tecta dissipet, excidat arbores, & culta deserat. Et Placidus grammaticus, Vadem dicit sponsorem significare datum in re capitali. Cicero Vadimonium esse in iudicijs obligationẽ bonorum cum promissione aliquid faciendi,quo nõ impleto bona hastæ exponi licebat:sic in orationeq; pro P.Quintio ostendit, Ad Vadimonium non venit quis socius,etiam grauius aliquid propinquis, si res ista grauissima. Et infrà: ad vadimonium non venit quis socius, etiam grauius aliquid ei debemus concedere, qui cum te aut voluntas congregasset, aut fortuna coniunxisset. & infrà,ad vadimonium non venit quis qui tibi præsto semper fuit.Non dubitaui,inquit, cum vadimonium desertum est,bona proscribere.Sententiæ in causis nõ solum variæ,sed varijs & quãdo que inopinatis causis factæ sunt. Plutarchus in Cicer.vita, Licinius macer vir & potẽtia sua &

Pignus. Hypotheca. Redibere. Præs. Vas. Vadimoniũ. Sententiæ varię in causis. Licinius macer.

fauoribus Craſſi potẽs peculatus à Cicerone po-
ſtulatus.ſtudijs magnitudinis ſuæ fiſus, & quia
iudices inter ſe diſſentire compererat domum ſe
recepit,& cõfeſtim mentũ abradit,atq; velut ſu-
perior in cauſa euaſiſſet nitida ſtola amictus re-
dit in forum.Inter hęc apud prętoriũ occurrit ei
Craſſus ac nunciat vt ille ſententijs omniũ iudi-
cum damnatus eſſet,quo dolore elanguit & diem
obijt.Econtra vero L.Piſo,à L.Claudio Pulchro L.Piſo.
accuſatus, quòd graues & intolerabiles iniurias
ſocijs intuliſſet iam pro condemnato habebatur,
cum ſuborto nimbo ipſe iudicum pedes exoſcu-
lans os cœno impleuit,& miſericordia liberatus
eſt tanquam ſatis pœnarum læſis dediſſet. Celij Celij.
ſplendido terracinæ loco nati,cum pater in cubi-
culo inuentus eſſet occiſus in quo filij ipſi altero
cubauerãt lecto,liberati ſunt ſuſpicione,quòd ho-
ſtium cubiculi inuentum eſt apertum, ipſis poſt
patris mortem dormientibus.Q. Attilius Cala- Q.Attilius Calatinus.
tinus Soranorum oppidi proditione reus,pro dã- C.Coſconi-
nato habebatur in foro.TumQ.Maximus ſocer
paucis verbis dixit, ſi eum ſontem cõperiſſet, af-
finitatem diremptürum,& ſic Attilius euaſit.C.
Coſconiũ propter multa enormia Valerius Va- valerius Valẽtinus.
lentinus.condemnari obtinuerat:cum in iudicio
recitatum eſt ipſius Valerij carmen, quo per io-
cum poeticum affirmabat ſe puerum prætexta-
tum & virginem ingenuã corrupiſſe.Ea indigni-
tate iudices Coſconio abſolutoValerium flagitij
ignominia notandum cenſuerunt.Q. Flaminius Q.Flami-
à Q.Valerio ædili apud populũ accuſatus,à qua nius.
tuordecim tribubus iam condemnatus erat,cum
ipſe alta inclamauit voce, ſe inſontem opprimi.

Et Valerius insolenter respondit. Satis sibi esse si periret siue insons, siue nocens, qua voce audita cæteræ tribus eum absoluerunt. Plinius orator in epistola ad Vrsum, Iulius Bassus homo laboriosus, & aduersis suis clarus accusatus est sub Vespasiano à priuatis duobus, ad senatum remissus diu pependit, tandem absolutus vindicatúsq; est, hoc illũ onerabat quòd homo simplex & incautus quędam à prouincialibus, vt amicis acceperat. Nam fuerat in eadem prouincia quæstor. Hæc accusatores furta & rapinas, ipse munera vocabat. Appellationum quæ post sententias sequuntur naturam Vlpianus breuiter sic diffinit. Appellandi vsus quàm sit frequens quanq; necessarius, qui nesciat nemo est, quippe cum iniquitatem iudicantium vel imperitiam corrigat. Licet nonnunquam bene latas sententias in peius reformet: neque enim vtique melius pronunciat qui nouissimus sententiam laturus est. Tempus iam admonere videtur vt de orationibus in accusatione, ac defensione habitis totiés promissa exsoluamus. Quo in loco de oratoria facultate multa & posse & fortasse aliquorũ iudicio debuisse dici, non ignoramus, sed pleni redundantésque de ea re M. Ciceronis, Quintiliani, & Aristotelis extant libri. Et nos nec eam neq; alias artes bonas docere, aut laudibus longe repetitis ornare, hoc in opere intendimus: satísque & super fuerit de arte, id quod apud doctos scriptores aut non extat, aut obscurum & inuolutum est, modum & formam habendi orationes ita aperire, ac inspiciendam proponere, vt quo modo in suspicionem criminis adducti si sontes essent ac-

Iul. Bass. (margin: Iul⁹ Bass⁹.)

Appellandi vsus.

cusarentur damnarenturque, aut perperam accusati defenderentur, maximum adminiſtrãda vel potius conſeruanda republica, adiumentum docere poſſimus. Vnicáque oratoris laude à Marco Cicerone & ex oratione pro L. Murena defendendo habita cõtenti erimus. Duæ enim, inquit, ſunt artes quę poſſunt locare homines in ampliſſimo gradu dignitatis. Vna imperatoris, altera oratoris boni. magnum nanq; ſupra dixerat Cicero eſſe dicendi laborem, magnam rem, magnã dignitatem, ſummam autẽ gratiam. Vnde multos fuiſſe dixit, qui cũ initio hoc maluiſſent, poſt id aſſequi nõ valuiſſent, ad militiam delapſi fuerint. Accuſationes duorum erant generum, aut enim ciuis magiſtratum gerere idoneus, ſui ſimilem accuſabat ciuem: aut prouinciales ciuem Romanum repetundarum, de vi, aut aliter iniuriarũ, accuſari ab idoneis quæſiuerunt, quorũ vtróſque id à prætore oportuit impetrare, ſed potuit ciui quod petitum erat ex officio prætor concedere, prouincialium vero querelam à ſenatu primum audiri, & ad prætorem demandari oportuiſſe Aſconius pedianus eſt auctor. Cuius rei formam primum ab ipſo in Verris accuſatione ſumemus. Cum ſiculi expilationibus coacti Verris, quem rapaciſſimum prætorem anno vno habuerant, eum accuſari repetundarum ab amiciſſimo eis Mar. Cicerone magna quæſiſſent inſtãtia, is ad ſenatum eos perduxit, & ipſo ſuadente ſenatuſconſultum facile impetratum eſt, quod prætor ad ſe delatũ in albo ſuo ex forma & de conſuetudine palàm legendum propoſuit, illiq; ſubiecit, decretam eſſe in Cn. Verrem pro ſicu-

Duæ artes quibus magni poſſumus reddi.

Accuſationum duo genera.

Albumi lis accusationem. quod autem de albo dictũ est, non solum apud prætorem, sed apud omnia collegia, apud omnes magistratus seruatum fuit, vt ad primos vestibuli parietes album esset spatiũ, in quo à collegio magistratúve publicanda scripto proponerentur: hinc superius aliquãdo dictũ videmus quosdam de albo centuriæ abrasos fuisse. Accusatione igit Verris in albo prætoris proposita, reus iam habebatur accusandus, quod quidem verbum Asconius sic exponit. Reũ fieri est apud prætorem legib9 interrogari. Cúmq; in ius ventum esset dicebat accusator apud prætorem reo, aio te siculos spoliasse: si tacuisset, lis ei æstimabatur vt victo: si negasset, petebat accusator à magistratu dies inquirendorum eius criminũ, & instituebatur accusatio, tunc moris fuisse dicit Asconius vt accusator obsignaret domum & clausa omnia eius quem accusaturus erat ne furtorum indicia aut in vasis, aut in signis, aut literis constituta ab eo remouerentur. Ciceronémq; dicit Asconius, accusatione à prætore ad se delata, tempus inquisitionis Siciliã dies cx. sumpsisse colligendis literis à populis, & denunciãdis testimonijs. Cicerone & Quĩto fratre qui secum iuerat ex Sicilia reuersis, petijt vtraque pars à prætore patronos: nam plures aliquando, & pauciores variantibus legibus dati sunt, quod Asconius Pedianus orationem Ciceronis pro M. Scauro exponens sic ostẽdit. Orationem Cicero habuit pro M. Scauro, L. Domitio Ænobarbo Claudio Pulchro consulibus. Defenderunt Scaurum sex patroni, cum ad id temporis raro quisquam pluribus quàm quatuor vteretur, ac post bella ciuilia

Marginalia: Reũ fieri. — De patrõis in causa habendis.

ante legẽ Iuliam ad duodenos patronos est peruentum. Et licet prætor maiorem aduocatorum partem ex animi sui sententia daret: petentibus tamen partibus quosdam denegare prætor nequibat. Et tamen quis eorum causam susciperet principaliter pertractandam quisve principalis esse deberet accusator, suo reseruare iudicio admittebatur. Hinc seruata fuit consuetudo vt ante inchoatam accusationem, accusator ille quem primum fore cuperet peterétque pars, orationẽ ad prætorem, ac iudices haberet, qua referendam sibi causæ dictionem, tenderet persuadere. Eáque oratio appellata est diuinatio, de qua Asconius Ciceronis oratione in Verrem prima: diuinatio dicta Cn. Pompeio & M. Crasso consulibus. Diuinatio hæc dicta oratio, quia non de facto quęritur, sed de futuro: vel quod iniurati iudices in hac causa sedeant: alij quòd res agatur sine testibus & sine tabellis, & his remotis argumẽta sola sequantur iudices, vt quasi diuinent, & ipse Cicero ad Quintum fratrem proprætorem Asiæ scribens de ipsa diuinatione, & numero aduocatorum sic habet. Apud Catonem prætorem erat diuinatio in Gabinium futura inter Menenium, & T. Neronẽ, & C. Antoniũ: sperabamus fore vt Menenio daretur. Ex eo autẽ numero aduocatorum, quos à prętore solitos dari dixim9, post primum qui in dicta diuinatiõe dicẽda obtinuisset, alij & diuersis appellabãtur nominib9 & diuersis fungebãtur officijs. Nã obnubatores, præuaricatores, & subscriptores erant. Obnubatores Asconius in prima in Verrem actione, fuisse dicit quosdam sordidos causidicos, qui adhibebantur

Diuinatio.

Obnubatores.

ad moram faciendam, dum meliores aduocati citarentur, & se denuo compararent ad dicendum. Subscriptores. Subscriptorésq; dictos fuisse causidicos qui adiuuare accusatorē solerent, quos oportebat summisse dicere, datósque etiam eosdem fuisse, vt actores difficilius corrumperentur. Præuaricator. Præuaricatorem Martianus fuisse dicit, eum qui colluderet cum reo, & trāslaticio munere accusādi defungeret: eo quòd proprias quidem probationes dissimularet: falsas vero excusationes admitteret, vnde videtur Fest⁹ proprie præuaricatorem diffinisse à prætergrediendo appellatum. Et Cicero Philippicorum secundo. Iam vereor patres cōscripti, ne quod turpissimum est, præuaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed oneraret alienis. Et pro aulo Cluentio. An vt præuaricaretur. Iam id quoque ad corrumpendū iudicium pertinet. Et Asconius secunda in Verrem. Multi ita fuerunt subtiles pręuaricatores, vt in tota actione fideles actores sint visi. & in prima actione vult ostendere etiam præmia præuaricationis sibi ostendisse Verrem. Et Cicero item in diuinatione. Vide ne inimicū te fingas, vt pręuaricari possis. Sed iam ad iudicij ordinem veniendum est. Aduocatis, & prædictis adminstris à De iudicib⁹ prætore datis, iudices à senatu petebantur, qui simul cum prætore auditis partib⁹ iudicarēt. Refert Asconius diuinationem Ciceronis in Verrem exponens: Tiberium Gracchum legem tulisse, vt equites Romani iudicarent, & iudicasse per decem annos turpiter: & tunc Aurelium tulisse: vt senatores, equites, & tribuni ærarij simul iudicarent. Et secunda in Verrem Cicero dicit: quinqua-

ginta annis equester ordo iudicauit lege Sẽpronia sublata potestate populo, scilicet sublata prouocatione, id est tribunatu plebis. Et Asconius item in Ciceronis orationẽ: pro Cornelio de maiestate: Aurelia lege communicata sunt iudicia inter senatores, & equestrem ordinem, & tribunos ærarios. Et infra: memoria teneo cum primũ senatores cum equitibus Romanis lege Plocia iudicarent. Et idem Asconius in orationem Ciceronis prędictam pro Cornelio de Maiestate M. Plautius Syllanus tribunus plebis. C. Pompeio Strabone, L. Portio Catone consulibus secundo anno belli Italici, cum equester ordo in iudicijs dominaretur, legem tulit adiuuantibus nobilibus: quæ lex eam vim habuit, vt tribus singulæ quinos denos suffragio crearent, qui eo anno iudicabant, qui numerus sexcentos quinque, & viginti iudices conficiebat. Ex eóque factum est, vt senatores quoque in eo numero essent. Et quidam etiam ex ipsa plebe, quos à dignitate tribunos ærarios vocauerunt. idémque Asconius refert in orationem Ciceronis in L. Pisonem, Pompeium consulem legem tulisse: vt ex tribus ordinibus maximi census iudices legerentur. Hi autem omnes sexcenti vigintiquinque iudices cedulis inscripti erant singulis, quæ cedulæ cereis inuolutæ pilis in vrnam conijciebantur: & cum prætor iudices in destinata iam accusatione à senatu petijsset, sortitio ex vrna petentibus patribus manu pueri fiebat vnius & octuaginta pilarum: ea tamen (vt videtur) adhibita diligentia, vt pari numero ex vnoquoque trium ordinum iudices haberentur. Sed priusquam

Iudicia cõmunicata inter senatores equites, & tribunos ærarios

Sortitio iudicum.

apertis pilis causa agitaretur, testes vtriusq; partis à prætore per triduum audiebantur, dicta eorum iudices postea publicabant. quarta die adesse omnes in diem posterum iubebantur: quo die cum prætor adstantibus vtriusque partis aduocatis, atque etiam ipsis partibus, si volebant, pilis apertis vna octogesima eductos iudices ad se cõuenire iubebat, eo animo, & intẽtione, vt eadem hora considerent omnes: & cum accusator duas horas ad dicendum, reus tres haberet, illo die iudicaretur. Prius tamen quàm seorsum iretur, ex iudicibus pila eductis cerea, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reijciebat, quos ducerent suspectiores: sicq; vnus & quinquaginta iudices remanebant, qui sententiam simul cũ prætore ferrent, hæc omnia ab Asconio non magis ex Verrinarum quàm Milonianæ orationis expositione sumpta diximus, & tamen nedũ eo die, quo actio inchoaretur sentẽtia ferebatur, sed tredecim videmus Verrinæ accusationis fuisse actiones, quę propter dies feriatos, & propter cõperendinationes, multis mẽsibus protractę sunt, & tempus agendi in ipsis actionibus singulis supradicto amplius datũ acceptúmq; fuisse ostendemus, primum tamen fatemur, de duabus horis accusatori, tribus reo datis, in Miloniana causa fuisse seruatum, quod Pompeius tunc sine collega consul, sic obseruari lege lata cõstituit. sed Plinium Vrso videmus scripsisse: egeram tribus horis & dimidia, supererat sesquihora. Nam cum accusator ex lege sex horas, nouem reus accepisset. Et idem Valeriæ Paulinæ: sola velatus toga perstitit, & quidem horis septem, nam tam

Accusator duas horas ad dicendũ reus tres habebat.

Reiectio iudicum.

diu dixit. & Cicero ipſe pro Plancio: Recitetúrque oratio, quæ propter eius magnitudinem dicta deſcriptio eſt. Secunda tamen in Verrem actione cauſam prædictæ dubitationis noſtræ Aſconius ſic tollere videtur. Dicit enim Ciceronē non vſum fuiſſe in ea actione perpetua oratione: ſed breuiter crimina proponendo ad ſingula teſtes dediſſe: infráque ſeipſum ſic exponit. Argumentari eſt argumentis vti ad rem probandam: Dicere amplificatione vti ad commouēdum auditorem oratione perpetua. Itaque credimus agendi tempus fuiſſe, id quod prætor datíque iudices liti expediendæ voluerunt impendere, niſi ſenatus conſuléſve aliquo reſpectu aliter iuſſiſſent: ſicut Pompeiū in Miloniana feciſſe diximus. Cōperendinationes quid fuerint Aſconius ſecunda actione ſic oſtendit, Cōperēdinatio eſt, ab vtriſque litigatoribus inuicem ſibi denuntiatio in perendinum diem. Namque cum in rem aliquam agerent litigatores & pœna ſe ſacramenti peterent, poſcebant iudicem, qui dabatur poſt xxx. dies: quo dato inter ſe perendinum diem, vt ad iudicium venirent denuntiabant. hoc idem vero Cicero ipſe melius & diffuſius tertia actione ſic oſtendit: Vt his ludorum diebus interpoſitis, nemo iſtum comperendinatum iudicaret: adimo enim comperendinatum, quod habet lex in ſe moleſtiſſimum bis vt cauſa dicatur. Verum, vt opinor, Glaucia primus tulit vt comperendinaretur reus. Antea vel iudicari primo poterāt, vel amplius pronuntiari. Reiectio iudicum, de qua ſuperius dictum eſt à verbi ſignificatione nota eſt; De qua Cicero pro Plancio. An vero nuper

Argumentari. Dicere

Cōperendinatio.

Reiectio iudicum.

clarissimi ciues nomē æditi iudices non tulerūt? Cum ex cxxv, iudicib⁹ principibus equestris ordinis v. & lxx. reus reijceret, quinquaginta referret. Omniáque potius permiscuerunt, quàm ei legi conditioníque parerent. Nos neque ex delectis iudicibus, sed ex omni populo æditos ad reficiendum, sed ab accusatore institutos iudices ita feremus, vt neminem reijciamus. Cicero item Attico. Nam vt reiectio iudicum facta est, maximis clamoribus tum accusator tāquā censor bonus, homines nequissimos reijceret, reus tāquam demēs lanista frugalissimum quemq; secerneret. Non enim turpior vnquam in ludo talario consessus fuit: Maculosi senatores, nudi equites, tribuni non tam ærarij quàm vt appellantur ærati. Iudicū vero delectus, & numerus præter prædictos stantis rei publicæ temporibus factos sæpe numero variauit. Suetonius enim de Cæsare scribit. Iudicia ad duo genera iudicum redegit, equestris ordinis, & senatorij: tribunos ærarios, quod erat tertiū sustulit. Et de Augusto. Ad tres iudicum decurias quartam addidit ex inferiore censu, quæ ducenariorum diceretur, iudicarétq; de leuioribus summis: iudices, à trigesimo ætatis anno collegit, id est quinquennio maturius, quàm solebat: ac plerisq; iudicandi munus detrectantibus vix concessit, vt singulis decurijs per vices annua vacatio esset. Et Galba iudicibus sextam decuriam adijci precantibus non modo negauit, sed & concessum à Claudio beneficium vt hyeme initióque iam ad iudicandum euocarentur eripuit. Iudices autem, vt profertur deputatos, maiores consilium appellauere. Cicero pro P.

Iudicū numerus variatus.

Quintio: Quæso C. Aquili vósque qui estis in cõsilio. Et pro Roscio. Qui ex ciuitate in senatũ propter dignitatẽ: ex senatu in hoc cõsilium delecti estis propter securitatem. Et infra. Dij prohibeant iudices, vt hoc, quod maiores consilium publicum vocari voluerunt, præsidium sectorum existimetur. Idque nos etiam verbum per hanc occasionem exponemus. Asconius secunda in Verrem, Sectorem dicit æstimatorem redemptorémque bonorum damnati atque proscripti, qui spem sectatus lucri sui, id est spem secutus existimationis suæ bona omnia in auctione vendit, & infert pecuniam in ærarium. & infra: Si conuictus sit reus atque damnatus, pecuniam reddit æstimata lite, hoc est in precium reductis omnibus furtis: quam summam pecuniæ proscriptis eius bonis sectores curabant. Litísque æstimatio non solum fit ex titulo propositi criminis, sed etiam ex alijs probationibus, quæ ex anteactis rebus iudices constituerunt. Redeundum vero est ad ea, quæ de iudicandi ordine inchoata, ob varias verborum expositiones sæpe interrupimus. diximus supra ex Asconio, ex iudicibus vno octogesimo pila eductis: quinos ex singulis ordinibus accusatorem, totidem reum reiecisse. Sed videtur Cicero in oratione pro Aulo Cluentio habita voluisse, in arbitrio partium fuisse vnum & quinquaginta iudices: qui ex reiectione manserunt, tamdiu mutatos fuisse quousque partes concordes remãsissent: súntque hæc verba. Neminem voluerunt maiores nostri non modo de existimatiõe cuiusquã, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicẽ, nisi qui in- Sector

ter aduersarios conuenisset, deinde prætores vrbani, qui iurati debent quemq; optimum in selectos iudices referre, iudicibus ea de qua diximus diligentia præparatis, & testibus à prætore clàm auditis, ad sedendum constituta die ibāt.

Cōsessus iudicū vbi. Erátque vt plurimum in foro sub rostris ipse cōsessus, suggesto ex tabulatis, tam longo támque eminente parato, vt recto ad lineam ordine sedentes, non solum causæ actoribus, sed populo frequenti conuenturo conspicui essent, & subsellia dicturis aduocatis testibúsque ac ipsis partibus eorúmque actoribus data fuisse: tum indicat Asconius: tum apertius dicit Plinius, vt inferius apparebit. Dúmque diceret accusans orator: &

Testiū mos pariter postea dum responderet defendens: testes (quod supra diximus) à prætore prius examinati, suo loco singuli, à prætore interrogabantur: qui palàm, & alta voce vt à cunctis exaudirentur, suum aperiebant confirmabántque testimonium. Nam refert Asconius in Milonianam Ciceronis orationē, C. Asinium Stolam testem, qui erat cum P. Clodio quando occisus fuit, & atrocitatem rei factæ, quàm maxime potuit auxit: cum interrogaretur à prætore, tanto tumultu Milonianæ multitudinis circumstantis exterritum fuisse, vt vim vltimam timens in tribunali à Domitio prætore reciperetur. Pompeius igitr postera die cū præsidio venit: qua re territi Clodiani silentio verba testiū per biduū audiri passi sunt. Vnde accidit vt multi ex partis vtriusque testib⁹, cū citati ad dicēdū palàm ea quæ prætori deposuerāt, ob metū, & timorē non auderent cōparere, damnati fuerint: quorū tamē maiorem

partē Clodianorū fuiſſe refert Aſconi⁹. Et teſtes dicit Aſconius iuratos productóſq; ſolere,non ſolum ne falſa dicerent,verum etiam ne quæ vera eſſent tacerent adigi:Vnde Cicero ipſe quarta in Verrem actione.Nunc quoq; vnà ſunt teſtes:cū interrogabuntur obligentur nō ſolum de iuriſiurandi atq; exiſtimationis periculo etiā de cōmuni:ſed inter ſe conſcientia admonebuntur. poſtq̄ aduocati vtrinq; dixerāt,teſtéſq; auditi erāt,permittebatur accuſato,& eius aduocatis, vt laudatores viros vrbis grauiſſimos prętantiſſimóſque prout poterant in ſuam cōmendationē producerent:quibus licebat,ſi coram ipſi dicere,& intereſſe nolebant,aut ſi abſentes eſſent, per tabellas ſuffragari.Cicero tertia in Verrē actione. Vt in iudicijs,qui decem laudatores dare nō poteſt,honeſtius eſt ei nullū dare:q̄ illū quaſi legitimū numerū conſuetudinis nō explere.Aſconius in oratione pro M.Scauro:Laudauerunt Scaurū cōſulares nouē,qui aberant per tabellas:vnus prętereа adoleſcens laudauit,frater eius Cornelius Fauſtus.is in laudatione multa humiliter & cum lachrymis locutus,nō minus audiētes permouit q̄ Scaurus ipſe permouerat.Quē laudādi morē in abuſum breui defluxiſſe Plinius in hūc modum deflet.Sequūtur auditores actoribus ſimiles:conuenitur à conductis,& redēptis: in media baſilica,tā palàm ſportulæ,q̄ in triclinio dātur: ex iudicio in iudiciū pari mercede trāſitur.ijſdē latinū nomē eſt,laudiceni.heri duo nomēclatores mei, habēt ſanè ætatē eorū qui nuper togas ſumpſerūt,ternis denarijs ad laudandū trahebātur.Nec ſoli laudatores ad accuſati defenſionē corā præ

Ne teſtes falſa dicerēt aut vera tacerent adactos.

Vt rei poſſent laudatores in ſui commendationem producere.

Supplicatores pro reo ante sentētiam.

tore & consilio ante sententiā: sed & supplicatores quoq; propinqui & affines admittebātur. Asconius Pedianus in orationē pro M. Scauro: Ad genua iudicū cum sentētiæ ferrētur ab vno latere Scaurus ipse, & M. Glabrio sororis fili⁹, & Paulus, & P. Lentulus Lentuli Nigri flaminis filij, & L. Æmilius Bucca filius, & C. Menius fausta natus supplicauerunt: ex altera parte Sylla Faustus frater Scauri & C. Antonius Licinius: cui Fausta ante paucos mēses nupserat, dimissa à Menio: & P. Peduceius & C. Cato & M. Olena Scortian⁹. Quod autē diximus prædictos ante sentētiam, & Asconius scribit, cū sentētiæ ferrētur supplicasse, pariter verū fuit. Nam post auditos laudatores, aut eorū tabellis palàm lectis: prætor per viatorē cistam circūferri iussit tabellis plenā, noua & pura cera delibutis: quo præeūte viator subsecutus, è familia prætoris dignior quispiā à superiore consessu incipiens, singulis iudicibus tabellā ita dabat, vt ab vniuerso populo inspiceretur. Intereàque tenentē manu stilū supplices illi orabant, signabàtque euestigio iudex cum prælo quid sui esset iudicij, quod quidē à nemine dum fieret, licet tabella prælúmq; viderētur, intelligi poterat. Nam qui absoluebat, A. qui cōdēnabat, C. literas scribebat vnicas: reuersiq; illico prætoris nuntij, tabellas in eandē recipiebant cistā. Et oēs duas & quiquagita ad prętoris pedes in suggesto effundebāt: quib⁹ separatis ab inuicē tabellis, facile erat discernere, condemnatus ne, an absolutus erat accusatus. Videmus tamē in duab⁹ ab Asconio factis enumerationibus, aliquos ex iudicibus non absoluisse, neq; condemnasse, quo-

Cista tabellis plena à viatore circumferebatur.

A

C

Quosdā ex iudicib⁹ nec absoluisse nec condēnasse.

rum litera, quæ fuerit, traditum non inuenimus. In Miloniana enim sic tradit Asconius. Condemnauerunt senatores decem, absoluerunt septem. Condemnauerũt equites Romani nouem, absoluerunt septem: sed ex tribunis ærarijs absoluerũt decem, sex damnauerunt, quo in computo tres iudicum tabellæ quid habuerint, non est traditũ. De Scauri autem absolutione sic tradit Asconius: vt similis prædicto computus fieri nequeat: Nam dicit: sententias tulerunt senatores duo & viginti: tribuni ærarij sex. Ex quibus damnauerunt senatores quatuor: equites duo: tribuni duo. Ad extremum dicit Asconius moris veterum fuisse: cum satis visum esset fluxisse verborum, oratores hanc sibi necessitatẽ finiendæ orationis imponere, vt dicerent Dixi: Et ab vtraq; parte oratione consumpta, vt consilium dimitteretur: prætor soleret pronunciare, dixerũt. De tabellis præter id quod longe supra diximus, sic habet Cicero ad Quintum fratrem. Quid plura de iudicibus: duo prætorij sederunt, Domitius & Caluinus. is aperte absoluit vt omnes viderent: & Cato diruptis tabellis de circulo se subduxit: & Põpeio prius nunciauit. & pro C. Rabirio posthumio. Vbi est igitur sapientia iudicis in hoc: vt nõ solum quid possit, sed etiam quid debeat ponderet? datur tibi tabella iudicij. De subsellijs præter illa quæ diximus ab Asconio sumpta: sic indicat Plinius orator in suis iudicijs: quę tamen à superioribus stantis rei publicæ plurimum differunt: scribit enim epistolam Romano. Atria Viriola fœmina splendide nata, nupta prætorio viro: exhæredata ab octogenario parente, intra vnde-

Dixi.

Dixerunt.

cim dies quàm illi nouercam amore captus indu xerat: quadruplici iudicio bona paterna repetebat. Sedebant iudices. clxxx. tot enim quatuor iudicijs conſcribuntur: ingens vtrinq; aduocatorum numerus, & numeroſa ſubſellia, præſtantiũ corona latiſſimum iudicium publici circulo ambibat. Ad hoc ſtipatum tribunal, atque etiam ex ſuperiore baſilicæ parte, qua fœminæ, & viri, & quod difficile, & viſendi ſtudio imminebant. His quæ ſupra tam varie ſunt dicta expeditis, bona condemnati omnia in manus ſectorum à prætore ponebantur, cõtractæq; inde pecuniæ partim læſis & damna paſſis, ex legis repetũdarum forma dabantur: partim in ærarium referebantur.

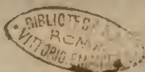
Bona cõdẽnati in manus ſectorũ à prætore ponebãtur.

Finis libri quarti triumphantis Romæ, qui & adminiſtrationis reipublicæ ſecundus.

Pariſijs per Simonem Colinæum pridie Kal. Ianuarij Anno. 1532.

5-C

BLONDI FLAVII FORLI- VIENSIS DE ROMA TRIVM- phante Liber Quintus, ad decimum vsque eiusdé argumenti librum.

Parisijs

Apud Simonem Colinæum

1533.

RERVM ACVORUM hoc in libello insigniorum index alphabeticus.
A primam faciē indicat, b.secundam.

FINIS.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE TRIVMphātis liber Quintus,Qui & adminiſtrationis Reip.Tertius.

AGNAM REIPVBLICE adminiſtrationis partem ſuperiores duo libri indicant potius q̄ oſtendũt: cæteras partes pari inquiſitionis labore, ſed neſcio an pari vtilitate tertius hic abſoluet:quãquam ipſæ omnes inter ſe adminiſtrationis partes parem nõ magis vtilitatem,q̄ neceſſitatem habere videntur.Nam ſi pulchrum & glorioſum fuit,orbem Romanum tam late patentem, in vnam Rempub.conglutinare:ſi magiſtratibus deligendis, ſi poſtea iudicijs faciendis ea adhibita eſt forma, vt tres ordines populum conſtituentes Romanum,ex omni gentium nationumq; colluuione conflatum, ſuã publice & priuatim retinerent dignitatẽ auctoritatemq;,& quod in Republica plurimi faciendum eſt,pro fortunarum & virtutũ modo æqualitatem:ſi inquam prædicta magnæ, vt fuerunt, in Repub.adminiſtranda vtilitatis fuiſſe quis iudicabit:idem intelligere poterit, vectigalia, publicanos,tributa, redemptores,portoria,ſal, pecuaria,aquarum diſtributionem, mercatores,fœneratores,auctiones,haſtas,annonã,& huiuſmodi multa, ex quibus pecunia Reipub neruus, & omnis vitæ adminicula publice & priuatim cõ

ficiuntur, nō minora superius dictis, Reip. commoda emolumentaque attulisse. Vectigalia quæ sunt publica cum ostendere pergit Vlpianus in verborum significationibus, verbi etiam vim satis exprimere videtur: hanc scilicet, ꝙ præmium Respub. capit ex his quæ diuersis modis conuehi contingit. Publica inter habentur, non sacra, nec religiosa, nec quæ publicis vsibus destinata sunt: sed si qua sunt ciuitatum veluti bona, ceu peculia seruorum, ciuitatum proculdubio publica habentur. Publica vectigalia intelligere debemus, ex quibus vectigalia fiscus accipit, quale est vectigal portus, vel venalium rerū, item salinarum, & metallorū, & piscariorum. Festus Pōpeius scribit: Lacus Lucrinus in vectigalibus publicis primus locatur emendus, ominis boni gratia, vt in delectu censuve primi nominentur. Cicero in legem agrariam Rulli primam. Censoribus vectigalia locare nusquā licet, nisi in conspectu populi Romani. Et infra. Vectigalia locare nusquā licet, nisi in hac vrbe. & Macrobius in saturnalibus dicit Kl. Martij consueuisse vectigalia locari. Quantū vero vectigalia inter se differāt, Cicero in superiori oratione sic ostēdit. An obliti estis Italico bello amissis cæteris vectigalibus, quantos agri Campani fructibus exercitus aluetitis? An ignoratis cætera illa magnifica populi Romani vectigalia, perleui sæpe momento fortunæ inclinatione temporis pendere? Quid nos Asiæ portus, quid Syriæ rura, quid omnia transmarina vectigalia iuuabunt, tenuissima suspicione prædonū aut hostiū iniecta? At vero hoc agri Cāpani vectigal cū eiusmodi sit, vt cū domi sit, &

Vectigalia

Kl. Martij vectigalia locari solita.

omnibus pręsidijs oppidorũ regatur,tũ neq; bellis infestũ,nec fructibus variũ,nec cælo aut loco calamitosum esse soleat:maiores nostri non solũ id quod a Cãpanis ceperant,non imminuerunt, verum etiam quod & tenebãt,a quibus adimi de iure non poterat,coemerunt. De eodem vectigali Cicero ad Atticũ scribit. Portorijs Italiæ sublatis,agro Campano diuiso:quod vectigal superest domesticũ,præter vicesimã,quæ videtur vna conciuncula clamore pedissequorum nostrorum esse peritura? Quod autem Cicero de vicesima timere est visus,ne parua conciuncula eam tolleret,breui euenisse videtur:quòd cum paulo prius fuisset instituta,nunq̃ postea fuit cõtinuata:erat q; id onus Italię additum,vt omnium rei frumẽtarię reddituum vicesima pars populo Romano accederet. Vectigalibus autem publicis pro posse defendendis ampliandisque Cicero magnum semper studium impendit. Vnde in Verris accusatione actione secunda. In hac causa frumentaria cognoscẽda hoc vobis proponite iudices,vos de rebus fortunisq; Siculorũ omnium,de ciuium Romanorum qui erãt in Sicilia, bonis, de vectigalibus a maioribus traditis,de vita victuq; populi Romani cognituros. Erat vero id vectigal dignum, de quo Cicero diceret vitam victum q; populi Ro. pendere. Nam subacta a M. Marcello Sicilia, agros omnes,qui amplissimi in ea insula,feracissimiq; sunt:sicut ab Hierone, & alijs regibus fieri consueuerat,pro Reipublicæ vectigalibus retinuerunt: quos postea moris fuit aratoribus locare, decimam inde reddentibus: idq; vectigal pretor cum locare consueuisset,& recu-

Vicesima ex redditibus rei frumentariæ Rom. populo dabatur.

Vectigal ex agris Siciliæ.

peratores, id est fideiussores accipere: qui tamen curam inspiciendi quid arator ageret, & simul decimandi haberent. Verres in facienda huiusmodi locatione, recuperatores ex suis ministris accepit homines furacissimos. Hinc est quod Cicero in prædicta actione sæpe sic replicat. Illi viri optimi de cohorte istius recuperatores. Et infra: Si me Hercules ex omni copia conuentus Syracusani splendidissimorum hominum honestissimorumque faceres potestatem aratori non modo reijciendi, sed etiam sumendi recuperatores: tamen hoc nouum genus iniuriæ nemo ferre posset. & item infra: Omniũ controuersiarum quę essent inter aratorem & decumanum, edicit se recuperatorem daturum. Paulus iurecõsultus. Vectigales alij dicuntur agri ciuitatum, alij nõ. Vectigales sunt qui in perpetuum locantur, id est hac lege, vt quãdiu pro his vectigal pendatur, tã diu neque ipsis qui conduxerunt, neque his qui in locum succedunt ipsorum, auferri eos liceat. Quãtum autem nõ magis Reip. vsui, q̃ prouincijs vtilitati cesserit vectigalium institutio, Cicero ad Quintum fratrem Asiæ Proprætorem sic ostẽdit. Simul & illud Asia cogitet, nullam ab se neque belli externi, neque discordiarum domesticarum calamitatem absuturam fuisse, si hoc imperio non teneretur. Id autem imperium cum retineri sine vectigalibus nullo modo possit: ęquo animo parte aliqua suorum fructuũ pacem sibi sempiternam redimat. Vnde non iniuria de laudibus Pompeij differens Cicero sic dicit. Aguntur certissima & maxima populi Romani vectigalia, quibus amissis, & pacis ornamenta, & subsidia

Vectigales perpetui.

belli requiretis. Cæterarum prouinciarum vectigalia tanta sunt, vt his ad ipsas prouincias tutandas vix contenti esse possimus: Asia vero tā opima est, & fertilis, vt & vbertate agrorum, & varietate fructuum, & magnitudine pensionis, & multitudine earum rerum quæ expetuntur, facile omnibus terris antecellat. Et vectigalia sua nō solum respublica Romana, sed vnūquodque habuit municipium quę aliquando extra ipsius oppidi solum remotissima erant. nam Atellani, quod oppidū nunc est Auersa vrbs prope Neapolim, in Gallia Cisalpina: nunc Longobardia, vnius oppidi pretio comparati vectigalia habuerunt. Cicero Cluuio. Locutus sum de agro vectigali municipij Atellani, qui esset in Gallia. & Cicero Bruto. Pro Arpinatibus, quorum quidem omnia cōmoda, omnesq; facultates, quibus & sacra conficere, & sarta tecta ædium sacrarū locorumq; cōmuniū tueri possint: consistunt in his vectigalibus, quę habent in prouincia Gallia. Ad ea visenda, pecuniasq; quæ à colonis debētur exigendas, equites Romanos misimus. Publicanos appellarunt maiores eos qui vectigalia & alios populi Romani reditus exigendos certo constituto pretio redimebant, quorum ordinem & numero amplissimū, & personarum dignitate potētissimū fuisse constat. Nam & equites Romani pro maxima parte erant qui conducebant, & illis senatus cæteriq; Reipubli. curam administrationis gerentes, libentius q̄ alijs locabant, quòd equites ipsi eo conseruando proprij quæstus & emolumenti cōmodo pacem potius vectigalium amicissimā suadebāt, quàm bellum

Vnūquodq; municipiū vectigalia habuisse.

Publicani.

Equites vectigalia cōducebant.

optabant, & prouincias in quibus militabant, attentiori cura à motibus & hostium incursionibus defensabant. Hinc cum is ordo plurimum in comitijs iudicijsq;, sicut ostendimus, valeret, eorum amicitiam magnates quiq;, præsertim Cicero ipse quærebat. Cicero in oratione pro Plancio. Qui publicanorum ordo quanto adiumento sit, in honore quis nescit? Flos enim equitum Romanorũ, ornamentũ ciuitatis, firmamentũ Reipublicę, publicanorũ ordine continetur. Cicero item Quinto fratri Asię proprętori. Potes etiam tu id facere, quod & fecisti egregie, & facis: vt cõmemores quãta sit in publicanis dignitas, quantum nos illi ordini debeamus: vt remoto imperio, ac vi potestatis, & fascium, publicanos tamen græcis gratia & authoritate coniungas. Et Lentulo scribens Cicero homini amicissimo, & quem in periculo constitutũ consilio adiuuabat. Nosti consuetudinem publicanorum. scis q̃ grauiter inimici ipsi ipsi illi Quinto Scęuolæ fuerũt: tibi tamen suadeo, vt si quibus rebus possis, eum tibi ordinẽ aut reconcilies, aut mitiges. Et Crassipedi item. Me vniuerso ordini publicanorum semper libentissime tribuerim. Et de prouincijs consularibus decernendis orans Cicero, in maximo Asiæ prouinciæ periculo, vt Pompeius illi præficeretur suadens, Iam vero publicanos miseros, me etiam miserum illorum ita de me meritorũ miserijs ac dolore. Et pro domo sua ad pontifices. Proximus est huic dignitati ordo equester: omnes omnium publicanorũ societates de meo cõsulatu, ac de rebus meis gestis amplissima decreta fecerunt. Et Caium Rabiriũ Posthumiũ

ꝑ quo orabat Cicero laudās : Huius pater Caius Curius princeps ordinis equeſtris fortiſſimus,& maximus publicanus. Nec tamē exigēdis vecti-galibus alijſq; redditib⁹ ipſi equites Romani mi-litiæ addicti operam dabant,ſed alios habebant miniſtros ciues Romanos ad id idoneos:qui mā-cipes appellati ſunt: quos Aſconius in diuinatio-ne,prima in Verrē actione ſic diffinit.Mancipes ſunt publicanorū principes,Roma.homines,qui quęſtus ſui cauſa decimas redimūt.& Cicero ipſe quinta in Verrē actione. Quid eſt Verres?ne illā quidem tibi defenſionē reliquā feciſti?Mancipes in iſtis rebus eſſe verſatos : mancipes frumētum improbaſſe:mācipes precio cum ciuitatibus de-cidiſſe? Et alios equitibus Romanis ad id fuiſſe miniſtros,Cicero ad Atticum ſic innuit.Tu autē literas ſæpe dare tabellarijs publicanorū poteris per magiſtros ſcripturæ & Ponti & noſtrarum diœceſum. Tributum vnde ſit dictū,& quomo do originem habuit, M. Varro de lingua latina ſic oſtendit. Tributum dictum à tribubus,ꝙ ea pecunia quæ populo imperata erat , tributim à ſingulis exigebatur.Vnde per hāc occaſionē tri-buni verbum ſic idem Varro exponit.Vt militi redderēt æs militare,tribuni ſunt dicti.Quod au tem tributum conferrent ciues, cuiuſcunq; ordi-nis,ſtatus, & gradus, pro modo facultatum, fa-cta diſtributione per centenas partes:ſicut æta-te noſtra Veneti obſeruant:Cicero ad Brutū,ſcri bens , cuius imperatoris exercitus apud Mutinā rei pecuniarię indigētia laborabat,ſic innuit.Ma ximus autē (niſi forte me fallit) nodus eſt in re-publica inopia rei pecuniariæ.obdureſcunt enim

Mancipes.

Tributum vnde.

Tribuni.

magis quotidie boni viri ad vocem tributi:quod centesima collatum impudenti censu locupletū viduarum legionum præmijs omne consumitur. Impendent autem infiniti sumptus, cum in hos exercitus quibus nunc defendimur,tum vero in tuū. Et tributi soluendi vetustissimū fuisse more,Liuius secūdo sic ostendit. Tributū inde indictum,patres cōferre ipsi primi.Et quia nondū argentū signatū erat: æs graue plaustris quidā ad ærariū couehentes,speciosam etiā collationē faciebāt.cū senatus summa fide ex censu cōtulisset, primores plębis nobiliū amici ex cōposito cōferre incipiūt:quos cū à patribus collaudari,& à militari ætate tanq̃ bonos ciues cōspici vulgus hominū vidit,repente spreto tribunitio auxilio certamen cōferēdi est ortū.Et libro postea septimo Liui⁹ leuatas fuisse dicit duas maximas res,quia tributo & delectu supersessum.Quo autē tēpore tributa postmodū in stipēdia militū fuerint collata:Liuius decimo ostēdit.Nam post triūphum à Papirio cursore de Samnitibus ductū ipse nihil militi dederat:sed prędam omnē in ærariū cōtulerat.Tributū tunc in stipēdium militū fuit collatū.Et libro primo trigesimo Liuius dicit. Cum Carthaginenses argentū in stipēdium impositū adduxissent,quia probum non esse quęstores renunciarunt,experientibusq; pars quarta decocta erat,pecunia mutua Romæ sumpta detrimentū argenti expleuerūt. Et ne mirum cui sit quod de argento est dictum,Plinius affirmat populū Romanū victis gentibus argentū imperasse,non aurum. Nec vero sola vrbs Romana, sed & multæ prouinciæ & vrbes,quod supra ostendimus, tri

Tributa in stipēdia militum collata.

buta soluerunt. de Paulo enim Aemilio supra est dictum, quod Macedonia & Illyrio receptis tributum imposuerit, mediũ tamen illius quod regibus soluere cõsueuissent. Et Scipio Numantia funditus excisa, multas Hispaniæ vrbes tributarias effecit. Pompeius bello piratico cõfecto Ponti vrbes & circũstantes tributarias effecit. Berodem regem Albanorũ tributariũ dimisit. Ne autem prouinciales tributis indecẽter grauarẽtur, nonnulli principes prouiderunt. Nam Suetonius de Tiberio scribit. Pręsidibus onerandas tributo prouincias suadentibus, rescripsit, Boni pastoris esse tondere pecus, nõ deglubere. Et Helius Spartianus de Hadriano dicit, eũ tributa multis remisisse. Fuerũt prędictis similia emolumenta reipu. portoria, de quorum ministris sic habet Nonius Marcellus: Portitores telonarij, qui portum obsidentes omnia sciscitantur, vt ex eo vectigal accipiant. Et Asconius secũda in Verrẽ actione: Portorij, qui pórtoria redimunt. Liuius autẽ secundo dicit, Portorijs quoq; & tributo plebs liberata, vt diuites cõferrent, qui oneri ferendo essent. Pauperes satis stipendij pendere, si liberos educarẽt. Et diligentiã quæ exigendis portorijs adhiberetur, Cicero secũda in Verrẽ actione sic ostendit. Inuenio duos solos libellos à Lucio Canuleio missos socijs ex portu Syracusis, in quibus erat ratio scripta mẽsium: cõplurimarũ rerũ exportatarũ istius nomine sine portorio. Salis itẽ aliud fuit Romanis maximum vectigal. Liuius in quinto. Ancum Martiũ regem primo instituisse salinas, & populo salis modia sex in congiarium dedisse dicit, sed postea vndetrigesimo Liuius scribit,

Portoria. Portitores. Telonarij.

Salis vectigal.

Vectigal etiã nouum ex salaria annona statuerunt: Sextante sal & Romæ, & per totã Italiam erat. & sextantem docebimus sextam fuisse vnciæ partem, æris scilicet: vt si ad nostram referremus ætatem, duobus quatrinis salis libra venderetur, Romæ pretio eodem, pluris in foris & cõciliabulis, & alio alibi precio prębendum locauerunt. Id vectigal cõmentum alterius ex censoribus satis credebant, quod iniquo populi iudicio damnatus esset. Id precio salis maxime oneratis tribubus, quarum opera damnatus erat, credebant: Inde Salinator Liuio cognomen. Et nõ paruum ex pecuarijs emolumentum publice simul & priuatim Romani perceperũt. Pecuarios autem Asconius super diuinationẽ Verrinarũ exponit, esse qui pecora publica redimunt. Videmus vero tradi à vetustioribus, Romanos & vrbis & imperij fũdatores, nihil in bonis aliud pręter pecudes habuisse. Vnde vult Festus verbũ peculatus pro furto publico poni: quia sic à principio dici cœperit, tũc cũ Romani pręter pecudes nihil habebãt. Et Varro suis temporibus seruatũ fuisse dicit, quod pariter & nostra ętate seruatur: vt greges ouium longe abigantur in Samnium ex Apulia æstiuatum. fuitq; semper maxima hominum multitudo, quę gregibus custodiendis in Apulia est obuersata. Vnde Cicero tertia in Catilinam. In M. Ceparium cui ad solicitandos pastores Apulia est attributa, & siluas lucosq; publicos Romani vectigales habuere: Vnde Lucar appellatum esse, quod ex lucis caperetur, Festus scribit. Et Cicero pro Milone orans de Clodio. Seruos agrestes, & barbaros, quibus siluas publi-

Liuius Salinator.

Pecuarij.

Peculatus.

Lucar.

cas depopulatus erat, Hetruriãque vexauerat ex Apẽnino. Vult autẽ M. Varro omnis pecunię pecus fuisse fundamẽtũ. nec tamẽ, quod aliqui crediderũt, vult Varro pecuniã prędicta ratione dictã esse à pecude, sed potius quia, quod infra ostẽdemus, antiquissimũ ęs quod est conflatũ, pecore est notatũ. Celsus autẽ iurecõsultus scribit, peculiũ appellatur, quod præsidij causa reponeretur: vt Paulus ait quibusdã bellis ciuilibus factitatũ, & audisse se senes rusticos ita dicẽtes, pecuniã sine peculio fragilẽ esse. Primogenius tamẽ in verborũ significationib9 vult pecunię nomine nõ solum pecuniã, sed omnes res, tam solidas, q̃ mobiles, & tam corpora, q̃ iura cõtineri. Magnũ quoq; vectigal dedisse Reipublicę aquas per formas in vrbem introductas, Frontinus de aquæductibus tractans ostẽdit. Et nos castella lacusq; & cæteras aquæductuum partes in Roma describentes instaurata, particularia indicauimus vectigalia. Mercatura, & si priuatorũ fuerit exercitium, ex quo vectigalia plurimũ acciperent incrementi: aliquid tamẽ cũ publica salute ex eo coniunctũ habuit, quod pecunia quæ diuersis modis trans mare traijciebatur, eam quæ erat Romæ, vel augebat prout successerat, vel imminuebat. De verbi autem vi sic habet Nonius, Merx species ipsa. Mercatura actus. Et traiectitiã pecuniam esse dicit Modestinus iurecõsultus, quæ trans mare vehitur. cæterũ si eodem loco consumitur, nõ erit traiectitia. Sed videndum an merces ex ea pecunia cõparatæ in ea causa habeãtur. Et interest vtrũ ipsæ periculo creditoris nauigent, tũc enim pecunia traiectitia fit. Et de ipsarum vtilitate vel

Pecus fundamẽtum pecuniæ.

Pecunia vñ Peculium.

Aquarũ vectigal.

Merx.

Mercatu a

Pecũia traiectitia.

damno, de laudibus Pompeij orãs Cicero sic habet. Deinde cęteris ex ordinibus homines gnaui & industrij partim in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis: partim eorum in ea prouincia pecunias magnas collatas habēt. Et infra: Nam cum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus Romæ solutione impedita fidem concidisse. hæc fides atq; ratio pecuniarum, quæ Romæ, quę in foro versatur, implicita est cũ illis pecunijs asiaticis & cohæret. Vnde Cicero ꝓ Plancio orans, eum ex bono loco visus est laudare, cum patrem eius equitem Romanũ dixit maximarũ societatum authorē: plurimarũ fuisse magistrum. Et ad Crassipedem scribens idem de Bithynijs mercatoribus sic habet. Quanq̃ tibi pręsens cōmēdaui, vt potui diligentissime, socios Bithyniæ, quę societas ordine ipso hominũ genere pars est maxima ciuitatis. Iuuerunt autē difficillimis temporibus rempu. societates mercatorum. Liuius XXIII. cum Scipiones in Hispaniã frumentũ vestimentaq; exercitui supplenda postulassent, nec vnde darent senatus populusq; haberent: Fuluius prætor in cōcione exhortatus est eos qui redēpturis auxissent patrimonia, vt Reipubli. ex qua creuissent, ad tempus cōmodarent. Tres societates XIX hominum effecerunt, pacti vt quæ in naues imposuissent, ab hostium tēpestatisque vi publico periculo essent: exsoluitque postea senatus. & XXIIII. Cũ censores ob inopiam ærarij se iam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, ciuiliumq; equorũ pręhendorum, ac similium his rerum, cōueniunt ad eos frequētes, qui hastæ huius generis assueuerãt:

Mercatorũ societates reipu. vsui fuisse.

hortaturq; censores, vti omnia perinde agerent, locarent, ac si pecunia in ærario esset: neminem nisi bello confecto pecuniam ab ærario petiturum esse. Fuerũt autem mercatoribus inferiores Mangones. Affranius iureconsultus non mercatores, sed venalitiarios appellari ait. Et malis mercatoribus pœnã Vlpianus iureconsultus decernit, Stellionatum dicens maxime in his locũ habere, si quis pro re forte alij obligata, dissimiliter obligatam per calliditatem alij distraxerit, vel permutauerit, vel in solutũ dederit, & si quis merces suppostuerit, vel obligatas auertit, vel corrupit: si quis imposturam fecerit, vel collusionem in mercẽ alterius. Multa collegimus Reip. neruos pecuniam facientia: quæ omnis pecunia cũ in ærarium inferretur, de eo altius multa repetere licet, quæ pro alteris Romæ & Reipub. incunabulis haberi poterũt. Aerariũ fuisse dicit Plutarchus in Saturni æde, quia nullum eius dei tẽpore furtum fuerit commissum, vel quia Valerius Publicola ibi constituerit: vt puta in loco tuto & munito natura: tabulasq; publicas in eo fuisse seruatas scribit. quanquã supra a nobis ostensum est, non modo tabulas, sed libros quoq; Elephantinos ibi fuisse seruatos, in quibus x x x v essent conscriptæ tribus: & pariter alios, in quibus & senatusconsulta conscriberentur. Nec dubitamus quin eo in loco omnes publicarũ rationum libri conseruarentur. Suetonius in Cæsaris rebus gestis. Tabulas veteres ærarij debitorum vel præcipuã calumniandi materiã exussit. Plutarchus prædictis addit, legatos vndecunq; Romam venientes, ædem Saturni primo adijsse, de-

Mangones Venalitiarij.

Stellionatus.

Aerarium in æde Saturni.

Tabulæ publicæ.

Elephantini libri.

Legatorũ externorũ nomina a præfectis ærarij notabantur. Non solũ pecuniam in ærario solitã seruari: sed & alias res.

inde a pręfectis ęrarij vbi edidissent nomina, fuisse descriptos, quia Quæstores Legatis munera mittebant, & ægrotos curabant. qui si morbo interissent, sumptu publico sepeliendos curabant. Et postea propter multitudinem Legatorum sumptus fuisse sublatos, mansisseq́ʒ, vt præfectos ærarij adirent, quibus nomina sua edãt, ac scribi faciant. Inferebantur vero in ærarium non modo æra, a quibus dictum ærarium asserit M. Varro, sed res quoq́ʒ vtilitatem Reipu. allaturæ. Liuius enim dicit M. Pinarium pretorem in acie ad duo milia Corsorũ cecidisse, qua clade cõpulsi obsides dederunt, & cæræ centum milia pondo. Quanq̃ autem huiusmodi, aut præda, aut præmia a victis habita, in primis ærariũ locupletasse videtur, vt supradicta a nobis diligenter enumerata, vectigalia, portoria, sal, stipendia, sicut ordine percipiebantur, sic ordinarijs sumptibus satisfecisse videantur: habita tamen de hostibus victis spolia ærarium melius compleuerũt: adeo vt Plinius Plutarchusq́ʒ in Pauli Aemilij vita, cõcordi referant sensu, tantũ auri & argenti in ærarium retulisse Aemilium Paulum Perse deuicto, vt nullum postea tributũ a ciuibus persolui oportuerit, vsq́ʒ ad Hircij & Pansæ consulatum, qui circa primũ Cæsaris Augusti, & M. Antonij ciuile bellum cõsules fuerunt. De eoq́ʒ defectu pecuniæ, quem Resp. etiam prius per belli scilicet Cæsaris & Põpei ciuilis initia habere cœpit, Cicero Attico sic scribit. Sumus imparati a pecunia, quam quidem omnem non modo priuatam quæ in vrbe est, sed etiam publicã quæ in ærario est, illi reliquimus. Et vere scripsit tunc Cicero.

Nam Cæsar repertã in ærario grandem vim pecuniæ abstulit. Vnde ad annum inde quintum eo mortuo prædictis Hircio & Pansa consulibus ciues grauari oportuit. In ærario autem principaliter æra, vnde locus est dictus, reponebantur. eratq; eius pars quædam secretior, in qua omniũ Reip. introituum pars vicesima seruabatur, tam obstinate clausa, vt nisi difficillimis rebus premeretur Respub. inde pecunia sumi non posset. Liuius XXVII. Cætera expidiẽtibus quæ ad bellum opus erant consulibus, aurum vicesimarium quod in sanctiore ærario ad vltimos casus seruabatur, promi placuit: prompta ad quatuor milia pondo auri. Sed & locum & actum ærarij cõseruãdi, fiscum maiores, sicut & nos nunc, appellauere: cuius verbi & originẽ & causam Asconius secunda in Verrem actione sic exponit. Sportæ, vnde sportulæ, nummorum sunt receptacula, vt sacci, saccelli, sacculi, crumenæ, vellæ, scorticę, & manticæ, & marsupia. Fisci vero, fiscinę, fiscellæ, spartea sunt vtensilia ad maioris summæ pecunias. Vnde quia maior summa est pecunię publicæ q̃ priuatę, ærariũ dicitur loculus & arca thesauri: pro saccello fisc⁹, pecunia publica: a quo & confiscari solet dici, in publicũ ius ærarij redigere. Quando autem primum pecuniæ Romanis fuerit vsus, a Plinio sic habetur: Populus Rom. ante Pyrrhum regem deuictũ ne quidem argento signato vsus est: libralis ante, vnde & libella nũc dicitur, & dipõdius appẽdeba t̃ assis. vnde & expensa in rationibus dicũtur. Quin & militũ stipendiũ, hoc est stipes põderata. Argẽtũ signatũ est anno vrbis D. LXXXV. Q. Fabio cõsule, anno

Locus in ærario secretior.

Fiscus.

Quãdo primum Romanis pecunię vsus.

quinto ante bellum primum Punicum : placuit denarius pro decē libris æris, quinarius pro quinq;, sestertium pro dipondio ac semisse. Libræ autem pondus æris imminutū bello primo Punico cum impensis Respu. non sufficeret, Hannibale vrgente: & Q. Fabio dictatore asses vnciarij facti: placuitq; denarium sexdecim assibus permutari, quinarium octonis, sestertium quaternis. Ita Resp. dimidium lucrata. Lucius Brutus in tribunatu plebis octauam partem æris argento miscuit, qui nūc Victoriatus appellatur. Est autem signatus Victoria, vnde nomen. Hæc quę supra, vt apud Plinium Liuiumq; sunt tradita, posuimus, principia quidem habent ad id quod quærimus: sed fusius apertiusq; quoad poterimus declaranda sunt. Traditum est ex Liuio, post cladē naualem primo bello Punico a Fuluio Seruio cōsule in Africa acceptam, Romæ statim ducentas naues refectas, quo tempore nummi primi argētei fuerint cusi, & nummus decima pars denarij aurei fuerit. Et paulo infra in eodem bello scriptum est petitam fuisse ab Aphris pacem, & a Luctatio cōsule datam: dedisseq; Aphros ex fœdere omnes Romanorum captiuos, & tributum spopondisse in viginti annos tria millia talenta: talentumq; id fuisse quinquaginta libras argenti singulum. Sed alia quoq; fuerūt diuersissimi ab hoc ponderis talenta: de quibus cum a nobis sit dicēdum, alia quoq; monetarum numerorum & ponderū vocabula afferemus. Quæ omnia qualia per singulas ætates fuerint, examussim ostendere non magis difficile, q̄ impossibile fuerit, nō solum quia obscuris, & nostra ætate ignotis ver-

bis sunt a maioribus tradita, sed quia omnis ferè ætas suam habuit cudendi varietatem & formã. Videmus enim multos ex consulibus priscis sui vultus cusisse nummos, semper mensura & pondere variatos: quod maiore postea studio singuli principes factitarunt. & tamen interea nunq̃ est cessatum, victoriatos, bigatos, & quadrigatos cudi. Quę igitur verba exponere audeam⁹, ea proponemus ratione, vt ab infinita aliorum turba supra vires exponenda liberi maneamus. erũt enim pecunia, libra, pondo, asses, nummus, denarius, talentum, sestertium, & quæ his connexa obligataq́, aut ab eis depẽdentia incident. Prima signati ætis & argenti nota fuit pecus: vnde pecunia est dicta. Pondo & libram idem fuisse Festus Pompeius innuit, cũ dicit: duo asses singuli libram, & põdo efficiebant. Quare autem vnicæ rei duę fuerint appellationes, quid dicamus nihil aliud est, quàm nobis videri libram ab vnciarum diuersitate aliquãdo variasse: põdo semper idem fuisse quo omnes vsi fuerint: qui librę nomẽ si po suissent, dubium quod pondere designabant fore credebant. Talentum vero pondus fuisse constat multipliciter variatum. Nam præter supra dictũ ab Aphrica habitum, quod fuisse diximus librarum quinquaginta, fuit ægyptium: quod Plinius quindecim cõtinuisse pondo dicit. Duo item alia fuere talẽta, Atticũ, Euboicũ: rursusq́ atticũ fuit duplex, maius, & minus. Liuiusq́ libro XXXVI scribit magnum talentũ atticum LXXX libras & paulo plus habuisse: qui & paulo prius libro XXXIII. dixerat talentum illud magnũ LXXXIII habere libras, & quatuor vncias. Priscianus vero

Prima signati æris nota pecus
Pondo. Libra.
Talentorũ genera.

grammaticus talēti eius attici maioris cōputum ad Romani vsus consuetudinem hanc reducit, vt sex milia Romanorū denariorum impleat. Constat vero ad prædictorum intelligentiā, quoties in prædictis fit ponderis mentio, argentū id pondus, non æs aut aurum fuisse: nisi ea auri & æris vocabula sint adiuncta. Romanis enim prior & crebrior argenti vsus fuit, q̄ auri: & argētum ipsi non aurum victis gentibus imperauere: sicq; vbi talentum octogintatrium librarū, vnciarū quatuor fuisse diximus, id ad argenti valorē erit referendum. Quod autem dicit Priscianus sex milia denariorū Romanorū impleuisse talētum, ad aureos denarios non est referendū, qui aucta & florēte Rep. sunt sic appellati, sed ad primos denarios: quos sexdecim assibus ęris permutari placuisse Fabio dictatori, supra est dictum. Sed his omissis minora Romanorū pondera dicemus, ex quibus maiora illa quomodo cōficerentur intelligi potest. Siliqua fuit primum minimūq;, quod esse constat granū thecæ inclusum fructus arbusti: inde siliqua pariter appellatur, quo abundat Apulia, varioq; vocabulo apud Italicos appellatur. Thecaq; oblonga & plana saporis dulcedinem habet. Post siliquā erat scrypulus Græce, & obolus Latine dictus: qui sex siliquis conficiebatur. Drachma deinde tribus cōstabat scrypulis. decem & octo siliquas cōplexa. Nūmus dehinc argēteus quatuor scrypulos, hoc est drachmā, & tertiam continebat. Et vncia sequebatur ex octo drachmis cōfecta. Libram dehinc Italicā duodecim vnciæ cōficiebāt, drachmas in se nonaginta sex habētes. hęcq; libra as apud Romanos, apud

Prior argēti vsus Romanis quā auri.

Siliqua.

Scrypulus. Obolus.

Drachma.

Nūmus.

Vncia.

Libra Italica.

As.

Græcos mna est dicta,quã postea Minã dici con= suetudo obtinuit.Vtrũ vero libræ nostri tempo= ris par ea & correspõdens fuerit,dediti arithme= ticæ faciliter poterunt iudicare.Et libras viginti quatuor sestertiũ Atticũ paruũ habuisse Seneca ad Nouatũ scribit.Vnde cũ dicat M.Varro vigin tiquatuor sestertia libras sexaginta cõficere, ap= paret sestertiũ duabus libris & dimidia fuisse cõ flatũ.Nam prosequitur idem Varro.Dipondius & semis antiquũ est sestertiũ.Fuit autẽ maiori= bus cõsuetudo, vt æra in vocabuli compositione postponerent. sicq; semisquintus, semisquartus, semistertius pronũciabãt. Dixerunt etiã dipon= dium a duobus ponderibus. & vnũ pondus fuit assipondũ,quasi libræ vnius põdus. Reliqua de= inceps a numero dicebantur vsq; ad centussis. & a tribus assibus tressis.& pariter vsq; ad decẽ cõ= putabatur.Abinde sumebatur a decẽ cõpositio. Decussisq; a decẽ assibus:& a duobus decussibus vicessis:deinde tricessis vsq; ad cẽtussis.sicq; Per= sius.Et centũ Græcos vno centusse licetur:id est centũ libris vendit per auctionẽ, quæ per incre= mentũ pretij sicut sub hasta fiebat.Fuerunt pari= ter diuersę vnciarũ supputationes,diuersis appel latæ nominibus.Et cum libra vel as duodecim es set vnciarũ: Deunx vndecim vnciarũ dicebatur, quòd vncia vna demeretur a libra. Dextans vn= ciæ decem,quasi dẽpto sextante ex asse.Dodrãs vnciæ nouẽ,quasi dempto quadrante ex asse.Bes sis vnciæ octo, quasi binus triens.Sepunx,vnciæ septem. Semis,vnciæ sex:quasi semis as, vel li= bra media. Quincunx vnciæ quinque . Triens vnciæ quatuor,id est tertia pars assis.Quadrans

Mina. Sestertium atticum. Dipondius Semis. Assipõdiũ. Centussis. Tressis. Decussis. Vicessis. Tricessis. Deunx. Dextans. Dodrans. Bessis. Septunx. Semis. Quincũx. Triens. Quadrans

Sextans. Vncia Semiuncia Sextula Sicilicus Dimidia sextula.

vnciæ tres, quasi quarta pars assis. Sextans vnciæ duæ, quasi sexta pars assis: deinde vncia ab vno dicta est. Semiuncia semis est vnciæ: duæ sextulę sunt tertia pars vncię, id est scrypuli octo. Sicilic⁹ scrypuli sex. Sextula scrypuli quatuor. Dimidia sextula, scrypuli duo. Ad eosq́ numeros cum hęreditates diuiderentur, sic habet in oratione pro Aulo Cecinna M. Cicero, Facit hæredē ex deuncia & semiuncia Cecinnam, ex duabus sextulis M. Fulcinium libertum superioris viri: Ebutio sextulam aspergit. Satis per numeros ponderaque balbutisse videmur. Et tamen maximam eius rei partem qui a nobis desiderent, multos non dubitam⁹ futuros. Sed ne res ipsa aliter aperiri, & absolute a nobis tractari potuerit, multa obstant: quòd per omnes (vt diximus) ætates ab vrbe cōdita in dies nostros variati nummi, mutata cum pōderibus formisq́ nomina, adeo vt paucissima ac ferme nulla veram a vi verborū notitiam nūc habeāt. Nec potuimus in hac (sicut in multis fecisse videmur) rei difficultatem ingenio & industria superare, quòd nulla extant priscorum volumina, in quibus aperta dictorū verborum mentio fiat. Characteribus enim & signis vbiq́ talēta, sestertia, pōdo, libra, nūmus, denarius, scrypulus, & vetusta verborum supra a nobis positorū turba sunt per libros notata. quæ signa nullus ætate nostra recognoscit: & quæ fortassis cognosci possent, librariorum vitio deprauata sunt. sicque nulla potuit lectionis diligentia, quod non intelligebamus, vt disceremus efficere. Itaq́ ærarij partibus absolutis, ad alias Reip. administrationis partes redeamus. Eaq́ primū attingamus,

quę ex ipso ærario aut horreis à pręfectis ærario primum institutis, ad populi Romani vtilitatẽ bonamq; gubernationẽ deprompta fuere. Scribit Plinius populum Romanũ cœpisse stipem spargere Sp. Posthumio Q. Martio consulibus. tantamq; pecuniam in ærario fuisse, vt eam conferrent L. Scipioni: ex qua is ludos fecit. Annium quoq; Martium idem dicit ędilem plebis primũ frumentum populo in modios assibus donasse, Heliumq; pariter in ædilitate frumẽtum populo assibus præstitisse, qua ex re statuæ illi in capitolio & palatio positæ fuerint, & supremo die humeris à populo in rogũ delatus sit. sed huiuscmodi munera populus Roman⁹ sub principibus ampliora ac frequentiora accepit. De Cæsare enim Suetonius scribit: Populo pręter frumenti duos modios, ac totidem olei libras, trecentos quoq; nũmos quos pollicit⁹ olim erat, viritim diuisit. Et munus populo epulũq; cũ daret, quãuis macellarij oblocata darẽt, etiam ipse domesticũ apparauit. Item dedit epulum populo, ac viscerationẽ, & post Hispaniensem victoriã duo prãdia. Nam cũ prius parce neq; pro liberalitate sua prębitum iudicaret: quinto pòst die aliud largissimũ prębuit. Dederunt vero principes Romani variatis pro rerũ opulentia modijs quãdoq; partem: sicut Cæsarem supra de duobus modis fecisse diximus: quandoq; totam summam familijs necessariam, prout infra docebimus. vnde Augustum dicit Suetonius nõ solum summã toto suffecturam anno dedisse: sed cũ singulis dari mensibus consueuisset, ter in anno distribui voluisse. Suntq; hęc Suetonij verba. Ac ne plures frumen-

Pecũia pu. in ludos.

Frumentũ populo donatum ab Annio Martio.

Cęsaris munera ad populum.

Augusti munera.

tiſſimũ epulum ſenatui, equeſtriq́ʒ ordini, etiã cõ iugibus & liberis vtriuſq́ʒ ſexus: poſteriori epulo forenſia, inſuper viris, fœminis ac pueris faſcias purpurę ac conchilij diſtribuit. Et ne ſordidus fœtiduſq́ʒ imperator eam conſuetudinis priſcorũ liberalitatis gloriã conſeruaret, ineunte anno dixit ſe per Calend. Ianuarij ſtrenas recepturum: ſtetitq́ʒ in veſtibulo ædium Calendarum die, ad captandas ſtipes, quas plenis ante eum manibus ac ſinu omnis turba ferebat. Claudius congiaria populo ſępiſſime dedit. Et annona deficiente, negotiatoribus certa lucra propoſuit, ſuſcepto in ſe damno, ſi cui quid per tẽpeſtatẽ accidiſſet, & naues mercaturę cauſa fabricantibus magna cõmoda conſtituit, pro conditione cuiuſq́ʒ ciuis. Neronem dicit Suetonius deductum in forum, populo congiarium, militi donatiuum propoſuiſſe, diuiſiſſeq́ʒ populo viritim quadragenos nummos, Senatorumq́ʒ nobiliſſimo cuiq́ʒ, ſed à re familiari deſtituto, annua ſalaria, & quibuſdam quingena conſtituiſſe. Deque eodem Nerone Cornelius Tacitus: Plebi congiariũ quadraginta nũmi viritim dati, & ſeſtertium ærario quadringenties illatum. Quin diſſimulandis rerum externarũ curis, Nero frumentũ plebis vetuſtate corruptũ in Tiberim iecit, quò ſecuritatem annonæ ſuſtẽtaret: cuius precio nihil additum eſt, quãuis ducentas fermè naues portu in ipſo violentia tẽpeſtatis, & centũ alias in Tyberim ſubuectas fortuitus ignis abſumpſiſſet. Et Domitianũ ſcribit Suetonius congiariũ populo nummorũ trecẽtorũ ter dediſſe. Hadrianũq́ʒ pariter dicit Helius Spartianus congiariũ duplex præſentem populo dediſ-

Claudius.

Nero.

Domitianus.

Hadrianus.

ſe ternis ſingulis aureis diuiſis. infinitamq; pecuniã quę fiſco debebatur, priuatis debitoribus in vrbe, ac in Italia, in prouincijs etiã reliquis ingẽtes ſummas reliqſſe, ſyngraphis & chirographis

Traianus. in foro diui Traiani, quo magis ſecuritas õnibus roboraretur, incẽſis. Traianũ principẽ optimũ, geſtorum cuius ſcripta indigniſſime perierunt, refert in panegyrico Plinius orator, inter cæteras liberalitate vna vſum fuiſſe ſummis laudibus extollenda, qui pueros quinq; milia ex omni imperio ſelectæ indolis, ita ali, & à præceptoribus erudiri curauerit, vt ea in facultate, eo in genere inſtitutionis vitæ erudiri voluerit, in quod natura procliuiores ſunt viſi. quam liberalitatem imitatum fuiſſe Hadrianum ſcribit Spartianus, & ſenatoribus, qui non vitio ſuo decoxerant patrimonium, pro modo ſenatoriæ profeſſionis expleuiſſe, & poſt cæteras immenſas voluptates in honorem Socrus ſuæ aromata populo dediſſe, in honorẽq; etiã Traiani balſama & crocũ per gradus theatri fluere iuſſiſſe. atq; in adoptione Aelij Veri Ceionij dediſſe populo congiariũ, & militi-

Antoninus pius. bus ſeſtertiũ miles. Ab Antonino itẽ pio imperatore optimo ſcribit Spartianus Congiarium & populo & militibus de proprio datum. & item aliàs eũdem Antoninũ dediſſe populo cõgiariũ, & militibus donatiuum addidiſſe, viniq; olei & tritici penuriam per ærarij ſui damna gratis po-

M. Anto. philoſoph⁹ imperator. pulo dando ſedauiſſe. Marcum Antoninum philoſophum imperatorem pariter ſcribit Iulius Capitolinus, filio ante tempus conſule facto, dediſſe populo congiarium: quod iteratò vxore eidem filio data, & tertio item poſt triumphum

ſimul cum filio de Marcomannis actum dederit. Quin & Cõmodus imperator in prætexta pueriiii congiarium dediſſe in Lampridio refertur, & ꝙ poſtea Imperator denarios ſingulis ſeptingenos vicenos fuerit impartitus. Scribit etiam Capitolinus Helium pertinacem Imperatorem congiarium dediſſe populo centenos denarios: promiſiſſeq; prętorianis duodena miliũ : ſed dediſſe ſena. Seuerus autẽ apher princeps bonus, & ſi congiarium populo prius nõ dederit quàm ad bellum Parthicum eſſet profecturus, rei frumentariæ curam habuit diligentiſſimam: ita vt poſt datum abunde ſemper in vita frumentum, vita quoq; excedens canonem annorum ſeptem reliquerit: adeo vt vigintiquinq; modiorũ milia ſingulis diebus expendi poſſent. Alexãdrum etiam Seuerũ ſcribit Spartianus, cum eſſet Imperator optimus, congiarium populo ter dediſſe, donatiuum militibus ter: & ſuper congiarij pecunias carnẽ populo diſtribuiſſe. qui & pauperes honoratos iuuit, quos pauperes vere, non per luxuriã, aut ſimulationẽ vidit. Quãta autẽ fuerit per imperatorum liberalitatem populo Romano rerum omnium abundantia, facile intelliget, & mirari poterit, qui Flauij Vopiſci de Aureliano principe geſta leget, ex quibus hæc duximus excerpenda. Non prætereundum videtur, quod & memoria tenet publica, & fides hiſtorica. Aurelianum eo tempore, quo proficiſcebatur ad bellum orientale, bilibres coronas populo promiſiſſe, ſi vinceret: & cũ aureas populus ſperaret, neq; Aurelianus aut poſſet dare, aut vellet, coronas eũ feciſſe de panibus, qui nunc ſiliginei vocantur, &

Cõmodus.

Helius pertinax.

Seuerus apher.

Alexander ſeuerus.

Aurelian⁹.

ſingulas quibuſcunq; donaſſe, ita vt ſiligineũ ſuũ quotidie toto æuo ſuo, & vnuſquiſq; reciperet, & poſteris ſuis dimitteret. Nam idem Aurelianus etiam porcinã carnem populo Romano diſtribuit, quæ hodie quoq; diuiditur. Qui panibus vrbis Romæ vnciam de Aegyptio vectigali auxit, dicẽs: Neq; enim populo Romano ſaturo poteſt quicquam eſſe lætius. Statuerat vinum gratuitum populo Romano dare, vt quẽadmodum oleum & panis & porcina gratuita pręberentur, ſic etiam vinum daretur, quod perpetuũ hac diſpoſitione conceperat. Hetruriæ per Aureliã vſq; ad Alpes maritimas ingentes agri ſunt, hiq; fertiles & ſiluoſi. Statuerat igitur à dominis locorum incultorum, qui tamen vellent gratis dare, coemere, atque illuc familias captiuas conſtituere: vitibus montes conſerere: atque exinde vinum dare, vt nihil reddituum fiſcus acciperet. Hicque Imperator congiarium populo ter dedit. Et in ſex imperij ſui annis populo Romano tunicas albas manicatas ex vniuerſis prouincijs, & lineas afras, & Aegyptias puras donauit. Tacitum vero ſcribit idẽ Flauius poſſeſſiones quas in Mauritania habuerit, ſarctis tectis capitolij deputaſſe: argentũ vero menſale quod habebat, miniſterijs conuiuiorum quæ in templis fierent, dedicaſſe. Quid autem ſibi velint ſarcta tecta, Feſtus ſic docet: Sarcte ponebant pro integre, ob quam cauſam opera publica quæ locantur vt integra præſtentur, ſarcta tecta locantur: etenim ſarcire eſt integrum facere. Nec ſolum largitione, donatione, & varia liberalitate populũ Romanum conſulares triumphaleſque viri, & poſt

Tacitus imperator.

Tecta ſarcta.

ea principes, bene lætum opulentumque reddere sunt adnixi: sed ab vsuræ & fœnoris voragine defenderunt. Idque vt melius ostendamus, vocabula ipsa primum diffiniemus. Fœnus, inquit Nonius, à fœtura dictum, quòd pariat aliam ex se pecuniam. Et infra: Versuram facere, mutuam pecuniam sumere, ex eo dictum est, quòd initio qui mutuabantur ab alijs, non vt domum ferrent, sed vt alijs soluerent, velut verterent creditorem. Quanta autem fuerit cura patribus crescente Republica pauperes ab vsuræ damnis tutari, Liuius multis ostendit in locis. Nam quinto Cn. Licinius, & L. Sextius Tribuni plebis legē tulerunt de ære alieno, vt deducto eo de capite, quod vsuris pernumeratū esset, id quod superesset, termino æquis portionibus solueretur. & in septimo, T. Manlio Torquato iterum, C. Plaucio consulibus, semiunciariū tantum ex vnciario fœnus factum, & in pensiones æquas triennij, ita vt quarta pars esset solutio æris alieni. Infraque. Iudicia populi eo anno in fœneratores fuere, quibus ab ædilibus dicta dies est. Ligari nexi desierunt, ob vnius fœneratoris libidinem. consules tulerunt ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in neruo teneretur: pecuniæ debitæ bona debitoris, non corpus, obnoxium esset. Ita soluti nerui, cautumq; in posterum ne necterentur. Et XXIII. Marcus Porcius Cato prętor Siciliam obtinebat sanctus & innocens, asperior tamen in fœnore coërcendo habitus. Fugatiq; ex insula fœneratores, & sumptus quos in cultum prętorū socij facere soliti erant,

Fœnus.

Versuram facere.

Cautiones quibus pauperes ab vsuris tutabantur.

circuncisi,aut sublati.& XXXIIII.Ciuitas fœnore laborabat,& cum multis fœneralibus legibus cōstricta auaritia esset,via fraudis inita erat, vt in socios qui nō tenerentur his legibus,nomina transcriberent: Tribuni plębis ex authoritate patrum plębem rogarunt: quæ sciuit,vt cum socijs,& nomine latino,creditæ pecuniæ ius idem quod cum ciuibus Romanis esset.Et infra. Iudicia in fœneratores eo anno multa sunt facta. de mulcta damnatorū quadrigę inauratę in capitolio,& in cella Iouis supra fastigiū ædiculę duodecim clypea inaurata.Sed M. Cato de re rustica expressius innuit quanto Romani odio vsuram persecuti sunt. Maiores nostri hoc habuerunt,& ita in legibus pòsuerūt: furem dupli condemnari: fœneratorem quadrupli.Ciceroq; quid in vsuris ætas sua seruauerit, sic ostendit ad Atticū scribens. Salaminij cum vsuram facere vellent, non poterant,quòd lex Gabinia vetabat: tum Bruti familiares,freti gratia Bruti, dari pollicentur,si sibi senatuscōsulto caueretur. fit gratia Bruti senatusconsultum,vt neue Salaminijs,néue qui eis dedisset,fraudi esset.pecuniam numerauerūt. Et infra: Nam aut bono nomine centesimis contentus erat,aut nō bono quaternas centesimas,sperabat,vt solueret centesimā sexennij cū renouatione singulorum annorum.At Scaptius quaternas postulabat: metui si impetrasset, ne tu ipse me amare desineres.Imperatorum vero primus Alexander Seuerus Mammea genitus Christiana,& vir optimus,vsuras fœneratorum cōtraxit ad trientis pensionem,etiam pauperibus consulens. Senatores si fœnerarentur, vsuras accipere

primo vetuit, vt nihil nisi muneris causa acciperent. Postea tamen iussit vt semisses acciperent. Maior etiam prædicta fuit Senatus in populum caritas atque liberalitas, cum P. Valerius Publicola e patribus, & C. Martius Rutilius e plæbe cōsules, quod Liuius in septimo tradit, solutionem alieni æris in publicam curam verterūt. Quinque enim viri creati, quos mensarios a dispensatione pecuniæ appellarūt, rem difficillimam tractatu, & plerunque parti vtrique, semper certe alteri grauem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico q̃ iactura sustinuerūt. Multa & magna superius a nobis scripta sunt administrationem Reipub. ostendentibus, ex quibus Romana res a parua opibusque tenui in amplitudinem peruenerit admirandam: sed vna nobis est reliqua ipsius administrationis pars, quam summos ac sapientissimos viros existimasse videmus prę cæteris, ipsamque auxisse, & cōseruasse Rēpublicam. quæ quidem pars licet multiplex vocabulis, & partium distinctionibus videatur, duorum ad summam triumve verborum appellatione cō tinetur, integritate scilicet, modestia, & frugalitate: quæ & his similia cum ostenderimus, facile apparebit, nec communicatam orbi terrarum ciuitatem, nec armorum vim maximam inde comparatam, nec alios administrandæ intus forisque rei mores, sine prædictis tantum aut constituere, aut conseruare imperium potuisse. Quin hāc assertionem nostram id certius argumentū probabit, quod simul cum ipsis sancte viuendi artibus, labi ac ruere, ac penit[9] inaniri Romana res cœpit. M. Cato apud Sallustium Crispum. Noli-

Senatus caritas in populum.

Quinqueviri.

Romanos simul cum sancte vi-

uendi artibus labi cœpisse.

te, inquit, existimare maiores nostros armis Rēpublicam ex parua magnam fecisse: si ita esset, multo pulcherrimam nos haberemus, quippe sociorum atq; ciuium, præterea armorum & equorum maior copia nobis quàm illis est. sed alia fuere, quæ illos viros magnos fecerūt, quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in cōsulendo liber, neq; libidini, neq; delicto obnoxius: pro his nos habemus luxuriam atq; auaritiam, publice egestatem, domi opulentiam. Laudamus diuitias, sequimur inertiam. inter bonos & malos discrimē nullum, omnia virtutis præmia ambitus possidet. Id autem quàm vere Cato vir doctissimus, & æque sanctus dixerit, ex Liuio alijsq; magnæ authoritatis vatibus libet particulariter ostendere. Publium Valeriū refert in secundo Liuius post liberatā patriam, & consulatus quatuor morientem gloria ingenti, copijs familiaribus adeo exiguis fuisse, vt funeri sumptus deesset, de publicoq; fuerit elatus: & pariter Menenium Agrippam plębis cum patribus conciliatorem, quòd sumptus funeri deesset, elatum a plæbe sextantibus in capita collatis. Et in tertio habet Liuius, Valeriū Publicolam cōsulem in recuperatione capitolij occisum, in eius q; domū plæbem quadrantes, vt funere amplio re efferretur, iactasse. quo in libro Lucium Quintium Cincinnatum quatuor iugera agri colentē cōtra naualia, quæ prata Quintia fuerūt: Dictatorem fuisse creatum refert: qui dictator L. Tarquinium dixerit magistrum equitū, stipēdia pedibus propter paupertatē tunc facientem. Et C. Fabritium refert Aulus Gellius magnam vim pe

P. Valerius & Menenius agrippa ob paupertatē publice elatus.

L. Cincinnatus.

C. Fabritius

cuniæ offerentibus Samnitibus respondisse, dum omnibus membris corpus consisteret, atque imperare posset, nunquam quicquam defuturum: propterea pecuniam non accipere, qua non indigeret. Vnde est quod Liuius in XIIII scribit, eundem Fabricium Publium Cornelium Rufinum consularem Senatu mouisse, quòd is decem pondo argenti facti haberet. Quantæ etiam diuitiæ fuerint M. Attilio viro clarissimo imperium in Aphrica habenti, Liuius XVI sic ostendit. Attilius regulus consul successorē sibi dari in Aphricam cum non obtineret, inter causas scripsit, quod agellus suus a mercenarijs relictus erat. Cōtinentiæ vero Romanorum prisci tēporis, & auersionis ab auaritia animorū, nullū videmus argumētum certius, quàm quòd ex secunda Liuij decade mutilatum habemus. Misisse Pyrrhū regē Epirotarum Cineam oratorem petiturum ea conditione pacem, vt retineret quæ de Italia occuparat. Cineamque admirandæ virtutis & memoriæ, qui nomina & cognomina Romanorum ciuiū, insuper vxorum & filiorum sciret: postquàm omnia pertentauerat, nullam domum suis muneribus patentē inuenisse: vnde ad Pyrrhū reuersus non improprie dicitur interroganti respondisse, vrbem se regum vidisse. quodque in legibus Cicero præscribit, nihil præter laudem bonis & innocentibus, neque a socijs, neque ex hostibus reportādum: idem Cicero tertia in Verrem actione a multis præstātibus viris factitatum fuisse, sic ostendit. M. Marcellus Syracusas, L. Scipio Antiochum in Asia, Flaminius regem Philippum & Macedoniam, L. Mumius Corinthum plenissimam rerum om-

Attilius regulus.

Continētia Romanorū priscorum.

nium, vrbesq; Achaiæ, & Bœotię multas sub imperium Romanum ditionemq; redegit: quorum domus cum honore & virtute florerent, signis & tabulis pictis erant vacuæ. At vero vrbem totam, templa deorum, omnesq; Italiæ partes illorum donis ac monumentis exornatas videmus.

C. Elius. C. Elium multi scripserunt, cum legati Aetolorum in consulatu prãdentẽ in fictilibus adissent, vasa argentea obtulisse, quę ille nõ acceperit: nec aliud habuisse argenti ad supremum vitæ diem, q̃ pocula duo, quæ L. Paulus socer ei ob virtutem deuicto Perse donauit.

Aphrican' posterior. Aphricanusq; posterior libras x x x v i argenti facti reliquit hęredi, quem de Pœnis triũphantem quatuor milia quadringentas libras argenti transtulisse constabat: idq; argentum totam tunc habuisse Aphricam constitit: quod postea aliquando Romæ in mẽsarum conuiuij vnius apparatu parum est visum. Qui autem ea diuitiarũ paucitate contentus fuerat, idẽ Scipio modicis pariter apparatibus priuatim in omni vita est vsus. Nã officio legationis fratris sui functus in Asia post Carthaginem Numantiamq; deuictas, post duos insignes triũphos, septem tantummodo seruis sequẽtibus ad dictam legationem accessit: nec plures eo bello secum habuit.

M. Curius. M. Curij notissima omnibus modestia & integritas, a nobis quoq; supprimi non debet. Is oblatam sedenti ad focum in scamno rustico, & vescenti catino ligneo, auri summam renuit, se dicens diuitibus imperare, non diuitẽ fieri cupere. Idemq; postea pulso a se Italia Pyrrho, nihil præter decretorum publice septem iugerũ munus accipere voluit.

Q. Tubero. Q. Tubero Aelius

cõsul oblata ab Aetolis omnis vsus argentea vasa remisit,& fictilibus suis vti maluit. Fabricius Luscinus oblatum a Samnitibus auri & argenti pondus spreuit,ostenditq; mors quantas suis sobrie & integre viuendi artibus diuitias cumulauerat,cum patellam deorum tantum argenteam iuris pontificij lege habuerit,sed,quod licuit,pede corneo sustentatam:idemq; ad Pyrrhũ legatus, cum audisset philosophum Cyneam Thessalum voluptatem omnibus bonis preferre, eam sapientiã Pyrrho & Samnitibus imprecatus est. Calphurnius Piso consul victis in Sicilia fugitiuis,filium qui multoties bene pugnauerat,corona aurea trium librarum donare debebat, sed id permutauit in legatum quod testamentum sibi facere promisit.Publice etiã fuit aliquando,quã in priuatis tãtopere laudamus,sobrietas & integritas. Marij enim & Syllæ bello ciuili,proscriptorum ciuium, qui erant multi, bona populus oblata renuit:nec inuentus est, qui partem illorum minimam emeret.Et Asiam minorem bello captam populus Romanus Attalo regi possidẽdam donauit. Donauit etiam Lucius Paulus si non regno Persem,cum illi victo ad se perducto obuius procedens, pro tribunaliq; sedens, illum apud se noluit cõsidere,& cœna dignatus est:maior tamen Cn.Pompeij liberalitas fuit,qui cum Tygranem Armeniorum regem Ponto pepulisset,viribusq; protriuisset,diadema postmodum, quod ille abiecerat,capiti eius imposuit,& tã afflictum,in pristinæ fortunæ statum restituit.nec parua P.Cornelij Scipionis primo bello Punico benignitas fuit, qui cum Albiam oppidũ cepis-

Fabricius.

Calphurnius Piso.

Cn. Pompeius.

Cornelius Scipio.

ſet, pro quo defenſando dux Carthaginenſiũ Hãno pugnãs occubuerat, exequias eius ducis funere publico, & ſua præſentia honeſtauit. Tranſiuerunt autem paucæ ad imperatorum tempora priſcæ illius continentiæ & humanitatis liberalitatiſq; reliquiæ, vt vnicum ſupradictis caſtorũ temporum viris æquare libeat Titum Veſpaſianum, delicias humani generis appellatum: cuius animi affectus vel ex eo patere poſſunt, quod dicere ſolitus fuerit, nõ oportere quenquam a ſermone principis triſtem diſcedere. quem tradit Suetonius recordatum ſuper cœnam, quod nihil cuiquam toto die præſtitiſſet, memorabilem illam edidiſſe vocem· Amici, diẽ perdidi. Scio fuiſſe nonnullos, atque etiam pleroſque nobiſcum viuere, qui ſolis philoſophantes verbis, cum re ipſa lõge a vera abſint philoſophia, eos de quibus dictum eſt, Romanorum mores, ſtrictis (vt aiunt) buccis laudant: quaſi vitio dantes, quod non magis ob ipſarum, quibus vterentur, virtutum amorem, quàm ob gloriam & famæ appetentiam eas ſecuti ſint: idque nos ingenue fatemur, addimuſque eum ſemper ſtimulum ad virtutes plurimum valuiſſe: quo vtinam noſtri ſeculi homines moueri videamus. Nec hoc dicimus quia nõ meminerimus animæ ſalutem ijs qui ſub gratia nati ſunt, in primis quærendam, aut quia ignoremus multos ex priſcis virtutem propter ſe ipſam fuiſſe ſecutos: verum gloriæ appetẽtia eas ſemper habuit vires, vt cũ animæ ſalutem quærentibus, & cum virtutem propter ſe ipſam amãtibus, ſocietatem non aſpernandam conſeruauerit. Quamobrem ipſo in loco vbi præſtantiſſi-

Titus Veſpaſianus.

morum ex priscis Romanorum laudis & gloriæ appetentiam, quæ virtutibus operam dari faceret laudamus, gestam proximis temporibus rē libet narrare: quæ & nostris censoriæ grauitatis, & maiorum, qui gloriæ inseruierunt, honori poterit satisfacere, adeo vt nostro iudicio omnibus ad imitationem proponi possit. Isabelis Burgundiæ ducissa, quam summus vir Iacobus Portugalensis regiæ stirpis cardinalis germanus frater sororem, & Philippus Burgundiæ dux maritus vxorem, sicut debent, plurimi faciunt, religioni Christianæ impensissime fauet, adeo vt Turcos Constantinopolis inuasores, omni conatu a Christicolis persequendos esse & hortetur, & data enixe opera pro viribus adiuuet. Quibus in adhortationibus, dum apud virum paucis Christianorum principibus potentatu secundū, apud alios principes & potentes viros agit, aliquando dixit, sese non paruo teneri desiderio, eā expeditionem cum viro, & suis magnatibus ac populis ineundi, munera, vt dicebat, multa pro posse non inutiliter obitura. Sed cum sola in cœtibus esse videretur, quæ id ex animo loqueretur, nonnulli vt a proposito auerterent, callide responderunt, gloriæ id sibi ab omnibus, & laudis appetentiæ, parui Christianis meriti, potius quàm religiosæ intentioni attributum iri. quas per iocum, vt simulabant, prolatas voces, respōsione cōpescuit, quæ præpositæ superiori loco priscorum purgationi accommodari poterit. Vt discāt nostri posse Christianum virum, cum animæ merito ac ingenti lucro ita gloriæ stimulum suis operibus admittere, vt virtutis operibus insi-

Isabelis Ducissa.

Philippus Dux Burgundiæ.

ſtat. Non diſſimile enim, inquit, erit ea mulier ſapiētiſſima: quod ego & appeto, & ſi dabitur, agere intendo, viatoris, quem peregrinum vocamus, intētioni: cui facile poſſet accidere, vt beati apoſtoli Iacobi limina apud Galliciā inuiſurus curſum mercede conducat, quò cū veſte & leui ſupellectile itineraria perferatur. Is ſi gemmā neceſſitati forte ingruenti præſidio futuram deferret, & pluris in Gallicia (ſic vt aliquādo contingit) vendat, q̄ domi emerit: lucellum quidem domum præter intentionem ſimul cum animæ lucro reportaſſe, nō iniuria gaudebit. Sed ipſos audiamus priſcos de facti ſui ratione copioſius diſſerentes. Ipſaq; ſit prima gloriæ diffinitio, quam in oratione pro M. Marcello ſic affert M. Cicero.

Gloria quid

Gloria eſt illuſtris ac peruagata magnorū, vel in ſuos ciues, vel in patriam, vel in omne genus humanum fama meritorū. & pro Plancio. Eſt enim in virtute multis aſcenſus, vt is gloria maxime excellat, qui virtute plurimum præſtat. Et infra, Neq; quiſquam noſtrū in Reip. periculis cū laude ac virtute verſatur, qui nō ſpe poſteritatis fructuq; ducatur. Itaq; cū multis aliis de cauſis virorum bonorū mentes diuinæ mihi atq; æternæ videntur eſſe, tum maxime quòd optimi & ſapiētiſſimi cuiuſq; animus ita præſentit in poſterū, vt nihil niſi ſempiternū ſpectare videatur. Etenim quirites exiguū nobis vitæ curriculum natura circunſcripſit, immenſum gloria. Et pro Archia Cicero. Trahimur omnes ſtudio laudis, & optimus quiſq; maxime gloria ducit. nullā enim aliā virtus mercedē laborū periculorūq; deſiderat, prę̨ter hanc laudis, & gloriæ, qua quidem de-

tracta iudices, quid est quod in hoc tam exiguo vitę curriculo,& tam breui, tantis nos laboribus exerceamus?certe si nihil animus præsentiret in posterum,& si quibus regionibus vitæ spatiū circunscriptum est, ijsdem omnes cogitationes determinaret suas, nec tantis se laboribus frangeret, nec tot curis vigilijsq; angeretur,nec toties de ipsa vita dimicaret.Nūc resídet quędā in optimo quoq; virtus, quæ noctes ac dies animū gloriæ studijs concitat, atq; admonet,nō cū vitæ tēpore esse dimittendam cōmemorationem nominis nostri,sed cū omni posteritate adęquandam. Ego vero omnia quæ gerebam,iam tum in gerēdo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terræ memoriā sempiternā. Hæc vero siue à meo sensu post mortem absutura est,siue,vt sapientissimi homines putauerūt, ad aliquā animi mei partem pertinebit,nunc quidē certe cogitatione quadam speq; delector. Plinius etiā orator quid de hac re sentiat,videamus.is ad Paulinum: Ego beatissimū existimo eum qui bonę & mansuræ famę pręsumptione perfruitur,certusq; posteritatis cū futura gloria viuit. & Cornelio Tacito scribēs, Vt paucos in lucem fama prouexit, ita multos & tenebris & silentio inuoluit. Item Rufoni.Omnes ego,qui magnū aliquid memorā dumq; fecere,non modo venia,verum etiā laude dignissimos iudico, si immortalitatē quam meruere sectātur,victuriq; nominis famā supremis etiam titulis prorogare nitūtur. Vnde de se ipso idem Plinius ad Maximū sic scribit. Nunq̄ maiorem cepi voluptatē,q̄ nuper ex sermone Cornelij Taciti.Narrabat sedisse Circensibus proxi-

mis equitem Romanum: hunc post varios eruditosq; sermones quęsisse, Italicus es, an prouincialis? ad hoc illum, Tacitus, an Plinius? Ego celebritate nominis mei gaudere non debeo. Ego verò & gaudeo, & gaudere me dico. neq; enim vereor ne iactantior videar cum de me aliorũ iudicium non meum profero. Ad Ciceronem redeundum est. Is oratione habita pro Milone, addit hęc quę certe vera sunt: fortes & sapientes viros non tam præmia sequi solere recte factorum, quàm ipsa recte facta. Sed ex omnibus præmijs virtutis si esset habenda ratio præmiorum, amplissimũ esset præmiũ gloria. esse hanc vnam quæ breuitatẽ vitæ, posteritatis memoria consoletur, quæ efficiat, vt absentes adessemus, mortui viueremus: hãc deniq; esse, cuius gradibus etiam homines in cœlum videantur ascendere. Et pro Archia. Nam nisi multorum pręceptis multisque literis suasissem mihi nihil esse in vita magnopere expetendum nisi laudem atq; honestatem. Et infra: Quare si res hæ quas gessimus, orbis terrę regionibus diffiniuntur, cupere debemus, quo minus manuũ nostrarum tela peruenerunt, eodem gloriam famãq; penetrare: quòd cum ipsis populis de quorum rebus scribitur, hęc ampla sunt: tum his certe qui de vita gloriæ causa dimicant, hoc maximum & periculorũ incitamẽtum est, & laborũ. Quibus etiã amplectendis virtutibus gloriæ appetentia stimulus fuerit, ostendent moderatio in omni vita, & continentia, quibus siue vt boni essent, siue vt tanquam boni & integri laude & gloria digni essent, haberenturque, prisci adnitebantur, confirmandamq; in primis hanc senten-

tiam duximus à beato Aurelio Augustino, cuius vitæ sanctitas doctrinæ addita ingenti, facit testimonium locupletius esse. Is dei ciuitatem ædificans scribit. Romani laudis auidi, pecuniæ liberales erant, gloriam magnam, diuitias honestas volebant. hanc ardentissime dilexerunt, propter hanc & mori non dubitarũt. Sed videamus in publicis, qui crescere in Republica, & maiores magna spernendo fieri quærebant, qualibus quãq; bonis vsi sint artibus. M. Fabium consulem scribit in secundo Liuius, oblatum deuictis Vehijs triumphum spreuisse, ob fratris & collegæ mortem, respondens se consule altero, & fratre mortuo, publico priuatoq; deformem luctu lauream nõ accepturum. Et Liuius item XXVI, cũ de recusato à T. Manlio consulatu, & creatis consulibus non petentibus, prærogatiuarum modestiam laudibus extollendam duceret, sic habet. Eludant nunc antiqua mirantes, non equidem si qua sit sapientiũ ciuitas, quam docti fingunt magis quàm norunt, aut principes grauiores temperatioresq; à cupidine imperij, aut multitudinem melius moratam censeant fieri posse. Centuriam iuniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragijs mandaret. A quibus autẽ causis factum sit vt ea moderatio & temperantia in Romanis postea cessauerit, Liuius XXXIII per M. Porcij Catonis legem Opiam defendere conati verba sic ostendit. In Matronas enim Cato inuehens, dicit: Vt auro purpuraque fulgeatis, vt carpentis festis profestisque diebus velut triumphãtes de lege victa per vrbem vectemini. & infra. Hinc ergo quo melior lætiorq; in dies

De continentia.

fortuna Reipubli.est,imperiumq; crescit,& iam in Greciam Asiamq; transcendimus,omnibus libidinum illecebris repletas, & iam regias attrectatis gazas:eo plus horreo ne illæ magis res nos ceperint,quàm nos illas.Infesta,mihi credite,signa à Syracusis illata sunt huic vrbi. Iam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudare,mirariq;. Alia etiam ratione in eādē continentiæ sententiā Scipio Masinissæ dissuasurus Sophonisbę nuptias, apud Liuiū libro xxx dicit. Atqui nulla earū virtus est propter quam tibi sim appetendus visus,in qua ego ac temperantia & continentia libidinū gloriatus fuerim: hanc te quoque ad cæteras eximias virtutes tuas Masinissa adiunxisse velim: Nam non est,crede mihi,tantum ab hostibus armatis ætati nostræ periculum,quantū à circunfusis vndiq; voluptatibus. Vnde Scipionis sententię Cicero legū secundo non parua ex parte,licet diuersa ratione, similem de moderatione & temperantia principum virorum à cupiditatibus,sic habet:Vt enim cupiditatibus principum & vitijs infici solet tota ciuitas,sic emendari & corrigi cōtinentia. Vir magnus, & nobis amicus L.Lucullus, cum esset obiecta magnificentia villæ Tusculanæ,duos se habere dixit vicinos, superiorē equitem Romanum, inferiorem libertinū.quorum cū essent magnificæ villæ,concedi sibi oportere, quod ijs tenuioris ordinis qui essent liceret. Non vides à te Luculle id ipsum natum,vt illi cuperent:quibus id,si tu non faceres,non liceret.Quis enim ferret istos,qui modo videret eorū villas signis & tabulis refertas,partim publicis,partim & sacris & re-

Vitijs principū ciuitates infici: cōtinentia autem corrigi.

ligiosis? quis nõ frangeret eorũ libidines? Nec eni tanti mali est peccare principes (quãquã est hoc magnũ per se ipsum malũ) quantum illud, quod permulti imitatores principũ existunt. Ego nobiliũ vita victuq; mutato, mores mutari ciuitatũ puto. plures exemplo, q̃ peccato nocent. Quãuis autem Cicero dictis in legibus moderationẽ in ciuibus & laudet, & pręcipere velle videatur, habenas tamen eisdem laxare nititur, Lucium Murenã elegantissima oratione illa defendens. Sũtq; verba in Marcum Catonem dicta, omnis seueritatis & austeritatis vitæ potius quàm moderationis authorem. Horribilis oratio tua Cato, sed eam vsus, vita, mores, ciuitas ipsa respuit. Neque enim Lacedęmonij authores istius vitæ atq; orationis, qui quotidianis epulis in robore accũbũt: neq; Cretes, quorum nemo gustauit vnquam cubans, melius quàm Romani homines, qui tempora voluptatis laborisq; dispertiunt, Respublicas suas retinuerunt: quorum alteri vno aduentu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperij præsidio disciplinam suam legesque conseruant. Et post quàm aliquantulum progressus est Cicero Stoicorũ philosophorũ austeritates damnãs, sic prosequitur. Fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros, & honestus homo, & nobilis, Q. Tubero. Is cũ epulum Q. Maximus Aphricani patrui sui nomine populo Ro. daret, rogatus est à Maximo, vt tricliniũ sterneret, cũ esset Tubero eiusdẽ Aphricani sororis filius. atq; ille homo eruditissim⁹, & Stoicus, strauit pelliculis hœdinis lectulos punicanos, & exposuit vasa samia: quasi vero esset Diogenes cynicus mor-

tuus,& nō diuini Aphricani mors honestaretur: quem cum supremo eius die Maximus laudaret, gratias egit dijs immortalib9,quòd ille vir in hac Repu.potissimū natus esset. Necesse enim fuisse ibi esse terrarū imperium,vbi ille esset.Et tamen Cicero paulo post probatissimā eius rei sententiam affert.Odit Respub.priuatā luxuriā,publicam magnificentiā diligit. Siquis vero fuerit qui miret in hac vltima parte administrationis Reipub.moderationē,integritatē,cōtinentiā tantopere à nobis laudari, vt eas virtutes par pondus habuisse credamus cęteris primi & secundi eiusdem administrationis librorū partibus supra declaratis:nobiscū considerare debebit,quę & qualia sunt argumēta quibus innititur in libro nono Titus Liuius,cum disputat quid futurū fuerit si Alexander Macedo magnus in Italiā traiecisset. Inter cætera enim argumēta quibus Alexādrum spe potiundi deijcit,illa sunt potissima,quę à morum diuersitate sumūtur; quòd cū viris grauibus res fuisset, superbam vestis mutationem, & humi iacentium adulationes desideranti:fuissetque pariter cum sobrijs & abstinentissimis,viro foedis suorū supplicijs per ebrietatē solito debacchari. Et sobrietatem in re militari Romana cōmendatissimā fuisse,infra suo loco ostendemus,& nō minus ea pudicitiam , cuius vnicum hic à Cicerone afferemus exemplum. Is enim pro Milone orans inquit. Pudicitiā cum eriperet militi Tribunus militaris in exercitu Caij Marij, propinquus eius imperatoris , interfectus ab eo est , cui vim afferebat. Facere eņ̄ probus adolescēs periculose,quàm perpeti turpiter maluit. Hæ enim

Pudicitia priscorum Romanorum.

quas tam attente laudamus bene viuendi artes, vix solis philosophis per ætatem nostrã relictæ, quid Reipubli. administrationi attulerint adiumenti, Cicero pro Lucio Flacco orans sic ostendit. Hæc enim ratio à magnitudine animorum in maioribus nostris fuit, vt cum in priuatis rebus suisque sumptibus minimo contenti, tenuissimo sumptu viuerent, in imperio atq; in publica dignitate omnia ad gloriã splendorẽq; reuocarent. Hinc publice cautũ fuit, ne per auaritiã senatorij ordinis ciues a dignitate ad rem importune quærendam diuitiasq; cumulandas auersi, vel ipsi mercaturę nimium se dederent. Liuius enim XXII. Q. Claudius tribunus plębis aduersus senatum, atq; vno patrũ adiuuante C. Flaminio tulerat, ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimã nauem quę plus trecentarũ amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectãdos: quæstus omnis patribus indecorus visus. & cũ tenuitati opum, siue publica, siue priuata vniuscuiusq; institutione studere decorum esset, dignitatẽ etiã cũ elationis suspicione retinẽtes, laudibus digni ducebantur. hinc habet Liuius in nono. Caius Flauius scriba libertino patre ædilis curulis, cum ad visitandum collegam ægrum accessisset, non assurrexerunt nobiles. Is sellam afferri iussit, & assedit honoratior. Et XXIIII Liuius. Consules, in Lucanos Sẽpronius, Fabius in Apuliam, pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. cũ obuiam filius progrederetur, lictoresq; verecundia maiestatis eius taciti anteirent, præter vndecim fasces equo vectus, vt consul aduertere proximum lictorem

Lex ne senatores mercaturæ essent nimiũ intẽti.

De retinẽtia dignitatis Romanorum.

iussit,& is vt descenderet ex equo,inclamauit:tũ demum desiliens,Experiri,inquit,volui fili,satin scires te cõsulem esse.Faciebant vero eã in priuatis moderationẽ,temperantiã,& animorũ generositatẽ,prębita publice exempla.Liuius x x x v A duobus regibus Philippo & Ptolemęo Aegypti rege legati Romam venerunt,pollicentes ad bellum auxilia,& pecuniam, & frumẽtum,& à Ptolemæo mille pondo auri,x x mil. pondo argenti.Nil acceptum,gratiæ actę.Item à Carthaginensibus & rege Masinissa legati venerũt.Carthaginenses tritici modios mille,ordei quinquaginta milia,se & classem suorum sumptu comparaturos,& stipendiũ,quod pluribus pensionibus in multos annos deberetur, præsens omne daturos. Masinissæ legati tritici trecẽta milia,ducenta quinquàginta ordei,equites quingẽtos,elephãtos viginti, ad M.Attilium consulem missurum. De frumento vtrisq; responsum, ita vsurum populum Romanũ,si pretium acciperent:de classe Carthaginensibus remissum: de pecunia responsum,nullam ante diem accepturos. Ab eaq; animorum magnitudine publica, viri prodierunt quales Liuius x x x v i sic describit. Philippus rex Aphricanũ & Lucium fratrem consulem regio accepit apparatu,& prosecutus est.multa in eo dexteritas & humanitas visa,quæ cõmendabilia apud Aphricanum erant,virum sicut ad cętera egregium, ita à comitate quæ sine luxuria esset,nõ auersum.Nec tamẽ ausim diffinire,vtrũ publica virtus priuatæ esset origini:an ecõtra publicam priuata gigneret.Hinc libet partim concordiam, & animorũ coniunctionẽ,partim mo-

destiam integritatemque insignes non priuatorum magis prestantissimorum virorum, q̃ ipsius Reipublicæ, ita proponere, vt quod nos declinamus, alij iudicium elicere possint, quæ prædictarum partium alteri fomẽtum dedisse sit visa. Seneca Cordubensis epistola quintadecentesima scribit. Agrippa vir ingentis animi, qui solus ex his quos ciuilia bella claros potentesq; fecerunt, fœlix in publicum fuit, dicere solebat, multum se huic debere sententiæ. Nam concordia paruæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur. De hacq; omnium re pulcherrima, quæ dum affuit, rẽ Romanã seruauit, adauxit, & qua sublata res ipsa corruit, ac penitus est extincta: diuini Ciceronis libri sex de Repu. referti fuisse videntur: quorum particulam ex secundo beatus Aurelius Augustinus sic excerpsit, in ciuitate dei nobis cõseruatam. Eo quippe tempore disputatur, quo iã vnus Gracchorum occisus sit: a quo scribit seditiones graues cœpisse Sallustius. Cũ autem Scipio in secundi libri fine dixisset, vt in fidibus & tibijs, atq; cantu ipso ac vocibus concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum & discrepantem aures eruditæ ferre non possunt: isq; concentus, & dissimillimarum vocum moderatione concors, cantum efficit, & cõgruens: sic ex summis & infimis & medijs interiectis ordinibus, vt sonis, moderatã ratione ciuitatem consensu dissimillimorum concinere. Et quæ harmonia a multis dicitur in cãtu, eam esse in ciuitate concordiam, arctissimum atq; optimum omni in Repub. vinculum incolumitatis: eamq; sine iustitia nullo pacto esse posse: Scipio

De Romanorum cõcordia.

tunc ad intermissa reuertitur, repetitq́ suam atq́ commendat breuem Reip. diffinitionem, qua dixerat eam esse rem populi: populum autem nō omnem cœtū multitudinis, sed cœtum iuris cōsensu, & vtilitatis communione sociatū esse determinat. Ipse vero Tullius nō Scipionis nec cuiusq̄ alterius, sed suo sermone in principio quinti libri commemorato Ennij versu, Moribus antiquis res stat Romana, virisq́: Nostra dixit ætate, cū Resp. sicut picturam accepisset egregiam, sed euanescentem vetustate, nō modo coloribus ijsdem quibus fuerat, renouare neglexit, sed ne id quidem curauit, vt formā certe, & extrema tanq̄ lineamenta seruaret. Hinc laudat Cicero ipse de prouincijs consularibus orās Marcum Lepidum bis consulem, & pontificem maximū, quòd cum M. Fuluio collega quo die censor est factus homine inimicissimo, in Campo statim redijt in gratiam, vt commune officium censurę cōmuni animo & voluntate defenderent. Nec minus laudata est publica populi Romani modestia quā Liuius in secūdo sic refert. Appij Claudij decēuiri in carcere morbo mortui collaudationem cum Tribuni plębis impedire conarētur, plæbs fraudari honore solenni supremū diem tanti viri noluit, & laudationem tam æquis auribus mortui audiuit, q̄ viui accusationē audierat, & exequias frequens celebrauit. Laudanda etiā Senatus modestia, & e contra est dānanda populi rapacitas: de qua sic Liuius in tertio scribit. Cū Aricini Ardeatesq́ de finibus cōtenderent, populumq́ Ro. iudicem fecissent, Scaptio suadente viro de plæbeis, vocatæ tribus censuerūt esse populi Roma-

Modestia Romanorū

ni pridem habitum victis Coriolanis, Senatu cõtra adnitente. & illa prætoris vrbani laudatior æquitas, de qua vndequadragesimo Liuius. L. Minutius Vertillus, & L. Martilius, ꝙ legatos Carthaginensiũ pulsasse dicebantur, M. Claudij prętoris vrbani iussu per fœcialem traditi sunt legatis, & Carthaginem aduecti. Sed omnium laudatissimam esse ducimus benignitatem: de qua Cicero pro Muręna sic habet. Omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus, & qui nõ apertè inimici sumus, etiam alienissimis in capitis periculis amicissimorũ officia & studia pręstamus. Ex eodemq́ fonte manauit quod Plutarchus in Põpeij vita scribit, Crassum & Pompeiũ in gratiam a simultate redisse, quòd admoniti essent a C. Aurelio, qui per quietem id a dijs posci viderat: tuncq́ Crassum dixisse ad populũ: nihil ô ciues turpe mihi puto, nihil me ipso indignũ, quod priorem me Pompeio ingero, quem vixdum pubescentem vos magnum appellastis: cui nondũ in Senatũ admisso binos decreuistis triumphos. Extollitque laudibus eodem in loco Plutarchus Pompeij modestiam, ꝙ rege Hyberorum spondã, mensam, sedemq́, quæ ex auro erant, ad Põpeium mittẽte, vt vsui suo sumeret, in ærarium eas deferri iussit. Sed & in problematibus idem Plutarchus modestissimum Romanæ gentis institutum commendat, dicens ex omnibus quæ dijs immortalibus offerũtur, sola negligi spolia: nec vetustate cõsumpta resarciri, neq́ refici, quia cum inimicitiæ aduersus hostes tempore deliniendæ sint atq́ obscurandę, earum signa renouari, inuidiosum & acerbum censent. Contra quod

De benignitate.

De modestia.

Institutum primos apud Græcos male constat fecisse eos qui æneum aut lapideum trophæum statuerunt. Sed nunquid non laudāda fuit C. Cęsaris in tanto victoriæ appetitu modestia, cum capta apud Pharsaliam Pompeij scrinia epistolarum, & apud Tapsum Scipionis, nō legit, sed cremari iussit: intendebat enim iuxta Plutarchi superiorem sentētiam, inimicitias cum hostibus processu tēporis, qđ & fecit, delenire. Alterius generis, sed nō absimilis moderatio fuit Catonis superioris, qui transmarinam petēs prouinciam stragulis hœdinis tribus seruis comitatus, eodē vsus est cibo & vino quo & nautę. Nec minore alterius item generis moderatione vsus est Fabius Maximus, cum promissam pro redemptione captiuorū pecuniam Senatus non mitteret: fundo ipse quem habebat vnico vendito suppleuit. Quāuis vero modestia, continentia, æquitate & alijs virtutibus, de quibus supra diximus, Romani veteres Reipublicæ & tanti imperij fundatores spnote sua & ipsius amore virtutis sunt vsi: non pancos tamen ex ipsis credendū est honore & præmijs allectos fuisse, quæ probis & honestis viris bene merētibus publice & priuatim constituta erant. Vnde & sancta manabat, quam commēdare pergimus, Reip. administratio: colligemusq; ad hæc multa pariter, sed diuersis aliquando rationibus facienda. Est in Liuij tertio: Indicibus eorum qui vrbem incēdere voluerāt, a Senatu decem milia grauis æris, quæ tum diuitiæ habebantur, ex ærario numerata, præmiūq; libertatem fuisse. Et Liuij item quinto, cū legati pateram auream Apollini Delphos ferrēt naui

longa, exceptos a piratis Liparensibus, a Timasitheo liberatos fuisse eorum principe, qui cum legatos Romam reduxisset, hospitium cum eo Senatusc͞osulto est factum, donaq; publice data. Et Camillus pariter commune cũ Ceretibus hospitiũ publice fecit: quòd sacra populi Romani ac sacerdotes seruassent. Nec vero viris solum, sed & mulieribus bene merẽtibus grata fuit Respublica. Matronis enim gratiæ a Senatu actæ propter aurum Senatui datum Gallis pendendum, concessumq; vt earum, sicut virorũ, post mortẽ laudatio solennis esset. Magna etiã principis viri M. Marcelli demonstratio fuit quanti faceret viri vnius doctissimi virtutem. Scribit enim xxv Liuius, captis Syracusis, cũ multa iræ, multa auaritiæ fœda exempla ederentur: Archimeden memoriæ proditum esse, in tanto tumultu, quantũ capta vrbs in discursu diripientium militũ ciere poterat: intentum formis quas in puluere descripserat, ab ignaro milite quis esset, interfectum. ægre id Marcellũ tulisse, sepulturæq; curã habitam, & propinquis etiam inquisitis honori præsidioq; nomen memoriæ eius fuisse. Rarior vero & eo præstantior fuit P. Scipionis generositas in tribendo optime meriti vnius virtuti honore, vt vel hoc vnico constet exemplo, quod inquit Marcus Cicero, alienæ virtuti non inuidere, nisi qui suæ diffideret. quod enim Liuius in xxvi habet, Scipio annos natus quatuor & viginti in Hispaniam missus, Martiũ qui fractas dissipatasq; exercituum patris & patrui reliquias nulla fretus publica auctoritate collegerat, prouinciamq; Reipublicæ conseruauerat, secum habebat cum

tanto honore, vt facile appareret, nihil minus q̃ vereri ne quis obstaret gloriæ suæ. Idemq; Scipio breui pòst Massiuam puerum regij generis captiuum liberans, rediturо ad parentes annulũ aureum, tunicam laticlauiam cum hispano sagulo, & aurea fibula, equum & ornatũ donauit, iussisq; prosequi quoad vellet equitib⁹ dimisit. Nec erat minor publica in promerendo reges & principes liberalitas. Senatus enim legatis Siphacis ad regem reuersuris legatos cum donis addidit. Donaque fuerunt toga & tunica purpurea, sella eburnea, patera x v pondo auri facta. Iidemque oratores ad alios Aphricæ reges ire iussi, dona portarunt danda. Togæ erãt prætextæ, & pateræ aureæ, pondo ternæ. Alexandriã autem euntes ad Ptolemæũ & Cleopatram, regi togam & tunicam purpureã cum sella eburnea, reginę palam pictam cum amiculo purpureo detulerunt. Nec solũ fuit in promerendis alliciendisq; nondũ bello lacessitis aut amicitia coniunctis principibus conspicua Romanorũ liberalitas comitasq;, sed hostibus quoq; apertis, gratitudine, sicut & armis superandis enituit. Quod enim Liuius xxxvii ostendit, Antiochi castra circa Thiatiram erant : vbi cum audisset rex Publiũ Scipionem ægrũ Elæã vrbem delatũ, legatos qui filiũ ad eum reducerent, misit. quod nõ animo solum patrio gratum munus, sed corpori quoq; salubre gaudium fuit: satiatusq; tandem cõplexu filij, renunciate, inquit, gratias regi me agere: referre nunc gratiam aliam non posse, q̃ vt suadeã, ante in aciem non descendat, q̃ vt in castra redisse me audierit. Quam Romanorũ gratitudinem

De liberalitate publica Romanorum.

De gratitudine.

cum intelligeret Prusias rex Bithynię, Nicomedem filium suũ Senatui populoq; Ro. commendauit. Qui plenus adulatione, libertum se populi Romani dicebat. Et cum L. Aemilius Paulus consul vicisset & occidisset viginti milia viros, captus est Perseus: quem procidentẽ ad pedes Aemilius subleuatum apud se tanq̃ socium sedere fecit. Hæc autẽ a Romanis publice & priuatim non nisi virtutis instinctu, & ad bonorũ pręmia spemq; facta fuisse edocet, quod a Liuio ad quinquagesimum librum fuit scriptum de Viriato Hispano pastore: qui cum per annos quatuordecim tres consules superasset, a suis per proditionem occisus est: suiq; milites qui eum interfecerant, præmium cædis a populo Rom. petierũt. sed responsum est, Romanis nunq̃ placuisse vt milites suũ imperatorem occiderent. Sed nunquid non pulcherrima & optima administrãdæ Reipu. ars fuit, cum viri illius primarij socios fœderatos, & in amicitiam subiectionẽve receptos orbis terrarum viros ita fouebant protegebãtq;, vt nihil in vita illi iucundius, dulcius, tutiusve, q̃ Romano subesse imperio ducerent? Vnde Cicero prima actione in Verrẽ, Clarissimi viri nostrę ciuitatis tẽporibus optimis hoc sibi peramplissimum pulcherrimumq; ducebant, ab hospitibus cliẽtibusq; suis, ab exteris nationibus quę in amicitia populi Rom. ditioneq; essent, iniurias propulsare, eorum fortunas defendere. M. Catonem illum sapientem, clarissimum & prudentissimũ cum multis graues inimicitias gessisse accepimus, propter Hispanorum apud quos cõsul fuerat, iniurias. Nuper C. Domitium scimus Deci-

mo Syllano diem dixisse propter vnius hominis paterni amici atq; hospitis iniurias. Vsq; autem adeo ostensa a magnis viris in minores beneuolentia & comitas magni Romæ fiebat, vt virorũ illustrium cæteras virtutes earum carẽtia obscuraret. hinc carpit sic notatq; superbię & ignauię M. Catonem Cicero Luciũ Muręnam defendẽs.

Nomẽclator.

Quid q; habes nomenclatorem? In eo quidem fallis & decipis. nam si nomine appellari abs te ciues tuos honestum est, turpe est eos notiores esse seruo tuo, q̃ tibi: si etiam noris, tamen per monitorem appellandi non sunt. Qua ratione Cicero item Roscium defendens, non minus Metellos, Seruilios & Scipiones, q̃ ipsum Rosciũ laudare est visus, cum dicit. Nam cum Metellis, Seruilijs, & Scipionib9 erat Roscio nõ modo hospitium, verum etiam domesticus vsus & consuetudo. Ex hocq; fonte exortum est illud præclarum Reipu. administrationis fundamamentũ, a quo vrbs Romana orbis terrarum Respu. & patria fuit: sicut Cicero Aulum defendens Cluentium. Nego vsquã fructus vnquã fuisse maiores, vbi si quis ignobili loco natus ita viuit, vt nobilitatis dignitatẽ virtute tueri posse videatur, vsq; eò peruenit, quoad eum industria cum innocentia prosequuta est. Vnde item Cicero petulantiæ respõdens Sallustij verborũ, de se ipso vere prædicat. An vllum existimas posse fieri ciuem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? An vlla alia putas esse rudimenta & incunabula q̃ virtutis, quibus animi ad glorię cupiditatẽ aluntur? Fuit tamẽ vicissitudo adhibita gubernationẽ reddens solidiorẽ: quãdo maioribus minores gra

ti officiosiq; fuerunt: sicut Cicero pro P. Sextio scribit. Omnes boni semper nobilitati fauemus, & quia vtile est Reipub. nobiles esse homines dignos maioribus suis, & quia viget apud nos clarorũ hominũ & suorũ de Republi. meritorũ memoria etiam mortuorũ. Nec magis apud Romanos valuit nobilitatis q̃ ætatis superioritas, ad cultũ, fauores, reuerentiãq; cõparãdam. Est nãq; apud Aulũ Gelliũ in noctib⁹ Atticis, Apud antiquos Romanorũ neq; generi neq; pecunię maior quàm ætati honor est habitus. Maioresq; natu a minoribus colebantur ad deûm propè & parentum vicem, equidem in omni loco inq; omni specie honoris primores potioresq; habiti. A conuiuio maiores a minoribus deduci solitos, eũq; morem Romanos a Lacedæmouijs accepisse, apud quos id fieret Lycurgi legibus. Sed postq̃ proles ciuitati necessaria est visa, antelati qui vxorẽ quisque liberos haberent, senioribus nõ habentibus. Ita collegæ in magistratibus. Et quãdo id de ætatis officio attingimus, binas ordinis officiorũ sententias, vtranq; grauem, afferre libet, quarum prima prędicti Auli Gellij fuit, primũ scilicet iuxta parentes locum habere pupillos nostræ fidei & tutelæ cõmissos, post clientes, post hospites, post cognatos, post affines. Sed Masurius Sabinus primũ locum tutelę, secũdum hospiti, tertium clienti tribuit, post cognato, deinde affini. Sed vt ad certius solidiusq; Reipubli. administrationis fomentũ redeamus, nõnullos ex prope infinitis viros afferemus, quos sub alio cœlo, & obscuro natos loco, Virtus inter primores Romanorũ euexit. Ventidius Bassus Asculanus mulos fricare so

Minores officiosi in senes.

Qui vili loco nati, ob virtutẽ inter primores sint euecti.

litus, de Parthis triũphauit: cũ prius ipse a Syllano Cn. Pōpeij legato, in triũphũ ductus fuisset: quanquã scripserunt aliqui bis eum in triũphum fuisse ductum. Cornelius Balbus superior Gadibus Hispaniarum oriundus, fuit consul. Lucius Fuluius Tusculanus, quo anno eiectus est è consulatu patrię, fuit Romæ consul, & triumphauit ex ijs qui eum eiecerant. Vnde non indigne Marcus Cicero Appio Pulchro ab ipso generis sui fastu tumido, solidã virtutis laudem ante oculos in hæc verba ponit· Vllam appietatem aut lentulitatem valere apud me plus quàm ornamēta virtutis existimas? Neq; tamen minorē virtus extollendis ciuibus quàm alienigenis (quod superius sæpe diximus) vim habuit, quæ sola per viros quos instruxit, optimã Reipubl. administrationem dedisse videtur. Vnde Cicero Marcũ Cęlium defendēs· Ego si quis hoc robore animi, atq; hac indole virtutis & continentiæ sit, vt respuat omnes voluptates, omnemq; suæ vitæ cursum in labore corporis, atque animi contentione conficeret, quem non quies, nō remissio, nō æqualium studia, nō ludi, non conuiuia delectarent, nihil in vita expetendũ putaret, nisi quod esset cũ laude & honore coniunctum, hunc mea sententia diuinis quibusdam bonis institutum atque ornatum puto. Ex hoc genere illos fuisse arbitror Camillos, Curios, Fabricios, omnesq; qui ex minimis hæc tanta fecerunt. Et profecto maximus virtuti honos semp est habitus. Caiũ Mariũ patrē refert in LXXVII. Liuius cũ in palude Minturnēsium lateret, extractũ fuisse ab oppidanis: & cũ missus ad eũ occidendum seruus natione Gallus

maiestate virtutis tanti viri perterritus recessisset, impositum publicæ naui delatum in Aphricam. Cicero autē de prouincijs consularibus decernēdis orās, Tiberius Gracchus Tribunus plebis solus ex toto collegio Lucio Scipioni auxilio fuit. inimicissimus illius, & fratris Aphricani, iurauit in concione se in gratiā nō redisse, sed alienum sibi videri dignitate imperij, quò duces essent hostium Scipione triūphante ducti, eodem ipsum duci q triūphasset. Sed ōniū in quas legēdo vnq̄ inciderimus virtutis laudū āplissima fuit illa, de qua Plinius in naturali historia habet, cū Marcum dicit Ciceronē M. Catoni suspirantem dixisse· O te beatū M. Porci, a quo rem improbā petere nemo audet. Non enim huic virtutis laudi M. Catonis pares facimus alias ciuiū Romanorum laudes, quæ in potentatū & gloriam bello partam referuntur, qualis illa fuit Metelli Fœlicis de Scipione Aemiliano: cum is quatuor dixit filijs, a quorū vno prætore, tribus cōsularibus, duobus triumphalibus, vno cēsorio postea in rogum illatus est· Ite filij, celebrate exequias, nunq̄ ciuis maioris funus videbitis. Nec adsimilis est Aemilij Pauli honos glorię habitus, cuius feretrū ad funus elati oratores Macedonum succollarūt. Neq; Publij Rutilij in exilium publicanorū persecutione acti, cui Asiæ populi obuiam prodierunt. Neq; Caij Marij, quem cū L. Sylla victor fugatum hostem patriæ iudicare curaret, solus Q. Scæuola augur restitit, nec sentētiam dicere voluit: præfatus, qui Italiam & vrbem seruauerat, eum se nolle patriæ hostem iudicare. Neq; item prætereundus est honos eidem M. Catoni ha-

lij vita refert, eum multum auri multūq; argenti ex regia Gaza coactum ne aspicere quidem voluisse, sed negotium quæstoribus dedisse, vt in publicum referrent, libroſq; duntaxat regios natis literarum studiosis dirigi consensisse. Et Cicero quarta in Verrem actione scribit, cum ab Aphricano quidam vetus assentator ex numero amicorum non impetraret vt se præfectum in Aphricam duceret, & id ferret moleste, Noli, inquit mirari, si tu a me hoc non impetras. Ego iam pridem ab eo cui meam existimationem caram fore arbitror, peto vt mecum pręfectus proficiscatur, & adhuc impetrare nō possum. Quapropter Ciceronem crediderim ad prędictorum aliorūq; Reipublicę fundatorum imitationem instruxisse Quintum fratrem Asiæ proprætorem, vbi sic scribit, Quid est enim negotij continere eos quibus pręsis, si te ipse contineas? Et infra. Curādum tibi erit, non itineribus tuis perterreri homines, non sumptu exhauriri, non aduentu commoueri: esse, quocunq; veneris, & publice & priuatim maximā lætitiam, cum vrbs custodem, non tyrannum: domus hospitem, non expilatorem recepisse videatur. Quare sint hæc fundamenta dignitatis tuæ, tua primū integritas & cōtinentia, deinde omnium qui tecum sunt, pudor. Constantia est adhibenda & grauitas, quæ resistat non solum gratiæ, verum etiam suspicioni. Adiungenda etiam est facilitas in audiendo, lenitas in decernendo, in satisfaciendo ac disceptando diligentia. Ac mihi quidem videntur huc omnia esse referenda, ijs qui præsunt alijs, vt ij qui erunt in eorum imperio, sint quàm beatissimi. Vnde non

iniuria questus est idē Cicero de laudibus Pōpeij orans· Difficile dictu Quirites q̄to in odio simus apud exteras nationes propter eorū quos ad eos hoc anno cum imperio misimus iniurias, ac libidines. Profuisse autem plurimū videtur ad seruādam virtutum de quibus dictum est, normā, pœnas quæ ad flagitia sequebantur, a magistratibus inflictas. Sempronius enim Musca C. Gallum in adulterio in prouincia deprehensum flagellis cecidit, Caiusque Marius Imperator Cluuium sororis suæ filium pronunciauit a tribuno militum iure cæsum, quia illum stupri appellauerat. C. Fescenninus triumuir Cornelium militem fortissimum, quòd cum ingenua stupri cōmercium habuisset, in carcerem coniecit, qui in carcere mori coactus est. Et quid aliud intonare ac fulminare voluisse videmus Ciceronem in præclarissimis Verrinarū actionibus, quàm vt Verrem prouincialium Siculorum prędatorem damnari puniri que faceret? quæ eadem fuit intentio eorum omnium qui male functos magistratibus repetūdarum postulabant. Sed iam satis multa dixisse videmur de optima, prudentissima, sanctissima Romanorū Reipubli. administratione, per quā factum est, vt maximæ præ cæterisq; pulcherrimæ orbis terrarum parti diutissime imperauerint. Ad alia transeundum est.

BLONDI FLAVII FOR. ROMAE TRIVMPHANTIS LIBER VI.

ILITIAE ROMAnæ Instituta ad ostēsam Reipub. administrationem sequi decet. nā sicut dubium nō est inchoatā auctāq; esse armis,& militum fortitudine,ac industria Reipu. amplitudinem: ita cōstat inanes & superfluas fuisse legionū cohortiūq; & turmarum ac imperatorum a quibus ducebātur, vires, nisi quas adijssent, expugnassent, cepissent ciuitates & prouincias, S.P.Q.R. & sapientissimi, de quibus diximus,viri graues,& in magistratibus cōstituti,iuste,prudenter,& perhumane gubernando conseruassent, ac in melius reformassent:quāquam ijdem maiori ex parte fuerūt,qui Rēpubli.intus sine armis,& foris armati præsertim ordinibus præfecti rem militarem administrarunt: vt tribus libris superius tractata inermis,hęc alia cui manū apponimus,armata Reipublicę administratio dici possit. Nec minoribus,paucioribus,laxioribus hęc q̄ illa legibus,institutis,& bene viuendi artib⁹ acta est,adeo vt affirmare audeamus, seruādarū legum,custodiendæq; disciplinæ seueritatē bello magis extra, q̄ pace domi fuisse retentā. Si enim domi & in vrbe a paucis aliquādo siue a pluribus in Rēpubli. est peccatum, animaduersio sæpissime aut leuis aut nulla est habita:sed raro consul,imperator &

ipſę legiones graue inciderunt erratum, quibus ab hoſte pœna non ſit, punitioq́ʒ inflicta.nec tamen hoc ideo dicimus,vt noſtri patris rei militaris diſciplinam tradere inani conatu intẽdamus: ſed grauat nos exponendæ oſtendendæq́ʒ rei militaris Romanorũ diſciplinæ pridem ſciri deſitę, addita difficultas verborũ,ætatis noſtræ ſuperioris militiæ verbis nullatenus reſpõdentiũ, quib⁹ aliquando velimus nolimus ad rei propoſitæ declarationem vtendum erit.Sed iam rei non minus variæ & amplæ quàm digniſſimæ pro viribus oſtendendæ incumbamus,ab ipſaq́ʒ vocabuli expoſitione ſumamus exordium.Militia a milite dicta:iſque,vt Feſtus Pompeius vult,ab eo dictus eſt,quòd nihil molle,ſed potius aſperum gerat,ſicut ludum per antiphraſim dicimus,in quo minime ludi debet.Et Vlpianus iurecõſultus militem appellari vult, vel a militia, id eſt duritia, quam pro Republi. ſuſtinet, aut a multitudine, aut a malo quod arcere milites ſolent, aut a numero mille hominum, a græco verbo chilia. Sed meliorem expoſitionẽ cæteris eſſe tenemus M. Varronis,qui milites appellatos eſſe vult, ꝙ triũ milium prius legio fiebat,ac ſingulæ tribus quæ tres erant,mille mittebãt. Militis verbum generali prolatum appellatione omnes complectebatur,qui aliquãdo adacti ſacramento arma aut tractarent,aut etiam dimiſſi & exauctorati tractaſſent.& multæ ac variæ fuerunt eorũ ſpecies,quæ diligentiore indigent expoſitione.Equites nanq́ʒ erant,& tituli,& dimiſſanei,& legionarij,& claſſici,& proletarij,beneficiarij,& limitanei,& conducti quoq́ʒ ſtipendio & mercede quãdiu ex cõ

Militia vñ. Miles.

dicto pro militibus Reipublicæ habebantur. De equestri ordine multa diffuse inferius narranda sunt. Tituli (quos & aliqui dixere tutulos) iuxta Vlpianum de testamento militari, sunt appellati, ꝙ patriam in qua permanebant, tutarentur. sed eos vult Seneca ad Lucillum ignominiæ causa sic dictos esse: ꝙ cum inuēti essent rei inutiles militari extra exercendę, in patria dimitterētur. Vnde a proletarijs pariter militibus in hoc differebant, ꝙ hi nullo eorum habito virtutis exprimento, ad id solum delecti sunt, vt retento ad auctoritatem militari titulo, cæteris eius nominis & ordinis extra militātibus, ipsi in patria ad prolem procreandam remanerent. Beneficiarios scribit eos Festus fuisse dictos, qui vacabant muneris beneficio. Dimissanei autē fuerunt qui post actā cum laude aliquandiu militiam a magistratu dimittebantur. Ex quibus aliquando in militiam reuocatis exercitus in necessitate reparatos fuisse ostendemus. Legionarij milites appellati sunt, qui alicuius legionis pars cum essent, nūq̄ aut pace aut bello ab ea discedebāt. Vi & finitione verbi militis exposita, quanti habita fuerit militia, paucis primo, & post diffusius summę rei militaris partes in quas distributa fuit, dicemus. Et quia duplex fuit militia, terrestris & naualis, de prima taliter dicemus, vt multa quoq; futura secundæ cōmunia tractemus. Nam delectus primo legionibus contrahendis adhibitus: deinde tyronum alter delectus & eruditio: post legionis partium descriptio, & Italiæ copiarum in legiones Romanas conscriptarum quantitas, dehinc legionis ipsius militū numerus & equitatus ostē

Tituli.

Proletarij.

Beneficiarij.

Dimissanei.

Legionarij.

Militia duplex.

detur. Verba post hæc varia quibus in bello & prælijs vtebãtur, necnõ castrorũ & structæ aciei, armorũ quoq;, signorũ & insignium militarium, & disciplinã militarem, prælijq; gerendi formã, & insuper honores, dignitatẽ, stipendia, dona, ornamenta, auctoritatem, & demũ formã missionis militũ docebimus. Militiæ laudes etsi multis ac prope infinitis ex locis sumere & afferre possumus, a solo Cicerone dicemus, qui L. Murenam a M. Catone, Seruio Sulpitio, & Q. Hortẽsio, summis, eloquentissimis grauissimisq; viris, ambitus & maiestatis accusatũ defendens, sic in oratione habet. At nimirũ (dicendum est enim quod sentio) rei militaris virtus præstat cæteris omnibus: hæc populo Ro. hæc huic vrbi æternã gloriã peperit, hęc orbem terrarũ parere huic imperio coegit: omnes vrbanæ res, omnia nostra præclara studia, & hęc forensis laus & industria latent in tutela ac præsidio bellicæ virtutis: simul atq; increpuit suspicio tumultus, artes illico nostræ conticescũt. Et infra. Quapropter nõ solũ illa gloria militaris vestris formulis atq; actionibus anteponenda est, verũ etiã dicendi cõsuetudini, quæ longe & multũ isti vestræ exercitationi ad honorẽ antecellit. Itaq; mihi vidẽtur pleriq; initio multo hoc maluisse. post cũ id assequi non valuissent, ad militiã potissimũ sunt delapsi. quod si ita est, cedat opinor Sulpiti forũ castris, otium militiæ, stil9 gladio, vmbra soli. Vnde est q Vegetiũ de re militari tractaturũ videm9 ex Sallustio sumpsisse, Nulla re alia populũ Ro. orbẽ sub egisse, nisi armorũ exercitatione, disciplina militari, vsuq; militiæ. Ad tirones nũc veniẽdũ est,

Laus militiæ.

quos videmus quosdã credere a verbo græco di-
ctos, tanq̃ domãdos: cũ nostra sit opinio, Tironis Tiro.
verbũ ab Hetruscis, sicut histrionis: aut a Sabinis
sicut Neronis, ad latinã cõsuetudinẽ transiuisse.
Eos autem constat neq; a principio, neq; semper
postea in instituendis legionibus fuisse delectos,
cũ legiones ipsas raptim & tumultuarie a Romu
lo primũ, post a quibusdã regibus, consulibus &
principibus quandoq; factas fuisse legamus. Ro
mulũ, eũ a quo vrbis & Militiæ simul origo fuit,
scribit primo Liuius libro, trecẽtos armatos ad
custodiã corporis acceptos Celeres appellasse, & Celeres.
nõ in bello solũ, sed & in pace habuisse. & de Ser
uio rege, Equitum decem turmas ex Albanis le-
gisse, legiones etiã veteres eodem supplemento
expleuisse, & nouas scripsisse. Et libro secũdo Li-
uius, dictatore Valerio Valesi filio decẽ legiones
scriptas, ternasq; consulibus, quatuor dictatori
datas. & infra quinto sic habet. Tertius exercitus
ex causarijs seniorib9 a T. Quintio scribatur, qui
vrbi mœnibusq; præsidio sit. Et septimo dicit
Camillũ quatuor legiones quaternũ milliũ scri-
psisse. Sed libro Liuij XXIII videmus maiores co-
pias sine delectu tironũ fuisse conscriptas. cũ de-
essent nautæ, cõsules ex senatuscõsulto edixerũt,
vt qui L. Aemilio C. Flaminio cõsulibus milli-
bus æris quinquaginta ipse, aut pater eius cen-
sus fuisset vsq; ad centum millia, aut cui postea
tantum esset factũ, nautam vnũ cum sex mensiũ
stipẽdio daret. qui supra centũ millia vsq; ad du-
centa millia, tres nautas cũ stipendio annuo. qui
supra CCC vsq; ad decies cẽtũ æris, quinq; nautas:
q supra decies, octo nautas cũ annuo stipẽdio da

rent. Ex hoc edicto dati nautę armati instructiq; ab dominis triginta dierum coctis cibarijs naues conscenderunt. Tum primum est factum, vt classis Romana socijs naualibus priuata impensa paratis compleretur. Et XXIX Liuius, Scipio postq̃ in Siciliam traiecit, voluntarios milites septem millia ordinauit, cẽturiauitq;. Et libro LXXIIII. Videmus bello sociali, cũ Põpeius Strabo Picentes prælio superasset, Libertinos tunc primum militare cœpisse. Quem milites deligendi, & exercitus comparãdi modum in necessitatibus imitatos fuisse principes constat. Suetonius enim de Augusto, Libertino milite, præterquam Romæ incendiorum causa, & si tumultus in grauitate annonæ timeretur, bis vsus est, semel ad præsidium coloniarum Illyricum contingentium, iterum ad tutelam ripę Rhodani: & item viginti millia seruorũ manumisit, & ad remũ dedit bello Siculo. Et Iulius Capitolinus de M. Antonino philosopho: Seruos, quẽadmodum bello Punico factum fuerat, ad militiam parauit, quos volũtarios exemplo Volonum appellauit. Et Cicero ad Atticum: Parthi Eufratẽ transiuerunt, duce Pacoro Horodis Parthorum regis filio cunctis referecto copijs. nos in Cappadocia ad Taurum: delectus habebatur ciuium Romanorum. Et sicut supradictę quasi omnes copiæ in summis difficultatibus, sic alias sæpenumero pares & maiores nulla cogente necessitate a consulibus imperatoribusq; nullo tironum delectus seruato ordine sunt cõtractæ. Liuius enim tertio, Cum ad ea bella consules delectum edixissent, fauore plębis non iuniores modo, sed eme-

ritis etiam stipendijs, pars magna voluntariorũ ad nomina dãda præsto fuere. Eoq; nõ copia modo, sed etiã genere militũ, veteranis admxtis, firmior exercitus fuit. & quarto. Dũ in Lauicanos & Equos Q. Seruilius Tribunus ple. consulũ potestate ducturus esset, delectũ haberi non ex toto populo placuit. decẽ tribus sorte ductæ sunt: ex his scriptos iuniores duo tribuni ad hostes duxerũt. & quinto, Dictator Camillus, cũ mag. equ. Seruilio Hala iustitio indicto, delectũ iuniorum habuit, ita vt seniores quoq; quibus aliquid roboris superesset, in sua verba iuratos centuriaret. Et septimo: Cõsulibus Appio Claudio Crasso, & L. Furio Camillo, bello Gallico, Græco, & Latino ad Albã orto, Senatus nõ vrbana tantũ, sed etiã agresti iuuentute decem legiones scripsit, quinûm millium & ducentorũ, equitumq; trecentorum. Et octauo, Mamercus consul cui Gallicum euenerat bellũ, scribere exercitum sine vlla vacationis venia: quin opificum quoq; vulgus, & sellularij minime militiæ idoneũ genus, exciti dicuntur. & decimo. Bello Hetrusco nũciato Senatus iustitium indici, delectũ omnis generis hominũ haberi iussit: nec ingenui modo, aut minores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiã cohortes factæ, Libertiniq; centuriati. vt affirmare audeamus, multo sępius sine tironũ delectu, q̃ per illos legiones coactas instructasq; fuisse. Quin videtur eum morẽ tironis accipiendi instruẽdiq;, quietis & florentibus Romanis rebus fuisse seruatũ, vt adolescentes alioqui otio marcescẽtes, disciplina imbuerentur militari, quibus postea Resp. vteretur. De quibus Liuius x x I I. Magister equitũ de-

lectu edicto minores ab annis decem & septem, & quosdam prætextatos scribit: quatuor ex his legiones, & mille equites confecti. Idē x x i i i i: Et Statorius ex multa iuuentute pedites conscripsit, ordinatosq; proxime morem Romanū decurrendo signa sequi, & conseruare ordines docuit, & operi alijsq; institutis militaribus assuefecit. Nedū vero petitos a magistratu adolescentes consentire oportuit, sed aliquando si se militaturos nō obtulerunt, damnati sunt. Liuius x x v i i. Atq; ex ijs qui principio eius belli decē & septem annos nati fuerant, neq; militauerant, omnes ærarios fecerunt. Et libro quadragesimo. Postq̄ cōperta sunt bacchanalia in Auētino occulta, in quibus per flagitia adolescentes corrupti erant, inquit ad senatū & populum consul: Hoc sacramento initiatos iuuenes milites facien dos cēsetis quirites? his ex obscœno sacrario eductis arma cōmittenda? Vnde Cicero difficillimis Reip. belli ciuilis Pompeiani temporibus Tirones parandos, sic in Philippica vndecima suadet: Ego autē non tam veteranos intuendos vobis arbitror, q̄ quid tirones milites flos Italiæ, quid nouę legiones ad liberandā patriā paratissimæ, quid cūcta Italia de vestra grauitate sentiat tentandū: nihil enim semper floret: ætas succedit ætati. Quib⁹ vero modis tirones disciplinā edocerētur militarē, & si aliqua ex parte in supradictis apparet, tamen aliter ostendemus. Nā quod supra Liuiū octauo scripsisse videmus, sellularios, id est opifices sedēdo opus facientes, minime aptos militiæ fuisse: M. Cato de re rustica affirmat, ex agricolis dicens viros fortissimos, & milites

Adolescentes qui militiæ se nō obtulissent damnatos fuisse.

Sellularij.

ſtrenuiſſimos gigni. Et Seneca epiſtola duodeuigeſima, Fortior miles ex fragoſo venit: ſegnis eſt vrbanus verna: nullũ laborem excuſant manus quæ ad arma ab aratro transferũtur. Quin etiam nõ originis & exercitij magis, q̃ integritatis corporis tironum habendã eſſe rationẽ maiores voluerunt. Vnde Martianus iureconſultus de teſtamẽto militari. Militabit vero qui cum vno teſticulo natus eſt, quive amiſit, ſecundũ diui Traiani reſcriptũ. Nam & duces Sylla & Cotta memorantur eo habitu fuiſſe naturæ. Suetonius de Cæſare dicit, Tirones neq; in ludo, neq; per laniſtas, ſed in domibus per equites Romanos, atq; etiam per ſenatores armorũ peritos erudiebat. Et Plutarchus in vita Pauli Aemilij ſcribit, eum cõſueuiſſe filios domi diſciplina militari imbuere. Et Iulius Capitolinus de Maximinis duobus. Tertia die cum proceſſiſſet Seuerus ad campũ, in turba exultantem more barbarico Maximinum vidit, iuſſitq; ſtatim tribuno militum, vt coerceret ad Romanã diſciplinam & imbueret. Nec tamẽ in neceſſitatibus aſpernabãtur, quin charos Romani tirones habebant. Plancus Ciceroni. In caſtris noſtris legiones ſunt veteranæ tres, tironum vel luculentiſſima ex omnibus vna. In caſtris Bruti vna veterana legio, altera bimana, octo tironum. Vegetius autem & ſi ætatis ſuæ diſciplinam militarem potius q̃ vetuſtam docuit, multa habet a maioribus, præſertim a Salluſtio ſumpta. Ex quibus eſt, aptiorẽ ruſticã eſſe plębem, quæ diurno labore nutritur, ſolis patiens, vmbræ negligens, balnearum neſcia, deliciarũ ignara, paruo contentá cibo, durata habens per omnium labo-

Ex agricolis tirones deligendi.

Sylla & Cotta cũ vnico teſticulo nati.

Tirones charos Romanis fuiſſe.

rum tolerantiam membra. Si vero necessitas cogat vrbanos ad arma compelli, primũ laborare, decurrere, portare pondus, & solem & puluerem ferre discant, paruo victu vtantur, & rustico: interdum sub diuo, interdũ sub papilionibus commorentur. Tirones vero incipiẽte pubertate deligendos, omnesq; gestus docendos, ne locum deserant, ne ordines turbent, fossam ducere gaudeant. Adolescẽtesq; Martio deputandos operi, debere esse vigilantibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, humeris musculosis, valentibus digitis, longioribus brachijs, ventre modico, exilioribus cruribus & pedibus: non superflua carne distentos, sed neruorũ duritia collectos. piscatores, aucupes, sellularios, aleones, & omnes qui aliquid tractasse videntur id generis, longe castris pellẽdos: fabros, macellarios, ferrarios, & ceruorum aprorumq; venatores, militiæ ascribendos. Idem scribit honestatem idoneum militem reddere, & verecundiã, dum prohibet fugere, victorem facere. a magnis peritissimisq; bellorũ viris, delectũ tironum esse habendũ. Ad Sallustiũq; reuersus dicit Vegetius eum scribere, Pompeiũ adolescentem assueuisse cum agilibus saltu, cũ velocibus cursu, cum validis lucta certare: nec aliter illi de Sertorio victoriam cõtingere potuisse: ab ipsoq; Sallustio tradi, Romanos veteres ad omnem rei militaris eruditionẽ campũ Martiũ Tyberi vicinum elegisse, in quo iuuentus post exercitium armorũ sudorem puluer emq; diluerit. Iuuentutemq; pro exercitio cõsueuisse crates rotũdas ex iunco cõtexere, quibus in duplo ponderãtibus q̃ scutũ, & claua lignea pergraui ad palũ sexipeda-

Qui a militia arcẽdi, & in militiam recipiendi.

Cãpus Martius ad Tironum exercitationẽ electus.

lem in terram fixum ſe exercebant,punctimq; & cæſim ferire diſcebant. A Salluſtioq; item tradit Vegetius exerceri ſolitos hyeme ſub tectis tirones,vt equos inſtratos ligneos armati ſaltu inſilirent:quādoq; faſces, & pondera librarū ſexaginta tuliſſe gradu militari,vt diſcerent arma & cōmeatum deferre cū neceſſitas cogeret. Vergilius, Non ſecus ac patrijs ſæuus Romanus in armis Iniuſto ſub faſce viam cum carpit, & hoſtem Ante expectatum poſitis ſtat in agmine caſtris. De eaq; Tironum,& militum nouorū etiam ſeruorū ad militiā eruditione Flauius Ioſephus de captiuitate Iudaica ſic habet,Qua quidem in re nimis admirādam quis exiſtimauerit Romanorum prudentiam,ita ſeruos inſtruentium,vt non ſolum vitæ miniſterio, ſed etiam neceſſitatibus vtiles ſint. Quod ſi quis eorū aliam quoq; reſpexerit militiæ diſciplinam,profecto cognoſcet tātum eos imperiū non fortunæ munere, ſed propria virtute quæſiſſe. Armis enim vti non ex bello cœperunt,neq; ſolum ſi neceſſe ſit manus mouent, ſed veluti armis naturam coercentes,nullas capiunt exercitationis inducias,nec tempora præſtolantur. Meditationes autem eorū nihil a vera contentione diſcrepant,ſed in dies ſingulos militum quiſq; omnibus armis tanquā in procinctu poſitus exercetur:quo etiam prælia facillime tolerant. Nec enim vel ordo neglectus eos a conſueta diſpoſitione diſpergit,neq; metus aut ſumptus remouet,aut laſſitudo. Vnde ſequitur quod ſemper ſuperent hoſtes,quos nō itidem cōfirmatos inuenerūt,nec errauerit ſi quis eorū meditationes conflictus eſſe dixerit ſine ſanguine, con-

traq; prelia meditationes esse cū sanguine. Legio quibus ex partibus, quoue instrueretur pararetur q; modo cū dixerimus, Tirones etiā quomodo in ordinib9 locarētur intelligitur. Igitur legio inde dicta, vt inquit Varro, q; legūtur milites in delectu. ex centurijs enim maxime cōficiebatur. Cēturiæ vero eam vim habuere, vt ab ipsis cęteri ordines nascerētur. De quibus dicturi, eadē, licet diuersa ratiōe, repetere cogimur, quę in comitijs supra sunt dicta. Liui9 in regis Tullij Seruij reb9 gestis scribit, censum ab eo institutū fuisse, rem saluberrimā tanto futuro imperio, quo pacis belliq; munera non viritim, vt antea, sed pro habitu pecuniarū fierent. Tū classes cēturiasq;, hūcq; ordinē ex censu descripsit. Qui centum milliū æris aut maiorem censum haberent, octuaginta fecit centurias, XL senū, XL iuuenū: seniores ad vrbis custodiam: iuniores, vt foris bellū gererēt. Arma his, galea, clypeus, ocreę, lorica, omnia ex ære, hastæ, & gladius. Additæ his duę fabrûm centuriæ sine armis, vt machinas in bello ferrent. Intra centum & septuaginta quinq; millia census secunda classis. Ex his viginti centurię seniorū, viginti iuniorū, arma vt in superiore, pręter loricā. Tertia classis a LXXV ad quinquaginta millia census, centurię viginti senū, viginti iuuenū, arma vt in superiore præter ocreas. In quarta classe a quinquaginta ad XXV milliū census. Cēturiæ XX seniorū, XX iuniorū, arma mutata, nihil præter hastam & verutū datū. Quinta classis centurias triginta habuit: fundas, lapidesq; missiles gerebant. In his accēsi, cornicines, tibicines in tres cēturias. ex XI postea millib9 vna centuria, & fuit hęc im-

Legio vnde.
A centurijs cęteros ordines natos.

munis militia. Equitum ex primoribus ciuitatis duodecim ſcripſit centurias, additis ſex alijs, primis ſex Romuli. Cũ itaq; haberetur delectus, ordo ſumebatur ex ſupradictis cẽſibus: & ex eadẽ diuiſione quinq; cẽſuũ fiebãt delectorũ militũ cẽturię, vt vnaquęq; cẽturia ſuã cuiuſlibet cẽſus ordinis & ætatis haberet partẽ. Qua in re prudenter inſtitutũ fuit quod Vegetius a Salluſtio tradit, vt quaſi in orbẽ quendã per diuerſos ordines promouerẽtur milites: vt ab inferiore ſi promereretur ad ſupremũ quiſq; aſcẽderet, & ita ad primũ, ſed in maiori digniorią; loco rediret. Ex hacq; formula copiæ vrbis Romę cõtrahebãtur. Sed maiores multo copias Romani ꝑ omnia ſtantis Romanę dignitatis tempora a latino nomine & Italis acceperũt. Quę omnes copiæ ſimul mixtæ Romanos exercitus cõficientes, Romanũ nomẽ vbiq; locorũ formidoloſum glorioſumq; reddebãt. Liuius enim pręliũ apud Trebiã libro XXII deſcribẽs, Duodeuiginti millia Romanorũ erãt, ſociorũ nominis latini viginti millia, auxilia prętera Gallumbrorũ XXV. Et cõſules delectũ cũ ægre cõficerent inopia iuniorũ, ſenatus triũviros binos creari iuſſit, alteros qui citra, alteros qui vltra quinquageſimũ lapidem in plateis foriſq; & conciliabulis omnẽ copiam ingenuorum inſpicerent, & ſi qui roboris ſatis ad ferenda arma habere viderentur, etiãſi nondum militari ætate eſſent, milites facerent. Tribuni plebis ſi eis videretur, ad populum ferrent, vt qui minores ſe ſeptem & decem annis ſacramẽto addixiſſent, his perinde ſtipendia procederẽt, ac ſi ſeptẽ & decẽ annorum aut maiores milites eſſent. Et XXXV

Liuius, Decretum vt nouorũ militum tria millia duceret, & trecentos equites: ita vt in his duę partes sociûm Latini nominis, tertia ciuium Romanorũ esset. Idem supplementi ad Caium Flaminium, cui imperiũ contra Antiochũ prorogabat. Et x x x v. Liuius, L. Scipioni cõsuli çui prouincia Græcia decreta erat, in supplemẽtum addita peditũ ciuium Romanorũ tria millia, equitum centum, & sociûm Latini nominis quinque millia, equites ducenti. Alteri consuli Lęlio nouus exercitus decretus, duæ legiones Romanæ, & sociûm latini nominis x v millia pedites, equites c c. Cicero Appio Pulchro. Sed vniuerso senatui venerat in mẽtẽ pręsidio firmiori opus esse ad istam prouinciã. cẽsebãt enim omnes fore, vt in Italia supplementũ meis & Bibuli legionibus

Gallumbri. scriberetur. Quod autẽ suprà de auxilijs Gallũbrorum ad Trebiam missis est dictum, alias copias ab Italis, quãdoq; ab externis acceptas fuisse, leuioris armaturæ, nulliusq; stipendij, sed breuiori tempore in exercitu moraturas, edocet Liuius. Quãuis enim Romani ad exercitũ contra Hannibalem Placentiã missum milites misissent ex Italia simul & Roma acceptos, tamẽ alias copias a Gallumbris, qui nunc Romandioli sunt, in castra euocauerunt, quæ fuerũt auxilia leuiter armatorum. hinc scribit Liuius x x i i de Hierone Siculo rege, cuius oratorũ hæc fuerunt verba, Milite atq; equite scire nisi Romano Latiniq; nominis nõ vti populum Romanũ, leuium armatorũ auxilia etiã externa vidisse in castris Romanis. Itaq; misisse mille sagittariorum ac funditorum. Et x x x i i i i Liuius. si tumultus in Hispania es-

ſet,placere vt tumultuarij milites extra Italiam legerentur L.Paulo in Hiſpaniã. Et XXXVI in bello ſociali.Auxilia inde latini nominis & exterarum gentiũ miſſa populo Ro.Plãcus Imperator conſul deſignatus ſcribens conſulibus, prętoribus, Tribunis plebis, ſenatui populoq; Roma. Legiones habeo quinq; ſub ſignis, & ſua fide virtuteq; populo Ro.coniunctiſſimas, & noſtra liberalitate nobis obſequentes.prouinciã omnium ciuitatũ conſenſu paratiſſimã, & ſumma contentione ad officium certantẽ.Equitum auxiliorũq; tãtas copias,quantas hæ gentes ad defendẽdum ſuam ſalutem libertatẽq; conferre poſſunt.Cicero Bruto,Romæ delectus habetur,totaq; Italia, ſi hic delectus appellandus eſt,cũ vltrò ſe offerũt omnes. Numerũ quem legio habuerit omniũ militum, oſtendit Liuius in ſeptimo.Conſulibus Appio Claudio Craſſo,& L.Furio Camillo,bello Gallico, Græco, & Latino, ad Albam orto, ſenatus non vrbana tantum,ſed etiam agreſti iuuentute decẽ legiones cõſcripſit, quinũ millium & ducẽtorũ militũ, equitũq; trecẽtorũ.Et XXII pręlio Cannenſi.Numero quoq; peditũ equitũq; legiones auctę, mille peditibus,& centenis equitibus in ſingulas additis, vt quina millia peditũ, trecenti equites eſſent.Et XXIX Liuius,Suppleuitque ita eas legiones, vt ſingulæ ſena millia & ducentos pedites, equites haberent CCC. & Aulus Gellius ſcribit, In legione ſunt centurię ſexaginta,manipuli triginta,cohortes decem.Quarũ copiarũ vt diſtributio quæ fiebat,notior habeat, magiſtratuũ,& eorũ qui ducebant ordines,& ſingularũ partium nomina exponemus. Nec repe-

Legionis numerus.

tere expedit,quę superius exposita ac ꝓpe omnibus nota sunt,Impatoris,Cōsulis,Prętoris,a quibus ducebant,vocabula.Exercitusq; expositio nominis primo ponatur loco:dehinc tribuni militares,ruffuli,cēturiones,decuriones,equites,trossuli,cohortes,manipuli,turma,hastati,pilani,principes,triarij,subsidionarij,accēsi, ferentarij,velites,auxilia,pręsidia,obsidiū,quid fuerint doceamus. Exercitū tradit Vlpianus iurecōsultus de militari testamento,traxisse nomen ab exercitatione. Idemq; vult exercitū nō vnam cohortem, neq; vnā alam dici, sed numeros multos militū.

Exercitus vnde.

Nam exercitui præesse dicitur ille qui legionem vel legiones cum suis auxilijs cōmissas administrat:de cuius officio sic scribit Marcellus de re

De officio regētis exercitum.

militari, Officium regentis exercitum nō tantū in danda,sed etiā in obseruanda disciplina consistit. Paternus quoque scribit,debere eum qui se meminerit armato præesse, parcissime cōmeatū dare, equum militarem extra prouinciam suam duci non permittere,ad opus priuatū,piscatum, venatum,militem non permittere.Nam in disciplina Augusti ita cauetur,Etsi scio fabrilib⁹ operibus exerceri milites nō esse alienum,vereor tamen si quicq; permisero, quod in vsum meū aut tuam fiat,ne modus in ea re adhibeatur,qui mihi

Tribūni militares.

sit tolerādus. Tribuni militares ad eorū exēplar facti sunt,qui populo Ro.pręsunt.De quorū officio sic habet Cicero legū secundo.Milites quibus iussi erunt parento,eorumq; tribuni sunto.Marcellus de re militari,Tribuni officium est,vel eorum qui exercitui pręsunt,milites in castris continere,ad exercitationes producere,claues porta-

rum suscipere, vigilias interdum circuire, frumẽtationibus cõmilitonũ interesse, frumẽtum probare, mẽsuræ fraudem coercere, delicta secũdum authoritatem suam castigare, principijs frequenter interesse, querelas commilitonum audire, valetudinarios inspicere. Tribunorumq; militariũ Asconius Pedianus secunda in Verrem duo fuisse genera scribit, primũ eorũ qui Ruffuli dicuntur, hiq; qui in exercitu creari solent: alij sunt comitiati, qui comitijs designabãtur. Et Festus Põpeius addit eos aliquãdo dictos esse rutilos, quia Rutilius Ruffus legem primo de eorum iure ab exercitu creandorũ tulerit. Centuriones & decuriones ab eorũ numero quib⁹ pręsunt, dictos Varro Festusq; tradunt. Habuit pręterea legio pręfectum fabrûm, qui fabros lignarios, structores, carpentarios, ferrarios ad fabricã, ad hibernorũ ędificia, ad machinas, turres ligneas, ad arma, ad vehicula tormẽtaq; dirigeret. Equestris ordinis nomen sæpe mutatũ fuisse Plinius in naturali historia tradit. Nam eos qui ad equitatũ trahebantur, Celeres Romulus regesq; appellarũt, deinde flexumines, postea trossulos, cũ oppidum in Thuscis citra Volsinios eo nomine soli sine peditatu cepissent: durauitq; id nomen vltra Gracchum: postea Quirites appellati. Cohortis vocabulum Varro sic exponit, quod vt in villa ex pluribus tectis coniungitur ac quiddã fit vnum, sic ex pluribus manipulis copulatur cohors: cohorsq; in villa, quòd circum eum locũ pecus coerceretur. Fuit & præterea cohors prætoria dicta, quòd a prætore nõ discederet. Scipio enim Aphricanus primus fortissimũ quẽq; delegit, qui ab eo in bello

Tribunorũ militarium duo gña.

Rutilius.

Cẽturiones
Decuriões

Præfectus fabrorum.

Celeres.
Flexumines.
Trossuli.
Quirites.
Cohors.

Prætoria cohors.

non discedebãt,& cætero munere militiæ vacabant,& sesquiplex stipendiũ accipiebãt. ea vero cohorte primus Romanorũ principũ Tiberius Augustus est abusus,qui ædificato munitiore in via Appia loco prope nunc sanctum Sebastianũ vbi Caputbouis appellant, Baptistę Lenis Romani ciuis villam,cohortem ibi suam tanquã in arce cõtinuit:qui mos cõtinuatus effecit, vt post Tiberium Reipu. & libertatis status a cupienti ciuitate resumi nequiuerit.Sicq; Claudi9,sic Galba,sic Otho,sic Pertinax,sic Didius Iulian9 prętorianũm militũ violentia Imperatores sunt facti.Libetq; vnicum Iulij Capitolini testimonium afferre. Interea Romæ iterũ seditiones inter populũ & milites ortæ,vt nec tum maxime in edicto Balbinus cũ proponeret audiretur. Veterani se in castra prætoria contulerunt cũ prætorianis ipsis,quos cœpit populus obsidere: nec vnquã ad amicitiam essent reducti,nisi fistulas aquarias populus incidisset. Manipulumq; Varro exercitus minimam manum esse vult,quæ vnum sequitur signum.de quo verbo Ouidius,Illa quidem fœno (sed erat reuerentia fœno,Quantam nunc aquilas cernis habere tuas.) Pertica suspensos portabat longa maniplos. Vnde maniplaris nomina miles habet. Turmã vult Varro dictam esse mutata e in u,quasi ternam,quòd terdeni milites ex tribus tribubus Lucerũ,Rhãnium,& Tatiẽsium fiebant. Itaq; primi singularũ decuriarum decuriones dicti.hiq; decuriones primo administri turmæ,a turma adoptabantur,vnde optiones dicti, quos postea tribuni ob ambitionem faciebant. Hastatos dicit Varro appellatos,quòd hastis pu

Manipulus. Turmã. Decuriones. Optiones.

gnabant: pilanos, qui pilis. Principes, qui a principio gladijs pugnabant. pòst mutata re militari magis illustres sunt pilani. Triarios quoque dictos quòd in acie tertio ordine extremis subsidio ponebantur. Et quòd hi subsideāt, subsidium dictū. Plautus, Subsidite hic, quasi solent triarij. Vnde cum ad extremam sit ventum necessitatem, in prouerbio est, Res redijt ad triarios. Rorarios dictos Varro scribit, eos qui prius in prælium prodibant, sicut ros prius inchoat quàm pluuia. Et accensos ministratores a Catone appellatos, de quibus superiore loco multa a nobis sunt dicta. Velites scribit Festus appellatos esse vestitos & inermes, qui exercitum sequebantur, quique in mortuorum militum loco substituebātur: ipsosque fuisse & ferentarios, qui fundis & lapidibus pugnabāt, quia tela feruntur, non tenentur. Catonemque eos ferētarios dixisse, qui tela ac potiones militibus præliantibus ministrabant. Auxilium dicit Varro ab auctu esse dictum, cū accesserint hi qui adiumēto essent alienigenæ: præsidium vero, quòd extra castra præsideāt in loco aliquo, quo tutior hostis regio esset. Obsidium ab obsidendo, quo minus egredi possit. Ad hæc quę exposita sunt vocabula sequitur aliorum militiæ verborum, quibus in acie & bello vsus fuit, expositio. Velitationem Nonius inquit dici leuem contentionem ex cōgressione militum. Cui, cum prius inuēta fuisset, Fuluius Flaccus consul bello Capuano addidit, vt milites leuis armaturę pluribus armati iaculis equitibus immixti militarent. Optiones in cohortibus dicti sunt tanquā optati, qui in defectu militibus subrogātur, vt plenæ sint legiones. se-

Pilani. Principes. Triarij. Subsidium. Rorarij. Accensi. Velites. Ferentarij. Auxilium. Præsidium. Obsidium. Velitatio. Optiones.

cundumq; has expositiones armorũ, & bellicorũ instrumentorum, quibus prisci vtebantur, vocabula & rẽ pro parte dicemus. Ad offensionẽ arma fuerunt a longe ferientia, saggitæ, tragulæ quòd mittãtur dictæ. Ansatæ, quòd ansis colligẽtur hastę, & manu mittãtur, quæ & iacula. fundę lorulis funiculisq; manu contortæ: manubalistæ, quas balistas minores, aliquãdo scorpiones prisci dixere: quæ tela non solũ singulis ætatibus & seculis, sed per vnamquanq; ætatẽ bis terq; nomina & formã mutauere, sicut & arma quibus corpora vestiũtur. Instrumẽta bellica oppugnationibus adhibenda hæc fermè erant. Testudo de materia & tabulatis contexta, corijs, cilicinis, & alijs quæ difficulter comburi possent, contecta. hæc intrinsecus habebat arietem trabẽ, quæ vnico præfigebatur ferro, & falx vocabatur, ab eo quòd incuruata esset, & de muro extraheret lapides: vel dicta aries ad similitudinẽ animalis. Retro enim ducebatur trabs funiculis suspensa, vt reducta impetuosius feriret. Ideóq; & testudo dicta, a similitudine reptilis, q̃ caput nũc exerat, nunc reducat. Vinea aliud instrumentũ e lignis compacta, lata pedes octo, alta pedes septem, lõga sexdecim, tectum duplici ligno cratibusq; cõtexitur. Latera quoq; cõtexuntur, ne saxorũ telorumq; impetu perfringantur. Extrinsecus ne crementur, crudis & recentibus corijs integuntur. Cum plures fuerint, iungũtur ordine, sub quibus oppugnãtes tutius ad muros subruẽdos pugnãt. Plutei dicebãtur ad similitudinẽ loci studentiũ, minores testudine, sed eadèm facti defensiq; ratione; sed tribus ducti rotis ad quæcunq; expe-

Testudo. Aries. Vinea. Plutei.

dit loca perducuntur. Agger ex terra lignisq; ex- tollitur contra murũ de quo tela iactantur. Mu- sculos dixerunt minores machinas, quibus pro- tecti bellatores fossatum ciuitatis apportatis la- pidibus, lignis, & terra non solũ cõplent, sed etiã solidant, vt turres ambulatoriæ sine impedimẽ- to vehantur ad murũ. sunt minores vineis subdu ctioresq;, & maiores firmioresq; pluteis. Turris aliquãdo lata pedibus tricenis in quadro, quãdo- q; quinquaginta, & proceritas quæ muros vrbis turresq; superet, rotis agitur pluribus, & subtus arietẽ habet. materia tabulatisq; cõpacta est, co- rijs contra ignes & cẽtonibus cilicinisq; aqua in- fusis contecta: pontẽ habet, qui in mœnia dimit- titur, & sagittarij pugnatoresq; descendunt. Ba- listam maiores dixere prisci, trabem validam ita libratam, vt cũ pars densior põderibus attracta descẽderet, eleuata proceritas sua funiculis quos haberet alligatos, funda saxum maximi põderis longe emitteret. Eiq; maximæ nũc machinæ bri chollæ est appellatio: q̃q̃ onagrum maiorem ipsa machinam dixere, quo nullum maius tormentũ fuisse vult Vegetius, nec est etiam apud nostros. Falaricam diffinit Vegetius, quę ad modũ hastæ valido præfigitur ferro, inter cuius tubam & ha- stile, sulphur, resina, bitumen, stuppa conuoluun- tur infusa oleo, quod incendiarium vocant: quæ falarica balistæ impetu destinata perrupto mu- nimine ardens figitur ligno, turritamq; machi- nam frequenter incendit. Fuerunt & alia priscis ad offensionem defensionemq; instrumenta, quæ ferè omnia desiere in pretio haberi, postq̃ Bom- bardæ vsus fuit, machinæ omnium impetuosissi-

Agger.
Musculi.
Turris.
Balista.
Onager.
Falarica.
Bombarda.

mæ, quam anno nondum centesimo inuentam fuisse docuimus, Teutonicũ munus Venetis delatum, quando Genuenses in Clugia clausi a Venetis obsidebãtur. Metare, inquit Noni⁹, est ponere: Vnde metari castra, & metatores, & Fest⁹, metari castra dicũtur, ꝙ metis dirigãtur. Castraq; vt plurimum quatuor habuerunt portas, quarũ prætoria appellabatur, qua exercitus in prælium educebatur: quia initio prætores erant, qui postea consules, & illi bella demonstrabãt, quorum tabernaculum quoq; dicebatur prætorium. Quintana porta appellata post prætorium, vbi rerum vtensilium forum fiebat. Alia principalis dicta, quòd eo esset in loco ad quem principales ordines tendebant. Decumana quarta a decimis primo in castra illatis, per quam cõmeatus inferri, & commeare animalia consueuerant. Castrorum vero formam & dispositionem Flauius Iosephus de bello Iudaico elegãtissime sic edocet. Romani quocunq; in hostilem terrã irruperint, ante castrorum munitionẽ nunquã prælium sumunt: quæ quidem non leui opere, neq; iniquo loco erigunt, nec omnes inordinate describunt: si quidem inæquale solum fuerit, contemplantur: quatuor vero angulis dimensio eorum designatur. Nam & fabrorum multitudo, & ferramentorum copia, quæ vsus extructionis poposcerit, sequitur exercitum. Et interior quidem castrorũ pars tabernaculis distribuitur: ambitus autem eorum extrinsecus muri faciem profert, ordinatis etiam turribus pari spatio dispositis, quarum interualla telis atq; balistis alijsq; machinis saxa intorquentibus omnibus instrumẽtis missilium

Metare. Metari ca. Porta prætoria. Prætorium. Porta quintana. Porta principalis. Porta Decumana. Castrorum forma & dispositio apud Ro.

complent, vt cuncta scilicet iaculorum genera in promptu sint. Ex omni autem muri parte quatuor portas ædificant, tam eminente aditu faciles, quàm ipsis si quid vrgeat introcurrētibus latas. Intus autem castra vicorum spatijs interpositis dirimuntur. Mediaq; tectorum tabernacula collocant. Et inter hæc ducis maximi domum templo prorsus simillimam, vt quasi quædam ciuitas repentina existat. Forum quoq;, & opificū stationes, & sedes militum primatibus ordinūq; principibus, vbi si qua sit inter alios ambiguitas iudicent. Ipse vero ambitus, & omnia quæ in eo sunt, multitudine simul & scientia frabricantiū opinione citius communitur. Qui, si res vrgeat, fossa extrinsecus depressa cubitis quatuor, pariq; spatio lata cingitur. Armis autem septi per contubernia cum decore absque otio in tentorijs degunt, omniaq; ab his ordinate etiam alia cauteque per contubernia expediuntur: veluti si ligno aquave aut frumento opus sit. Nec enim cœna vel prandium in potestate est cuiuscunq; cum voluerit. Simul autem omnibus somnus est. Excubias, & euigilandi tempora buccinæ signant: neq; omnino quicquam est, quod sine edicto geratur. Manè autē milites ad centuriones, illi vero ad chiliarchum conueniunt salutatum, cum quibus ad summum omnium ducem vniuersi ordinum principes. Ille autem his signum aliaque dat ex more proferenda præcepta subiectis: quæ quidem cum in acie sunt agentes citius parent, vt si res exigat, incursibus eius itemq; reuocationibus vniuersi pariter obsecundent. Cum autem castris egrediendum est, tuba indicium facit, ne-

moq; otiosus est,sed vel solo nutu moniti taber-
nacula colligũt,omniaq; ad ꝑfectionẽ instruũt:
deinde iterũ tuba signat vt sint parati. Illi autẽ
cũ mulos & iumenta sarcinis onerauerint,velut
in curuli certamine signũ expectãt. Castra vero
incendũt,& ꝙ sibi alia munire sit facile, & ne-
quãdo hostibus eadẽ vsui sint.Et cũ tertio quoq;
tubæ indicãt vt exeãt,vrgent aliqua ex causa mo
rantes,ne quis ordinẽ deserat:dextraq; duci præ-
co adstãs,si ad bellũ parati sint,voce primũ per-
cõtatur.Illiq; ocyus alacri & magna voce para-
tos se esse respõdent,interrogantẽq; præueniũt:
& Martio quidem spiritu repleti, cum clamore
dextras erigunt: deinde otiose,& cum omni de-
core velut in bello progredientes ambulãt,suum
quisq; ordinem velut in bello custodiens:pedites
autem thoracibus quidẽ & galeis septi, ex vtro-
que latere sicas ferentes. Læuus autem gladius
est multo longior, cum dexter mensuram pal-
mæ non excedat. Qui vero ducem stipant lecti
pedites,scuta & lanceas portant. cætera manus
hastas & clypeos longos,triduiq; viaticũ, vt pa-
rũ intersit inter onusta iumenta & pedites.Equi-
tibus autẽ ad dexteram gladius est longior, &
contus in manu, transuersusq; ad equi latus cly-
peus,ternaq; super pharetram, vel amplius lata
cuspide dependent iacula,nihil ad hastarum ma
gnitudinem differentia. Cassides vero & thora-
cas peditibus similes habent, nulloq; armorum
genere a militum alijs discrepant lecti qui circa
ducem morãtur.Agmẽ autẽ semper cui sorte id
obtigerit antecedit.Talia quidẽ suntRomanorũ
itinera,& mansiones,itemq; armorũ varietates.

Nihil vero nec in prælijs inconsultũ aut subitũ agunt, sed omnia semper sequũtur facta senten-tia, opusq; nõ adhibetur, nisi ante decretũ. Vnde aut minime peccãt, aut si peccauerint, facilis est peccati correctio. Fortunæ autẽ successibus, meliores consiliorũ, etiam si aliter successerint, arbitrantur euentus, quasi bonũ quiddã fortuitũ, ne diuina prouidentia non esse credatur. Quæ vero ante cogitata fuerint, etiã si aduersus casus exceperit, bene iã meditantes ad cauendũ exhibent, ne idẽ rursus eueniat, & bonorũ quidem fortuitorũ non is autor sit cui contigerint: tristiũ vero quæ innoxijs acciderint, saltẽ quæ rectũ consiliũ ceperũt, videatur esse solatio. Armorũ quidẽ exercitationem cõparant: vt nõ modo corpora, sed animi quoq; militũ fortiores sint. Maior illis est ex timore diligentia. Nanq; leges apud eos nõ discretionis solum, verũ & crimine negligentiæ capitales sunt: ducesq; magis q̃ leges ipsę terribiles. Nanq; bonos honorãdo redimunt, sed in coercẽdis noxijs sunt crudeles. Tãto autẽ obsequio rectoribus parẽt, vt & in pace ornamẽto sint, & in acie corpus vnũ totus conspiciatur exercitus: sic eorũ copulati sunt ordines, ita circũduci sunt mobiles, & acutis auribus ad pręcepta, oculisq; ad signa, & ad opera manibus. Vnde facere quidem strenui sunt, pati vero tardissimi. Nec etiam vbi præliãtes sunt, aut multitudinẽ hostiũ, aut consilia spernere ducũ, aut difficultatẽ regionũ. Quorũ igit actis & cõsilijs incipiũt deliberãtes, adeo extremus patet exercitus. Quid mirũ si Euphrates ab oriẽte, & Oceanus ab occidẽte, itẽq; a meridiano tractu libyæ fortissima regio, & a Septẽ-

trione Rhenus & Hister sunt imperij limites, cũ minorẽ esse possidentibus possessionẽ recte quis dixerit? Hęc ergo prosecutus sum, nõ tã proposito laudãdi Romanos, q̃ solatio deuictorum, vtq́ nouarũ rerũ cupidos detinerẽ. fortasse autem ad experientiã bonarũ artiũ proderũt studiosis Romanę instituta militię nesciẽtibus. Procubitores dicũtur, qui noctu custodiæ causa ante castra excubant, cum in propinquo castra hostium sunt. Procinctam classem dici mos fuit, quando exercitus ad pugnam paratus erat: horumq́ verborum primo positorum loco, causam hanc Festus ponit, quòd pugnaturi ritu prius cingerẽtur Gabino, & quòd classem vetustius fuerit hominum dici quàm nauium multitudinem. Paribus equis etiam aliquando scriptum esse inuenimus, quia duobus equis vtebantur in prælio Romani, vt altero sudante & fesso, in secundum transirent. Et præliares dies appellati sunt, quibus fas erat hostem lacessere. Erant enim & nefasti dies, & ferię, quibus id facere nõ liceret. Scribit Aulus Gellius, Thucydidem dicere Lacedæmonios bellatores non tubarum cornuumq́ signis, sed tibiarum modulationibus in prælijs vsos, Cretenses que solitos inire prælia præcinente ac præmoderante cithara gressus militum: contrà Romanos milites hostẽ clamoribus territauisse. Ad verba veniamus structæ aciei. Acum inquit Festus dictam priorem aciei partem, quòd ea pars militũ vehementissima esset ad hostem telorum acumine vulnerandum. Et verba structæ aciei hæc ponit Gellius, a rerũ similitudine introducta, frõs, subsidia, cuneus, orbis, globus, forfices, ferra,

Procubitores. Classis procincta. Pares equi. Præliares dies. Nefasti. Lacedęmonij. Cretenses. Acus. Verba structæ aciei.

turres,alæ:quas alas fuisse constat equitum ordi- Alæ.
nes,circum legiones dextra lęuaq;,tanq̃ alę sunt
in volucrũ corporibus. & Plutarchus in proble-
matibus scribit,auspiciorũ quod sinistrum dici- Auspicium sinistrum.
tur,prosperũ ac secũdum fuisse,& sinistro cornu
semper principatus attributos,quia orientẽ aspi
cientibus in sinistra parte Boreas est, quam de-
xteram mundi partem esse ad superiorẽ faciunt.
Sed & armorum vocabula sunt dicenda. Arma Arma vñ.
Varro dicta inquit,quòd his arcemus hostem.Et
Festus,arma proprie dicuntur ab armis,id est hu
meris dependentia,vt scutum,gladius,pugio,si-
ca,& ea quibus procul præliamur tela. Et Vlpia-
nus iureconsultus de vi armata:arma,inquit,sunt
omnia tela : hoc est, fustes & lapides,non solum
gladij,hastæ,& frameæ:quod affirmat Caius de
verborum significatione.Armorũ vocabula Au-
lus Gellius multa sine expositione sic ponit,ha-
sta,pilum,phalarica,lingula. Et quando sagitta-
rum vsus erat,cannas habuerunt.Vnde Plinius,
Sagittę è calamis quorũ ferax fuit rhenus Bono- Sagittæ e calamis.
niensis,vtputa multum ramosus, & grauis, ven-
to resistens.Sed ad Varronis expositiones redea-
mus. Parma, quod è medio in õneis partes par. Parma.
Conum quod tegitur in cacumen.hasta quod a
stante solet ferri.Iaculum vt iaciatur fit. Tragu- Conus Hasta,Iaculũ,
la a traijciẽdo. Scutum a sectura,quod è minutis Tragula,
confectum sit tabulis.Vmbo a Græco quod am- Scutũ,Vmbo,gladi⁹,
bonis.Gladius a clade,quod sit ad hostiũ cladẽ.
pilum ab homine qui hostem ferit,quòd per illũ. Pilum.
lorica quod è loris de corio crudo pectoralia fie- Lorica.
bant: postea fecerũt ex annulis ferream tunicã:
baltheumq; è corio cingulum erat bullatũ.ocrea Baltheus. Ocrea.

Galea. quod opponunt ob crus. Galea a galero, quo multi vsi sunt antiqui. Cornua, quòd ea quæ nũc sunt ex ære, tunc fiebant bubulo cornu. Nonius, Cetra scutum rotundum, phalę turres ligneæ. Et Festus, Clypeum antiqui ob rotunditatẽ appellauerunt. Liuius octauo. Latini clypeis antea Romanis vsi sunt, deinde postquã stipendiarij facti sunt, scuta ꝓ clypeis accepere. Et libro XXXVII prælongas hastas Macedones sarissas vocant. Et Festus, Murmilionica scuta dicebãt cum quibus de muro pugnabant. erant siquidem ad hoc solũ idonea. Et Spara minimi generis iacula, a spargendo dicta. Triphorumque telum longitudine trium cubitorum, quod catapulta mittitur. Ennius, Haud permaneret paries percussus triphoro. Pelta scuti genus in modum lunæ semis vel ternæ, vel quartę, quibus Amazones sunt vsæ. Arma autem ciues Romanos priuatim nõ tenuisse, sed in reditu legionũ exercituũq; in Tarpeiam rupem, aut in Armilustrium fuisse condita, satis cõstat. Nam videmus quoties exercitus educi oportuit, arma inde fuisse accepta. Vnde Cæsar Lucano. Iam rupes Tarpeia sonat. & Spartianus dicit Vespasianũ ex armilustrio Arma legionibus permisisse. Et Plinius scribit in fœdere quod expulsis regibus populo Romano dedit Porsena, nominatim comprehẽsum, ne ferro nisi in agricultura vterentur, & magni Pompeij tertij consulatus extare edictum in tumultu necis Clodianæ prohibens ne telũ esset in vrbe. Signa iam, insignia, indumenta, & ornamenta militaria dicamus, tam publica, q̃ priuata. Signum militare primũ Romanis, si nimis vetera repetere vo

Cornua.
Cetra.
Phalæ.
Clypeus.
Sarissæ.
Murmilionica scuta.
Spara.
Triphorũ.
Pelta.
Arma Romanos priuatim non tenuisse.
Signa Romanorũ.

lumus, fuere manipuli, quales ex fœno supra Ouidij carmina describunt. Sed alia post parum fuerunt signa quæ in ærario pacis tẽporibus seruabantur, de quibus Liuius septimo, Signa eo die a quæstoribus ex ærario prompta. Quæ autẽ fuerint ipsa Romanorũ in bello signa, & quãdo primũ haberi cœpta, Plinius in naturali historia sic ostendit: Aquilã Romanis legionibus C. Marius in secundo consulatu suo proprie dicauit. Erat & antea prima cũ quatuor alijs, lupis, minotauris, equis, apris, quæ singulos ordines anteibant: paucis ante annis sola aquila in acie portari cœperat, reliqua in castris relinquebantur. Marius in totum ea abdicauit. Ex eo notatum, non ferè vnquam apud legiones hibernatum esse in castris vbi aquilarum non sit signum. Aquilam autem fuisse argenteam, Cicero prima in Catilinam ostendit. Scio pactam & constitutam cum Manlio diem: atque etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam fore confido, & funestam futuram, scio esse præmissam. Et item Plinius. Argentum militaribus signis, quàm aurum familiarius, quò longius fulget. Minotauri effigiem inter signa militaria ideo scribit fuisse Festus, quòd non minus occulta esse debeant consilia ducum, quàm fuerit domicilium Minotauri Labyrinthus. Idemq; asserit porci effigiem inter militaria signa quartum habuisse locũ, quia cõfecto bello, inter quos pax fieret, cęsa porca fœdus firmare solebat. Alia item signa militaria per diuersa; tempora fuerunt. Nam erat labarum, quod signum in historijs frequentatum, Romæ etiam nunc in monimentis

Aquila.

Minotauri effigies & apri cur in signis.

Labarum.

principum marmore videmus incisum, labans quadratum vexillum chordula hastæ appēsum. Erant & draconum & alię variorum animalium figuræ, prout vnicuique principi & duci placuit. Insignia vero & ornamenta militum in bello militaria hæc fuerunt, paludamenta primo, de quibus Varro sic habet. Paludamenta insignia atq; ornamenta militaria. Ideo ad bellum cū exit Imperator, & lictores mutarunt vestem, & litua incinuerunt, dicitur paludatus proficisci, quia tunc fiunt palam, vt conspiciantur. Et Festus, Paludati, armati, ornati. omnia enim militaria ornamenta paludamenta dicebant. Liuius vigesimosecundo. Consul Fabius paludatus egrediens contra Vehios cum omni gente sua sex & ccc milites omnes patricij. Et trigesimoprimo, P. Sulpitius consul, secundum vota in capitolio nuncupata, paludatis lictoribus profectus ab vrbe. Quanquam vero Liuius in nono expositis ornamentis Samnitium legionis subiungat, Romanos milites doctos fuisse, horridum militem esse debere, non cęlatum auro & argento, sed ferro & armis fretū: tamen vigesimosecundo dicit Cannensi prælio captis minoribus castris, propter equos virosq;, & si quid argenti, quod plurimū in phaleris equorum erat. Nam ad vescendum facto perexiguo milites vtebantur omnes. Et Nonius, ephippium tegmen equi ad mollem vecturam paratum. Festusq; ephasilatū exercitum dicit, quòd scilicet omnes exerto brachio sint: cum M. Cicero in Philippicorum decimo innuat chirothecis ferreis, siue vt appellabāt manicis milites vti consueuisse, cū dicit de M. Antonio. Solet

Dracones in vexillis.

Paludamēta.

Ephippiū. Ephasilatus exercitus.

enim cito ipse accipere manicas,nec diutius obsidionis metum sustinere. Plutarchus in Bruti vita, Bruti exercitus in Philippicis multo auro & argento splendebat,licet in cæteris ex singulari quadam modestia ductoris sui exercitus parce & modice assuetos cõtinuisset.Censum vero circa manus & reliquum corpus existimabat in viris honore cupidis quiddã dignitatis afferre. Pliniusq;,Sthrutionũ pennis galeas & comas in bellis adornabant.& infra, Capuli ensium & in fastigio cęlantur auro,vaginę & balthei laminis ornantur.Fabriciũ vero dicit ipse Plinius bellicum Imperatorem plusquam pateram & salinum ex argento habere militem vetuisse. Helius Spartianus de Hadriano,vestem humillimã frequenter sine auro bullata sine gẽmis fibula strinxit, capulo vix eburneo spatham clausit.Fuerũt vero principum variæ opiniones de militum ornamẽtis. Suetonius enim de Cęsare,post magnam pugnam atq; victoriam remisso officiorum munere,licentiam omnem passim lasciuiendi permittebat, iactare solitus milites suos etiam vnguentatos bene pugnare posse.nec milites eos pro cõcione,sed commilitones appellabat,habebatque tam cultos, vt argento & auro politis armis ornaret,simul & ad speciem,& quo tenaciores eorum in prælio essent metu damni. Helius Spartianus de Pescenio nigro contrariũ opinioni Cæsaris habet. Idem vetuit,ne zonã milites ad bellum,item aureos vel argenteos nũmos portarẽt, ne ad hostem aliquid prędæ perueniret:sed liberis & vxoribus seruaretur. Ideq; Helius de Alexãdro Seuero, Inijt parthicam expeditionẽ,quã

De ornamentis militũ C. Cæsaris.

tanta disciplina, tanta reuerentia sui egit, vt non milites, sed senatores transire dicerent, quocunq; iter legiones facerent. Milites vestiti honeste, calceati ad decorem, armati nobiliter, equis etiã instructi, & ephippijs, & frenis decentibus, prorsus vt Romanã Rempublicam intelligerẽt, quicunq; Alexandri viderent exercitũ. Capitolinus̃que de Maximino iuniore: Vsus est aurea lorica exemplo Ptolemęorũ: vsus est & argentea, & clypeo gẽmato inaurato, & hasta inaurata: fecit & spathas argenteas, fecit etiã aureas, fecit galeas gemmatas & bucculas. Vltimaq; militum ornamenta Plinius ponit clypeos, cũ templis post finitam militiã affigerentur. primus Appius Claudius, qui consul cum Seruilio fuit anno vrbis conditæ CCLXX posuit in Bellonæ æde scutũ. Virtutes suas placuit in excelso spectari, & titulos honorum legi. post eum Marcus Aemilius collega in consulatu Q. Luctatij nõ in Basilica modo Aemilia, verũ & domi suæ posuit. Id quoq; antiquo exemplo. scutis enim, qualiter apud Troiam pugnatum est, continebantur imagines. Vnde & nomen habuere. Clypeorũ origo plena virtutis, faciẽ reddit in scuto cuiusq; qui fuerit vsus illo. Pœni ex auro factitauere & clypeos, & imagines, secũq; in castris tulere. Certe captis eis, talẽ Asdrubalis inuenit Q. Martius Scipionũ in Hispania vltor. Isque clypeus supra fores capitolinæ ædis vsque ad incendium primum fuit. Quo exẽplo baltheos suos Galli in capitolio affigere cogitarunt. Qui impulsore Ariouisto bellum cõtra Romanos suscipientes iurarũt sese baltheos nisi in capitolio non soluturos, & Ioui ac Marti

eos oblaturos. Aemilius Marcellus cõſul cõtra illos miſſus ſuperauit cepítq; multos, quos Romã ductos in capitolium, ibi baltheos ſoluere fecit, baltheos ipſe Ioui obtulit. In ea pugna Marcellus interclufus, & capi timens, Viridomarũ Gallorum regulum occidit: inde Mediolanum expugnauit, & cum ingenti præda Romam veniens baltheum collo detulit in victoriæ ſignum. Ad hanc ornamentorum militarium partem addere non inconuenit, Sagum fuiſſe veſtem qua in bello Romani cum armis vterentur. Vnde eſt apud Ciceronem in Philippicis, & Liuium libro centeſimo duodeuigeſimo, Cum Marcus Antonius Decimũ Brutũ Mutinæ obſediſſet, & cum miſſi ad eum de pace legati parum profeciſſent, ſaga populum ſumpſiſſe Romanũ. Aſconius vero Pedianus ſecunda in Verrem Ciceronis actione alias enumerat veſtes, coria, ſaccos, cilicia pilis contexta, quibus milites in caſtris vtebantur. Ad ea quæ ſuperius de militia Romana & legionibus ſunt dicta, conſequens eſſe videtur, de diſciplina, legibus, & inſtitutis militaribus ſcribere. Cuius quidem diſciplinę lex & inſtitutio prima fuit, ſicut Plutarchus in problematib⁹ habet, ne qui ſacramento militiæ non teneretur, in hoſtem pugnaret. Vnde Catonis affert epiſtolã, qua ſcribit filio militia exautorato, & tamen in caſtris moram facturo, ne pugnet in hoſtem, & eius Imperatori, ne illum pugnare permittat. Et Aulus Gellius, cum delectus fieret, & milites ſcriberentur, tribunus militaris adigebat in verba, quorum ſumma erat, ſe nõ furaturos quicquam intra decem milia paſſuum ad caſtra. Item adigebantur

Aemilius Marcellus miſſus contra Gallos.

Sagum.

Coria ſacci & cilicia inter veſtes militares.

De legibus & diſciplina militiã.

sacramento, se affuturos ad diem, nisi aliquid causæ, funeris paterni, sacrificij gentilis, & feriarum, id præcise excipientium accideret. Si id non seruassent, infrequẽtes habebãtur: cuius delicti pœna apud maiores semper maxima fuit, cũ tamen pariter emãsores & desertores erronei punirentur. Emansoremq́ Modestinus de re militari esse dicit, qui vagatus ad castra regreditur. Desertorẽ vero, qui per longum tempus vagatus reduceretur. Erronemq́ Vlpianus de ædili. edicto ita a Labeone diffiniri dicit, pusillum fugitiuum esse: vt ex diuerso fugitiuum magnũ erronem esse ostendat. Sed proprie erronem sic diffinimus, qui non quidem fugit, sed frequenter sine causa vagatur, & temporibus in res nugatorias consumptis, serius ad dominum redit. Sed de disciplina militari apud Senatũ Liuius octauo. L. Papyrius dictator ad auspicium repetendum Romã profectus magistro equitum Fabio Maximo Rutiliano denunciauit, vt se loco teneret: qui hostes bis ingenti prælio vicit, & spolia de hoste capta cremauit: quẽ dum dictator punire niteretur, sic in senatu inquit. Soluta militari disciplina, nõ miles centurionis, non centurio Tribuni, nõ tribunus legati, nõ legatus consulis, nõ magister equitum dictatoris pareat imperio, nemo hominũ, nemo deorum verecundiam habeat, nõ edicta Imperatoris, nõ auspicia obseruentur, sine cõmeatu vagi milites in pacato in hostico errent, imemores sacramenti, licentia sola se vbi volent exautorent, infrequentia deserantur signa, neq́ conueniatur ad edictũ, non discernatur, interdiu, nocte, æquo, iniquo loco, iussu, iniussune Imperatoris pugnẽt,

Emansor.
Desertor.
Erro.

non ſigna non ordines ſeruentur. Lattocinij modo cæca & fortuita pro ſolenni & ſacrata militia ſit. Et libro vigeſimoſecũdo Liuius: Tũ quod nunq̃ antea factum erat, iureiurando a tribuno militari adacti milites, iuſſu conſulum cõuenturos, neq; iniuſſu abituros. Nam ad eam diem nihil præter ſacramentum fuerat, & vbi ad decuriatum aut centuriatum conueniſſent, ſua volũtate ipſi inter ſe equites decuriati, centuriatique pedites cõiurabant, ſeſe fuga atq; formidinis ergô nõ abituros, neq; ex ordine receſſuros niſi teli ſumendi, & petendi, & aut hoſtis feriendi, aut ciuis ſeruandi cauſa. Id ex voluntario inter ipſos fœdere a tribunis ad legitimã iuriſiurandi actionem tranſlatum. Et XLII Liuius. In Hiſpania vlteriore, quia diu æger eſſet prætor, luxuria & otio ſolutam diſciplinam militarem eſſe, ob ea nouos exercitus conſcribi placuit. Acerrimã vero militaris diſciplinæ correctionẽ Liuius LVII ſic oſtendit. Scipio Aphricanus Numãtiam obſedit, & corruptum licentia luxuriaq; exercitũ, ad ſeueriſſimam militiæ diſciplinam reuocauit: omnia deliciarum inſtrumenta remouit, duo milia ſcortorum a caſtris eiecit, militem quotidie in opere habuit: triginta dierum frumentum ac ſeptenos vallos ferre cogebat. propter onus tarde incedenti dicebat, cum gladio te vallare ſcieris, vallum ferre deſinito. alio ſcutum parum habiliter ferenti, amplius iuſto ſcutum ferre iuſſit, neq; id ſe facturum quando melius gladio quàm ſcuto vteretur. Quem militem extra ordinẽ deprehẽdit, ſi Romanus eſſet, vitibus: ſi extraneus, virgis cecidit. Iumenta omnia ne exonerarẽt mi-

litem vendidit. Ex omnibus vero disciplinæ militaris coercitionibus nulla ęquior moderatioq; fuit ea, quam Cicero pro Aulo Cluentio orãs sic edocet. Statuerunt enim ita maiores nostri, vt si a multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdã animaduerteretur, vt metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret. Martianus autem de re militari: Militum delicta siue admissa, aut propria sunt, aut cũ cæteris cõmunia. Vnde & persecutio aut propria, aut cõmunis est: proprium militiæ est, quod quis vti miles admittit, & augetur, vt in cæteris delictis, dignitate, gradu, specie militiæ. Militis commune delictum est, quod aliter q̃ disciplina communis exigit, committitur, veluti segnitiæ crimen, vel contumaciæ, vel desidiæ. Qui manus intulit pręposito, capite puniendus est. Augetur autem petulantiæ crimen dignitate præpositi. Contumacia omnis aduersus præsidem vel ducem militis capite punienda est. Qui in acie fugã fecit, spectantibus militibus propter exemplũ capite puniẽdus est. Militum pœna eiusmodi est: castigatio, pecuniaria mulcta, munerum interdictio, militiæ mutatio, gradus deiectio, ignominiosa missio. Nam in metallũ aut in opus metalli non dabuntur: nec torquebũtur. Et quanuis leges puniendorum militarium delictorũ hæ fuerint, de quibus est dictum, variantibus delictis variasse pœnas, & prædictas quandoq;, alias quandoque asperiores inflictas fuisse, libet ostendere. Liuius xxxv de P. Cornelio Nasica, post triũphũ de Bois actum. Post hęc concione aduocata, de rebus a se gestis, & de iniuria tribuni bello alieno se

Delictũ commune militum.

Pœna militis delinquentis.

Castigatio militum.

Pœnæ militũ variatæ.

Illigantis, vt suæ victoriæ fructu se fraudaret, cum disseruisset, milites exauctoratos dimisit. Cornelius Tacitus. Stationes, vigiliæ, diurna nocturnaꝗ munia in armis agitabantur. Ferũtꝗ militem, quia vallum non accinctus, atꝗ aliũ quia pugione tantum accinctus foderet, morte punitos. Bello Pyrrhi Epirotę, captiui quos ipse ad senatũ remisit, equites pedibus, pedites in funditoribus & auxilijs militauere, nec in castris, sed extra tendebant, quem locũ vallo & fossa nõ communiebant, facta eis potestate restitutionis, si bina ex hostibus spolia referrent. existimauit enim senatus, eos ob non seruatam militarem disciplinam in manus hostium incidisse. Superior Aphricanus deuicta Carthagine omnes trãsfugas Romanos cruci affixit, Italicos capite honestiori supplicio puniuit. Et posterior Aphricanus captos trãsfugas bestijs obtulit. Et Paulus Aemilius Perse deuicto eosdem elephantis proterẽdos prostrauit. Cæsar Augustus decimam legionem contumacius parentẽ totã cũ ignominia dimisit. Cohortes si quæ loco cessissent, decimatas ordeo pauit. Centuriones statione deserta, itidem vt manipulares capitali animaduersione puniuit: pro certo delictorũ genere varijs ignominijs affecit, vt stare per totam diem iuberet ante prætoriũ, interdum tunicatos discinctosꝗ, nõnunq̃ cespitem portantes. Idem Augustus impetratis a senatu decem adiutoribus, vnumquenꝗ equitem rationem vitæ reddere coegit, atꝗ exprobratos alios pœna, alios ignominia notauit. Plures admonitiones fuerũt, sed variæ. Leuissimum genus admonitionis fuit, traditio corã pugillariũ, quos Admonitiones.

taciti & ibidē statim legerent. Notauit & quosdam quòd pecunias leuioribus vsuris mutuati, grauiore fœnore collocassent. Caligula & si per omnia flagitiosus fuit, quirites Romanos seriose curioseq́ꝫ, nec sine moderatione recognouit, palam adempto equo quibus aut probri aliquid, aut ignominiæ inesset. Sed Claudius tanq̃ adulteros Messalinæ vxoris suę crediderit defuturos, mollius in puniendis militum adulterijs se egit. Recognitione equitum, corruptelis adulterijsq́ꝫ famosum nihil amplius monuit, q̃ vt aut parcius ætatulæ indulgeret, aut certe cautius. Galba seuerius: militi enim qui in expeditione arctissima annona residua cibariorum tritici modium centum denarijs vendidisse arguebatur, vetuit simul ac cibo indigere cœpisset, a quoquam opem ferri: & is fame extabuit. Auidius Cassius multis desertoribus manus abscidit & pedes, dicēs maius exemplum esse viuentis miserabiliter criminosi q̃ occisi. Et Pescenius Niger ob vnius gallinacei direptionem, decem commanipulares qui raptum ab vno comederāt, securi percuti iussit. Alexāder autē Seuerus Mammea genitus Christiana, si quis de itinere in alienam villam flexisset, pro qualitate loci aut fustib⁹ subijciebat, aut condemnabat, aut grauissimis afficiebat contumelijs, dicēs, Velles ne hoc in agro tuo fieri? Inclamabatq́ꝫ sæpius quod a quibusdā Christianis audiuerat, & tenebat: idq́ꝫ per præconem significabat, cū aliquem emendaret. Quod tibi fieri nō vis, alteri ne feceris. Quam sententiam adeo dilexit, vt in palatio, & in publicis operibus perscribi iuberet. Vnicam vero Aureliani a Flauio Vo-

pisco epistolam libet hic ponere, ad vicarium suum scriptam, quæ disciplinam militarem maiorum cumulatissime ante oculos ponet. *Si vis tribunus esse, imò si vis viuere, manus militum contine: nemo pullum alienum rapiat, ouem nemo contingat, vuam nullus auferat, segetem nemo atterat, oleum, salem, lignum nemo exigat, annona sua contentus sit, de præda hostis, non de lachrymis prouincialium habeat. Arma tersa sint, ferramenta ferruminata, calceamēta fortia, vestis noua veterem excludat, stipendium in baltheo non in pompa habeat, equum saginarium suum defricet, captum animal non vendat, mulum centuriatum communiter fricet, alter alteri quasi seruus obsequatur, a medicis gratis curentur. Aruspicibus nihil dent. In hospitijs caste se agāt, qui litem fecerit, vapulet.* Plinius orator ad Cornelianum de Centumcellensi villa Hadriani scribens: *Sequēti die audita est Gallica adulterij rea, nupta hæc tribuno militum honores petituro, & suā & mariti dignitatem centurionis amore maculauerat. Maritus legato cōsulari, ille Cæsari scripserat. Cæsar excussit probationes. Centurionem exautorauit, atq; etiam relegauit. Mulier dānata, & Iuliæ legis pœnis relicta.* Asinius Pollio Ciceroni, *Finibus meæ prouinciæ nusquā excessi, militem non modo legionarium, sed ne auxiliarium quidem vllum quoquam misi, & si quos equites decedentes nactus sum, supplicio affeci.* Tanto disciplinæ rigori, quanto milites obstrictos fuisse diximus, priuilegiorum, honorū, authoritatis, dignitatis, donorum & vtilitatis magnitudo respōdebat, quæ & ipsos reddere læ-

De priuilegijs militaribus.

tos,& alios ad militandum allicere posset: priuilegiaq́;,honores,& dignitates militũ simul ostendi possunt, quorum initium & fundamentũ Liuius in secũdo sic ponit: Edictum ne quis ciuem Romanũ vinctum aut clausum teneret,quo minus ei nomen edendi apud consules potestas fieret:ne quis militis donec in castris esset bona possideret,venderet,liberos aut nepotes moraretur. quanquam nihil maius aut dignius de milite dici potest,quàm vt supra in Reipub.administratione ostẽsum est,Militibus solis diu permissum fuisse,vt populum ipsi Romanũ iudicarent, aut in ferendis suffragijs in comitio prærogatiuã militum,& ipsi milites siue iuniores, siue veterani cõsules,& alios magistratus maiores deligerent, aut tota comitia in suam ducerent voluntatem. Et nihil vnquam accuratius fecisse videmus prestantiores illos ciues Romanos,Scipiones,Maximos & Metellos,quàm vt milites premijs & honoribus affectos bene contentos redderent.hinc scribit de Hadriano Helius Spartianus. Exemplo postea Scipionum & Metelli,& authoris sui Traiani milites premijs & honoribus donans,vt ferre possent ea quæ aspera iubebat. Et Alexandrum Seuerum scribit idem Spartianus solitum dicere,Miles non timet imperatorem, nisi vestitus,armatus,calceatus & satur,& habẽs aliquid in zonula, idcirco,quòd mendicitas militaris ad omnem desperationem vocaret exercitum. Sed vnica in re potest militum dignitas inde intelligi,quòd ex ipsis semper imperatores siue annuos stante Republica siue perpetuos postea habuit res Romana:vt verum esse constet quod Seneca

XLIII epiſtola ſcribit, Ex militibus reges ſæpiſſime factos eſſe. Nec paruus fuit militiæ honor habitus, cum in ſpectaculis quatuordecim theatri gradus ſuperiores, dignioreſque, apud orcheſtram conſulum, imperatorumq; locum, ſolis militibus attributi ſunt. Et vltimus militi honor fuit, ampla & libera factio teſtamēti, de qua Vlpianus de teſtamēto militari. Militibus liberam teſtamenti factionem primus quidem diuus Iulius Cæſar conceſſit: ſed ea conceſſio tēporalis erat, poſtea vero diuus Titus dedit, poſt Domitianus, poſtea diuus Nerua pleniſſimam indulgentiam in milites. Eam inde Traianus ſecutus eſt. Et exinde mandatis inſeri cœpit caput tale. Cum in notitiam meam perlatū ſit, ſubinde teſtamenta a commilitonibus relicta proferri, quæ poſſunt in controuerſiam duci, ſi ad diligentiam legum reuocentur & obſeruantiam, ſecutus animi mei integritudinem erga optimos fideliſſimoſque commilitones, ſimplicitati eorum conſulendum putaui, vt quoquo modo teſtati fuiſſent, rata eſſet eorum voluntas: faciant ſibi teſtamentum quomodo volent: faciant quo modo poterunt: ſufficiatque ad bonorum ſuorum diuiſionem faciendam nuda voluntas teſtatoris. Stipendia vero minor pars fortunarum Romanis militibus fuere. primum enim videmus Liuium in quarto affirmare populum Romanum ſupra ducentos annos proprijs ſumptibus ſine vllo ſtipendio militaſſe Publio Cornelio Coſſo, Caio Fabio Ambuſto, L. Valerio Potito tribunis militum conſulari poteſtate: Anxure, quæ poſtea fuit Terracina, capto & direpto, decre-

Honos militū in ſpectaculis.

Libertas faciēdi teſtamenta militibus.

Romanos pprijs ſumptibus per ducētos annos militaſſe.

uiſſe patres, vt ſtipendium miles acciperet: cum ante id tempus de ſuo quiſque functus eo munere fuiſſet. Nihilque acceptum vnquam a plebe tanto gaudio. & tributum inde indictum. Stipēdij verbū vnde habuerit originē, Varro ſic edocet. Stipēdium a ſtipe, quod æs quoq; ſtipem dicebant. qui acceperant ſua neceſſitate maiorem, non in arca ponebant. Plinius militum ſtipendiū dicit appellari, quaſi ſtipem ponderatam. Nam ſupra dixerat æs prius quàm ſignatum eſſet, conſueuiſſe ponderari. Et ſtipem eſſe nummū Feſtus quoq; affirmat his verbis. Stipem eſſe nummū eſt teſtimonium, q; datur ſtipendium militi. Et cum ſpondetur pecunia, ſtipulari dicitur. Et Vlpianus de verborum ſignificatione. Stipendium a ſtipe appellatū eſt: q; per ſtipes, id eſt modica æra colligitur. Tribuebatur vero a tribunis militaribus: vnde eos vult Varro appellatos eſſe. Et quanquā Romani ſtipendium id appellarint ſolum quod in pecunia numerabatur, ſicut in noſtra ætate fieri videmus: alijs tamen duobus modis militū illi neceſſitatibus ſubueniebant, vt minus ſit mirū paucas eos pecunias in ſtipendium dediſſe militibus. Frumentum enim & veſtem vltra pecunias dabant. fueruntq; ſtipendia terna ſingulis annis data: quòd datas tertiæ partis anni pecunias vnum ſtipendium appellarunt. quod trium aureorum fuiſſe videmus. vt nouem tantum aureos miles in anno acciperet. Nam Suetonius de C. Cæſare. Addidit & quartum ſtipendiū militi ternos aureos. & nos ſatis ſupra oſtendimus, aureos illius temporis valorem nummorum quibus nunc eſt cōmuniter vſus, propemo-

Stipendiū vnde.

Stips.

Stipulari.

Tribuni vnde.

Frumentū & veſtes militibus.

Stipendiū militis vni' anni.

dum æquasse.maius tamen stipẽdium equiti dabatur propter equum,quem vltra vestem & frumentum de publico accipiebat. Vnde quod habet Liuius in quinto, post pacificatam militum seditionem per Valerium Coruinũ dictatorem, impotens postulatum militum fuit,vt de stipendio (merebant enim triplex ea tempestate) æs demeretur.militi enim tunc duplex dabatur stipendium.Sed erat id militi equitiq; perpetuum, vt quousque exautoraretur diminuereturve, (de quibus verbis breui infra dicemus) id stipẽdium solide daretur. Vnde tractum videmus, vt post secunda imperij adhuc stantis (licet cadere incipientis) tempora,cœperit dici,sicut & nostra ætate fit,eum militem ad soldum conduci,cui promitteretur stipẽdium licet annuũ.Cassiodorusq; Vegetius & Frontinus,solidatũ fuisse in militia scribunt eũ,cui stipendia ab imperatore promissa erant.De frumento autem militantibus dato, & si multis ac propè omnib9 in historijs habere- tur,Liuius in octauo. Ex tẽplo exercitus Romanus eductus,annuo stipendio & triũ mensiũ frumento accepto.& de frumento & veste simul Liuius XXXIX.Hispanię populis data pax,stipendium eius anni duplex,& frumentũ sex mẽsium imperatũ,sagaq; & togæ exercitui.& infra eodẽ Liuius.Vestimenta exercitui deerant.Id mandatum Octauio,vt cum prętore ageret si quid ex ea prouincia cõparari ac mitti posset. Ab eo quoq; haud segniter curata res est.Mille ducentæ togæ breui spatio, & duodecim milia tunicarum missa,consuetudinemq; veterem stipendij frumenti & vestis sub principibus mutatam videmus.Sue-

Equus de publico equiti.

Solidatus.

tonius enim de Cęſare, legionibus ſtipendium, in perpetuum duplicauit, frumētum quoties copia eſſet, & ſine modo menſuraq; prębuit. Et Helius Spartianus de Alexandro Mammeæ. Milites expeditionis tempore ſic diſpoſuit, vt in manſionibus annonas acciperent, nec portarent cibaria XVII. dierum vt ſolent. Vnde licet intelligere, quod ſupra eſt, & multum dubium feciſſe videmus de frumento, non detuliſſe milites frumentum, ſed coctum panem, nomine buccellatū, cuius nunc in Italia alicubi eſt vſus. retortum enim in coronulę formā cōmode perfertur. Sequebanturq; vt plurimū piſtores exercitum, quibus erat curæ ex frumento legionibus publice dato conficere ſingulis buccellatum. Peſcenniumq; Imperatorem Nigrum ſcribit Helius Spartianus prohibuiſſe piſtores exercitum ſequi, & iuſſiſſe milites omnes buccellato in locis pacatis accepto eſſe cōtentos. Ex quibus autē Reipu. prouentibus ſolutiones ſtipendiorum militum fierent, ſatis ſupra de vectigalibus tractantes oſtendimus. aliquādo enim a ſtipēdiarijs ciuitatibus & oppidis, aliquādo ex ærario, quandoq; ex tributo Romę impoſito pecuniæ dabantur. Liuius quinto, omnibus his voluntariam profeſſis operā æra procedunt: & equiti certus numerus æris aſſignatus. Faliſci dedita patribus vrbe, ſtipendium eius anni militibus in pecunia ſoluerunt. Et quod a Liuio ſumptum eſt, beatus Aurelius Auguſtinus de ciuitate dei ſic refert. Tum etiam ſtipendijs ſufficiendis cum defeciſſet ærarium, in vſus publicos opes veniunt priuatæ, adeo vnoquoq; id quod habuit conferente, vt præter ſingulos aureos annulos,

Buccellatū.

Piſtores in exercitu.

Ex quibus prouētibus reipub. ſtipendia darentur militibus.

ſingulaſq; bullas,quaſi miſerabilia dignitatis inſignia,nihil ſibi auri ſenatus ipſe, quanto magis cæteri ordineſque tribuſq; relinquerent. Cicero Attico,Confectę publicanorũ pactiones,poſtremo ſeditio militum ſedata ab Appio,ſtipẽdiũq; eis,vſq; ad idus quintiles perſolutum. Et Aſinius pollio Ciceroni.Balbus quæſtor magna numerata pecunia,magno pondere auri,maiore argenti coacto de publicis exactionibus,vt ſtipẽdio quidem militib⁹ reddito.Cicero.Cornificio,& optime meritis militibus promiſſa ſoluantur, quod quidem fieri ſine tributo poſſe nõ arbitror. Poſt ſtipendia ad honores tranſeundum eſt : qui poſt confecta prælia probis donabãtur militibus. Idque dupliciter tractabimus,vt honores primo dicamus,qui ob rem particulariter bene geſtam ſiue vni ſiue pluribus ſimul dabantur:deinde vt ſolidioris vtilitatis ſimul & honoris datos agros, datas diuitias,& ad inhabitãdum vrbes oſtendamus.Ad honores enim ſolos ſpectaſſe videtur cũ ab imperatore conſule & duce miles corona,armillis, clypeo, ſtatua donabatur, quod certius propoſita exempla oſtendent.Itaq; dandæ coronæ conſuetudinẽ oſtendamus,de qua re Plinius, Antiquitus nullæ niſi deo coronæ dabantur.primus omniũ Liber pater ex hedera habuit, poſtea ſacrificantes cœpere etiam victimas coronare. Et in ſacris certaminibus coronæ dabantur tanquam patrię.Et infra coronas dicit deorum fuiſſe honorem, & laurum publicorum priuatorũq; ac ſepulchrorũ & manium. Sed breui poſt mos inoleuit coronas varijs de cauſis hominibus dari, quæ & variæ fuerunt materiei.Scribitq; Plinius

De donis & honore exhibitis militib⁹ ob bñ rem geſtã.

primũ Aulum Posthumiũ dictatorẽ apud Lacũ Regillum castris Latinorũ expugnatis ei cuius opera capta essent, coronam auream dedisse. Liuius tertio. Exercitus liberatus, & eius consul coronam auream Cincinnato dictatori dedit libræ pondo. & septimo Liuius. Samnitibus superatis consul Aulus Cornelius Cossus aduocata concione Publij Decij tribuni militaris laudes peragit, pręter militaria dona aurea corona eũ donat. Ex libro decimo, L. Papyrius Cursor cõsul Papyriũ filium & quatuor cẽturiones, manipulũq; hastatorum armillis aureisq; coronis donauit. Et libro x x x. Liuius. Scipio concionẽ aduocari iussit. Ibi Masinissam regem primũ appellatũ, eximijsq; ornatum laudibus aurea corona donat. Et libro vndecentesimo vigesimo Liuius. Primus M. Agrippa M. Lepido apud Siciliam superato corona nauali a Cæsare Octauio donatus est. Aliasq; multiplices fuisse coronas Aulus Gellius sic ostendit.

Triumphalis corona. Triũphalis corona aurea Imperatori ad honorẽ triumphi, id est aurum coronariũ, antiquitus laurea fuerat. Obsidionalis. Obsidionalis ex gramine, quã qui obsessi fuerãt, liberatori dabant. Ciuica. Ciuica querna, quã is qui liberatus fuerat, hoste occiso, & loco nõ relicto, liberatori dabat. Fuit ex ilice simili arbore. Muralis. Muralis aurea quę illi dabatur qui prior murũ cõscendisset. Castrensis. Castrensis quę ei dabatur qui prius castra hostium intrasset, ex auro habebat insignia valli. Naualis. Naualis ex auro, qua donabatur qui prius hostium naues ingressus est, rostra habet insigne. Ciuilis. Ciuilis myrtea qua ouãtes vtebantur. Et myrtea corona Papyrium fuisse vsum scribit Plinius, q; Sardos in cãpis myrteis superasset. Et Aulus Gel

lius,itēq; magis ample Plinius ſcribūt, L.Siciniū Dentatū cēties vicies prelio victorē quadraginta quinq; cicatrices aduerſo corpore, nullā in tergo habuiſſe, eundēq; ſpolia cepiſſe trigintaquatuor, donatū haſtis puris x v I I I. phaleris x x v. Torquibus tribus & octuaginta: Armillis centū ſexagita. Coronis x x v I. videlicet ciuicis x I I I I aureis octo, muralib9 tribus, obſidionali vna, a fiſco æris x x x M. a captiuis x x M. æris. Corona graminea Fabio imperatori ab exercitu liberato data, & ſenatus decreuit cura belli liberatus. Dataq; eſt a ſenatu populoq; Ro. qua claritate nihil in rebus humanis ſublimius, Fabio Maximo qui cunctando reſtituit rem P. qui cū magiſtrū equitum ſeruaſſet, ab exercitu appellatus eſt pater, & pariter ab Italicis Annibale Italia pulſo. eadēq; graminea data eſt M. Flammæ tribuno militū in Sicilia, & Gn. Petreio Attinati bello Cimbrico. Is primipilū capeſſens dubitantem per caſtra hoſtium erumpere interfecit, legionēq; eduxit: cui conceſſum preter coronam gramineam, vt prætextatus īmolaret ad tibicinē foculo poſito. Qua coronarum dignitate conceſſa ne quis indigne abuteretur, ſenatus prouidit. Scribit nanq; Plinius L. Furium argentariū bello punico ſecundo cum corona roſacea interdiu e pergula ſua in forum proſpexiſſe, qui authoritate ſenatus in carcerem ductus fuerit, nec ante finem belli emiſſum. Refert Plinius Syllam in villa ſua Tuſculana, quę poſtea fuit L. Syllę, ſcripſiſſe, & pingi feciſſe, ſe bello Marſico donatū corona graminea apud Nolam. Aemiliuſq; Scipio obſidionali donatus apud Aphricā a ciuibus ſeruatis. Cæſar in

Sicinius Dentatus.

Cautum ne quis corona cōceſſa idigne abuteretur.

expugnatione Mitylenæ corona ciuica donatus. M. Cicerone filio consule idibus Septēbris Augustus obsidionali & ciuica a senatu donatus. & Aurelianū Augustum apud Bizantiū a Valeriano scribit Flauuus Vopiscus donatū fuisse coronis muralibus quatuor, coronis vallarib⁹ quinq;, coronis naualibus duabus, coronis ciuicis duabus. Alia insuper fuerunt ornamenta quibus milites singuli ob rem gestam ornabantur. Armillæ ab armo dictæ suprema brachij parte in humeros collumq; vergente: quam partem argenteis aureisue tegminibus fabrefactis milites ornabantur. quod in statuis nūc marmoreis & alijs veterum sculpturis apparet: Liuius decimo. Papyrius cursor consul Papyrium filium, quatuor centuriones, manipulumq; hastatorum armillis aureisq; coronis donauit. Lucium Sicinium diximus supra armillis CLX. donatum fuisse. Sed maiora iam vtilioraq; militum donaria simul ostendamus. Primum a Romanis virtuti militari pręmium Liuius in secundo datum ostendit Horatio Cocliti, quātum agri vno die circumarare potuit. Et Mutio Scęuolę prata sunt dono data trās Tyberim, quę Mutia sunt prata. L. Quinti⁹ Cincinnatus dictator prædam suo militi dedit. Captis Veijs senatus decreuit vt agri Veientani septena iugera plebi diuiderentur: nec patribus familiæ tantum, sed vt omniū in domo liberorum capitum ratio haberetur, vellentq; in eam spem liberos tollere. Et octauo Liui⁹: Latinus Capuaq; agro mulctati. Latinus ager Priuernati addit⁹, & Falernus, qui populi Cāpani fuerat vsq; ad Vulturnū amnem plebi Romanæ diuiditur, bina in

Armillæ.

Agri dati militibus.

Latio iugera, terna in Falerno militi data. Et Caruilius consul collega Papyrij militibus ex præda centenos binos asses, & alterum tantū centurionibus & equitibus dedit. Cum de agris militum esset relatum qui ductu atq; hospitio proconsulis Scipionis in Aphrica bellum perfecissent, decreuerūt patres, vt M. Iunius Brutus prętor vrbanus, si ei videret, decēuiros agro Samniti, qui populi Romani esset metiēdo diuidēdoq; crearet. Quod autē in quinta Liuij decade scriptū extat, cepit Paulus Aemilius septuaginta Epiri ciuitates quæ hosti consenserant, & prædam inde factam militi cōcessit. maioraq; multo fuerunt dona quibus Romani principes suos milites ditauerunt. Scribit Spartianus de Alexandro Seuero. Fuso fugatoq; Artaxerxe potentissimo rege, qui cū septingentis elephātis, falcatisq; curribus mille & octingentis ad bellū venerat, equitū multis milibus, statim Antiochiā rediit, & de prȩda quā Persis abstulit, suū ditauit exercitū, cū & tribunos ea quę per vicos diripuerāt, & duces & ipsos milites habere iussisset. tumq; primū serui Persæ apud Romanos fuerūt: quos quidē, quia indigne ferunt Persarū reges quenquam suorum alicubi seruire, acceptis pretijs reddidit, pretiūq; vel illis qui manu ceperant dedit, vel in ærarium contulit. Reliquū est vt vltimū militaribus viris datum ornamētum statuas dicamus, quibus & alij ob virtutū merita variarū postea ornari cōsueuerūt. De quibus Cicero quarta in Verrē sic habet. Idcirco Scipio existimabat statuas nō ad hominum luxuriem, sed ad ornatum phanorū atq; oppidorum esse factas, vt posteris nostris monu-

Statuę etiā datæ militibus.

menta religiosa esse videãtur. Et tamen idem Cicero philippicorũ octauo sic dicit. His enim maiores nostri qui ob rempu. obierant, pro breui vita diuturnam memoriã reddiderunt. Et infra. Vita mortuorũ in viuorum memoria est posita. & ad conclusionẽ sic censet. Senatui placere, Seruio Sulpitio statuam pedestrem æneam in rostris ex huius ordinis sententia statui, circumq; eam statuam locum gladiatoribus, ludisq;, liberis posterisq; eius quaquaversum pedes quinq;. Posterior autem Cicerone Plinius sic de statuis habet. Romæ simulacrũ ex ære factum primũ ex peculio Spurij Cassij, quem regnũ affectantẽ pater ipsius interemerat. transit a dijs ad homines statuas fieri multis modis. Antiqui pingebant eas bitumine, & inaurabant. Atheniẽses nescio an primi omnium Harmodio & Aristogitoni tyrannicidis publice posuerint statuas. Hoc actum est eodem anno quo reges Roma exacti sunt: excepta deinde res est toto orbe terrarũ humanissima ambitione, & iam omniũ municipiorum & fori statuę ornamentum esse cœperunt, prorogariq; memoria hominũ, & honores legi, & in basibus scribi, ne in sepulchris tantũ legerentur. Mox forum in domibus priuatorũ factum atq; in atrijs. Honos clientũ instituit sic colere patronos. Togata effigie antiquitus dicabantur. placuere & nudæ tenentes hastam ab epheborũ gymnicis exemplaribus, quas Achilleas vocant. Græca res est nihil velare: at econtra Romana ac militaris, thoracas addere. Cæsar quidem loricam sibi in foro suo passus poni. Nam lupercorum habitu factæ tam nouitiæ sunt, quàm quæ nuper prodiere pe

nulis indutę. Mancinus eo habitu sibi statuit, quo deditus est. Accius poeta in camœnarũ æde maxima forma statuam sibi posuit, cum breui ipse esset forma. Equestres vero statuæ modo Romanam celebrationem habent, orto a Gręcis exemplo. Sed illi cęlatas tantum dicabant in sacris victores. Postea vero & qui bigis vel quadrigis vicissent: vnde & nostri currus nati in ijs qui triũphauissent. Serum hoc ijs nõ nisi a diuo Augusto seiuges, sicut elephãti. Regum quoq; erant in capitolio statuæ: vt inde videãtur inchoasse. Ex his Romuli est sine tunica: sicut & Camilli in rostris. & ante ędẽ Castoris fuit M. Tremellij equestris togata, qui Samnites bis deuicerat, captaq; Anagnia populum stipendio liberauerat. Ante cautum, vt statuæ in foro tripedales statuerẽtur. hæc mensura honorata tũc fuit. Columnæ prius dicabãtur, statuis proximæ: quarum ratio, vt supra mortales tolli viderentur. Quod & arcus significatum est nouitio inuento. Extant Catonis in censura vociferationes, mulieribus Romanis in prouincijs statuas poni: nec tamen potuit inhibere quin Romæ quoq; ponerentur: sicut Corneliæ Gracchorũ matri, quæ fuit Aphricani prioris filia, sedens. passim postea omnibus positæ, adeo vt tres Annibalis statuæ in ea vrbe videantur, quã ad portas vsq; vexauerit. Fuisse in Italia statuarios Herculis ab Euandro habitu triũphali statua in foro boario posita ostendit, & Ianus geminus a Numa rege dicatus. Mirumq; mihi videtur, cum statuarum in Italia tam vetus origo sit, deorum simulacra fuisse lignea vsque ad deuictã Asiam. in M. Scauri ædilitate tria milia si-

gnorum in scæna tantum fuere tẽporario theatro. Scipio superior in cella Iouis imaginem habet, quæ ad decora familię circunfertur. Superioris Catonis imago in curia a senatu imposita, ne eius conspectu vnquã carerẽt. Refert Suetonius Tranquillus, Augustũ Octauiũ proximum dijs immortalibus honorem memoriæ ducum præstitisse, qui imperiũ Romanum ex minimo maximum reddidissent: statuasq; omnium triumphali effigie in vtraque fori sui porticu dedicasse. Et Flauius Vopiscus scribit, Tacitum imperatorem decreuisse Aureliano statuas argenteas in capitolio, in curia, in templo solis, in foro Traiani. Et cum Tacito sexcuplex fuerit statua, frater eius qui duobus tantummodo mensibus imperauit, quincuplices habuit, togatã, clamydatam, palliatam, armatam, venatorij habitus. Nec tamen satis scio quid sibi voluerit, quod Marcus Cicero honoris cupientissimus ad Atticũ sic scribit: Nullos honores mihi nisi verborum decerni sino, statuas prohibeo. Fuit etiam alius honos ob rem bene gestam ijs qui militauerant in templis positus, quas appellauere manubias: cũ tamen posita in templis potius ex manubijs cõparata dici cõsueuerint. Aulus Gelli9: In fastigijs fori Traiani simulacra sunt sita, circũ vndiq; inaurata, equorũ atq; signorũ militarium, subscriptumq; est, Ex manubijs. manubiæq; sunt pecuniæ ex præda redactæ, Et præda sunt rerũ ipsarum captarum corpora. Vnde Asconius secunda in Verrem actione. Manubias veteres dicebant, & erat hæc imperatorũ præda, ex qua quid vellent facerent. Vltimus vero honos militi, vltima

Manubiæ.

& solidissima omnium gloria & vtilitas fuit, cũ militia honeste dimissus, quietam cum dignitate senectutem agere potuit: econtraq; nulla fermè asperior punitio fuit, q̃ cum post varios & quandoque diuturnos militiæ labores aliquo delicti admissi casu, cum ignominia dimissus, aut pœna affectus fuit. Missionis itaq; formulam ostendamus. Marcellus iureconsultus de re militari: Missionum generales causæ sunt tres: honesta, causaria, ignominiosa. Honesta est, quæ tempore militiæ impleto datur: Causaria, cum quis vitio animi vel corpore minus idoneus militiæ renunciatur: Ignominiosa causa est cum quis propter delictum sacramento soluitur. Et Vlpianus de his qui notantur infamia: Missionum multa genera sunt. Est honesta, quæ emeritis stipendijs vel ante ab imperatore indulgetur. Est & causaria, quæ propter valetudinem laboribus militiæ soluit. Est & ignominiosa, toties quoties is qui mittit, addit nominatim ignominiæ causa se mittere. Semper enim addere debet, cur miles mittatur. sed si exauctorauit eum, id est insignia militaria detraxit, inter infames effecit, licet nõ adiecisset ignominiæ causa se eum exautorasse. Est & quartum genus missionis, si quis euitãdorum munerum causa militiam subisset. hæc autem missio existimationem non lædit, vt est sæpissime rescriptũ. Iã ipsum prælij gerendi modũ ostẽdamus. Qua in re, sicut & in pluribus, Cæsar Augustus sapienter sensisse videtur, prælium quidem suscipiendũ omnino esse negans, nisi cũ maior emolumenti spes, q̃ damni metus ostenderetur. Nam licet quod Cicero pro M. Marcello

Missionum genera.

Modus gerendi prælij.

orans scribit, certe in armis militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorũ, classes, commeatus multum iuuent,: maximam tamen partem quasi suo iure fortuna sibi vendicat. Ordinẽ vero prælij gerendi nullo in loco certius scire, q̃ ex Liuij octauo licet: qui quidem ordo licet a Liuio perspicue sit descriptus, nisi ab attento & cupientissimo facile intelligi nequit : sicque est· Et quod antea phalangis similis macedonicæ, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse: postremo in plures ordines instruebantur. Ordo enim sexagenos milites, duos centuriones, vexillum vnum habebat. prima acies hastati erant, manipuli quindecim distantes inter se modicum spatium. Manipulus leues vicenos milites: aliam turbam scutatorum habebat. Leues autem qui hastam tantum gessaq; gererent, vocabãtur. hæc prima frons in acie florem iuuenum pubescentium militum habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum: quibus principibus est nomen. hos sequebantur scutati omnes insignibus armis: hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appellabant: quia sub signis alij quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo vnusquisque tres partes habebat. Earumq; vnamquamq; primipilum vocabant: tribus ex vexillis constabat, vexillum CXXXVI. homines erant. Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis. Secundum rorarios, minus roboris ætate factisq;. Tertium accensos minimæ fiduciæ manum. Eo in postremam aciem reijciebantur. Vbi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si

haſtati profligate hoſtem non poſſent,pede preſ ſo eos recedentes in interualla ordinum princi pes recipiebant. tum principum pugna erat.ha ſtati ſequebantur. Triarij ſub vexillis conſidebãt ſiniſtro crure porrecto,ſcuta innixa humeris,ha ſtas ſurrecta cuſpide in terra fixas, haud ſecus q̃ vallo ſeptę inhęrent acies, tenẽtes.Si apud prin cipes quoq; haud ſatis proſpere eſſet pugnatum, a prima acie ad triarios ſenſim referebãtur. Vn de rem ad triarios redijſſe,cum laboraretur,pro uerbio increbuit. Triarij cõſurgẽtes,vbi in inter ualla ordinum ſuorum principes & haſtatos re cepiſſent, extẽplo compreſſis ordinibus claude bant viam: vnoq; continenti agmine iam nulla ſpe pòſt relicta in hoſtem incidebant.Id erat for midoloſiſſimum hoſti,cum velut victos inſecuti nouam repente aciem exurgentem auctam nu mero cernebãt.Et huiuſmodi ſeruatum fuiſſe or dinem prælio Cãnẽſi Liuius x x i i.oſtendit,pa riterq; in trigeſimo, vbi cõmiſſam Scipionis cũ Annibale pugnã accuratiſſime ſcripſit. Quibus in duobus prælijs, quod hic deeſt,equitatus,ala rumq; eius opera qualis erat,oſtenditur. & ipſis de rebus infra iterum dicturi ſumus.Nec fuit mi nor Romanorum exercitus mouentis loco,ince dentiſq;,ſiue in hoſtem duceret,ſiue mutaret re giones,cõtinentiæ,& militaris diſciplinæ obſer uãtia.Satis notũ eſt,quod ſupra oſtẽdim9 de Sci pione Aphricano Numantiã obſidente,qui præ ter aliam militũ emendationem eos loco mouen tes triginta dierum frumentũ ac ſeptenos vallos ferre cogebat:ægre propter onus incedenti dice bat,cũ gladio te vallare ſcieris,vallũ ferre deſini

to.alio ſcutum parum habiliter ferente,amplius eum ſcutum iuſto ferre iuſſit,neq; id ſe facturum quando melius gladio q̃ ſcuto vteretur.quem militem extra ordinem deprehendit, ſi Romanus eſſet,vitibus:ſi extraneus,virgis cecidit. Iumenta omnia, ne exonerarẽt militẽ,vendidit.Et paulo ſuperiore loco diximus de Alexandro Mammeæ imperatore,qui,ſiquis de itinere in alienam villã flexiſſet,pro qualitate loci aut fuſtibus ſubijciebat ,aut condemnabat,aut grauiſſimis cõtumelijs afficiebat.Vnde Cicero Pompeiũ laudãs, ſic eum cõmẽdat:Cuius legiones ſic in Aſiã peruenerunt, vt non modo nouus exercitus, ſed ne veſtigium quidem eius cuiquam pacato nocuiſſe dicatur.Et Aurelianũ iuſſiſſe oſtẽdimus ne quis militum aut pullum aut ouem raperet alienam, ne & oleũ lignũve quis peteret.Omniũ tamen & a celeritate admiranda & ab ordine fuit Claudij Neronis ad Salinatorem Liuiũ profectio,de qua XXVII Liuius.Claudi9 præmiſſis per agrũ Larinatem,Marrucinũ,Frentanum, Præcutianum qua exercitum ducturus erat, nuncijs, vt omnes in agris vrbibuſq; commeatus paratos militi ad veſcendum in via deferrent,equos iumentaq; & alia producerent,vt vehiculorum feſſis copia eſſet:ipſe ex toto exercitu ciuiũ ſociorumq; quod roboris erat delegit,ſex milia pedites,mille equites.Et hercle per inſtructa omnia ordinibus virorum mulierumq; vndiq; ex agris effuſorum inter vota & preces & laudes ibant.Modeſtia certare milites,nequid niſi neceſſariũ ſumerẽt,nihil morari,nec a ſignis ſubſiſtere,cibum capiẽtes, diem ac noctẽ ire: vix quod ſatis ad naturale deſideriũ

corpori esset, quieti dare. Silentio castra Salinatoris ingressi, a sui quisque ordinis hominibus in tẽtoria adducti, cum summa omniũ lætitia hospitaliter excipiuntur. Nero post victoriam sexto die ad statiua sua, atque ad hostẽ peruenit. Et iã implesse videmur, quæ huius libri initio de militiæ terrestris partib9 singulis dicere polliciti fuimus. De nauali bello aliqua dicere aggrediamur. Nauiũ vocabula hæc ponit Aulus Gellius: Gauli, corbitæ, caudicariæ, longæ, hippagines, cercuri, celoces, lẽbi, horiæ, lenunculi, actuariæ, prosumiæ, geseorctæ, horiolæ, cattæ, scaphæ, pontones, vecturiæ, mediæ, phaseli, parones, myoparones, lintres, caupulica, marplacidæ, cidarũ, ratariæ, catascopiũ. Et Nonius Marcellus partim eadem ponit, partim alia, quorũ nonnulla exponit. Celox nauigium breue, dictũ a celeritudine. corbita tardũ & graue. circerus nauis Asiana pergrandis. Lẽbus nauis breuis piscatoria. Myoparo nauicula piratarũ. phaselus nauigiũ cãpanũ. lenunculus nauigium piscatoriũ. Actuariæ nauiculæ celeres dictæ, quod cito agi possint. lintres naues fluuiatiles. Scaphæ nauiculæ quæ maiores naues consequuntur. caudicariæ quæ in fluminibus vsui sunt. Pristis oblonga & stricta a forma pristis. Oneraria de oneribus tarda. Prosumia nauigij genus. Et casteriam locum esse vult Nonius, vbi cũ nauigatio conquiescit, remi & gubernacula conquiescunt. Vegetius autem liburnam esse dicit a patria Andecrina appellatũ: quibus fretus Augustus superauit Antoniũ, & ipsis postea semper ipse, & alij principes in bellis sunt vsi, vt postea omnes bellicę liburnę sint dictę. libur-

Nauium vocabula.

Casteria.

Liburnæ.

nasque dicit, cypresso, pino siluestri, lauro, & abiete contexi consueuisse, & clauis configi æneis, vt puta perpetuis, cum ferreos rubigo cõsumat. cædique cõsueuisse eas arbores a x v. ad x x i i. lunã post solstitium æstiuũ &; autumnale vsque ad Kl. Ianuarij. Minimæ liburnæ remorũ habebant singulos ordines, paulo maiores binos, idoneæ mensuræ ternos vel quaternos, interdum quinos: additque Vegeti⁹ in Acciaco prælio Augusti & Cleopatræ senorum octonorumque remigij ordinum

Scaphæ. fuisse liburnicas. Scaphæ maioribus liburnis associantur, quæ vicenos remiges a singulis partibus habent, quas Britannici piraticas vocãt. per has & suis afferri, & aduersariorum nauibus aliquando intercipi commeatus solent, quæ & speculandi quandoque præstant officium. quarum ne candeant vela, colore maritimis fluctibus simillimo tinguntur, & funes cæra etiam qua inungi solent naues, inficiuntur: nautæque & milites tinctã eo colore vestem induunt: vt non solum per noctem, sed etiã per diem facilius lateant exploratores. Quantũ vero naualibus bellis siue maritimis Romana res profecerit, pauca de multis allata ostendent gesta mari nauibusque. Liuius nono. Duumuiri naualis classis ornãdæ reficiẽdæque eo anno creati. & x x i i i, quod supra quoque est, Cum deessent nautæ, consules ex senatusco͂sulto edixerunt, vt qui Lucio Aemilio C. Flaminio cẽsoribus milibus æris quinquaginta ipse aut pater eius census fuisset, vsque ad centũ milia, nautam vnum cũ sex mensiũ stipendio daret. Qui supra centum milia, vsque ad trecentũ milia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecentũ vsque ad

decies centum æris,quinq; nautas.Qui supra decies,septem:senatores octo nautas,cū annuo stipendio darent. Et hoc edicto dati nautæ armati instructiq; a dominis,triginta dierum coctis cibarijs naues conscenderunt. Tum primū est factum,vt classis Romana socijs naualibus priuata impensa paratis compleretur. Et libro trigesimo scribit Liuius, Centū sexaginta nauibus longis res Romana eo anno gesta. Et trigesimosexto,L.Cornelius Scipio consul edixit, vt quinq; milia in Brutijs scripta Brundusium cōuenirent, tres legatos nominauit,Sextū Digitium,L.Apustium. C.Fabritium Luscinum,qui ex ora maritima vndiq; naues Brundusium contraherent.Et XXVI.Liuius,capta Carthagine noua in Hispania,vbi oppugnatio in aquis & mari fuit,naues dicit onerarias sexaginta tres in portu expugnatas captasq;, & quasdam cum suis oneribus,frumento, armis, ære, præterea ferro & linteis & spartho,& nauali alia materie ad classem ædificandam.Cassius proconsul Ciceroni.Nos ex ora maritima a prouincia & ex insulis quas potuimus naues deduximus, delectum remigum magna contumacia ciuitatum,tamen satis celeriter habuimus.Et C.Lentulus proquęstor cōsulibus, Tribunis plebis & Senatui, populoq; Romano. Idcirco etiam naues onerarias,quarū minor nulla erat,decem millium amphorarū contractas in Licia.quo in loco licet conijcere aut amphoras tunc fuisse minores ætatis nostræ amphoris, aut naues illorū nostris multo maiores.Nam miraculi loco habitę sunt quas Alphonsus Aragonū rex apud Neapolim,& Veneta respu.Venetijs,qua-

Naues decē millium amphorarum.

tuor millium amphorarũ proximis temporibus construxerũt.& ex ijs quę agãtur remis maiores omniũ ætatis nostræ licet triremes dictæ sint,duos tantũmodo ordines remorum singulis in lateribus habẽt,quas a Liburnis originẽ habuisse crediderim,vel eo maxime,quia in Liburnis & propinquo Venetiarum loco triremes omniũ ætatis nostræ in primis agiles & idoneę fabricari dicũtur.Mutata itaq; nauigia,mutata sunt vocabula, & quod maius est,mutata sunt classiũ loca.Duas enim diuersis in locis classes maximas Octauius Cæsar Augustus instituit, in locis nunc penitus derelictis,Rauennæ vnam, vbi clausum in littore hostium canale habet prisci pręsentisq; nominis Candianũ:alterã Miseni contra Puteolanum oppidum, cuius classis locum in stagno semisiccato a mari omnino derelictum vidimus immutatum.quibus de classibus sic habet Vegetius.Apud Misenũ & Rauennã singulæ legiones cum classibus stabant,ne legiones a tutela vrbis abscederent, & cũ ratio postulasset,sine mora,sine circuitu, ad omnes mundi partes nauigio peruenirent. Nam Misenatium classis Galliam, Hispaniam,Mauritanias,Aphricam, Aegyptum, Sardiniam atq; Siciliam habebat in promptu. Classis autem Rauennatiũ, Epirum, Macedoniã,Achaiam,Propontidẽ,Pontum,Orientẽ,Cretam, Cyprum penè directa nauigatione petebat,quia in rebus bellicis celeritas amplius solet prodesse q̃ virtus. Liburnis autem quæ in Campania stabant,pręfectus classis Misenatiũ pręerat. Eas vero quæ Ionio mari datę fuerant,præfectus classis Rauennatiũ retinebat,sub quibus erant deni tri-

De præfectis nauiũ.

buni per cohortes singulas constituti:singulę autem Liburnæ singulos nauarchos habebāt. Sed iam satis multa sextus liber habet,cætera ad militiam facientia in septimū congeramus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER SEPTIMVS.

VLTA SVPERIVS variaq; diximus ad vtriusque belli terra mariq; gerēdi militiā facientia. Vnde cū ea vt plurimū a Tito Liuio Patauino sumpserim⁹,operūq; ei⁹ pars maxima tēpoꝝ malignitate perierit, nō indecēs hoc loco iudicamus,bellorū & aliorū terra mariq; a Romanis gestorū,quę secūda & alię decē Liuij ipsius supra quartā decades cōtinebant, summas strictissima breuitate cōplecti. Quo in labore id cōsequi speramus,vt singulas bellorum militię & eius disciplinæ partes,de quibus supra tractauimus,lector attētus inspiciat.Quinetiam non solum bella videbit gesta,sed tumultus insuper,quos maiores a bellis plurimū differre voluerūt.nā Cicero in Philippicoꝝ septimo,Potest enim bellū esse sine tumultu,tumultus sine bello esse nō potest.itaq; maiores nostri tumultū Italicum,quòd erat domesticum:tumultū Gallicum, quòd erat Italiæ finitimū, præterea nullū tumultum nominabāt. Grauius autē tumultum esse,q̃ Tumultus.

bellum, hinc intelligi licet, quòd a bello Gallico vacationes valeant, tumultu nō valeant: a secundaque decade incipimus, quando prima, tertia & quarta integræ nobis extant. Cū violassent Tarentini missos ad se oratores, bellū in eos Romani mouerunt, petitusq; a Tarentinis Pyrrhus rex Epirotarū præsidium eis attulit. Leuinus consul Romanus ei præfectus bello, missos exploratores interceptos, per castra, vt inspiceret, ex confidentia ductos, remitti ad Pyrrhum curauit. Cōmissa est inter præstantissimos duces pugna, primusq; Pyrrhus in fugā erat cōuersus: cū obuius elephantis factus parūper constitit, & immissis in hostem elephantis prēliū reassumpsit. Romaniq; ad primū beluæ nunquam aliàs visæ conspectum territi, fœdam cōmiserunt fugā. In qua cædes Romanorū fuit magna, & mille octingenti venere in hostium potestatem, quos Pyrrhus liliberaliter dimisit, cęsosque curauit honestissime sepeliri. feruntq; nōnulli Pyrrhū visis Romanis versa in suas facies acie iacentibus dixisse, si tales habuisset milites, totū se orbē facile subacturū: factūq; est eius victoriæ fama, vt Samnites, Brutij & Lucani, Romano iam tum nomini inuidētes, sese Pyrrho Tarentinisq; coniunxerint, cum quibus vsq; Præneste omnia vrēdo peruenit. Misit Paulo post Pyrrhus Cineam oratorem Romā ea conditione pacem petiturū, vt capta de Italia retineret. Isq; vir omniū de quibus scriptum sit memoriæ excellentioris, ciuium Romanorū & coniugum filiorūq; nomina ac domos cū nosset, muneribus singulos pertentauit, neminemq; qui acciperet inuenisse retulit. qua in relatione per-

Bellū Romanorū cū Tarētinis.

Cineas.

contanti de Romanis rebus Pyrrho, vrbem plenam regibus vidisse respõdit. De pace cũ Romanis nõ cõuenit, Appio Cæco, quod Cicero ab Ennio sumptum scribit, his verbis dissuadẽte, Quo vobis acies mẽtis, quę stare solebat Antehac, dementi tendit se flectere paci? Interim redditi a Pyrrho captiui, quod supra diximus, tam diu iusto honore militiæ caruerunt, quousq; spolia de superato hoste in patriã retulerũt. Deinde P. Sulpitio & Decio Mure cõsulibus pugna cũ Pyrrho cõmissa, capti sunt elephãti quatuor, occisa viginti hostiũ, & quinq; Romanorũ milia, Pyrrhusq; Tarentũ cõcessit. Fabricioq; dehinc alteri consulum suffecto cum medicus Pyrrhi mortem per venenũ accepto pretio polliceretur, vinctum ille proditorem regi remisit, armis dicens Romanos nõ fraude solitos cum hostibus depugnare. Pyrrhus paulo post oblata Syracusarum proditione, in Siciliam traiecit, & re infecta in Italiã rediit, cõmisitq; cũ C. Curio cõsule nouo pręliũ: ĩ quo ✠ deinde Ephesum veniens, per totam Asiam maiorem literas misit, vt Romani ciues vbicunque essent inuenti, occiderentur: quod & factum est. Quam cladem acceptam, & simul sociorum populoq; Romano amicorum regum eiectionem, M. Cicero Pompeiũ ad id bellum deligi imperatorem suadens, luculenta oratione deplorat. Methonem exinde Achaię ciuitatem Ariston Atheniensis Mithridati tradidit: per cuius occasionẽ veniens Archelaus copiarum Mithridatis dux, Achaiam & Gręciam totã occupauit. Quietioribus iam in vrbe Roma rebus, Sylla in Græciam duxit. Qui Archelao apud Pyræum cõgressus, il-

Pyrrhus victus P. Sulpitio & Decio consulibus.

Hic multa desunt.

Mithridatis bellũ cũ Romanis.

Archelaus.

Sylla.

lum prędio superatum, omniq; spoliatum exercitu repulit, & Græciam Achaiãq; recepit. Qua in Romanorũ victoria viginti millia hostium cæsa sunt, cũ vix trecentos Sylla desiderauerit. Instauratus tamẽ est Archelai exercitus, nouis septuaginta milliũ copijs a Mithridate missis. Congressiq; sunt duces prędio accuratissime gesto: in quo Archelaus inferior filium Diogenem cũ quindecim millibus cęsis amisit. Tentauit tamẽ iterum fortunam Archelaus, & secũdo prælio maiore conatu cõmisso, omnibus copijs suis partim cæsis, partim captis fugiens trib⁹ diebus in palude delituit. petijt tũc pacem Mithridates, quam Sylla nisi quas ceperat prouincijs & vrbib⁹ redditis dare recusauit. Quare Mithridates suis diffidens viribus, ad petitum impetratũq; Syllę colloquium venit, paxq; cõstituta est, per quã Sylla quicquid de Asia populus amiserat Romanus recepit. Et ad Dardanos, Scordiscos & Dalmatas conuerso victore exercitu rebelles subegit. Marius interim Cinna Cornelio sibi fœderato in vrbem reuersus est, a quibus multi cõsulares & senatorij ac equestris ordinis de nobilitate Romana partium Syllanarũ occisi, domus Syllæ euersa, & vxor filijq; fugati sunt, maximaq; pars Senatus vrbe in Gręciam profuga ad Syllam confugit. Reuersus est tunc in Italiam Sylla, & apud Capuam Norbano & Cepioni ducibus Marianis congressus, sex millia de eorum exercitu occidit, totidem cepit. Sed paulo post totus is Marianarũ partium exercitus apud Calenum, Cepionis perfidia Syllano pacatus est immixtusq; exercitui. Consules indè creati sunt, Marius filius, & Papyrius Carbo, cõ-

Diogenes Archelai filius.

Marius Cinna.

Norbanus. Cepio.

Marius filius Papyrius Carbo consules.

tra quos duxit vrbem versus Sylla, cõgressisq; ad Sacriportum Prænestinæ vrbis suburbium vtrorumq; copijs, cędes vtrinq; magna, sed in Marianis maior commissa. Ex consulum enim exercitu quindecim milia, ex Syllano vix dimidia pars cecidere. De quo prelio Lucanus, Iã quot apud Sacri cecidere cadauera portum. Contraxerat interim Sylla ex Campanis Samnitibusq; auxilia, quibus cũ suis legionibus coniunctis inuadendi vrbem & reliqua irrũpendi consilium inijt. obierat nanq; per id temporis Marius pater, ad Anienẽq; extructo sepulcro humatus erat. venit itaq; Salaria via ad portã Collinam Sylla, quo iubẽte Marij sepulcro funditus diruto, eius ossa dissipata, & in Anienem proiecta sunt. vnde, quod supra diximus, factũ est, vt Sylla ipse id in suo cadauere timens exemplum, primus de gente Cornelia moriens cremari voluerit. Prodierunt vero in aciem cõsules, & cunctis populi Romani copijs, quæ ad vrbem & longe in circuitu erant, prælio ingenti cõcursum est, in quo scripserũt nonnulli octuaginta millia cecidisse. Vnde Lucanus, Aut Collina tulit stratas quot porta caterùas. Superior autẽ Sylla vrbem ingressus, tria milia ciuium, qui in villam publicã campo imminentẽ Martio inermes se receperant, interfici iussit, Q. Catulo eius partium duce primario contra adnitente, & passim dum ea cõmitteretur cædes, clamãte, frustra victurũ Syllã, si inermib⁹ & quietis simul cũ armatis & resistentib⁹ interfectis, nulli supersint quibus dominetur. Marius filius post eam acceptam cladem in vrbem reuersus, ærario penitus exhausto, thesauros inde eduxit ingẽtes, quinde-

Ossa Marij dispersa.

Sylla primus crematus.

Romanorũ cædes per Syllam.

Mari⁹ fili⁹.

cim millia pondo auri, argēti ad triginta millia, de quibus supra a nobis est dictū, & Præneste se contulit. qua in vrbe obsessus, cū resistere nequiret, mutuis cū vno ex cōmilitonibus vulneribus concurrens, occubuit. vrbem Prænestinā cū Sylla viribus capi posse diffideret, ad ingenium cōuersus, ciues fide euocauit, e quibus immanissime deceptis quinqȝ millia occidi, lacerari, & per cāpos dispergi curauit. quatuor millia septingētos proscripsit, eorūqȝ mulieres maiori ex parte occidit, & demum vrbem Prænestinam Syllanus deleuit exercitus, C. Carbo fugit Ariminum, vbi superatus occisusqȝ est. Interea Cn. Pōpeius, cui postea Magno fuit cognomentū, Syllanis partibus, quarum & ipse erat, vbiqȝ præualētibus, aduersę partis duces in Aphrica superauit, & ea subijci paratissima, Reipubli. nomine in Syllanā ditionē recepta, annum agens quartum & vigesimum, nec consul, nec procōsul, nec prętor, neqȝ etiā ætatis legitimæ triumphauit. protracta sunt sociale & prędictum ciuile primū infelicissima Reipub. & vrbi Romæ bella, annis ad sexdecim. In quibus centum quinquaginta millia referuntur cæsa, inter quæ consulares tres & viginti, prętorij septē, senatores ducenti, occubuisse dicuntur. Ad quorum finem Sylla in priuatā secedens vitam, quādoqȝ paucis, quandoqȝ nullis comitantibus seruis aut libertis, aliquot annis (mirum dictu) post tātas ciuium cędes in vrbe vixit securus: eum tamē pediculis, quos sola caro humana gignit, vermiculis viuentē diu afflictum, & demū ab ipsis occisum fuisse nōnulli tradidere. Eius autē dimissę dictaturæ factum damnans C. Cęsar, & ipse dicta-

Syllę perfidia.

C. Carbo occisus.

Cn. Pōpei9 Magn9 de Africa triumphat.

Sylla priuatus vitā in villa agit.

tor perpetuus, dicere solitus est, Syllam literas nesciuisse. Mortuo subinde Sylla, Lepidus Marianarum, & Catulus Syllanarum partium duces, nouum ciuile bellum suscitarũt, bis conflixerũt, in quibus prælijs multi perierunt. Alba, in quã Scipio Lepidi filius confugerat, expugnata, qui fugiẽs apud Regiũ superat⁹ & occisus est. Quatuor eodem tempore bella sunt orta. In Hispania, in Pãphilia & Cilicia, in Macedonia, in Dalmatia. primum gessit Sertorius Nursinus Marianarum partium, in Hispania & Lusitania: cõtra quem Cæcilius Metellus & L. Domitius consules paratissimum duxerunt exercitum. a Sertorij duce Herculeo L. Domitius pugna cõmissa occisus est, Cæcilius vero Metellus, eius filius qui Iugurtham vicerat, & ipse prælio decertans, hostem mora fatigabat, donec Pompeij castris cõsociatus est. Multa sunt eo Sertorij bello præclara gesta, quę hac nostra ascriptione explicari nequeunt. nãq; annis duodeuiginti Sertorius in Hispanijs fuit, quorum rebellionis octauo cum duces clarissimi Cn. Põpeius, & Q. Metellus adolescens in eum duxissent, bellumq; acerrimum gereretur, Sertorio a suis occiso, res Hispanię quietem sunt nactæ. Secundum in Macedonia bellũ Appius Claudius breui pacauit, qui ea prouincia recepta, & Rhodopę ditioni Romanæ addita obijt. Tertiũ maioris negotij in Dalmatia fuit, ad quod C. Scribonius cũ duxisset, trium annorum bello ea omni recepta prouincia ad Danubium vsq; vincendo peruenit. Suscitatum autem in Cilicia & Pamphilia quartum bellum cõposuit C. Seruilius vir nobilissimus, qui illis receptis

Lepidus. Catulus.

Scipio Lepidi fili⁹ occiditur.

Quæ bella eodẽ tempore orta.

Sertorius. Cæcili⁹ Metellus, L. Domiti⁹ cõsules cõtra Sertorium.

Appi⁹ Claudius.

C. Scribonius.

C. Seruilius

prouincijs, Liciam, Olympum & Coricũ vrbes addidit. Primusq; Romanorũ ducũ Isauriam attigit prouinciã, a qua populo subacta Romano dictus est Isauricus. Quæ dum a Seruilio geruntur, missus est in Illyricũ C. Cosconius, qui duorum annorum bello, cum regionibus illis pacatis, Salonas imperio addidisset, Romã redijt. Mithridates interim pace rupta, quam a Sylla habuerat, Bithyniam & Asiam capere est adnixus, contra quẽ L. Licinius, & M. Aurelius cõsules duxerunt, eumque repulerunt. Qui tamen dum fugam simulat, Cizicũ vrbem amplissimam obsedit. Creatus inde consul L. Lucullus ad Cizicum peruenit, eamque belli rationẽ inijt, vt hinc Mithridates a Romano exercitu, inde a Cizicenis infestaretur. Quę dum protrahitur obsidio, bellũ seruile in Italia excitatum est, Sparthaco, Orixo & Oenomao ducibus, qui a Capua prælio pertentata acerrimo, cũ potiri nequissent, ad Vesuuium delati, castra in eo monte cõmuniunt. Duxit vero ad Vesuuiũ Claudius prætor, & clausi obsidione serui erũpentes prætorem cũ ignominia repulerũt, & ingenti præda potiti, per Lucanos ad Cõsentiã peruenerunt, tanto progressi furore, tanta vsi immanitate, vt omnem ferrarũ rabiem superarint. quacunq; enim duxerunt, ferro omnia igniq; vastantes, cædem quoq; nullo ætatis habito discrimine cõmiserunt. & cum parum ducerent libidinem in matronis virginibusq; explere, multas ludibrio habitas, vt necem sibi indignitate consciscirent adegerunt. In quos M. Licinius Crassus proconsul cum duxisset, eos in Apulia decernere prelio coactos superauit, ad in-

Isauricus. C. Cosconi[us]

L. Licinius & M. Aurelius consules contra Mithridatẽ

Bellum seruile.

Claudius prætor.

Serui a M. Crasso deleti.

ternecionemq; deleuit. Lucullus interim Mithridatem in Cizico conclusum tam arcta presserat obsidione, vt fuga sibi cōsulere sit cōpulsus: persecutusq; eum Lucullus Paphlagoniam de itinere Bithyniāq; recepit. Constitit vero ad Gazerā de fuga Mithridates: vbi cōuocatus vndiq; suus ad diem conuenerat exercitus. Cōmissumq; est summo vtriusq; ducis nixu prælium: in quo Mithridates cum triginta millia amisisset, in minorem Armeniā de fuga se contulit: qua prouincia Lucullus illo fugato potitus est. cōfugit vero in superiorē Armeniā Mithridates, a Tigrane eius prouinciæ domino protectus. Et Lucullus vtroq; rege per arma pulso, maiorem cū minore Armenia Romano adiecit imperio. Reparauit autem breui Tigranes sagittariorū decem, aliorū militum nonaginta millia in exercitū. Cui Lucullus cum tribus legionibus prælio est congressus. Tigranesq; superatus, magnā sui exercitus partem amisit, & fugit. continuerat autem se in munitissima ditissimaq; superioris Armeniæ ciuitate Tigranis frater, quē simul cum ciuitate cū cepisset Lucullus, ingenti præda potitus est. Disposuerat interim Lucullus circa Asię littora classem, ne reuersus in eam prouinciā Mithridates bellū innouaret. sed milites classiarij militibus terrestris exercitus factā, de qua est dictū, prædam inuidentes, neglecto Luculli imperio, maris custodiā deseruerunt, Mithridatesq; minorem Asiam ingressus, maximos cōciuit motus, quorū occasione fretus Cn. Pōpeius, quā pridem ambiebat, Lucullo gloriam præripuit. Quod enim oratio Ciceronis luculētissima de laudibus Pompeij, & imperato-

Mithridates a Lucullo fugatus

Armenia vtraq; affecta imperio Ro. per Lucullum.

Tigranes superatur a Lucullo.

Pompeius Lucullo suffectus.

Bessi subacti a Lucullo.

Bellũ Creticum.

Metellus Creticus.

Põpei magni gesta.

L. Sergius Catilina.

re deligendo habita edocet, suffectus Lucullo Põpeius, ad paratã eius belli victoriã se cõtulit. Alterq; Lucullus interea ad Macedoniã missus Romanorum primus Bessos attigit & subegit. Et feras Rhodopeiorum montium gentes, quas fama esset humanis carnibus vesci, vi decussas domuit attriuitq;. Cepit destruxitq; Apolloniam, cepit Galatiam & Parthenopolim. Qua item tempestate exortum est bellum Creticum. Cæciliusque Metellus consul ea omni insula triẽnio capta & pacata, post triumphum de ea Romæ actũ, Cretici cognomine est honestatus. Longũ esset Cn. Pompeij horum temporum gesta fusius describere: nanq; post res Mithridatis & Tigranis afflictas, post Beronicẽ, quæ & Baruth, Ptolomaidam, quę, & Accõ, & Cyrenas in potestatem redactas, post bellum Piraticum breui confectum, Ponti vrbibus ac circũstantibus tributarijs effectis, Horodem quoq; Albanorum regem superatum fecit tributariũ, Hiberiam subdidit, Ituriã, Arabiam, & minorem Armeniã Deiotaro Galatæ, qui contra Tigranem sibi fauerat, regi appellato dedit. Paphlagoniam reddidit Attalo. Obsides Antiochenis reddidit, Hierosolymã obsedit & cepit, in cuius vrbis obsidione tribus protracta mensibus, duodecim millia Iudæorum pugnando sunt cæsa. Inde Hircanum in sacerdotiũ restituit. Aristobolum captiuum Romam perduxit. Ad summamq; de triginta regibus triũphum egit, in quo Aristobolus & Tigranis Mithridatisq; filij ante currum sunt ducti. Argẽtiq; vis ingens in ærarium est relata: pauloq; post L. Sergius Catilina in patriam molitus est, & Ci

ceronis consulis virtute oppressus, quod luculentissima Crispi historia extãs edocet. Caius Iulius Cæsar ad Gallias Illyricumq; cõsul creatus cum decem legionibus accessit: cuius præstantissimi eloquentissimiq; principis gesta, suis cõmẽtarijs elegantissime scriptis, & penè infinitorũ historijs sunt notissima. nec satis scimus, neq; etiã nostri propositi est discernere, plus ne boni an mali rebus attulerit Romanis sua, sicut Cicero inquit, quã sibi cõstituerit opinio principatus. Sed quod cõstat, in eo bello qđ cõtra Cn. Põpeiũ gessit, ciuiliũ maximo, cõsularis, triũphalis, senatorij, p̃torij, equestris ordinis & plebei, tãta Romanorũ cędes facta, vt infinitũ recẽsere, horrẽdũq; sit nedũ memorare, sed etiã cogitare. Nec minora fuerũt, melioraq; ab eius nepote Octauio Cęsare Augusto gesta. Nã (ne eius facinora alti⁹ repetamus) summũ & impijssimũ in Romano imperio cõmissum scelus fuit Triũuiratus Octauij ipsi⁹, Marci Antonij, & Marci Lepidi, circa Mutinensem vrbẽ, in paruula quadã insula Labinij fluminis, & aperta, in qua duces ipsi orbem Romanum æquis portionibus partiti sunt. & ne ciues per eam ætatem prudentia, ingenio, & animis valentes, tãtam impietatem prohibere possent, commissis illorũ cædibus prouiderũt. Qua de re Liuius vndeuigesimo libro cẽtesimo sic habet. In triumuiratu proscriptio facta est. In qua plurimi equites, senatores CXXX vicissim concessi. Lepidus enim L. Paulum fratrẽ, Antonius L. Cæsarem auunculum, Octauianus M. Ciceronem, qui a Popilio legionario milite, cum haberet annos LXIII, occisus, caputq; cum dextera

C. Iulius Cęsar.

Cæsar Augustus.

Triumuiratus.

manu in rostris posita, vbi multos defenderat. Gessit postmodum quinque bella ciuilia idem Augustus, Mutinense, Philippense, Perusinū, Siculum, Acciacum. Quibus in bellis præter aliam multiplicem ciuiū cædem, Augustus viginti millia Romanorū militum exauctorauit, triginta millia seruorum qui militauerant, dominis restituit, sex millia quorum domini non extabant, in crucem sustulit. Tandem Cantabrico bello cōfecto, Cæsar Augustus Ianum primo & secundo a condita vrbe ante memoriā suam clausum, anno vrbis primo quinquagesimo septingētesimo, orbe vbique pacato tertio clausit. per quæ pacis tēpora saluator noster Iesus Christus nasci voluit. Paruā hactenus, sed vel ideo nō ingratā (quia aliqua est) notitiam dedimus eorū, quę duo ad centū Titi Liuij Patauini historiarū libri non extātes cōtinebant: satisque cōstat, gesta eum Octauij Augusti, a quo in honore habitus & diuitijs auctus fuit (nō tamen adusque illius vitæ finē) scripsisse. Ea autē quę in ætatē nostram Romani imperatores gessere, varios & quādoque nullos scriptores habuerūt. De quibus quam poterimus breuiore summa dicemus. Suetonius Tranquillus a C. Iulio Cæsare incipiens, duodecim principū confecit historiā toto orbe notissimam: eorū demque, & vt coniicimus, aliorū vel perpaucorū gesta, elegantiore stilo cōplexus fuerat Cornelius Tacitus, quæ scripta maiori ex parte perierūt. Suntque hi duodecim, C. Iulius Cæsar, Octauius eius nepos Cæsar Augustus, Tiberius, C. Caligula, Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus, Titus Vespasianus, Domitianus. Successerūt Do

Bella quinque ciuilia per Augustum gesta

Duodecim Cæsares

mitiano Nerua & Traianus,quorũ gesta ordine scripta nõ extãt.Et Nerua quidẽ anni vnius quo Romanã tenuitmonarchiã,id habuit decoris, ꝙ Traianũ recto ingẽtisvirtutis iudicio ductus ad optauit. Qui Hispanis maioribus Romæ natus optimos quosqꝫ principes rerũ gestarũ magnificentia & omnimoda virtute,gloria & laude vel superat,vel æquat.Annorũ vero triũ & sexaginta quibus vixit,duodeuigesimo & dimidio imperauit:cuius probitatis morũqꝫ, etsi perierũt scripta in historiã digesta,nõ tamen adeo obliterata est memoria,quin multa & alibi,& in hoc opere a nobis fuerint celebrata. Hadrianus post eũ & alij tres & viginti secuti sunt principes Augusti, ac plurimi Cæsares & tyranni,quorũ gesta a septem referuntur scriptoribus in vnicũ codicem (nescim⁹ a quo)ordine digesta,suntqꝫ hi scriptores,Helius Spartianus,Iulius Capitolinus,Flauius Eutropius,Flauius Vopisc⁹ Syracusanus,Trebellius Pollio,Heli⁹ Lãpridius,& Vulcatius Gallicanus.Imperatorũ vero pręter tyrannos qui inciderunt,& a dictis septem scriptoribus celebrãtur,hic est ordo.Hadrianus maioribus & ipse Hispanis,patre Italico apud Hadriã Samnitiũ vrbem natus, vno & viginti annis administrauit imperiũ. Successor eius & gener ac per adoptionẽ filius Antoninus Pius vir optimus, tribus & viginti annis in imperio vixit. Antoninus vero cognomẽto philosophus,Pio gener & successor, nulla in re maius dedit philosophiæ experimentum,ꝙ quod Luciũ fratrem bestiũ hominẽ collegam assumptũ vndecim annis,& Faustinãvxorẽ adulterijs infamẽ,patiẽtissime tolerauit. Tertio

Nerua.

Traianus.

Imperatorũ ordo post Traianum.

Hadrianus.

Antoninus Pius.

Antoninus philosoph⁹.

Commod⁹ quocq; infelix incommodo, quòd Commodum filium & successorē habuit, cuius vita annis duodeuiginti Romano imperio felicissima fuit. Antonium antedictum cognomine Commodum, quem omnibus incommodū vulgo appellarunt, cum annis tredecim sola virtutis paternæ gratia tolerari fecisset, mors violenta sustulit. Pertina-

Pertinax. cem Libertino patre satum, & præstantem virū populus cum diligeret, milites ob auaritiæ opinionem oderant, quem secundo imperij mense non satis expleto interfecerūt. Iulianum Didiū

Iulianus Didius. Mediolanensibus ortū maioribus, vera laborantem auaritiæ & tenacitatis infamia, post quintā diem, & secundum imperij mensem auctoritate senatus priuatum, populus in palatio occidit. Se-

Seuerus. uerum inde in Aphrica oriundum inter bonos principes numerandum, annis duodeuiginti im-

Bassianus. peratorem frugi Romana res habuit. Bassianum Seuerus filium & successorem habuit, cui Antonino Caracallæ fuit appellatio. Isq; genitori parum virtute similis, sexto imperij anno nondum satis finito apud Carras Mesopotamiæ a militibus est occisus. Qui cædis suæ autorem Macri-

Macrinus. num habuit successorem, virum non magis origine sordidissimum, quàm flagitijs omnibus inquinatissimum, quem apud Antiochiā anno im-

Heliogabalus. perij non satis exacto Heliogabalus interfici curauit. Et is Varius etiam appellatus, cum id dei Heliogabali cognomen accepisset, vir omnium qui ante & post se fuerunt, sordidissimus scelestissimusque, annis tribus Romani imperij titulum inquinauit. Tantas principum sordes, tantam Romani imperij calamitatem successor

restituit Alexander Assyrijs parentibus Romæ Mammea genitus Christiana. Eum tamen summæ & rarissimæ probitatis principem, tertiodecimo imperij anno in Gallijs agentē scelestissimi milites Maximini Thracis instigatione curaque interfecerunt. Isque Maximinus vtroque parente barbaro, apud Barbaros natus, & ad pubertatis annos nutritus, cū tribus annis vna cum filio suo imperasset, apud Aquileiam simul cum eodem occisus est. Tres eo deturbando imperij turbine Imperatores senatus declarauerat, quorum Pupienus, & Albinus, post secundum principatus annum a militibus interfecti sunt. Tertiusque qui cum eis senatus authoritate pariter fuerat Imperator Gordianus adolescens Augustus sex omnino annis tenuit principatum. Philippus exinde Arabs, cuius dolo Gordianus ille adolescens occubuerat, imperiū adeptus, Philippū filiū cōsortem principatus assumpsit, primus Romanorū principū Christianus. Quē Decij Pannonis perfidia conciti milites primo, & paulo post filiū ad anni septimi eorū imperij finē occiderūt. Deciusque cū filio Cæsare declarato ad tertij quo imperauerat anni finem, dum contra Aemilianum in Mœsia rebellē parat exercitū, a Barbaris est occisus. Gallusque Hostilianus successor ad imperiū assumptus, Volusianū filiū consortē habuit. Qui anno imperij secundo, peste suorū tēporū, aliarū omniū de quibus traditur maxima, apud Meuaniā, siue vicinā Foriflaminij vrbē interierūt. Valerianus inde vir nobilitat⁹, doctrina & eloquētia clarus, summo senatus populique Romani consensu, primus (vt videtur) principū Cæsar & Au-

Alexāder. Maximin⁹ Pupienus. Albinus. Gordian⁹. Philippus Arabs. Decius. Gallus Hostilianus. Valerian⁹.

gustus fuit declaratus,cuius ꝓbe gesta cũ'tãtę for
tunæ viderent respondere,in maximũ omniũ in-
Sapor rex cidit infortuniũ.a Sapore enĩ Persarũ rege sexto
imperij anno captus, & catena tanq̃ canis, qua-
cunq; barbarus rex iter aceret, ductus,illum in
equum ascensurũ humeris sustentauit. Galenus
Galenus. filius,qui annis vndecim & viuo & mortuo geni-
tore Romanũ fœdauit imperiũ,Caligula,Com-
modo ac ipso penè Heliogabalo flagitiosior fuit,
per cuius tempora orbis Romanus a triginta ty-
Claudius. rannis extitit pressus.post quẽ Claudius eius no-
minis secundus,tanquam contrarium antea suo
oppositũ contrario,nõ minus optimo cuiq; Tra-
ianis,Pijs,Alexãdris,quàm ille pessimis fuit adsi
milis.qui Gothis magna clade afflictis, & intra
solum barbaricũ redire compulsis, dum maiora
meditatur & parat, anno imperij secũdo nondũ
Quintilius finito obijt.Quintiliusq; frater,& in imperio suc
cessor sextodecimo imperij die ĩterfectus est.Ad
Aurelian⁹. barbarum tunc Romana res redijt. Aurelianus
enim barbaro obscuri nominis parẽte apud Bar-
baros genitus,Romanam,in qua a pueritia nutri
tus erat,disciplinam adeo' redoleuit,vt si sæuitia
abfuisset,quæ sola eum barbarũ prodebat,bonis
probisq; imperatoribus æquari potuerit.plura in
oriente q̃ alibi gessit.Romæ ambitũ iusq; extra
muros eius priscos diffiniuit. Vltimusq; (vt no-
bis hucusq; videtur) Romanorũ principũ duxit
prisco more triumphũ, Zenobia muliere oriẽtis
dominatrice,ante currũ catenis aureis circũdata
potius q̃ vincta, inter captiuos ducta, quẽ anno
imperij sexto nondum finito,notarij sui perfidia
milites interfecerũt. Tacitũ deinde virũ cõsularẽ

& senem,qui a Cornelio Tacito scriptore elegantissimo originē suam censeri gloriæ nō immerito duxerit,S.P.Q.R.& milites summa delegerunt concordia & grauitate:expectationiq́ꝫ,vt videbatur,satisfecisset,nisi mors eum importuna ad sextum imperij mensem abstulisset.Florianū́qꝫ fratrem & successorem secundo principatus mense milites vulneribus confecerunt. Probum exinde Pannonem Sirmio vrbe oriundum,annis quinqꝫ Romanū imperium vere probum habuit principem,cuius multa, dum alijs imperatoribus dux fuit,& quandiu ipse imperauit,præclare gesta a scriptoribus referuntur,eū́qꝫ molles & luxu perditi milites dura iubētem & difficilia interfecerunt.De eo grāde quid scribit Flauius Vopiscus, quod nos pridē in magnā adduxit expectationē. genitrici enim eius nobiliori q̄ esset genitor, sæpius attentiusq́ꝫ petenti responderūt Mathematici fore,vt a Probo longa mille annorū successione progeniti,Romanū imperiū non magis tenerent,q̄ redderent amplificatū. Dū itaqꝫ Ioannes Huniad Vayuoda transiluanus & ipse Pannon censendus,victorias super victorias, & quidem crebro in Turcos cumulat, subijt animum nostrum cogitatio,millesimum a Probi imperio annum agi,quod & ipsa supputatio ostendebat: sperauimusq́ꝫ aliquando fore, vt dicta de Probo vaticinia a Vayuoda nostro implerentur, cum subito clades illa ingens qua Vayuoda ipse Ioannis Capistrani orationib⁹ a domino adiutus Iesu Christo, Machmeth Turcorū imperatorē apud Bellogradū afflixit,in certioris spei sentētiā nos adduxit: sed tantū virum optimis quibusq́ꝫ im-

Tacitus. Florianus. Probus. Ioānes Huniad Vayuoda.

peratoribus priscis gloria parē,importuna mors sustulit.Carum Probo successorem milites creauerūt,qui duobus annis Romanū Imperiū haud improbe administrauit. Carris enim Mesopotamię captis,progredi aggressum scribit Vopiscus fato prohibitū ictu fulminis interisse,ꝙ Romanis vltra Cizicū progredi nō liceret. Duorū eius filiorum Numerianus poesim callēs & oratoriā, cum imperare cœpisset,Apri soceri fraude a militibꝰ est occisus.Alter Carinus nulla virtutis vmbra a vitijs quibus vndiq; scatebat redemptus,a Diocletiano superatus interfectusq; est.Vltimus imperatorū & principum Augustorū, quos supradicti septem historici suis ornarunt monumētis,est hic Carinus. post eū tredecim secuti sunt Augusti principes, quorum gesta qui attigerunt scriptores,partim pauci,& quorūdā omnino nulli fuerunt:partim qui scripserunt,trunci & mutilati ad nostrā peruenerūt ætatem. Diocletianus enim nullū,quod quidē sciamus, gestorū a se scriptorē habuit. Cōstantij comitis, & Constantini filij,ac Galerij,& Cōstantis, & Constantij Iuliani,ac Iouiani gesta,Ammianus Marcellinus scriptor egregius duobus & triginta libris est cōplexus.Quorū tredecim anteriores nobis desunt:in quibus Cōstantij,Galerij,& Constātini,vt conijcimus,gesta erāt. Diocletianus itaq; Salone nūc Spalatro in Dalmatia oriundus,& senatus,& populi,& militū cōsensu,post Carinum Imperator Augustus est declaratus, qui & prudens, & probus Imperator,cū multa bella prospere gessisset, multis quę suborta sunt in imperio dissidijs territus,Maximianū Cæsarem primo,post Augustū

Carus. Numerianus. Carinus. Diocletianus. Maximianus.

imperij consortem declarauit. aliosq; subinde ad- iutores cōparaturus, Galerium & Constantium comitem, qui Constantinum magnum genuit, Cæsares fecit. Et breui post Salonas dimisso imperio, in vitæ priuatæ quietē se recepit, quē Maximianus in priuatæ vitæ & quietis proposito apud Mediolanū imitat⁹ est. Diocletianusq; postq̄ annis viginti partim in principatu, partim in vita fuerat priuata, veneno interijt. Constantius comes Eutropio patre Gallijs oriūdo, & Galerius Cęsares primo simul, & pariter post Augusti, imperiū inter se partiti sunt, Galliāq; & Hispaniā Cōstantius perhumane cū administraret, Cōstantinū ex Helena in Britānia nūc Anglia filiū suscepit: vbi anno principat⁹ tertiodecimo obijt. post quē cū Galerius imperiū solus annis duobus administrasset, valetudinis in quā inciderat impatiens, manū sibi consciuit. Constantinus hunc sequitur princeps insignis, qui post Germaniæ motus varios maximosq; diutino bello cōpositos, in Italiam descēdens, Eporediā primo post Veronā tyrannis hostibus suis cōsentientes afflixit. Maxentium tyrannū ad pontē supra Tyberim materia & nauibus fabricatū superauit, vt in Tyberim mersus obierit. Christianis fauit, & multa fecit, quę apud nostros celebrata, astricto hoc in loco narrari nequeunt. Annos vnū & triginta plenos in principatu egit. Triū Constantini filiorū duo, Constās & Constantius, in Constantini fratris necē cōsenserūt. Constansq; natu maior post victorias de Parthis multiplices habitas, a militibus eadē qua in omnes ipse debacchabat crudelitate, anno Imperij duodeuigesimo laceratus est.

Galerius. Cōstātinus comes. Cōstātin⁹. Maxētius. Constans. Cōstātius. Constantinus.

Constantij vero fratris & in imperio successoris
Iulianus. infœlicitas tulit, vt Iulianũ sibi affinẽ Cæsarem declaratũ in Gallias cũ exercitu miserit. Qui vir ingentis spiritus, doctrinę & virtutis, parata virtutib⁹ suis potius q̃ copiarũ apparatu & magnitudine victoria elatus, in Italiã rediens tyrannidẽ inuasit. Constantiusq; interim Persarũ bello graui implicitus, dum ad Italiã ꝓperat, anno imperij sexto obijt. Iuliano apostatæ ideo cognomẽtum fuit, quia susceptã Christi fidẽ abnegans, librum eloquentia & pari impietate redũdantẽ, in Christi domini dogma euomuit. Is dum in Persis ingentia tractat bella, anno imperij secũdo nondũ finito sagitta incertũ missa, sicut Ammianus re-
Iouianus. fert, brachiũ saucius interijt. Iouianũ Pannonem vixdũ adolescentiã supergressum virtutib⁹ ornatum, Iuliani exercitus imperatorẽ creauit, multa vt apparuit pręclara gesturũ, nisi octauo imperij mense repẽtina morte subtractus fuisset. Valẽti-
Valẽtinianus. Valens. nianũ quoq; & ipsum Pannonẽ milites (vt videbatur) inuitũ imperio pręfecerũt. Qui princeps inter bonos numerãdus, Valẽtẽ Germanũ fratrẽ
Gratianus. & Gratianũ filiũ Cęsares primo, & mox creauit Augustos, obijt vndecimo imperij anno. Eiusque mors Romano impio nõ immatura magis q̃ infausta, Valentẽ ei⁹ fratrẽ ad imperiũ euehi fecit. Cuius viri auaritia, & simul impudẽtia factũ est, vt Gothis in Romani imperij prouincias patuerit accessus, quos Christianos fieri cupiẽtes petẽtesq;, sua imprudentia effecit hæreticos Arianos. Is tamẽ dei iudicio dum pari imprudentia cum Gothis pugnat, quarto imperij anno superat⁹, & cũ casa in quã se de fuga receperat, crematus est.

Valēti successit in imperio nepos Gratianus, vir cū catholice Christianus, tum alias probus. Qui Theodosium fratrem ea conditione in collegam assumpsit, vt solo in oriente princeps esset. Ipse post superatos pacatosq; Alemanos, & repressos Scythas siue Tartaros, anno imperij sexto obijt. Valentinianusq; frater eius nominis secūdus imperium occidentis accepit, Theodosio, vt cœperat, orientis imperiū administrāte. Sed cū Maximus quidam tyrānus Valentinianū Gallijs vi & armis expulisset, Theodosius suppetijs allatis, & tyrannū apud Aquileā vicit, ac capite puniuit, & fratri imperiū instaurauit. Sed cū is quietus apud Viennam desidet, octauo imperij anno Arbogasti comitis sui fraude occubuit. Theodosius itaq; vtriq; fratrum post quartūdecimū annum successor, vniuersum orbis Romani imperiū solus obtinuit. Princeps optimus præstantissimusq;, & Traiano, a cuius consanguinitate originem duxisset adsimilis, qui intra annos tres imperij quod solus administraret, Eugenium tyrannū Galliarum, & partis Germanię inuasorem superauit, cepit, occidit, auxilio maxime fretus domini Iesu Christi, in quo fideret. quod eius historię celebrator Claudianus poëta, & ipse Hispanus genere, apud Florentiā Italię habitator, his versibus indicat. O nimiū dilecte deo cui militat æther, Et cōiurati veniunt ad classica venti. Hunc principem duo sancti eloquētissimiq; ecclesiæ doctores, Ambrosius & Augustinus multis magnisq; extollūt laudibus. Sed historico qui ad nostras peruenerit manus, simul cum alijs duodecim Augustis supradictis caret. Post Theodosij ipsius apud Me-

Theodosius.

Valētinianus secundus.

Maximus.

Eugenius tyrannus.

diolanum mortem orbi Romano inuiſam ſimul
Archadi⁹. Honorius. & pernicioſiſſimam : duo eius filij Archadius &
Honorius in imperio ſucceſſerũt. Quorũ tempo
ribus Viſigothi poſt multas clades Italiæ inflictas
Romã obſederunt,ceperuntq́.Qua die Calendarum
Aprilis,anni ab incarnatione Saluatoris
noſtri duodecimi quadringẽteſimi,Romanorum
imperij inclinatio cœpit,in duorũ & triginta
librorum hiſtoria a nobis hactenus celebrata.
ex qua facile fuerit Imperatores, auguſtos,principes,
& tyrannos, vel potius gentes, a quibus
tantã rem,tantum imperiũ,tãtam monarchiam
euerti,deprimi, exinaniri contigit,excerpere &
intelligere.quam ob rem omiſſis iam, in quo ſatis
diu digreſſi ſumus, bellis geſtis in Romano
imperio,a quibus rei militaris Romanæ magnitudo,
dignitas & ſimul varietas intelligi poſſit,
ſuccincta,aſtricta & breuiaria narratione ad principis
ſiue Imperatoris vnius qualis eſſe debeat
Fũdamentum rei militaris optimus princeps. deſcriptionẽ veniendum eſt.Primũ enim & maximum
rei militaris diſciplinæ, & belli gerendi
fundamentum eſt optimi Imperatoris delectus.
De quo ſatis eſſe poſſet, ſi ea paucis diceremus
quæ M. Cicero Cn. Pompeij laudes in oratione
tractãs ſic habet.Ego enim ſic exiſtimo,in ſummo
Imperatore quatuor has res ineſſe oportere,
ſcientiã rei militaris,virtutem,authoritatẽ,fœlicitatem.
Sed cum proximis temporibus vir doctiſſimus
eloquentiſſimusq́ Nicolaus Secũdinus
Onexandri de optimo imperatore præcepta. noſter Onexandri ad Q.Verannium de optimo
Imperatore librum nobis e Græcia trãſtulerit in
Latium,quem ſcriptorem per Auguſti,aut proxima
illis tẽpora floruiſſe conijcimus, libet eius

præcepta carptim colligere: in quibus in primis iucundum vtilissimumq; erit inspicere, ea quæ præscribit faciẽda, duces Romanos imperij fundatores factitasse. Et nobis facile fuerit, nisi amplitudo operis nimia deterreret, quicquid Onexander singulis in partibus seruãdum iubet, qui consules, prætores, duces, & imperatores seruarint, ostendere. Sed iam Onexandri præcepta videamus, quæ is tãti facit, vt se fœlicem vel inde futurũ prædicet, si ea quæ Romani virtute, prudentia & industria fortiter & præclare gesserũt, idoneus ipse existimetur qui oratione cõplectatur. Ad opusq; ingressurus, de eius vtilitate maxima attentos lectores reddit, quibus se ostensurum pollicetur, vnde orta sit gloria ingens Romanorum, qui tale tantumq; constituerunt imperium, vt nullus rex, nulla ciuitas, nulla gens non modo maiorem imperij magnitudinem obtinere, sed ne parem quidem attingere potuerit: affirmatq; subinde nõ casu id & fortuna, sed virtutibus factum esse. Propitiam enim, inquit, cœptisq; nostris fauentem adipisci fortunam optãdum vtiq; est, non ideo tamen existimandum eã rebus præesse omnibus, atq; penitus dominari. Vt enim inepti ac parum considerati sunt, qui singulas calamitates fortunæ attribuũt, non imperatorum desidiæ & errori: ita qui res recte & ordine gestas fortunæ, nõ imperatorum virtuti impartire videntur. Veniẽsq; paulo post ad rem: dicit imperatorem deligi oportere non generis & maiorum, nec fortunarum & opum habita ratione, sed qui temperans sit, continens, sobrius, frugi, ac tenuis victus, laborum patiens, acer in- Qualis debeat eligi imperator.

genio, non auarus, nō iuuenis, non senex. *Si con*-tingat quoq; qui liberos habeat, qui ad dicendū idoneus sit, existimationisq; pręditus, temperās, ne voluptate abductus, curam maximarū rerum abijciat. Sobrius, vt rebus maximis inuigilare possit. Victu frugi & tenui, quia delicijs deditum viuendi cultus, & exquisita ciborū cura fatigat & mergit animum. Laboris patiens, quia vltimū esse oportet imperatorē qui defatigetur atq; lassescat. Acer ingenio, q; celerem, & (vt inquit Homerus) volucrem eum esse oportet, qui pernix cogitatione omnia percurrat, atq; futura conijciat animo, longeq; prospiciat. Nō sit auarus, & lucri cupidus. pleriq; enim etsi fortitudine quadam & robore aduersus arma, & hostiū copias interriti perstare possunt, auro tamē illecti mollescūt. Idq; telum efficax est ad extorquendam victoriā accommodatum. Nec iuuenem nimis, nec senem oportet esse imperatorem: q; alter incredulus nimis & audax, imbecillus alter & timidus. Pater habens liberos admittendus: nō autem qui liberis careat, alioquin fortis probusq; repudiandus. filij enim adhuc tenellæ ætatis animum parentū deuinctum patriæ tenent, tanquam obsides dati patriæ. ætate iam adulta grandiusculi, armis, consilio, fide, opera eum adiuuant. Eloquio præditus imperator, militem oratione cohortando, facile persuadebit pericula contemnere, claris inseruire facinoribus, & studio gloriæ, ac virtutis amore incendet. Existimatione præditus si non erit imperator, vulgus ęgerrime feret, & sequetur: cū nemo nisi inuitus ducem sequatur, quem se deteriorem opinetur. Verum vt nemo propter so-

las opes imperator deligendus est, ita & inops repudiandus non est, modo vir fortis & alioqui bonus sit. Non enim meliora efficaciora ad tuendum erunt arma argento celata, atq; auro exornata, illis quę ferro ac chalybe fabrefacta ornatu extrinseco carebūt. Cauendus est vero rei nūmariæ studiosius quæstui continuo inhians. consueuerunt enim huiusmodi homines sordidi, ac pusilli animi esse, qui nullius honestate rei, nullius clari facinoris studio possint allici. Maiorum & progenitorum splendor si adsit, amplectēdus: sin absit, haud magnopere desiderandus est. quēadmodum enim iumenta non stratorum & sellarum ornamenta, sed ingenita, & suapte metimur fortitudine: ita maiorum in imperatore virtutes si proprijs careat, frustra cōtemplabimur. Quinetiam res plerunq; segnius administrant, qui errata si qua admiserint, maiorum gloria honestari contegiq; posse confidunt. quibus vero nulla parentum est gloria, vt maiorum obscuritati suū afferant virtutis lumen, res cautius ardētiusq; gerūt. Optādus itaq; est imperator fortis, genere clarus, fortunatus, locuples: nō tamen improbādus repudiādusve inops, modo virtute polleat, q̄uis parentibus haud illustribus sit natus. Is posteaq̄ delectus institutusq; est imperator, facilis esto, comis, & se volentibus adire pateat: nō tamen ea sit facilitate atq; comitate, vt cōtēptui fiat: nec tamē acerbus & durus, vt odiū in se cōcitet. Et ipse deligat decuriones, cēturiones, reliquosq; copiarū & ordinū duces, quorū virt⁹ perspicua sit. Quo in delectu habēdo, locupletiorib⁹ & nobilitate p̄stātiorib⁹, plerūq; tenuiores posth

ponēdi sunt. pecuniarum enim commoditas publica & priuata sæpe desideratur, cum elargiri quippiam, & militibus gratiose impendere est necesse. Sperat enim quisq; se maiora consecuturum, si certauerit fortiter: vbi tenuiore victoria, quæ proposita sit, largitatē imperatoris suppleturam intelligit. Cooptet sibi præterea imperator collegas & socios quibus cum de incumbentibus deliberet. cogitationes enim atq; consilia nostra, quibus natura afficimur, nisi fidele foris per consultationem adhibitum sit auxilium, fallere nos facile possunt, & errorum plena sæpenumero comperiri. econtra quæ alieno iudicio atq; sententia comprobantur, securitatem comparant animo, & firmitatem in rebus tuentur. Et tamen nullus sibi tantopere debet diffidere, vt ancipiti sit semper & infirma sententia: nec vsq; adeo arrogare, vt arbitretur nihil suis consilijs melius alios posse excogitare. Initia ipsa bellorum temperanter constituenda, & tanquā rerum fundamenta prudē ter iacienda. Bellū enim quodcunq; iustum deos habet fautores, militesq; alacriores iussa capessunt, & rei gerēdæ se exhibent. Vnde prius q̄ educantur copiæ, omni publica & priuata labe expiabūtur, expiationibus sacrisq; quæ ius sacrum religione dictauerit. Ducatur denceps exercitus instructus ex ordine, etiam si cum hostibus nondum esset congrediendum, & si per regiones lōge multorum dierum itinere eundum, quanuis per agrum pacatum. Milites enim hoc pacto ordines seruare assuescent, & loco quisq; manere, & duces præfectosque sequi discent. Quod multo accuratius ser-

Bellū quodcunq; iustū deos habere fautores

Qualiter exercitus duci debet

uandum erit, si per agrum hostilẽ mouere necesse sit, ne per repentinos impetus paruo temporis momento miles passim tumultuari cogatur. Agmen vero per loca huiusmodi si ducatur, ita cohibendum, ne præ angustia, & sui dilatãdi difficultate, protẽdi in longitudinem nequeat. neq; nimis dissolutum incedat. Sic enim facultas ad libitum incurrendi, & per occasionem lædendi præstaretur. Itaq; contracto semper quadratoq; agmine moueri satius atq; melius est, q̃ protensiore atq; oblongo. Commeatum vero, impedimenta, reliquumq; apparatum bellici instrumenti, in medio copiarum locari oportet, præterquã si loca quæ post nos relinquũtur, ita pacata sunt, vt cito ponè duci cõuehiq; possint. Pręmitti quoq; debẽt aliquot equites, qui diligẽter scrutẽtur atq; explorent quacunq; transeũdum est: præsertim si per loca siluosa, saltuosaq;, perq; solitudinem vastam iter fuerit faciendum. Mouendum autem est interdiu, quando ad iter, nõ ad pręliũ copiæ sunt ducendæ: nisi forte quippiam vrgeat, quam ob rem vt hostem præuenias, tibi videatur accelerandum esse. Hac enim ratione etiam noctu mouere potes, modo id tutò fieri posse intelligas. Sanè vbi eò ventum est, vt mox necesse sit cum hoste congredi, & prælio decernere, sensim, non citatim ducantur copiæ, neq; magnum iter conficere cogãtur. porro si per agrum socialẽ moturus sis, edicas militibus nequid omnino attingant & vastent. Miles enim armis fretus, & quicquid libuerit faciendi licentiam nactus, nulli rei parcere sciet. Hostilem autem agrum diripi, vastari, incendive palã permittes. frugũ enim

atq; alimentorum inopia, & nummariæ rei difficultate bella extenuari solent atq; extingui. Verum prius q̃ agrum hostilem vastari permittas, hostibus, nisi cesserint, id te facturũ prænũcies. Ingruens enim calamitatis discrimen, atq; expectatæ cladis timor, mortales sæpe concedere cogit, quod antehac vt facerẽt, nequaq̃ potuissent adduci. Vbi vero calamitatem acceperint, tanq̃ quos maiore damno afficere nequeas, cætera con temnunt & paruifaciunt. Sin vero tibi diutius in agro hostili castrametandũ esse intelliges, ea tãtum diripi vastariq; permittes, quæ tibi non admodũ vsui futura conspexeris. Copijs tuis cõpletis expeditisq;, nec in tuo, nec in sociali agro diu moraberis, ne consumptione rerũ, tuis magis q̃ hostibus detrimento fias. Curandũ deniq; tibi diligentissime est, vt terra mariq; in exercitũ commeatus facile cõportentur. Positis autem in terra hostili castris, fossa cõfestim valloq; opus, tãetsi eodem in loco tibi diu morandũ non constitueris. munitior enim, & proinde tutior eris ad repẽtinos hostium impetus, & clandestinas neque expectatas irruptiones. Deligas quoq; milites quibus id negotij detur, vt per stationes atq; excubias castris præsidio sint, etiã si hostẽ procul inde abesse acceperis. Verũ si hostibus nihil vrgentibus, diuturnior tamen tibi videtur ibidẽ castrametatio futura, siue populãdi hostilis agri causa, siue opportunitatis cõmodius seruãdę, occasionisq; hostem offendendi captandæ gratia, tum ea tibi delige loca, in quibus castra teneas, quæ neq; limosa, nec alioqui insalubria sunt. eiusmodi enim locorum natura, & situs exhalatione,

Quæ loca castris sint deligenda.

corruptione,ac fœtoris emiſſione varios morbos ingenerare,peſtẽq; inijcere ſolet.perinde ſalubre eſt atq; vtile,caſtra non diu in eodẽ tenere loco, præterq̃ ſi hyemãdi cauſa,duritiei,& rigoris cęli euitandi,ibidẽ manere neceſſe ſit. tũ vero apprime curandũ eſt,vt cõſtructis ordine tabernaculis atq; tentorijs ſuis,locũ oppidi inſtar incolere videri poſſis. Sed in hibernaculis ipſis exercendi ſunt milites, varijſq; periculis ad pugnã apti reddendi,ne locus vſquã otio & inertiæ detur.Exerceatur autẽ miles in hũc modũ.deligãtur aliqui quibus idonea dentur arma, aſſueſcãtq; ordines ſeruare,nunq̃ deſerere locũ: diſcant prætera contuitu mutuo,crebra appellatione,familiari cõſuetudine inuicẽ iungi ac deuinciri. edoceatur præterea miles ex imperato agmen tum producere, tum contrahere,& ſeu dextrorſum ſeu ſiniſtrorſum inuertere.Poſtremo admonendus eſt, vt ſigna quę inter pugnandũ imperatoris iuſſu darẽtur, attẽte excipiat.vbi canatur receptui,ſeſe in ordinẽ colligat, & ſenſim referat pedẽ. hoc pacto inſtructus & ornatus exercitus diuidat.deinde ad pugnã citra ferrũ coeat,diſtributis leuibus pilis,haſtiſq; fragilib9:& ſi forte arua propè ſint, iactu glebarũ res gerat. Sin vero colles & tumuli,& alioqui accliuia aderũt loca,certi ad id deputati milites hæc loca curſu occupẽt.alij quoq; cõſtituantur, quibus id demãdetur negotij,vt illos deturbare cõtẽdãt. Aequa ratiõe inſtituẽdus eſt eques.decernantur ſpectante imperatore curſus certatim,inſecutiones,fugę,cõgreſſiones, iaculationeſq; per loca præſertim campeſtria, ſed ſub ipſis montiũ radicib9,quo per aſpera & ſalebras

Exercẽdos eſſe milites in caſtris.

discas excurrere. Populationibus temperanter vtendũ est, nec militi permittẽdum, ad rapinas & prædam temere ferri. pleruncꝫ enim maximę acciderunt calamitates, quando dispalatos milites hostis manu composita est aggressus. Cũ vero ad prædam populabundum militem emittere constitueris, strẽnuos ex tuis præsidio illis addes, qui reditum cum præda ratum pręstent. Exploratores si quando comprehenduntur, non vna in omnes sentẽtia & animaduersione vti debes. Si enim tuas copias & apparatum inferiorem hostilibus copijs esse intelliges, raptim illos extingui iube. Sin enim tuis confides rebus, exercitu ad ostentationem composito, illis inspectandi facies potestatem, qui comiter habiti emittãtur. renũciatus enim rerum tuarum apparatus hosti metum terroremcꝫ inijciet. Vigilias obeuntes tã multi sint, vt somnolentis vigilantiores inuicem succedant, idcꝫ munus stantes pręstent: eorumcꝫ pars extra vallum ignes excitet, vt aduenientes eminus ipsi aspiciant. Si contingat, vt imperatorem hostilis exercitus conuenire necesse sit, pręstantiores ex tuo exercitu, armiscꝫ & omni apparatu ac corporis habitudine cõspectiores tecum adduces. pleruncꝫ enim fit, vt ex ea parte, quam quis conspexerit, de reliquo iudicet, magiscꝫ ijs quæ viderit, q̃ auditis credat. transfugam multa (vt fit) pollicitum ita custodiri iubeto, vt pro eorum quæ fuerit pollicitus euentu atcꝫ successu, præmiũ aut punitionem expectare cogatur. Castra hostiũ circularis figuræ pro apparentis valli breuitate ne despexeris: circularis nãcꝫ minor re ipsa apparet: cũ econtra lõgior visa, prę sertim in

Quali animaduersione in exploratores captos vtẽdũ

De vigilijs.

De transfugis.

mõtib⁹, ſępe fallit, ꝙ ſalebroſis cõuallibuſꝗ abũdat, in quibus nemo conſiſtere poteſt. Tu itaque caſtra in breui comprimas ſpatio, hoſtibuſꝗ ad pugnã prouocantibus conglobatum tenebis militem, tanquã tuæ paucitati diffidens. fit enim vt hoſtis ſolutior negligentiorꝗ, aut inuadens, aut expectans, a te conſtipato exercitu perrumpente facilius opprimatur. quæ fallendi ratio, ne tale cõmittas erratum, te poterit admonere. Quę alicuius momenti es intẽtaturus, nemini cõmunicabis, præterquã ſiquãdo tuis primoribus aliqua ſecretò credi oportere exiſtimabis. Cauendũ eñ eſt accuratiſſime, ne conſilijs tuis hoſti a perfuga aut exploratore proditis, aut rei bene gerendæ occaſionem amittas, aut clade aliqua afficiaris. Educere vero copias, ſeu ad pugnam capeſſendam inſtruere neutiq̃ debes, niſi prius ſacra de more feceris. quare aruſpices atque vates habere oportet, qui ſequantur exercitũ: quanquam præſtiterit cõtẽplandi exta & rite ſacra facien di rationẽ tenere. Verum ſi pulchre litaris, & ſacra votis tuis ſuccedere inſpexeris, optimatibus ſacra ipſa oſtendes, remꝗ deinceps bono capeſſere animo perges. Copiarum enim duces, quid ſacra portendãt, reliquos commonefaciunt, eoſque animis auctos in ſpem erigunt: mileſque qui deorum immortaliũ monitu ad pugnam ſe duci credit, audentius, & tanquam præſumpta victoria pugnat. In educendis copijs illud maxime eſt obſeruandum, vt qua ingrederis, ea quoꝗ tibi reditus patere poſſit: quod quidem eo valet, non modo vt hoſtem conſilio ſuperes, verum etiam ne ab ipſo incautius opprimare. Pulchrũ

Quæ alicuius momẽti ſint, non eſſe alicui cõmunicãda.

Vates habẽdos in exercitu.

De educẽdis copijs.

enim eſt,ſcire hoſtē decipere:neceſſariū,ne ipſe decipiaris,cauere.Cōuenire te quēcūq; cupientē quocūq; loco,& tēpore,admittere & audire debebis. Alioqui maximarū rerū bene gerendarum vel amittitur,vel cū damno differtur occaſio. Si forte caſtra tua hoſtiū caſtris ꝓpius cōferre, aut aliter ad hoſtem accedere cogeris atq; cōſtitues, priuſq̃ moueas,miles tuus cibum capiat,ne forte pręuentus ieiunus arma cogatur arripere,& pugnā inire. qua re neglecta male ſæpius pugnatū eſt,milite viribus ob inediā deſtituto, præſertim vbi prælium nō leui certamine,ſed grauiter toto die peracto venit ad exitum. Siquando trepidatione (vt fit) orta mœror aliquis militum animos occupaſſe videatur, ſiue quia hoſti acceſſerunt auxilia, ſiue quòd alia re potior illius conditio videatur, tum maxime expedit Imperatori hilaritatem atque lætitiam prę ſe ferre. Vultus enim facieſque Imperatoris conformes ſibi ſolet animos militum reddere, & ſimilitudine ſua eos afficere. præſtatque fronte & oris habitu, quàm oratione & verbis ſolari, quia orationi fides quandoque minor habetur: vtrunq; tamen pro viribus faciendum erit, & ſeſe verbis ac vultu talem gerere, qualem tempora poſtulabunt. Et ſicut æger animus mœrore deiectus obtentu ſpei bonæ excitandus erigenduſq; eſt: ita laſciuus,& inertia intemperans,conterendus terrore caſtiganduſque eſt. Idcirco vtrique rei te debes apte accommodare, & rationem habere rerum ac temporum,vt vbi opus ſit,timentem te,& futuri prouidum,tum ratione,tum vultu oſtendas, aut impauidum & fidentem,vti profuturum in-

telliges. Dum aciem ſtrues, equitatum tuum non vt tu voles, ſed vt tempus & ſtatus rerum te coget, diſpones. equites enim tuos oppoſite ad equitatum hoſtilem ſtatues. Verum, quoad fieri poteſt, eo modo locabis, quo ſolēt inſtrui in cornua acies, vt & ad frontem & ex lateribus ſpatioſioris loci cōmoditate freti expeditius poſſint prodire, equeſtriq; munere vti, nullis poſt ſe ordinatis, qui poſſint eſſe eis impedimento. Velites autem iaculatores & ferentarios, ſagittarios demū & funditores primos in acie locabis. nam ſi poſt ſequuntur, magis ſuos q̄ hoſtes lædent. Sin medij inter ipſos ſtatuentur, irritum erit eis peculiare pugnandi officium: quippe qui nec pedem referre commode poſſint ad iaculorum pilorum ſurſum verſus porrectionem, nec de curſu ipſo iaculari a præcedentibus præpediti. multoq; minus funditores poterunt in gyrum torquere fundas, atque tela amittere, circunquaq; militibus obſiſtentibus, in quos circunlatio fundę offendēs, his magis quàm hoſtibus dāno erit. Sagittarij quoq; præcedentes cæteros, in ipſa hoſtium corpora veluti ad ſignum recte immittent. ſin poſtremi, aut intermedij, ſurſum verſus ſagittare cogētur, & vis ipſa telorum conſumetur in caſſum. Si autem continget pugnam his in locis cōmitti, quorum pars humilis & plana ſit, pars collibus tumuliſque inſurgat, tum leuis armaturæ militem maxime in aſperis ac durioribꝰ locis ſtatues. Rurſus ſi campeſtribus locis abs te occupatis hoſtis eminētiora obtineat, huc leuem armaturā adduces, quæ facilius & iaculatur, & ſimul pedem refert. Fundarū autem vis perniciosiſſima omnium

Qualiter acies ſtruēdæ.

Fundarum vis.

est.nam plumbi color aereo colori perquã simi- lis est,& dum per aera fertur,latet,hostiũq; cor- pora incauta petit,illationisq; vi atq; agitatione propè ignitum vehementer ferit,penitusq; ingre ditur,nec cõcerni potest,q; labra vulneris euesti- gio claudunt,& tanq̃ corruere vidẽtur. Ac si hoc genere teli & velitum ope tu cares, hostis autem maxime pręstat,primos aciei tuæ densos confer- tosq; prodire iubeas,gestantes clypeos magnos, quibus possint toto corpore contegi: reliqui verò qui hos sequuntur ordine,ad vltimos vsq;, subla- tis supra capita clypeis,hoc pacto tantisper pro- ficiscantur,dum intra iactum telorũ veniant.Sin vtrisq; adest huiusmodi velitum auxilium,tui pri mi iaculẽtur in hostes. Solertis erit imperatoris, vbi aduersus multitudinẽ hostium se cũ paucio- ribus viderit pugnaturũ,eiusmodi operã sibi de- ligere vel iuxta fluuij ripas,vel sub montes & su percilia,vbi acies instruere possit,& ipsa loci na- tura hostes arcere. Cæterum non erit inutile,vt instructa prius tanq̃ ad pugnã acie, deinde quasi exterritus pedem referas , ordineq; seruato simi- lem fugæ recessum simules, rursus ad insequen- tes conuersus,manum conferas.nõnunquã enim opinati hostes aduersariorum exercitũ pauescen tem fugere,præ gaudio insultant soluto ordine, & certatim incumbunt , ac alij alios præuenire contendunt:contra quos conuersum pugnare,ci tra periculum est , & ipsa sistendi fiducia prętet spem hostium eueniens,trepidãtes hostes & dis- palatos in fugam vertere poterit, tametsi paulo ante insolenter insequebantur. Habeas item o- portet selectos aliquos milites,qui extra acies in-

ſtructi,tanquam triarij laborantibus opem atq; ſubſidium præſtent, & de quibus auxilium vbi vſus ſit,depromere facile poſſis. magnopere eñ prodeſſe poſſunt, ſi feſſis accedant integri. Illud quoq; non fuerit ab re, quin admodum vtile, ſi quanto tibi videbitur ſpatio, e copijs tuis elegeris aliquot, qui clam hoſtibus ſeſe alicubi occultent,quibus pręcipias, vbi inſtructa acie pręlium inieris, dato a ſpeculatoribus ſigno excitati propere moueāt.Quod tum maxime faciendū erit, cum auxilium expectatum viſum eſt in tempore non veniſſe.Rati enim hoſtes eos eſſe milites, quos auxilio tibi futuros præſtolabare, forte tuis adhuc mouentibus, & priuſquam in reliquum exercitum ſe immiſceant, ipſi vertentur in fugam. Repentina quoque in hoſtes poſt terga irruptio,formidoloſiſſima omnium eſt. Quam ob rem,ſi fieri poteſt,mittenda eſt noctu manus aliqua militum, qui tranſuerſo itinere prætereant hoſtes, ſeque per inſidias poſt eos locent,collatiſque iam ſignis,& inito prælio,ipſi citatim ex inſidijs nouiſſimum agmen hoſtium adoriantur.

Inualeſcēte pugna,& cunctis vtrinq; rem ſtrenue gerentibus,obequitando tuos hortere,ſimulque inclames,ſi forte in dextro cornu es,lęuo cornu aciem vincere, hoſtemq; profligatum.ſin in lęuo es,dexteram aciem tuorum vincere dices, ſiue res ita habeat,ſiue nō.& pariter de hoſtium Imperatoris occubitu falſum etiam vociferare proderit.hæc ratio plerunque profuit, id eſt vt tuos ſimul & hoſtes fallas.Sapientis quoque Imperatoris eſt fratres cum fratribus, & cum amicis amicos ordine iuxta locare:fiet enim vt mu-

Fratres fratrib⁹ & amicos amicis iuxta eſſe locandos quū pręliū conferitur,

tuo se inuicem amore animosius defendentes, reliquam quoq; aciei partem proximã vel a fuga sistant, vel impellant in hostem. Iussa tesseræ atq; signa pręfectis copiarũ principio dari debent, a quib⁹ ad omnes quoq; milites manẽt. nec voce edatur signũ, ne exaudiatur ab hostibus, sed vel gestu corporis, vel nutu capitis, vel manus motu, vel armorũ collisione, vel hastę versione, vel ensis vibratione. Signũ enim pręterq̃ quod hosti clam datur, etiam maxime conducit ad conditionem alienigenis, qui diuersa lingua nobiscũ militant. Mandabis quoq; militi tuo, vt tum insecutiones, tum recessus ordine faciat. Nam siue superati repulsive minus lędentur (quippe quos hostis non fusos passim, neque palantes singulos opprimere quibit) siue victores hostem fusum fugatũq; insequuntur, pessime eum afficient, turmatim cõfertimq; insequendo· adde etiã tutius. plerũq; enim vbi hostis fugiẽs aduersarios post terga videt passim & nullo ordine ferri, derepente redactus in aciem, retroq; conuersus, cladem acceptã reddit. Sit tibi curæ, fulgentẽ atq; armis illustrem exercitum ducere. nitor enim ac fulgor armorũ formidolosum reddit acierum aspectũ, & ingentẽ terrorem ingerit hostibus, atq; animos eorũ conturbat. Producas insuper agmen, tum vociferatione, tum clamore, quandoq; & cursu. Eiusmodi enim facies rerum, clamores militum, strepitusq; armorum clangori tubarum immixtus, mirifice terrefacit hostium animos. Instructis apparatisq; vndiq; ad pugnam copijs, nõ statim mouere debes, studio scilicet præripiendæ pugnæ. Sæpe enim cogitur Imperator conspecto hostium ap-

Vt exercit⁹ armis fulgẽtibus sit.

paratu,ad armaturam eorũ,ad gentes,ad mores hominũ,suas quoq; parare & instruere copias. Si hostis equitatu præualet,& tibi commoditas forte datur,delige aspera loca angusta,summõtana, & per quæ eques facile vadere nequeat. Et quoties progredieris,dimittes intra munitiones, qui castris & impedimentis pręsidio sint,ne visa solitudine hostis mittat,qui castra deserta occupent,& impedimẽta diripiant. Illi maxime mihi videntur errare,qui in hanc conditionem pugnare volunt,vt si vicerint,parũ hostibus ipsi noceant. sin superati ipsi victiq; sint,magnam accipiant cladem. In rebus difficillimis cõducet pro viribus tuis persuadere, mortem atq; perniciem incertam his esse qui pugnando præstant, & se tuentur: eos vero qui fugiant, proculdubio perituros. calamitatem quoq; hos consequi qui deserant locum, nõ eos qui seruent ordinem. Excogitata vero in ipso discrimine pugnæ cõsilia,& repugnandi aduersariorũ consilijs ex tẽpore adinuentæ rationes,ampliorẽ nimirum gloriam,maioremq; admirationem Imperatoribus, disciplinamq; rei militaris exacte tenentibus peperere, quàm ea quæ præsumptione & coniectura ante copiarũ congressum exquisita esse videntur. Imperatorem ipsum consulte magis,& caute quàm audacter certare oportet,vel omnino potius abstinere pugna. prudentia enim animi,quàm viribus & robore corporis pręstare debet. Nanq; qui adeo cupidus atq; insolens est,vt nihil dignũ patrari a se putet, nisi manum ipse cum hostibus conferat: is non modo non fortis, verum audax quoq; & temerarius est. Ad imperatorẽ id in pri-

Cõsulte magis pugnandum q̃ audacter.

mis attinet, dũ pugnatur, obequitare aciem, pugnantibus se ostendere, eos qui fortiter rem gerant, laudare: trepidãtibus vero minari, cohortari cunctantes, laborantibus opem ferre, supplere defectus. Si qua vsus est, deducere copias, tempora obseruare, occasiones præripere, futura conijcere, cani iubere receptui. Reuocatis e pugna militibus, dijs immortalibus sacra faciat, supplicationes decernat, pompas agat, vt pro tẽpore vti licebit. pollicitus, grato animo reddat, quæ rite post bellum confectũ & partam victoriã exsolui fas sit. deinde honoribus muneribusq; eos donet, quos probe rem gessisse acceperit. Ignauos autẽ & inertes pœna ignominiaq; afficiat. honores vero huiusmodi fortibus habeat, qui patrijs moribus sunt probati. Præterea quæ in ipso debent proficisci Imperatore, hæc sunt: armaturæ, insignia, spolia, decurię, pręfecturę, ducatus, alij quoq; eiusmodi magistratus. Verum præstãtioribus viris, & magistratus gerentibus, ampliores haberi debent honores, priuatis autẽ decernantur minores. Hæc & si liberaliter & benigne ꝑ meritis cuiusq; dari consueuerunt, iritamenta præterea ad virtutem sunt cæteris, qui huiusmodi honoris sunt cupidi. Vbi vero bonis præmia pro meritis rependuntur, malorum autem supplicia nequaquam dissimulantur, vniuersum exercitum optima spe affici est necesse. Victoria vero potitus aliqua, non modo singulis militibus viritim dare pręmia rei bene gestæ debebis, verum etiam vniuerso exercitui laborum suorum fructũ aliquẽ ex hostibus elargiri. Permittes quoque militi castrorum, impedimentorũ, & oppidorum, si qua

Milites pro re gesta afficiendos.

iure belli in tuam venerint poteſtatē,direptiones : vrbium deniq́, præterq̄ ſi fore de eis quicquam foret deliberādum. hoc enim rebus omnibus vehementer conducet, præſertim ſi bellum nondum confectum conſumatumq́ eſt.eiuſmodi namq́ emolumētis allectus miles, promptiorem ſe animatioremq́ cæteris præſtabit:niſi credamus venaticas quidē canes ſanguine inteſtiniſq́ captæ feræ illecebrari a venatoribus vtile eſſe,victori autem militi victorum bona in prædā dari nō expedire. Diripiendi autem poteſtatē militi tuo,nec ſemper nec aduerſus omnes paſſim concedas: corpora vero minime in direptionem venire permittes, quæ abs te venundentur. Siquidem pecunia publice opus eſt, & ingenti ſumptu :qua in re quæcunq́ vel agi vel ferri poſſunt, ad te conuehi palam edices . optime enim tu cenſere poteris,temporum atq́ rerum habita ratione,an cunctam prędam retinere,an partem,an deniq́ nihil debeas.Non enim in rem eſt in bello gerendo ærarium publice pecunia abundare,& emolumentis indies obuenientibus militem fraudare,quando præſertim ob deuictorum opes,& locorum felicitatem,emolumenta militi largius & benignius impartiri poſſint. Captiuos vero bello adhuc ſtante ne occidito, præſertim eos aduerſus quos bellum primo ſuſceptum eſt. minime autem omnium hos interimere debes,qui autoritate apud hoſtes præſtant, & illuſtres inſigneſq́ gloria ſunt, recordatus incertæ fortunæ atq́ variæ, & mutabilis ſortis, quæ plerunque amat rebus feliciter geſtis inuidere. hos enim cum alijs cōmutare poteris,aut aliquo po-

Quid de captiuis faciendum.

tiri oppido. Exantlatis deinde periculis, extruãtur militibus tuis epulæ, instituantur ludi, & laborum laxamenta atq; remissiones permittãtur. Prospiciendum deinceps erit tibi, vt desideratis exequiæ magnificę exsoluant, nec tẽpus vllũ aut horã, aut locũ, aut periculũ causaberis, siue viceris ipse, siue victus superatusq; sis. Nã vt piũ est mortuis iusta exeq, & per religionẽ rite inferias agere: ita magnopere vtile superstitibus & omnino necessaria res est, pietatẽ hanc erga defunctos tuam ad viuos ostẽdere. quisq; enim maxime de se iudicat & vaticinatur, atq; rem ægerrime fert, tanquam sepultura cariturus, si pugnando ceciderit, vbi animaduertat ante oculos iacere cadauera, & prope per contumeliam & contemptum imperatoris busto & humatione priuari. Si inducias pactus es, caue interim in hostes irrumpas, nec propterea tu ipse incautus sis. latent enim incertæve sunt eorũ quibus cũ fœdus percusseris, sententiæ. quam ob rem hinc honestum tibi erit, iusiurãdum quo adactus es, seruare, & tutum hostibus nõ credere ob perfidiã. Ciuitatibus quæ sponte tibi concesserint, & facta deditione in potestatẽ venerint, clementer vsus, allicies reliquas. quisq; enim maxime vbi victorem inexorabilem fore, & iracundum in victos, exploratum compertumq; habet, quæuis agere patiq; vult, q̃ vltro se dedere. nihil enim tam animos generositatis implet, quàm timor impendẽtis mali. aduersus autem desperantes periculosa atq; difficilis est omnia experiũdi cõtentio. Vnde imperatoribus stultis & efferatis diuturnæ vrbium obsidiones efficiuntur, nonnullæ etiã irritæ

& infectę. Iis qui tibi rem aliquam per proditionem nauassent, promissa & fidem seruare debes: nō tam propter eos, q̄ pro his qui futuri sunt, & vt intelligant eis deberi gratiam, qui partes tuas amplecti maluerint. Ad irruptiones autē & proditionem, nocturnas hostium opprimendorum occasiones, non omnino rudem & imperitum te esse oportet, vt ad cōstitutam horā locumq; designatum peruenias. Verum si interdiu vrbem seu oppidum aliquod per proditionē capturus, moueas necesse sit, per ipsum tempus profectionis aliquot præmittes equites, qui quotquot offenderint in via comprehendant, ne quis ex agro cursu in vrbem veniens, copias tuas iamiam irrupturas enunciet. Tumq; repentinus incautis improuisisq; hostibus ipse structa acie appareas. Fit enim semper, vt primi impetus, & rei gerendæ initia formidololiora videantur, q̄ si tardiusculè & per moras progrediare. At in obsidendis vrbibus imperatoris maxime virtus desideratur, militaris quoq; astus, machinamentorum apparatus. Prospicere autem tibi debes necubi incautiorem te ipsi quos obsides opprimant. qui enim in periculo se putat constitutū esse, occasionem obseruat, quam nactus præuenire cōtendit. Quāob rem oportet obsessorem fossa & vallo, stationibus & præsidijs castra sua cōmunire: propterea quòd quicquid ipse paret, quidve facturus sit, hostis e muris videt. cōtrarij quos tu obsides, murorum obtectu tecti, ex improuiso plerūq; effusi explicatiq; per portas, vel opera, vel machinamēta tua incendunt, vel milites opprimunt tuos, vel aliquid magni afferunt incommodi. Maxime

autem tibi erit vsui, si quæcunque tentare voles, noctu aggrediare. atrocior enim suspicio est, maioremq; ingeret animis trepidationem insultus qui in vmbra non cernitur. quicquid enim noctu agas, tametsi paruum sit, horrendum his videri potest quos obsides. nullus enim dicit quod videt, sed quisq; maxime quod timet, aut suspicatur, vidisse affirmat. Si opus aliquod manu præpropere expediri vis, primus omniũ tu manũ affer: vulgus autem nõ tam minis cõpellitur quoduis agere, quàm verecundia reuerentiaq; maiorũ inducit. Quoniã multa atq; varia sunt tormẽta bellica, & ad quatiẽdas euertendasq; vrbes diuersa machinamẽta, tu nõ his omnibus, sed quibus tu cõmode possis, vteris. Nõ est in me nunc singula præcipiẽdo referre, quibus sit vsus. Arietibus videlicet, testudinibus, vineis, turribus, balistis, alijsq; id genus operibus & machinamẽtis: sed quod ad imperatoris prudentiã attinet, illud mihi videtur esse, vnam aliquam potissimã vrbis partem deligere, cui opera & machinamẽta admoueas, & partitis multifariã & ordine dispositis copijs, reliquas vrbis partes oppugnare, & ad muros scalas afferri iubeas. fueritq; operępretium plures partes vrbis præ se ferre aggredi velle, vt diuerso apparatu, varioq; oppugnandi genere vires ciuiũ atq; consilia distrahantur. Interea facilius imperator illac vbi summa ope nixus intentusq; erit, ciuitatem occupabit. Sin mature aliquod oppidũ, vrbem aut castra expugnare contendes, tuosq; videbis defatigari milites, partiaris oportet tuas copias in ordine sibi inuicem successuras: dũq; vna pugnatur acie, quietẽ

Qualiter expugnari debeat vrbs

alij agāt,& corpora curent.Et quia ferreus impe-
rator esse nō potest,qui sine intermissione omni-
bus intersit,substitutis & ipse exercitus sui pri-
moribus quietem agat, interpolatam potius q̄
diutissime continuatam.Si pars vrbis,aut oppidi
quod expugnare contendis,rupem,aut prærupti
aliquid in circuitu habebit, quod natura loci per
se tutum nihil,vt assolet,munimenti habeat,agi-
les audacissimosq; ex tuis,vt scalis,vel aliter scā-
dāt,obrepantq; curabis:fueritq; plurimū in rem
si tubicinē illi secū funiculo attrahere potuerint,
qui illico in superiora perductus canere occipiat:
& qui erūt ingressi milites,portā interea propin-
quiorem,aut murū alicubi aperiāt. Audita enim
hostilis de muro tuba,præsertim nocturno tem-
pore,ingētem ciuibus terrorem incutit:proinde
trepidantes tanq̄ vrbe iam capta deserent statio-
nes,& facile erit,nemine repugnāte effractis por
tis,murisve conscensis, loco potiri. Vrbem si ce-
peris aliquam,quæ & multitudine, & robore ci-
uium vigeat, vt tibi sit timendū ne ciuis conglo-
batus crebris conuersionibus tuis oppositis repu
gnet,siue in arcem se recipiēs,aut editiora vrbis,
nouum redintegret bellū,edicto,inermibus,vel
arma abijciētibus,salutem polliceberis. Nam ce-
lebrato passim edicto, cuncti,aut pars maxima,
in potestatē venient tuam. qui enim hosti adeo
sunt irati,vt armis omnia experiri cōtendant, il-
lum in eam adducunt desperationē, vt quod ob-
lata salute ex animo facturi nō erant,tamen ma-
lis quæ timent efferati repugnent, & cædem aut
cladē referant, aut nouis laboribus te fatigent.
Mors quę militi certāti accidit, nulla prorsus in-

diget consolatione aut misericordia, quippe quæ virtutis studio, & vincendi amore obtigerit. At post partā victoriam vrbe iam expugnata victos passim occidere, victoribus ipsis miserrimū est: itaqꝫ stultitiæ atqꝫ immanitatis notam affert. Si vrbem, quam obsides, posse vi & armis capere desperabis, & proinde obsidio fuerit diutius protrahēda, quotquot per regionem & agrū strenuitate, & corporis robore valentes potes capere, cōserues, quibus vt tibi cōmodū erit, & rebus cōducet tuis, vtare. Mulieres vero, & pueros, ceterosqꝫ, qui vel cōfecti senecta sint, vel alioqui imbelles & imbecilli, in vrbem intrare cōpelles, vtpote qui eorum quæ pro vrbe tuēda desiderātur, nihil omnino efficere possint, & ad cōsumendū citius alimenta reliquis ciuibus damnū afferant. Postea deniqꝫ q̄ imperio tuo res fœliciter gesta, consumataqꝫ est: ita vt bello cōfecto rebus omnibus adhibere finem tibi liberum sit, noli te exhibere pro felicitate durū atqꝫ acerbū, quin potius clementem & mitem, proinde benignū, & cunctis amabilem. illa enim inuidiam pariūt, hæc æmulationem & studium prouocant. Siquidem inuidia est dolor ex aliorum bonis subortus: æmulatio vero studium imitandi vicissim aliorum virtutem, quæ tam inter se differunt, vt inuidentis quidem sit optare ne cui bene quippiam veniat, æmulantis autē cupere æque ea potiri posse, quę alij honeste sibi comparauere. Vir ergo bonus nō modo patrię multitudinisqꝫ armatę erit optimus dux, verum etiam perpetuandæ propagandæve suæ gloriæ citra periculum sapiens imperator atqꝫ custos, & moderator diligentissimus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPANTIS ROMAE LIBER OCTAVVS.

NIVERSA ROMAnorum publica regiminis forma, tribus explicata, religionis, Reipu. administrationis, & militiæ partibus, ea attingemus quę ad singulorũ regimen institutionẽq; vitę spectauerũt. Essetq; ab ipsis infantibus ventre exceptis materno inchoandũ, nisi matrimonia primũ solidũq; libertatis cuiuscunq; nascentis seminariũ anteponenda censeremus: quanquam virgines cum quibus matrimonia vt plurimum ineuntur, primum de quibus dicatur locum & ipsæ videntur exposcere. Sed nõ est nobis nunc mera in manibus Christianarum tractatio institutionũ, in quibus multæ & maximæ virginitatis laudationes habentur. Nam vt sanctos omittam alios Romanæ doctores ecclesiæ, beatus Hieronymus contra Iouianum virgines diuersarum ætatum & prouinciarum maximis extollit laudibus. Calidoniam Atalantam, quæ semper in siluis errauerit. Harpalicen in Thracia. Camillam Volscorum reginam, in Chalcide Iphigeniam. Sibyllas decẽ, & filiã Priami Cassandram. Et demũ ad Romanas conuersus, virginibus dicit omnes publico decreto de via cessisse. Claudiamq;, vt virginitatem assereret, magnam matrem deũ manu traxisse, Omnes virginibus de via cessisse.

quam multa boum iuga trahere nequibant. Etsi vero virginibus breui nupturis de via cederent, & paucas Vestales virginitatē vel inuitas seruare vellent Romani, eam tamen in viris perpetuā esse legibus prohibuerunt, quandoquidē Camillus ac Posthumius primo, post M. Valerius Maximus, & C. Iunius Brut9 Bubulcus cēsores, eos qui ad senectutem cęlibes peruenerant, mulctauerunt. Lucium etiam Antonium Senatu mouerunt, quia quam virginem duxerat, sine amicorū consilio repudiasset. A matrimonio itaq; inchoandum, cuius verbi vim sic exprimit Vlpianus de verborum significatione tractans, & in iuris naturalis partibus: hinc descendit maris & fœminæ coniugatio, quam nos matrimoniū appellamus: hinc liberorum procreatio, hinc educatio. videmus enim cætera quoq; animalia, feras etiā istius iuris peritia censeri. Idemq; iurisconsultus scribit. Sponsalia dicta sunt a spondendo. Nam moris fuit veterum, stipulari & spondere sibi futuras vxores, vnde & sponsi, & sponsæ appellatio nata est. De matrimonio cum omnes gentes bene, tum maxime Romani optime senserunt, quod infra breui apparebit. Tamen Aulus Gellius Metelli censoris verba orationis quā ad senatū habuit, hæc ponit. Si sine vxoribus esse possemus, libēter omnes ea molestia careremus: sed quoniam a natura ita comparatum est, vt nec cū illis satis commode, nec sine illis vllo modo viui possit, saluti perpetuæ potius quàm voluptati breui consulendum. Et Xantippem vxorem Socrates cum haberet, se mores eius duros ferre dicebat, vt assuesceret iurgia & petulantiam alio-

Lex qua virginitas in viris prohibebatur.

Matrimonium.

Sponsalia. Sponsus. Sponsa.

Vxor ducenda.

rum extrinsecorũ ferre. Et Varro in Menippeis, Vitium vxoris, aut tollendũ, aut ferendũ. qui tollit vitium, vxorem cõmodiorem facit. qui patienter fert, sese meliorem reddit. Qua de re multa hic afferre possemus a Beato Hieronymo sumẽda, quę & ipse ab Aurelij Theophrasti libro de nuptijs sumpsisse dicit, vbi disputat an sapienti ducenda sit vxor: multaque in alterutram differit partem: quæ ideo omittenda duximus, quia fœlicissimum nobis in Paula vxore matrimonium nos in disceptatione suspectum redderet. Talassij vocem nuptialem Liuius primo dicit, quia rapta Sabina pulchrior eo nomine ferebatur ad Romulum. Et Plutarchus in vita Cn. Pompeij: Talassum nuptiale verbum a Talasse Romuli vxore. & item Plutarchus in problematibus: In nuptijs Talassij nomen crebro iactatur. sicut Græci Hymenæũ, ita Latini Thalassum in bonũ omen habent. Meliusq́ Christiani Sarræ & Rebeccæ fidem, prudentiã ac sapiẽtiã suis sponsis in votis optant. Sponsam vero domũ introducentes Romani iubebãt dicere. Vbi tu Caius, ego Caia, quasi cũ viro depacisceret, vt omnia sibi cũ viro essent cõmunia, & pariter imperarẽt: vel ꝓpter Caiam honestissimã mulierẽ ac bonã vni ex Tarquinijs collocatam: cuius in sancti templo statua ex ære posita fuit. Qua de re Festus sic habet. Caia Cecilia appellata est, vt Romã venit, quę antea Tanaquil vocitata est, vxor Tarquinij prisci, quæ tantæ probitatis fuit, vt id nomen ominis boni causa frequenter in nuptijs vocitaretur: quam summam asserunt lanificã fuisse. Et nouam nuptam limen patris transcẽdere nõ permittebant, quòd

Talassius.

Hymenęus.

Sarra.
Rebecca.

Caius. Caia.

Consuetudines in nuptijs.

Sabinæ nuptę in domũ alienam transmigrauere, non ipsę inierunt: vel quòd videri volunt mœstæ ingredi domũ in qua pudicitiam amissuræ sunt. Nuptiarum initio, inquit in agricultura Varro, antiqui reges ac sublimes viri in Hetruria in con iunctione nuptiali noua nupta, & nouus maritus primũ porcam immolant. Et Festus multas posuit consuetudines quas ordine subijciemus. Clauim cõsuetudo erat mulieribus donare, ad significandum partus facultatem exhiberi. Hasta caput nubentis comebatur, quæ in corpore gladiatoris stetisset abiecti occisiq́ue, vt queadmodũ illa coniuncta fuerat cũ corpore gladiatoris, sic ipsa

Curis. cũ viro suo: vel quia Matronę in Iunonis Curitis tutela sunt, quę ita appellabatur a ferenda hasta, quæ lingua Sabinorum curis dicitur. vel quòd for tes viros geniturus ominentur. vel quod nuptiali iure imperio viri subijcitur, quia hasta summa armorum & imperium est. quam ob causam viri fortes ea donãtur, & captiui sub eadem veneunt. Hunc autem vel proximum morem ætatis nostræ Romani seruant: qui non quidem hastam sed ensem sponsæ capiti priusquam domo egrediatur, ad ipsum limen populo inspiciente superponunt. Cingula noua nupta præcingebat, quod vir in lecto soluebat, factum ex lana ouis: vt sicut illa in glomos sublata coniuncta inter se sit, sic vir suus secum cinctus vinctusq́ue esset. hoc Hercu laneo nodo vinctũ vir soluit ominis gratia, vt sic ipse felix sit in suscipiendis liberis, vt fuit Hercu

Cinctia Iuno. les, qui septuagĩta liberos reliquit. Cinctię Iunonis numẽ sanctũ habebatur in nuptijs, quòd initio coniugij solutio erat cinguli quo noua nupta

erat cincta. Cumerā vocabāt antiqui vas quoddā quod opertū in nuptijs ferebant, in quo erant nubentis vtēsilia. Corolla diminutiuū est a corona. corollam noua nupta de floribus, verbenis, hærbisq; selectis sub amiculo ferebat. Fescenini versus qui canebātur in nuptijs, ex vrbe Fescenia dicuntur allati, siue ita dicti, quia fascinum putabātur arcere. Facem in nuptijs in honorem Cereris præferebant. Aqua spargebatur noua nupta, siue vt casta puraq; ad virū veniret, siue vt ignem atq; aquam cum viro cōmunicaret. Flāmeo amicitur nubēs ominis boni causa, q; eo assidue vtebatur Flaminia, id est flaminis vxor, cui licebat facere diuortiū. Genialis lectus, qui in nuptijs fit in honorem genij. Genium appellabant deum qui vim obtinebat rerum omniū gignendarum. Alij Genium esse putant vniuscuiusque loci deum. In pelle lanea noua nupta considere solet, vel propter morem vetustum, quia antiquitus pellibus homines ita induti, vel vt testetur lanificiū. Patrimi & matrimi tres pueri in nuptijs adhibentur. vnus qui facem præferat ex spina alba, quia noctu nubebant. duo qui nubentē tenebant. Rapi solet fax qua prælucente noua nupta deducta est ab vtriusq; amicis, ne aut vxor eam sub lecto viri ea nocte ponat, aut vir in sepulchro comburēdam curet, quo vtroq; mors propinqua alterutrius captari putatur. Talassionem in nuptijs Varro ait signū esse lanificij aptum. Plutarchus in problematibus. Noua nupta cum in matrimonium datur, ignem & aquam tangere iubetur, vt ex calido & humido gignatur fœtus. Quinque faces in nuptijs accenduntur, nec plures aut pau-

Cumera. Corolla. Fescenini versus. Flammeū. Genialis lectus. Genius. Pellis lanea. Talassio. Quinq; faces in nuptijs.

ciores,quos cæreos appellant, accenduntur& ab ædilibus,quòd mulier nõ plures possit parere vno partu. Vir ab vxore, vxor a marito quicquam dono accipere prohibetur, quorum scilicet omnia debent esse cõmunia,& donatio potest esse suspecta in hęreditate successuris. Plutarchus in problematibus. Maritus primo sponsę non in luce, sed in tenebris iungitur, vt calumnia quędam sit veneris illicitæ, quandò cum licitis & honestis connubijs pudor adhibetur & verecundia. Veteri more vxores nec molere,nec coquere permittebantur,quia id in fœdere Sabinorũ vetere cautum est. Mense Maio vxorem non ducunt, quia aut Aprili id faciunt Veneri dicato,aut Iunium expectant Iunonis mẽsem. Et quod mense Maio homines prius,postea imagines de ponte Sublicio præcipitabantur. Vnde Flaminicam Iunonis sacerdotem eo tempore tristem esse oportet,quę nec eo mẽse lauat,nec vllo cultu vtitur: vel quòd pleriq; Latinorum eo mẽse purgationibus vtentes,mortuis parentabant. Eorum qui vxores ducunt,comã hastæ cuspide discernunt & discriminant,diuortium ea re significantes,quòd solo ferro nuptiæ dirimendæ sint,id est vi adhibita. Plinius dicit nubentes virgines comitari colum cõptam,& fusum cũ stamine: & nouas nuptas lupino adipe postes vngere cõsueuisse,ne quid mali medicamenti inferretur. & post, diebus suis sponsæ annulus ferreus mitti, isque sine gemma consueuit. Macrobiusq; in Saturnalibus sic habet,Ferijs vim cuiquam fieri piaculare est: ideo virgines non ducuntur: sed cum fossas veteres liceat purgare, viduę ducuntur feriatis diebus. Et

Mẽse maio vxorẽ non duci.

noua nupta postridie nuptiarũ libertatem in domo viri accipit,& rem diuinã facit. Virgines autem quare festis diebus non locentur, & econtra viduæ deducantur, hanc Plutarchus affert causam, quia virginibus decorum, viduis vero multis pręsentibus nubere fœdũ. ideo dies festus eligitur, in quo omnes distrahũtur ad diuersa, infrequentiorq; est deducentiũ turba. Et insuper dicit Plutarchus propinquis & agnatis nõ nubere mulieres, vt affinitatibus augeantur: vel mulieris ratione, quæ si suis nupserit, & iniuriam patiatur, neminem habitura est a quo iuuetur. Qui autem sint agnati, Paulus iureconsultus docet. Agnati sunt qui per virilis sexus personas cognatione cõ iuncti sunt, quasi patre congeniti, velut frater eodem patre natus, filius fratris, nepósve ex eo: itẽ patruus, & patrui filius, nepósve ex eo. & Caius iurecõsultus, Gradus cognationis alij superiores ordines sunt, alij inferiores, alij ex transuerso siue a latere. superiores sunt parentes, inferiores liberi, ex trãsuerso fratres, & sorores, liberiq; eorum. Aliæ item fuerunt connubiorum prohibitiones. Cicero pro Aulo Cluẽtio Habito, Nubere genero socrus nullis auspicijs potest. Sed prohibita etiam aliquãdo plebis cũ patribus connubia, Liuius tertio libro permissa fuisse ostendit. Qui & XXXVIII. scribit, Campani impetrarunt vt ciues Romanas vxores ducere liceret, & si qui prius duxissent, vt haberent eas, & ante eam diem nati, vt iusti sibi liberi hęredesq; essent. Quanta etiã publice & priuatim in matrimonijs adhibita sit diligẽtia a maioribus, ostendit vndequadragesimo Liuius, Senatũ eo die forte cœnantem in

Cur virgines festis dieb' nõ locẽtur, quũ econtrario viduę.

Agnati.

Gradus cognationis.

Matrimonia plebi cũ patrib' permissa.

capitolio consurrexisse,& petijsse vt inter epulas Graccho filiam Aphricanus desponderet,quibus ita in publicũ sponsalijs rite factis cum se domũ recepisset,Scipionem Aemiliæ vxori dixisse,filiã se minorẽ despondisse.cum illa muliebriter indignabunda nihil de cõmuni filia consultatũ,adiecisset nõ si Tiberio Graccho daret,expertem cõsilij debuisse matrem esse ·lætum Scipionẽ tam concordi iudicio,ei ipsi desponsam respondisse.

De dotib⁹. Dotes viris datas esse a mulieribus,vetustissimũ est. Aulus Gellius,Vxores diuites quandoq; dabant dotes,& retinebant sibi pecunias: quas marito cũ mutuassent,si repetere volebant,id seruo cõmittebant,quẽ ea causa proprium retinuerãt, quia alijs mariti seruis id imperare nõ poterant. Et secundo bello punico cũ Cn.Scipio ex Hispania senatui scripsisset petens sibi successorem dari,quia filiam virginem adultæ iam ætatis haberet,neq; ei sine se dos expediri posset, senatus ne respu.duce careret,patris vicem gessit,dotẽq; dedit,& consilio matris suorũq; maritauit.dos quatuor milia æris fuere,ducatos ætate mea quadringentos facientia.quã dotem,& ea maiorem multis in Italiæ locis cerdones ex fatuo nostri tẽporis more filiabus dare vidẽmus.Cesonis filia decẽ milia æris in dotem dedit.Mugilia quia quinquaginta milibus nupsit,dotata est appellata Fuerũt

De alijsmoribus post nuptias. & alij post nuptias mores,quorũ nonnullos referemus.Repotia dicit Festus fuisse dicta, quando postridie nuptias apud nouum maritum cœnabatur, quia quasi reficeretur potatio. Et Plutarchus in problematibus,siue ex agro siue peregre domũ redeant,qui vxores domi habent, aduen

tus sui nuncios pręmittũt, quòd matresfamilias pluribus domi negotijs in administranda re familiari absentibus viris occupãtur, vt virũ paratiores lętioresq́ excipiant. Matrem vero familias Vlpianus accipi debere vult eã, quę nõ inhoneste vixit. Matrẽ vero familias a cęteris fœminis mores discernunt atq́ separãt: proinde nõ intererit, nupta sit, an vidua: ingenua sit, an libertina. nam neq́ nuptiæ, neq́ natales faciũt matrẽfamilias, sed boni mores. Vltimusq́ honor mulieris pudicitiam cõmendabat, quãdo ea quæ vno contenta matrimonio moriebatur, cum corona pudicitiæ efferebatur. Matrimonia trib[9] modis pręter mortẽ veteres finiebãt. nã repudia fiebãt, diuortia, & dirẽptiones. Repudiũ Fest[9] inquit, quod ob rem pudendã fieret. Et post annum vrbis, vt vult Aulus Gellius, tertium vigesimũ quingẽtesimũ M. Attilio P. Valerio cõsulibus fuit primũ repudiũ. Egnatius Metellus vxorẽ, q̄ vinum biberat, fuste necauit. C. Sulpitius vxorẽ repudiauit, quia aperto capite foris versata erat. Q. Antistius Vet[9] vxorẽ cũ libertina loqui visam repudiauit, vt caueret stuprũ priusq́ vindicaret. P. Sempronius sophus vxorẽ repudiauit ausam ludos se inscio spectare. Põpeius repudiata Antistia proba, quę nuper ob ipsum Põpeiũ patre orbata fuerat, Aemiliã duxit Syllę neptẽ & grauidã. Et C. Cæsar Põpeiam vxorẽ ob Clodij suspicionẽ qui habitu muliebri in deę Bonę sacro ab ipsa Cęsaris vxore celebrato inuẽt[9] fuerat, repudiauit. Post Cęsarẽ vero tradit Plutarchus tẽpore pricipũ omniũ vsq́ ad Traianũ præterq́ Domitiani repudiũ nemini fuisse p missum. Quinimo priceps omniũ præter paucos

Materfamilias.

Cõtẽtę vnõ matrimonio cũ corona efferebantur.

Repudiũ.

De repudijs.

pessimus Tiberius vnũ e quæstura remouit, quòd vxorẽ ductã postridie repudiasset. Et Domitianus equitẽ Romanũ ob reductã in matrimoniũ vxorem, cui dimissæ adulterij crimen intenderat, erasit iudicum albo. Diuortiũ, inquit Caius iureconsultus, vel a diuersitate mentium esse dictum, vel quia in diuersas partes eant qui distrahunt matrimonium. In repudijs, id est in renunciatione, approbata fuisse hæc verba, Tuas res tibi habero. item hæc Tuas res tibi agito. In sponsalibus quoq; discutiendis placuisse renunciationem interuenire oportere, In qua re verba comprobata sunt, Conditione tua non vtar. Et Paulus de matrimonijs. Diuortio, morte, captiuitate, vel alias cõtingente vtriusq; eorum seruitute dirimitur matrimoniũ. Prædictaq; duo verba cõfundere videt Modestinus cũ dicit, Diuortium inter virum & vxorem fieri dicitur, Repudiũ vero sponsæ remitti videtur, quod & in vxoris personã nõ absurde cadit. Diremptio nõ vniuscuiusque arbitrio & voluntate, sicut antedictæ duæ finiendi matrimonij formæ, sed principis arbitrio fiebat. Cæsarem enim scribit Suetonius diremisse nuptias prætorij, qui digressam a marito post biduum statim duxerat, quãuis sine probri suspicione. Et Augustum scribit item Suetonius quod supra a Plutarcho attulimus, diuortijs modum imposuisse. De matrimonijs iam satis multa diximus. Ad fœtum fructũq; ipsorum liberos veniendum est. Sitq; initium a puerperio, quod verbum vtriusq; sexus editis primo infantibus aptari posse vult in Saturnalibus Macrobius: quia antiqui pueras sicut & pueros dicebant. Idemq;

Diuortiũ. Dirẽptio. Puerperiũ.

autor est infantes primū tacta terra vocē emittere, quæ fandi postea det initium: vnde rem diuinam Maio mense vult Fatuæ deæ factam fuisse. Prima nascentium pericula sunt, cū e gemellis altero mortuo superest vnus, quem inde Vopiscum dicunt: & cum genitrice partus difficultate & doloribus mortua, vētre cædūtur, quos appellant Cæsares, eoq; modo Scipionē Aphricanum maiorem, Caiumq; Cæsarem, & Manilium qui primus Carthaginem cum exercitu intrauit, natos asserit Plinius. Agrippæ autem dicti sunt qui nascendo pedibus primo ordine peruerso sunt egressi vētre. Vnde Romę Peruersa & Prosa deæ fuerunt, quibus ob hoc supplicabatur. Contingit vero plerunque vt nonnulli ex infantibus adulterio incestuve cōceptis necentur, aut exponantur. vnde Vlpianus iurecōsultus, Necare videtur non tantum is qui partum præfocat, sed is qui abijcit, & qui alimoniā denegat, & qui publicis locis misericordiæ causa exponit, quam ipse non habet. Primus morum qui alendis infantibus publice adhiberetur, Lustria fuere, in quibus nomina accipiebant: eratq; puellarum octauus dies, puerorum nonus, quòd fœminę viris citius crescāt & perficiantur. Sed parua in Romanis propter multitudinem fuit nominis notitia. Vnde scribit Asconius secunda in Verrem actione, Moris fuisse, cum aliquis Romanus ciuis ostēdendus esset, significaretur aut prænomine suo, aut nomine, aut cognomine, aut a cognatione, aut a tribu in qua censeretur, aut a curia, aut a cēsura, aut si erat senator vel eques. De quibus vltimis cum satis supra sit dictum, de prænomine,

Fatua Dea. Vopiscus. Cæsares. Agrippæ. Peruersa. Prosa. Necare. Lustria.

nomine, cognomine, & agnomine dicamus. Prin

Agnomen. mumque agnomen ab agnatione in qua quisque na-

Praenomen tus est, dictum constat. Praenomina vero pauca, & variae significationis fuere. Lucius, vt inquit Festus, praenomē est eius qui oriēte luce natus est. Cneus a corporis effigie a generando dictū a Graeco. Praenominibus foeminas etiam esse appellatas testimonio sunt Cecilia & Terentia, quae ambae quintae sint solitae appellari. Pari modo Lucia &

Cognomen Titia. Cognomina variam habuere originem. Liuius in secundo. Valerio mutatio aedificij a Velia infimum in forum, & submissio fasciū, & leges latae, cognomen Publicolae dederunt. Et libro septimo: Titus Manlius Gallo ad Anienem occiso torquem a mortuo accepit: vnde Torquato illi cognomen fuit. M. Valerius miles a gallo prouocatus, cum pugnaret, a coruo adiutus superauit. Inde Coruinus cognomine appellatus. Et libro nono: Papirio Cursori pernicitas pedū dedit cognomen: cum Q. Fabius forensem turbam excretam in quatuor vrbanas tribus coniecisset, Maximi cognomen accepit. Item xxx: Aphricani cognomen militaris primo fauor, an popularis aura celebrauerit, incertum. Primus certe hic imperator nomine victae a se gentis est nobilitatus. Et xxxvi, Lucius Scipio ad vrbem venit, qui ne cognomine fratri cederet, Asiaticum se appellari voluit. Cornelius Lentulus Sura, cognomentum id nactus, quia cum rationem exposceretur male administratae quaesturae, rationē sibi non esse reddendam, sed tantum suram, sicut pueri in sphaerae ludo faciunt, praebendā respōdit. Et Scipiones nonnulli volunt cognomine dictos quòd

Cornelius patrem pro baculo iuuit. Messala cognominatus, postq̃ Messanam vicit vrbem. Et ab Aemilio dictus est Aemilianus, a Seruilio Seruilianus. Corneliorum familiæ princeps cũ despon sa filia vades posceretur, asinã pecunia onustam duxit, vnde & Asina cognomen habuit. Tremelius Scropha, quia porca absconsa sub cẽtonibus in quibus iaceret vxor, iurauit nullam aliam esse in domo porcam. Et Augustus in Troiano ludicro Nonium Asprenatem lapsu debilitatum, aureo torque donauit, passusq́ est ipsum & posteros Torquati ferre cognomen. Claudius imperator Gabinio secundo Chaucis gente Germanica superatis, cognomen Chaucicus vsurpare concessit. Idem tamen imperator peregrinæ conditionis homines vetuit vsurpare Romana nomina dũtaxat gentilia. Domitio rure reuertenti iuuenes gemini augustiore forma ex occursu imperasse traduntur, nũciaret Senatui ac populo Romano victoriam, de qua incertum adhuc erat, atq́ in fidẽ maiestatis adeo permulsisse malas, vt ex nigro rutilum æri q́ assimilem capillũ redderent. Et Antonin⁹ imperator Caracalla cognomẽ nactus est a vestimento quod populo dederat, dimisso vsq́ ad talos, q̃d ante nõ fuerat: & Varro de agricultura scribit multa habuisse Romanos cognomina a peçore maiore & minore, porcios, ouinios, caprinos. Sic a maiore eq̃tios, taureos cognomina. & infra, Auus meus primo appellatus est Scropha, qui quæstor cum esset Licinij in Macedonia prouincia relictus exercitus, dum prætor rediret, hostes arbitrati occasionem se habere victoriæ, impressionem fecere, ceperunt arma, atq́ Cognomina a pecore

exierunt cōtra. dixit celeriter illos se vt scropha porcos disiecturū: id quod fuit. Nam nostra ætas leporarios ac piscinas protulit ad mare, & in eas greges piscium e pelagis reuocauit. Propterea appellati Sergius Orata, & Licinius Murena. & Plinius habet, antiquis cognomina ab arboribus multis fuisse: Fronditio illi qui contra Hannibalem tranato Vulturno rem præclare gessit, quia frondatione arborū delectatus. Stoloni dedit pampinatio inutilis. Pilumno qui primus pilum inuenerit. Pisones a pinsendo. Fabij, Lentuli, Cicerones, prout quisq; optime sereret. Iuniorum familiæ bubulcum nominauerunt qui bene bobus vteretur. Lactucini qui multa vsi lactuca.

Cognomina ab arboribus.

Seruis autem multis nomen simul & cognomen dabat dimidiatum patroni cum adiectione prænomen, in hanc formam. Quintipor, Quinti seruus. Marcipor, Marci. Eos vero ex liberis, qui patre incerto, aut ex patre certo, sed non legitima vxore geniti erant, Spurios dixerunt maiores, quod Sabinos asserit Plutarchus mulierū pudenda sporon appellasse. ideo qui legitime natus nō sit, sed ex concubina, & scorto, contumeliæ causa spurius appellatur. Sed ad pueros redeūdum est. Eos monilibus, quas vocabāt bullas, exornabant, propter Tarquinium priscum, qui primus filium ob superatum hostem Hetruscum prætexta, bulla aurea, & annulo insigniuit: vel vt est in Plutarchi problematibus, deferebāt pueri ingenui super nudum pectus huiusmodi bullas, vt incestuosi, & in pueris debacchantes, id in seruis, quod minoris erat notæ, non in liberis ab illa re cognitis committerent flagitium. Et Macrobius

Seruorum cognomina a dominis.

Spurij.

addit fuisse eam bullam ad cordis formam, vt ipsi etiam pueri intelligerēt corde & virtutē viuendum. Festusq; item addit eam bullam a Græco sermone βουλὴ, quod est consilium, dictam, quia eā partē corporis bulla cōtegeret, id est pectus, in qua naturaliter est consiliū. Vnde cū Aemilius Lepidus puer hostem congressus occidisset, & ciuem seruasset, statua ei in capitolio bullata, & incincta prætexta fuit posita. Et postquā ad præclara puerorum facinora est ventū, Marci Catonis magnam indolem ornemus, qui cum in domo M. Drusi auunculi educaretur, & ad eū Latinorū oratores pro ciuitate impetranda missi essent, nec precibus nec minis a Q. Popedio illatis adduci potuit, vt pro illis oraret: idemq; ad Syllam a pædagogo ductus, cum proscriptorū tabulā vidisset, interrogauit cur nemo esset qui tyrannū occideret, & se id facturū, si gladium haberet, obtulit. Fuit vero maioribus magna in erudiendis pueris diligētia, de quibus habet in octauo Liuius. Autores habeo, consueuisse tunc Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita tūc Hetruscis literis erudiri. Græcis autem postea omnes passim fuisse imbutos, & ea ratione adolescentes Athenas mitti consueuisse, magis constat, q̄ vt testimonijs indigere credamus: tamen librorum Ciceronis de officijs initium legētes facile id poterunt nosse. Non tamen deerant ludi Romæ, in quibus pueri & puellæ etiā erudiebantur. Liuius in tertio. Virgini veniēti in forū (ibi nanq; in tabernis literarum ludi erant) minister decemuiri manū iniecit. Nec maior fuit literis q̄ moribus erudiēdis pueris diligētia, quibus Festus scribit

De puerorum indole

De diligentia Romanorum in erudiendis pueris.

Ludi literarum.

nephas fuisse obscœno vti verbo. Vnde prætextatus sermo sit dictus, qui nihil obscœnitatis haberet. Et Plutarchus dicit, pueros cum iurarẽt Herculem, id sub tecto facere prohibitos, quod de industria sit institutũ, vt dũ pueri iurare Herculem volentes domo exire iubentur, per eam moram deierare desuescant: siue quia Hercules nũq̃ nisi semel iurasse perhibet, & Pythius Apollo hominibus proposuit, melius esse si absq; iuramento affirmare discerent. Vnde subijcit Plutarchus philosophorum Græciæ grauissimus, non aliud quicq̃ Græcis seruitutem & mollitiem attulisse Romanos existimasse, quàm gymnasia & palæstram, quibus relanguescerent puerorum & adolescentium animi. inde puerorum amores; gigni, inde somno & deambulationibus iuuenum corpora corrumpi, inde saltationibus, & motui composito initium esse. cum contra dicat Aulus Gellius scholæ pueros vacasse Romanos, quod verbum græce a vacatione dictũ significet, cæteris rebus omissis vacare liberalibus studijs pueros debere: quos idem affirmat, si plurimo cibo nimioq; somno vtantur, fieri hebetioris ingenij. Et Plutarchus dicit, nemo foris præter pueros liberos cœnabat, vt verecunde & pudenter voluptates accipere pueri assuescerent, maiores natu, & magistros spectatores habentes. Et parentes in liberorum adolescentium aspectum se exhibebãt, quia sicut Plato scribit, vbi senes impudentes sint, adolescentes fieri turpissimos necesse est. Et Cornelius Tacitus. Mos habebatur principũ liberos cum cæteris id ætatis pueris sedentes vesci in aspectu propinquorum, propria &

Prętextat⁹ sermo.

Pueros per Herculem sub tecto iurare prohibitos.

Pueros nimio cibo & somno fieri hebetioris ingenij.

Nullũ præter pueros foris cœnasse.

parciore mensa. Et Suetonius in Claudio imperatore. Adhibebat omni cœnæ & libertos suos, cum pueris & puellis nobilibus, qui more veteri ad fulcra lectorum sedentes vescerẽtur. puerique quos parentes domi, & in scholis seuere continebant, duobus maxime temporibus in publicum ducebãtur, vno cum ad ærarium anno ætatis decimo ibant professuri, & in libris Elephãtinis tribui suæ ascribendi. idq; Iulius Capitolinus Gordianum imperatorem fecisse scribit. altero cum ad annum septimumdecimũ dimissa prætexta togam assumebant virilem. Vnde est quòd Plutarchus in Bruti vita scribit. Cassium ad cædem Cæsaris euntem multi sunt prosecuti, quod filiũ tunc virilem togam assumentem primum duceret in forũ. & de puerorum institutione pulchrũ in Pauli Aemilij vita Plutarchus præbet exẽplũ. Docuit autẽ filios Romanam disciplinã, quam ipse doctus erat, & Græcas insuper artes. Non solum enim grãmatici, sophistæ, rhetores, verum etiã fictores, pictoresq;, & equorũ canum venationũq; magistri circa adolescentes versabãtur. Ipse vero pater nisi quid publici muneris impediret, eorũ exercitationibus studijsq; intererat. Quando autem sæpissime supra parentum facta est mentio, Vlpianum audiamus iureconsultum qui sint diffinientem: Parentes vtriusq; sexus accipere debemus, sed in infinitũ quæritur: & quidam parentes ad tritauum appellari aiunt, superiores maiores dici, hoc veteres existimasse Pomponi⁹ refert. Sed C. Cassius omnes in infinitũ parentes dicit, quod & honestius est, & merito obtinuit. Paulus vero gradus prædictorũ aliorum

Pueros duobus temporibus in publicum ductos.

Parentes.

Maiores.

Patruus Auunculus Amita Matertera Patru⁹ magnus. Auunculus magnus. Amita magna. Matertera magna.

que propinquorum sic ponit. Patruus patris frater. Auunculus frater matris. Amita patris soror. Matertera matris soror. Patruus magnus, frater aui. Auunculus magnus, auiæ frater: amita magna, aui soror. Matertera magna, auiæ soror. Patruus maior, proaui frater. Et multos alios gradus ponit Paulus, quos tāquam obsoletos duximus omittendos. De infantibus puerisq́ adusque prætextā satis dixisse videmur. Ad natu maiores veniamus, maioresq́ & consuetudinem omnis vitæ illorum pro parte aliqua ostendamus. Qua in re a generalibus inchoātes, ad particularia descendemus. Veteres, inquit in problematibus Plutarchus, festis nihil omnino negotij gerebant, aut curabant, sed rebus diuinis prorsus dediti erant. Et M. Cicero quid de moribus singularum vrbium & gentium sentiat, in oratione legis Agrariæ contra Rullū secūda sic ostendit. Non ingenerantur hominibus mores tam a stirpe generis ac seminibus, quàm ex his rebus quæ ab ipsa natura, aut a consuetudine suppeditantur, quibus alimur & viuimus. Carthaginenses, fraudulenti, & mendaces, non genere, sed natura loci, quòd propter portus suos multis & varijs mercatorum sermonibus ad studium fallendi studio quęstus vocabantur. Ligures, montani, duri atq́ agrestes. docuit eos ager ipse, nihil ferendo, nisi e multa cultura ac multo labore quæsita. Campani semper superbi bonitate agrorum, & fructuū magnitudine, vrbis salubritate, pulchritudine: & quod Cicero ad suū nō faciens proposi tū de Romanis omisit, M. Cato cēsorin⁹ suppleuit in oratione, cuius hāc particulā Aulus Gellius

Aphri fraudulenti.

Ligures duri.

Campani superbi.

Aurea Catonis fenicis sententia

habet, Cogitate cū animis vestris, si quid vos per laborē recte feceritis, labor ille a vobis cito recedet, benefactū a vobis dum viuetis nō discedet, sed si qua per voluptatē nequiter feceritis, voluptas cito abibit, nequiter factum illud apud vos semper manebit. Similes autē grauibus huiusmodi M. Catonis sentētijs Cicero ipse diuersis in locis habet. Titio enī scribēs inquit, Homines nos esse meminerimus, ea lege natos, vt omnib⁹ telis fortunæ proposita sit vita nostra: neq; esse recusandum quo minus ea qua nati sumus conditione viuamus, neq; tam grauiter eos casus feramus quos nullo modo vitare possimus. Et Aulo Torquato Cicero, Simus igitur ea mēte, quā ratio & veritas præscribit, vt nihil in vita nobis præstandum præter culpam putemus, eaq; cū careamus, omnia humana placate & moderate feramus. Atq; hęc eo pertinet oratio, vt perditis rebus omnibus tamē ipsa virtus sese sustentare posse videatur. Quam recte factorum viam imitata iuuentus Romana, id in primis boni moris seruauit, vt senectuti honorem haberet. hinc singulos senes singuli iuuenes deducebant. In conuiuijs iuuenes & loco cedebāt, & omni sermone, præterquam vno casu, de quo Aulus Gellius ex Tauri philosophi sententia dicit: patrē scilicet filio suo in magistratu publico cum priuate quid agitur, pręponi, & cōtrà in publicis. Vnde est etiā apud Romanos Fabij maximi factum, qui filio consuli apud Ocriculum obuius, cū equo nō descenderet, a lictore iubente consule iussus descendit. Inquitq; Fabius, Experiri volui fili, satin te cōsulē esse intelligeres. Grandesq; natu, maiorum, & sua

Sentētię Ciceronis graues.

Honores habiti senib⁹.

probe gesta tibijs & carmine celebrabãt, quò iuuentutẽ instruerẽt. Qua ex consuetudine fiebat, vt aut probi & pueri & adolescentes essent Romani, aut siquid in teneriore peccassent ętate, per maiorum conuersationem emendarent. Notum est enim id in viris plerisque clarissimis contigisse. Manlius nãq; Torquatus ab hebeti adolescente ad imperiosum euasit. Scipio superior a luxuriosa iuuentute ad summam perfectamq; virtutem. C. Valerius post luxuriosam adolescentiam flamen factus a P. Licinio pontifice maximo, ad frugalitatis sanctitatisq; specimen mutatus est. Fabius Maximus Allobrogus a perdita adolescẽtia in virum grauissimum, pariter Q. Catulus. Sylla fœlix iuuentutem vsq; ad ædilitatem egit flagitiosissimam, vino, luxui, ludicræ arti indulgens. post vir fortissimus fuit, multa pręclare gessit ante ciuile bellum breuiter superius narrata. Et solidę erant vrgentissimoq; iuuentuti ad imitationem exemplo virtutes publico facto ostensæ. perpulchre enim ad rem, Cicero ad Lẽtulum inquit, scripsisse Platonem, quales in Republica principes essent, tales reliquos solere ciues esse. itaq; pauca de publica Romanorum liberalitate cuius exemplo nõ liberalis crescere iuuentus nequiret, dicẽda sunt. Liuius in quinto, Cum anxios patres teneret cura auri inueniendi quo donum fieret Apollini pro exsoluendo Camilli voto capiendis Vehijs emisso, matronæ quicquid auri in ornamentis habuerunt, contulere, vnde cratera aureum Apollini mittẽdum esse factum. Et libro XIIII Liuius, Conuenerunt domini eorũ quos T. Sempronius ad Beneuentum manumiserat,

Qui ex prauis clari & boni euaserint.

Quales principes, tales & subditos esse.

De publica Romanorũ liberalitate.

accersitosq́ se a triumuiris mēsarijs esse dixerūt, vt pretia seruorū acciperent. cæterum non antè quàm bello cōfecto accepturos esse. cum hæc inclinatio animorū plebis ad sustinēdum inopiam ærarij foret, pecuniæ pupillares primo, deinde viduarum cœptę conferri, nusquā eas tutius sanctiusque deponere censentibus qui deferebant, quàm in publica fide. Inde si quid emptum paratumq́ pupillis ac viduis foret, a quęstore perscribebatur. Manauit ea priuatorū benignitas ex vrbe etiam in castra, vt non eques, nō centurio stipendium acciperet, mercenariumq́ increpantes vocarent qui accepisset. Et XXVI. Liuij, Leuinus consul in concione inquit. Magistratus senatui, & senatus populo sicut honore præstant, ita ad omnia quæ dura & aspera essent subeunda ducē debere esse. Si quid iniungere inferiori velis, id si prius in te ac tuos ipse statueris, facilius omnes obedientes habeas. Aurum argentum signatū omnes senatores crastino die in publicū cōferamus: ita vt annulos sibi quisq́, & coniugi & liberis, filio bullam, & quibus vxor filięve sunt singulas vncias auri relinquant: cæterū omne aurum & æs signatū ad triumuiros mensarios extemplo deferamus: publica perdēdo, tua nequicquam serues. Quisq́ aurum argentumq́ & æs in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, vt prima singuli inter primos nomina sua vellent in publicis tabellis esse: vt nec triūuiri capiendo, nec scribæ referendo sufficerent. Hunc senatus consensum equester ordo est secutus, equestrem ordinem plæbs: ita nec remige in supplementum, nec stipendio Respubli. eguit. Fuit etiam

Reipubli. in alienos sicut in se ipsam insignis liberalitas. Liuius x x x i. de Ptolemęi regis Aegyptij, qui Athenienſibus ſocijs Romanorũ præſidia obtulerat, oratoribus: Deinde legatis in singulos quina milia æris ſenatuſcõſulto miſſa. Largitionẽ de qua ſupra libro tertio eſt dictum, non liberalitatem quis, ſed corruptelam iure appellauerit: tamen vnicam, quia M. Catonis ſententia fuit approbata, pro liberalitate ponemus, de qua in vita Cęſaris ſic habet Suetonius. Cæſar e duobus conſulatus competitoribus, L. Luceio, Marcoq; Bibulo, Luceium ſibi adiunxit, pactus vt is quoniam inferior gratia eſſet, pecuniaque polleret, numos de ſuo cõmuni nomine per centurias pronũciaret. qua cognita re optimates, quos metus ceperat nihil non auſurũ eum, authores Bibulo fuerunt tantũdem pollicendi: ac pleriq; pecunias contulerunt, ne Catone quidem abnuente eam largitionem quæ pro Republi. fieret. Sed particularem ciuium Romanorũ inter ſe, & cum alienigenis liberalitatem, nõ quidẽ omnẽ, quod eſſet infinitum, ſed aliquã ex parte dicamus. Liuius libro quinto. Camillus commune cum Ceretibus hoſpitium publice fecit, quòd ſacra populi Romani, ac ſacerdotes ſeruaſſent. fuit enim Romæ in campo Martio domus ampla Reipublicę propria, quam villam publicam appellarunt, in qua Syllam victorẽ tria milia ciuium inermium interfeciſſe diximus. In hancq; domum qui cum Republica hoſpitium habebant, Romã venientes eos recipiebant, de publicoque alebantur. Et x x i i Liuius, Conuenerat inter duces Romanũ Pœnumq; in permutandis captiuis, vt quæ pars

Liberalitas priuata ciuiũ Romanorum.

Villa publica.

plus reciperet quàm daret, argenti pondo bina, & semilibram in milites præstaret. CCXLVII cum Romanus plures quàm Pœnus recepisset, argentumq; pro eis debitum sæpe iactatum in senatu, re quàm tunc cõsuluissent patres, tardius erogaretur, inuiolatum ab hoste agrum Fabius misso Romam filio vendidit, fidemq; publicam impẽdio priuato exsoluit: sicq; Fabius pro captiuorum CCXLVII singulis ducatos nostræ ætatis ad vigintiquinq; dissoluens, ad ducentos propè & sex milia ex agri venditione ex proprio numerauit. satis enim supra ostẽdisse videmur, pondo centum, quæ & libra æris, ducatis decem valuisse. Et quod Liuius XXVI habet, nunquid non insignis fuit liberalitas Scipionis qua vsus est noua Carthagine Hispana potitus? Restituit enim captiuos, liberauit obsides. Mulieres enixe seruari intactas iussit, virginem eximiæ formæ marito cum dote restituit, sponsusque breui pòst liberalitate Scipionis allectus, ad eum venit cum M. CCCC equitibus. Ne autem liberalitas in solis ducibus Romanis arma tractantibus vim suam effudisse credatur, præstantissimũ vnius docti & oratoriæ dediti ciuis Romani factum afferemus, æternis laudibus prosequendum. Plinius orator historici nepos Quintilianum rhetorẽ nõ magis doctrinę excellentia, quàm vitæ grauitate, & (vt illi ætati mos dicere fuit) sanctitate conspicuum senem, & pecunia carentem, dote & omni impẽsa maritandæ filiæ necessaria dono & liberalitate iuuit. Quintiliano enim scribens ipse Plinius sic dicit. Debet secundum conditiones mariti, veste, comitatu, quibus nõ quidem agitur digni-

Plinij oratoris liberalitas i Quintilianũ rhetorem.

tas,ornatur tamen,instrui. Et tanquam parens alter puellæ nunc confero quinquaginta milia nũmũm. Satis vero supra ostensum est,nummũ decimam fuisse partem denarij aurei,nunc ducati. Vnde constat quinq; milia ducatos dono ciuem doctum & diuitem, docto & pauperi in filiæ dotem misisse. Longum ac propè infinitum fuerit singulas priscorum virtutes etiam percurrendo ostendere:nec id etiam nostri est propositi,ne philosophari potius,quàm mores & instituta illorum qualia pręstãtis Reipubli. tẽpore fuerint, quod intendimus,velle ostendere videamur.itaq; minutiora,& sparsam omnis vitæ & morum cõsuetudinem quo meliori dabitur ordine afferemus. Nullam iucundiorem,vtiliorem,meliorem priscorum vitæ & morum consuetudinem fuisse tenemus,quàm quod bonis delectati artibus, literis perdiscendis ab ipsa pueritia in decrepitam ætatẽ,vel potius in ipsam mortis horam intentissimi erant.qua in re duo in primis considerãda videmus, labore id maximo,summaq; simul industria factitatum esse,vnũ:alterum, maiora quàm quis inexpertus iudicare possit,quietis & roboris animi adiumenta inde comparata fuisse.De labore autem quo breuior,eo succosior est Ciceronis ad Leptam sententia,Virtuti sudorem deos præposuisse. per multa nanq; tempora pueri adolescẽtesq; Romani aut in Hetruriã (sicut supra ostendimus) mittebantur,aut Athenas,procul a parentum conspectu bonis artibus imbuendi. quanquam Plinij oratoris temporibus, aut quia Athenæ bellis afflictæ,Romanorũ ciuibus gymnasia intermisissent,aut quia abun-

Nũmus decima pars denarij aurei.

Romanorũ vigilãtia in perdiscendis literis.

daret iam præceptoribus vrbs Romana, fuit ea consuetudo mutata. Cornelio enim Tacito scribens Plinius sic dicit: Nam vehementer intererat vestra, qui patres estis, liberos vestros hic potissimũ discere. vbi enim aut iucundius morentur, quàm in patria, aut pudicius contineantur, quàm sub oculis parentum, aut minore sumptu quàm domi educentur hic qui nascuntur, itamque ab infantia natale solum amare ac frequentare consuescant? Quantã vero animi quietem præstent bonarum artium studia, Cicero scribens Cornificio sic ostendit, Vt philosophię magnam habeam gratiã, quæ me non modo ab solicitudine abducit, sed etiam contra omnes fortunæ impetus armat. Et Seruio Sulpitio Cicero: Sed mihi ita persuasi, te quoq; in ijsdem versari rebus, quæ etiam si minus prodessent, animũ tamen ab solicitudine abducerent. Nec solum literis, & bonarum artium studijs, sed alijs quoq; delectati sunt Romani cognationem quandam cum literis habentibus, signis scilicet, statuis, & veterum operibus sculptilibus. plane enim ostendit Liuius Romanos milites monumẽtis Capuę pridem dirutę altius perfodiendis libentius insudasse, quòd aliquãtum operum veterum perscrutantes inueniebãt. Et Plinius orator Seuero: Emi proxime Corinthium signum, modicũ quidem, sed festiuum & expressum. Est enim nudum: effingit senem stantem: ossa, musculi, nerui, venæ, rugæ apparent, Nunc iube basim fieri ex quouis marmore. item Caninio Ruffo, de Silio Italico, Multum vbique librorum habebat, multum statuarum, multum imaginum, quas nõ habebat

De quiete animi quã præstãt studia.

Romanorũ delectatio ex statuis & signis.

modo, verum etiam venerabatur. Et Iulio Seuero. Herenius Seuerus vir doctissimus magni existimabat in bibliotheca sua ponere imagines municipum tuorũ, Cornelij nepotis, & Titi Accij.

Romanorũ priscorũ delectatio ex agricultura.

Proxime ad literas & doctrinã accessit priscorũ delectatio agriculturæ, quam tamen primã posuit Varro tantum, ei tribuendo, vt longitudinẽ vitæ hominũ maiorem fuisse dicat, quo tempore ex solo agriculturæ fructu viuebatur, ea quam posteræ habuerunt ætates delicijs vsæ. itaque & nos agriculturam (licet præpostere ad literas) non laudabimus magis, q̃ aliqua ex parte describemus: quanquam & ipse Varro literas primæ agricolarum institutioni necessarias fuisse dicit in villico, qui rationes pecoris magistro in scriptis referret. Intelligent vero qui attente legent, sicut virtutis, dignitatis, amplitudinis priscorum a literis & doctrina fuit, ita diuitiarum, sine quibus nec priuatæ res nec publicæ possunt subsistere, principium & quidem solidum laudatissimũq; ab agricultura fuisse. Quin vnum nos maximi facimus. Sicut originem diuitijs inculpabilem dedit agricultura, ita amplissimorũ stantis Reipublicę virorum, & nonnullorũ postea principum ingẽtes toto orbe diuitias possidentium, laudatissimam & simul iucundissimam fuisse opum partem illam, quæ ab agriculturæ partibus proueniret. Sit ergo nobis in hac pulcherrima nostri operis parte a Marci Varronis Marciq; simul Catonis agricultura principium. Cum duæ vitæ, inquit Varro, traditæ sint: hominũ, rustica, & vrbana: dubium nõ est quin hæ non solum loco discretę sint, sed etiam tempore diuersam ori

Diuitiæ ex agricultura iucundissimæ.

ginem habeant. Antiquior enim multo rustica: nam fuit tempus cum rura colerēt homines, neq̃ vrbes haberēt. & inf a, Vrbanis agricolæ pręstant, nec mirū, quòd diuina natura dedit agros, ars humana ædificauit vrbes: cum artes omnes dicantur in Græcia intra mille annos repertæ, agri nunquam non fuerunt in terris qui coli possent. Neq; solum antiquior cultura agri, sed etiā melior. Itaq; non sine causa maiores nostri ex vrbe in agros redigebant ciues suos, q̃ & in pace a rusticis Romanis alebantur, & in bello ab his defendebantur. Et Varro itē. Notum est humanæ vitæ summam minorem gradatim descendisse ad hāc ætatem, vt scribit Dicęarchus, & summum gradum fuisse naturalem, cum viuerēt homines ex his rebus quas violata * ferret terra. ex hac vita in secundam ascendisse pastoritiam, cū e feris atq; agrestibus arboribus & virgultis, & decerpendo glādem, arbustum, mora, poma colligerent ad vsum. Sic ex animantibus propter eandem vtilitatem quæ possent siluestria caperent, & concluderēt, & māsuefacerēt: inter quas primas nō sine causa putat oues assumptas, propter vtilitatem, & propter humilitatem. maxime enim a natura quietæ, & aptissimæ ad vitā hominum. Ad cibum enim, lac & caseum adhibent, ad corporis vestitum pelles attulerunt. Ad vetustatem hæc ab Varrone sumpta sint. Dignitatem nunc idem Varro edoceat. Origo agriculturæ quam dixi, dignitas, quam dicam. De antiquis illustrissimus quisq; pastor erat, vt ostendit & Gręca & Latina historia, & veteres poetę, qui alios vocāt polyarnas, alios polymelas, alios po-

Vita rustica vrbana antiquior.

* inuiolata

Agriculturę dignitas.

lybutas, qui ip sas pecudes propter caritatem aurea fuisse pelle tradiderunt. Quis nescit Faustulum fuisse pastorem nutricium, qui Remũ & Romulũ educauit? Nec minor est dignitas agriculturæ quã Marcus Cato affert. Virũ bonum quũ laudabant, ita laudabant: bonum agricolam, bonumq; colonũ. Amplissime laudari existimabatur, qui ita laudabatur: maxime quod plus quæstus stabilissimusq; consequitur: minimeq; inuidiosi, minimeque male cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt. Nec paruę sunt laudes agriculturæ a M. Cicerone. Is pro Roscio Amerino orans. Qui ruri semper habitarunt, & in agro colendo vixerunt, quæ vita maxime disiuncta a cupiditate, & cum officio coniuncta. Et infra: At Hercule maiores nostri longe aliter & de illo, & de cæteris talibus viris existimabant: itaq; ex minima tenuissimaq; Rep. maximam & florentissimam reliquerũt nobis. Suos enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebãt. & itẽ infra. Vita autem hæc nostra, quam tu agrestem vocas: parsimoniæ, diligentiæ, iustitiæ magistra est. Columella quoq; in eisdem laudibus est profusus. cum enim temporum suorum negligentiã culturæ agri damnasset, sic addit. Sed nostro potius vitio, qui rem rusticã pessimo cuiq; seruorũ velut carnifici noxę dedimus: quã maiorũ nostrorum optimus quisq;, & optime tractauerit. idq; spernitur genus amplificãdi relinquendiq; patrimonij, quod omni crimine caret. Superest (vt dixi) vnũ genus liberale & ingenuũ rei familiaris augendæ quod ex agricultura cõtingit. Et itẽ inferius: Cõplurimis monumentis scriptorum ad-

moneor,apud aliquos nostros fuisse gloriç curam rusticationis.Ex qua Q.Cincinnarus obsessi cōsu lis & exercit⁹ liberator,ab aratro vocatus ad di ctaturā venit: ac rursus fascibus depositis,quos festinantius victor reddiderat,quàm sumpserat, ad eosdem iuuēcos,& quatuor iugerum auitum prædiolum redierit.item C.Fabricius,& Curius Dentatus:aliter Pyrrho finibus Italiæ pulso,do mitis alter Sabinis,accepta quæ viritim diuide bantur captiui agri septem iugera, non minus industrie coluit,quàm fortiter armis quæsierat. Et Plinius,Ipsorum tunc manibus triumphato rum colebantur agri:vt fas sit credere gaudentē tunc terram vomere laureato, vberiorem dedis se fructum.Illi enim eadē cura curabant semina qua tractabāt bella. Sed iam culturæ agri vetu state & dignitate simul ostēsis,eius instituta di camus,quæ treis in partes diuisa sunt. agri semi narij curæ,vna: pecuariorum & pastionis,secun da:& tertia villarū.Agri seminarij pars ideo bre ui a nobis expedietur, quia partim de ea nuper aliqua diximus:partim multa in duab⁹ alijs par tibus dicentur ad eam spectantia. nā nihil æque agrum reddit feracem,q̄ aratoris diligentia & as siduitas: qualem Cincinnatum, Fabritiumq;, & Curium paucis arandis iugeribus adhibuisse di ximus:cum ecōtra vincti pedes, dānatæ manus, inscriptiq; vultus,omnia in peius vertant.Sterco rationem vero de quā Marci duo Varro & Cato multa dicūt, agris plurimū prodesse nō negaue rim.In primis tamen agricolatoris diligētia plu rimū valere videtur: vt non iniuria agrū male co lere fuerit nota censoria. Et castigatio item cen

Tres Agri culturæ partes.

Quæ prosint agris

ſoria fuerit minus arare quàm verrere. Et vera fuerint, quæ templorum ſacerdotes prudenter a ſe dicta, oraculo Apollinis falſo attribuerunt, Nequam agricolam eſſe, quiſquis emeret, quod præſtare ei fundus poſſet: malum patremfamilias, quiſquis interdiu faceret quod noctu poſſet, niſi intempeſtate cæli: peiorē, qui profeſtis diebus ageret, quod feriatis liceret: peſſimum, qui ſereno die ſub tecto potius operaretur, quàm in agro. Potuitq; ad omnē huius agriculturæ partis

C. Furius Creſinus.

inſtitutionem ſatis eſſe quod Plinius de C. Furio Creſino habet. Cum enim in paruo admodum agello largiores multo fructus perciperet, quàm ex ampliſſimis vicini, inuidia magna erat, ceu fruges alienas pelliceret veneficijs. Quam ob rem a Spurio Albino Curuli die dicta metuens damnationem, cum in ſuffragium tribus oporteret ire, inſtrumentum omne ruſticum in forum attulit, & induxit filiam validam, atq; bene curatam ac veſtitam, ferramenta egregie facta, graues ligones, vomeres ponderoſos, boues ſaturos: poſtea dixit, Veneficia mea quirites hęc ſunt: nec poſſum vobis adducere in forum lucubrationes, vigilias, & ſudores. itaq; omnium ſententijs abſolutus eſt. Et quando nō detur agriculturam proprijs, & filiorum manibus, ſicut Creſino, exercere, proximum eſt quod priſci in prouerbijs habuerunt attēdere, optimum omnium eſſe fimū, qui ex frequenti veſtigio domini in agrum cadit: & ad ſimilitudinem traducere, ſicut equum,

Oculus domini impinguat agrū.

ita agrum impinguare domini oculum. Ad alias agriculturæ partes duas, pecuariæ paſtionumq; ſimul, & pòſt villarum, veniamus: quarum inter

se diuisarum, principes quoque, qui eis præponuntur, diuisos esse inquit Varro, quod vnus villicus, alter vocatur magister pecoris. isque vt habeat scripta, oportere. dicit Varro, quod sine literis idoneus non esset, qui rationes dominicas pecuarias conficere posset. Hanc vero pecuariæ & pastionum partem secundam cum villarum adiacentijs simul tractare cogimur, quòd licet Varro nomina principibus, vt appellauit, earum diuisa dederit: vnam tamen & eandem simul curam eos habere oportuit: vt dum villicus non solum ædificia villæ, sed coniuncta illis viuaria, ornithones, leporaria, & ferarum claustra curat: magister vero pecoris non magis ouium & boum, aliarumque animalium, quàm cicurum & clusorum siue animalium, siue piscium pastionis habet rationem, patrisfamilias res rustica bene succedat. Et quidem in pecuaria postquam Varro laudes ouis supra dixerat, de bobus secundo loco scribit: quorum auctoritatem in pecuaria maximam esse vult oportere, præsertim in Italia, quæ a bobus nomen habere existimatur. Potuimus hoc in loco quæ supra in vectigalium partibus sunt a nobis dicta repetere de ouium & pascuorum quæstu, qui in Apulia & Samnitium montibus a Romanis fiebat: & de vaccarum, equarum, caprarumque gregibus alendis, ex quibus magna villæ & patrisfamilias accedit vtilitas. Sed hæc & similia prout a Varrone & Catone, alijsque vel præpostere habentur, referre oportet: primumque pecuaria appellasse maiores omnia ex quibus populus Romanus haberet redditus: quia diu hoc solum vectigal Romanis fuit, locupletesque, loci, id est agri

De magistro pecoris

Pecuaria.

Locupletes

plenos. A diuisione tamen rei rusticæ quam Varro posuit, incipientes, omnia præterq̃ villæ ædificia in ipsas tres partes conferemus, etiam a cæteris scriptoribus excerpenda. Rusticæ disciplinæ, inquit Varro, genera sunt tria: Ornithones, leporaria, piscinę. Ornithones dico omnium alitum quæ inter parietes villę solent pasci. Ex qua quidem alitum pastione maiores aliquando fructus captos esse affirmat Varro, q̃ ex toto fundo capi consueuerint. Aliquando enim vidisse dicit greges magnos anserũ, gallinarum, columbarũ, gruum, pauonum, necnõ glirium. Ex quibus rebus scriba librarius libertus eius in annos singulos plus quinquaginta milia capere dicebat. Et in eodem dialogo Accius affirmat. Certe nosti materteræ meæ fundũ in Sabinis, qui est ad XXIIII lapidem via Salaria a Roma. In hac villa qui est Ornithon, ex eo me quinq; milia scio venisse turdorum denarijs ternis. Quid autem proprie sint & vnde habuerint originem Ornithones, sic habet Varro. Primus ille gradus maiorum nostrorum erat, in quo essent auiaria duntaxat, in plano cohors, in qua pascebantur gallinæ, & earum fructus erant oua & pulli. Alter sublimis, in quo erant colũbæ in turribus, aut summa villa. Colũbarũ duo genera: Vnum agreste, quod habetur in turribus ac culminibus villæ, a quo appellatæ columbæ. Alterum genus columbarũ est clementius, quod cibo domestico contentũ intra limina ianuæ solet pasci. ex his duabus stirpibus fit miscellũ tertiũ genus fructus causa, atq; concedunt in locũ vnũ, quod alij vocant peristerona, alij peristerotrophiõ, in quo vno sæpe vel quinq; millia

Ornithones

Columbarũ duo genera

Columbæ vnde.

Miscellæ.

sunt inclusæ, Nihil celerius, fœcũdius. Cõtra autem auiaria sunt nomine mutato, quod vocãtur ornithones, in quibus stabulantur turdi & pauones. Auiaria scribit Plinius primũ instituisse inclusis omniũ generum auibus M. Leliũ Strabonem Brundusij equestris ordinis: hæcq; eadem sunt auiaria quæ dicit Varro nomine mutato vocata esse ornithones, in quibus stabulentur turdi & pauones. Et infra: De ornithone qui fructus causa fit, nõ nisi pingues sumũtur turdi. igitur testudo, aut peristyliũ tueri debet virgultis, aut rete ferreo, in qua millia aliquot turdorũ aut merularũ includi possint: præterea aliȩ quoq; aues, quȩ pingues veneũt care, vt turtures aut coturnices. Refert autẽ Plinius Corneliũ Nepotem scripsisse turdos paulo ante Augusti ȩtatem impinguari cœpisse. Et ciconiã magis placuisse q̃ gruem. Et insuper addit ipse coturnicibus veneni semen gratissimũ esse cibum, quã ob causam eas damnauerint mensæ, simulque comitialem propter morbũ, quem solæ animaliũ sentiunt præter hominem. Sequitur Varro. In hoc tectũ aquam venire oportet per fistulam, & eam per canales angustos serpere, qui facile abstergi possint. De pauonibus nostra memoria, inquit, greges haberi cœpti, & veniere magno. Ex his M. Aufidius Lurco supra sexaginta millia nũmos in anno dicitur capere. Paulus iureconsultus de legatis. Auibus legatis, anseres, phasiani, gallinæ, & auiaria debentur. Phasianarij autem & pastores anserũ nõ continentur. Alexandrum Seuerum imperatorẽ Mammea genitum Christiana, laudibus a nobis sæpissime celebratum, hoc loco supra vires ex-

Auiaria.

M. Lelius Strabo auiariorum repertor.

Quam ob causam coturnices dãnatæ.

Auiaria Alexãdri Seueri.

tollere gestimus. de quo habet Helius Spartianus. Habuit sanè in palatio vnũ genus voluptatis, quo maxime delectatus est: in quo sollicitudines publicas subleuauit. Nam auiaria instituerat pauonum, phasianorum, gallinarum, anatũ, perdicum, maxime palumborum: quos habuisse ad viginti milia perhibetur: & ne earum pastus grauaret annonam, seruos habuit vectigales, qui eos ex ouis & pulcenis & pipionibus alerent. Et noster Cicero ad Papyriũ Pætum. Plures pauones confeci, quàm tu pullos columbinos. Proxima fuit alitum pastioni, alendarum apum industria: de qua & si multa dici possent, a Virgilio sumenda: satis erit pauca ab eodem Varrone vel trunca accipere, vberrimos qui inde prouenerũt fructus quæstusq; ostendentia. Auctorem, Varro inquit, habeo, non solum qui aluearia sua locata habet quotannis quinis milibus pondo mellis, sed fratres ex agro Falisco locupletes, quibus cum a patre relicta esset parua villa, & agellus non sanè maior iugero vno, hos circum villam totam aluearia fecisse, qui nihilominus aut peræque dicerent dena milia sestertia ex melle recipere se solitos. apes cum examen exiturũ est, quod fieri solet ✝ cũ educatæ prospere sunt multæ, ac progenitas in coloniam mittere volunt: vt olim crebre Sabini factitarunt, propter multitudinem liberorum. Sed iam veniendum est ad secũdam proximæ diuisionis nostræ partem leporaria, cuius verbi vim sic ipse exponit Varro: Leporaria te accipere volo, non ea quæ tritaui nostri dicebãt, vbi soli lepores sint: sed omnia septa ac affixa villæ quæ sunt, & habent inclusa animalia, quæ pa-

De apũ pastione

Hic nõnulla desunt.

ſcuntur.& infra,in leporario pater tuus Acci prę- terquam lepuſculum nihil vidit. neq; enim erat magnum id ſeptum,quod vt nunc haberent mul tos apros ac capreas, complura iugera macerijs concluderentur. Aulus Gellius, Viuaria veteres quandoq; leporaria dixere,in quibus omnia clau derentur animalia: quandoq; roboraria a modo claudendi roboribus:ſicut præclarum virum Co- ſmam medicũ in triuio Mugelli villa habere vi- demus.Et Plinius.Viuaria ferarũ primus Romæ ĩſtituit Fului⁹ Lupin⁹.Nec diu imitatores defue re L.Lucullus,& Quint⁹ Hortẽſius.Varro autẽ ſic habet.Quintus Fuluius Lupinus dicit in Tar quiniẽſi habere ſepta iugera quadraginta,in quo ſint clauſa nõ ſolum ea quæ dixi,ſed etiam oues. præterea in eodem conſepto ferè haberi ſolent codiceria ex arborum corticibus,atque aluearia, atque etiam dolia vbi habeant concluſos glires. Tertium eſt genus quod in Gallia & Hiſpania naſcitur,ſimile noſtro lepori,quem cuniculum appellant. Apros poſtea habuere in leporario, nec magno negotio ibi exceptiuos & cicures.nã- que fundum emit in Tuſculano hic Varro a M. Pippio Piſone.Vidiſti ad buccinam inflatam cer to tempore apros & capreas cõuenire ad pabu lum:cum è ſuperiore loco,è palęſtra apris effun deretur glans,capreis vicia, aut quid aliud. Ego vero,inquit ille,apud Q.Hortenſium cũ in agro Laurenti eſſem,ibi iſtuc magis magnificum vidi. Nam ſilua erat,vt dicebat,ſupra quinquaginta iugerum, maceria ſepta, quod non leporarium, ſed theritrophion appellabant. Ibi erat locus excelſus,vbi triclinio poſito cœnabamus, apud

Viuaria eadẽ quæ leporaria & roboraria.

Viuaria ferarum.

Codiceria.

Cuniculus.

Buccinę ſonitu feras ad pabulũ cõueniſſe.

quod Orphea vocari iussit: qui cum eò venisset cũ stola & cithara, & canere esset iussus, buccinam inflauit, vbi tanta circunfluxerit mox ceruorum, aprorum, & cæterarum quadrupedum multitudo, vt non minus formosum mihi visum sit spectaculum, q̃ in circo maximo ædiliũ, sine Aphricanis bestijs cum fiunt venationes. Quando autẽ contigisset commoditas, venationibus delectati sunt prisci. Plini⁹ orator Cornelio Tacito. Apros tres equidẽ pulcherrimos cepi. ipse inquis? ipse, non tamen vt omnino ab inertia mea & quiete discederem. Ad retia sedebam. erant mihi proxima, nõ venabulum, aut lancea, sed stylus & pugillares: meditabar aliquid, enotabamq̧, vt si manus vacuas, plenas tamen ceras reportarem. Et Macrobius in Saturnalibus scribit, Venatores aprorum si noctu apros deferebant, acutum infigebant ahenum, vt a putredine seruarẽtur. Tertiæ tandem parti piscinis intendamus: de quibus Varro. Similiter piscinas dico eas quæ in aqua dulci aut salsa inclusos habent pisces ad villam. ad quas tres partes cõmode & vtiliter habendas, parari oportere vult Varro tria artificum genera: aucupes scilicet, venatores, & piscatores, a quib⁹ emantur ea quæ seruorũ diligentia tuearis. Hisq̧ tribus generibus priscorũ frugalitatem bene, & posteriorũ luxuriem male vsam fuisse dicit. aquã enim non nisi dulcem habuisse priscorũ piscinas scribit: in qua duntaxat scaros & mugiles pisces alerent. sed breui post L. Philippus & Hortensius tam refertas piscibus habuerunt piscinas, vt Cicero eos piscinarios appellauerit. M. Cato Vticensis hæres a Licinio relictus, pisces qui in

Priscorum delectatio ex venatione.

De piscinis

eius piscina erãt, x L milibus vẽdidit. sed sua ętate luxuriẽ propagasse, leporaria & piscinas proferendo ad mare, & in eas pelagios greges pisciũ reuocasse, ꝓpter quas appellati sint Sergius Orata, & Licinius Murena. Nam viuaria cochlearum scribit Plinius a Fuluio Hirpino instituta fuisse in Tarquiniẽsi, paulo ante bellum Cęsaris & Põpeij, distinctis generibus, vt separatim essent albæ quæ in Reatino agro nascuntur, separatim Illyricæ, quibus magnitudo præcipua, Aphricanæ quibus fœcunditas, Solitanæ quibus nobilitas. Quin & saginam earũ cõmentus est sapa & farre. C. quoq; Hircius vno tempore Cæsari sex milia murenarũ mutua dedit in pondus, & propter piscium multitudinẽ quadragies sestertio villa eius venijt. Et Pollio eques Romanus ex amicis Augusti viuarijs murenarum immisit damnata mãcipia. Antonia vero Drusi vxor, murenæ quã diligebat, inaureis addidit, cuius fama multi bau losvidere cupiueruut, in Baiano sinu centũ ab vrbe milibus semotos. Murenas vero a freto Siculo scribunt Gellius & Macrobius flutas fuisse habitas, sic dictas, ꝙ fluitarent pinguedine, & a sole torrefactæ. Fuerũt autẽ apud maiores in pretio & delicijs pisces aliqui, quorum aut immutata sunt nomina, aut perijt species. Scribit nanq; Plinius mullũ suis tẽporibus fuisse in honore, quorũ vnus septẽ milib9 fuerit emptus, cũ tamẽ nullus vnquã inuẽtus sit qui excederet pondo. Et Seneca quarta de centesima epistola, Mullum ingentis formæ Tiberius Cæsar missum sibi, cum in macellũ deferri & venire iussisset: amici, inquit, omnia me fallunt, nisi illum mullũ aut Apicius

Sergius Orata. Licinius Murena. Flutæ. Mullus.

emerit, aut P. Octauius. quinque sestertijs Apicius emit piscem quē Cęsar vendiderat. Et acipenser qui squama esset inuersa, in magna pariter existimatione erat. De quo Macrobius. Scipio Aphricanus cū acipēser piscis & rarus & precio carus sibi esset allatus, vnū & post aliū ad cœnā (vt refert Cicero) inuitabat. Pontius quidā inquit: Vide quid agas, acipenser iste paucorū hominum est. Lupum piscem Plinius multi factum esse dicit, præsertim si inter duos pontes esset captus vbi stercora lāberet. Vnde nō magis proprie tūc Caius Titius, quàm nos nūc ganeones & aleatores, lupos inter duos pontes appellare possumus. Sed ætatis nostrę docti, lectione Plinij delectati, cū acipēseris & mulli nullam adinuenire possint inter nostri temporis pisces similitudinē, lupum esse contēdunt, quē vulgo sturionem appellant, qui in Tyberi & ad pontes nunc extantes optimus capit. Quod autē ex Plinio supra diximus Ciceronem Philippū & Hortensium piscinarios appellasse, sumptū est a Plinio ex epistola Ciceronis ad Atticum, vbi sic est. Mihi vero vt inuideant piscinarij nostri. Tribus rusticę disciplinę generibus explicatis, alia ad agriculturā, ad ipsaque eius disciplinæ genera varijs facientia modis dicemus. Eritque a re diuina initiū. Agrū si lustraueris, inquit Cato, cures lustrarę Ianum Iunonēque vino: præfaturus sic dicito. Mars pater te precor quæsoque, vt sciens volens propitius mihi sis, domui familięque nostrę. Boues ferijs coniungere licet. hæc licet facere, aduehant ligna, fabalia, frumentū, quod nō daturus eris mulis, equis, asinis. feriæ nullæ nisi in familia sint. Partem vero hanc

Acipēser. Lupus. Lustratio agrorum.

in pecuaria esse inquit Varro, quæ nõ paratur vt ex his capiatur fructus, sed propterea vt fructus ex ea sint, muli scilicet, canes, & pastores. Votũ pro bobus vt valeant, Cato sic docuit facere. Marti Siluano in silua interdiu in capita boum singula votum facito, farris pondo tria, laridi pondo quatuor & dimidiũ, & pulpæ idem in vnũ licet conijcere. Eam rem diuinã seruus vel liber facito: mulier ne adsit. post rem diuinã, rusticam disciplinam sic edocet Cato. Ager quando instruitur CCCL iugerum, villicum, villicam, operarios, bubulcos tres, asinarium bubulcũ, opilionẽ, tredecim boues, trinos asinos clitellarios, molas asinarias vnas, trusatiles vnas, hispaniẽses vnas, abacũ vnum, lectum in cubiculo vnum, lectos loris subtentos quatuor. Et si erit centum iugerum ager, Asinarios, plostrarios duos, Asinũ molariũ vnũ, Abacum vnum, arcam vestiariã vnam, armariũ promptuarium vnum, Ornamenta bobus & asinis instrata tria. Loram bibat familia menses tres, mense quarto, quinto, sexto, septimo, octauo, in dies sextariũ, id est in mẽses congios quinq;. Vestimenta familiæ tunicam pedes tres & semis. saga alternis annis. quoties cuiq; tunicã, aut sagum dabis, prius veterem accipito: vnde centones fiant familiæ. cibaria, qui opus faciunt, per hyemẽ tritici modios quatuor, p æstatẽ modios quatuor & dimidiũ. cõpeditis, p hyemẽ panis põdo quatuor. Vbi vineam fodere cœperint, panis pondo quinq;, vsq; adeo dum ficus esse cœperint, deinde ad pondo quatuor redito. Villici officiũ, quæ emi parari que oportet, quæ cibaria, quæ vestimenta familiæ dari oportet, eadem vti curet,

Votum pro bobus.

Disciplina rustica.

Villici officium.

faciatq; moneo: dumq; dicto audiens fit, hoc amplius, vti ante aduentum domini quæ opus sint parentur curenturq; diligenter. Villicæ quæ sunt officia. Si eam tibi dominus dederit vxorem, ea esto contentus, ea te metuat facito, ne nimium luxuriosa fiet. Vicinas aliasq; mulieres quàm minimũ vtatur, neve domum ad se recipiat. Ad aram nequo eat, neve ambulatrix sit. Rem diuinam ne faciat iniussu domini, aut dominæ. Scito dominum facere rem diuinam pro tota familia. munda sit, villam conuerse mundeq; habeat. Hanc villicæ disciplinam nostri tẽporis nulli per Italiam proponi oportet, quòd non seruos, sicut maiores nostri, sed rusticos habemus semipatronos, vxores suas frugi mulieres, & sibiipsis vtilissimas habentes. pars tamen vnica fortassis fuerit memoranda agricolatoribus Romã incolentibus: quorum vxores perpetuæ sunt ambulatrices, ad arasque vrbis singulas penè singulis ambulant diebus. Sequiturq; in villicæ disciplina Cato, Calendis Maijs festus dies cum erit, coronam in focum ardeat: per eos denique dies Lari familiari pro copia supplicet. Cibum tibi & familiæ curet, vti coctum habeat. pyra arida, sorba, ficos, vuas passas seruet in sapa, & pyra & nuces in dolijs & mala. Vuas in vrceis & myrteis in terra obrutas, & nuces prænestinas recentes in vrceo in terra obrutas habeat, mala Scantiniana in dolijs. Hæc omnia quotannis diligenter ita condita habeat. Farinam bonam & furfur subtile sciat facere. Vnũ autem hac in re M. Cato, vt in cæteris, sapientissime scripsit, humanissimũ & vtilissimum fore, vt diligant vicini, nec familiæ tuæ sint malæ. Tra-

Villicæ officia.

ditque Plinius in duodecim tabulis nusq̃ dici villam, sed ortum, qui primum Athenis ab Epicuro fuerit institutus. vsq; enim ad Epicurũ ortos non fuerat moris haberi in oppidis. additq; Plinius, Romę quidem per se ortum pauperis agrũ fuisse. qui & subiungit, per ætatem suam ortorũ nomine ingentia in vrbe Roma fuisse palatia. Sed quantũ spectat ad ortos qui secus villas in re rustica habentur, cõmendat Plinius hęrbas nõnullas his verbis. Fertur in templo Apollinis delphici adeo cæteris hærbis prȩlatus raphanus, vt ex auro dicaretur, beta ex argento, rapum ex plumbo. Sic M. Curius rapum torrens in foco, aurũ a Samnitibus oblatum repudiauit. Et allium ac cepas inter deos, & iusiurãdum habet Aegyptus. Brassica in medicinã populus Romanus sexcentis annis est vsus. Refertq; Plinius Marcũ Catonẽ illum superiorẽ omniũ bonarũ artium magistrum diu dũtaxat paucarũ hęrbarũ notitiã attigisse. Vnde libet aliqua hęrbarum & seminũ vocabula afferre a Nonio Marcello sumpta. Asparagus nunc etiam notissimus. Tisatiaq; & lepatia. Nasturtium & sinapi. portulaca & ocimũ semen viciæ simillimũ. Sed & vocabula eodem loco Nonius exponit quorũdam ex agri fructibus, quos supra Marcum Catonẽ a villica parari debere ostẽdimus voluisse. Lora est potio confecta ex ordeo. Sapa, cuius & verbum & vsum retinemus, si obdurior, defrutũ: si liq̃da est, miriola. de qua Festus: Mirrina genus potionis. hanc mulieres miriolam vocant. a genere vuæ dictã quidam putant. & Plinius, Apud Priscos vina erãt miro odore condita. qui & alibi addit quosdã vinis vn-

Quãdo primũ orti instituti.

Raphanus, beta, & rapum dicabant Apollini delphico.

Tisatia.
Nasturtiũ.

Lora.
Sapa.
Defrutũ.

Miriola.

guenta addidiſſe. Plautus in Perſa ad calamum vino addi iubet, idq́ꝫ vinum mirrina appellatur. quo itē vocabulo dulcia melle cōdita dicta ſunt. Vlpianus iureconſultus, Vinum ſi quis legauerit, omne continetur quod ex vinea natū eſt, vinūq́ꝫ permanſit. ſed ſi mulſum factum ſit, vini appellatione non continebitur, niſi forte paterfamilias etiā de boc ſentit. Certe Zithū quod in quibuſdam prouincijs ex tritico & ordeo vel ex pane conficitur, nō continebitur: ſimili modo nec camum, nec ceruiſia continebitur, nec hydromeli quidem conditum. Nec hoc pacto (niſi alia mēs teſtatoris fuerit) œnomeli (plane id eſt dulciſſimum vinum) & paſſum, & defrutum non continebitur. quod potius conditurae loco fuit. Acinaticum planè vino continetur, paſſum, vua decocta, & ſole ſiccata. Turunda genus panis ex farre cum dulcibus. Plinius ſcribit primū in Latio cibum pultem fuiſſe, non panem, argumentoque ad id eſſe, quòd pulmentaria pro cibis ſua etiam aetate dicerentur. & panem lautiſſimum fieri è ſiligine. inde ſubdit piſtores Romae non fuiſſe ante Perſicū bellum annis ab vrbe condita ſuper quingētos octoginta. ipſos quirites panem feciſſe, & id opus mulierum fuiſſe. Piſtores vero vult tantū dictos illos qui far pinſebant. Exinde in piſturam delapſus modum narrat, quem in pinſendo Hetruſci tenuerunt, male nunc intelligibilem: tamen affirmat maiorē Italiae partē nudo vſam pilo, & quoſdam rotis quas aqua verſaret: ſicut & omnes pridem in toto orbe fecerunt, quae aedificia cū inſtrumento appellant molendina. priſcos autem, ſicut ipſe vult Pli

[Margin notes: Mirrina. — Zithum. — Camum. Ceruiſia. — Turunda. — Puls prim⁹ in latio cibus. — Pulmentaria. — Piſtores. — Molēdina.]

tiius, pilo videmus vſos,& ſingulos patresfamilias,ſingulas domos frumentum ſibi in farinam attriuiſſe:quod officium ſupra Plinius villicæ attribuit,& molæ aſinariæ ſcilicet ad piſtrinũ, cuius paſſim in vrbe & villis fuit vſus.Et quãdo vocabula attingimus rei ruſticę,finitores eſſe voluerunt,quos & agrimenſores appellant, decempedamq; virgultum vel haſtã quæ metiendis agris adhibetur,& iugerum terrę quantum duo iuncti boues vno die arant, haram porcorũ ſtabulum, burim aratri extremam partem, ſtiuam vero manubria quibus ſuſtentatur a bubulco aratrum. Demũ & legem dicemus Laurentum,qua ſancitum eſt ne pomum ex alieno legatur in armum, id eſt quod humeri onus ſit.& alia per Latiũ lex pagana fuit,ne mulieres per itinera ambulantes torquerent fuſum,aut omnino detectum ferrẽt, quoniam aduerſetur omni frugum ſpei. Arborẽ platanum habuerunt in villarum delicijs maiores, quas vino irrigaſſe Hortenſium ſcribit Macrobius:noſtra non habet ætas,præſertim eo recognitas vocabulo, ſed frequentes alicubi habet Italia cedros, quibus eam caruiſſe ſcribit idẽ Macrobius.Feneſtella tradit non fuiſſe,oleam in Hiſpania,Italia & Aphrica Tarquinio Priſco regnante,anno vrbis tertio octogeſimo centeſimo. Ceraſa Lucullus in Italiam primum anno vrbis ſexcẽteſimo octogeſimo e Põto tulit.Nuces dictæ,quòd foris duræ:ſicut iuglans nunc ſolo nucis vocabulo appellata. auellana,quæ & corilus, caſtanea,amygdala,pinea:mala vero dicta ſunt q̃ mollia. Florentinus iureconſultus inquit frugem pro redditu appellari, non ſolum quòd fru-

Finitores. Decẽpeda. Iugerum. Hara. Buris. Stiua. Lex laurẽtum. Lex pagana. Platani in delicijs. Ceraſa. Nuces. Iuglans. Auellana, quæ & Corilus.

Frux. mentis aut leguminibus, verũ etiam quòd ex vino vel siluis cæduis, e fodinisq; lapidicinis capitur. Calpar vult Festus Pompeius vinũ esse nouũ quod ex dolio demitur sacrificij causa anteq̃ gustetur. Ioui enim sua vina libabãt, quę appellabãt festa Vinalia. Mos fuit Latinis, quo die quis primo gustaret mustũ, dicere, ominis gratia. Vetus nouum vinum bibo, veteri nouo morbo medeor. A quibus verbis Meditricæ deæ nomen cõceptum, cuius sacra retro Meditrinalia appellata sunt. Habet autem Plinius de vino multa, quę diligenter duximus afferenda: Primũ prorsus dici posse inquit, neq; viribus corporis vtilius aliud, neq; aliud voluptatibus perniciosius, si modus absit. Vini vero vsum Romæ, & per Italiam, per regum & crescentis Reip. tempora fuisse rarum multis in locis inuenio. L. Papyrius imperator aduersus Samnites dimicaturus, votũ fecit, si vicisset, Ioui poculum vini. Et inter dona sextarios lactis datos, nũq̃ vini Plinius asserit. Et prolibare dijs vino, nefastum fuisse, præter imputatę vitis, fulmine tactæ, quamq; iuxta homo pependisset laqueo, aut quæ vulneratis pedibus calcata esset. Et Romulus lacte, non vino libauit. Vnde legem tulit Numa, vino rogũ ne quis spargeret. quod sanè fecisse illum vini inopia constat. Eadẽq; lege ex imputata vite libari vina nephas indictum. Varroq; est auctor Mezentiũ Hetruriæ regem auxiliũ Rutulis contra Latinos tulisse vini mercede, quòd iam in latino agro haberi cœpisset. Vnde iocus ille prodijt viri excellentissimi Cineæ regis Pyrrhi oratoris: cuius a Romana legatione ad regẽ suũ redeuntis serui & familiares cũ

Calpar.

Vinalia.

Mos latinorum.

Meditrinalia.

Vini vsus Romæ.

Lex Numę

Iocus Cineæ.

apud Ariciam vrbem nunc funditus dirutā, vino immoderatius hausto, vt solent ebrij, capitis dolorem & nauseā ab aeris grauitate causarentur: quin, inquit ille, vini hoc effecit austeri inhumaniꝙ malignitas. vnde iter agēs, inspectas altissimis in vlmis (quod etiā nunc fert regionis natura) vites illis ostendit, matrēꝙ dixit vinorū, a quibus tantū acceperant incommdū, in tam alta cruce merito pendere. Nō licebat etiā Romæ fœminis vinū bibere: quod quidem multis postea seculis seruatū fuisse videmus. Nā dotale nos instrumentū legimus, ante annos paulo plus minus trecentos adstipulatū, quo genitori spōsæ maritus permittit, quoties peperisset, vinum illi octo primis diebus quantū deceret bibēdum dare, & pariter de consilio medici quādiu ægrotasset, insuper festo quoꝙ solenni die potu illam vnico oblectare. Sed ad priscos: Cato cēsor constituit, vt propinqui fœminæ osculū darent, quo scirent illi an temetum oleret. Exemplo enim id factum videtur Egnatij Metentini, quem constabat, vxorem, ꝙ vinum e dolio bibisset, fuste occidisse, & fuisse a Romulo absolutum. Cneusque Domitius iudex post Catonis legem pronunciauit mulierem videri plus vini bibisse viro inscio quàm valetudini expediret, & dote mulctauit. Anno antem vrbis conditæ tertio trigesimo sexcentesimo vina cœperunt in apothecis diu seruari. Vnde a consulum nominibus censebantur, & tunc transmarina & phalerna nosci cœpere. P. Licinius Crassus, & L. Cæsar censores anno vrbis c c c c c c L x v statuerunt, ne quis vinum græcum plus octonis æris singula quadrantalia venderet. Tāta

Nefas fœminis Romæ vinum bibere.

Vt propinqui fœminæ osculū darent.

Vini græci gratia

autem vino græco gratia erat, vt singulæ potiones in vna cœna darentur. L. Lucullus puer apud patrem nunquam lautum cõuiuium vidit, in quo plus semel vinum græcum daretur: ipse cum rediijt ex Asia, congiarium diuisit, amplius centum milia cadorum. Cæsar dictator in triũphi sui cœna vini phalerni amphoras centũ, chij cados centum in conuiuia distribuit. Idem Hispaniensi triumpho chium & phalernum dedit. Epulum vero in tertio consulatu phalernum habuit, chium, lesbium, cyprium, quo primum tempore genera quatuor vini cœpta apponi, postea omnia in nobilitatem venere. Hæc anno vrbis septingentesimo. Tiberio postea principe institutum, vt ieiuni biberent, potusq; vini antecederet cibos. Externis id artibus, & medicorum placitis sese nouitate aliqua commẽdantium. Pudet pigetq; referre quod Plinius post supra dicta habet, M. Ciceronem filium ebrietati deditum, binos cõgios simul haurire solitũ. Sed quod dicit Plinius, hanc gloriam nimirum auferre voluit interfectori patris sui M. Antonio. Is enim ante eum auidissime apprehenderat hanc ebrietatis palmam, edito etiã volumine de sua ebrietate, quo patrocinari sibi est ausus. Exiguo tempore ante bellũ Actiacum id volumẽ euomuit, quo facile intelligatur ebrium iam sanguinem ciuium sitiuisse. Nam & hæc necessitas vitiũ comitatur, vt bibendi consuetudo augeat auiditatem. Et Macrobius, In ebrietatem procliues fuerunt multi imitatione Platonis, vt dicebãt, inuitati, a quo ferebatur dictum esse, fontem & incitabulũ ingenij esse virtutisq;, si mẽs & corpus hominis vino flagrarẽt,

Institutum vt ieiuni biberent.

Ciceronis filius ebrietati deditus.

Liber M. Antonij de sua ebrietate.

Ideꝗ eſt auctor, mulieres raro inebriari, crebro ſenes. Vnde Auguſtus Octauius prudenter re- ſpondit, qui querentem de inopia vini populũ Romanum grauiſſima coercuit voce, ſatis dicẽs prouiſum a genero ſuo Agrippa, perductis in vr- bem plurimis aquis, ne populus ſitiret. & de Pe- ſcenio nigro imperatore ſcribit Helius Spartia- nus, Hic erga milites tanta fuit cenſura, vt cum apud Aegyptum Limitanei vinum peterent, re- ſpõderit, Nilum habetis, & vinum petitis? Siqui- dem tanta eſt aquæ illius dulcedo, vt accolæ vi- num non quærant. Item tumultuantibus ijs qui a Sarracenis victi fuerant, & dicentibus, Vinum non accepimus, & ideo pugnare non poſſumus: erubeſcite, inquit. illi qui vos vicerunt, aqua vtũ- tur. & iuſſit vinum in expeditione neminem bi- bere. Agrorũ cultura, cum ijs quæ vitæ homi- num ſuſtentationi, atꝗ etiam delectationi, ſiue gignuntur in illis, ſiue induſtria a patrefamilias diligentiore cõparantur, oſtẽſis, traxit nos quo- rundam ex priſcis ipſarum rerum, præſertim vi- ni abuſus, ad ebrietatis eorum deſcriptionẽ: vn- de non indecens eſſe ducimus, conuiuiorum & cœnarum quæ caſte & ſobrie fierent, & earum quæ opipare ac laute pararentur, exinde maio- rum antedictis ebrietatum, & habitarum effuſi- us comeſationum immoderatas conſuetudines oſtendere. Et ſicut ebrietati damnandæ initium Cicero filius dedit, ita honeſtioris in cœnando verbi rationem a genitore ſumemus, qui Papy- rio Pæto ſcribens, inquit, Sapiẽtius noſtri, quàm Græci: Illi Sympoſia, id eſt compotationes, nos conuiuia, quòd tum maxime ſimul viuitur, ap-

Peſcenij imperatoris cenſura in milites.

Nili aqua dulcis.

De cõuiuijs

Sympoſia: Conuiuia.

pellamus. vides vt te philosophando reuocare coner ad cœnas? Non multi cibi hospitem accipies, multi ioci. Certumque est, quod tunc per iocum scripsit Cicero, verum fuisse, eum in cibo potuque temperatissimum fuisse. Trebatio enim scribens inquit: Cum non probarem me non valere, quia febrem non haberem, fugi in Tusculanum, cum quidem biduo ita ieiunus fuissem, vt ne aquam quidem gustarem. itaque ego, qui ostreis & murȩnis facile abstinebam, a beta etiã & malua deceptus sum. & Papyrio Pæto, Hircium ego & Dolobellam habeo dicendi discipulos, cœnãdi magistros: nec tamen eas cœnas quęro, vt magnæ reliquiæ fiant. quod erit magnum, sit & lautum. & infra, Solebam enim antea delectari iocis & lactucis tuis. Ego tibi vnum sumptũ afferã, quod balneum calefacias oportebit: proinde para, cum homine edace tibi res est. sed vide audaciam, etiam Hircio cœnã dedi sine pauone. Nonius Marcellus accubationẽ dicit epularem amicorũ, quia vitæ cõiunctionem habeat, conuiuium nominari: & Aulus Gellius conuiuarum numerum incipere a gratiarum numero, scilicet trium, & consistere in nouem musarum numero. Constare etiam ex quinq; bellis hominibus, lecto loco, tempore, apparatu non neglecto, neque loquacibus, neq; mutis conuiuis: sermones habendos iucundos, & bellaria pro secundis mensis. De quibus Macrobius in Saturnalibus sic habet, Bellaria & secundæ mensę. Idem, mellita, placenta, & similia. Cœnam Festus vult ab antiquis appellatam, quod postea fuit prandium. Vespernam, quæ nunc cœna appellatur. Et

Cicero in cibo & potu temperatissimus.

Conuiuium

Numerus conuiuarũ.

Bellaria.

Cœna.

Vesperna

infra, Prandium ex Græco est dictum.nam meridianum cibum cœnam vocabant. Et inferius, Vesperna apud Plautũ cœna appellatur.& Nonius dapalem cœnam esse vult diuersis amplis dapibus plenam. Sobrior autem & cœna,& omnis victus inueniri nequiuerit ea,quam gloriosus ecclesię doctor Hieronymus contra Iouinianum his verbis describit.Dicęarchus in libro antiquitatum, & Græciæ descriptione refert, sub Saturno, id est in aureo seculo, cum omnia humus funderet, nullum comedisse carnes,sed vniuersos vixisse frugibus & pomis,quæ terra sponte gignebat.sed quando talia melius dici & laudari possunt, quàm seruari, Antonini Pij imperatoris cœnas imitari laudabile fuerit, de quo scribit Helius Spartianus, Victum eius talem fuisse, vt & esset opulentia sine reprehensione, parsimonia sine sordibus,& mensa eius per proprios seruos, aucupes, piscatores, ac venatores institueretur. Et Seuerum Pertinacem scribit Capitolinus nouem libras carnis per tres missus posuisse. Nec minus sobriam cœnam Plinius orator Septitio Claro parauerat, cui in hæc verba scripsit, Heus tu: promittis ad cœnam, nec venis. dicitur ius, ad assem impendium reddes, nec id modicum.paratæ erant lactucæ singulæ, cochleæ ternæ, oua bina, balnea cum mulso & niue. Hanc vero astrictiorem in cœnis & victu disciplinam prisci legibus seruare iusserunt. Nam scribit Gellius: Parsimonia non domestica solum disciplina, sed legibus quoque custodita est. Cneo Fannio, & M. Valerio Messala consulibus hæc fuit sanctio: principes qui

Prandium.

Leges de conuiuijs.

ludis Megalensibus matris deûm mutua inter se cōuiuia agitarent, centenos vicenosq; æris in cœnam, excepto oleo farre & vino quod patriū esset, & argēti ne plus pondo. lex Fānia, ludis Romanis, plebeis & circensibus & saturnalibus cētenos æris in singulos dies, cæteris diebus denos. lex Licinia, vt in p̄dictis & nuptijs ducētenos, & cæteris triginta. Lucilius legē tulit, calendis, idibus, nonis, diebus ludorum, & ferijs quibusdam in cœnam sestertios tricenos, cæteris diebus non amplius x x x asses. Aemilia lex ciborū modum in varietate correxit. Antia, nequis magistratus ad cœnam alicuius propinquorū iret. Lex Iulia, & Cæsaris Augusti, diebus profestis, & feriatis trecentos, nuptijs sestertium millies. Tiberius Neruaq; a trecentis sestertijs vsq; duo millia in cœnas. Plinius vero scribit priscos non habuisse coquos in seruitijs, eosq; ex macello cōduxisse. Et lege Cn. Fannij consulis decimo ante bellum tertium Punicū, ne quid volucrum proponeretur præter gallinam vnam, inuentumq; diuerticulū in lege, quod in fraudem earum Gallinaceus quoq; pasceretur lacte. Idem quoq; scribit, Extant censoriæ leges, gallinaria in cœnis gliresq;, & alia delicatiora apponi vetātes, aliæq; subinde repetuntur leges. Orchia quam tulit Orchius tribunus plebis de senatus sentētia tertio, quo anno Cato censor fuerat, iusseratq; apertis triclinijs, & domo patente cœnari. Præscripsit lex numerum quoq; conuiuarum. Fannia deinde post annos viginti duos, anno vrbis c c c c c l x x x v i i i. Plerīq; enim vino madidi in senatū & comitium veniebant, quæ fecit modum sumpti-

Orchia ex.

bus denariorũ centum.Lex Didia pòst x i x annis secuta, quæ Italicos eadẽ pœna cum Romanis vrbanis astrinxit,& pœnas addidit,& prãdia cœnis coniunxit.Licinia lex a Licinio consule lata,quæ superiores innouauit,affirmauit:addiditque,nõ licere nisi nouis nundinis Romanis cuiq; in dies xxx duntaxat asses consumere, cæteris diebus carnis aridæ pondo tria, salsamentorum pondo,& ex terra,vite,arbore nata. Lucius Sylla legem tulit, non qua modum sumptibus daret,sed pretia minueret,vt pluribus luxuriose viuendi facultas esset.Sylla mortuo Lepidus consul legem tulit cibariam prioribus similem.Et in eadẽ re principes postea laborauere.Caius enim Cæsar legem præcipue sumptuariam exercuit, dispositis circa macellum custodib9,qui obsonia ementiũ retinerent,deportarẽtq; ad se,summissis aliquãdo lictorib9 atq; militibus,qui,si qui custodes fefellissent,iam apposita a triclinio auferrent.Modestia vero Hadriani ciuibus ꝓ lege fuit. Hadriani modestia in conuiuijs. conuiuijs nanq; amicorũ interfuit. Ad cõuiuium suum veniẽtes Senatores stans excepit,semperq; aut pallio tectus discubuit,aut toga summissa,in conuiuioq; semper tragœdias,comœdias, atellanas,sambucas,lectores,poẽtas pro re semper exhibuit.Ad quã bonorũ principum imitationẽ,ciues quoq; modestia in cœnis postea sunt vsi. Plinius de Caluisio Spurino, Apponitur cœna non minus nitida q̃ frugi,in argẽto puro & antiquo. sunt in vsu & Corinthia quibus delectatur,cœna distinguitur, vt voluptates quoq; studijs cõdiantur. Inde ille post septimum & septuagesimum annum aurium oculorumq; vigor, inde agile &

viuidum corpus. Et Macrobius in Saturnalibus, Saturnalium diebus Romanæ nobilitatis proceres congregantur, & tempus solenniter celebratum deputant colloquio liberali, melioremq; diei partem serijs disputationibus occupantes, cœnæ tempus sermonibus conuiuialibus agitant. Et de auunculo Plinius orator: Studebat in cœnæ tẽpus, super hanc legebatur, adnotabatur, & quidẽ cursim: cœna hyeme inter primam noctis. Et Catulo Seuero scribens ipse Plinius, Veniam ad cœnam, sed iam paciscor, sit expedita, sit parca, Socraticis tantũ sermonibus abundet, in his quoq; teneat modum. qua in epistola, Catonis nota in cœnis scripta est. Caium enim Cæsarem ita Catonẽ dicit reprehẽdisse in Anticatonibus, vt laudarit. Eos enim quib9 obui9 fuerit, cũ caput ebrij retexissent, erubuisse dicit: deinde adijcit, nõ ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos. Tamen scripserit quicquid voluerit Cæsar, Catonem alij scripserunt, cum in Hispaniam nauigaret, vnde cũ triumpho redijt, nõ aliud vinum bibisse quàm remiges: nisi forte hoc de superiore Catone scriptũ sit. Et vt aliquid publicæ moderationis dicamus, scribit in Problematibus Plutarchus, Mensam vacuam tolli non sinebant prisci, sed cũ aliquid superesset. Interpretantes aliquid semper in futurum seruandum, & propter seruos, & elegans putantes abstinere a cibis, nec omnes omnino consumere. Parum vero valuisse vidẽtur tot leges, quot supra latas fuisse dixim9, cohibenda multorum a cœnis ebrietatibusq; intemperantia, quorum notas a Seneca Cordubensi sumendi faciemus initium, qui epistola tertia

Mensa non tollebatur vacua.

octuagesima sic habet, Marcũ Antoniũ magnum virum, & ingenij nobilis, quẽ nõ alia res perdidit, & in externos mores ac vitia nõ Romana transiecit, quàm ebrietas, nec minor vino Cleopatræ amor. hæc illum res hostẽ Reipublicæ, hæc hostibus suis imparem reddidit, hæc crudelem fecit, cum capita principũ ciuitatis cœnanti referrentur, cũ inter apparatissimas epulas luxusq; regales, ora ac manus proscriptorũ recognosceret, cũ vino grauis sitiret sanguinẽ, intolerabile erat quod faciebat ebrius. quanto intolerabilius, quod hoc in ipsa ebrietate faciebat. ferè semper vinolentiã crudelitas sequitur, vitiatur exasperaturq; sanitas mentis. Difficiles oculos faciunt diuturni morbi, & ad minimã radiorum offensionẽ hebetes. ita ebrietates continuę efferant animos. nam cum sæpe apud se non sunt, consuetudo insanię durat, ac vitia vino concepta, etiam sine illo valent. Idemque Marcus Antonius, quem Asconius Pędianus secunda actione in Verrem ex Salustij sententia perdendæ pecunię genitum, & Macrobius in Saturnalibus omni luxu perditissimum fuisse dicit, edictum proposuit de sumptibus, qui cum Cleopatrã sumptu & apparatu cœnæ adnisus fuisset superare, vnionis illa omniũ qui vnquã visi fuerint maximi preciosissimiq; partem mediam aceto liquefactam dedit in cibum, alteram partem consumptura, nisi Numatius Plancus sequester reginam superasse pronuncians, eam seruasset vnionis partẽ, Veneri postmodum in Pantheo dicatam. Fuisse autem verũ, quod supra ab Asconio diximus de Antonio, Plutarchus in eius vita sic ostendit, Amico Antonius cũ sestertium

De M. Antonio.

decies dari iussisset, & dispensator proterue Antonio respondisset pecuniæ paruitate spreta, duplum dari iussit. Refert quoque Macrobius, Quintum Hortensium pauones primũ augurali cœna posuisse, quem cito secuti sunt multi: extulerunt pretia, vt eorum oua denarijs venierint quinis, & pauones facile quinquagenis. Et qua die Lentulus Martialis flamen inauguratus est, cœnã fuisse referctiorem, quàm vt ab eo describi potuerit: cũ nomina piscium, altiliumque & cibariorum nõ recognita, sed per multos missus variata fuerint: quo tempore porcus Troianus cœnis inferri tũc primũ cœperit, vtpote altilibus plenus, sicut ille hominibus. Caium Caligulam Suetonius scribit totum Tiberij Cæsaris vicies ac septies millies sestertium non toto vertente anno absumpsisse, cum maximam partem cœnis, comesationibus simul cum scortis & lenonibus deuorauerit. Et singularem Vitellij vituperationem dicit, quem affirmet in ientacula, prandia, cœnas, comesationes facile omnibus suffecisse, vomitandi consuetudine. nec inferiorem illo vitijs Lucium Antoninum Verũ facit Iulius Capitolinus, de quo sic scribit, Donauit calices singulis per singulas potiones mirrhinos, & crystallinos, & alexãdrinos quoties libitum est. Dedit argenteas & aureas coronas conuiuis, interpositis alieni tẽporis floribus: dedit & vasa aurea, & vnguẽta cum alabastris, dedit & vehicula cum mulionibus & mulabus cum iuncturis argenteis, vt ita a conuiuio redirent. omne autem conuiuium æstimatum dicitur sexagies sexcentum millibus sestertiorum. hunc tamen perditissimum imperatorẽ ab He

Quis primũ pauonẽ cõuiuis apposuerit

Porcus Troianus.

Caligula & Vitelli⁹ gulosi.

Antoninus Verus.

liogabalo fuisse superatū sic ostendit Helius Lāpridius, Conuiuis bene bibentibus dedit quadrigas, equos stratos, mulos, basternas, rhedas: dedit & aureos millenos, & centena pondo argenti. Sortes conuiuales scriptas in cochlearibus habuit tales, vt alius haberet decem camelos, alius decem struthiones, alius decem muscas, alius decem libras auri, alius decem plumbi, alius decem oua gallinacea: item vrsos decem, glires decem, decem lactucas, decē auri libras in sorte habuit. Sed ad sortem scenicos vocauit, cū & canes mortuos, & libram bubalæ carnis haberet in sorte, & item centum aureos, & tot argenteos, & centum folles æris, & alia talia, quæ populus libēter accepit, vt eum postea imperare gratularentur. Fertur in euripis currētibus scilicet canalibus vino plenis nauales pugnas exhibuisse. Idem nunq̄ minus centū sestertijs cœnauit, hoc est argenti libris triginta, aliquādo autem tribus millibus sestertijs, omnibus cōputatis. Omnes de theatro, de stadio, de circo, de omnibus locis & balneis meretrices collegit in publicas ædes, & apud eas cōcionabatur, appellans eas cōmilitones: adhibuit postea incōtinenti lenones exoletos vndiq; collectos. dedit in donatiuum tres aureos singulis: de croco triclinia strauit, cū summos viros rogauit ad prādium. Sed vt minus sit principes orbis terrarum dominos, tanta debacchatos esse luxuria, Plinium audiamus, qui refert Clodium Aesopum tragicū histrionē patina sexcentis sestertijs cœnam dedisse, in qua posuit aues cantu aliquo aut humano sermone vocales, nummis sex singulas coemptas, nulla alia inductus suauitate, quàm

Conuiuia Heliogabali.

Clodij Aesopi histrionis cœna.

vt eas imitatrices hominũ comederet, dignus fi-
lio, a quo margaritæ maioris multo pretij deuo-
ratæ fuerunt, vt etiam minus sit mirum histrio-
nes patrem & filium eò insaniæ impensarũ fuis-
se adductos. Plinius etiã ironice locutus sic osten
dit. Nostri sapientiores anserum iecoris bonitatẽ
agnouere, fictilibus in magnã quãtitatẽ lacte &
Iecur anse- ris. mulso plenis, quibus anseres depastę iecur amplũ
dulciusque efficerent. Nec sine causa in quæstio-
ne est, quis primus tantum bonum inuenerit, Sci
pio, an Metellus vir cõsularis, an M. Sexti9 eques
Romanus. Messalinus vero Cotta Messalę orato-
Palmæ pe- dũ anseris in cõuiuijs. ris filius palmas pedum ex anseribus torrere pa-
tinis, atq; cũ gallinaceorũ cristis comedere ince-
pit. Aliam quoq; non in cibis, sed in supellectile
impendij insaniam, sic Plinius refert, Linum est
inuentum iam quod ignibus nõ absumeretur, ar-
dentesq; in focis conuiuarũ ex eo vidimus map-
pas, sordibus exustis splendescentes igni magis
q̃ possent aquis. Nascitur in desertis adustisque
sole Indiæ, vbi non cadunt imbres, assuescitque
viuere ardendo. Rarum inuentu, difficile textu,
propter breuitatẽ: æquat pretia ingentium mar-
garitarum. Solennibus cœnis adhibetur ad rosa-
lia, vbi mero coronato rosis vel ab India petitis
& folijs maxime è nardi folio, ac veste serica ver-
sicolori vnguentis madida cœnatur. hunc habet
exitum maxime luxuria fœminarũ. Aliud quoq;
fuit priscis insaniæ genus a cœnis, comesationi-
busq;, & supellectilis caritudine semotum, quod
sic a Macrobio est relatum, Inter duo bella Puni
De ludis sal- tatorijs. ca filij senatorũ in ludum Saltatorium conuenie-
bant, & crotala gestantes saltare discebant. Ma-

tronæ ſaltationẽ nõ inhoneſtam ducebãt. Scipio Aphricanus in oratione queritur, Docentur pręſtigias inhoneſtas, cum cinædulis & ſambuca & pſalterijs eunt in ludum hiſtrionum, diſcunt cantare, quæ maiores noſtri ingenuis probro datum voluerunt: eunt inquam inter cinędos in ludum Saltatoriũ virgines puericꝙ ingenui. Hæc mihi vix credibilia viderentur, ni ludum Saltatorium ingreſſos plus mediusfidius vidi quinquaginta. Subinfertcꝙ Plini⁹, Aetate Ciceronis tres magni viri de ſaltatione exquiſita notati ſunt, Gabinius quẽ Cicero inſectatus eſt. M. Cęlius, quẽ Cicero defendit. Licinius Craſſus, illius filius, qui a Parthis occiſus eſt. Cicero autẽ ipſe in oratione pro Murena, Nemo enim ferè ſaltat ſobrius, niſi idẽ inſaniat, necꝙ in ſolitudine, necꝙ in conuiuio moderato atcꝙ honeſto. Intẽpeſtiui conuiuij, amœni loci, multarum deliciarum comes eſt extrema ſaltatio. Catonem etiam ſcribit Plinius dixiſſe, non eſſe hominis ſerij cantare. leuitatẽ vnam publice permiſſam, & ebrietatẽ: alteram ab vtili fine laudabilem ad extremũ dicere libet. C. Duellio qui primo nauali triumpho de Pœnis inſignitus fuit, permiſſum eſt, vt a cœna redeunti ad funalem tubicines & fidicines pręcinerent. Et Boſoſum imperatorem ſcribit Flauius Vopiſcus bibiſſe quantũ alius nemo: & ſi quando legati barbarorũ vndecũcꝙ gẽtiũ veniſſent, ipſis propinaſſe, vt eos inebriaret, atcꝙ ab ijs per vinum omnia cognouiſſe. Satis multa de cœnis, comeſſationibus, ebrietatibus, & alijs nonnullorum vitæ turpiſſimis morib⁹ dicta ſunt, quos õnes & his ſimiles admonitos velim, ſcripſiſſe in hæc verba Pli-

Qui notati de ſaltatione.

Nemo ſaltat ſobri⁹.

Catonis dictum.

Bonoſus imperator bibaciſſim⁹.

nium, Aetate Pompeij Asclepiades omnia medicamenta abdicauit, quinq; docens vitæ hominis vtilissima. Abstinentiā a cibo & potu, frictionē corporis, ambulationē, gestationesq; & balneas omnes suasit. damnauit vomitiones, tunc frequētes, & medicamentorum potus stomacho inimicos. Ad quam monitionem accommodatior alia est sententia, quā gloriosus ecclesiæ doctor Hieronymus contra Iouinianum in hæc verba scripsit: Galenus vel doctissimus Hippocratis interpres, athletas quorum vita & ars sagina est, dicit in exhortatione medicinæ nec posse viuere diu, nec sanos esse, animasq; eorū ita nimio sanguine & adipib9 quasi luto inuolutas, nihil tenue, nihil cœleste sempq;, de carnib9, & ructu, vētris ingluuie cogitare. Consuetudinū iam & morū ordo cui intendimus, ad villarū ædificiorūq; cæterorum descriptionem nos trahit, quam in nonum sequentem librum destinauimus.

Quinq; hominis vitæ vtilissima.

Athletas non posse diu viuere.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER NONVS.

VENTVM EST BEATISSIME pater, ad eā operis nostri villarum ædificiorūq; priscæ vrbis Romę partē, quā diu in manibus habere desideraui. hæc vna enim me plus cæteris fatigare consueuit, dū viris nostri seculi

doctioribus resisto, contendentibus eas quæ alicubi in vrbe, præsertim in montibus cernuntur ruinas ædium fuisse, quas prisci stantis Reipub. & felicitatis Romanæ viri omnium præstantissimi inhabitauere. Ostendunt enim singuli passim nullas in eis fuisse partes, aut ordine distinctas, aut ornatu aliquo expetẽdas: vnde summorum, excellentiumq; & tantæ maiestatis virorũ habitandi imperitiam socordiamq; volũt arguere. Quin incidi in nonnullos qui ea fuerũt audacia, & temeritate, vt nostram huius temporis habitandi in vrbibus Italiæ ditioribus lautitiam, & vt dicunt, magnificentiam, priscæ Romanorum consuetudini anteponant. nec satis hactenus aliȩ profuerũt, quas ad defensionem attuli rationes, nec illa ipsa notior, Eas quæ nunc cernuntur murorum pinnas, & dirutas in montibus domos fuisse ducentorum & trecẽtorum ab hinc annorum habitationes, quas mutata summorũ pontificum a Lateranensi palatio in Vaticanũ sedes deferi fecerit. Fuerat aliquãdo Romȩ orator Frãciscus Barbarus, tibi, quod scio, amicitia coniunctissimus, vir non eloquentia magis, q̃ moribus humanitate & grauitate conspicuus. is cum quo annis triginta solidam & veram animorum con iunctionem habuisse gaudeo, agentem Venetijs me, cum de cȩteris Romanis priscæ felicitatis rebus, tum etiam de hac vna ædificiorum parte varijs per dies quæstiunculis agitabat. Nec esse poterat non in eam procliuis opinionem, quam perambulando, vt fit, præsentem Romam, ab huiusmodi rerum imperitis, alioqui doctissimis viris imbiberat. quem cum exquisitis tunc rationi-

Franciscus Barbarus.

bus & argumentis in sententiã ducere nequirẽ, precibus tacitum reddidi, vt tanq̃ per constitutas inter nos inducias tãdiu quiesceret, quoad destinatum eius cõsilio & suasione hoc opus absoluissem: & ne ambiguum esse posset, quid nobis in contentionem venisset, ad hanc responsionis formulam me obligaui, nec præsentis temporis Romam, nec Venetias, Genuam, Florentiã, Mediolanum, Neapolim, Senas, Bononiam, ditiores nostri seculi Italiæ vrbes ciuem quempiã habere, cuius ædiũ, supellectilis, familię, & apparatus omnis lautitia, splendor, mũditia, &, quando dicendum sit, luxuries & magnificẽtia æquiparari possit viginti milliũ prisci temporis Romanorũ ciuium apparatui. tot enim Romæ atq; etiã plures fuisse selecto a se nostri tẽporis ciue ditiores, lautius splendidiusq; habitasse, cõfidebã me spõdebamq; ostẽsurum. præcessit breui post noster Barbarus sedem in cælis meliorẽ habiturus, cuius famæ per ora virũ volitantis amicos tot numero, quot eloquentię studia delectant, hac mea diuersione a proposito velim admonitos esse responsionis quam hoc in nono volumine sum facturus. Tu quoq; pijssime pontifex, non magis omnium pater & dominus, q̃ eloquentiæ nostri seculi princeps & patronus, arbiter eris, nunquid cõmuni amico, & cęteris in eo propositę quęstioni satis potuerim facere. Sed ad prisca pręsertim villarũ quæ in manib⁹ erãt ædificia reuertamur.

Aedificandi priscam Romanorũ consuetudinem dicturũ, diuersam ædium vrbanarũ, & villarum rationem habere oportet: sed cum multa in ornamento vtrisq; fuerint cõmunia, & alia villæ

habuerint, plurimā vtilitatem delectationemq́ simul afferentia, villas ita describemus, vt pars quæq́ nota fiat, quæ particulari narratione ædibus attribui possit: ipsarūq́ villarum prius situm & dispositionem, deinde copiam rerum lautitiāq́ & luxuriem ostendemus: quia descripta rerū opulentia, facilius ante oculos ponere poterimus ædes ipsas & villas, in quibus priscos multa & admiranda habuisse constabit. Varro de agricultura per dialogi vicissitudinem scribēs infra scripta habet, in quibus etiam tanq̄ per alium de se ipso dicit: Permagni interest, vt bene sint positæ villę, quātæ sint, quò spectent, porticibus, ostijs, Vt villę sint ac fenestris. An nō ille Hippocrates medicus in bene locatę. magna pestilentia, nō modo agrū, sed multa oppida sciētia seruauit? Et Varro noster cū Corcyræ esset exercitus ac classis, & omnes domus repletæ essent ægrotis ac funeribus, admisso fenestris nouis Aquilone, & obseratis pestilentibus, ianuaq́ permutata, cæteraq́ eius generis diligētia, suos comites ac familiā incolumes reduxit? & infra: Fructuosior est certe fundus propter ędificia, si potius ad antiquorū diligentiam, q̄ ad horum luxuriem dirigas ædificationē. illi enim faciebant ad fructuū rationem, hi faciūt ad libidines indomitas. Et item infra. Cū enim villam omnes homines opere tectorio, & intestino, ac pauimentis nobilibus lithostrotis inspectandā parum putassent esse, ni intus quoq́ literis exornati parietes essent. Cato autē de re rustica, Villā vrbanā propinquā ædificato in bono prędio. Si bene ędificaueris, bene posueris: si recte habitaueris, libētius & sæpius venies, fundo melius erit, mi-

nus peccabitur,fructi plus capies.frons occipitio prior.vicinus bonus esto,familiam ne siueris peccare : si te libenter vicinitas videbit,facilius tua vēdes,operas facilius locabis. Si ædificabis,operis, iumentis, materie adiuuabunt. Villam vero quod Cato dixit vrbanam,idē est quod vrbi propinquam,vtpote in propinquis vrbi Italiæ locis sitam, nō vltra mare & Alpes, prout multi tunc possidebant,remotam. Vlpianus enim in verborū significatione sic habet, Vrbana prędia omnia ædificia accipimus,non solum ea quæ sunt in oppidis,sed etiam si forte stabula sunt,vel alia meritoria in villis & in vicis:& si præter ea voluptati tantum deseruientia.Et item Varro in ratione capiendi fructus. Si est ager secundum viam opportunus, ædificanda est taberna diuersoria: venationes etiam in aliquibus agris & piscationes esse possunt,pręter delectationem afferentes vtilitatem : quod Vlpianus de fundo instructo innuit,Si in agro venationes sunt, puto venatores quoq;,& vestigatores canes,& cætera quæ ad venationem sunt necessaria, instrumento cōtineri, maxime si ager ex hoc reditū habuerit. & si ab aucupio reditus fuerit, aucupes,& plagæ, & huiusmodi gratia instrumentum,instrumento continebuntur:nec mirū,cum & apes exemplo auiū cōtineri Sabinus & Cassius putauerint.Et Martianus,Instrumento piscatorio cōtineri nauicellas,quæ piscium causa capiēdorum paratæ sunt, sed & piscatores contineri verius est. Et Paulus in verborum significationibus,Fundo legato vti optimus maximusq; est,retia,& cætera venationis instrumenta continebuntur.Fuerūt item va-

Prædia vrbana.

Venationes & piscationes in villis

ria in fundo vocabula locorum & instrumentorum, quæ duximus exponenda. Varro de lingua Latina, Panarium vbi panem seruabant. Granarium vbi granum. In quo aliqua conduntur, horreum. Far quod in pistrino fiat. Pilum quo far pisunt: vbi id fit, pistrinum. Cella a celando quod conditum esse volebant. Et Aulus Gellius, Penus appellatum quod esculentum aut poculentū est, quod ipsius patrisfamiliâs, aut liberorum, & familiæ, quæ circa eum aut liberos est, & quæ longæ vsionis sunt, recondita: dictumq; ex eo quòd non in promptu est, sed intus & penitus habeatur. Paulusq; scribit penu non contineri instrumentum pistrini: item vniuersa vasa coquinaria. Et Vlpianus: Penori acetum quoq; accedere nemo dubitabit. an si extinguendi ignis causa fuerit paratum, contineatur, quæritur. idem & cæreos in domesticum vsum paratos cōtineri legato scribit, & vnguentum, & chartas epistolares, & chartas ratiunculas. Multa item & varia sunt in fundo vocabula, quæ legumlatores fundi instructi vim legati declarantes sic ostendunt. Vlpianus. Instrumenta fundi, homines qui agrum colunt, & qui eum exercent, præpositiq; sunt iis: vt villici monitores, boues domiti, pecora stercorandi causa, vasa quæ vtilia culturæ sunt, aratra, ligones, sarcula, falces putatoriæ, bidentes, & similia: congij, torcularia, corbes, falcesq; messoriæ, falces fœnariæ, quali vindemiatorij exceptorijq;, in quibus vuæ comportantur. Conseruandi causa dolia licet defossa non sint, & cuppæ quibusdā in regionibus accedunt instrumento. si villa cultior est, atrienses serui, scoparij. sed

Panarium. Granarium. Horreum. Far. Pilum. Pistrinum. Cella. Penus.

Instrumēta fundi.

etiam si viridaria sunt, topiarij. si fundus saltus pastionesq; habet, greges porcorum, pastores saltuarij: instrumenta fructus cõseruandi etiam: veluti granaria, quia in his fructus conseruatur, vrcei, capsellæ in quibus fructus componuntur. Et quando de fructuum conseruatione incidit mentio, sumẽdum est a Plinio, Cados in quibus oleũ sit ponendum, amurca deliniri iussisse Catonẽ, ne ligna oleum ebibant: item areas terẽdis messibus subigi, ne formicæ rimæq; obsint. item parietes, & tectoria, & pauimenta horreorum frumenti, vestiariũ quoq; contra teredines, & noxia animalia amurca aspergi: lora & calciamenta omnia atq; ornamẽta contra æruginem, & totam supellectilem ligneam, ac vasa fictilia. Sequitur in legibus, Sed & ea quæ exportandorũ fructuũ causa parantur, instrumẽti esse constat, veluti iumenta, & vehicula, & naues, & cuppæ: constatq; eos seruos qui agri causa ibi sunt, instrumento cõtineri. Saltuarium etiam Labeo contineri putat, qui fructuum seruandorũ gratia paratus sit, nõ etiam qui finiũ custodiendorũ causa. Trebatius amplius etiam pistorem & tonsorẽ, qui familiæ rusticæ causa parati sunt. Item fabrum, qui villæ conficiendæ causa paratus sit, & mulieres quę panem coquunt, quæq; villam seruant. Item molitores, si qui ad vsum rusticum parati sunt, focariam, & villicam: si modo aliquo officio virũ adiuuant. Item lanifices qui familiam rusticam vestiunt, & mulieres quæ pulmentaria rusticis coquunt. Cellarium quoq;, id est qui ideo præpositus est, vt rationes saluę sint. Item ostiarium mulionemq; instrumenti esse cõstat, & molas & ma

Saltuarius. Cellarius.

chinas, fœnum, ſtipulas, aſinũ machinarium, machinam frumẽtariam, vas æneum in quo ſapa coquitur, vt defrutum fiat, & aqua quæ ad bibendũ lauandumq́ familiam paratur, & cribra & plauſtra quibus ſterc⁹ euehatur. Vlpianus itẽ: *Si fundus ſit inſtructus legatus*, & ſupellex continebitur, quæ illic fuit vſus ipſius gratia, & veſtis non ſolum ſtragula, ſed qua ibi vti ſolebant. Menſæ quoq́ eboreæ, vel ſi quæ aliæ, item myrrhina, & aurum & argẽtum, vitra quoq́ ſiqua ibi fuerint. Item Celſus ait, & ſupellecticarios, & cæteros hoc genus ſeruos contineri, id eſt, miniſteria quibus erat inſtructus in eo fundo, extra eos qui libertatem acceperant, & rure morari ſolebant. ſi inſtrumenta fundi legaſſet, ta pædagogia, quæ ibi habebat, cum ibi veniſſet, præſto eſſent in triclinio, legato continentur: Contubernales quoq́ ſeruorum, id eſt vxores & gnatos, & Bibliothecã & libros qui illic erant, vt quoties veniſſet, vteretur. Sed ſi quaſi apotheca librorum vtebatur, cõtra erit dicẽdum. Imagines quoq́ ſolę legatæ vidẽtur, quæ in aliquo ornatu villæ fuerũt. Et Paulus eodem titulo: Inſtrumento cauponiæ tabernæ legato, etiam inſtitores continentur, tabernæ inſtrumenta, doliaria vaſa, calices & trullæ, quæ circa cœnã ſolẽt traijci. Item vrnæ æneæ, & congiaria, ſextaria, & ſimilia. Alfenuſq́ eodem titulo: inſtrumentum vineæ palos, perticas, raſtros, ligones. & Martianus: inſtrumẽto pictoris legato, cæræ, colores, ſimilia. Item peniculi & cauteria, & conchæ. Et Iabolenus: molas manuarias quidem non ſupellectilis, ſed potius inſtrumenti putant eſſe, quod verũ puto. Sed ad Vlpianum

est redeundum:Instrumentum, inquit, domus si sit legatum,id erit quod tempestatis arcẽdæ,aut incendij causa paratur,non quod voluptatis gratia: itaque nec specularia,neq; vela quæ frigoris causa vel vmbræ in domo sunt,deberi.Cassius di-

Instrumẽtum.

cebat inter instrumentum & ornamentum multum interesse: instrumenti enim ea esse, quæ ad

Ornamentum.

tutelam domus pertinent.Ornamẽti, quę ad voluptatem,sicuti tabulas pictas.Vela autem & Cilicia instrumenti esse Cassius ait,quæ ideo parãtur,ne ædificia vento vel puluere laborent.Acetum quoq; quod extinguendi incendij causa paratur.Item cẽtones,funes,perticas quoq;,scalas, harpagones, & spongias,hamos,& scopas, pleriq; & pegasos aiunt. De velis quæ in hypęthris extenduntur, item de ijs quæ sunt circa columnas.Canales autem & harpagonas,& hamos instrumento contineri constat. Item perticæ quibus araneæ detergũtur.Item spongiæ quibus columnæ,pauimẽta,podia exterguntur:scalæ quæ ad luminaria admoueantur,quia mundiorem domum reddunt.sigilla & statuæ affixæ instrumẽto domus non continentur, sed supellectili, excepto horologio æreo, quod non est affixum. Fistulæ autẽ & crateres & canales, & si qua sunt alia ad aquas salientes : item seræ & claues magis domus portio quàm instrumentũ sunt. Specularia quoq; affixa magis puto domus esse partem,& in emptione domus & specularia,& pægmata cedere : cancellos quoque instrumento contineri puto. Destinatam hoc libro villarum & aliorum ædificiorum descriptionem aliquando supra inchoare adnisi, ab ostendenda prius

rerum quæ in ipsis villis erant copia tardati sumus. Et multa ob id a iureconsultorũ titulis fundi instructi, & penoris legati sumpta attulimus, non quidem iuris ostendendi, quod longe nimis a nostro abest proposito, intentione, sed vt vere solidoque constet argumento, ea in villis & domibus priscorum fuisse, de quibus iureconsulti in vim legũ disseruerunt. Sed prius item quàm ædificia attingamus, oportere existimamus vocabula antedictorum iurecõsultorum exponi, quibus nunc partim omnino exoletis, partim multis nostrorum hominũ minus cognitis, leges supradictæ abundant. Aues exemplo auium, de quibus supra in aucupum instrumento dicit Vlpianus, auium cadauera sunt, quib⁹ euisceratis, stuppaq; aut palea infarcinatis, in area vtuntur aucupes, vt viuæ ad eas aduolantes auiculę retibus inuoluantur. Quali quos vindemiatoribus exceptorios Vlpian⁹ facit, paucis in Italia locis id aut proximum retinent vocabulum: sed vasa sunt viminibus cannisve contexta, quibus vt plurimũ cistis cistellisve est appellatio. In seruis vero enumerandis, qui villæ præerant, topiarios, si viridaria ibi erunt, cum dicit, eos significat, qui pedamentis palis perticisq; seruandis, quibus arbores vitesque sustententur, deputati sunt. Plurimis enim in Italiæ locis toppas appellant eiusmodi arborum fulcimẽta. Et saltuarij suũ per Romandiolam seruant nomen, quòd agris ne inferantur damna, publice præponuntur. In mulieribus villæ iureconsultus foratiam simul cum villica posuit. Ea enim mulier res fructuum villæ venales, poma, nuces, agnum, hœdũ, pullastros, pipiones

Quali. — Topiarij serui. — Saltuarij. — Foratia.

defert in forum, vnde & foratia appellatur. Idq́ per Hetruriã seruat nomen. Cellariũ ex eo quod cellæ & simul villæ reditibus sit præpositus, ipse Vlpianus iurisconsultus infra exponit. De veste stragula inferius dicemus, & de myrrhinis. Tapędagogia omnium tapetum supellectilem intelligi debere existimo. Trullæ in vasis vinarijs siue aquarijs magnitudine alia superant, sicut in ædificijs quæ cætera superant, trullæ dicuntur. Cauteria in pictorum instrumento sunt, quibus bituminationes, & fortiores quæque conglutinationes concoquntur. Specularia in domus ornamẽto fuerunt, quæ nunc per vrbis ecclesias præsertim ad vmbonem siue pulpitum lectionarijs paratum videmus, marmora diuersi coloris ita expolita, vt speculi vices reddãt, quibus priscorum domus & ipsis in fornicibus & porticibus ornabantur. Hamos dixere maiores siue ex ære fuerint, siue ex ligno, instrumenta in cubiculis, aulis & repositorijs, quibus capitis tegmina, & variæ res aliæ melius appensæ, quàm iacentes seruarẽtur, verbo à piscatorij hami similitudine translato. Pegasus diuersa ab hamis forma, & propè a simili ratione & causa in domib⁹ erat, super quo tanquam iumẽto vestes & similia tenerẽtur suspensa, a pegaso poëtico equo traductione nominis excogitata: de qua duriore forsan translatione min⁹ mirabitur, qui infra videbit Euripos Nilos a similitudine dicta fuisse parua in domibus aquarum canalia. Vela quæ in hypæthris iurecõsultus adhiberi solita dicit, ea fuerunt quæ soli in aperto opponebantur. nec satis scimus vtrum a sole id verbum habeat translationem. differebant

Cellarius.
Tapędagogia.
Trulla.
Cauteria.
Specularia.
Hami.
Pegasus.
Euripi nili.

enim a velis quæ inter colũnas aut ad feneſtras & oſtia ſoli ventoq; opponebantur: quę quidem hypęthrũ vela ſi fuerint conſuta, papilionis nomen obtinebunt. Canales noti ſunt, per quos aqua deriuatur a fontibus aquiſve ſalientibus cadens, ſiue ænei ſint, ſiue marmorei. Et harpagones nota ſunt retinacula ſemper ferrea diuerſis vſibus, diuerſiſque in locis in ædibus frequentia. Horologiũ, quod iureconſultus æreum dicit, nequaq̃ noſtris ſimile fuit ætatis noſtræ, quo priſci caruere, ſed hemicyclea erat concha lineis debita proportione diſtincta, cui perlõgus ex ære aut ligno baculus ſoli oppoſit9 ſupereminebat, & ei9 vmbra in lineas incidens horas oſtẽdebat. quanquam & alia habuerunt priſci horologia, vaſa ſcilicet ænea aquis plena, quantũq; in aliud vas cecidiſſet aquarum, cum diſtincta inſpexiſſent ſigna, quid temporis elapſum eſſet intelligebant, eaſque a perforati vaſis ſimilitudine clepſydras appellarunt: vt Plinium oratorem & Cornelium Tacitum ſæpe videamus ſcribere tribus aut quatuor clepſydris dicendi tempus præfixum oratoribus fuiſſe. hæcq; duo horologiorũ genera Cicero de natura deorũ ſecũdo ſic indicat, Aut cũ ſolarium vel deſcriptum, aut ex aqua contemplare intelligere declarari horas arte, non caſu. Aquæ ſalientes quandoq; ex viuo fonte, quandoq; ex vaſis ſuperne pendentibus fiſtulis deductæ, quo magis coarctantur, eo feruentius prouolant in ſublime. Pęgmata Feſtus eſſe vult aut ex ære aut marmore ornamenta, quæ vt plurimũ in atrijs, quãdoq; in porticibus auliſq; affiguntur, maiorum aliorumq; fortium virorum geſta certius

Harpagones.

Horologiũ.

Clepſydra.

Pęgmata.

quàm pictura, certe solidius ostẽdentia, & tamẽ alterius generis pęgmata inferius in triũphis ostẽ

Cancelli. demus. Cancelli apud priscos ferè semper fuerũt ærei, quorum multi extant in vrbe per basilicas distributi ad lignorũ similitudinem fabrefacti, quorum lineolæ altrinsecus in quincũcem superpositæ foramina linquunt, quibus cum aer aspectusque admittatur, in locum prohibetur accessus. Quando autem ornamenta villarum attingere cœpimus, supellectilem quoq; ostendamus, cuius solidum maximũq; fundamentum, sicut in superioribus, a iureconsultis sumemus. Celsus sic

Supellex. habet iureconsultus. Supellectilis originem fuisse Labeo ait, quòd olim ijs qui in legationẽ proficiscerentur, ligari pellibus solerent, quæ supellectilis vsui forent. Tubero hic demonstrare supellectilem tentat quodam instrumento patrisfamiliâs rerum ad quotidianum vsum paratarũ: quod in aliam speciem non caderet, verbi gratia, pecuniam, argentum, vestem, ornamentũ, instrumentum agri, aut domus. nec mirũ est cum moribus ciuitatis ex vsu rerũ appellationẽ eius mutatam esse. Nam fictili, aut lignea, aut vitrea, aut ærea deniq; supellectili vtuntur. Et Papinianus. Supellectilis mensas esse cuiuscunq; materię, scilicet vel argenteas, vel argẽto inclusas placet. Nã & argẽteos lectos, item argẽtea cãdelabra supellectili cedere posterior ætas recepit, cũ & Vlyssẽ ex auro & argento lectum inuentis arborũ truncis ædificatũ ornasse, quẽ Penelope recognoscendi viri signum accepit, voluerit Homerus. Et Põponius eodem titulo, Supellectili legata hæc continentur, mẽsæ, trappæ, amphora, delphica, sub-

sellia, scamna, lecti, etiam margaritæ, culcitra, & oralia: imperialia vasa, pelues, aquiminaria, candelabra, lucernæ, & trulla. Item vasa ænea vulgaria, id est, quæ non proprio essent loco attributa, prętereа capsæ, armaria. Sed sunt qui recte putant capsas & armaria, si librorum, aut vestium aut armorum gratia parata sunt, nō esse in supellectili, quia ne quidem ipsæ res quibus attributę essent, supellectilis instrumenro cederēt. Vitrea escaria & potoria in supellectili sunt, sicut fictilia, nec solum quæ in pretio magno sunt. nam & pelues argenteas, & mensas & lectos inargentatos vel inauratos atq; gēmatos in supellectili esse non dubitatur. vsq; adeo idem iuris sit & si tota argentea vel aurea sint. De myrrhinis & crystallinis dubitari potest, an debeant adnumerari supellectili, propter eximium vsum & pretium. sed craterem argenteum hodie propter vsum nō esse in supellectili, nec vllum vas argenteū secundum seculi seueritatem nondum admittentis supellectilem argenteam. hodie propter vsum imperatorum, si in argento relatū sit candelabrū argenteum, argenti esse videtur, & error ius facit. Rhedæ ac sellularia supellectili adnumerari solent. de tapetis quęri potest. subsellia & cathedralia quibus insterni solent, vtrum in veste sint stragula, an in supellectili sint, sicut oralia quę ꝑprie singulorū non sunt. De tapetis autem & linteis quibus insternuntur vehicula, dubitari potest an sint in supellectili: sed dicēdum est potius instrumenti viatorij ea esse, sicut pelles quibus inuoluuntur vestimenta. Lora quoq; quibus hæ pelles constringi solent. Et Iabolenus supellectilis non

esse vasa ænea salientis aquæ posita. Item si quid aliud magis deliciarum, quàm vsus causa paratũ esset, Labeo Trebatiusq; putãt. myrrhina autem vasa & vitrea, quæ ad vsum edẽdi & bibendi causa parata. Ad ea quæ superius a iurecõsultis sumpsimus, villarum aliorũq; ædificiorũ ornamenta, supellectilemq; ostendentia, addemus multa nõ magis a iureconsultis, quàm ab alijs sumpta, quibus ostẽsis, & postea vbi expedire iudicemus declaratis, cõsuetudo apparebit magnificentiæ Romanorum, qua villas & vrbanas domos ditissima splendidissimaq; rerum omnium copia refertas habuerunt. Pomponius iureconsultus, Argento escario legato id solum debebitur, quod ad epulandum in ministerio habuit, id est, ad esum & potum. Vnde de aquiminario dubitatum est: & puto cõtineri. nam & hoc propter escam parat. Certe si cacabos argenteos habebat, vel miliariũ argenteũ, vel sartaginem, vel aliud vas ad coquẽdum, dubitari potest, an escario contineatur. & hæc magis coquinatorij instrumenti sunt. Et Paulus: Auro facto adnumerantur gẽmę annulis inclusæ, quippe annulorum hæc sunt. cimbia argẽtea crustis aureis illigata, margaritæ quæ ita ornamẽtis muliebribus cõtextę sunt, vt in his aspectus auri potentior sit, auro facto annumerãtur. aurea emblemata quæ in lapidibus, assidibus argẽteis essent, & replumbari possent, deberi Gallus ait. Idem iureconsultus in verborũ significatione. Cacabos inter & ahenum, quod supra focũ pendet, nõ multum interest: hic aqua ad potandum calefit, in illis pulmentariũ coquitur. & Vlpianus cantaros esse dicit per quos aquę saliunt.

Cacabus. Ahenum. Cantarus.

& Nonius cantarũ vas esse dicit manu gestabile, quo vinum fertur aut aqua. Sed obscuriora iam è supradictis declaremus, a myrrhinisq; incipientes, quod supra polliciti sumus, exsoluamus. Plinius sic habet. Oriens myrrhiam mittit, inuenit ibi in pluribus locis parthici regni, humorẽ sub terra putant calore densari, amplitudine nunquã paruos excedunt abacos. In pretio est varietas colorum, subinde circunagentibus se maculis in purpuram candorẽq; & tertium ex vtroq; ignescente, veluti per transitum coloris purpuræ, aut rubescente lacteo, qualis in cœlesti arcu. Oraria sunt quę ori & genis & capiti supponunt dormituri. Stragula vestis quæ insternitur. Aquiminaria vasa sunt omnia aquis deferendis deputata. Et abaco qui paulo supra a Plinio est, triplex significatum fuisse videmus. quandoq; enim totam significat vasorum in apparatu cœnæ collectionem, cui a nostris credentiæ est appellatio. Sicq; eo vsus fuisse videtur poeta de codro dicens, Vrceoli tres, Ornamentũ abaci. quandoq; vas vnicum est cęteris in apparatu maius: quãdoq; item alia est vasorũ mensaliũ collectio in vase portatili aliquo facta, quibus in domo Cardinalium gabassis est appellatio, huncq; tenemus fuisse eum, cui supra Plinius myrrhię magnitudinẽ cõparauit, dixitq; paruos, ad maiorũ cœnę apparatuum credentiarũ scilicet differentiam. Candelabra ex Corinthijs fuisse dicit Plinius, deorũ templis primo, post inducta triclinijs. Sed nullũ maius pretiosiusque habuit Roma candelabrum, eo quod Cicero sexta Verrinarum dicit actione, Verrem Antiocho regi Romã ituro in Sicilia p iniuriam

Myrrhina. Oraria. Stragula. Aquiminaria. Abacus.

abstulisse his verbis, Candelabrum & gēmis clarissimis & opere mirabili perfectum: candelabrū factum ex gemmis quod in capitolium missurus erat. Habetq; itē Plinius, placuisse & lycnos pensiles arborum modo poma ferentium lucentes. Sensim vero iam ab ædificiorum ornamentis, ab ipsaq; penoris & supellectilis copia & magnificentia ad luxuriam rerum omniū ostendendam venire cœpimus. Quare libet dicere a Liuio tempora quibus Romā nō opulentia magis & abundantia earum rerum quàm luxuries immigrauit, primumq; est a Liuio x x v libro. Marcellus captis Syracusis, cū cætera in Sicilia tāta fide atq; integritate composuisset, vt non modo suam gloriam, sed etiam maiestatem populi Romani auxisset, ornamenta vrbis, signa tabulasque quibus abūdant Syracusæ, Romā deuexit, hostium quidem illa spolia, & parta belli iure. Cæterum inde primū initium mirandi Græcarū artium opera, licentiaq; sacra prophana quoq; omnia vulgo spoliandi facta est. Et Liuius item libro x l. Luxurię enim peregrinæ origo ab exercitu Asiatico in vrbem inuecta est. Inde primū lectos æratos, vestē stragulam pretiosam, plagulas, & alia textilia, & quę tum magnificæ supellectilis habebātur, monopodia & abacos Romā adduxerunt. tum psaltriæ sambucistrięq; & conuiualia ludorum ornamenta addita epulis. Epulæ quoq; ipsę & cura & sumptu maiore apparari cœptæ. tum coquus vilissimū mancipium antiquis, & æstimatione & vsu in pretio esse: & quod ministerium fuerat, ars haberi cœpta. vix tamen illa quæ tum conspiciebantur, semina erāt futuræ luxuriæ. Ex Liuij etiā

Luxuriæ origo.

decade tertiadecima est, Metellum suorum temporum principem virum in Hispania aduentus suos thure & aris excipi passum, parietes cõtegi vestiriq; aulæis & attalicis: epulas immanes in queis ludi interponerentur: palmata veste conuiuia celebrasse, coronasq; aureas laquearibus dimissas. & erat hostis Sertorius. fuerat Metelli adolescentiæ temporibus frugalitas, ipse senex inchoauit & vidit luxuriem. Macrobius autem in Saturnalibus, de eodem Metello hæc ex Salustio sumpta scribit: Viri triumphales qui orbem vicerunt, a luxu sunt victi. Metello in vlteriori Hispania quæstor Cn. Vrbitius cognita eius voluntate illum ad cœnam inuitãs exornauit ædes per aulæa & insignia, scenis ad ostentationẽ histrionum fabricatis, sicut croco sparsa humus, & alia in modum templi celeberrimi: cum sederet in trãsenna, edi iussum Victoriæ simulacrum cum machinato strepitu coronam ei imponebat. tum venienti quasi deo thure supplicabatur. toga picta plerunq; amiculo erat accumbenti. Sed præter Liuium & Salustium, Plinius de luxuria hæc addit. Asia primo deuicta luxuriam misit in in Italiam. Siquidem L. Scipio transtulit argenti cælati põdo propè infinita: pariter & luxuria nata est, & Carthago subacta congruentibus fatis vt liberet amplectivitia: hinc aliqui modum excessere. Et primus C. Marius post victoriã Cimbricã cantharis potauit Liberi patris exemplo, ille arator Arpinas, & manipularis impator. post hæc luxuriæ in vrbem inuectæ tempora, quo sit modo in ea progressum, nulla a nobis certior notitia afferri potest, quàm si villarum vrbanarũq;

ædium apparatus ingentes lautiſſimoſq; qui ad illa erant, cũ cætera viuendi conſuetudine, vt cœpimus, dicere pergimus. Plinius ſcribit antiquis thorum de ſtramine fuiſſe, qualẽ in caſtris poſtea habuerunt, Et teſtudinũ marinarum putamina ſecari in laminas, lectoſq; & repoſitoriũ his veſtire, Caruiliũ Pollionem inſtituiſſe, prodigi & ſagacis ingenij luxuriæ inſtrumenta. deinde vaſa ex argento variaſſe inconſtantiã humanam: vnde vaſa coquinaria ex argento fieri Caluus orator ſit queſtus. Et lectos totos operiri argento: triclinia quoq; quibus argentum addiderit Caruilius equeſtris ordinis: Corneliumq; nepotẽ tradere, ante Syllæ victoriam duo tantum triclinia Romæ argentea fuiſſe, quæ poſtea fuerunt frequentiſſima. Et repoſitorijs argentum fuiſſe additum ſuis tẽporibus tradidiſſe Feneſtellam, qui obijt Tiberij tempore nouiſſimo. Lucium quoq; Craſſum oratorem habuiſſe duos ſcyphos manu Mentoris artificis cęlatos centũ pondo. vt minus poſtea mirãdum fuerit, Poppeam Neronis principis vxorẽ delicatioribus iumẽtis ſuis ſoleas ex auro induiſſe: quã & notum eſt quingẽtas quoq; aſinas quocunq; iret ſecum duxiſſe, quarũ lacte in balneo lauaretur. Et reuerſus ad Craſſum oratorem Plinius, eum dicit multa triclinia vendidiſſe ære facta cũ cortinis tripodũ nomine. Certiora vero luxuriæ ſigna fuiſſe videntur ea quæ Cicero corã prætore & iudicibus cauſam agens populo inſpectante, ita in Verrem dicit, vt vana & conficta eſſe nequiuerint, cũ pœna mendacem calũniatoreq; maneret. Quinta enim actione ſic habet: Oſtendã in ædibus priuatis Verrẽ lõga diſ

ficilliq; vectura columnas singulas ad impluuiũ nummis quadragenis milibus nõ minus magnas habuisse locatas. Et sexta actione. De hoc verum dicitur, habere eũ perbona toreumata, in his pocula duo quædam quæ heraclea nominãtur, Mẽtoris manu summo artificio facta. Duo pocula non magna, verũtamen cũ emblematis. hic quasi festiuum acroama, Ne sine corollario de cõuiuio discederet, ibidem cõuiuis inspectantibus emblemata auellenda curauit. eademq; actione ad summum Cicero tantum auri & argenti contrectasse Verrem ostendit, tantum abstulisse emblematũ, vt tribus seculi nostri regibus satis superq; in apparatu facturum credamus. emblematis nanq; ex omni Sicilia vasis ablatis, Verres artifices omnes cælatores & vascularios[cõuocari iubet, & ipse suos cõplures habebat. Eo conducunt magnam hominum multudinem, menses octo continuos opus his non defuit, cum vas nullum fuerit nisi aureum. Tum illa ex patellis thuribulis quæ vellerat, ita scite in aureis poculis illigabat, ita apte ĩ scyphis aureis includebat, vt ea ad illam rem nata esse diceres. iste cũ aliquot abacorum faceret vasa, non laborauit. Nam vt singula conclauia, quæ iste non modo Romæ, sed omnibus in villis habet, triginta lectos optime stratos cũ cæteris ornamentis conuiuij quæreret, nimiũ multa comparare videretur, nulla domus in Sicilia locuples fuit, vbi iste non textrinum instituerit. Iamvero lectos æratos, & cãdelabra ænea num prȩter istum Syracusis per triennium facta existimatis? Vtq; Verrem Cicero præter auri argẽti iaspidum & supellectilis exuberantiam, in

cætera vita luxuriosum ostenderet, sic habet in septima actione. Nã, vt mos fuit Bithyniæ regibus, lectica aperta foro ferebatur. In quà puluinus erat perlucidus, Miletensi rosa farctus. Ipse autem coronam vnam habebat in capite, alterã in collo, reticulumq; ad nares sibi opponebat tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosæ. vt minus fuisse luxuriosum videatur, quod idem Cicero Philippicorum secundo de M. Antonio sic scribit. Vehebatur in essedo tribunus plæbis, lictores laureati antecedebant, inter quos aperta lectica mima portabatur. Sequebatur rheda cũ lenonibus. Maior tamen prædictis luxuria fuit L. Catilinæ, quam item Cicero secunda in illum inuectiua sic scribit. Quod proprium est Catilinæ de eius delectu, imò vero de amplexu eius ac sinu, quos pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut nõ bene barbatos videtis, manicatis & talaribus & triticis tunicis, velis amictos, non togis, quorum omnis industria vitæ, & vigilandi labor in antelucanis cœnis exprimitur. in his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudiciq; versantur, cinædi, saltatores, & pantomimi. Ne autẽ aliqua vrbis pars vacaret luxuria, innuit Seneca epistola prima & quinquagesima Romanos in Tyberi cymbis vsos fuisse ornatissimis, de quibus nauigãtes proci in porticibus hincinde latissimis cõcupitas inspicerent mulieres, cum tamen interim cymba per Tyberim rosis densatũ lentior laberetur. Sic enim habet Seneca, Habitaturum tu vnquã putas fuisse in ima ciuitate Catonem, vt prænauigantes adulteros dinumeraret, & tot genera cymbarum, tot varijs

coloribus picta, & fluitantem toto lacu rosam, vt audiret canentium nocturna vitia. Suetonius autem est auctor Caligulam principem fabricasse de cedris liburnicas gemmatis puppibus, velis versicoloribus. Et Cornelius Tacitus dicit Neroni in Achaiã nauigaturo, vt fidicinam artẽ ostentaret, naues auro & ebore distinctas fuisse. Aliaq; item plurima luxuriam notantia Romanam Seneca habet, quæ duximus adnotanda. Cum enim villam laudasset Scipionis Aphricani superioris, non magis quia pulchre, quàm quia modestissime ædificata erat, aliarum econtra delicias sic damnat: Sub hoc ille tecto tã sordido stetit, hoc illum pauimentum tam vile sustinuit. At nunc si quis est qui sic lauari sustineat, pauper sibi videretur, ac sordidus, nisi parietes magnis & pretiosis orbibus refulserint, nisi Alexandrina marmora numidicis crustis distincta sint, nisi illis vndiq; operosa, & in modum picturæ variata circumlutio prætexitur, nisi vitro ascenditur camera, nisi tophus lapis quõdam rarus in aliquo spectabili templo piscinas nostras circũdedit, in quas multa sudatione corpora exinanita dimittimus: nisi aquam argentea epitonia fuderint: & adhuc plebeias fistulas loquor. quid cum ad balnea libertinorum peruenero, quantũ statuarũ, columnarum est nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum impensæ causa? quantum aquarum per gradus cum fragore labentium? Eo deliciarum peruenimus, vt nihil nisi gemmas calcare nolimus. Et alio loco Seneca non immerito dixit, contra naturam viuere qui hyeme concupiscunt rosam, fomento-

que aquarum calentium,& calorũ aperta mutatione brumalium,florem vernum exprimunt:& pariter contra naturã agere,qui pomaria in summis turribus serunt, quorum siluæ in tectis. Subinde diuitis vicini ineptias stomachatus Seneca, eum nomine Pedonem Albinouanum fabulatorem elegantissimum sic deridet. Quæro circa octauam noctis quis sit ille sonus rotarum. velle gestari dicitur. circa lucem discurritur, pueri inuocantur, cellarij, coquique tumultuantur, quæro quid? dicitur mulsum & alicam poposcisse, à balneo exisse. nihil consumebat nisi noctem. Sed effrenem Marci Antonij libidinem a Plutarcho ex eius vita audiamus. Peragrabat inquit Italiam in lectica delatus, aureas pateras velut in pompa circunferens. ducebantur & leones ad rhedam ligati, & quod maxime homines turbabat, honestissimæ domus scortis & mimis pro diuersorijs dabantur: per lucos atq; amnium ripas prandia sępissime parabãtur. de qua itẽ re sic habet Plinius, Leones iugatos primũ Romæ ad currum iunxit M. Antonius ciuili bello post pugnam Pharsalicam, ab illis vectus est cum mima Citheride. Quo autem tẽpore luxuria cœpit in vrbe Roma crescere, remedia etiã adhiberi cœptum est. Anno enim vrbis DLXVI, victo Antiocho Asiaque, Licinius Crassus, Lucius Iulius Cæsar censores, edixerunt ne quis venderet vnguenta exotica, id est aliunde apportata. Vnde cum L. Plotius Planci bis consulis censorisque frater proscriptus a IIIviris in Salernitana latebra vnguenti odore prodigo frueretur, eo dedecore factum est, vt prius damnata in populo ea

proſcriptio, inde abſolueretur. Sed mirum publice futurum, niſi ex vſu priuatim probaretur. Scribit Plinius podagræ vſum conſueuiſſe rariorem eſſe non modo patrum auorumque ſuorum memoria, verum etiam ſua: qui quidem morbus videretur eſſe peregrinus, quia ſi in Italia fuiſſet antiquitus, latinũ, quo caret, haberet nomen. quã ob rem facta morbi externi mentione Plinius medicinę etiam, vt videtur, externæ quam externi primum inuexerint medici, ſic facit mentionem. Nõnullas gentium ſine medicis viuere, nec tamen ſine medicina, ſicut populus Rom. vſque ad ſexcenteſimum annum. Caſſiuſq; Hemina ex antiquis auctor eſt, primũ è medicis veniſſe Romam Peloponeſo Archagathum Lyſanię filium L. Aemilio M. Liuio conſulibus, anno quingenteſimo quinquageſimoquinto, eiq; ius quiritum datum, & tabernam in cõpito Acilio emptam, mox a ſæuitia ſecandi vrendique tranſiſſe nomẽ in carnificem, & in tædium artis omnes medicos. Vnde eſt illud Catonis ad filium. Dicam de his medicis ſuo loco M. fili quid Athenis habeã exquiſitum, vt quid bonum ſit eorum, habeas inſpicere, nõ perdiſcere. Item addit. Quandocũque iſta gẽs ſuas literas dabit, omnia corrumpet, tum etiam magis ſi medicos ſuos huc mittet. Iurarunt inter ſe barbaros necare omnes medicina: ſed hoc ipſum mercede faciunt, vt fides eis ſit, & facile deperdant. Interdixit ibi medicis Cato, atque id anno vrbis quinto ſexcenteſimo, ſuæ ætatis quinto octuageſimo: ideo templum Aeſculapij etiam cum reciperent, deo extra vrbẽ & in inſula fecerũt. Poſt tã multa de luxu, & perdi-

De medicinis externis.

torum ciuium Romanorum moribus a nobis dicta, non sunt oculo trāseunda conniuente aliqua ex infinitis quæ flagitiosissimi ex principibus in vsu & consuetudine habuerunt. Eritq; a Nerone principium, cuius minimam flagitiorū particulam afferemus, & vnum in primis quod vix referre audemus. Genitricis suæ Agrippinæ, quæ eius concupiuerat, quæsiueratq; aliquando concubitum, neci cōsensisse: & Sporum puerum exsectis testiculis etiam in muliebrem naturā transfigurare conatum: vt minus malum fuerit, cœnationes eum laqueatis habuisse tabulis eburneis versatilibus ac fistulatis, vt flores & vnguenta desuper spargerētur: & cœnationū fuisse præcipuā rotūdā, quæ perpetuo diebus ac noctibus vice mundi circumageretur. Agrippinæ, vero genitricis id factum vsq; adeo damnamus, vt Messalinæ Claudij item imperatoris libidinem minus vituperandam ducamus, quæ ancillam meretricem in certamine cōcubitus superauit x x v vicibus. Commodus vero Antoninus cum trecentis concubinis, quas ex matronarum meretricumque delectu ad formæ speciem constituerat, ac trecentis alijs puberibus exoletis quos æque ex plebe ac nobilitate collegerat, in palatio per conuiuia & balnea bacchabatur. Heliogabalusq; strauit triclinia de rosis, & lectos & porticus, & sic per ea deambulabat. Oppressitque aliquando in triclinijs versatilibus parasitos suos violis & floribus, sic vt animam aliqui efflauerint, cum emergere ad summū non possent. Qui non nisi vnguento nobili aut croco piscinis infectis natauit. Nec cubuit in accubitis facile nisi in

Neronis flagitia infanda.

Agrippinæ libido.

Cōmodus.

Heliogabalus.

ijs qui pilum leporinum habuerint, aut plumas perdicum subalares, sæpe culcitras mutans. Sed iam satis describendo hæc stomachati sumus, ad ædificia tādem veniamus. De qua re dicturi, a vi verborū de nostro more inchoabim⁹. Aedificiorum appellatione Iulianus iureconsultus aut superficiem significari inquit, aut solum quoq; cui ædificium est superimpositum, eaq; ædificij appellatione est verborum latinorū a facienda æde cōpositio. Florentinus vero, Fundi appellatione omne ædificium & omnis ager cōtinetur, sed in vsu vrbana ædificia, ædes: rustica, villæ dicuntur: locus vero sine ædificio in vrbe area, rure autem ager appellatur. Idemq; ager cum ædificio fundus dicitur. Et Paulus, Fūdus omne est quicquid solo tenetur, ager est species fundi ad vsum hominis cōparatus. possessio ab agro iuris proprietate distat. possessio enim vsus, ager proprietas loci. Et Varro de lingua latina, domus inquit Græcū, ædes ab aditu, quod plano pede adibāt. In hac vero ædificiorum descriptione ratio temporis & locorū habenda est. Aliter enim primis conditæ vrbis & nascentis Reipublicæ temporibus, aliter nata & aucta rerum opulentia ædificatum est, aliter rure, & aliter domi ædes fuisse extructas nullus addubitabit. Quantum autem ad temporis varietatē attinet, Romuli casam, capitolij humillima tecta, æternos Vestæ focos, fictilibus contentos fuisse multi scripserūt, ędesq; propter quas Valerius a summa Velia in infimū forum translata publicolæ cognomen sit nactus, permodicas & tenuissimæ structurę constat fuisse. Quin scribit Suetonius, Octauium Augustum

De ædificijs.

Fundus.

Area.

Ager.

Domus.

Aedes.

senē & morti appropinquantē solitū gloriari, vrbem se quā inuenisset lateritiā, relicturū esse marmoreā. De qua insigni mutatione quo cœpit pseuerauerit q; modo dicendū est, præsertim cū ea futura sit ædificiorū quę describemus ꝑ maiori parte materia. L. Crassum oratorem scribit Plinius primum Romanorū columnas habuisse in atrio marmoreas hymetias peregrini marmoris, vnde Brutus in iurgio Venerem palatinā eum appellauerit. Syllamque ex Iouis templo Athenis columnas inuexisse ædibus capitolinis. primum etiam Romæ crustauisse marmoribus totius domus parietes in Cælio monte Mamuram Phormijs natum, equitem Romanum, præfectum fabrorum C. Cæsaris in Gallijs. Contraria vero sibi ipsi videtur scribere Plinius, qui eadem penè in operis parte dicit priscos limina & valuas ex ære factitasse, & Camillum ærata ostia habuisse in domo: a consulatuq; Octauij qui de Perseo naualem duxit triumphum, factam esse porticum duplicem ad circum Flaminiū ex ære, quæ Corinthia sit appellata a capitibus æreis columnarum. deinde inferius scribit, M. Lepidus Catuli in consulatu collega, primus omnium limina ex numidico marmore posuit magna reprehensione, anno vrbis quinto sexagesimo sexcentesimo. quam enim reprehensionem meritus fuisse dicatur Lepidus si limina ex numidico marmore posuit? quando Camillum prioris castiorisq; sæculi conciuem videret ærata ostia, & alios limina & valuas ex ære habuisse? qui nomen luculleio marmori dederit, quod viride & luxuriāti per Maium mensem prato simillimum est,

Crassus primū habuit columnas marmoreas i domo.

Limina & valuæ ex ære.

Marmor luculleum.

nuncq; plurimis in locis Romę conspicitur. Fuit item post Augustũ tiberiacũ marmor ex Aegypto Augusti & Tiberij diligentia aduectum, nũc ignotum. Ex ophite dicit Plinius columnas esse paruas, quod marmor sit nigricans varium, dicaturq; capitis dolores sedare alligatũ, & serpentiũ ictus, & quosdam phreneticis lethargicis alligari iussisse. Sunt vero nunc eiusmodi colũnę quãplures Romę ad beati Petri confessionẽ, ad sancti Gregorij, ad sanctæ Crucis altaria, & Lateranensi in ecclesia, vbi vetus est ornatissimũq; balneum. Rubere item dicit Plinius porphyreticũ ex Aegypto interuenientibus candidis punctis, nunc vbiq; notissimum, & priscum retinens nomen. Vnde Seneca epistola c x v i. Delectãt nos ingentium maculæ columnarũ, siue ex Aphricæ solitudinibus aduectæ, porticum aliquam vel capacem populi cœnationem ferunt, miramur parietes tenero marmore indutos. Aegyptum quoque misisse ferrei coloris atque duritiei marmor, quod etiã est notissimũ. Subinfert Plinius onycẽ in Arabiæ montibus & in Carmania, ex quo potoria vasa primũ facta, post pedes lectorum sellarumq;, columnas quatuor in Theatro suo Cornelius Balbus posuit. Nos ampliores vidimus in cœnatione Calisti liberti Claudij Neronis. Et alio in loco Plinius. Marci Scauri ædilitate c c c c l x. columnæ fuerunt in tẽporario theatro vix mense mansuro. Vnde & Hieronymus ad Demetriadẽ, Alij ędificent ecclesias, vestiant parietes marmorum crustis, columnarum moles aduehant, earumq; deaurent capita, pretioso ornatu, cõsentiente ebore argentoq; valuas, & gẽ

Marmor tiberiacum.

Ophites.

Porphyreticum marmor.

Onyces.

mis aurata distinguant altaria. præter rotundas vero aliæ fuerũt columnæ quę dictæ sunt antæ, quòd antes quadraturam significare Nonius affirmat. Fueruntque pariter alia siue marmora, siue quid aliud appellanda sint, ornamentis Romanorum adhibita, Alabastrus, quem seruãdis vnguentis maxime idoneum nasci dicit Plinius circa Thebas Aegyptias, & Damascum Syrię, quo prisci Romani, sicut aliqui magnates nunc Romæ, præstando per fenestras lumine vtebantur. Et crystallum e gelu cõcreto, cuius trullam vnam CL. milibus matronam vnam emisse Plinius refert. Erat & succinũ, folia, paleas & vestium fimbrias raptans, vnde verticellos fœminę faciebãt. Sed ædificia meniana idem vult Nonius porrecta exterius esse dicta, quòd primo a Menio fuerunt approbata. Is enim primus fuit qui vltra columnas extendit tigna, quo ampliarentur superiora. Tignaq; Vlpianus a tegendo dicta scribit, hoc amplius & calcem & arenam tignorum appellatione contineri. Sed & in vineis vult idẽ tigni appellatione omnia contineri vineis necessaria. Materiamq; esse, quæ ad ædificandum fulciendumq; necessaria est. Lignum vero quicquid comburendi causa paratum est. Insuper fabros tignarios dici non eos duntaxat qui tigna dolarent, sed & omnes qui ędificarent. Aedificiorum partes iam aggrediamur. Atriũ ab Atriatib⁹ Hetruscis dictum vult Varro. illinc enim primũ exẽplum fuisse sumptum dicit. Atriumq; videri posse dictum, ꝙ sit anterius, idemq; & vestibulum, de quo Aulus Gellius. Qui domos amplas faciebant, locum ante ianuam relinquebant, qui inter

[Margin notes: Antæ columnæ. — Alabastrus — Cristallum. — Succinum. — Meniana. — Tigna. — Lignum. — Fabri tignarij. — Atrium. — Vestibulũ.]

fores domus & viam relictus esset. In eo loco qui dominum eius domus salutatum venerãt, priusq̃ admitterentur consistebãt, & neq; in via stabãt, neq; intra ædes, idq; vestibulũ appellabant. Vnde Virgilius, Vestibulum ante ipsum, primisq; in faucibus orci. De qua ædiũ parte Plinius. Apud maiores in atrijs erant imagines non signa quæ spectantur externorum artificum, nec æra aut marmora. Expressi cæra vultus singulis disponebantur armarijs, vt essent imagines quæ comitarentur gentilitia funera: semperq; defuncto aliquo, totus aderat familię eius qui vnquam fuerat populus. Stemmata vero lineis discurrebant ad imagines, parietis tabulina codicibus implebantur & monumẽtis rerum in magistratu gestarũ. aliæ foris & circa limina animorũ ingentiũ imagines erant, affixis hostium spolijs, quæ nec emptori refigere liceret, quæ etiã dominis mutatis domus ornamenta erant. Eratq; hæc stimulatio summa & ingens, exprobrãtibus tectis quotidie imbellem dominũ intrare alienũ triũphũ. Pauimenta secundo videntur loco ostendenda, quorũ aliquot nomina ponit Plinius. Scalpturatũ post tertiũ bellum Punicũ primo est factũ, Ante pauimenta atq; emblemata vermiculata. Subdialia a Gręcis primo habita, quibus cõtegerentur domus ex tunsa testa, & pedali crassitudine fistucata. Lithostrota cœptauere iam sub Sylla paruulis certe crustis. Et primę quidẽ speciei tessellis minutis diuersicoloribus in quãcunq; picturã, multa nũc Romę & vbiq; vbi Romanorũ extãt ędificiorũ ruinæ cernũtur. Secũdęq; pariter, adeo vt eius nunc quoq; passim terratij appellatione sit

De pauimentis.

vſus.tertiæ pauciora Romæ videmus. Laterculi enim ſunt digiti breuitate altrinſecus tenui calce compacti.atrium poſt oſtij æneum aut marmoreum limẽ habentis ingreſſum, vnaquaqꝫ in domo bene diſpoſita ſequitur porticus quadrata, columnatis marmoribus ſuperiorem ſuſtentãtibus porticũ munita, cuius quidem porticus infra ſupraqꝫ & in circuitu magna & varia fuerũt ornamenta. Pauimentũ nãqꝫ inerat vnũ ex tribus ſupradictis, ſed maiori ex parte ſcalpturatũ teſſellis ex marmore varij coloris aliquã in picturã variatũ, quod quidem nũc dirutarũ Romę & extra ædium ac villarũ fundamenta p vineas & agros ab effodientibus reperta oſtẽdunt. Parieteſqꝫ varijs vndiqꝫ marmorei cruſtamẽtis veſtiti erãt, & ipſas inter columnas vela ſemper erãt vento, frigori, ſoli, pulueribuſqꝫ arcẽdis oppoſita, quę varij coloris & pretij pro dierũ & ſolennitatũ varietate haud ſecus quã veſtimenta a dominis mutabãtur. fornices vero porticibus ſuperinducti & ipſi rotundis marmoribus in ſpecula leuigatis viſebantur. ea ſpecularia nunc per eccleſias pręſentis tẽporis Romæ, aut in pauimentis, aut ad vmbones videmus adhibita. Ipſa autẽ quæ inter quadraturã porticus relinquebatur area, fuerunt varia pro ingeniorũ diuerſitate oblectamẽta. quoſdam enim legimus prati viriditate conſitis arboribus plena fuiſſe contẽtos, quoſdam ibi fontem ſalientium in ſublime aquarum cuniculis aliunde deductarum habuiſſe, cum riuulos aquarum inde per pratũ defluentes ſi paulo murmurãtiores eſſent, euripos, & alios maiuſculos impropria nimis ſimilitudine nilos appellarent. Vnde Cice

Portic⁹ quadrata.

ro legũ primo. Magníficasq; villas & pauimenta marmorea & laqueata tecta cōtẽno. Ductus vero aquarũ, quos isti nilos euriposq; vocant, quis cum viderit, non irriserit? Superior vero porticus ad quã oblongo molli & accliui sæpius q̃ gradibus ascensus erat, eadem in pauimẽto parietibus & columnato habuit ornamenta, sed laqueato desuper id tectum sæpius quàm camera integebatur. quæ quidẽ laquearia auro argento & ebore distincta fuisse superius vidimus, cũ in aliquibus constet particulas fuisse ita libratas suspensasq;, vt serui impulsu in hospites deciderent. de quibus sic habet Plinius, Laquearia quę nũc etiã in priuatis domib⁹ auro tegũtur, post Carthaginẽ euersam primo inaurata sunt in capitolio cẽsura L. Mũmij: inde trãsiere in cameras, parietes quoq; iam & ipsi tanq̃ vasa inaurãtur, cũ sua ętas varie de Catulo existimauerit, q, tegulas æreas capitolij inaurasset primus. Quæ autem partes aliæ, & domus officinæ ad inferiorẽ superiorẽve porticũ essent, nõ satis affirmari potest. Sub ipsa nanq; porticu prima fornices erant ampissimi, ædiũ quas sustentabant magnitudini respondentes, in quibus partim molæ tenebãtur & asinarię & manuales, & ei pistrino serui perpetuo dedicati, partim ipsi & alij comedebãt & dormiebãt serui, partim diuersarũ rerum apothecæ, & vinaria, olearia, & rerum aliarum cellæ erant. Quin etiam ipsorum fornicum subterraneorum pars vna zetis inseruiebat parti ædium nunc ignotæ, & cuius apud priscos mentio sæpe habetur. oblongus enim is fornix aqua feruẽte a seruis in id opus addictis implebat, nullũq; aquæ vaporariũ

De fornicibus.

Zeta.

aliud erat, quàm quod in id ædificantes de industria & accuratissime in hãc maxime formã reliquissent. triginta, vt apparet, pluribusve in circuitum locis fistulæ canales quà fornix parieti hæret, linquebantur, triplices quadruplicesve simul iunctæ, quarum ex lateritio vnaquæque summissi pugni lõgitudine & duorũ digitorũ crassitudinis latitudine erat: quæ forma efficit, vt ternæ quaternę aut plures simul paruum occupent locum. perducebãturque in primã secũdam & tertiam, si domui aderat, contignationẽ: & in quacunque aula, cubiculo, porticu, & alia domus particula binę ex ipsis quaternę aut plures, amoto quod proprium semper adhibebatur obturaculo, vaporem exhalantes, ab imis feruentibus aquis prouenientem dabant calorem, pulchrumque est viris ingenio pręditis videre, multis in Romę ruinis fornicum murorumque moles crassissimas, eas habere cuniculares textulas canales in transuersum deductas. nulla enim erat pars ædium a primis in sublime perductis canalibus tam remota, quin ædificantes per ingentes murorũ crassitudines earũ aliquã perduxissent. Cernereque hoc est nũc in primis in ædibus quas Philippus Marerius apud sanctum Stephanum pineæ, siue (vt aiunt) Caci, ad meridionale ipsius ecclesiæ atriũ possidet, quem ad locum subterraneũ accẽso per diem mediã lumine parua scala descenditur. Ecclesia vero sanctæ Crucis nunc insignis, doctos qui hęc legerint, circunspiciẽtes, quod hi fuerint ex lateritio cuniculi, facile edocebit. Cum enim in palatio Soforij ciuis amplissimi ea fuerit ecclesiæ ædificatio, habuit ad calefactionem partium

ædis singularum id palatium, hoc de quo diximus adiumentum, vsq; ad primam contignationem a tribus ecclesiæ lateribus extans. Scribitq; Placidus grammaticus in zetæ verbi expositione, aquam frigidam per æstatem ex formis in eũ dimissam subterraneũ siue fundamentalem fornicem, omnes ædium particulas per emissam lenis spiritus vaporationem pari forma & ratione refrigerasse. Supra ipsos itaq; primos fundamentales (vt ita appellem) fornices, erant partes domus ad primam porticum soli paritate respondētes, sed pro dominorum ingenij varietate singulis in ædibus diuersæ: & pariter ad superiorem porticũ erat. Cubicula enim vtrobiq;, aulas, cœnationes, & alia loca prout libuerat singuli ædificabāt. Videmus vero quibusdā in vrbe summorum virorum ædibus, & plurimis in mediocrium etiam libertini generis hominum villis, porticus superioris formæ inferiores binas ternasq; fuisse, ad quas superiores aliæ totidem porticus respōdent: quod quidem minori nobis est miraculo, qui Bernabouis Vicecomitis ædem trinam habentem quadratam inferiorē porticum, columnis marmoreis, & quidem sublimibus superiorē sustentantibus porticum munitam Mediolani vidimus: in qua si pauimenta crustamentaq; marmorea, & laquearia deerant aurea, & argentea, & eburnea, elegans sumptuosiq; operis pictura, nequaq̃ inaurationibus carens, & parietes & laquearia exornabat. Parisq; penè operis & dignitatis ædes aliquando fuere, quas magna ex parte extantes, Scaligeri Veronæ, Cartarienses Paduæ, ædificarunt. & sancti Benedicti ordinis

monasteria præsertim vetustiora, quorum partẽ principio in Romanorum prisci temporis ciuiũ ædibus ædificata fuisse scimus, eam de qua diximus formam retinent. Sed alias quoq; partes antedictis maiores nonnullæ vrbis ædes, & penè omnes villæ habẽt, dedicatas scilicet singulis dijs partes, in quibus & si res diuina debito tempore, cœnationes tamen aliquando etiam fiebant. Vnde est illud Luculli, quem cum M. Crassus Põpeius & Cicero improuisum ad cœnam adoriri cuperent, constituto ille pridem cum dispensatore remedio obuiauit: in Apolline enim cœnandum esse admonens, abunde significauit parandam esse cœnam, quæ summis tribus hospitibus satisfaceret. similes enim q̃plures habuit in æde cœnationes, quę plurium pauciorumq; conuiuarum dignitatem, ac commodum habiturę essent quantocyus apparatum. Et præter hæc cum vrbanis ædibus cõmunia villæ alia habent magnitudinis eximiæ loca: idq; facile intelliget qui binas Plinij oratoris epistolas leget, in quibus Laurentinum Hetruscãq; villas suas accuratissime describit. & quidem in Laurentina has describit partes a nobis superius dictas. In prima parte atrium frugi, nec tamen sordidum. Deinde porticus in o literę similitudinem, quibus paruula, sed festiua area concluditur. Postea Hippodromos ponit partem ad equorum cursus agitationemq; factam, quæ breuior stadio vno esse non potuit. parisq; longitudinis fuisse oportuit gestationes, in quibus deambulando defatigati, aut curruvecti, ad sanitatem exercerentur. & orti inerant vinęq; ingentes, prata quoq;, siue, vt appellãt, vi-

Hippodromos.

Gestationes.

ridaria buxo lauroque plurimo frequentata: quorum præsertim buxi in omnem formam ductilis, leonum, vrsorum, & aliorum animalium formæ ac literæ domini & opificis nomen exprimentes inerant. Et zetas in vtraque villa binas ternasve fuisse videmus: ędificio in id separato, quod cubicula, cœnationes & aulas habuerit hyemales. Xysti etiam inerant in hemicyclum curui, & aliæ diuersorum vocabulorum partes, græcæ, vt credimus, appellationis, quas tamen huius temporis Græci ignorāt. Sed & nos per viam Appiā villarum vidimus ruinas, in queis theatra extāt, tres mille homines in spectaculum admissura. extāt ferarum septa, & piscinarum muri. In Baianoque pariter & Lucrino pręter eadē adhuc apparentia, absidæ extant celsi superbique operis, quarum partem balnea, partem sacella, partem cubicula, & villarum aulas, cœnationesque fuisse non dubito: in quarum aliquibus ferramenta semicorrosa superne adhuc pendent, specularibus quæ sustentabant spoliata. Hic mihi ad tantas ædium villarumque magnificentias nonnulli priscorum ineptias falso arguētes insultant: nec singulis, vt nūc, cubiculis caminos, nec latrinas fuisse. sed de caminis, & necessario per hyemem calore, satis supraque in zetis factum existimo. Sique erunt qui contendant, non potuisse tenuioris cēsus homines eas habere zetas, focum respondebo eos media habuisse aula, ad quem tota familia consideret, sicut plurimis nunc circa vrbem, & partem Italię Regnū appellatam in vrbibus & oppidis seruari videmus. Quanquā Cicero ad Quintum fratrem Asiæ tūc proprætorē de villa

Xystus. Absidæ.

quam sibi in arcano ædificabat, sic habet. Vaporarium ex quo ignis erumpit. Et Trebatio idem Cicero. Valde timeo ne frigeas in hibernis: quãobrem camino luculẽto vtendũ censeo. Latrinarum vero iniustiorem quàm caminorum calumniam fuisse ostendam. Multis vnamquamq; etiam mediocris census ciuium ædem & villam seruis libertis ancillisq; abũdasse constat, qui excepta in vasis dominorum ventris pondera deportantes in aquarũ decursibus abijcientes, vasculum illico emundabant. Non solum enim in ædibus, sed vicis vijs viculisque & andronis fermè in singulis aquæ publico instituto in id ad salubritatem ciuitatis adiumẽti decurrebant. Libetq; magnam in pudenda re priscorum prudentiam liberius calamo, quàm verbo & famine fortassis ausuri fuimus, exprimere. Ne tanta seruorum puerorumq; vrbem incolentium turba, quãtam fuisse credendum est, ne peregrina multitudo, quã refertur hospitio carentem pervias quandoq; noctes egisse, omnia, quod necessarium fuisset, sordibus & fœtore compleret: latrinæ primũ in ipsis vrbis mœnibus aliquot milia, & aliæ pariter certis in locis publicæ institutæ sunt. quod quidem Sexti Ruffiviri consularis breue compẽdium ostendit. & cum id parum prodesse sit visum, aquarum decursus tota vrbe (quod Frontinus indicat) post angulos ita deriuati sunt, vt etiã interdiu sine pudore exonerandi in ipsis ventrem prębita sit facultas. quibus in locis publica impensa spongiæ fusticulis ibi catenæ firmatis alligatæ erant, quibus obscœna nõ solum abstergere, sed sumpta bis terve aquą lauare liceret. te

Latrinæ publicæ.

ſtis ad id mihi nunc vnus, ſed locupletiſſimus ſit Annæus Seneca, qui ductum vt feris in amphitheatro pugnaturus obijceretur, captiuæ ſortis hominem, ſimulata exonerandi ventris neceſſitate, cũ a perducente lictore permiſſus eſſet paulisper ſecedere: ligno cui erat in id alligata ſpongia, in os ſuffarcinato enectum, ferarum ſæuitiæ ſe ſubtraxiſſe dicit. Feneſtras vero quas tranſennas Feſtus vult appellatas fuiſſe, priſci ampliſſimas etiam, vt videtur, extra proportionem fecerunt, ea (vt vult Plinius) ratione, quod agitatum vento aut tenui aura aerem ſeruari in ædibus ſalubriorem exiſtiment. Fuit etiam vnaquaque in æde aut villa impluuium: quem Aſconius ſecunda actione in Verrem locum fuiſſe dicit ſine tecto, quà impluere imber in domum poſſet. Vnde Cicero tertia in Verrẽ, Oſtẽdam in ædibus priuatis longa difficiliq; vectura columnas ſingulas ad impluuium ſeſtertijs quadragenis milibus. Et textrinum vnaquæq; etiam ſplẽdidi viri domus in atrio habuit locatum. Aſconius in Milonianã Ciceronis orationem. Coldiani ad Milonis domum delati, telas quę ex veteri more in atrio texebantur, diruerunt. Et Cicero ipſe tertia in Verrẽ. Nulla domus in Sicilia locuples fuit, vbi iſte non textrinum inſtituerit. Poſſemus ex his quæ ſupra collegimus, lecticas in cubiculis aureas argẽteas & eburneas: lectorũ fulcra ex byſſo purpura lineiſq; auro intertextis: ſtrata in cubiculis tapeta, & veſtitos aulęis muros: poſſemus abacos cum ſuppoſitis ad aquas excipiendas immũdas conchis aureis & argenteis, cum vaſis vinarijs aquarijſque item aureis & argenteis, cũ mir-

Tranſenna

Impluuiũ

Textrinũ in quaq; domo.

rhinis trullis & cantaris: possemus bibliothecas in villis singulis integras repetere. Possemus pauonum turdorumque auiaria, gallinarum columbarumque milia ostrearia, piscinas dicere. Sed cũ ea vnusquisque ex superioribus sumpta facile possit ædium & villarum partibus applicare, desinemus: propositoque nihilominus villarum magnificentiæ, & priscorum magnitudinis opum intendentes, mirum dicimus, omnium fuisse in ea re maximum, ciues Romanos etiam mediocris census non ternas modo, aut quaternas huiusmodi villas, sed multo plures habuisse. Verrẽ enim satis innuit Cicero triginta habuisse villas, in quas lectos, fulcra, supellectilem, & ornamenta Siciliæ furtis & rapinis aduecta, perduxerit. Nec vero emisse eas post contractas, tanta rapina diuitias Verrem satis constare credimus, quãdo earum coemptionem villarum a Cicerone obijci non videmus. M. Cælium cuius causam M. Cicero perorauit, paucarum diuitiarum fuisse, qui eam perlegit orationem, intelliget: & tamen Cicero in confutatione sic habet. Sumptus vnius generis obiectus est, habitationibus triginta milium dixistis habitare. Et ipsum Ciceronem, qui nunquam diues inter Romanos ciues sit habitus (licet per calumniam Salustius id obijciat) duodeuiginti habuisse villas, nos curis aliquando liberiores, in epistolis ad Atticum collegisse meminimus, sed eas quæ nũc memoriæ occurrerint referemus. Tusculanam, in qua nunc decimo ab vrbe miliario cryptæ ferratæ Græcum extat monasterium. Lanuuinam, cuius oppidi, nũc summi viri Prosperi cardinalis Colũ

De villis.

Villæ Ciceronis.

næ,& si publicum erat Romani populi munici-pium, agros murænarum familia inde oriunda, maiori ex parte possidebat. Habuit ad Asturam nūc Antonij Columnæ vrbis præfecti arcem, villam Asturicensem. Habuit ad idem inferi maris littus Phormianā, cuius vestigia apud Molas amœnissimum Gaietę vicum inspexisse lætamur. Habuit Puteolanā, in qua Hadrianus imperator obijt. Habuit Alsiensem nobis incognitam. Fuitq; illi omnium gratissima Arpinas paterna, cuius in legū Dialogo meminit. Fuit & Arcanū nunc Arce oppidū Cassinati propinquū, in quo Quinto fratri cōmuni viridaria, id est colles arduos omnino steriles, & sola gratos viriditate, fratri emisse alicubi in epistolis scribit. Fuit & Pōpeianū, vbi nunc paulo plus minus duodecimo a Neapoli miliario sanctæ Mariæ annūciatæ vico est appellatio. ad ipsasq; villas cū sæpenumero Ciceronem iuisse legamus, nunq̄ aliquid detulit supellectilis, aut librorum, vt quod supra iurecōsulti indicant, omnes pariter bene instructas tenuisse videatur. & nunq̄ pauciores triginta libertos seruosq; Cicero iter faciens duxit, cū aliquando vxorem & liberos trahēs plurimos ipse, & leuis superbaq; vxor Terentia ancillarū cohortem habuerit, quæ illi in patriam reuocato, cū curribus sexdecim Brundusiū vsq; obuia fuit. In oratione etiā Miloniana Cicero, quem mediocris cēsus ciues comitatū in villam ituri ducerent, satis sic ostendit. Milo qui nunq̄, tū casu pueros symphoniacos vxoris duxerat, & ancillarū greges: ille qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas duceret, tum neminem. Asconius

vero Pedianus in eandem orationem, comitum quos ciues Romani in villas ducerent numerum sic indicat. Milo rheda vehebatur, cum vxore Fausta L. Syllæ dictatoris filia, & M. Fusio familiare suo. Sequebatur eos magnum seruorum agmen, inter quos gladiatores quoq; erant, ex quibus duo voti. Vnde Cicero eodem loco. Cum hic Milo cum vxore veheretur in rheda penulatus, magno cum impedimento, ac muliebri & delicato ancillarũ puerorumq; comitatu. Et Quintus Cicero frater Marco fratre opibus tenuior, qualem villam sibi parari fecerit in Arcano, nũc arce oppidulo Cassinati propinquo, ostẽdit ipsius Marci Ciceronis epistola, cuius particulas hic excerpam. In Arcano ad quintũ idus sep. aquam quã ibi ducebant, non longe a villa belle sane fluentẽ vidi: nihil ei restabat præter balnearia, & ambulationem, & auiarium. Summam dignitatem pauimenta porticus habent, quod mihi deniq; apparuit, postq̃ & ipsa tota patent, & columnæ politæ sunt. cameras quasdam non probaui, mutariq; iussi: quo loco te in porticu scribere aiunt, vt atriolum fiat. Equidem hoc quod melius intelligo, affirmo, mirifica suauitate te villam habiturum, piscina & salientibus aquis, additis palęstra & silua viridicata. Quanq̃ 'ea villa quæ nunc est, tanquam philosophia' videtur' esse, quæ obiurget cæterarum villarum insaniam|. Habes de rebus rusticis 'vrbanam expositionem. Expolitiones vtriusque! nostrum sunt in manibus, sed tua ad perfectum. Plinius autem orator, homo ex Como, vir Romæ alienigena, quid villarum habuerit, ab ipso audiamus. Cum enim villam quæ si-

bi erat in Thuſcis, deſcripſiſſet Apollinari ſuo, ſic ad finem epiſtolæ habet. Habes cauſas cur ego Thuſcos meos Thuſculanis, Preneſtinis, Tiburtinis pręponā meis. & in alia epiſtola Romano. Ego ad Larium lacum. huius in littore plures villæ meæ: ſed duæ vt maxime delectant, ita exercent. altera impoſita ſaxis more Baiano lacum proſpicit, altera æque more Baiano lacum tangit. Sed erūt qui Milonem, Clodium, Ciceronem ac Quintum fratrem, Plinium & Verrem inter opulentiſſimos, non inter mediocris cenſus ciues Romanos adnumerari velint: iiſque reſpondemus M. Craſſum dicere ſolitum fuiſſe, non eſſe diuitem qui exercitum ex proprio alere non poſſet, ſicut ipſum potuiſſe conſtabat. vt pariter diuites eſſe dicamus Dolobellam, in cuius epiſtola ad Senatum P.Q.R. ſcripta videmus eum dicere, exercitum liberalitate ſua ſuſtentatum bene habere. ſicut & Brutos & Caſſios aliquandiu ſuſtentaſſe conſtat. Diuites etiam illi erant, per quorum agros Annęus Seneca bina aut terna flumina a ſūmo Apenino in mare ſcribit diſcurriſſe. Diuites & illi erant, quos Tyberius Gracchus in Hiſpaniam iturus, cum per Italiam iter faceret, vidiſſe deplorat, ſena, ſeptena & plura ſeruorum milia in agris habere: quāobrem ſui exterminij legem Agrariam ferre conſtituit. Iam L. Lucullum, & Cn. Pompeiū ditiſſimos fuiſſe nullus addubitauerit, qui legerit Lucullum a Pompeio & Cicerone Xerxem togatum fuiſſe appellatum, qui minimā ob delectatiunculam montes in Puteolano ad nūc Agnanū perfoderet. & Demetrium Pompeij libertum in Aſiam ad vil-

M. Craſſi dictum.

Qui diuites fuerint in vrbe Roma.

L. Lucull⁹ ditiſſimus.

Demetrius Pompei libertus.

las,agros,& cæteras diuitiarū ſuarum partes inſpiciendas euntem,tantum in comitatu habuiſſe apparatum, vt regibus noſtri temporis æquiparari potuerit. Cui omnes Aſiæ populi potiu ſquā Catoni longo itinere obuij procedebāt.Iam tandem priſcam ædificiorum vrbis Romę magnificentiam,ſplendorem,ornatum,quod in re exinanita fieri potuit,iam ciuium illa inhabitantiū diuitias,lautitiā,ingētes exquiſitiſſimoſq; apparatus,nō parua ex parte credimus oſtendiſſe.velim itaque nunc mecum ſint qui fornices & cameras,qui antra,qui fundamēta,ſub vineis,ſub ipſis eccleſijs,& ciuium noſtri tēporis domibus ac caſis intra vrbis mœnia,& vbiq; in circuitu extantia inſpiciant & contēplentur.Velim eſſe qui ad omnes vias conſulares,Aureliam in Hetrurię maritimis Piſas verſus,Caſſiam ad Sutrium,Vetrallam,Viterbiumq; &Vulſinenſes,Flaminiam per Narniam,meuaniam,fulgineum,nuceriam ; callium,fanum fortunæ,piſaurum & ariminū, Per latinam ac lauicanum nunc valmontonū,& nūc campaniam vſque in caſinatem ſancti Germani ſaltum,per appiam albæ ariciæq; ruinas,& muros pontinæ olim paludis pontes,a nymphis ad terracinam,inde per fundos itrum , molas,ſueſſam,& medium ſtellatē campū vſq; brunduſiū, inde tranſuerſo itinere per atellam nunc aduerſam,puteolos, & circum Baianum olim ſinum, nunc tripergule balneas vſq; cumas.Velim itaq; eſſe qui ædificia alicubi ad dictas vias ſemiintegra,aut quod certius eſt, ingētes ſtupēdaſq; eorum ruinas mecum inuiſat.pauimenta inſpiciat, lithoſtrota vermiculata & ſcalpturata , piſcinas

alicubi,ostrearia, ferarũ auiumq; aut leporaria, aut claustra, ita inter rubos vepres & spinas apparentia,vt facile sit futurum ea paruo negotio, paruaq; impensa vsui prisco reddi. Isq; diligens nostræ huiusmodi indagationis socius cũ nostra etiam hæc quæ hoc collegimus libro,legerit,negare audeat,illi⁹ea populi fuisse Romani,in quo omnes auro & argento, ac totius orbis præda quæsitis opibus abundauerint,adeo vt nõ solum patricij & equestris ordinis viri, non solum plæbeij in tribubus centurijs censuq; ascripti domũ in vrbe & villas denas pluresve habuerint ornatissimas,ac sumptuosissime paratas,sed liberti & libertini generis infiniti,similibus in vrbe in suburbanisq; & per Italiã omnẽ extraq; eã ædibus ornati fuerint. Scribit Suetonius Trãquillus Cęsarem perpetuũ dictatorẽ,vt gratiã multis alijs largitionibus lenocinijsq; quæsitam, nouo item modo aucuparetur,viginti milibus Romanis ciuibus,quibus terni aut plures essent nati,campũ Stellatem campani agri maximã melioremque partem æquis portionibus diuisisse, donũ certe eximiũ,in quo plurima & opulẽtissima sint etiã nũc castella,Ceanum,Talenum,& alia,prout in Italia ostendimus illustrata: feceruntq; tanti id munus,qui acceperant Romani ciues,vt tanquã vna sodalitas inde effecti, pro cõmuni omnibus elogio ac titulo in monumentis se singuli Stellates inscripserint. Vidimusque nostro indicante Octauiano Vbaldino nõ minus optimo quàm nobilitate insigni,quẽ pręclarus princeps Federicus Feretrensis vnicum habet germanũ fratrem, ad quatuor pyramides sepulchrorũ vrbini esse mar-

Cãpus stellates diuisus a Cęsare ciuibus.

moreas, in quibus singulis diuersi ciues Romani suis functorũ militiæ munerum titulis, stellatem literis maiusculis elegantibus quisque addiderat. Ex eo itaq; ingenti ciuium numero vndeuiginti milia stellates ternis aut pluribus aucti filijs seligi potuerunt: totidem aut plura milia tribus paucıores aut nullos habentium natos sumi potuissent: & hæc viginti milia ex ciuium corpore vrbi incluso sumpta fuisse non dubitamus. Satisq; superius in Reipu. administrationis partibus ostendisse meminimus, plures Italiam, plurimos cęteras imperij prouincias ipsa vrbe ciues Romanos & milites habuisse. Digressi nuper fuimus a proposito, vt quod libri huius initio proposuimus, & Francisco nostro Barbaro ostẽdendum nos diximus fuisse pollicitos, cũ fœnore exsoluamus, Nõ solum viginti, sed multo plura ciuium milia fuisse priscis tẽporibus Romę, qui ædium supellectilis familię & apparatus omnis splendore lautitia atq; luxuria nostros omnes huius temporis vrbium & oppidorum ciues longe superauerint. sed iam vnde ab instituto abiuim⁹ reuertamur. Multa superius virorum cuiuslibet ætatis cõsuetudines moresq;, multa ædium & villarum opulentiam, magnificentiã, & splendorem ostendentia diximus, quæ mulieribus quoq; potuerũt esse cõmunia. Nunc aliqua eis accõmodata solis cũ attigerimus, alia etiã per eã occasionẽ scribemus, quæ viris quoq; fuere cõmunia. Nihil vero magis propriũ, nihil mulieri maius aut decentius quàm pudicitia, de qua quid senserint curauerintq; prisci, primũ à Liuio audiamus, is libro decimo sic habet, Certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ

Nihil mulieri decentius pudicitia.

De pudicitia.

quæ in foro boario est, inter matronas ortũ. Virginiam Auli filiam, patre plæbeio, nuptam L. Volumnio consuli, matronæ sacris arcuerunt. in vico longo vbi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello, extruxit, arãq; ibi posuit Pudicitiæ plębeię. Et Plinius, Pudicissima fœmina matronarũ sententia Sulpitia Paterculi filia, vxor Fuluij Flacci, electa senatusconsulto, quæ sacrũ Veneris ex Sibyllinis libris dedicaret. & ad pudicitiam per moderationẽ vitæ conseruandã scribit Plutarchus in problematib[9], quod supra sumptũ a M. Catone retulim[9], mulieres cognatos ore osculatas fuisse, cũ ijs vini vsus esset interdictus, idcirco, ne bibentes laterent, sed domesticorũ congressu redarguerentur. Et Aulus Gellius, mulieres Romę & in Latio abstemię vixerunt, institutũq; vt cognatis osculum ferrent reprehendendi causa, vt odor indicium faceret si bibissent. honorq; semper mulieribus pro virtute est habitus, qui tamẽ maximus inchoauit in Veturia matre & Volumnia vxore Coriolani, a quo cum impetrassent vt rediret in Volscos, Senatus consulto honores decreti mulieribus, vt cederent eis semita viri, auroq; illæ vterentur & purpura. Nec paruus est honor quẽ mulieribus tributum tradit Vlpianus de senatorib[9]. clarissimarũ enim inquit, personarum appellatione continentur fœminæ clarissimis personis: clarissimarũ quoq; fœminarum nomine, senatorum filię, nisi quæ viros clarissimos sortitæ sunt, non habentur. Fœminis enim dignitatem clarissimam mariti tribuunt. tandiu igitur clarissima fœmina erit, quam diu senatori nupta est, vel clarissimo, vel separata ab

Honores mulieribus pro virtute.

eo alij inferioris dignitatis nō nupſit. Sed nuptæ prius conſulari viro, impetrare ſolent a principe (quanuis perraro) vt nuptæ minoris dignitatis viro, nihilominus in conſulari maneant dignitate: vt ſcio Antoninum magnum Auguſtum Iuliæ magnæ cōſobrinæ ſuæ indulſiſſe. Poſſem hoc loco, & multi fortaſſe faciendum mihi fuiſſe exiſtimabāt, multarum mulierum laudes attingere, ſed paucis breuitati conſulturus ero contentus.

Porcia Bruti. Porcia Bruti vxor, Catonis filia, cultro coxam vulnerauit, vt cōſtātiam fortitudinemq; experiretur.

Zenobia. Zenobiā ſcribit Trebellius Pollio, Odenati Palmyrenorum principis vxorem, multorū ſententijs forti marito fortiorem fuiſſe, mulierē omnium nobiliſſimā & ſpecioſiſſimam.

Victorina. Victorinamq; dictam caſtrorum matrem, vbi filium & nepotē vidit occiſos, Poſthumiū Lollianum & maritum hortatam fuiſſe, & iuuiſſe ad imperium, quod & ipſa in Germanis geſſit.

De punitiōe in mulieres veſanas habita. Nec fuit minor aliquando priſcis, mulierum veſaniæ atq; impudicitiæ punitionis, quàm honoris virtutibus habendi, diligentia. Fabium Gurgitem ſcribit in decimo Liuius, aliquot matronas a populo ſtupri dānatas pecunia mulctaſſe, ex quo mulctatitio ære Veneris ædem, quæ prope circū eſt, faciendam curauit. Claudia cum eius carpētum frequenti populo via progredi nequiret, vt frater reuiuiſceret optauit, & verbo poſtulauit, qui claſſe apud Siciliam perdita, populum rarefecit, damnataq; graui mulcta eſt. Tiberius princeps matronas proſtratæ pudicitiæ quibus accuſator publicus deeſſet, vt propinqui maiorum more de communi ſententia cohercerent, author fuit. Et

Domitianus Imperator probrosis fœminis lecticæ vsum ademit, iusque capiendi legata hęreditatesq́. & Alexāder Seuerus Imperator mulieres infames, quarum numerum magnū reperit, puniri iussit. Alia nunc in moribus & cōsuetudinibus, reliqua est pars vestium, cuius verbi multiplex significatū esse videmus. Festus enim sic habet. Vestis generaliter dicitur stragula, forensis, muliebris. Vestimētū pars aliqua, vt pallium, tunica, penula. Sed Vlpianus de legatis tractans latius exponit. Vestimentorū sunt omnia lanea, lineaq́, vel sericea, vel bombicina, quæ induendi, pręcingendi, amiciendi, insternendi, accubandiq́ causa parata sunt, & quæ his accessionis iure cedunt, quæ sunt institæ, picturæ, clauiq́ qui vestibus insuuntur. Vestimēta omnia, aut virilia sunt, aut puerilia, aut muliebria, aut communia, aut familiaria. Virilia sunt quę ipsius patrisfamilias causa parata sunt, veluti togæ & tunicæ. de quibus sic habet Asconius in oratione pro M. Scauro, Cato prætor iudicium, quia ætate grauabatur, sine tunica exercuit. campestre sub toga cinctus in forum quoq́ descendebat, iusq́ dicebat, idque repererat vetere consuetudine, quia statuæ Romuli in foro & in rostris Camilli fuerunt togatæ, sine tunicis. Palliola, vestimenta stragula, amphicipe & saga & reliqua similia puerilia sunt, quæ ad nullum alium vsum pertinēt, nisi puerilem, veluti togę, prętextę, aliculę, chlamydes, pallia, quæ filiis nostris cōparamus. Muliebria sunt quę matrisfamilias causa comparata sunt, quibus vir non facile vti potest sine vituperatione, veluti stolæ, pallia, capitia, zonæ, mitra quæ magis

De vestib.

Vestis.

Vestimētū.

Vestimēta virilia.

Vestimēta puerilia.

Vestimēta muliebria.

tegendi capitis q̃ ornandi causa est comparata, plagulę, penulæ, pallium, vestes, & reliqua huiusmodi, quibus sine reprehensione vel vir vel vxor vtatur. Et de toga & stola sic habet in Philippicorum secũdo Cicero in Antonium dicẽs, Sumpsisti virilem togam, quam statim muliebrẽ stolam reddidisti. Familiaria sunt, sicut saga, tunicę, penulæ, lintea, vestimenta stragula, & cætera similia. vestis etiã ex pellibus constabit, item pelles caprinæ & agninæ vestis erunt, cum & tunicas & stragulas pelliceas nonnulli habeant. Argumento sunt etiã nationes quędam, veluti Sarmatarum, quę pellibus teguntur. Aristo etiã coactilia vesti cedere ait, & tegumẽta subselliorum vice margaritarũ. Tapeta vesti cedunt, quæ aut sterni aut inniti solent: sed stragulas & basionica quæ equis insterni solent, non puto vestis esse. fasciæ cinctiles, pedulesq; & impilea vestis loco sunt, quia partem corporis vestiunt. alia causa odonum, quia vsum calceamentorũ prętant. Ceruicalia quoq; vestis nomine continentur, & culcitræ etiam vestis erunt. Et Calistus scribit vestis appellatione, tam virilis, quàm muliebris, & scænica, etiam si tragica vestis aut citharœdica sit, continetur. Vestium vero vocabula particulariter exponi, ideo superfluum, & simul impossibile dicimus, quia eorum quibus nostra ætate vnaquæq; vtitur ciuitas, vocabula satis sciri nequeunt. Nam singulo fermè decẽnio singulis in ciuitatibus mutatas fuisse cum nominibus formas vidimus. Tamen vt priscorũ induendi morem qui apud scriptores inuenitur, nostri intelligant, aliqua afferemus. M. Varro. Tunica a tuen-

Vestimẽta familiaria.

Tunica.

do corpora, toga a tegendo. Cinctus virorū, cingulum mulierum. Asconius Pedianus secunda actione in Verrem. Toga communis habitus fuit & marium & fœminarum, sed prætexta honestorum, toga viliorum, quod etiam in mulieribus seruatur. Nonius. Tunica vestimentum sine manicis. ideo Virgilius exprobrans. Et tunicæ manicas. Et infra, Toga nō solum viri, sed & mulieres vtebantur, quanq̄ virorum etiam publicæ necessitatis indumentum fuit. Suetonius de Augusto. Habitum vestitūq; pristinum reducere studuit: ac visa quondam pro concione penulatorum turba, indignabundus & clamitans, En ait Romanos rerum dominos, gētemq; togatam. Negotiū ædilibus dedit, ne quem posthac paterentur in foro circoq;, nec nisi positis lacinijs togatum cōsistere. Et Hadrianus senatores & equites Romanos semper in publico togatos esse iussit: nisi a cœna reuerterentur. Ipse cū in Italia esset, semper togatus incessit. M. q; Antoninus philosophus ingressus per Brundusium Italiam, togam sumpsit, & milites sumere iussit. nec vnquā milites in Italia sub eo non togati fuere. Seuerum Aphrū refert Capitolinus, cum rogatus ad cœnam imperatoriā palliatus venisset, qui togatus venire debuisset, togam præsidiariam ipsius imperatoris accepisse. apud eundem Capitolinum est epistola. Imperator Commodus Clodio Albino salutem, & cætera, Vt tibi insigne aliquod imperatoriæ maiestatis accedat, habebis vtendi coccinei pallij facultatē, sed purpuram sine auro. & Plinius orator Pręsenti. Quousq; calcei nusquam, toga feriata. Calceiq; verbi expositionem

Toga. Cinctus. Cingulum.

Calceus.

alio tactam tangendamque loco libet repetere, quia hic a Plinio melius a suo contrario apparet. Sicut enim toga omnium fuit vestiũ longissima, ita calceus erat breuissimus. vnde milites in prælium ituri, cum saga & breuia sumpserant indumenta, calceati dicebantur. Penula vestis quam supra tunicam accipimus. Stola quæ omne corpus tegeret. palla honestæ mulieris vestimentũ, hoc est tunicæ pallium. Paludamentum vestis quæ postea dicta est chlamys. Prætexta insigne Romanũ, quod supra tunicas honorati quiqꝫ sumunt. Calantica tegmen capitis muliebre. Aulæa genus vestis peregrinum, plagæ grande linteum. Tegmen quod postea dictũ est fascia breuis, virginalem horrorem cohibens papillarum. Abolla vestis militaris. Sagum militare vestimẽtum. Regilla diminutiua vestis. Ralla dicta a raritate. Rica quæ & sudarium. Cæsitium linteolum purum & candidum. Indusium, quod corpori magis adhæret vestimẽtum. Patagium aureus ornatus vesti additus. Supparum linteum femorale vsqꝫ ad talos pendens. Exoticum peregrinũ. Mollicina vestis a mollitie dicta. Amphitapę vestes villos vtrinqꝫ habentes. Læna vestimentum militare quod super omnia vestimena sumitur. Carbasus pallium quod amiciũtur, aut sericeum, aut lino tenui. Limbus muliebre vestimentum, quod purpuram in imo habet. Flammeum, tegmen quo capita matronæ tegũt, Recinium palliolum fœmineum breue, quo mulieres in aduersis ac luctibus vtuntur. Nam cum omnem vestitum delicatiorem & luxuriosum ponunt, recinia sumunt. Tapetæ & culcitra sunt notissima. Su-

Penula. Stola. Palla. Paludamẽtum. Prætexta. Calantica. Aulęa, plagæ. Ralla. Tegmen. Rica. Abolla. Cęsitium. Sagum. Indusium. Regilla. Patagium. Mollicina. Supparum. Læna. Amphitapæ. Carbasus. Limbus. Flammeũ. Recinium.

bucula vestis intermedia: Capitia capitis tegmē. Encimbomata & barnacides genera vestiū puellarium. Barnacidæ quas nunc guarnacias dicūt. Diuersitas vero colorū in vestibus fuit diuersis rationibus & temporibus. Cicero in Vatinium testem, togam pullam fuisse atram & nigram, & qua in funeribus esset vsus, sic ostendit. Atq; etiam illud a te scire cupio, quo consilio, aut qua mente feceris, vt in epulo Q. Arij familiaris mei cum toga pulla accumberes? quem vnq̄ videris? quem audieris? quo exemplo, quo more feceris? Quis vnq̄ cœnauit atratus? Ita enim illud epulum fuisse funebre, vt munus sit funeris, epulæ quidem ipsæ dignitatis. Sed omitto epulum P. R. festum diem argento, & veste omni apparatu ornatuq; visendo: Quis vnquam in luctu domestico, quis in funere familiari cœnauit cum toga pulla? Cui de balneis exeunti præter te toga pulla data est? cum tot hominum milia accūberent, cum ipse epuli dominus Q. Arius albatus esset. Quales vero alij fuerint vestium colores, dicere ex ipsis veteribus possem: sed nostri temporis vocabulis, singula eorum reddere non considerem. Cymatilem enim marinum ceruleumq; dixere, quod nos viride. & Placidus sic habet. Glaucus color interdum pro viridi ponitur, est qui admixtum habet virori alborem. Virgilius glaucas salices & oliuas dixit. Item in hominibus & equis glauci oculi pro splendidis ponuntur. Legimus nōnunquam & maris colorem glaucum: sed tūc quādo canescit fluctibus. Vnde Glaucus deus maris senior fingitur. Impluuiatus color quasi fumato stillicidio. Caltula crocotulia a croco, nunc

Subuculæ. Encimbomata. Barnacides. Toga pulla. Cymatilis. Glaucus color. Impluuiatus color. Caltula.

Cærinus. Ferrugo. Croceatus. Ostrineus. Antracinus Murex.

giallo: Cærinum a cæræ colore Ferrugineũ a ferri colore. Ostrineum subrubeum. Murex fuit purpureus, rubens, scarlatum. Croceata crocei coloris vestis, violatia vt nũc. Antracinus niger, a carbone, Græcum. Varro de vita patrũ. Propinquę adolescentulæ etiam antracinis proximo amiculo nigello, capillo demisso sequuntur luctum. Plinius: Colores in veste tres a floribus. A cocco qui rosis micat, nihil aspectu gratius. Amethyston, vt viola prope purpureum. Tertius violæ serotinæ. honor in nuptialibus flammeo fœminis concesso a Græcis, Italia illorum nomen vsurpante. Iam purpuram pretiosissimum fuisse eleganter rubentem constat. Eius originem sic edocet Placidus grãmaticus. Murex cochlea maris ex qua purpura magistratuũ color, de qua Liuius x x x. post M. Catonis verba contra tribunum plæbis legem Oppiam abrogare conatum. Purpura viri vtemur prætextati in magistratib⁹ & sacerdotijs, liberi nostri prætextis purpura togis vtentur. magistratibus in colonijs in municipijs togæ prætextæ habendæ ius est. nec id vt viui solum habeant tantum insigne, sed etiam vt cum eis cremẽtur mortui. & cum tibi viro liceat purpura in veste stragula vti, matremfamilias tuam purpureum amictum habere non sines? & equus tuus speciosius instratus erit, q̃ vxor vestita? Sed Vlpianus de legatis, Purpuræ appellatione omnis generis purpuram contineri puto, sed coccũ non cõtinebitur, succinũ & accinũ cõtinebũtur. purpurę etiã appellatione subtegmen factũ contineri nemo dubitat. De veste autem stragula quod habet supra Liuius, aliunde etiam petendũ

Purpura.

Stragula vestis.

est, quod id verbũ male nunc a nostris intelligi videmus. De Tuberonis eni facto, qui in funeralibus Scipionis strauerit pelliculis hœdinis lecticulos punicos, sæpe alibi legimus. Et Seneca epistola quartadecẽtesima sic habet. Tuberonis hœdinos lectos cum in publicum sternerentur, hœdinasq; pro stragulis pelles. & licet aliqua superius ad id facientia dicta sunt, vnico in loco abũde facit in eius verbi significatione Vlpianus. Neq; enim dubiũ est, quin stragula vestis sit omne pellium peristroma. In victum ergo vestem accipimus non stragulã, in stratum omnem stragulã vestem. At redeundum est ad mulieres, a quibus de veste tractaturi incepimus. Liuius in superiori oratione Catonis pro lege Oppia conseruanda. Munditiç, ornatus & cultus, hęc fœminarum insignia sunt, his gaudent & gloriantur, hunc mũdum muliebrem appellarunt maiores nostri. & Varro, Mundus muliebris dictus a mũditia. Vlpianus de auro & argẽto: Mundus muliebris est quo mulier mundior fit. continetur eo speculum, matellæ, vnguenta, vasa vnguẽtaria. Paulus vult etiam argentũ balneare mundo contineri. Et Põponius: ornamẽta muliebria sunt quibus mulier ornatur, veluti inaures, armillæ, & viriolæ, annuli præter signatorios, aurum, gemmæ, lapilli, vittæ, mitræ, semimitræ, calanticæ, acus cum margarita, reticula, chrochifuntia. Multa & admirãda Plinius de mulierum, & simul virorum ornamentis ponit, quorũ partem dicemus. Vniones digitis suspendere, & binos ac ternos auribus fœminarum gloria est. Crotalia appellant, ceu sono quoq; gaudeant, & collisione ipsa marga-

De mulierũ ornatu. Mundus.

Crotalia.

ritarum. Affectantq; iam & pauperes fœminę licitatorem in publico vnionem esse dictitantes. Quin & pedibus, nec crepidarum tantũ obstragulis, sed totis socculis addunt. neq; enim gestare iã margaritas, nisi calcent, ac per vniones ambulent, satis est. Et longe infra. Brutus in Philippis conquestus est fibulas tribunis fuisse aureas, & tamen eodem tempore mulieres aurum pedibus deferebant, & viri brachijs, quod ab vsu Troianorum est dictum Dardaniũ. habeant fœminę in armillis digitisq; totis, collo, auribus, per has discurrant catenæ circũ latera, & in secreto margaritarum pondera collo dominarũ aureo pendeant, vt sono quoq; vnionum conscientia adsit. Etiam ne pedibus induitur? ex eodemq; est Plinio, Et India & Seres margaritas mittunt, pretij millies cẽtena sestertia annis singulis. Tanto nobis matronarum deliciæ constant. Lolliam Paulinam, quæ fuit C. Principis, ne serio quidem aut solenni ceremoniarum aliquo apparatu, sed mediocrium etiam sponsaliũ cœna, vidi smaragdis margaritisq; coopertam, alterno textu fulgentibus toto capite, crinib9, spiris, auribus, collo monilibus, digitisq;: quæ summa quadringenties sestertiũ colligebat. nec dona prodigi pricipis fuerunt, sed auitæ opes prouinciarum spolijs partæ. Margaritæ circa Syllana tempora cœperũt Romæ esse minutæ, & viles. Post Alexandria victa fuere in frequentem ac promiscuũ vsum. hæc tamen ad hæredem transeunt, sed purpura & conchylia atteruntur, nisi vero purpurarum insania toleranda sit, quia fascibus Romanis, & deûm religioni accõmodant, & in triũphali miscentur.

Dardaniũ.

auro. Nos vidimus Messalinam Claudij principis sedente eo ad naualis prælij spectaculum, assidentem, indutam paludamēto aureo textili sine alia materia. Arsineum dicit Festus esse ornamentum capitis mulieris. & clauata dici aut vestimēta clauis intexta, aut calceamēta clauis cōfixa. Monile quandoq; mulierū ornamentū, quandoq; equorum præpendens. Et spinterem armillæ genus quo mulieres vtebantur brachio summo. solisq; fœminis decoram fuisse vestem longe lateq; diffusam ad vlnas cruraq; ab oculis defendendas. Mulieres autem candida veste, & auratis soccis vsas fuisse, Beatus Hieronymus ad Siluinam scribens, sic indicat. Quæ pullam tunicam nigrosq; calceolos, candidæ vestis, & aurati socci depositione sumpsisti. Idemq; in canticis canticorum scribit, ornamentum quod solet virginū pendere collo, nūcupari Ormuscum. a quo item doctore ad Rusticū monachum scribente est, In India nasci carbunculum & smaragdum, & margarita candentia, vnionesq; quibus nobilium fœminarū ardet ambitio. Alia nūc sparsim collecta afferemus, aliquid cōmune cum vestibus habentia: siquidem caput & pedes, sicut & reliquum corpus pariter vestiri proprie dicitur. Fimbria est omnis vestium extremitas. Exomides erant comicorū vestitus exertis humeris. Læna vestimēti genus habitus duplicis. Lacerna vestis pars infra capitium: lacinia pars vestimēti inferior. Lanerum vestimenti genus ex lana succida confectū. Mullei fuerūt calcei Albanorū regū, & post patriciorum, a mulando, id est suendo dicti. Mustricula est machinula ex regulis, in qua calceus

Arsineum. Clauata. Spinter. Vestis candida. Ormuscū. Fimbria. Exomides. Læna. Lacerna. Lacinia. Lanerum. Calcei mullei. Mustricula.

nouus suitur. Ocrem montem confragosum dicebant antiqui. hinc ocreæ dictæ, inæqualiter tuberatæ. Patagium est, quod ad summam tunicã adsui solet. Ricinum omne vestimentum quadratum, vnde riciniati mimi. Ricæ & Riculæ vocãtur parua ricinia, vt palliola ad vsum capitis facta. Supparus vestimentum puellarum lineum, quod & subucula, id est camisia dicitur. Stalagmium genus inaurium. Ecrocolũ pallium tenue meretricum, dictũ a croceo colore. Glomerũ pastorale palliũ. Puluin⁹ & puluini generis masculi, in neutro puluinaria, puluinus priuati hominis ceruical vel culcitra. Puluinar vero & puluinaria principũ vel regũ, id est lectisternia. Byssinus mulierum delicijs auri pondere vendebatur. Inter hæc vestium totius corporis, & ab ipsis dependentiũ vocabula, alias quoq; consuetudines earum rerum, vsus, & inuentionem simul dicere constitui. Demosthenem inquit Aulus Gellius vestitu, cæteroq; cultu corporis nitido venustoq; nimisq; accurato fuisse, & Hortensium oratorem præter Ciceronem clarissimũ, quem æmuli Dionysiam saltatricem appellarunt, præsertim Torquatus. & viros dicit Gellius Romanos primo sine tunicis toga sola amictos fuisse: postea substrictas & breues tunicas circa humeros desinẽtes habuisse. Certissimumq; videmus pellium suffultura nullos vnquam vsos fuisse Romanos. Augustum enim scribit Suetonius, veste non temere alia q̃ domesticavsum esse, a sorore vxore filia & neptibus confecta, togis neq; restrictis, neque fusis, clauo nec lato, nec angusto, calceamentis altiusculis, vt procerior q̃ erat videretur. hyeme

Patagium. Ricinum. Ricæ. Supparus. Stalagmiũ. Ecrocolum Glomerum Puluinus. Puluinar. Romanis vestes pellibus fultas nõ fuisse.

quaternis cum pingui toga tunicis & ſubucula, thorace laneo & femoralibus & tibialibus muniebatur. Caligula vero omnium profuſiſſimus pelle nunq̃ & ipſe vſus videtur, de quo ſic habet etiam Suetonius. Sæpe gemmatas depictaſq; penulas manuleatus, & armillatus in publicũ proceſſit. Aliquãdo ſericatus, & cycladatus: ac modò in crepidis & cothurnis, modo in ſpeculatoria caliga. nonunq̃ ſocco muliebri, plerunq; vero aurea barba, fulmen tenens, aut fuſcinã, aut caduceum, deorũ inſignia: atq; etiam Veneris cultu vſus eſt. Triũphalem quidem ornatũ etiam ante expeditionem Aſiæ geſtauit. Binas noſtri temporis conſuetudines varie intelligi ex priſcis video: ſalutationẽ, quam dignioribus capite detecto facimus, vnam: mulierum geſtaminis obtecti capitis, alteram: de quarum vtraq; quid Plutarchus in problematibus ſenſerit, ſimul audiemus. Deos ſalutantes caput operiunt. viris autẽ dignitate præditis, & honore dignis ſi quo caſu obuiant, caput aperiunt. In occurſu hoſtium caput velamur, vel ad offenſionẽ. amicis & honeſtis viris obuiã facti, & caput & nos ipſos aperimus. Quod ad deos pertinet, vt eos adorãdo humiliores redderẽtur, aut metuẽtes ne quid ominoſum, aut triſte inter precandũ alicũde auribus accideret, idcirco veſtẽ ad auremv ſq; attollebãt. Saturno capite aperto immolabatur, tanq̃ veritatis deo: quòd veritas occultari obſcurariq; non poteſt. Saturnuſq; ideo veritatis parens dictus eſt, ꝙ tempus ſit a quo veritas noſcitur. Honori quoq; rem diuinam capite aperto faciunt, quia ſplendidũ quiddã & apertũ eſt gloria. Filij tecto

Salutatio capite aperto.

Cur Saturno capite aperto ſmolaretur.

capite parētes efferūt, filię aperto, passis crinib⁹, ꝙ filij patres tanq̄ deos colunt, filiæ luctu prosequuntur. Mulieribus ne aperto quidem capite omnino esse licebat. Est enim proditum memorię, Spurium Carbilium primū Romanorū sterilitatis causa vxorē repudiasse. hunc secutus Sulpitius Gallus, idcirco vxori nuncium remisit, ꝙ eam in caput vestem deducere animaduertisset. Idem fecit P. Sempronius, quod eius vxor ludos funebres aperto capite spectasset. Quem capitis aperiendi morem Romanas mulieres ante centesimū annum seruasse satis constat. Quod enim multis ostendisse memini, Omnes mulierum picturæ veteres quas in ciuium ædibus, aut per ecclesias siue ex musiuo siue penicillo & coloribus factas videmus, capite aperto sunt. Is vero albis ex lineis amictus, quo caput nūc, ceruicem & totum cōtegunt corpus, ad funeralia olim institutus fuit: quod supra in principū deificatione ostēdimus. Vsum & cōsuetudinē vestiū satis dixisse videmur: aliquarum nunc originem dicemus. Togas rasas, phrygianasq́ꝫ diui Augusti nouissimis tēporibus cœpisse scribit ex Fenestella Plinius, suntq́ꝫ quarū nunc etiā est vsus, rasę vocabulum retinentes, & phrygiæ a Pœnis Phrygibus sumptæ, quibus in solo sacerdotali indumento vtuntur. Prætextæ apud Hetruscos teste Liuio originem habuere, & pariter trabeę regium indumentum. Pictas vestes apud Homerū fuisse dicit Plinius, a quibus triūphales sint natæ. nec dubitamus eas picturas acu fuisse factas: acuq́ꝫ facere Phrygij etiam inuenerūt, quę phrygianæ appellantur, superius dictæ. Aurum intexere primus

Ne mulieres aperto essent capite.

Toga rasa & Phrygiana.

Pretextę & trabeæ origo.

Vestes pictæ.

in Asia inuenit Attalus rex,vnde nomen fuit Attalicis,nunc Brochatis.Colores diuersos picturæ intexere,Babylon maxime celebrauit, & nomē imposuit Babylonicum,quod ab Attrebato Galliarum ciuitate Aratium vulgare nomen nūc obtinet. Plurimis vero licijs intexere,quę polymita appellant,Alexandria instituit,seruantq; nūc nomen etiam,& si multis in Italia ciuitatibus intexuntur. Aratiorū vero siue Babyloniorū mirabilem impensam dicit Plinius,quum sic ait,Metellus Scipioni triclinaria Babylonica sestertium octingentis milibus venisse,iam tunc posuit in capitalib⁹ criminib⁹,quę Neroni principi quadringentis milibus sestertiū nuper stetere. Et vt mores circa cultū prosequamur, Plutarchus scribit, eos qui nobilitate videbātur præstare,lunulas in calceis tulisse:signū esse dicētes eius quæ in luna esse dicitur habitationis, & quod post mortem animi rursus lunā sub pedibus habebunt: vel superbos homines admonentes rerū humanarū instabilitatis,cuius rei luna exēplo sit, quæ ab obscuro in lumen,inde in obscurū redit.Et ad cultū est barbā radere:de quo vsu sic habet Plinius.Tōsoribus Romæ tardior fuit vsus. In Italiam ex Sicilia venere post Romā cōditam anno CCCCLIIII,adducente P.Ticinio Mena,teste Varrone.primus omniū radi quotidie instituit Aphricanus,secundus Augustus. Et Aulus Gellius barbam & genas rasitare vsos fuisse Romanos ante quingentesimū annum tradit. P.Scipio Pauli filius cum dies sibi dicta esset a Claudio Asello tribuno plebis,cui cēsor equū ademerat, barbā more solito rasit,& veste nitida est vsus.Inter mores

Attalicæ vestes.

Babylonicæ.

Polymita.

Lunæ in calceis.

Tonsores quādo primū Romę.

cõſuetudineſq; priſcas fuiſſe vult Plinius, aurum ſiniſtra manu bellicæ virtutis inſigne delatum, qui & dicit longo tempore ſenatum nõ habuiſſe annulum, ſed ijs tantũ qui ad exteros ibant, fuiſſe datum, nec alijs poſtea licuiſſe, niſi ijs qui ea cauſa habuiſſent. Et ſuis tẽporibus fuiſſe moris, annulos ferreos ſponſæ mitti ſine gẽma. Annulos vero poſtea promiſcui vſus fuiſſe indicat Cannẽſis clades trium modiorũ. Macrobius in Saturnalibus ſcribit, veteres nõ ornatus ſed ſignãdi cauſa annulum tuliſſe, nec plures q̃ vnum habere licuiſſe, nec niſi libero: in Quintiorũq; familia aurum nec fœminas quidẽ habere moris fuiſſe. Annulus autẽ aliquãdiu plebem a ſenatu diuiſit, vt medij equites eo vterentur. & tunica ſenatum ab equitibus diuidebat. Cur autẽ in digito feratur, qui minimo eſt proximus, voluiſſe dicit primos Aegyptios, quia vena a corde in eũ cõtinuata ſit digitum. Et Atteius Capito exiſtimauit, quia manus illa & digitus ſint minus officioſi. Iulius Capitolin9 eſt author Maximinũ imperatorẽ vaſtę magnitudinis & feritatis hominẽ, vxoris dextrocherio vſum fuiſſe ꝓ annulo. Erat enim dextrocheriũ muliebre brachiorũ ornamentũ, quod ex auro in annuli lati formã gemmis precioſiſſimis integebatur. Veſtium quoque & totius corporis ornamentorũ partẽ claudat mutatio veſtis, quã difficillimis ſiue publicis ſiue priuatis rebus fieri mos fuit. Liuius quarto ſeptuageſimo, Cn. Pompeius Strabo bello ſociali Picẽtes fudit, & Aſculũ obſedit: ꝓpter quã victoriã Romę prętexta & alia magiſtratuũ ornamenta prius mutata, ſunt reſumpta. Et Cicero in oratione in Piſonem. Cũ

Annulorũ vſus.

Anul9 ſponſæ ferreus & ſine gẽma.

Dextrocherium.

Mutatio veſtium.

ſenatus frequens luctum & dolorem ſuum veſtis mutatione declarandum cenſuiſſet. Item Cicero in oratione pro P. Sextio: Senatus frequens veſtẽ pro mea ſalute mutãdam cenſuit. Reliquũ eſt nobis in conſuetudinum morumq; priſci ſtantis imperij Romanorũ obſeruantia, incedendi, pręſertim petito aliũde auxilio, per vrbes & itinera, formã oſtendere: quam videmus nedum a noſtra præſentis ſeculi, ſed præteritorum longe ſeculorum conſuetudine diuerſiſſimã fuiſſe: temporum tamen in primis habenda eſt ratio. Aliter enim parua & exili, aliter aucta & opulenta, aliter libera & ſimul caſta, aliter principum faſtu & ſimul luxu diſſoluta re factitatum eſt. Mulieres enim infra videbimus vehiculis florente Romana re vſas fuiſſe, etiam magis q̃ homines, quæ vt prohiberentur ipſa vectatione, aliquando in ſenatu actum eſt. Vnde notum eſt fœminas quaſq; vrbis præſtantiores Brutorum domũ obſidere auſas, qui abrogationi legis Oppiæ intercedere volebant, quę lex prohibębat ne mulieres veſtẽ varij coloris, ne plus ſemiunciã auri haberẽt, ne iuncto vehiculo propius vrbem mille paſſus pręterquam ſacrificij cauſa vterentur. Obtinueruntque mulieres abrogari legem, pernicioſo certe exemplo, quia in peius omnia ſunt delapſa. Scribitq; Plutarchus in Problematibus, Carmentis ædem mulieres ędificaſſe, & maxime coluiſſe, quia mulieres vehiculis ſenatuſconſulto prohibitæ, cum poſtea eſſent reſtitutæ, id edificauerũt, quę Euandri mater fuit, Nicoſtrata pri⁹ appellata: & quia ederet oracula carminibus, inde Carmẽta eſt dicta, ob quam & carmina dicta. Quanquam Mar

Fœminæ brutorũ domũ obſederunt.
Lex oppia.
Carmentis ædes a matronis extructa.
Carmina vnde.

eum Catonem censorem scribit in x l Liuius nõ nihil tanto malo remedij adhibuisse. Ornamenta enim,& vestem muliebrem,& vehicula quæ pluris quã quindecim milibus æris essent, in censum referri in rationes iussit. Sed ad rem,præter equos,quorum sub regibus,post libera ciuitate, demũ principibus præsertim florentissimis semper rarus, quandoq; nullus in vrbibus & itinere fuit vsus, sexdecim vectationis modos fuisse inuenimus, forma inter se plurimum differentes. De quorum tamen vsu dicturi, memoramus nõ esse nobis seruatam in bellis consuetudinem sexto dictam libro, repetendam,cum etiam negaturi non simus multos præsertim nobiles in itinere equis quandoq; vsos fuisse. videmus enim ex Liuio Fabium Maximũ qui filio consuli ad Ocriculum obuius fuit,in equo sedisse, quousq; eum descendere filius per lictorem iusserit. Et de M. Catone superiore scribit Seneca epistola tertia de nonagesima. O quantum erat seculi decus,imperatorium,triumphalem,censorium,quodq; super omnia est,Catonem,vno caballo esse contẽtum,& ne toto quidem.partem enim sarcinæ ab vtroq; latere dependentes occupabant. & de altero Catone scribit Plutarchus, cum pedes per Asiam obiret legationem,Demetrio Pompeij liberto obuiasse equitum turma sociato. Ciceroq; in libris de senectute scribit Masinissam cũ equo descendisset,vt iterum ascenderet adduci nõ potuisse.Quem etiam Ciceronem Tironi suo scribere videmus, Equum & mulum Brundusij tibi reliqui. Et in Miloniana eiusdem oratione est. Obuiam fit ei Clodius expedit9 in equo.Et tamẽ

Equorum vsus.

addit, nulla rheda, nullis impedimẽtis, nullis Gręcis comitibus, vt solebat. Sed fuerit hic licet rarus equorũ vsus vsq; ad primorũ ex principibus tempora, Claudiũ Imperatorẽ scribit Suetonius viatores ne per Italię oppida nisi pedib⁹, aut sella, aut lectica transirent, monuisse edicto. Et Iulius Capitolinus scribit M. Antoninum pium in ciuitatibus sederi in equis aut vehiculis prohibuisse edicto. Qua autem ratione vehiculorum consuetudo aut per se ipsam inoleuerit, aut de industria sit introducta, Seneca epistola quintadecima sic ostendit. Gestatio & corpus nõ cõcutit, & studio non officit. possis legere, possis dictare, possis loqui, possis audire, quorum nihil nõ ambulatio vetat. Vnde Cicero ad Atticũ, Hanc epistolam dictaui sedens in rheda. & infra. Capuam proficiscebar hæc scribens. & alia epistola ad eundem, Hoc literarum exaraui egrediens e villa ante lucem. Et Plinius orator Mario de auunculo suo. In itinere quasi solutus curis cæteris, huic vni vacabat. Ad latus notarius cum libro & pugillaribus, cuius manus hyeme manicis muniebantur, vt ne cœli quidem asperitas vllum studij tempus eriperet. Sed iam videamus ipsa quindecim vehiculorum vocabula. Arceraque sit primum, de quo vehiculo Asconius. Arcera plaustrum rusticum tectum vndiq;, quasi arca, quo senes & ægroti vectari solent. Cisium vehiculi biroti genus. Vnde Vlpianus locati & conducti, Cisiarius, id est, carrucarius. Arcirinam Festus inquit esse plaustri modici genus, quo homo gestari possit. Benna lingua Gallica genus vehiculi appellatur. Vnde combennones, in

De vehiculorum vsu.
Arcera.
Cisium.
Cisiarius.
Arcirina.
Benna.
Combẽnones.

Canteriũ. eadem benna sedẽtes. Canterium aliud fuisse vehiculum Seneca epistola tertiadenonagesima sic ostendit, M. Cato censorinus, quem e Republica tam fuit nasci quàm Scipionẽ, alter enim cũ hostibus nostris bellum, alter cum moribus gessit, canterio vehebatur æthiopico. Octophorum fuit octo rotarum vehiculum, quo solus est vsus Caligula, de quo Suetonius: Interdum adeo segniter & delicate incessit, vt octophoro veheretur, atq; appropinquanti in vrbem Verri sibi vias & conspergi propter puluerem exigeret. Currũ passim per latinos authores inuenimus, quo in rusticis & alijs necessitatibus atq; alicubi in bello quandoque fuit vsus. Tamen L. Metellus, qui Palladium incendio eripiens excæcatus est, id a senatu in honorem habuit, vt curru in senatum portaretur. Et Plutarchus de Cæsare, Cum per Italiam Cęsar curru veheretur, semper Antoniũ vnà secum habuit: cuius similitudinẽ ornatiores habuere carrucæ. Nam Helius Spartianus de Alexandro Seuero. Carrucas Romæ & rhedas senatoribus omnibus vt argẽteas haberent permisit, interesse Romanæ dignitatis putans, vt his tantæ vrbis senatores vectárẽtur. Sed rheda quid fuerit, infra dicemus. Pilentũ inquit Festus vehiculi genus esse quo matronæ vehuntur: sed idem videtur esse quod petoritum, quod vehiculi verbum quatuor rotarum ab Hispanis introductũ, Varro de lingua latina, in consuetudinẽ sua & Ciceronis ætate primũ venisse dicit, estque eius formæ qua nostri temporis principum Italiæ mulieres vectantur, ita libratũ, vt cõsidentes in puluinis in aëre suspendi agitatę videãtur. de vtroq;

Margin notes: Octophorum. Carrucæ. Pilentum. Petoritũ.

Festus, Pilentũ vehiculi genus quo matronæ vehuntur. petoritũ vehiculũ Gallicũ. Alij osce putant dictum, quod hi petora quatuor appellant. quatuor enim habet rotas. hisque duobus parum differentem formã fuisse tenemus. Carpentũ, de quo Cornelius Tacitus. Suum quoque fastigium Agrippina altius extollere, carpento capitolium ingredi, qui mos sacerdotibus & sacris antiquis concessus, veneratione augebat fœminæ, quam Imperatore genitam, sororem eius qui rerum potitus sit, & coniugem & matrem fuisse, vnicum ad hunc diem exemplum est. Morem vero hunc quem Tacitus sacris & sacerdotibus concessum fuisse dicit, Ammianus Marcellinus nostros seruasse Christianos sacerdotes, vt multi q̃ ornatissimi vnico veherentur carpento, scribit. & tamẽ carpento vehebatur Claudia, cũ turbæ eam progredi impedienti, vt frater reuiuisceret optauit: quanquam causa esse potuit de qua in quinto Liuius sic habet, Cum matronæ aurum dedissent pro corona aurea Apollini mittẽda quam vouerat Camillus, senatus gratitudine vsus, matronis concessit, vt pilento ad sacra, & carpentis ad ludos festo & profesto die vterentur. Sella, magistratuum ædilis & prætoris sedes, qua per vrbem ius dicentes comportabantur, quẽadmodum aliquot ex nostri temporis summis pontificibus podagra impeditis, humeris hominũ eam vidimus deferri. Tamen Suetonius Augustum nouam cœpisse consuetudinem dicit: In consulatu pedibus ferè, extra sæpe adoperta sella per publicũ incessit. Burdones item aliud fuerunt vehiculi genus vnico homini ferẽdo idoneum. Et essedum breue

Carpentũ. Burdones. Essedum.

vehiculum rheda minus: birotum, vno homine celeriter aduehendo fuit accommodatũ. Cicero Trebatio in Britannia agenti. Essedum aliquod rapias suadeo: & ad nos quamprimum recurras. quanquam & id etiam, sicut alia vehicula, luxuries Romana postmodum habuit ornatissimũ. Nam Suetonius de Claudio imperatore. Essedũ argenteum sumptuose fabricatum, ac venale ad sigillaria redimi concidique coram imperauit.

Lecticæ forma.

Lectica frequentissimum apud priscos vehiculi genus nobilium virorum simul & fœminarum fuit, cuius forma marmore incisa Romæ in hãc maxime formã extat. Primum haud multũ dissimile est feretro huius tẽporis, quo a decẽ duodecimve hominibus mortuorum corpora in sepulturam deferuntur. Sed pedes habuit tres ita subtus affixos, vt in itinere occulti suspenderentur, & in lecticæ fundum resupinati dimissi eam a terra altiusculam sustentarent: intectamq; fuisse apparet velis, oculos a puluere, & sole, ac vento semper defendentibus: quorum aliqua densiora frigoribus & pluuia arcendis idonea fuisse nõ dubitamus: & partem qui ferebatur, aut totam aperire cũ libuisset, facile poterat. erat vero duorũ capax: qua tamẽ vnici vt plurimũ vtebantur. Suetonius de Nerone: Matris sæpe lectica per publicũ simul vectus est. Ei succollabant, deni duodeniq; serui, quibus longo in itinere vicariũ in laborem alij succedebant, conficiebanturq; eo vectationis modo, & longa simul & inquieta, & & cum libuisset accelerata itinera: sed ills per vrbem agros & oppida frequentior vsus fuit. supra eos autem qui succollabant, lecticam fuisse dela

tam, Seneca epistola octuagesima sic indicat. Idem quoq; de istis licet omnibus dicas, quos supra capita hominum, supra quamq; turbam delicatos lectica suspendit. Et idem epistola prima trigesima. Non faciet te beatum turba seruorum lecticam tuam per itinera vrbana aut peregrina portantium. Et item Seneca. Quoties occurrit domus splendida, cohors culta seruorum, lectica formosis imposita calonibus, contemno. Vlpianus de legatis tertio, Lecticarij qui solũ matremfamilias portabant, continentur legato rerum vxoris causa paratarum. Item iumenta, vel lectica, vel sella, vel burdones. Domitianus imperator probrosis fœminis lecticę vsum ademit. Externos quoque viros alicuius dignitatis lectica, sicut & Romanos, fuisse vsos Cicero ad Atticum sic indicat: Hic Vedius venit mihi obuiam, cum duobus essedis, & rheda equis iuncta, & lectica. Sed iã de rheda videamus, quod communius cæteris vehiculum fuit. erat vero duarum semper rotarum, sed multiplicium quandoque iugorum: qua omnibus, etiam abiectissimis vti licuit, vt solus ornatus quales ea vectarentur, ostenderet: & multi simul ea commode vehebantur, dummodo mularum & equorum iuga adhiberentur oneri suffectura. Cicero pro Milone. Cum hic Milo cum vxore veheretur, in rheda penulatus, magno & impedimento ac muliebri, & delicato ancillarum puerorumque comitatu. Mulis vero vsos fuisse ad vehicula priscos, & non equis, vbique inuenio, quod ex parte sic indicat Seneca tertiadenonagesima epistola. Vehiculum in quo positus sum, rusti

Rheda.

Mulis vsos antiquos ad vehicula, nõ equis.

cum est: mulæ se viuere ambulando testantur, mulio excalceatus non propter æstatem. Quid mulæ omnes saginatæ, omnes vnius coloris. Et Helius Lampridius de Commodo imperatore. Dedit & vasa aurea, & cum vnguētis alabastra, dedit & vehicula cum mulabus, & mulionibus, & iuncturis argenteis, vt ita a conuiuio redirēt: sed alia q̄ mulos & equos animalia Heliogabalū rhedis & vehiculis iunxisse, sic Lāpridius habet. Canes ingentes quaternos iunxit ad currum, & sic vectatus est: quatuor seruis iunctis ingētibus, processit in publicum: iunxit & leones: Matrem se magnam appellās: iunxit & tygres, Liberum se vocās. habuit gemmata vehicula & aurata. Iūxit & quaternas mulieres, & binas vel ternas ad
Pimpillum pimpillum quod est temonis caput, & sic vectatus est, & nudis nudus trahentibus. fecit idem de pueris, cum tunc, vt ante Philippū liceret. Rhe-
Vehicula meritoria. das autem in primis, sed & alia vehicula publice institutum fuisse in vrbe Roma ad portas teneri parata, quæ indigētes dato pretio publice etiam declarato, in prōptu haberēt, constat. Suetonius de Caligula. In Gallia quoq; cum damnatarum sororum ornamenta, supellectilem, & seruos atque etiam liberos immensis pretijs vendidisset, inuitatus lucro: quicquid instrumenti veteris aulæ erat, ab vrbe repetijt: comprehensis ad portandum meritorijs quoque vehiculis, & pistrinensibus iumentis, adeo vt panis Romæ sæpe deficeret, & litigatorum plerique, quòd occurrere absentes ad vadimonium non possent, causa caderent. Et erant rhedę ac vehicula non in vrbe solum, vt supra apparet, meritoria omnium ne-

cessitatibus suffectura, sed per vias consulares ab vrbe Roma vndiq; in quascunq; orbis Romani prouincias ducentes, pretio singulis præfixo, vltra quod nihil pro vectura accipere possent. Capitolin⁹ de M. Antonino philosopho: Dedit pręterea curatoribus regionum ac viarum potestatem, vt vel punirent, vel puniendos ad præfectũ vrbis remitterent eos qui vltra vehicula quicquã ab aliquo exegissent. Quam quidem vehiculorũ vndiq; constitutorum consuetudinem ex parte nos edocet Ioãnis Chrysostomi ad Stagiriũ monachum opus. Chrysostomus nanq; vir sanctissimus eloquentissimusq; Stagiriũ monachũ post actam in monasterio multis annis laudabilem vitam, a dæmone correptum, vt cõsolaretur, multis nititur rationibus, exemplisq; virorum item sanctorum, qui multis in hac vita laboribus difficultatibusq; agitati sunt. Inter quæ est de Abraã tam multarum gentium patre, quem multi existimarunt ætatem omnem prospere & tranquille vixisse. Et Chrysostomus præter alia incõmoda, peregrinationẽ eius narrat difficillimã, in qua quidem facile apparet, quanta fuerit differentia regiminis & conditionis prouinciarũ Palestinæ, Chaldæorum & Persarũ regni, quæ temporibus Abrahæ fuit, & earundem prouinciarũ administrationis, quæ per Alexandri Mãmeæ, & Iuliani apostatæ imperatorum tempora erat, quando ipse Chrysostomus hæc scribebat: quo ex Chrysostomi testimonio, nõ magis vehiculorũ de quibus nunc agitur, per Ro. imperij vias dispositio cernitur, q̃ ipsarum prouinciarũ fœlix de quo lõge supra diximus, regimen intelligitur. Sed iam

ipsum audiamus Chrysostomũ,qui omissis labo ribus,& difficultatibus maximis, quibus Abraã in Perside agitatus est,sic habet. Verũ ista quoq; modo omittamus, atq; a peregrinatione sua ordiamur: illud primum inquirentes: diligentius, quanto itineris spatio Chaldæorum prouincia a Palæstina separata est,aut quænam viæ illius cõ ditio fuerit:quo modo sibi tũc misceri illi homines potuerint:qui fuerit viuendi atq; conuersandi modus. non enim quia facile tunc iustus ille obediuit, res etiam continuo facilis existimetur. Nec quoniam cito ac breuiter Moyses rei gestæ digessit ordinem, opus ipsum breuitatem putes imitatum. Ista enim dicere & enarrare facillimũ est:agere autẽ,laboris difficultatisq; plenissimũ est. Viæ igitur istius longitudinẽ,locorũq; intercapedinẽ, diligentius enarrare possent, qui inde ad nos progressi essent. Nos hactenus illorũ quidem nemini congressi fuimus. Vnum vero ex ijs qui ex citeriore prouincia adueniunt, nacti, cum tempus ab illo inquireremus, quo iter agere coactus esset, triginta & quinque dierum numerũ audiuimus. Et Babylonem quidem ille se non vidisse ait, audisse tamen ab his qui ibi fuerant, tãtundem itineris restare conficiendum, vt eo perueniretur. atque huiusmodi distantia locorum & tunc erat, & modo est: porro itineris conditio non ea nunc est, quæ tunc fuisse creditur. Nũc enim & mansionibus perpetuis distinctum est, & vrbibus ac villis frequentibus ornatum, viatoresque plurimos offendit, qui illuc proficiscuntur: quod non minus ad securitatis rationem valet, quàm mansiones, vrbes atque villæ: præter-

ea & ex prouincia ciuitatum principes viros, & corporis magnitudine & roboris cunctos excellentes, iaculoque & funda tantum valentes, quantum vel sagittarij sagittis, vel armati pilis, statutis ducibus quibus illi obtemperent constituentes, hoc eis vnicum iniungunt munus, solãque itineris tuendi curam custodiamque permittunt. Ad hæc aliam longe his omnibus diligentiorem curam excogitauere. habitacula enim mille passibus ab inuicem distincta itinere toto fabricantes, nocturnos illic statuere custodes: per illorum labores & vigilias maximum cõtra latronũ impetus munimen viatoribus constituentes. Tunc vero nihil horum erat, nõ villæ perpetuæ, non vrbes, non discretæ dierum singulorũ mansiones, non crebra diuersoria, non commeantium vestigia, nõ aliquid deniq; huiusmodi. Licet nũc omittere semitæ asperitatem, aeris q; inęqualitatem, quæ, & si desint alia, per se viatoribus sunt molestissima. Testes mihi sunt, qui cum vehiculis iumentis q; inuehantur, ne sic quidem consueta itinera audent incedere, nisi ea prius strata lapide viderint, foueasque impleuerint, atq; cũcta complanauerint. Cæterum tunc, inhabitabili nunc regione, erat via illa desertior, ipsis q; montibus & collibus asperior, præruptisque omnibus & præcipitijs periculosior. Nõdum id quod esse omnium grauissimũ duxi, quo pacto barbaris feris q; nationibus nouus semper hospes iũgebatur, intelligo. Hoc enim maiora illi ac difficiliora in dies negotia prębebat, cũ omnes tũc per gẽtes, imò, vt verius loquar, per ciuitates diuisi essent, atq; separati. neq; enĩ sicuti nũc in maxima

orbis parte fieri cernas, vni imperio, vniusq; ditioni mortales omnes seruiebant, eisdemq; gubernabãtur legibus: sed veluti corpus vnum in multa membra concisum, ita hominum genus dispersum erat atq; dissipatum: hostesq; ex hostibus iustus ille Abraam mutare in dies cogebatur, & antequam priores fugeret, rursus in alios incidere, cum alibi quidem confuse plurimi dominarentur, alibi nullus dominationis ordo seruaretur. Sed iã satis multa de moribus priscorum & consuetudinibus, seu publicis, seu priuatis: satis multa item superius dicta sunt de religione, & de Reipublicae administratione, atque etiam de militia. Ad decimam vltimamq; partem, Triũphos, nostri operis titulum decusq;, veniendum est.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE TRIVMPHANTIS LIBER DECIMVS.

RIVMPHOS ROMAnorũ describere, ac vnũ in locum congerere aggressus, duo eorum tanquam preludia, minoris scilicet dignitatis & gloriae alios honores victoribus datos, prius referam, Ouationẽ, & Trophaeũ. Ouatioq; ordine prima, verbi vim ab ohe gaudentium interiectione originem habet, vt dicta sit quasi ohatio. Iuuenalis de Horatio. Satur

Ouatio vnde.

est cum dicit Horatius, ohe. Et Festus Pompeius ouantes dicit lætãtes, ab eo clamore dictos, quẽ faciunt redeuntes ex pugna, geminata oo litera. Et Aulus Gellius sic habet: Ouandi ratio & causa, cum bella non rite, neq; cum iusto hoste gesta sunt, aut hostiũ nomen humile, & non idoneũ, vt seruorum, piratarum: aut deditio solito citius facta, aut incruenta victoria. Ingrediebantur vrbẽ pedibus, sequentibus eos, non militibus, sed vniuerso senatu. Et oualem coronam supra ostendimus fuisse myrteam, quam habebant qui ouantes introibant, cum bella non erant indicta, aut sine sanguine. Corona oualis myrtea. Liuius XXVI. Tribu. plæbis ex autoritate senatus ad populum tulerunt, vt M. Marcello qua die vrbem ouans iniret, imperium esset: pridie quàm vrbem iniret, in monte Albano triumphauit, inde ouans multam præ se prędam in vrbem intulit, cum simulacro captarum Syracusarum: catapultę, ballistæq;, & alia omnia instrumenta belli lata, & pacis diuturnę, regiæq; opulentiæ ornamenta, argenti ærisq; fabrefacta vasa, alia supellex, pretiosaq;, vestis, & multa nobilia signa, quib⁹ inter primas Græciæ vrbes Syracusæ ornatæ fuerant. punicæ quoq; victorię signum: octo ducti elephãti: & nõ minimum fuere spectaculum, cum coronis præcedentes Sosis Syracusanus, & Mericus Hispanus, quorũ alter introitum in Syracusas, alter in arcem dederat. M. Marcello ouatio. Et Suetonius de Augusto: Bis ouãs ingressus est vrbem, post Philippense, & rursus post Siculum bellum. Et de Tyberio idem: Ob res bene gestas in Gallijs ouans vrbẽ curru ingressus est, primus vt ferunt, triumphalibus ornamẽtis honoratus,

nouo nec cuipiã alteri tributo genere honoris. Liuius in quarto. Quinto Capitolino filio Capitolini, Equis fusis triumphus negatus: ouans vrbem ingressus est. & infra, Publius Valerius consul arce Caruentana recuperata, vrbem ouans introijt. & infra. Valerius Potiti⁹ cõsul deuictis in Algido Equis triũphauit. & libro quinto. Manlius capitolinus consul ouans ingressus est. & in libro septimo, Fabius repulsis a porta Collina Gallis, Tiburtibus vastatis, ouans vrbem ingressus est. Tertio item & trigesimo libro, Aelius ob rem faciliter in Hispania gestam, ouans in vrbem ingressus est. & quinto trigesimo, M. Fuluius Nobilior, qui biennio ante prætor in Hispaniã profectus est, ouans vrbem ingressus est. Trophęum Gręcam habet originem a τροπη quod cõuersionem latine significat. primi enim Græci eo vocabulo vsi, suos qui hostem nulla aut parua cõmissa cæde conuertissent in fugam, in hunc maxime modum honorarũt. Arboris quę in loco esset, ramis paululum supra stipitem succisis, scuta, galeas, thoraces, loricas, & alia q̃ fugiẽs reliquisset hostis arma appendebant, eratq; id paucorũ dierum victi dedecoris, & victoris glorię monumẽtum, quod pace breui composita sublatũ, nullam notę vicinis in ea victoria inustæ relinqueret memoriam. Vnde Plutarchũ supra ostendimus merito questum esse, impudenter simul & aspere nimis egisse primos ex Gręcis, qui trophęa aut marmore incisa, aut ære sculpta facientes, odium simul & bellum a conseruata victi ignominia perpetuum reddidissent. Romanos itaque vltimo Græcorũ exemplo trophęa marmorea aut ærea,

Trophęũ.

præſertim montium dorſo inſculpta poſuiſſe videmus,quorum multa etiam nunc paſſim per vrbem extare videmus : ſed illa ſunt omniũ maxima Caij Marij de Cimbris habita,quę a Sylla diſiecta,Caium Cæſarem repoſuiſſe Suetonius ſcribit,nunc ad ſanctorum Iuliani & Euſebij eccleſias,qua via ab arcu ſancti Viti ad celebrem ſanctæ crucis baſilicã itur,ſemiintegra. de eoq; verbo habet ſic Nonius. Spolia hoſtium affixa ſtipitibus vocãtur trophęa. Sed de triũphis videamus. Triumphare inquit Varro appellatũ, quod cũ imperatore milites redeuntes clamitabãt per vrbem in capitolium eunti,Io Triũphe.a dithyrambo græco Liberi cognomẽto. & Plinius,Liber pater primus triumphum inuenit. Cicero ad equites prius quàm iret in exiliũ, Maiores noſtri eos Imperatores,qui militũ virtute hoſtium fregerant furorem,iucũdiſſimo fructu libertatis reconciliato, non ſolum ſtatuis dignos putarunt, ſed etiã æterna triumphi laude. Lege autem fuit cautum,ne quis triumpharet qui minus quàm quinque milia vna acie ſuperaſſet. M. Cato & Martius Tribuni plębis altera lege pœnam ſtatuerunt ijs qui mentiti erant. Quare ingreſſi vrbem triũphaturi,apud quæſtores vrbanos de veritate ſcripta iurant.Et legibus item ac pro cõſuetudine obſeruatum,'vt pro aucto tantũ imperio nõ pro inſtaurato triũpharetur. Itaq; nec P. Scipioni recuperatis Hiſpanijs,nec M.Marcello captis Syracuſis triumphus cõceſſus. Primus apud Romanos in triumpho Liberum patrem imitatus eſt Titus Tatius, qui triumphans de Sabinis primus omniũ ouans vrbem ingreſſus eſt,quoniã

Triũphare

Lex de triumphantibus.

Triũphaturi de veritate ſcripta iurant.

T. Tatius primus Romanorũ triumphauit.

rem leuiter absq; cruore gesserat, myrtoq; Veneris victricis coronatus incessit: quę postea fuit, vt diximus, ouantium corona. Sed de triumphis multa sunt dicēda prius quàm ad particularem eorum descriptionem veniamus. Primum apud maiores nulli licuit triumphare, qui nec dictator, nec consul, neque prætor res gessisset. quod cum L. Lentulo obiectum esset, qui proconsul in Hispania rem bene gesserat, ouans, sicut supra ostendimus, in vrbem ingressus est. Et duodetrigesimo de Scipione, Ob res gestas magis tentata est triumphi spes, quàm petita pertinaciter, quia neminem ad eam diem triumphasse qui sine magistratu res gessisset, constabat. In septimoq; Liuius. C. Manlius de plæbe primus dictator, de Hetruscis populi iussu sine authoritate patrum triumphauit: solusq; Cn. Pompeius, quod multi scripsere, eques Romanus, & prius q̃ per ætatem consul fieri posset, bis triumphauit: quod in delubro Mineruæ in titulis Pompeij apparuisse Plinius affirmauit. Lex alia siue consuetudo triumphaturis fuit, vt prius reportarent exercitū, prouinciāq; in qua res gesserant, successoribus redderent quietam. Liuius XL. Lucius Manlius consul ex Hispania redierat, cui postulanti a senatu in æde Bellonę triumphū, rerum gestarū magnitudo impetrabilem faciebat, exemplum obstabat, quòd ita comparatū more maiorum erat, ne quis qui exercitum nō deportasset, triumpharet, nisi pacatam perdomitamq; successori prouinciam tradidisset. curru autem semper peruectos fuisse qui triumpharent, constat, duarum tamen rotarum, quales Romæ in Titi Vespasiani arcu ad

Quib' triūphare liceret.

Lex altera triumphantium.

Triūphantiū currus qualis.

ſanctam Mariã nouam, & in ſanctæ Martinellæ ſacello, L. Veri Antonini marmore inciſos ad iuſtam propè menſurã extare videmus: ducitur vterq; dictorum imperatorũ currus equis quatuor, prout Liuius libro quarto, Camilli deuictis Vehijs triumphus modũ exceſſit: Curru equis albis iuncto inuectus, clarior quàm gratior fuit. Et tamẽ Liuiũ duodeuigeſimo ſic habere videmus. De C. Claudij Neronis, & M. Liuij Salinatoris triumpho poſt inflictam Haſdrubali cladem ducto, C. Claudius equo ſine militibus, M. Liuius quadrigis, vrbem ineuntẽ milites ſequerentur: itaq; iret alter conſul ſublimis curru multiiugis ſi placeret equis; vno equo per vrbẽ curru triumphũ ſequi Neronem. Et pręter equos tauroſq; vtroſq; albos, elephantis poſtea ducendo currui nõnulli ex principibus ſunt vſi. Nam Pompeij triũpho Aphrico elephanti currum traxere. Quẽ in hoc ſicut & in pręlio Cæſar ſuperauit: de quo Suetonius, Gallici triumphi die aſcendit capitolium ad lumina, Elephãtis quadraginta dextra lęuaq; lychnos geſtãtibus. Et Capitolinus de Gordiano iuniore. Quadrigæ elephantorum Gordiano decretæ ſunt, vtpote qui Perſas viciſſet, triumpho Perſico triumpharet. Er Flauius Vopiſcus de Aureliano. Fuit alius currus quatuor ceruis iunctus, qui fuiſſe dicitur regis Gothorum, quo, vt multi memoriæ tradunt, capitolium Aurelianus inuectus eſt, vt illic cæderet ceruos, quos cum eodem curru captos vouiſſe Ioui optimo maximo ferebatur. Et ſi triumphus ob rerum tranſuehendarum multitudinem vna die perfici non poterat, alij dies perficiendo adhibebantur. Titum enim

Elephanti ad currus triũphãtiũ

Aureliani curr⁹ a ceruis vectus.

Quintium Flaminiũ de Macedonibus & Græcis triduo triumphasse infra ostendemus. Suetonius de Cæsare, Eodem mense quater sub diuersis ducibus triumphauit. & de Augusto. Curules triũphos tres egit, Dalmaticum, Actiacũ, Alexãdrinum continuo triduo. In ipsoq; triumphantium curru filios sedere solitos fuisse, Cicero p Murena sic asserit. Cũ sedere in equis triũphantiũ prętextati potissimũ filij soleãt, Aemilium Paulum speciosissime in triumpho filium duxisse legimus, quem triduo post amiserit. Sed gratius egisse videtur Hadrianus. cũ enim triumphum ei senatus, qui Traiano debitus erat, detulisset, recusauit ipse, atq; imaginẽ Traiani curru triumphali vexit, vt optimus Imperator ne post mortẽ quidem triũphi amitteret dignitatẽ. & Marcus Antoninus philosophus petijt L. fratri, vt secũ triũpharet. petijt præterea vt filij Marci Cęsares appellarẽtur. Triũphauit simul de Parthis. In triũpho autem liberos Marci vtriusque sexus secum vexit, ita tamen, vt & puellas virgines veheret: cum filio suo de Marcomanis triumphauit. ecõtra vero impurus ille & bestius homo Cõmodus Antoninorum & Imperatorij nominũ inquinator, venia legis Annariæ impetrata consul est factus, & cũ patre de Germanis triumphauit: Romamq; vt redijt, subactore suo Antero post se in curru collocato, ita triũphauit, vt eum Anterus ceruice reflexa publice oscularet, etiam in orchestra. & Seuerus Apher Parthicũ deferẽtibus patribus triumphum idcirco recusauit, quod consistere in curru affectus articulari morbo non posset, filijsq; cõcessit vt triumpharent. Descriptio-

Triũphantium filios curru eodẽ solitos duci.

Imago traiani triumphauit.

ni item triumphorum præmittendà sunt alia,& in primis nonnulla quæ Cicero Verrinarum septimo sic habet, Ipse triumphus quam ob rem gratissimus populo Romano fuit,atq; iucundissimus?quia nihil est victoria dulcius. victoriæ autem testimoniũ dulcius, si quos sæpe metueris, eosdem victos ad suppliciũ duci iubeas. Atenim qui triumphant,eo diutius viuos hostium duces seruant,vt his per triumphum ductis pulcherrimũ spectaculum, fructũq; victoriæ populus Romanus percipere possit:tamen cum de foro in capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent. Idemq; dies & victoribus imperij,& victis vitæ finem facit. Et idem Cicero in Pisonem,differens de triumpho,Quid tãdem habet iste currus?quid vincti ante currum duces? quid simulacra oppidorũ? quid aurum? quid argentum?quid legati in equis,& tribuni?quid clamor militũ? quid tota illa pompa? Et varij item mores adnotandi sunt. Festus Pompeius, Laureati milites sequebantur triumphantes,vt quasi purgati a cæde humana intrarent vrbem. Itaq; eandem laurum omnibus suffitionibus adhiberi solitum erat,quòd omni tempore viret, vt similiter Respub.floreat. de qua item lauro Plinius, Laurus triumphis proprie dicatur,Cęsarum pontificumq; sola domos exornat,& ante limina excubat: sterilis earũ maxime triũphalis, qua triũphantes vtuntur. Et infra Plinius morem dicit triumphãtium notabilem,olim triumphasse duces cum corona Hetrusca ex auro, quæ a tergo sustineretur a seruo, triũphantemq; tunc annulum in digito ferreum habuisse,vt æqua esset for-

Triũphus cur gratus populo Romano.

Milites laureati sequebãtur triũphantes.

Laur• triũphis dicata

Triũphantis corona & annulus. tuna triumphantis,& serui coronam sustinentis. Sicq; triumphasse de Iugurtha Caium Marium, qui tertio cõsulatu aureum sumpserit annulum. sed in iis quæ nunc extant marmoreis triũphantium figuris, Fortuna alata. fortuna alata,non seruus coronam sustentat: quam quidem fortunam in aurato corio,aut aliter depicto fuisse crediderim.colorem enim suum nũc habet marmor,& de re ipsa nihil scriptum inuenio. Tunica autem aurea triũphasse Tarquinium priscum Plinius in Verrio Flacco sumptum tradit.Morisq; item fuit,nõ legis,imperatores belli ciuilis victoria quantũuis magna non triumphare,quia ciues nõ hostes occiderint. Sic nec Nasica Tiberio Graccho cum suis perempto,nec Metellus Caio Opimio,neque Caius Antonius Catilina superatis triumpharunt. Lucius vero Sylla cum de Græcis vrbibus captis,& simul de ciuibus Marianis superatis triumpharet,sola vrbium captarum spolia in triumphum prætulit. Morisq; pariter fuit,vt sequentes triũphalem currum milites lœdoria in imperatorem suum dicerent. Sicq; Gallico triumpho Cæsaris Militũ carmẽ lędoriũ in triũphãtem. milites inter cætera carmina iocularia etiam illud vulgatissimũ pronunciarunt,Gallias subegit Cæsar,Nicomedes Cęsarem.& Ventidium Bassum Parthici triumphi die secuti milites decantarunt, Qui mulos fricabat,factus est cõsul.Lege autem cautum erat,quod Plutarchus in Pauli Aemilii vita tradit,neminẽ ducem ante triũphi initium vrbẽ ingredi: sed in Vaticano apud territorium triumphale, necessarios triumpho ap- Triũphaturi in vaticano expectabant. paratus facturi expectabant:quod in Vespasiani triumpho & filiorum infra diffusius ostẽdemus.

Triumphos omnes Romæ, & nunquã alibi præter duos, fuiſſe ductos atq; celebratos conſtat: mirumq; in tanta rerum imperij euerſione, in tanta principum & tyrãnorũ inſolentia, in tanta ſediũ & locorũ mutatione, quantam penè ſinguli fecerunt imperij moderatores, neminẽ fuiſſe eorum, qui aut Mediolani, aut Aquilegiæ, aut Conſtantinopoli voluerit triumphare. Luciũ autẽ Piſonem tradit Plinius ſcripſiſſe, Papyriũ Curſorem primũ in monte Albano triũphaſſe de Corſis: & Papyrium Maſonem, cũ triumphum Romæ nõ impetraſſet, in Albano monte triũphaſſe. Triũphoſque ipſos omnes viginti & trecentos fuiſſe Paulus Oroſius, omniũ qui ſtãtis adhuc Romani imperij geſta ſcripſerunt vltimus, eſt author, quẽ glorioſis eccleſiæ doctoribus Hieronymo & Auguſtino familiaritate coniunctum, de ea re cũ ipſo Auguſtino, videndi triumphi (ſicut initio diximus) auido, contuliſſe crediderim. Deſierant enim pridem antea triumphare Romani, cum ſatis conſtet Probum Imperatorẽ fuiſſe qui triũphauerit vltimum. Et Probum inter, & vltima beati Auguſtini tempora, anni paulo plus minus ducenti adnumerantur. Primum apud Romanos Titum Tatium regẽ Dionyſij Bacchi imitatione triumphum duxiſſe diximus, & alium è regibus Tarquiniũ priſcum pariter triumphaſſe, Plinium ſcribere, ſupra item oſtendimus. ſed quales hi fuerint triũphi, a nemine tradi vidim⁹. Publius autẽ Valerius conſul primus pulſo Tarquinio, & Vehijs Tarquinienſibuſq; poſt Bruti mortem ſuperatis, reges pulſos in hoc ſicut & in pleriſq; imitatus, triumphauit. Et ſi verò nõnul

Triumphi CCCXX.

los ex triumphis qui visi fuerint, ampliores pro tēpore, atq; speciosiores scribere intendimus, quo gloriam populi Romani eius tēporis, tanq̄ & nos ipsi cum Augustino adsimus, celebriorem lætioremq; ostendamus, maiorem tamen eorum partem summatim colligēdo pergemus. Seruabimus autem temporū ordinem, vt crescentem populi Romani potētiam, triumphorum quoq; amplitudinem imitatam fuisse appareat, vtq; omnibus constare possit, quo tempore Romana potentia se ipsam sub Pōpeio & Cæsaribus ferre non potuit, triumphos fuisse ductos, qui deorum potius q̄ hominū opera, opulentiam fastūq; imitati sint: eritq; a Camilli triumpho initium, de quo sic habet in quinto Liuius. Aduētus quoque dictatoris omnibus ordinibus obuiam effusis celebratior, q̄ vllus vnquam antea fuit: triumphus omnem consuetū honorandi diei illius modum aliquantum excessit: maxime conspectus ipse, curru equis albis iuncto vrbem inuectus est, parūq; id non ciuile modo, sed humanum etiam visum: Iouis Solisq; equis æquiparatum dictatorem etiam in religionem trahebant. Triumphusq; eam ob vnam maxime rem clarior quàm gratior fuit. Hunc triumphum & si Liuius magnis effert laudibus, a nulla tamen alia, quàm equorū alborum parte laudare potuit, quod præda (vt assolebat) transferenda, populo erat distributa, & nulli erāt digni magnates, quos ante currum captiuos ducere potuerit. Alius autē triumphus post multos annos a Papyrio cursore dictatore de Samnitibus ductus, & si aliquid decoris, nullā tamen habuit prædam cum captiuis ordine tra-

Triūphus Camilli.

Triūphus Papyrij cursoris.

ducẽdam. sic enim scribit in nono Liuius. Dicta tor ex Senatusconsulto de Samnitibus triũphauit, cuius triumpho longe maximam speciem captiua arma præbuere: tantum magnificentiæ visum in ijs, vt aurata scuta dominis argentariorũ ad forum ornandum diuiderentur : inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus cũ tensæ ducerentur. Nec maioris fuit apparatus triũphus, de quo sic habet in decimo Liuius: Q. Fabius deciano exercitu relicto in Hetruria, suis legionibus deductis ad vrbem, de Gallis Hetruscisq; ac Samnitibus triumphauit: milites triumphãtem secuti sunt. Celebrata incõditis militaribus non magis victoria Q. Fabij, quàm mors P. Decij est, excitataq; memoria parẽtis, æquata euẽtu publico priuatoq; filij laudibus: dati ex præda militibus æris octogeni bini, sagaque & tunicæ, prẹmia illa tempestate militiæ haudquaquã spernenda. primus post hos triumphus fuit Papyrij cursoris tũc cõsulis, de quo Liuius libro itẽ decimo. Consul exercitum de Samnitibus deduxit: venienti Romam triumphus omniũ consensu est delatus. Triũphauit in magistratu, insigni vt illorum temporũ habituserat, triumpho: equites peditesq; insignes donis transiere, ac transuectis, multæ ciuicæ coronæ vallaresq; ac murales conspectæ: inspecta spolia Samnitium, decore ac pulchritudine paternis spolijs, quẹ nota frequenti publicorum ornatu locorum, comparabantur. ducti nobiles aliquot captiui clari suis patrumque factis: æris grauis transuecta vicies centum milia, & auri triginta tria milia. Omne æs argentumque in ærarium conditum: Militibus da-

Triũphus Q. Fabij.

Triũphus alius Papyrij cursoris.

tũ nihil ex præda. Maioris lætitiæ & gloriæ prę-dictis triumphum duo Coss. simul Claudius Nero, & Liuius Salinator deuicto occisoq; Hasdrubale duxerũt, quẽ Liuius extollere est adnixus. Nec tamen huic etiam triumpho plura affuerũt magnifacienda ijs quę superiores habuisse docuimus. Sic enim in XXVIII Liuius: Ita consociatus triumphus, cũ vtriq;, tum ei magis, qui quantum merito anteibat, tantum honori collegę cederet, gloriam auxit: illum equitem aiebant sex dierum spatio transcurrisse lõgitudinem Italiæ, & eo die cum Hasdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra aduersus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. ita vnũ consulem pro vtraq; parte Italiæ aduersus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse: nomẽ Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Hasdrubalem vero qua alia re quàm aduentu eius obrutum, atq; extinctũ esse? itaq; iret alter Cos. sublimis curru, multiiugis, si vellet, equis: vno equo per vrbem verum triumphum vehi. Neronem etiã si pedes incedat, vel parta eo bello, vel spreta triumphi gloria memorabilem fore. hi sermones spectantium Neronem vsq; in capitolium prosecuti sunt. Pecuniam in ærarium tulerũt, sestertium milies octoginta milia æris. Libet multos ex triumphis transire minoribus, vt ad maiores citius veniam. Scipionisq; triumphũ XXXI libro a Liuio descriptum primo afferimus. Pace terra mariq; parta, exercitu in naues imposito, in Siciliam ac Lylibęum traiecit: inde magna parte militum in nauibus missa, ipse per lętam pace

Triumph⁹ Claudij Neronis & Liuij Salinatoris.

Triũphus Scipionis superioris.

non minus q̃ victoria Italiam effusis nõ vrbibus modo ad exhibendos honores, sed agrestiũ etiã turba obsidẽte vias Romã peruenit, triũphoq́ omniũ clarissimo in vrbẽ est inuectus. Argẽti tu lit in ærariũ pondo centũ milia xxiii. militibus ex præda quadragenos æris diuisit. morte subtra ctus spectaculo magis hominũ q̃ triũphãtis glo riæ Syphax est. Eundẽ vero triũphũ ab Appia no diligentius descriptum repetere libet. Scipio post hæc ex Libya in Italiã profectus, vniuersas copias classe traduxit, Romãq́ ad triũphũ reuer sus est, quẽ omniũ ante se splendidissimũ dicitur egisse. Eius forma, vt nunc fit, ab illo seruata est. fuit autẽ huiusmodi. Sertis redimiti omnes præci nentibus tubis, currus spolijs refertos deduce bãt. ferebãtur & ligneæ turres, captarũ vrbiũ si mulacra, aurũ deinceps & argentũ partim rudi bus massis, partim signatum. Coronæ præterea quas virtutis gratia vrbes dedissent: Cãdidi sub inde boues & elephãti illos sequebãtur. Post hoc Carthaginẽsiũ ac Numidarũ principes bello ca pti. Imperatorẽ lictores præibãt purpureis ami cti vestibus, tum citharœdorũ ac tibiarum turba ad Hetruscæ similitudinẽ põpæ: hi succincti, co ronisq́ aureis redimiti, suo quisq́ ordine canẽtes psallentesq́ prodibãt. hos lydios appellant: vt fa cile crediderim Hetruscos a Lydijs sumpsisse ori ginẽ. horũ in medio quispiã talari veste fimbrijs ac armillis auro splendẽtibus amictus, gestus va rios edebat: hostibusq́ deuictis insultãs, risus vn diq́ ciebat. Post thuris & odorũ copia impera torẽ cicũsteterant. quem currũ deaurato, multifa riamq́ refulgenti candidi vehebãt equi, auream

capite geſtantem coronã lapillis ornatã, gemmiſ
q3.is veſtẽ ſuccinctus purpureã patrio more au
reis intextã ſideribus, altera manu eburneum ſce
ptrum, altera laurũ præferebat, quę Romani vi
ctoriæ inſignia profitentur. Vehebãtur & cũ eo
pueri virgineſq3, & ad habenas hincinde cognati
iuuenes: demum qui exercitũ ſecuti erãt ſcripto
res miniſtri ſcutiferive: poſtremo exercit9 in tur
mas acieſq3 diuiſus currum ſequebatur. Milites
quoq3 lauro redimiti laurũ manu ferẽtes, quibus
meritorũ inſignia adiũcta. Aderãtq3 qui hos qui
dem laudibus ferrent, hos ſalibus inſectarentur,
nõnullos infamia notarẽt. ſimplex deniq3 trium
phi forma, & quã vnuſquiſq3 ſermone facile ex
plicare queat. Cũ in capitolium vẽtũ eſſet, Sci
pio depoſito apparatu, epulum (vt amicis mos e
rat) in tẽplo præbuit. Poſt hunc tamẽ haud diu
M. Porcius Cato triumphũ ex Hiſpania duxit,
ſuperioribus primis creſcẽtis Reip. parẽ, de quo
Liuius XXXIII. M. Porcius Cato ex Hiſpania
triumphauit. tulit in eo triũpho argenti viginti
quinq3 milia pondo, auri mille quadringenta: mi
litibus diuiſit ſingulis ducenos ſeptuagenos ęris:
triplex equiti. per quod tempus L. Quintius triũ
phum triduo duxit cõtinuo, his qui poſtea ſub
principibus ducti ſunt, ſimillimũ, de quo ſic ha
bet Liuius XXXIII. Poſtq̃ Romam vẽtum eſt,
ſenatus extra vrbem Quintio ad res geſtas ediſ
ſerẽdas datus eſt. Triumphus initus: die primo,
arma, tela, ſignaq3 ærea & marmorea tranſtulit,
plura Philippo adempta, q̃ quæ ex ciuitatibus
ceperat. Secunda die argentum aurumq3 factũ,
infectũq3 & ſignatũ. Infecti argenti fuit XVIII

Triũphus M. Porcij Catonis.

Triũphus L. Quintij de Philippo

milia pondo, & ducenta ſeptuaginta. facti vaſa multa omnis generis, cælata pleraq́, quædã eximiæ artis, & ex ære multa fabrefacta: ad hoc clypei argentei decẽ, ſignati argẽti octuagintaquatuor milia fuere atticorũ, tetradrachma vocant, triũ ferè denariorũ in ſingulis argenti eſt põdus. auri pondo fuerunt tria milia ſeptingenta, decẽ quatuor: & clypeus vnus auri totus, & Philippei aurei quatuordecim milia quinque centum quatuordecim. Tertio die coronæ aureæ dona ciuitatum tranſlata centum & quatuordecim, & hoſtiæ ductæ, & ante currum multi nobiles captiui obſideſque. Inter quos Demetrius regis Philippi filius, & Armenes Nabidis Tyranni filius Lacedæmonius. Ipſe deinde Quintius in vrbem eſt inuectus, ſecuti currum milites frequẽtes, exercitu omni ex prouincia deportato: iis duceni quinquageni æris in pedites diuiſi, duplex centurioni, triplex equiti. Præbuerunt ſpeciem triumpho capitibus raſis, ſecuti qui ſeruitute exempti fuerãt. Et ſuum diu, poſt triumphum P. Cornelius Naſica de Boijs duxit, in mediocribus numerandum: quem ſic Liuius deſcribit. In eo triumpho Gallicis carpentis arma, ſigna, & ſpolia omnis generis tranſuexit, & vaſa ænea Gallica: & cum captiuis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit: aureos torques tranſtulit, æris mille quatuor centum ſeptuaginta: ad hoc auri ducenta quadraginta ſex, argenti infecti, quod in Gallicis vaſis non infabre ſuo more factum, C C C L X pondo: bigatorum numerum C X X X I I I I M: militibus qui currum ſecuti ſunt, centenos vicenosquinos aſſes diuiſit,

Triũphus Scipionis Naſicæ.

duplex cēturioni, triplex equiti. Nec omittendū duximus M. Fuluij triumphū, de quo Liuius in XXXVIII sic habet. Triūphare mense Ianuario statuerat: sed cum audisset consulē Aemilium literis M. Aburij tribuni plæbis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad impediendū triumphū Romā venientem ægrū in via substitisse, ne plus in triumpho certaminū q̃ in bello haberet, prætulit triumphi diem. Triūphauit ad calēdas Ian. de Aetolis, & de Cephallenia. aureæ coronæ centū decem pondo, duæ ante currū latæ sunt: argēti pondo octuaginta tria: auri pondo CCXLIII: tetracina Attica CXVIII: Philippei nūmi decē milia CCCCXXXII: signa ænea CCCCCCCLXXXV: signa marmorea CCXXX: arma, tela, cætera spolia hostiū, magnus numerus. Ad hoc catapultæ, ballistę, tormenta omnis generis: duces aut Aetoli & Cephallenes, aut regij ab Antiocho ibi relicti, ad septem & viginti. Multos eo die priusq̃ in vrbem inueheretur, in circo Flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos sociosq; donis militaribus donauit. Militibus ex prę da quinos vicenos denarios diuisit, duplex cēturioni, triplex equiti. Et plaulopost alius apud Liuiū ponitur triumphus, quem nos vltimū afferre decreuimus. Extremo anni magistratibus creatis iā ad tertiū nonas martias C. Mālius Volso de gallis qui Asiam incolunt, triūphauit. serius ei causa triumphandi fuit, ne Q. Terentio Culeone prætore causam lege Petilia diceret, & incēdio alieni iudicij, quo L. Scipio dānatus fuerat, cōflagraret: eo infensioribus in se q̃ in illū iudicibus, quo disciplinam militarē seuere ab eo conseruatam

Triumph. M. Fulij.

Triūphus C. Manlij Volsonis.

ſucceſſor ipſe omni genere licentiæ corruperat. neq; ea ſola infamiæ erāt,quæ in prouincia procul ab oculis facta narrabantur,ſed ea etiā quę in militibus eius quotidie cōſpiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Aſiatico inuecta in vrbem erat. In primis lectos æratos,veſtē ſtragulā tū pretioſam, plagulas, & alia textilia, quæ tum magnificæ ſupellectilis habebātur, monopodia & abacos Romā aduexerunt. tunc pſaltriæ ſambuciſtriæq;, & conuiualia ludorū oblectamenta addita epulis. Epulæ quoq; ipſæ cū cura & ſumptu maiore apparari cœptæ: tū coquus viliſſimū antiquis mancipiū æſtimatione & vſu, in pretio eſſe, & quod miniſteriū fuerat, ars haberi cœpta. Vix tamen ea quæ tū conſpiciebantur, ſemina erāt futuræ luxuriæ. In triūpho tulit C. Manlius coronas aureas ducentas duodecim. Argenti c c x x milia centū tres. Tetracinū Atticorū c c v I I milia: x x Ciſtophorū: Philippeorū nummorū M. x v I. c c c x x. Arma ſpoliaq; multa gallicis carpentis traducta. Duces hoſtiū duo & quinquaginta ducti ante currū: militibus quadragenos binos denarios diuiſit, duplex cēturioni: ſtipendiū duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omniū ordinū donati militaribus donis currū ſecuti ſunt. Carmina a militib9 ea in imperatorē dicta, vt facile appareat, in ducē indulgētē ambitioſumq; ea dici, triūphūq; eſſe militari magis fauore q̄ populari celebrē. At iā ma iores attingamus triūphos auctę Romanarū rerū amplitudini reſpōſuros. Nec ab alio digni9 id inchoari poteſt, q̄ a Pau. Aemilio, cui cōtigit vt frugi ipſe in tēporib9 Reip. adhuc frugalitati in- Triūphus Pauli Aemilij:

seruientibus vixerit,& tamẽ triũpho a maximis ꝓcedente victorijs luxuriẽ prim⁹ in vrbẽ inuexerit. Hic eni Pau. ille Aemilius fuit, qui q̃tuor filiorum duos priores clarissimis domibus ꝑ adoptionẽ inseruit, cũ maiorẽ Fabio Maximo quinquies consuli, minorẽ Scipioni Aphricano, in filios dedit. Hic fuit Aemilius ille qui frugalitatis & modestiæ amator, filiarum maiorẽ M. Catonis filio vxorẽ dedit, minorẽ Aelio Tuberoni: qui quidẽ Tubero vir optim⁹ maximeq̧ in Repu. authoritatis ita tenui erat patrimonio, vt sexdecim viri ex Tuberonũ familia omnes simul in eisdẽ ædibus, & quidẽ modicis, cũ coniugib⁹ & liberis habitarent. Itaq; in illis ædibus Pauli Aemilij bis cõsulis, & bis triũphalis filia deducta est, in eisq; habitauit, nec puduit eã pauperis viri, sed virtutẽ admirata est ꝑ quã pauper erat. Tãtis tamẽ assuet⁹ modestiæ & frugalitatis artibus, cõtinere nõ potuit Aemilius quin tẽpori adauctæ rerũ opulẽtię inseruiẽs, triũphũ in hãc maxime formã duxerit. Populus Roma. nitidis vestibus ornatus, in locis & vrbis partib⁹ per quas transiturus erat, sese ad spectãdum triũphum parauerat: omnia vrbis tẽpla erãt aperta, & sertis vaporibusq; repleta suauibus. Multitudo ministrorũ baculos manib⁹ gestãtiũ ex medio dimouebat turbas, & vias puras apertasq; præstabat. Trãsmissio in tres dies diuisa est. Prima eni dies vix signis tabulis & statuis transmittendis suffecit, quæ vehiculis comportabantur. Secunda die pulcherrima & ornatissima Macedonũ arma multis curribus delata fuerunt splendentia ære & ferro abstersо, atq; ita disposita, vt casu maxime cecidisse viderent, galeæ, scu-

Tuberonũ familia pauperrima.

ta,thoraces,ocreæ,& cretenses peltæ, & thracia gerra,pharetre,& æquorum frena,ac enses nudi per hęc iacētes,& sarissæ infixæ ita,vt nec victorum quidē absq; metu esset aspectus. Post hos armorū currus tria virorū milia sequebātur,qui numismata ferebant argentea,vasis trecentis quinquaginta. Vas erat quodlibet trium talentorum, quatuor viri singula vasa portabāt. Alij crateras argenteas & phialas,calicesq; ornatissimos & ingentes certo ordine deferebant. Tertia die prima luce tubicines nō mite neq; suaue,sed bellicū sonantes primi ibāt. Post eos c x x boues albę cornibus auratis ducebant,vittis ornatę & sertis. ducebāt eas adolescētes succincti ad immolādū,& pueri aureas patinas sacrificij gratia deferebant. de hisq; bobus albis dicere voluit Virgili9 de tauris tractans,qui in Meuaniæ cāpis ad Clitumnū amnem albi nascunt,sic. Hic albi Clitumne greges, & maxima tauri Victima sæpe tuo perfusi flumine sacro,Romanos ad tēpla deûm duxere triūphos. Post eos sequebāt qui aurea numismata gerebāt in vasis trium talētorum,vt supra de argenteis numismatibus dictum est. numerus vasorum fuit triadeoctuaginta. His succedebāt qui aureā phialam decem talentorum,quā Aemilius ex lapillis effecerat,itē antigonea & seleucea & thericlia & Persei vasa aurea portabāt. Post hæc Persei currus & arma,& diadema sup armis positum: deinde post modico interuallo nati regij ducebant,& cum ipsis alumnorum & magistrorum & pædagogorum lachrymans turba,qui & ipsi manus tendebāt ad ciues, & pueros eadem facere & precari docebant. Erant masculi duo,

& vna fœmina,nõ satis infortuniũ suum p ætatẽ intelligẽtes:quę res magis homines ad misericor diam cõmouebat,multiq; lachrymas ciues ad illum aspectum demiserũt:fuitq; lętitię & doloris plenum spectaculum,donec infantes transierũt. Ipse autẽ Perseus post filios & ministros ibat,fusca veste amict⁹, & crepidas more patrio habẽs, propter magnitudinẽ malorum ad omnia trepidus,ac mẽte turbatus.post eũ ibat amicorũ & familiariũ mœsta turba miserabiliter ipsum intuẽtes lachrymantes,vt etiã plęriq; ex Romanis lachrymare ob misericordiã cõpellerẽtur. Post eũ deferebãtur aureę coronę,quibus Aemiliũ virtutis gratia Gręcę donauerãt ciuitates.Erat numerus coronarum quater centum. deinde Aemilius ipse sequebat̃ ornatissimo curru inuectus, vir & citra eiusmodi honorẽ spectaculo dignus,purpuram auro contextã indutus, & ramum lauri dextera gerens.ferebãt & laurũ milites qui currum Aemilij sequebant̃,legiones cohortesq; & manipuli,partim carmina patria salibus permixta & risu,partim laudes Aemilij cantantes:quę intuebantur & admirabãtur omnes,nec quicq̃ ex ijs quę sibi optãda forent, deesse arbitrabantur.Ob eas res in Macedonico gestas bello,summa populi Romani gratia Aemilio accessit.Tãtum enim auri argentiq; in ærariũ Aemilius retulit,vt nullum tributum persolui a ciuibus opus fuerit,vsq; Hircij & Pansę consulatũ,qui circa primũ Cęsaris & Antonij bellum consules fuerunt. Magnus amplissimusq; fuit,quẽ descripsimus, Pauli Aemilij : maiores amplioresq;, & propterea deo vt

Triumphi Pompeij. videt̃ inuisi,quos Põpeius duxit,triumphi fuere.

Eos tamen nullo in loco ordine scriptos inuenimus, quia summatim etiã attingere nimiũ omnibus est visum. A Plinio igitur sparsa vt sunt scripta nõnulla sumemus, qui triũphasse eũ dicit nõdum p ætatẽ senatorẽ de Mithridate, curru quatuor elephãtis ducto: & post triumphũ Ponti in duos dies partitũ, apparatus pro alio triumpho fuisse relictos. & addit Plinius, Magni Pompeij triumpho trãslata statua argẽtea Pharnacis, qui primus regnauit in Ponto, item Mithridatis eius patris, & currus argentei. Itẽ Põpeius in triumpho tulit alueum cum tesseris lusorium e gẽmis duabus, latum pedes tres, longũ pedes quatuor. fuit in triumpho luna aurea pondo x x x, lecti tri clinares aurei tres. Vasa ex auro & gemmis abacorum nouẽ, signa aurea tria, myrrhina tria, coronæ ex margaritis x x x I I I, Mons aureus quadratus cũ ceruis & leonibus, & pomis omnis generis, musæ ex margaritis inerãt, & in eius fastigio horologiũ, & Pompeij imago ex margaritis. eadẽ Põpeij victoria myrrhina in vrbẽ inuexit, primusq; Põpeius lapides & pocula ex eo triumpho capitolio dedicauit, quæ protinus ad vsum hominũ trãsiere, abacis etiã escarijsq; vasis expetitis. Aliqualẽ vero triũphi ordinẽ Plutarchus in Põpeij vita sic ponit. Erãt regiones de quib⁹ triũphabat, sic literis ãnotatę, Põtus, Armenia, Cappadocia, Paphlagonia, Media, Colchis, Hiberia, Albania, Syria, Cilicia, Mesopotamia, pręterea ij qui circa phœnicẽ & palestinã incolũt Iudæi & Arabes, Piratarũ etiã quotquot genera terra mariq; debellata erãt. Inter hęc notabantur castella haud pauciora q̃ mille capta, ciuitates fermè no

ningẽtę,piraticę naues octingẽtę,vrbes pręsidijs Romanis firmatas esse vndequadringentas. his quoq; addebat,vniuersa vrbis Romę tributa ante id bellũ quiquagies decies cẽtena milia fuisse, cũ ijs vero quę ipse quęsiuit,octuagies & quiquagies decies cẽtena milia:in ærarium pręterea vasa,aurum,argẽtũq; signatũ adviginti milia talentorũ, præter quæ militib⁹ diuisa sunt,quorũ qui minus accepit,mille & quingentos æreos tulit. Captiui post pricipes piratarũ in triũpho ducti. Tigranis Armenię regis filius cũ vxore filiaq; ipsi⁹ Tigranis,Zosime cõiunx,rex Iudęorũ Aristobolus.Mithridatis soror cũ liberis quinq;,Scytharũ quoq; q̃ multæ mulieres,Albanorũ & hiberorũ, ac regis comagenoꝝ obsides ducti. Trophęa quoq; notata omnia,quę præliorum numero æqua aut se duce aut ꝑ legatos partit⁹ est. Maximũ vero ac splendidissimũ fuit, & quod Romanoꝝ nemini hactenus cõtigit,quod tertiũ e tertia orbis parte triũphũ duxit.Creuit tanq̃ ꝑ gradus triũphi gloria apparatusq; in Cęsare & successorib⁹ suis principib⁹,quos Impatores appellauere.Tã not⁹ autẽ erat triũphoꝝ apparat⁹,vt Suetonius Cæsaris & Augusti omniũ maximos paucissimis attigisse cõtẽtus fuerit.nã de Cęsare sic habet.Cõfectis bellis quinquies triũphauit,post deuictũ Scipionẽ quater eodẽ mẽse,sed interiectis dieb⁹,& rursum semel post superatos Põpeij liberos.Primũ & excellentissimũ triũphũ egit gallicũ, sequẽtẽ Alexãdrinũ,deinde Ponticũ,huic ꝓximũ Aphricanum,nouissimũ Hispaniensem, diuerso quęq; apparatu & instrumento.Gallici triũphi die velabrũ præteruehens penè curru excussus est,axe

Ttiumphi Cæsaris.

diffracto,ascenditq; capitolium ad lumina, quadraginta elephantis dextra læuaq; lychnos gestātibus. Pontico triumpho inter pompæ fercula, trium verborū prætulit titulum· Veni,Vidi,Vici. Non acta belli significātem,sicut cæteri,sed celeriter confecti notam. Veteranis legionibus prędæ nomine in pedites singulos super bina sestertia quæ initio ciuilis tumultus numerauerat,vicena quaterna milia nummū dedit:assignauit & agros,sed nō cōtinuos,ne quis possessorū expelleretur. Populo præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras,vicenos quoq; nummos quos pollicitus olim fuerat,viritim diuisit, & hoc amplius cētenos pro mora. Cætera extra triumphi apparatū scribit Suetonius. Sed iam ad alios descendam triumphos maiori diligentia a scriptoribus traditos,quo formam tantæ rei melius nosse possimus. Flauius Iosephus gēte Iudæus captiuitatem Hierosolymæ vrbis a Vespasiano patre & Tito filio principibus Romanis factam describens, ipsorum Imperatorum triumphum sic refert. Communem triumphum ob res gestas agere statuerunt, quamuis vtrisque senatus proprium decreuisset. Prædicto autem die quo futura erat pompa victoriæ,nemo ex tam infinita ciuitatis multitudine domi remansit. Omnes autem cum prodissent,loca vbi tantum stare possent præuenerunt,quanta spectaturis sufficerēt, Imperatoribus relicto necessario transitu. Cuncta vero pars militaris ante lucem per turmas atque ordines progressa est cum rectoribus suis,& circa ostia constituta non palatij superioris,sed prope Isidis templum,ibi enim principes

Triūphus Vespasiani & Titi.

nocte illa requieſcebant, prima iam aurora incipiente procedunt Veſpaſianus & Titus lauro coronati, amicti vero prima veſte purpurea, & ad Octauias ambulationes trãſeunt. Ibi enim ſenatus, & ducum proceres, & honorati equites eorũ præſtolabãtur aduentũ. Tribunal autẽ ante porticus factũ erat, ſellęq; in eo eburneæ pręparatę. quò cũ aſcẽdiſſent, cõſederũt, ſtatimq; partis eos militaris fauor excepit, multis virtutũ teſtimonijs prędicatis. Illi autẽ inermes erãt in veſte ſericea, laureis coronati. perceptis autẽ laudib9 eorum Veſpaſianus, cũ dicere adhuc vellent, ſilentij ſignũ dedit, magnaq; õniũ quiete facta ſurrexit, & amictu magnã partẽ capitis adopertus, ſolennia vota celebrauit, idemq; Titus fecit. Perfectis autẽ votis Veſpaſianus in cõmune omnes breuiter allocutus, milites quidẽ ad prãdium, quod ijs ex more ab imperatore parari ſolet, dimittit, ipſe vero ad portam recedit, quę ab eo ꝙ per illam ſemp triũphoꝝ põpa ducit̃, nomẽ accepit, vbi & cibũ prius capiebãt, & triũphalibus veſtibus amicti, dijs ad portã collatis, cæſa hoſtia, inter ſpectacula trãſeũtes triũphũ ducebãt, vt multitudini facilior prębereẗ aſpect9. Pro merito autẽ narrari multitudo illoꝝ ſpectaculoꝝ & magnificẽtia nõ poteſt, in omnib9 quę quiſq; excogitauerit, vel artiũ factis, vel diuitiatũ operibus, vel naturæ nouitate. Nã penè quęcũq; hominib9 qui vnquã ſunt fortunati, paulatim quęſita ſunt alijs alia mirabilia atq; magnifica, hęc vniuerſa illa die Romani imperij magnitudinẽ probauerunt. Et enim argẽti auriq; necnõ & eboris & in omni genere ſpecierũ ſiue opum multitudinẽ nõ vt in põ

pam ferri cerneres:sed,si quis dixerit,omnia fluere, & alias quidē vestes ex rarissimi generis purpura portari,alias diligentissima purpura variatas arte Babylonica.gēmæ autē clarissimę & tā multę,alię coronis aureis,alię speciebus,alię formatę iclusę traductę sūt,vt appareret frustra nos earū vsq̄ rerū esse aliquid suspicari. ferebātur autē simulacrorū singula,quæ illi deos habebāt,& magnitudine mirabili,& arte nō defunctorie facta.horumq; nihil non preciosa materia.Quin & animaliū diuersa genera ꝓducebātur, ꝓprijs ornamentis induta.Erat autē etiā quę singula portaret magna hominū multitudo,purpureis vestibus atq; inauratis ornata.Ipsi etiā qui ad pompā fuerāt ab illa turba discreti,pręcipua & mirabili ornamentorū magnificētia culti erant.Insup hisne captiuorū quidē vulgus inornatū videres, sed varietas & pulchritudo vestium natā ex fatigatione corporū deformitatē oculis subtrahebat. Maxime autē stupor erat machinarū quę portabātur,siue pęgmatū fabricatio, ꝑ quorū magnitudine timēdum virib⁹ portātiū occurrētes putabāt.Multa enim in tertiū nidum vndequaq; surgebant:& magnificentia fabricę cū admiratione delectabat,multis aurata veste circūdatis,cū aurum pręterea factū & nō factū esset affixū. Multis autē imitationibus bellum aliter in alias diuisum machinas,certā sui faciem ostendebat. erat enim cernere, vastari quādā fortissimā terrā. totas vero interfici acies hostium, & alios fugere, alios captiuos duci,murosq; excellēti magnitudine machinis dirui,& castellorū cōscēdi munimina,& populos ante mœnia ciuitatū disturba-

ri,exercitũq́ intra muros diffundi,cędisq́ omnia loca plena,& eorũ qui resistere non poterãt,preces:ignẽq́ tẽplis immissum, incendiumq́ super domos.& post multã euastationem euersionẽq́, atq́ amnem tristitia defluentẽ,nõ in arua culta, neq́ in hominũ vel pecorum potum,sed per terram ex omni parte flagrantẽ. hæc enim Iudæos esse passos ipsi experti sunt.Ars autẽ,& cõfectorum operum magnitudo,nescientibus adhuc fieri præsentibus ostendebatur.Erat autẽ per singula pęgmata captæ ciuitatis dux,ita vt captus fuerat,ordinatus.multę autẽ naues sequebãtur:spolia vero alia passim ferebantur. Eminebant autẽ eorum quæ apud Hierosolymã in templo reperta sunt,mensa aurea põderis talenti magni,& cãdelabrum similiter auro factum,sed opere cõmutato ab vsus nostri consuetudiue.Nã media quidem columna basi hærebat,tenues autẽ a cacumine producebantur formatæ ad similitudinem fuscinulę,& summũ quoq́ in lychni specie fabricatum.Erãt autẽ numero septẽ,septimi diei,qui apud Iudæos est festus, indicantes honorẽ . post hęc portabatur lex iudæorũ, nobilissimum spoliorum.inde trãsibãt plurima victoriæ simulacra portãtes,omnia ex auro & ebore facta.post quæ Vespasianus prior ibat,& Titus deinde sequebatur.Domitian⁹ autẽ adequitabat,ipse quoq́ adornatus pulcherrime,dignusq́ spectari.Põpę autẽ finis fuit ad Capitolini Iouis tẽplũ.quo postq̃ ventum est,cõstiterunt.Erat enim vetus mos patrius,operiri,donec ducis hostiũ mortẽ quispiã nunciaret.Postq̃ igitur eũ finẽ vitæ habere nunciatũ est,omniumq́ fauor secutus est,tũc hostias

immolarunt,hisq; omnibus secũdo per vota solennia celebratis, in palatiũ recesserunt. Multis deinde post annis Aurelianus princeps nõ ignobilis triũphũ duxit,quẽ sic Flauius Vopiscus Syracusius describit. Curr⁹ regij tres fuerũt, in his vnus Odenati argento,auro,& gẽmis operosus, atq; distinctus:alter quẽ rex Persarũ Aureliano dono dedit,ipse quoq; pari opere fabricatus. Tertius quẽ sibi Zenobia cõposuerat, sperans se vrbem Romã cum eo visurã,quod illã non fefellit. Nam cũ eo vrbem ingressa est vincta, ac triumphata. Fuit alius curr⁹ quatuor ceruis iũctus,qui fuisse dicitur regis Gothorum,quo,vt multi memoriæ tradunt, Capitoliũ Aurelianus inuectus est,vt illic cæderet ceruos,quos cum eodẽ curru captos vouisse Ioui optimo maximo ferebatur. præcesserũt elephãti viginti,ferę mãsuetæ Libycæ,palestinæ diuersæ, ducentæ,quas Aurelianus priuatis donauit,ne fiscũ annonis grauaret.tygrides quatuor,camelopardali, alces, cætera talia per ordinẽ ducta.gladiatorũ paria trecẽta. p̃ter captiuos gentiũ barbararũ,blennos, aximiotas, arabes,erãt quoq; bactriani,hiberi,saraceni, persæ,cum suis quiq; muneribus:gothi, alani, roxolani,sarmatæ,franci,sueui,vãdali, germani, religatis manibus captiui pręcesserũt:inter hos etiã palmyreni,qui superfuerãt principes ciuitatis,& Aegyptij ob rebellionẽ.ductæ sunt & decẽ mulieres,quas virili habitu pugnãtes inter Gethas ceperãt:q̃s de amazonibus ortas titul⁹ indicabat. p̃lati sunt tituli gẽtiũ nomĩa cõtinẽtes. Inter hęc fuit tetricus chlamyde coccinea,tunica galbina, braccis Gallicis ornat⁹,adiũcto sibi filio quẽ ipę

Aureliani triũphus.

ratorē in Gallia nūcupauerat. Incedebat etiā Zenobia ornata gēmis, catenis aureis quas sibi fecerat, vincta. Præferebātur coronę ciuitatum aureæ titulis eminētibus proditæ. Iā populus ipse Romanus, iā vexilla collegiorū atq; castrorū, & cataphractarij milites, & omnis exercit9 & senatus (& si aliquantulū tristior, quod senatores triumphari videbant) multū pōpæ addiderūt. Deniq; in Capitoliū vix nona hora peruenit, sero autem ad palatiū. Sequētibus diebus datæ sunt populo voluptates ludorū scænicorū, ludorū circēsiū, venationū, gladiatorū, naumachiæ. Vltimus mihi restat Romanorū principū quos legerim triumphasse Probus. vellēq; Flauium Vopiscum qua diligentia superiorē Aureliani, eadē & hunc Probi è Pannonia imperatoris vere probi præstantissimiq; triumphū scripsisse. Sed videtur dei iudicio factū esse, vt qui vltimus omniū in tanto imperio triūphus esse debebat, mutilus trūcusq; describeretur. Sunt itaq; Flauij Vopisci hæc verba. Triūphauit de Germanis, & Bemis omnium gentiū ferocissimis. ad quingentos homines ante triumphū duxit. Venationē in circo amplissimā dedit: ita vt populus cuncta diriperet. Genus autē spectaculi fuit tale. Arbores validę per milites radicitus auulsæ, late lōgeq; trabib9 affixæ sunt, terra deinde superiecta, totusq; circus ad siluæ speciē consitus gratiā viroris præbuit. Immissi deinde per omnes aditus struthiones mille, cerui mille, apri mille, damę & cætera animalia quanta ali adinueniriq; potuerūt. Immissi deinde populares: rapuit quisq; quod voluit. Triūphos iā tandem absoluimus, quos è tanta trecentorū &

Probi triūphus.

viginti multitudine duximus seligẽdos:vt formam triũphi ostenderemus,quã inspexisse Aurelium Augustinũ optasse refertur: q̃q̃ Augustinũ non magis id tenuit desideriũ, q̃ è nostris plurimos habere videmus. Qua ratione vnicũ nũc ex omnibus cõflare libet,& ordinẽ formamq; varijs supra locis & modis descriptã,ita repetere,vt in præsentis temporis Roma duci videatur. Veniẽtes Romã ad triumphos duces Romanos Itali quacunq; viderẽt,suo & ipsi triumpho excipiebãt, quod de Scipione Liuiũ supra scripsisse ostẽdimus. Expectabãt vero foris : quia lege cautũ fuisse docuimus,nullũ ducẽ ante triumphi initiũ vrbem ingredi.Eos qui triumphũ ducturi erant, satis supra ostẽdit Iosephus semper ad portam consedisse,quã ipse dicit nomẽ inde nactam fuisse,q; triumphi per eam ducerentur:nosq; in Roma instaurata priscorum testimonio & autoritate docuimus, territorium triumphale ad eum fuisse locũ,vbi apud basilicã principis Apostolorum Petri,sancti Andreæ ecclesia & cenotaphiũ extant:quo in celeberrimo priscis etiã tẽporibus loco,apud id tunc Apollinis tẽplum,nũc sanctæ Petronillæ,& sanctę Marię Febrico forũ ecclesiã, obeliscus est ille sublimis quẽ Caium principẽ in Neronis circo erexisse Plinius est autor.In eo itaq; territorio triũphali parata triumphi põpa per viã procedebat triũphalẽ, cuius stratæ silicibus particula adhuc cernitur sub sancti Spirit⁹ in Saxia hospitali,vt per nunc dirutũ pontẽ Tyberis triũphalẽ ibi proximũ,& portã pariter dirutam eius põtis triũphalẽ,cuius ampla cernere est fundamẽta,in vrbẽ & ad Capitoliũ duceretur.Cõti

Trũphale territoriũ.

Triũphalis via.

noster scribit, nemo ex tanta multitudine ea die remaneret in domibus. Templaq́ʒ ipsi imminentia viæ, quorũ præter sancti Angeli ecclesiã nulla extant, aperta, & sertis vaporibusq́ʒ suauibus repleta erant. Multitudo ministrorum baculos manibus gestãtium inauratos, turbas ex medio dimouebat, vt via aperta & pura redderetur. Prius vero q̃ ordinem describamus, quẽ progressurus cum põpa in vrbẽ imperator seruabat: aliqua exponere libet a Iosepho scripta, & tamen aliorũ quoq́ʒ triũphorum descriptioni admodũ profutura, quæ legẽtibus, sicut hactenus nobis fuerũt, dubia esse videm⁹. Dicit Iosephus: Cũcta pars militaris ante lucẽ per turmas atq́ʒ ordines progressa est cũ rectoribus suis, & circa ostia cõstituta nõ palatij superioris, sed prope Isidis tẽplũ. Ibi enim principes nocte illa requiescebant. Nosq́ʒ ignotũ aliâs Isidis tẽpli locũ nuper edocti sumus. Honofri⁹ Tricariẽsis episcopus, Andreasq́ʒ eius frater germanus cõsistorialis aduocatus, ciues ex Crucea gẽte Romani, ædes habẽt eorũ virtuti opibusq́ʒ respõdentes, viæ quã descripsimus triũphali superimpositas: cãpũ inter Floræ, & plateã Iudęorũ, quas alioqui amplas vetustorũ prisci operis marmorũ frustis, tabulis, strumẽtisq́ʒ plurimũ exornare nitũt. Datũ itaq́ʒ nuper ab Andreæ clientulo vin̄tore marmor pergrãde luculleũ vel (vt appellãt) serpentinũ, literas inscriptũ maiusculas elegãtes, ad domus eminẽtẽ angulũ affixerũt. Estq́ʒ incisarũ hic tenor superiori in margine primũ: SAECVLO FELICI. Deinde ad quadri mediũ sequitur sesquilinea. PHISIAS SACERDOS ISIDI. Salutaris cõse-

Triũphaturi noctẽ ad Isidis templum quiescebant.

cratio.tres deinceps sunt lineolæ. Pōtificis votis annuant dij Romanę reip.arcanaq; morbis pręsidia annuāt: quorū nutu Romano imperio regna cessere.ipsum lapidē cū satis cōijcere liceret in tēplo Isidis repertū fuisse,itū est in vineā: locusq; inspectus multis obsitus sentibus, vnde saxum erat auulsum:facileq; fuit intelligere, extātes corrosos semiq; ruptos fornices,& vix solo supereminētes murorū pinnas, tēplū fuisse, quod Isidi sacerdos Phisias cōsecrasset.id nunc est qua in parte monasteriū inter sancti Xysti,& ingentes spectandasq; thermarū Antonianarū ruinas viā fuisse nouā,qua nihil Roma habuit pulchrius,in Roma docuimus instaurata.eratq; id templum ad ipsius viæ nouæ supremū caput,in palatium maius circumve maximū spectās:,vt iā liceat intelligere,milites qui ante lucem per turmas atq; ordines progressi erāt cum rectoribus suis, circa ostia fuisse ædiū viæ nouæ, nō palatij superioris ibi proximi.nec moueat,principes triumphaturos ad Isidis tēplum in ciuitatis medio quieuisse,& nō extra vrbē legi obtemperaturos expectasse.Lex enim ipsa & multę alię stāte sub cōsulibus Rep.caste seruari solitæ,sub principibus exoleuerāt.Vespasianus tamē & Titus legi ex parte aliqua pārituri,ad territoriū portāq; triumphalē lauro coronati, & vestē induti purpuream sunt progressi.Vbi panegyricis laudū suarum redundātibus de more auditis,rē diuinā capite operto fecerunt.Milites vero Iosephus scribit inermes investe sericea fuisse:quod illorū opinioni aduersat,qui veteres Romanos rerū dominos parū splēdido,atq; etiā inepto amictu vsos

fuiſſe calũniant. Qualia vero fuerint ſpectacula, qualis põpa, quãtæ qualeſq; diuitiæ in triumpho oſtẽſæ, & Ioſephus & Appianus, & ſupradicti a quibus ſumpſim⁹ ſcriptores diffuſe dicũt. Aliqua tamẽ repetere libet, noſtro hui⁹ tẽporis triũpho, quẽ hic verbis & ſcripto ducimus, coaptãda. Sitq; prima pars veſtiũ quas ex rariſſimi generis purpura, & diligẽtiſſima pictura variatas arte Babylonica hebręus dicit: & rariſſimi generis purpurã fuiſſe cõſtat, quã noſtri tum cremiſſinã, tũ violaceã appellãt. Artis vero Babylonicæ a priſcis Romanis dicta ſunt omnia quæcũq; variatis coloribus, variatove ſerico, aut auro, & mixtim ex vtroq; cõtexunt: quorũ per Italiã nimius nũc, improbãdus, pernicioſuſq; cernitur abuſus. De gẽmis quas dicit partim in coronis, partim aliter fuiſſe delatas, notoriũ eſt, vt cũ ſola ardẽti ambitione pares illis noſtri ſint, a multitudine tamẽ eorum incõparabili ſuperẽtur. Iam vero quæ dicit Ioſephus pro merito laudare non poſſe, multitudinẽ illorũ ſpectaculorũ, & magnificentiã in omnib⁹ quę quiſq; excogitauerit, vel artiũ factis, vel diuitiarũ operibus, vel naturę nouitate, omnib⁹ perſuaſum eſſe nõ dubitamus, quæ nedũ nũc referri aut excogitari poſſent, ſed ita in ſingulis mutabãtur triũphis, vt nihil magis quiſq; curaret, q̃ ne ea adduceret ſpectaculorũ machinarũq; genera quæ prioribus põpis viſa erant. & diuerſa multi animaliũ genera ducebãt, proprijs iduta ornamẽtis, vt color habituſq; ornamẽtorum vrſis adhibitorum, leones aliter veſtitos ſecerneret, pariter lynces, & pardos, diuerſuſq; damas internoſci & pantheras faceret ornatus. Nec paruæ erat pul-

Ars Babylonica.

chritudinis delectatióisq; videre eos homines qui singula præ errẽt spectãda, aut singula ducerent animalia, purpureis atq; inauratis esse vestitos, cũ tamẽ & captiui ordine in spectaculũ ducti, ornatus sui splendorẽ haberẽt. Inter hęc stuporis fuisse dicit Iosephus machinarũ quę portabantur & pægmatũ fabricationẽ: quarũ rerũ similitudinẽ cũ a nobis visam dixerimus, facile erit intelligere qualia fuerint maxima: cũ parua nos inspecta cũ stupore nõ potuerimus non mirari. Est celeberrimus quotannis in vrbe Florẽtia Ioãnis baptistæ festus dies, in quo diuersi generis machinę, diuersa trãsferunt spectacula, ingenij subtilitate veteribus illis nullatenus postponẽda. Adhibenturq; in primis spectãdæ pulchritudinis pęgmata, ex illis etiã quæ in tertiũ nidũ vndequaq; surrexisse hebrę⁹ noster tãtopere admirat. quin si veniã dabũt nobis doctiores, iperitos hoc loco q̃d ea fuerit

Pęgma. pęgmata docebimus. Decẽpedalis erat quaquauersum latitudinis solidũ tabulatũ se cuius basis cẽtro lignea surgebat colũna viginti pedũ ꝓceritate sublimis, ad quã trina distinctione ꝓportionaliter facta terni ramoꝝ ordines ferreorũ erant, quib⁹ in ramis inauratis frõde multa aurea argẽteave densatis, tanq̃ auiculatũ nidi ex corio lorulisve versicolorib⁹, puerorũ bimuloꝝ ad summũve trimulorũ sedes & tanq̃ cubilia disponebant. Eorumq; puerorũ capite solum exerto, pars toto eminens corpusculo iucundum ridiculumve aliquid prout occultus in fronde præceptor suggereret balbutiebat. hancq; molem robusta seruorum multitudo nõ centonibus, vt Florentię nũc, sed purpureis aureisve indutorũ perferebat. Mul

taq; cũ & varia in triumpho essent pægmata,nequaquã cõtinuata ferebantur,sed alię interponebantur machinę simili in tabulato similiq; seruorum ornatu delatæ, in quibus præliorũ simulacra edebantur,vt vincentes Romanos, cadentes cæsosq; hostes vna,fugientes alia hostes,insequutosq; quirites : oppugnari vrbem,defendiq; alia, alia capi,vriq; excindiq; appareret : singulisq; in machinis & rebus quæ gererentur, primarij hostium duces simulati eodẽ erant vestium habitu, in quo post parum veri ante currum vincti inspiciebãt.Alia quę sequebãt fercula singulis in triũphis varia suam prębebant delectationẽ. Sed in Titi Vespasiani triumpho inde gratiosiora sunt sunt quę a Iosepho scribunt,quòd ea in marmoreo triũphali arcu suo Romę ad sanctã Mariã nouam videmus extare,quæ apud Hierosolymã in templo reperta sunt.Mensa aurea,& candelabrũ auro factum,cuius formã melius lapis q̃ Iosephi descriptio nobis ostendit.Postea portabatur lex Iudæorum marmorea,item extans. In alijs vero triũphis qui singulos repetere volet,plurima inueniet admiranda quæ pręcedebãt dictas machinas & pęgmata, aut sequebantur.Nostrum vero nos triũphum tãdem aggrediamur.Qui bello cõfecto ad vrbem cũ reducto exercitu redierat imperator,in Vaticani territorio triũphali,tũc sine ædificijs puro a marmoreis,nunc basilicæ sancti Petri principis Apostolorum scalis ad obeliscum expectabat. Ad quem locum ante lucem sese omnis ciuitas effundebat. Et quia lentissimo propter ĩpedimẽta tardãtesq; machinas gradu incedendum erat,pręcessuri põtifices sacerdotesq; &

Simulacra præliorũ.

Triumphi descriptio.

religioni addicta colluuio,suã põpã prius ducere inchoabãt,quẽ inter conatũ imperator capite operto rẽ diuinã faciebat:in qua sic orasse eũ accepimus.Dij,nutu & impio quoꝝ nata & aucta est res Romana,eãdẽ placidi ꝓpitiatiq; seruate.Miratiq; aliqñ sumus quo sit factum modo,vt sicut triũphalis põpa priscis omniũ celeberrima è Vaticano & ab Apollinis tẽplo in vrbẽ ducebat̃,ita & Christianis tẽporib⁹ ecclesiasticoꝝ ordinũ ꝓcessiones quęcũq; solẽnes è Vaticano pariter & a beati Petri basilica,quæ in illius tẽpli parte constructa est,ineant.Et sua illa in suis põpis quæ tãtus populus pars præiret,pars sequeret̃,sacra habebãt,tẽsas scilicet,argẽteũ birotẽ,currũ ancilia palladiũq; & sacra alia pręferẽtẽ. Curruiq; summus & sumptuosissimus adhibebat̃ ornat⁹.Et tẽsas ꝓximiores nullo intermedio sacerdotes Salij præcedebãt,viri semꝑ omniũ grauissimi,totiusq; ciuitatis amplissimi,qñ Fabium Maximũ, & L. Scipionẽ diutissime inter Salios vixisse,ac obijsse: & Titũ Vespasianũ Salijs a quib⁹ erat in collegiũ cooptatus,gratias egisse ingẽtes supra docuim⁹. Vestes vero quibus Salij in põpa vtebant̃,subtili simpliciq; serico,ceruleo fuere colore cãdidiorib⁹ virgulis intertextis, quibus Cõstantinopolitanũ patriarchã vti videmus.& caudã nullo sustẽtãte trahebãt Salij,nostroꝝ cardinaliũ more,qui illos imitati vident̃ cauda lõgiore.Ancileq; vnũ ex ijs quæ cælo decidisse dicebãt,brachio tanq̃ in prælio aptatum deferebãt.Eratq; in religione legitimũ,Salios in põpa ternos, ad summũ quaternos & saltare simul & canere,quæ quidẽ carmina omnis põpa cãtu vel incõdito referebat:fueruntq;

Triũphantis verba rẽ diuinam facientis.

Salij.

Vestes Saliorum.

ex ijs quoq; nõnulla ad singulos deos Horatius in Odis, & ad extremũ sæculare posuit. Et ne addubitet quispiã grauissimos amplissimosq; feliciũ ſtãtis Reipu. sęculorũ viros adduci potuisse vt in foro aut via triũphali saltarẽt, gloriari solitũ fuisse traditur Maximũ, se qui quartum octogesimũ ageret annũ, iuniores multo collegas saltu superasse. Ad tensas dehic, quo sequerent̃ ordine, operosissimũ fuerit scribere: sed cum omnia tẽpla, omnium deorũ dearũq; sacella, omnes ædes suos & multiplices habuerint sacerdotes, cũ sodales illis, & more nostro societates ac confraternitates tãto nostris plures, quãto maior tũc erat popul9 fuisse docuerimus, põpam quæ aut præcederet, aut sequeret̃ ad tensas, ingentẽ esse oportuit: quã quidẽ turbã p superius descriptã triumphalem viam & portam varia oblatrantẽ in deos carmina, nos nunc videre & audire videmur. Singuli vero ordines sacerdotũ, singulę sodalitates, singula pęgmatũ & machinarũ agmina suos habuere ludios, & symphoniacos, singulos pantomimos, per quos a præcedentibus collegijs diuiderẽtur. Petreiæ enim alicubi fuerunt mulierculæ ebrias se gesticulationibus simulantes, quæ dum obtorto vacillantique gressu in casum & ruinam pendent, seseq; vix tandẽ sustentãtes, totã paucis sed amplis passibus viã cõplectunt̃, turbas in risum prouocãt. Et mãducos aliqui digniores ditioresq; sacerdotes, a quibus sua gratior fieret põpa, pręmittebant. Erãtq; hi laruato capite humano maiore, maxillas vasta magnitudine pariter vastis armata dentibus habẽtes, qui suo tãti oris hiatu dentiũq; crepitu, sese in vtrãq; partem viæ dum

Petreię mulieres.

Manduci laruati.

flecterent,ridentē turbā vertebant in fugam: & quicquid in esum oris applicaret,tanq̄ deglutientes in sinum demittebāt. Vtq; maiorem varietas

Cicerię. delectationē faceret,Cicerię alijs interiectę ordinibus suos, & ipsæ risus etiā viris grauib⁹ exciuere. Viri erāt hi veste & laruato oris habitu muliebri,quibus ceruicis ꝓceritas iusta oblōgior appareret,vocis tamē vsus ad labia & inter dentes ita respōdebat,vt verborū ꝓprietas nullatenus desideraret. Qui media incedētes via,spectatores ad vtrāq; partē mira linguæ volubilitate,ꝓ vniuscuiusq; cōditione iocis aut ridiculis,lœdorijs,laudibus,vituperationib⁹,aut serijs appetebāt. Suisq;

Lydij. pariter pōpæ locis interiecti erāt Lydij,ingēs cytharœdorū tibicinūq; turba sericeis aureisq; induta,& coronis pariter aureis redimita,cū quib⁹ nōnulli psallentes canētesq; prodibant. Eorūq; in medio ludius quispiā talari veste fimbrijs armillisq; aureis splendentibus amictus,varios edebat

Psaltriæ & phanaticæ mulierculę in pōpa ducebātur. gestus. Subinde Vestalibus psaltriæ & phanaticæ mulierculæ præluserunt, quarum gesticulationes marmoribus insculptas quoties per vrbē offendo,quin subsistens inspiciam nequeo continere,pariter & debacchantes quę suis Bacchi sacerdotibus Bacchidibusq; haud secus q̄ in orgijs capillo per humeros sparso,nudæ potius volare q̄ saltare videntur. Suū quoq; inter alios pōpę sacerdotū sodalium & epulonum ordines munus,mimi,histriones,pātomimi, & cętera ludionnm turba pręstiterūt,vt dum ea subit menti & memorię recordatio,hos ego strepitus,has saltātium insanias calamo nūc cupiā declinare. Postq̄ pontem & portam triumphalē omnis supersti-

tiosa priscorum pompa transgressa erat, auri & argẽti, armorũ, bellicarũq; machinarũ, & ditissimæ lautissimæ supellectilis, quantũ singuli triũphatores in ærariũ inferebãt: supra in descriptis multorũ triumphis audiuimus. Vnde hãc solam partem, quia nostrorũ sæculi nostri pręsertim ecclesiasticæ rei Romanæ principum neminẽ imitaturum esse credimus, in nostro hoc triumpho effingere desinemus, & pariter nulla pęgmata pręter supradicta, nullas machinas adhibebim⁹. Imperator igitur, ad cuius exẽplum vtinã aliqñ vnus vel plures Christiani succedant: currum insidens birotem, auro, argento, gẽmisq; splendentem ingrediebatur. Sed vbi in curru illo circũcirca picti erant, hinc Iupiter sceptrum, inde Neptunus tridentẽ, Iuno hastam Quirini, manu gestantes, deinde Mercurius caput pedesq; alatus, in nostro curru Petrus claues, ensem Paulus manu gerant, Michael Georgiusq; Dracones perimãt, & Bartholomęus suã humero pellẽ portet. Aureaq; noster Imperator palla induatur, stellis ex auro splendentibus variata, sceptrum manu dextera eburneum, sinistra lauri ramũ gestans. Nec aureã prisco de more Hetrusco coronã, sed lauream habeat. Sicq; non vt olim seruum, qui iuxta Plinium ponderis eximij aureã post humeros stans sustentet, adhiberi oportebit. Nec cogetur Imperator noster ferreum annulum manu habere, vt seruo in tanta gloria se æquari recognoscat: ad quã Plinij sententiã Iuuenalis allusit. Magnæq; coronæ Tantum orbem, quantum cervix nõ sufficit vlla. Quippe tenet sudans hãc publicus: & sibi cõsul Ne placeat, curru seru⁹ por-

Birotis.

tatur eodẽ. Optimũ itaq; potius impatorẽ Titũ Vespasianũ noster imitabit̃ impator, qui nõ seruum in curru post humeros, sed fortunã ex auro habuit alatã: quę si nostro adhibebit̃, demissus cęlo angelus esse vibebit̃. Assideat tñ nostro, si erit fili⁹ puer, & Scipionis optimi ciuis exẽplo nepotes hac ex cognatione ephebi candidorũ equorũ currũ trahẽtiũ frena regãt: aut si deerũt nepotes & cognati, discat a Iuuenale adhibere Niueos ad frena quirites, Defossa in loculis quos sportula fecit amicos. Post currũ segregati a multitudine legati & digniores quiq; ac virtutib⁹ præstãtiores equo vehant̃. Hostiũ vero duces & captiui nobiliores ante currũ vincti ducant̃, vt ipsorũ aspectu pulcherrimũ spectaculũ, fructũq; victoriæ ingẽtẽ Popul⁹ Ro. excipere possit, qui illos in carcerẽ duci videat. Clamẽt interim obstrepãtq; ante & retro milites laureati, carmina in ducẽ suũ laudibus plena, & cũ libuit ridicula & opprobria lœdoriaq; licẽtissime ꝑferãt. Magnaq; cũ sit ac ꝓpè infinita eaꝝ quę in triũphũ ducunt̃ rerũ & captiuorũ multitudo, & cũ põpæ & populi innumera sit turba, a territorio triũphali in forum vsq; magnũ Romanũ nouẽ horis (sicut in Aureliani triũpho cõtigit) ægre perueniat̃: & tamẽ cũ ad eius fori partẽ quę iuxta Ouidij verba de boue nomẽ habet, erit ꝓuentũ, currus ipse subsistat: nec prius equos flectant, qui eoꝝ frena agẽt adolescẽtes, q̃ & ipse cõsul vexilla, aliaq; magistrat⁹ insignia in ipso foro de more deposuerit, & ducẽ hostiũ in carcerẽ ꝑductũ occisumq; aliquis denũciauerit: vt quẽ Po. Ro. quẽ milites Romani aliqñ metuerunt, supplicio affectũ esse gaudeãt. Tuncq; ascẽ-

Fortuna alata.

dens in capitoliũ cõsul rẽ diuinã in Iouis optimi maximi tẽplo faciebat:cuius ad deos oratio hæc fuisse refert· Gratias tibi Iuppiter optime maxime,tibiq; Iuno regina,& cęteri hui⁹ custodes habitatoresq; arcis dij,libẽs lętusq; ago,re Romana in hãc diẽ & horã p man⁹ quod voluisti meas seruata bene,gestaq;:eãdẽ & seruate vt facitis,fouete,protegite,ppitiati,supplex oro. Eundẽq; diẽ, & victori imperij,& victo finẽ vitæ fecisse lætus exultabat atq; iubilabat popul⁹.Deducat deĩde in palatiũ imperator noster ad cœnã mille mẽsis in foro paratã descẽsur⁹:ad quã inuitatus qui tũc erit cõsul,nõ accedat,ne qui triũphauerit,aliquẽ se in ea digniorẽ accubituq; priorẽ habeat. Et si exẽplo Scipionis optimi modestissimiq; ciuis noster triũphator maluerit,minore multo apparatu in capitolio cœnã paret. Triũphos,viã & Romã absoluimus triũphãtẽ,si vnũ operi claudẽdo addet,nõ modo scilicet scriptura,sicut nup fecimus,depictos,sed veros & priscis digniores triũphos Romæ ducẽdos esse sperari posse,si eos qui ad clauum sedẽt Reipubli.Christianæ principes se ipsos nosse,& quã susceperint curam,mẽte & animo cõsiderare,meliori solito dei munere contingeret.neq; enĩ forma & institutione,vtinã ne magis potẽtatu & magnitudine,multũ abest ab ea quã in hoc opere p singulas partes descripsimus Romana & publica,hæc in qua viuimus ecclesiastica res Romana. Sępe ex Liuio & Cicerone supra diximus,dũ nullũ fastidit genus in quo virtus enitesceret,creuisse Romanũ imperiũ, & viros ex omni parte orbis ostẽdimus Romę visos esse,nõ ciues modo militesq; & senatores,sed cõ

Oratio triũphantis ad deos perfecto triumpho.

ſules:qua vrbis & rerũ cõmunione factũ ſit,vt ne dũ Romę geniti & cohabitãtes,infinita,& tamẽ diuerſi generis hominũ multitudo, nedũ Itálici generis pręſtãtes viri,ſed hinc ad Caucaſum mõtẽ,inde ad Tanaim aut ad Gangẽ geniti:Romanã pari affectu rẽp.amarẽt,detenſarẽt,tuerẽtur, augerẽt.Similẽ itaq̃ pſentis rei ſtatũ eſſe hinc dicimus,quia põtificẽ Romanũ cõſulis,Cardinales ſenatorũ,reges,principes,duces,marchiones,comites,& alios Chriſtiani orbis nobiles,legatorũ, quęſtorũ,tribunorũ militũ,pfectorũ pręſidijs,cẽturionũ,& decurionũ, officio fungi & reſpõdere videt. Epiſcoporũ vero & aliorũ eccleſiaſticorũ multitudo Romanã frequentãs curiã,magiſtratuũ obtinet locũ,p quos aut reip.officia, aut ſingulę prouinciarũ diœceſes adminiſtrãtur.Et põtifices Romani olim originẽ Aſiaticã habuere, Petrus apoſtolorũ princeps,Anicetuſq̃, Ioãnes quintus,Sergius Siſinius,Cõſtãtinus, Gregorius terti⁹:Gręcia pariter ſuos habuit,Anacletũ,Teleſphorũ, Hyginiũ,Eleutheriũ, Antheronẽ,Sixtũ,Euſebiũ,Zoſimũ,Theodorũ,Ioãnẽ ſextũ & ſeptimũ,Zachariã,&noſtris dieb⁹ex Creta quintũ Alexãdrũ.Nec ſuis caruit Aphrica põtificib⁹, ex qua Victorẽ,Melchiadẽ &Gelaſiũ habuim⁹. Caiũ Dalmatia,& Ioannẽ quartũ habuit.Damaſum Hiſpania,& Ioannẽ primũ vigeſimũ,nupq̃ Caliſtũ tertiũ. Sardi ꝑ fuerũt Hilarius & Symmach⁹.Agatho autẽ,Leo ſecũdus,& Stephanus tertius fuere Siculi.maiorẽ numerũ Gallia nobis dedit,Martinũ primũ, Romanũ quoq̃,& Silueſtrũ ſecũdũ,Stephanũ nonũ,& Vrbanũ ſecũdũ, Caliſtũ ſecundũ,Vrbanũ quartũ,Clemẽtẽ quar

Pontificum Romanorũ origo & ſeries.

tũ,Ioannẽ secũdũ vigesimũ,Benedictũ duodecimũ,Clementẽ sextũ:& quartus Gregorius,secũdusq; Clemens fuere Saxones. Damasus vero secundus,Victorq; ex Norico geniti sunt,nũc Bauena:& Leonẽ quintũ,Gregoriũq; sextũ,Alemania dedit.Hadrianũ quartũ Anglia,quintũ Innocentiũ Burgundia. Et trina propemodũ diuisione paulo plures prædictis Roma, totidẽ Italia. Turbã vero Cardinalium episcoporũq; & aliorũ in Rep.ecclesiastica præstantissimorũ,quã Asia, Aphrica,& pars Europæ a barbaris nũc oppressa habuit, infinitum fuerit recẽsere. Satis tamen pulchrumq; erit nunc superstites numerare:præter Calistũ tertium pontificẽ ex Hispania citeriori Valẽtinum,qui proximo obijt anno:quinq; Cardinales vtraq; habet Hispania: Ioannem de turre cremata sancti Sixti,Ioannẽ de Caruaial,q legationẽ actu ipso apud Pannonas in Turcos exercet,Ioannẽ Zamorensem titulo sanctę Priscæ,vlterior: & Rodericum vicecãcellarium sancti Nicolai in carcere Tulliano,Ludouicũq; sanctorum quatuor coronatorũ Calisti nepotes citerior habet Hispania, & suum Asia Bessarionẽ ex Pontica Trapezunda Græcũ episcopũ Tusculanum, & alterum itẽ habet Græcia, Isidorum ex Constantinopoli episcopũ Sabinensem.Tres etiã nunc habet Gallia Cardinales : Gulielmum Rothomagensem titulo sancti Martini in mõtibus,Alanũ Auinionẽsem titulo sanctę Prasedis, & Eduensem. Germania autẽ vnicũ Nicolaũ de Cusa titulo sancti Petri ad vincula.Nõ itaq; iniuria dixisse videmur,Romanę olim reip.similẽ esse ecclesiasticã rem Romanã, quæ haud secus,q̃ Cardinales Romani.

illa ex viris cõficiatur, quos omnes orbis terrarũ prouĩcias mittere cõtigerit digniores: & sub hac re nostra omnes nomen professos Christianũ velint nolint regi & gubernari oportet. Neq; enim regia aut alia potestate, neq; magistratibus, neque dignitate fungi, neq; etiã vir haberi potest, qui nostri cõsulis, & senatus cõuẽtusq; publici legibus cõsultis institutisq; aduersatur. huius enim Reip. scita perpetuã animarum salutẽ & gloriã spondentia, multo pluris facienda sunt, q̃ gloria quam suis ciuibus Remp. cõseruantibus spondebat Romana resp. vt vero & proprio nomine desertores appellandi sint, qui castra hæc deserunt in vrbe Roma a reip. Christianæ fundatoribus Apostolis Petro & Paulo instituta, quorũ Petri ipsius basilica est prætoriũ, Consul est põtifex, Magister militũ est Cęsaris imperatorisq; nomẽ retinens, Legati, quæstores, tribuni, & centuriones sunt quos diximus, reges, principes, & duces. Vt affirmare ausim, si ad hæc castra quoad debent ductores ordinũ frequentes affuerint, facile futurũ, orbis olim Romani prouincias reip. Romanæ nõ rebelles, imperio restituere ac subijcere. Quid autẽ per immortalem deũ sibi vult, sacrosanctũ nomen Christianũ quempiã profiteri, se Christianũ ecclesiæ mẽbrum dicere, barbaras nationes, Turcos, Saracenos, & cæteros infideles verbo aspernari, insectari, & eo amẽtiæ progredi, vt cũ Christiani exercitus castra, signa & munitiones per ignauiã deserat & prodat, fructu in primis speratæ salutis æternæ careat, & quod Græcis hactenus cõtigit, sensim veniat in hostiũ potestatem?

FINIS.

